Sünnetin Tesbiti

Prof. Dr.
Muhammed
Accâc el-Hatîb

SÜNNETİN TESBİTİ

SÜNNETİN TESBİTİ

KİTABIN ORJİNAL ADI

ES-SÜNNE KABLE'T-TEDVÎN

السنة قبل التدوين

MÜELLİF

Prof. Dr. MUHAMMED ACCÂC EL-HATÎB

Dımeşk Üniversitesi-Kur'ân ve Sünnet İlimleri Bölüm Başkanı

Hukuk Fakültesi Hadis ve Hadis İlimleri Öğretim Görevlisi

MÜTERCİM

MEHMET AYDEMİR

SÜNNETİN TESBİTİ

Editör
Seyit N. ERKAL

Redaktör
Cüneyt KÖKSAL

Görsel Yönetmen
Engin ÇİFTÇİ

Kapak
Mernuş KALKAN

Mizanpaj
Ahmet KAHRAMANOĞLU

ISBN
975-6079-07-X

Yayın Numarası
08

Basım Yeri ve Yılı
Çağlayan Matbaası / İZMİR Tel: (0232) 252 20 96
Eylül 2005

Genel Dağıtım
Gökkuşağı Pazarlama ve Dağıtım
Alayköşkü Cad. No: 12 Cağaloğlu/İSTANBUL
Tel: (0212) 519 39 33 Faks: (0212) 519 39 01

Yeni Akademi Yayınları
Emniyet Mahallesi Huzur Sokak No: 5
34676 Üsküdar/İSTANBUL
Tel: (0216) 318 42 88 Faks: (0216) 318 52 20
www.yeniakademiyayinlari.com

İçindekiler

Birinci Bölüm

NEBEVÎ DÖNEMDE SÜNNET

İkinci Bölüm
SAHABE VE TÂBİ'ÎN DÖNEMİNDE SÜNNET

Birinci Fasıl

İkinci Fasıl

Üçüncü Bölüm
HADİS DİYE UYDURULAN SÖZLER

Birinci Fasıl

İkinci Fasıl

Üçüncü Fasıl

Dördüncü Fasıl

Dördüncü Bölüm

HADİSLER NE ZAMAN TEDVİN EDİLDİ?

Birinci Fasıl

İkinci Fasıl

KISALTMALAR

a.g.e.	:	Adı geçen eser
a.s.	:	Aleyhi's-selâm
b.	:	Bin-İbn
Bkz.	:	Bakınız
bt.	:	Bint
c.	:	Cilt
c.c.	:	Celle Celâluhu
Çev.	:	Çeviren
H. Ö.	:	Hicretten önce
H.	:	Hicrî
ilh.	:	İla âhirihi, ve benzeri, ve devamı
krş.	:	Karşılaştırınız
M.	:	Milâdi
r.	:	Rahimehullah
r.a.	:	Radiyallahu anhu-ma
r.a.e.	:	Radiyallahu anhum ecmain
s.	:	Sayfa
s.a.s.	:	Sallallahu Aleyhi ve Sellem
Thk.	:	Tahkik
vb.	:	Ve benzeri, ve bunun gibi
vd.	:	Ve devamı

TAKDİM

Rahmân ve Rahîm Allah'ın Adıyla...

Hamd, dinini bütün dinlere üstün kılmak için elçisini hak ve hidayet üzere gönderen; O'na, hakikatin beyanı ve doğru yolun rehberi olması için Kitabını indiren; O'na söz ve amelleriyle Kitabının hükümlerini açıklamasını ve uygulamasını emreden, böylece Kur'ân'ı ümmet için uyulması gereken muhkem bir kanun yapıp, bu kanunla ümmetin dünyaya ve ahirete yönelik, küçük büyük her türlü işlerinin kaide ve esaslarını belirleyen, hakikate ulaşmada onların yolunu aydınlatan Allah'adır.

Yine hamd ve şükür, kullarına hidayet sebeplerini bahşedip, Kitabını koruma garantisi veren; Kitabını muhafazada kullarını muvaffak kılan, Resûlü'nün söz ve amelleri, tefsiri ve uygulamasıyla doğru yolu bulmaya sevk eden Allah'adır.

Allah (c.c), Hz. Muhammed (s.a.s.)'i peygamberi olarak seçmiş, O'nu terbiye etmiş ve terbiyesini en güzel bir şekilde tamamlayarak ahlâkını kemale erdirmiştir ki ayette: "Ve sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin." (Kalem/4) *buyrulur. Sonra O'nu, insanlara bir müjdeci ve uyarıcı olarak göndermiştir. Allah (c.c) buna işaretle şöyle buyurmaktadır: "Ey Peygamber! Biz seni hakikaten bir şahit, bir müjdeleyici ve bir uyarıcı olarak gönderdik. Ve hem de izniyle Allah'a bir davetçi ve nurlar saçan bir kandil (olarak gönderdik)." (Ahzâb/45-46)*

Allah, kendisine itaati ve kitabıyla amel etmeyi insanlara nasıl farz kılmışsa peygamberine de öylece farz kılmış ve şöyle buyurmuştur: *"Ey peygamber, Allah'tan kork, kâfirlere ve münafıklara itaat etme. Muhakkak ki, Al-*

lah bilendir, hikmet sahibidir. Rabbinden sana ne vahyolunuyorsa ona uy, muhakkak ki, Allah ne yapıyorsanız haberdardır." (Ahzâb/1-2) Başka âyetlerde de şöyle buyurmuştur: "*Rabbinden sana vahyolunana uy. O'ndan başka ilah yoktur. Müşriklerden de yüz çevir.*" (Enâm/106) "*Sonra (Ey Muhammed) seni din hususunda apaçık bir şeriat sahibi kıldık. Sen ona uy, bilmeyenlerin hevâ ve heveslerine uyma.*" (Câsiye/18)

Resûlüne, kendisine indirileni tebliği emretmiştir: "*Ey Resûl! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan O'nun elçiliğini yapmamış olursun...*" (Mâide/57) Hz. Peygamber de, Allah'ın kendisine emir buyurduğu şeyleri tebliğ etmiştir. Allah Teâlâ da şu ayetlerle buna şahitlik etmiştir: "*Battığı zaman yıldıza andolsun ki; Arkadaşınız (Muhammed) sapmamış ve azmamıştır. O, hevâdan (arzularına göre) konuşmaz. O(nun konuşması kendisine) vahyedilenden başkası değildir. Ona, kuvvetleri çok güçlü olan öğretti.*" (Necm/1-5) "*Şüphesiz sen, doğru yola götürüyorsun. Göklerde ve yerde bulunan her şeyin sahibi Allah'ın yoluna.*" (Şûra/52-53) Eğer Resûlullah (s.a.s.), risâletini eksik bırakmış veya emredilmediği bir şeyi tebliğ etmiş olsaydı, hiç şüphesiz O'na Allah'ın cezası ulaşırdı ki ayette: "*Eğer (Peygamber) bize atfen bazı sözler uydurmuş olsaydı, elbette biz O'nu bundan dolayı kuvvetle yakalardık, sonra O'nun can damarını koparırdık, hiçbiriniz buna mâni de olamazdınız*" (Hakka/44-47) buyrulmaktadır.

Aynı zamanda Allah Teâlâ, Resûlüne insanların anlayamadığı bazı maksatları ve bunları uygulama yöntemlerini açıklamasını emretmiştir: "*İnsanlara, kendilerine indirileni açıklaman için ve düşünüp anlasınlar diye sana da bu Kur'ân'ı indirdik.*" (Nahl/44) Başka bir ayette ise şöyle buyurmuştur: "*Biz sana Kitabı indirdik ki, hakkında ayrılığa düştükleri şeyi onlara açıklayasın ve (o Kitap), inanan bir kavim için yol gösterici ve rahmet olsun.*" (Nahl/64)

Böylece Allah (c.c), risâletini taşıması için Resûlünü hazırlamış ve insanların O'na itaat etmesini emir buyurmuştur:

Allah Teâlâ bazı ayetlerde Resûlüne itaati kendisine itaatle birlikte zikretmiştir: "*Ey iman edenler, Allah'a ve Resûlü'ne itaat edin. İşitip durduğunuz halde onun emirlerinden yüz çevirmeyin!*" (Enfâl/20) "*Allah ve Resûlü, bir işte hüküm verdiği zaman, artık inanmış bir erkek ve kadının, o işi kendi isteklerine göre seçme hakkı yoktur. Kim Allah'a ve Resûlüne karşı gelirse, apa-*

çık bir sapkınlığa düşmüş olur." (Ahzâb/36) "*Kim Allah'a ve Peygambere itaat ederse işte onlar, Allah'ın kendilerine nimet verdiği peygamberlerle, sıddıklarla, şehidlerle ve salihlerle birliktedir. Bunlar ne güzel arkadaştır!*" (Nisa/69)

Resûlüne itaati başlı başına emrettiği ayetlerde ise şöyle buyurmaktadır: "*Peygamber size ne verirse onu alın, sizi neden menederse ondan geri durun; Allah'tan sakının, doğrusu Allah'ın cezalandırması çetindir.*" (Haşr/7) "*Hayır, Rabbine andolsun ki aralarında çıkan anlaşmazlık hususunda seni hakem kılıp, sonra da verdiğin hükümden içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın (onu) tam mânasıyla kabullenmedikçe iman etmiş olmazlar.*" (Nisa/65) "*(Ey müminler!) Peygamber'i, kendi aranızda birbirinizi çağırır gibi çağırmayın. İçinizden, birini siper edinerek sıvışıp gidenleri muhakkak ki Allah bilmektedir. Bu sebeple, O'nun emrine aykırı davrananlar, başlarına bir belâ gelmesinden veya kendilerine çok elemli bir azap isabet etmesinden sakınsınlar.*" (Nur/63)

Ayrıca Allah (c.c), Peygamberine itaatin kendisine itaat olduğuna hükmetmiştir: "*Muhakkak ki sana biat edenler ancak Allah'a biat etmektedirler. Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir. Kim ahdini bozarsa, ancak kendi aleyhine bozmuş olur. Kim de Allah ile olan ahdine vefa gösterirse Allah ona büyük bir mükâfat verecektir.*" (Fetih/10) "*Kim Resûl'e itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur. Yüz çevirene gelince, seni onların başına bekçi göndermedik!*" (Nisa/80)

Allah'ın Kitabının, bu dinin aslı olduğu, Peygamberinin sünnetinin ise –sözlü veya fiilî– bu kitabın hükümlerini açıklayıcı, icmâlini tafsil edici, tatbik yollarına rehberlik edici bir nitelik taşıdığı açıktır. Bunlar, biri diğerinden ayrılmayan ve yasamada birbirini destekleyen iki kaynaktır. Peygambere itaatin Allah'a itaat olduğundan şüphe olmadığı gibi O'nun emrine muhalefetin Allah'a isyan olduğu da aşikârdır. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.)'in Kur'ân'ı uygulamada izlediği yöntemin dışında bir yolla amel eden kişinin Kur'ân'la amel ettiği söylenemez.

İnsanların, deliller ne kadar güçlü olursa olsun, peygamberlerinin davetini kabullenmede, iyilik ve hidayet yollarını algılamada çeşitlilik göstermesi Sünnetullah'tandır. Buna işaret eden bir âyette şöyle buyrulmaktadır: "*Rabbin dileseydi, kesinlikle bütün insanları bir tek ümmet yapardı. Oysa ihtilaf edip duracaklardır. Ancak Rabbinin merhamet ettikleri müstesnadır. Zaten Rabbin onları bunun için yarattı.*" (Hûd/118-119) İnsanların bir kısmı

kendilerini hayra davet eden peygamberlerine, cehalet ve hüsranın aldatmacasından uzak bir şekilde hemen inanıp tatmin olurken diğer bir kısım ise sabırsızlık gösterip hevâlarına tabi olmuş ve doğru yoldan sapmışlardır: "*Andolsun ki biz, 'Allah'a kulluk edin ve tâğut'tan sakının' diye (emretmeleri için) her ümmete bir peygamber gönderdik. Allah, onlardan bir kısmını doğru yola iletti. Onlardan bir kısmı da sapkınlığı hak ettiler...*" (Nahl/36) "*Böylece Biz, her peygambere insanların ve cinlerin şeytanlarını düşman etmişizdir; bunlar, aldatmak için birbirlerine yaldızlı sözler fısıldarlar. Eğer Rabbin dileseydi bunları yapmazlardı. O halde onları iftiraları ile başbaşa bırak!*" (Enâm/112) "*Yazıklar olsun o kullara ki kendilerine gelen her peygamberle mutlaka alay ediyorlardı.*" (Yâsin/30)

Müslümanlar, her asırda kendilerini İslâm'dan uzaklaştırmak isteyenlerin saldırılarına maruz kalmışlardır. Bu saldırılar, bazen Kur'ân'ın içeriğini eksik göstermeye yönelik çabalar olmakla beraber, bazen de onun açıklaması mahiyetinde olan Sünneti karalama çabası şeklinde tezahür etmiştir. Ama bu saldırganlar, yüce bir dağ edasıyla kendinden ödün vermeyen Kur'ân karşısında adeta sükût-u hayale uğramışlar, dolayısıyla onun biricik açıklayıcısı mahiyetinde olan Sünneti zayıflatmayı başarabilecekleri zannına kapılmışlardır. Bunun için muhtelif yollarla devasa saldırılar başlatmış; kimileri râvîlere saldırıp, onların adalet ve doğruluklarını karalamaya çalışmış; kimileri hadis metinlerine yönelip arzularına uymayanları eleştirmiş; kimileri ise Resûlullah (s.a.s.) ile O'ndan rivayet edilenler arasında kopukluk olduğunu söyleyip, bunların doğrusunu ve yanlışını ayıramayacakları bahanesini öne sürmüşlerdir. Gerekçe olarak da, tedvînin Hz. Peygamberden yaklaşık iki asır sonra yapıldığını, bu arada bir mezhebi desteklemek veya yok etmek amacıyla hadis uydurmaların başladığını, dolayısıyla da hadisi tamamen bir kenara bırakıp Kur'ân'la yetinmek gerektiğini iddia etmişlerdir. Hakikaten üzücü olan ise bu iddia sahiplerinin kendilerini Müslümanlardan addetmeleridir.

Ama dininin aslı olan Kur'ân'ı korumaya kefil olan Allah: "*Kur'ân'ı kesinlikle biz indirdik; elbette onu yine biz koruyacağız.*" (Hicr/9) düsturu mucibince, muhlislere ve muttakilere daima yardım ve tevfikini bahşetmiştir. İnatçı düşmanlarını ise daima yenilgiye uğratmıştır: "*Andolsun ki, senden önce gönderilen peygamberlerle de eğlenildi, ancak o eğlendikleri hak, o maska-*

ralığı yapanları çepeçevre kuşatıverdi." (Enâm/10) *"Biz senden önce bir resûl ve bir nebi göndermedik ki, o bir şey yapmak arzu ettiğinde, şeytan onun arzularına şüpheler karıştırmasın. Bunun üzerine Allah şeytanın karıştırdığı şüpheyi derhal giderir. Sonra da Allah, ayetlerini güvendirir. Allah, bilendir, hikmet sahibidir."* (Hac/52) *"Andolsun ki, peygamber kullarımıza söz vermişizdir: Onlar mutlaka zafere ulaşacaklardır. Ve galip gelenler, mutlaka bizim ordumuz olacaktır!"* (Saffât/171-173)

Allah, her zamanda, dinine ve Resûlünün Sünnetine saldıranların karşısına onların saldırılarını boşa çıkaracak birilerini mutlaka çıkarmıştır. Selef-i salih ve onlara iyilik üzere tabi olan bu kimseler; hadis metinlerini, senedlerini ve râvîlerin hallerini hayrete şayan bir titizlikle araştırmaya tabi tutmuşlar, böylelikle sahih olanları zayıf olanlardan ayırmışlardır. Ayrıca bu hadisleri, kimi zaman ezberleyerek, kimi zaman da yazılı olarak kaydederek korumaya çalışmışlardır.

Peygamberin sünnetine olan bağlılıkları Müslümanları, sahih olan hiçbir hadisi kaçırmama azmiyle rivayet edilen her hadisi kabullenme; bunun yanısıra sapkınların şüphelerinden etkilenerek uydurma ve bâtıl hadislerden uzak durma adına hepsini reddetme gibi bir ikilemle karşı karşıya bırakmıştır. Ama Allah, onları bu ikilem çıkmazına düşmekten koruyarak, vasat bir yola ulaşmaya muvaffak kılmıştır. Bu yol, kör taassup ve yanlış nakilden uzak bir itidal olup, metin ve senedlerde araştırma ve inceleme yoluna dayanmaktadır. Sahîh ilmî kaideler koyularak, makbûl râvî ve hadisler, merdûd olanlardan ayırt edilmiştir. Onların bu gayretleriyle sünnet, hiçbir şeriatta tesadüf edilemeyecek bir mertebeye ulaşmış, hatta Kur'ân'dan sonra hiçbir nass bu denli korun(a)mamıştır.

Resûlünün sünnetinin aşığı 'Muhammed Accâc el-Hatîb' Allah'ın tevfîki ve selef-i salihin rehberliğiyle, Kahire Üniversitesi Dâru'l-Ulûm Fakültesi İslâmî ilimler alanında master programını tamamlamak üzere '*Tedvîn Öncesi Sünnet*' konusunu seçmiştir. Yaptığı bu güzel çalışmayla kalplerimizi ferahlatmış ve bu yönde asrımızın gençlerine ümit kapısını açmıştır. Bununla, sapkınların ortaya attığı; mevcut hadis rivayetleri ile peygamber arasındaki irtibatın kopukluğu fikrine karşı durmayı amaçlamış ve bilinen resmî tedvîn öncesi Hz. Peygamber döneminde de bazı hadislerin tedvîn edildiğini, bazılarının ise Sahabe ve Tâbi'în döneminde

tedvîne tabi tutulduğunu detaylı bir şekilde araştırmış ve bizleri bu noktada aydınlatmayı amaçlamıştır.

Araştırma sahibi resmî tedvînin, Hicrî I. asrın son çeyreğinin ortalarında başladığı görüşünü tercih etmiştir. Selef âlimlerinin sünneti koruma ve onunla amel etme noktasında göstermiş oldukları gayretin yüceliğine olan inancı, araştırmacıyı resmî tedvînin bu tarihte başladığı görüşünü tercih etmeye sevk etmiştir diyebiliriz. O dönem Mısır emiri olan Abdulazîz b. Mervân b. el-Hakem, Kesîr b. Murre el-Hadramî'den, Resûlullah'ın Ashabından duyduğu hadisleri yazmasını istemiştir. Bu zât Hıms'ta, Bedir Ehlinden olan 70 Sahabeye ulaşmıştır. Kesîr b. Murre, emirin isteğine icabet ederek elinde bulunan Ebû Hureyre'nin rivayetleri başta olmak üzere, diğer birçok kişinin rivayet ettiği hadisleri de bir araya getirmiştir. Bu bizim için, o asırda Resûlullah'ın hadislerinin büyük bir bölümünün resmî tedvîni olarak yeterlidir. Daha sonraları Ömer b. Abdulazîz'in –hadisi korumaya yönelik muhtelif beldelerdeki âlimlerin hadisleri yazması ve okutmasına dair– yaptırdığı çalışma ise, babasının daha önceden başlattığı bir işin devamı mahiyetindedir.

Bu araştırmada müellifin ayrıca, hadis uydurmaları ve sebepleri konusuna; Sahabe, Tâbi'în ve onlardan sonra gelen nesillerin söz konusu uydurma rivayetlere karşı mukavemetleri ve sünneti bu zararlardan arındırma çabalarına da değinmiştir. Bunun yanısıra, oryantalistler ve onlarla aynı zihniyete sahip birtakım Müslümanların bazı görüş ve iddialarını ele almış ve bunlara karşı durup, söz konusu iddiaları da hakikatleri gözler önüne sererek çürütme yoluna gitmiştir. Sahabîlerin fazilet ve adaletlerini, sünneti yaşama ve koruma hırslarını, rivayetlerindeki titizliklerini ve bu yönde kendilerinden sonra gelenlerin onlara nasıl tabi olduklarını açıklamaya çalışmıştır. Aynı şekilde bazı Sahabîler hakkında ortaya atılan birtakım iftiraları ele almış ve Sahabîlerin bu tür iftiralardan berî olduklarını ilmî deliller ışığında ispatlamıştır.

Araştırmacı konuyu ele alırken asil davranmış, herhangi bir yönlendirmeye ihtiyaç duymadan ulaşabileceği bütün kaynaklardan istifade edip, araştırmasına uygun herşeyi kullanmış dersek hakikatten sarf-ı nazar etmemiş oluruz kanaatindeyim. Daha sonra bu delilleri mümin bir edayla, sahih kıyaslar çerçevesinde, tarafsız ve doğru bir şekilde ele almıştır. Uma-

rız ki böylelikle kendisini, Resûlullah'ın cennetle müjdelediği sünnet âşıkları zümresine dâhil etmiş olur. Nitekim Tirmizî'nin Enes'ten rivayet ettiği hadiste, Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurmaktadır: "*Kim benim sünnetimi severse beni sevmiş olur. Kim de beni severse cennette benimledir.*"

Allah'tan temennimiz bu araştırmadan İslâm'ı ve Müslümanları müstefit eylemesidir. Gençlerimizi, aldatıcı medeniyetin gösterişlerinden uzak salih gençler kılması, kendilerini hak dinin ve asil kültürümüzün öğrenim ve öğretimine adamaları, bâtılın şaşaasından ve sapkınlığından korumasını yine O'ndan dileriz. Muhakkak ki doğru yola sevk eden O'dur.

Üstad Ali Hasebullah
Kahire Üniversitesi-Dâru'l-Ulûm Fakültesi
İslâm Hukuku Bölümü Öğretim Görevlisi
Muharrem 1383/Ağustos 1963

ÖNSÖZ

Hamd, âlemlerin Rabbi Allah'a, salât u selâm Nebilerin sonuncusu, Resûllerin efendisi Hz. Peygamber Efendimiz (s.a.s.)'e, O'nun Âline, Ashabına ve kıyamet gününe dek iyilik üzere O'na tabi olanlaradır.

Hiç şüphesiz İslâm'ın ilk yasama/teşrî kaynağı Kur'ân-ı Kerim, ikincisi ise Sünnettir. Zira Sünnet, Kur'ân'ın açıklaması, ahkâmının tafsili ve asıllarının furûatı mahiyetinde olup, insanlığın peygamberi Hz. Muhammed (s.a.s.)'in eliyle İslâm'ın pratik uygulamasıdır. Müslümanlar, Hz. Peygamber döneminden günümüze kadar onun hükümlerine boyun eğegelmişlerdir. Bundan sonra da Sünnet, kıyamete dek Kur'ân'ın yanı başında hükümlere kaynaklık etmeye devam edecek, edebî ve ahlâkî değerlerin belirlenmesinde mihenk taşı olarak kalacaktır. Bu iki kaynağa sarılmak İslâm ümmetinin başarılı olması ve ilerlemesinin temel sırrıdır ki, Hz. Peygamber (s.a.s.) buna işaretle şöyle buyurmaktadır: "*Sizlere iki şey bıraktım, bunlara uyduğunuz müddetçe asla sapıtmayacaksınız. Bunlar, Allah'ın Kitabı ve Sünnetimdir.*"

Geçmişte ve günümüzde, İslâm ümmetinin ilerleyiş ve yükselişini hazmedemeyen bazı İslâm düşmanları, İslâm'ın esaslarını yıkmak ve Müslümanları kendi dinlerinde şüpheye düşürmek için akla hayale gelmeyen çabalar sarf etmişlerdir. Kur'ân'a saldırmanın zor bir iş olduğunu bilen bu kimseler, saldırı oklarını Sünnete yöneltmiş ve sünneti zayıflatmaya çalışmışlardır. Bu menhus amaçlarını gerçekleştirmek için hadisler uydurmuşlar, bazen sahih hadisleri karalamaya bazen de güvenilir râvîleri itham al-

tında bırakmaya çalışmışlardır. Ama bütün bu çabalar, hadisi muhafaza ve müdafaa eden ümmet âlimleri sayesinde boşa çıkarılmış ve sünnet gerçeğine herhangi bir zarar verememiştir.

İslâm düşmanları, Sünnet hakkında şüphe uyandırmaya çalıştıktan sonra onu inkâr noktasında da muhtelif yollara başvurmuşlardır. Bazıları Hz. Peygamberin vefatından sonra sünnetin iki asır boyunca ihmale maruz kaldığını, ancak Hicrî üçüncü asırda bazı musannifler tarafından hadis kitaplarına aktarıldığını; ayrıca Sünnetin, İslâm'ın başlangıcından itibaren Kur'ân gibi korunmadığını, içine uydurma rivayetlerin sızdığını, bundan dolayı da sahih ve uydurma hadisleri birbirinden ayırmanın güçleştiğini söylemişlerdir. Bir kısım oryantalistler ise, bazı hadislerin fakihler tarafından kendi fıkhî mezheplerini güçlendirmek amacıyla uydurulduğunu iddia etmişlerdir. Diğer bir güruh ise sünnetin Peygamber dönemine ait geçici hükümler içerdiğini ve şimdilerde ona ihtiyacın kalmadığını belirtmişlerdir. Bu fikir bazı İslâm beldelerine de sıçramış ve sistemli bir şekil almıştır. Hindistan'da ortaya çıkan bir cemaat sünneti delil olarak kullanmamaya davet etmiş ve kendilerini "Ehl-i Kur'ân/Kur'ân Ehli" olarak isimlendirmişlerdir. Kendi fikirlerini yaymak için birçok kitap(çık) ve makale yayınlamışlardır.[1]

Bu ve benzeri akımlara göre Sünnet, artık bir hukuk kaynağı olmaya elverişli değildir. İslâm'ın anlaşılmasında Kur'ân'ın içerdikleriyle iktifa etmek gereklidir. Ayrıca akıl sahibi kimselerin Hz. Peygamberin Kur'ân'ı anladığı şekilde onu anlayabileceği tezini öne sürmüşlerdir.

İslâm düşmanları bu tür iddialarla Müslümanları dinlerinden uzaklaştırmak ve onları akidelerinden soyutlamak istemektedirler. Bu yolla kendi fikirlerini İslâm beldelerinde yayma imkânı bulup, fikrî bir hâkimiyet sağladıktan sonra madden de hâkimiyet sağlamayı düşünmektedirler. Esefle söylemek gerekir ki İslâm kültürünü tam anlamıyla kavrayamamış bazı gençlerimiz, gerçekte düşmanlarımıza hizmet eden bu tür fikirlere kapılmışlardır. Bu ise sünnet yoluyla bize ulaşan hükümlerin edebî ve ahlâkî rehberliğine daha fazla ihtiyacımızın olduğu bir dönemde saflarımızı böl-

---

1 Bkz: Seyyid Süleymân en-Nedvî'nin "*Tahkiku Ma'na's-Sünne ve Beyanü'l-Hâceti İleyhâ-* (Sünnetin Anlamını Tahkik ve Ona Olan İhtiyacın Beyanı)" başlıklı makalesi.

müştür. Milletler kendi kültürleriyle övünüp iftihar ederken, özellikle de diğer dinlere mensup bazı ilim adamları bizim hukukî kültürümüzün üstünlüğünü itiraf ederlerken; bazı Müslümanların, kendi asil kültürlerinden bîhaber bir şekilde bu tür fikirlere kapılmaları tuhaftır. Bir zamanlar âlemin efendileri olan Müslümanların, uzun bir zaman sömürünün baskısı altında inleyip, tefrikanın ve zilletin acısını tattıktan sonra kendi kültürlerine sarılmaya ve buna sahip çıkmaya her zamankinden fazla ihtiyaçları vardır.

Bizler uyanışımızda şeriatımıza, yani Kitabımıza ve Peygamberimizin sünnetine dönmek zorundayız. Esaret zincirlerini kıran, üzerinden cehalet toprağını atan, gözlerinden körlük perdesini kaldıran bizlerin, özgürlüğümüzü tamamlama yolunda atmamız gereken adımlardan biri de saflarımıza sızıp, bizleri bölen bu tür fikirlerden arınmamızdır. Bazı kardeşlerimiz, iyi veya kötü niyetlerle bu tür fikirleri taşımış olabilirler. Ama bu fikirlerin güçlenmemizi ve saadetimizi istemeyen düşmanlarımıza hizmet ettiği şüphe götürmez bir gerçektir.

Eğer Sünnet, Kur'ân-ı Kerim'in açıklaması ise ondan sarf-ı nazar edemeyiz. Sünnetin yukarıda kaydettiğimiz resmî tedvîni, önyargı sahiplerinin iddialarına muhalifse, sünnet üzerinde durup onun tarihî merhalelerini araştırmamız gereklidir. Bazı usûl âlimleri ve muhaddisler sünnetin İslâm şeriatındaki yerini ve önemini tafsilatlı bir şekilde açıklamışlardır. Geriye kalan ise sünnetin tarihî hakikatini ve selef-i salihin ona atfettiği önemi, onu meşhur kitaplarla bize ulaşmadan önce nasıl muhafaza edip aktardıklarını gözler önüne sermektir.

Ben de araştırmamda bu nokta üzerinde yoğunlaşacak ve tedvîn öncesi dönemi ele almaya çalışacağım. Burada tedvînden kastım, meşhur olan tedvîn ve tasnîftir. Yani, hadis âlimlerinin örfüne göre, Hicrî ikinci asrın başlarında yapılan ve faziletinin büyük bir bölümünün Halife Ömer b. Abdulazîz'e ait olduğu tedvîn. Resmî tedvînin bu olduğunu farzedelim; ama bundan önce sünnetin bir kısmının, Resûlullah (s.a.s.) ve Sahabe (r.a.) döneminde tedvîn olunduğu sabittir.

Beni bu konuyu seçmeye sevk eden sebepler bunlardır. Başka bir sebep ise, bundan önce hiç kimsenin sünnetin bu zaman dilimi içinde yaşadığı süreci bütün boyutlarıyla ele alıp, bu konuyu geniş ve kapsamlı bir

araştırmaya tabi tutmamasıdır. Önceki ilim adamlarının bu yöndeki araştırmaları ise o döneme genel hatlarıyla değinmekten ibarettir. Çünkü hem kendileri hem de daha sonraki Müslümanlar, sünnetin âlimler tarafından en iyi şekilde muhafaza edildiğinden şüphe etmemişlerdir. Bundan dolayı araştırma konusu, temel Hadis Kitapları ve Şerhleri, Hadis Istılahları ve İlimleri, Râvî Biyografileri, Tarih ve Usûl Kitaplarının yanısıra daha birçok kaynağı taramamızı gerektirmiştir. Şunu da not etmekte fayda var ki bu araştırma, yalnızca tedvîn öncesi dönemi ele aldığı için sünnetin hakikatine dair genel bir perspektif arz etmeyecektir.

Böylece ana kaynakları tarayarak, o dönem içinde sünnet tarihini araştırmaya başladım. Matbu ve yazma eserlere, eski veya yeni bütün kaynaklara başvurdum. Dımeşk, Halep, Kahire gibi yerlerde özel ya da halk kütüphanelerinde araştırmalar yaptım. Bazı nadir el yazmalarından istifade ettim ve bazen de bu el yazmaların bir kısmını bizzat ziyaret edemediğim beldelerden getirttim. Araştırma hem zor, hem de fazla dikkat gerektiriyordu. Bazen çok açık ve kolay bazen de çok çetrefilliydi. Bütün bunlarla birlikte araştırmayı ilmî bir dinamizmle, sabrın beni bilemesi ve emel parıltılarının şevkiyle sürdürdüm. Araştırmamda bana danışmanlık yapan değerli hocam Ali Hasbullah'ın beni cesaretlendirmesi, bu konunun yeni bir kisvede ortaya çıkması noktasında güzel bir katkıydı. Bu yeni bakış, o dönem içinde sünneti dakik bir şekilde tasvir ederken, ümmetin ona ne kadar önem verdiğini ve onu nasıl koruduğunu; yazılmasında ve naklinde gösterdiği titizliği, en selim ilmî kaidelerle rivayet edilmesi üzerinde dikkatle durmalarını ve âlimlerin onu tebliğdeki canlılığını, onu koruma hırslarını, sünnetin yayılma amillerini ve onu kötülemeye kadar gidebilecek sebeplerin perde arkasını, tüm bunları gözler önüne sermektedir.

Bu konuyla alakalı birçok görüşü, iddiayı ve şüpheyi ele aldıktan sonra münakaşasını yaptım ve gereken cevapları vermeye çalışarak hakikati deliller eşliğinde arzettim. Araştırma; giriş, beş bölüm ve bir de sonuçtan oluşmaktadr:

Giriş, şunları içerir:

1. Sünnetin sözlük anlamı ve ıstılahî tanım(lar)ı.
2. Sünnet konusu ve Kur'ân-ı Kerime nisbeten konumu.

Birinci Bölüm: **Nebevî Dönem Sünnet**

Bu bölümde Resûlullah (s.a.s.)'in muallimlik ve mürebbîlik yönünü ele alarak; Hz. Peygamberin ilme verdiği önemi, Sahabîlerine tebliğini ve tebliğ metodunu, Sahabîlerin Hz. Peygamberden sünneti nasıl telâkki ettiklerini anlatmaya çalıştım. Ayrıca sünnetin, Hz. Peygamber dönemindeki yayılma sürecini ele alarak konuyu noktaladım.

İkinci Bölüm: **Sahabe ve Tâbi'în Döneminde Sünnet,** iki fasıldan oluşmaktadır.

Birinci Fasıl: Dört konu içermektedir.

Birinci Konu: Sahabe ve Tâbi'în'in Hz. Peygambere olan bağlılıkları ve O'nun sünnetine sarılmaları.

İkinci Konu: Sahabe ve Tâbi'în'in hadis rivayetindeki ihtiyatları, çok rivayetten sakınmaları ve sebepleri.

Üçüncü Konu: Sahabe ve Tâbi'în'in hadislerin kabulü konusundaki hassasiyetleri.

Dördüncü Konu: O devirde hadisin nasıl rivayet edildiği (lafızla mı, anlam itibariyle mi?)

İkinci Fasıl: Üç konu içermektedir.

Birinci Konu: Sahabe ve Tâbi'în döneminde ilmî hareketlilik.

İkinci Konu: Sahabe ve Tâbi'în döneminde hadislerin yayılma süreci.

Üçüncü Konu: Hadis talebi için yapılan yolculuklar.

Üçüncü Bölüm: **Hadis Uydurmaları,** dört fasıldan oluşmaktadır.

Birinci Fasıl: Uydurma hadislerin başlama süreci ve sebepleri.

İkinci Fasıl: Sahabe, Tâbi'în ve onlardan sonra gelen nesillerin uydurma hadislere karşı mukavemetleri ve hadisi koruma çabaları.

Üçüncü Fasıl: Bazı oryantalistler ve yandaşlarının sünnet hakkındaki görüş ve eleştirileri.

Dördüncü Fasıl: Ricâl ve Mevzûât konusunda telif olunan en meşhur kitaplar. (Bunlar âlimlerin hadisi korumak için gösterdikleri çabaların meyveleri mesabesindedir.)

Dördüncü Bölüm: **Hadislerin Tedvîn Dönemi.** Üç fasıldan oluşmaktadır.

Birinci Fasıl: Hadislerin tedvîn sürecini; hadislerin yazıya aktarılmasını ve yazılmasının niçin kötü görüldüğü konusunu, tüm bu konuların münakaşasını ve bu münakaşaların özetini içerir.

İkinci Fasıl: Peygamber Efendimiz (s.a.s.) dönemi; İslâm'ın ilk dönemlerinde tedvîn konusunu ihtiva eder.

Üçüncü Fasıl: Tedvîn hakkındaki görüşleri içerir.

Beşinci Bölüm: **Sahabe ve Tâbi'în'in meşhur bazı hadis râvîleri**ni konu edinir. İki fasıldan oluşmaktadır.

Birinci Fasıl: Meşhur bazı Sahabî râvîler hakkındadır.

Bu fasıl; Sahabî'nin tanımını, adaletini ve çok hadis rivayet edenlerin biyografilerini içermektedir. Ele alacağımız isimler ise şunlardır:

1. Ebû Hureyre
2. Abdullah b. Ömer
3. Enes b. Mâlik
4. Müminlerin validesi Hz. Âişe
5. Abdullah b. Abbâs
6. Câbir b. Abdillah
7. Ebû Sa'îd el-Hudrî

İkinci Fasıl: Meşhur bazı Tâbi'î râvîleri konu edinir ki ele alacağımız isimler şu kimselerdir:

1. Sa'îd b. el-Müseyyib
2. Urve b. ez-Zübeyr
3. Muhammed b. Müslim b. Şihâb ez-Zührî
4. Nâfi' Mevlâ İbn Ömer
5. Ubeydullah b. Abdillah
6. Sâlim b. Abdillah b. Ömer
7. İbrahim en-Neha'î
8. Âmir eş-Şa'bî

9. Alkame en-Neha'î
10. Muhammed b. Sîrîn

İlk bakışta beşinci bölüme gerek olmadığı gibi bir izlenim oluşabilir. Nitekim bu bilgiler biyografi kitaplarında mevcuttur, denilebilir. Ama Sahabe ve Tâbi'în neslinden olan bazı önemli şahsiyetler üzerinde durma ehemmiyetini hissettim. Amacım sünneti koruyan bu şuurlu kalplerden; ayrıca onu ihlâs ve emanetle en selim ilmî kurallar çerçevesinde titiz bir şekilde nakleden pak ellerden örnekler sunmaktı. Özellikle de bir kısım oryantalistler ve hevâ ehlinin bu meşhur râvîlerden bazılarına dil uzatmaları, beni bu hususu ele almaya sevketti. Araştırmayı tamamlayıcı mahiyette olan bu biyografiler yoluyla onların saldırı ve iftiralarını çürütmeye ve bu konuda hakkı bâtıldan ayırmaya çalıştım. Temel Ricâl-ı Hadis kitaplarının ciddi manada nadirleştiği günümüzde öğrencilerin bu kitaplara başvurmaları da zorlaşmıştır. İstedim ki bu konuda hazırlamış olduğumuz bölüme başvursunlar. Böylelikle bu zaman diliminde sünnetin geçirdiği merhaleleri ve onu koruyup nakleden meşhur kişileri de ele almış oldum.

Sonuç ise araştırmanın genel bir özeti mahiyetindedir.

Allah'tan niyazım; konuyu gayesine uygun bir şekilde sunmada beni başarıya ulaştırmasıdır. Hakikate ulaşmak için gayretimi esirgemedim. Bununla birlikte araştırmamın mükemmel olduğunu iddia etmiyorum. Bütün gayem belirli bir zaman diliminde Sünnet ve Sünnet tarihi ile ilgili, kendisine kolaylıkla başvurulabilecek ilmî bir araştırma eseri ortaya koymaktı.

Allah'tan dileğim gelecek nesilleri ebedî İslâm Şeriatını anlama ve tatbik etmede ve bu konuda yapacakları çalışmalarda muvaffak kılması ve bütün Müslümanları Allah'ın Kitabı ve Resûlünün sünneti etrafında toplamasıdır. Ta ki onun rehberliğiyle hidayet bulalım ve dünyayı eski aydınlığına kavuşturup, aziz selefimizin gerçekleştirdiği gibi saadeti inşa edelim.

Sonuç olarak, bu kadar yoğunluğuna ve vaktinin darlığına rağmen bana danışmanlık edip katkıda bulunan değerli hocama, katkılarından dolayı teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca çalışmamda bana yardımcı olan değerli hocalarıma ve kardeşlerime şükranlarımı arz ederim.

Netice itibariyle, bu araştırmayı inceleyen ve düzeltilmesi veya değiştirilmesi gereken yerlerin varlığına inanan kimselerden ricam, tespitlerini istifademize sunmalarıdır. Bizi doğru yola iletmesini Allah'tan niyaz ederim.

Muhammed Accâc el-Hatîb
29 Cemaziye'l-Evvel 1382
28 Ekim 1962

GİRİŞ

Allah (c.c), nübüvvet müessesesini İslâm risâletiyle sona erdirmiş ve Hz. Muhammed (s.a.s.)'i insanlara bir müjdeci ve uyarıcı olarak göndermiştir ki ayette şöyle buyrulmaktadır: "*Ey Peygamber! Biz seni hakikaten bir şahit, bir müjdeleyici ve bir uyarıcı olarak gönderdik. Allah'ın izniyle, bir davetçi ve nûr saçan bir kandil olarak (gönderdik).*" (Ahzâb/45-46)

Allah Teâlâ, Hz. Muhammed (s.a.s.)'e (velâdetinden kırk yıl sonra, Miladi 610 yılında) peygamberliğini bildirmiş ve kendisine ebedî risâletini bütün insanlığa taşıma şerefini bahşetmiştir: "*De ki: Ey insanlar! Gerçekten ben sizin hepinize, göklerin ve yerin sahibi olan Allah'ın elçisiyim. Ondan başka tanrı yoktur, O diriltir ve öldürür. Öyle ise Allah`a ve ümmî Peygamber olan Resûlüne -ki o, Allah'a ve onun sözlerine inanır, iman edin ve O'na uyun ki doğru yolu bulasınız.*" (Âraf/158) Allah (c.c), Resûlüne İslâm'ın hüküm ve esaslarını tebliğ etmesini emir buyurmuştur: "*Ey Resûl! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan O'nun elçiliğini yapmamış olursun. Allah seni insanlardan koruyacaktır. Doğrusu Allah, kâfirler topluluğunu doğru yola iletmez.*" (Mâide/67)

Allah Teâlâ, Resûlüne öncelikle kendi ailesini ve yakın akrabasını İslâm'a davet etmesini emretmiştir: "*(Önce) en yakın akrabanı uyar. Sana uyan müminlere (merhamet) kanadını indir.*" (Şuâra/214-215) Bu emirle Allah (c.c), Peygamber-i Zîşân'ın, öncelikle kendi kavmini doğru yola ulaştırmasını ve onların bu davet yükünü diğer toplumlara taşımakla bahtiyar olmasını ve böylelikle, Allah'ın kendi Resûlü için takdir etmiş olduğu bu

ebedî şereften onların da nasiplenmesini ve isimlerini tarihin şeref levhalarında sonsuza dek ölümsüzleştirmesini murad etmiştir. Bu şeref, doğru yoldan sapmış, cehalet ve sapkınlığın karanlığında boğulmaya yüz tutmuş insanlık âlemini, Hakkın rehberliğiyle zulümden kurtarıp selamet sahiline ulaştıran Arap toplumuna nasip olmuştur. Ancak Arap âleminin hidayete ermesi pek o kadar da kolay olmamıştır. Hz. Peygamber daveti yolunda çok çile çekmesine rağmen gece gündüz demeden, gizli veya aşikâr tebliğin her yolunu kullanmış, kavmini bitmek tükenmek bilmeyen bir sabırla İslâm'a davet etmiştir. Hz. Peygamber davetini edâ ederken en başta kendisi olmak üzere, ailesi ve arkadaşları eziyete maruz kalmış, öyle ki vatanlarından bile hicret etmek zorunda bırakılmışlardır. Bütün bunlar olurken O daima Allah'a dua etmiş, bu davetin emanetini taşımaları için kavminin hidayete gelmesini beklemiştir.

Hz. Peygambere vahiy gelmeye başladığında hâlâ atalarının dini üzere hayatlarını sürdüren Arap toplumunda görünen manzara sadece putlar ve putperestliktir. Kabile düzeni içinde yaşayan bu insanları, kan bağı ve akrabalık ilişkileri birbirine bağlamaktadır. Hayatlarını denetleyen genel bir sistem olmamakla birlikte öne çıkan öğeler sadece örf ve adetlerdir. Bunun yanında soy sop şerefiyle övünme onları mertlik ve cömertlik noktasında rekabete sürüklemiştir.

Aile ve akrabalık bağlarının güçlü olduğu kabile içi bu hayat tarzı, onların asalet ve arılıklarını yitirmemelerini sağlamıştır. Ayrıca bu şekilde örf ve adetlerini muhafaza etmişlerdir. Kendilerini sahip oldukları bu değerlere adadıklarından, bazen aşırıya bile kaçabilmişlerdir. Cömertlikte son derece ileri olan bu insanlar, misafirlerine sunabilecekleri herşeyi sunmaktan çekinmemiş ve çoğu kez israf haddini bile aşmışlardır.

Ellerindeki en değerli varlıklarını kaybetme pahasına dahi olsa, onurlarına dokunacak şeylerden kaçınan bu insanlar, şereflerine bir halel gelmesi endişesi ve fakirlik korkusundan dolayı kızlarını bile diri diri toprağa gömebilmişlerdir. Ne var ki kahramanlık ve cömertlik göstermeyi sevmelerine rağmen hakiki mânada onları bu değerlere ulaştıracak olan akide ve hidayetten yoksun kalmışlardır. İffet ve cömertlik onların ahlâkına, cesaret ise tabiatlarına işlemiştir. Asabiyet ve intikam duygusu damarlarında âdeta kan gibi dolaşmış, öç alınacaksa uyumamış ve birilerine kızma-

yadursunlar, en sudan sebeplerden dolayı hemen intikam almaya çalışmışlardır. Eğer kabileden bir ferdin şahsiyeti rencide edilmişse, o kabilenin küçüğü büyüğü o ferdi savunmak için harekete geçmiş ve kendilerinden olan bir ferdin şahsiyeti ile kabilenin şahsiyetini eşdeğer görmüşlerdir. İslâm öncesi Arap kabileleri arasında yapılan birçok savaşa bu tür değer yargılarının sebep olduğunu söyleyebiliriz.

Güçlü hâfızaları sayesinde, bir bakıma tarihleri mesabesinde gördükleri şiirleri ve soy kütüklerini hıfz yoluyla muhafaza etmişlerdir. Bu vasıfların bir kısmı, onları ilerde taşıyacakları İslâm davetine ehil kılan bazı özelliklerdir.

Putlara taparken bile onları yaratıcı ve âlemin işlerini düzenleyici olarak görmemiş, aksine kendilerini Allah'a yakınlaştırdıklarına olan inançlarından dolayı bunlara tapmışlardır ki, buna işaret eden bir ayet şöyledir: "*Onlara, bizi sadece Allah'a yaklaştırsınlar diye kulluk ediyoruz, derler.*" (Zümer/3)

İnançları ise civar ülkelerde yaşayan Farsların ve Hintlilerin inançları gibi karmaşık bir yapı arzetmediği gibi bu inançlarını saf bir ruh haliyle taşımışlardır. Şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki, ilkel bir nitelik taşıyan inanç ve ibadetleri gerçekte muhtaç oldukları akide boşluğunun âdeta üstünü örtmüştür. Bundan dolayıdır ki İslâm'ın muhkem akidesi karşısında tutunamamışlardır. İşte Arapları diğer milletlerden farklı kılan bu vasıfları, daha sonraları onları İslâm'ın askerleri haline getirmiş ve onun bayrağını tüm dünyaya taşımaya ehil kılmıştır.

Bütün bunlarla birlikte Arapların ilk etapta İslâm davetine icabet etmeleri pek o kadar kolay olmamıştır. Çünkü babaları ve atalarının dinini terketmek kendilerine bir hayli zor gelmiştir. Hz. Peygamber onları, Allah'a davet ettiğinde en yakını bile O'na: "Yazıklar olsun sana! Bizi bunun için mi çağırdın?" diyebilmiştir. Bu ve bunun benzeri manzaraları Kur'ân şöylece hikâye eder: "*Onlara (müşriklere): Allah'ın indirdiğine uyun, denildiği zaman onlar, 'Hayır! Biz atalarımızı üzerinde bulduğumuz yola uyarız' dediler. Ya ataları bir şey anlamamış, doğruyu da bulamamış idiyseler?*" (Bakara/170) "*Onlara, 'Allah'ın indirdiğine ve Resûl'e gelin' denildiği vakit, 'Babalarımızı üzerinde bulduğumuz (yol) bize yeter' derler. Ataları hiçbir şey bilmiyor ve doğru yol üzerinde bulunmuyor iseler de mi?*" (Mâide/104) Hz. Peygamber, daveti uğruna birçok eziyete katlanmış, ancak buna rağmen ilk zamanlar-

da çok az kişi O'na iman etmiştir. Bunlar da hanımı, birkaç arkadaşı ve bazı akrabalarıdır. Ama O, bir ân için olsun davetini duraksatmamış, kendisiyle alay edilmesine rağmen emelini gerçekleştirme azmiyle yoluna devam etmiştir. Doğrusu hakkın aydınlığı karşısında fazlaca direnemeyen bâtıl, kendi karanlığına gömülen gölgeler gibi yok olup gitmiştir.

Böylece İslâm, Mekke'deki kalplere yavaş yavaş nüfuz etmeye başlamış ondan sonra Yesrib (Medine-i Münevvere)'de bazı kişiler arasında yayılmaya başlamıştır. Müşrikler, Müslümanlara yaptıkları eziyetleri arttırmış ve onları vatanlarından hicret etmeye zorlamışlardır. Onlar da dinlerini korumak için hicret yolunu seçmişlerdir.

Medine'de İslâm devleti, Resûlullah (s.a.s.) önderliğinde sistemli bir şekil almış ve İslâm dini Arap yarımadasının dört bir yanına yayılmaya başlamıştır. Sapkın müşriklerin beyhude çabaları ise Arapların İslâm'a girmelerine engel olamamıştır. Adalet ve eşitlik, kolay bir akide ve yüce inanç, Allah'a iman ve Resûlüne itaat, kalpleri tatmin edip insana mutluluk veren ibadetler, cemaatin ve bireylerinin haklarını emniyet altına alıp özenle düzenleyen bir sistem vb. bütün bu hususlar Arap kabilelerinin her taraftan Medine'ye akın edip İslâm'a girmelerini sağlamıştır. Büyük Fetihten sonra İslâm, bütün Arap yarımadasını çepeçevre kuşatmış, insanlar akın akın Allah'ın dinine girmeye başlamıştır. Mekke, Medine hatta bütün Arap yarımadası bir İslâm yurduna dönüşmüş ve âlemi aydınlatmak için hidayet parıltılarını yaymaya başlamıştır.

Hz. Peygamber, 22 yıl ve birkaç aylık bir zaman sürecinde davetini tamamlamıştır.

Araplar, bu hanif dini kabul ettikten sonra kabilecilikten kurtulup uluslararası bir statüye ulaşmışlar, sahralardan çıkarak tüm dünyaya açılmışlardır. Kan ve akrabalık bağlarının yerini İslâm kardeşliği almıştır. Kabile düzeni gitmiş, hayatın her türlü ihtiyaçlarını bir sistem altına alan İslâm Devleti gelmiştir. Kabile milliyetçiliği yerini hakkın savunuculuğuna bırakmıştır. Soy sop övgüsündense İslâm'a sunulan hizmet ve fedakârlıklar övünç kaynağı olmaya başlamıştır. Şeref ve kahramanlığın ölçüsü Allah'ı ve Resûlünü razı edecek şeyleri yerine getirmek olmuştur. Kabilelerin birbirlerine karşı kullandıkları mertlik ve cesaret, yeni dinin öğretilerini yayma yolunda gösterilmeye başlanmıştır. İsraf derecesine varan cömertlikleri fakirlere yardıma,

kardeşlerini ve inançlarını koruma yolunda ordular hazırlamaya, tüm insanlığı sahte ilahlara köleliğin boyunduruğundan kurtarıp yalnız bir olan Allah'a ibadet etme hürriyetine kavuşturma çabasına dönüşmüştür. Gerçekten de İslâm ayette de buyrulduğu gibi onlar için büyük bir şeref olmuştur: "*Ve muhakkak ki o (Kur'ân) hem senin için, hem kavmin için bir zikirdir*[2] *(şereftir) ve ileride bundan sorulacaksınız.*" (Zuhruf/44) Bir başka ayetin de işaret ettiği gibi Araplar da bu şerefi taşımaya layık görülmüşlerdir: "*Siz, insanların iyiliği için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz; iyiliği emreder; kötülükten meneder ve Allah'a inanırsınız...*" (Âli İmrân/11)

Arapların, açıkladığım bu asil sıfatları ve güzel özelliklerinin arka planında güçlü sebeplerin ve göze çarpan bir canlılığın olduğunu, ancak bunların sahih bir inançtan ve sağlam bir düzenden yoksun kaldığını belirtmiştim. Hanif İslâm dini kendilerine ulaşınca ona ilk davet edenler ve koruyanlar onlar olmuştur. Bundan dolayı kalplerini Hz. Peygambere açmışlar, O'na kulak vermiş ve bu pınardan kana kana içmişlerdir. İslâm'ın öğretilerini onun önderinden almış ve bütün insanlığın hidayetine vesile olmak için çalışmaya başlamışlardır. Arapların bu fıtrî ayrıcalığı sonradan kazandıkları yeni (ruhî) amille bir araya gelince İslâm'ın hakikat meşalesini tüm dünyaya taşıyacak olan ilk davet nesli ortaya çıkmıştır. Bu nesil, Kur'ân-ı Kerim'i ve Sünnet-i Nebeviye'yi ihlâs ile ve bir emanetçi titizliğiyle taşımıştır. Bütün bu açıklamalardan sonra sünnetin tanımına geçebiliriz.

1. SÜNNETİN TANIMI

A. Sünnetin Sözlük Anlamı

Sünnet[3]: İyi veya kötü sîret (seyir, gidişat vb.) anlamındadır. Hâlid b. Utbe el-Huzelî şöyle demiştir:

فلا تَجْزعَنْ من سيرة أنت سرتها – فأول راض سنة من يسيرها

*Kendi **başlattığın** bir **yol** için sakın endişe etme / **Başlattığı yola** razı olacak ilk kişi, **onu başlatandır**.*

---

2 Ayette geçen 'zikir' kelimesi 'büyük şeref' anlamındadır, bkz: "*Tefsîru Ebi's-Su'ûd*" c. V, s. 45.

3 Sünnet: Yol, gidişat, davranış, tavır, hal, tutum, huy, çığır, kanun, emir, hüküm, yüz, fıtrat vb. anlamlar taşımaktadır. (Çev.)

"Senne" kelimesi, Arap dilinde bir şeyi yol edinmek anlamında "*senentuha sennen ve istenentuha sirtuha* - onu yol edindim, yol edindim ve yürüdüm" gibi kalıplarla kullanılır. Nitekim Araplar "*senentu lekum sünneten fe't-tebiûhâ*" cümlesiyle "size bir yol (sünnet) açtım ona uyun" anlamını kastetmektedirler.

Hadiste ise: "*Kim bir hayır yolu (sünnet) açarsa; o yolun ve onunla amel edenlerin sevabını alır; kim de kötü bir yol açarsa…*"[4] Amel edilmesinden kasıt, ona uyulmasıdır.

Kim yeni bir iş başlatır ve kendisinden sonra gelenler onunla amel ederse 'bu sünneti o başlatmıştır' denilir.

Şair Nusayb şöyle demektedir:

كأني سننت الحب أول عاشق – من الناس إذ أحببت من بينهم وحدي

*Sevgide bir **yol tuttum**, sanki ilk aşığı ben idim*
İnsanlardan birini sevdimse, o da kendim idim.

Yukarıda geçen hadiste sünnet kelimesi ve ondan türeyen anlamların bazılarına değindik. Sünnet kelimesinin asıl anlamı ise yol ve seyirdir.

Şer'î anlamda kullanıldığında ise; Hz. Peygamberin, yapılmasını emrettiği veya yasakladığı kavlî veya fiilî amelleri kastedilir. Bunun içindir ki, şer'î deliller "Kitab ve Sünnettir" deriz. Yani Kur'ân ve Hadis.

Arap dilinde "*senentu'l-ibil* - develeri güttüm" denildiğinde 'onların güdümünü ve bakımını düzenli bir şekilde yaptım' anlamı kastedilir ki, sünnet lafzının bu şekilde kullanılması da caizdir.[5]

B. Sünnetin Istılahî Tanım(lar)ı:

Sünnetin ıstılahî tanımı Hadis, Usûl ve Fıkıh âlimleri tarafından kendi disiplin ve amaçları doğrultusunda muhtelif şekillerde yapılmaktadır.

4 İmam Müslim, Munzir b. Cerîr® babası senediyle Resûlullah (s.a.s.)'in şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: "*Her kim İslâm'da bir hayır yolu (sünnet) açarsa (ve ondan sonra da bu yolla/sünnetle amel edilirse) bu kimse, hem kendi ve hem de bu yolla amel edenlerin sevabını -onların sevabından bir şey eksiltilmeksizin- (aynen) alır. Her kim de İslâm'da kötü bir yol (sünnet) açarsa, bu kimse hem kendi amelinin ve hem de ondan sonra bu ameli/sünneti işleyenlerin günahını –onların günahlarından bir şey eksiltilmeksizin- (aynen) alır.*" "*Sahîhu Müslim*" c. II, s. 705; c. IV, s. 2059.

5 Bkz: "*Lisânu'l-Arab*"

Örneğin, Usûlcülerin tanımı, Hadisçi ve Fıkıhçıların tanımından içerik olarak farklıdır. Bundan dolayı, sünnetin ıstılahî tanımını onların araştırma alanlarına kısa bir göz atarak açıklamayı uygun bulduk:

Hadis Âlimleri; Allah'ın, bizim için kendisine uyulacak bir önder ve numûne-i imtisal olarak vasfettiği Peygamber Efendimizin önderlik yönünü ele aldıklarından, onunla alakalı söz, fiil, haber, sîret, ahlâk ve şemâil niteliğinde olan her şeyi, şer'î bir hüküm içersin veya içermesin nakletmişlerdir.

Usûl Âlimleri; Hz. Peygamberi, kendisinden sonra gelen müçtehitler için kaideler koyan ve insanların hayat düstûrunu açıklayan Şârî (kanun koyucu) olarak gördüklerinden, O'nun hüküm içeren ve bu hükümleri onaylayan sözleri, fiilleri ve takrirleriyle ilgilenmişlerdir.

Fıkıh Âlimleri ise; Hz. Peygamberin, şer'î bir hükme delâlet eden fiillerini araştırmışlardır ki fakihlerin alanı da kulların fiillerini helâl, haram, vâcib vb... yönlerden şer'î hükümler dairesinde araştırmaktır.[6]

Kısaca özetlemek gerekirse:

Hadisçilere Göre Sünnet

Hz. Peygamber (s.a.s.)'den söz, fiil, takrir, ahlâkî ve hulkî (mizaç) sıfat, Peygamberlik öncesi (Hırâ mağarasında ibadeti gibi) veya sonrası sîreti mahiyetinde rivayet edilen her şeydir.

Bu tarife göre Sünnet, hadisle eşanlamlıdır.

Usûlcülere Göre Sünnet

Resûlullah (s.a.s.)'den Kur'ân-ı Kerim haricinde sadır olan ve şer'î bir hüküm için delil olma niteliği taşıyan söz, fiil ve takrirlerdir. Söz, fiil ve takrir kelimelerine kısa bir açıklama getirecek olursak:

Söz/Kavl: Hz. Peygamberin çeşitli münasebetler ve farklı amaçlarla söylediği, şer'î bir delil olma niteliği taşıyan hadisleridir. Şu örneklerde olduğu gibi: "*Varise vasiyet yoktur.*" "*Zarar görmek de, zarar vermek de yoktur.*"[7] Ekinlerin zekâtına dair şu hadisi: "*Nehir ve yağmur sularının suladığı veya*

---

[6] Bkz: "*Fethu'l-Ğaffâr bi-Şerhi'l-Menâr*" c. II, s. 75. "*el-Medhalu İla's-Sünneti ve-Ulûmiha*" s. 7. "*es-Sünnetu ve Mekânetuhâ Fit-Teşrî'i'l-İslâmî*" s. 61.

[7] Bkz: "*Subulu's-Selâm*" c. III, s. 84, İmam Ahmed ve İbn Mâce de rivayet etmişlerdir.

aserî[8] *şeylerden (zekât olarak) öşür (onda bir) alınır. Taşıma yoluyla sulananlardan öşrün yarısı (yirmide bir) zekât alınır.*"[9] Denizle ilgili şu hadisi: "*Onun (denizin) suyu temizdir, ölüsü de helâldir.*"[10]

Fiil: Hz. Peygamber (s.a.s.)'in Sahabe yoluyla bize nakledilmiş olan fiilleridir. Âdâb ve erkânıyla beş vakit namazı kılma şekli, haccın rükünlerini edâsı, şahit ve yeminle hüküm vermesi[11] vb. fiilleri gibi.

Onay/Takrir: Sahabeden sadır olan bazı söz ve fiillere Resûlullah (s.a.s.)'in sessiz kalarak karşı çıkmaması, bazen de bunlara muvafakat edip açıkça hoş görmesi ve teyid etmesidir. Resûlullah (s.a.s.)'in, bu söz ve fiilleri onaylaması veya bunlara muvafakat göstermesi bir bakıma bu şeylerin O'ndan sadır olması demektir. Takrire örnek olarak Ebû Sa'îd el-Hudrî'nin şu rivayetini verebiliriz: İki kişi birlikte yola çıkmışlardır ve beraberlerinde su yoktur. Namaz vakti geldiğinde temiz bir toprakla teyemmüm edip namazlarını kılarlar. Ama namazın vakti çıkmadan su bulurlar. Biri abdest alıp namazını tekrar edâ eder ancak diğeri etmez. Daha sonra Hz. Peygamber (s.a.s.)'e gelip durumu anlatırlar. Hz. Peygamber de, namazını iade etmeyene "*Sünnete uydun*" der. İade edene ise "*Sana iki ecir vardır*" buyurur.[12]

Diğer bir örnek ise, Hz. Peygamber'in Benî Kureyza Gazvesinde Sahabenin ikindi namazı hakkında yaptıkları farklı içtihatları onaylamasıdır. Resûlullah (s.a.s.), Sahabeye: "*Her biriniz ikindi namazını ancak Benî Kureyza'da kılsın!*" diye emir buyurmuştur. Bir kısım Sahabe bu emrin zahirî hakikatine binaen ikindiyi akşam namazından sonra kılmıştır. Diğer bir kısım ise bu emrin alelacele Benî Kureyza'ya varmak için teşvik maksadı taşıdığını düşünmüş ve ikindi namazını vakit çıkmadan yolda edâ etmiştir. Haber Resûlullah (s.a.s.)'e ulaştığında her iki grubun yaptığını da hoş görüp onaylamıştır.[13] Hz. Peygamberin, Mu'âz b. Cebel'i Yemen'e gönderdiğinde onun hüküm verme yolunu onaylaması da başka bir örnektir.

---

8 Aseri: Arkları bir nehre veya bataklığa uzanarak (taşıma yoluyla değil de) kendiliğinden sulanan yerdir.

9 "*Fethu'l-Bârî*" c. IV, s. 90.

10 Bkz: "*Subulu's-Selâm*" c. I, s. 14. Dört Sünen sahibi ve Ebû Bekr b. Ebî Şeybe de tahric etmişlerdir.

11 Resûlullah (s.a.s.)'in şahit ve yeminle hüküm verdiği sabittir, bkz: "*Müsnedu İmam Ahmed* " Hadis No: 2224, 2888, 2969, 2970. "*Subulu's-Selâm*" c. IV, s. 131.

12 "*Subulu's-Selâm*" c. I, s. 97, Ebû Dâvûd ve Nesâî rivayet etmişlerdir.

13 Bkz: "*Fethu'l-Bârî*" c. VIII, s. 412.

Olay şöyledir: Resûlullah (s.a.s.), Mu'âz'ı Yemen'e gönderdiği zaman kendisine sorar: "*Sana bir dâva geldiği vakit nasıl hükmedeceksin?*" Mu'âz cevaben: "*Allah'ın kitabıyla hükmedeceğim*" der. Resûlullah (s.a.s.): "*Peki (meseleyi) Allah'ın kitabında bulamazsan?*" deyince Mu'âz: "*Resûlullah'ın sünnetiyle hükmedeceğim*" der. Hz. Peygamber: "*Resûlullah'ın sünnetinde de bulamazsan?*" diye sorunca, Mu'âz: "*Kendi re'yimle içtihat edeceğim ve (hüküm vermekten) geri durmayacağım*" der. Mu'âz der ki: "Bu cevabım üzerine Resûlullah (s.a.s.) eliyle göğsüme vurup: "*Allah'ın elçisinin elçisini, Allah'ın elçisini memnun etmeye muvaffak kılan Allah'a hamdolsun!*" buyurdular. [14]

Fakihlere Göre Sünnet

Resûlullah (s.a.s.)'den sabit olup, farz ve vâcip kapsamının dışında kalan her şeye Sünnet denilir. Fakihlere göre Sünnet, dinde farziyet ve vücûbiyet arzetmeksizin tâbi olunan yol anlamını taşımaktadır.

Fakihler başka bir yönüyle de Sünneti, bid'atin karşıtı olarak kullanmaktadırlar.[15] Bid'atin sözlük anlamı ise "sonradan ortaya çıkarılan şey" demektir. Daha sonraları ise bid'at, İslâmî literatürde, Resûlullah (s.a.s.) ile Sahabe tarafından yapılmayan ama insanların dinî meselelerle alakalı ortaya attığı tüm söz ve fiillere isim olmuştur. Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "*Kim bizim dinimizde, ondan olmayan (yeni) bir şey ortaya çıkarırsa, o şey reddedilir.*"[16] Bir kimsenin ameli, Resûlullah (s.a.s.) ile Sahabenin uygulamalarına mutabık ise '*falan sünnet üzeredir*' denilir. İster bu amellere Kur'ân'dan bir delil olsun isterse olmasın. Bunun aksine, Hz. Peygamber ile Sahabeye muhalif bir şekilde amel eden veya dinî konularda selefin uygulamadığı yeni bir şeyi ortaya koyan kimse için '*falan bid'at üzeredir*' denilir.

Hadisçiler ve Usûlcüler bazen de Sünneti, Resûlullah (s.a.s.)'in Ashabının amellerinin karşılığı olarak kullanmışlardır. Bu ister Kur'ân'da olsun ister olmasın, ister Resûlullah (s.a.s.)'den nakledilsin isterse edilmesin.[17]

---

[14] Bkz: "*İ'lâmu'l-Muvakki'in*" c. I, s. 202.

[15] Bkz: "*el-Medhalu İla's-Sünneti ve-Ulûmiha*" s. 10. "*es-Sünnetu ve Mekânetuhâ Fit-Teşrî'i'l-İslâmî*" s. 61. "*İrşâdu'l-Fuhûl*" s. 31. "*Tahkiku Ma'na's-Sünne ve-Beyani'l Hâceti İleyha*" s. 22. "*Tarîhu't-Teşrî'i'l-İslâmî*" s. 64.

[16] "*Sahîhu Müslim*" c. III, s. 1343.

[17] Bkz: "*el-Medhalu İla's-Sünneti ve-Ulûmiha*" s. 11. "*el-Hadis ve'l-Muhaddisûn*" s. 9. "*es-Sünnetu ve Mekânetuhâ Fit-Teşrî'i'l-İslâmî*" s. 60.

Buna delil olarak Resûlullah (s.a.s.)'in şu hadisini zikredebiliriz: "*Size sünnetimi ve hidayet üzere olan Hulefâ-i Raşidîn'in sünnetini tavsiye/vasiyet ederim, bunlara uyun ve dört elle sarılın.*"[18] Ayrıca şu hadisi: "*Ümmetim yetmiş üç fırkaya ayrılacaktır, biri hariç hepsi ateştedir.*" Sahabe: "*Onlar kimdir ey Allah'ın Resûlü?*" diye sorunca Resûlullah (s.a.s.): "*Benim ve Ashabımın üzerinde olduğu şeyden ayrılmayanlardır*" buyurmuşlardır.[19]

Sahabe Sünneti (Sünnetü's-Sahabe) kapsamında zikredebileceğimiz en bariz örneklerden bazıları şunlar olabilir: İçki haddinin belirlenmesi; her türlü zarar ve ziyanın malî tazminatı; Hz. Ebû Bekir döneminde, Hz. Ömer'in tavsiyesi üzerine Mushafların bir araya getirilip, insanların yedi kıraâtten bir kıraât üzere birleştirilmesi; divanların tedvîne tâbi tutulması ve buna benzer konular olup maslahat gereği yapılan ve Sahabîlerin onaylamış oldukları meselelerdir.[20]

Araştırmamda sünnet kelimesini Hadisçilerin tanımı kapsamında kullandım. Bu anlamda sünnet, cumhura göre hadisle eşanlamlı olmakla beraber, bazıları hadis ile sünneti birbirinden farklı kabul etmişlerdir. Onlar hadisi, Resûlullah (s.a.s.)'den rivayet edilen şeyler olarak tanımlarken, sünneti ise İslâm'ın ilk dönemlerinde nakledilen tatbikî ameller olarak görmektedirler. Bundan dolayı sünnete muhalif bazı hadisler reddedilir demişlerdir. Nitekim böyle bir uyuşmazlık meydana geldiğinde âlimler, *tevfîk ve tercî*he yönelirler. Abdurrahmân b. Mehdî'nin: "*Sünnet* ve *hadis* konusunda Hammâd b. Zeyd'den daha bilgili bir kimse görmedim"[21] sözü de bu anlama yöneliktir. Ayrıca kendisine Süfyân es-Sevrî, Evzâ'î ve Mâlik sorulduğunda şöyle demiştir: "Süfyân es-Sevrî *hadis*te imamdır, ama *sünnet*te imam değildir. Evzâ'î *sünnet*te imamdır, ama *hadis*te imam değildir. Mâlik ise her ikisinde de imamdır."[22]

İslâm'ın ilk dönemlerinde tatbik edilen amellere Sünnet denildiğine dair başka bir örnek ise, Hz. Ali'nin, içki içene kırk celde vuran Abdullah b. Ca'fer'e söylemiş olduğu şu sözüdür: "Bu kadar yeterlidir. Resûlullah

18 "*Sünenu Ebî Dâvûd*" c. II, s. 506, Irbâd b. Sâriye'nin rivayet ettiği uzun bir hadisten.

19 Bkz: "*el-Makasidu'l-Hasene*" s. 158. "*Sünenu İbn Mâce*" c. II, s. 1322. "*el-Muvâfakât*" c. IV, s. 5–6.

20 Bkz: "*el-Makasidu'l-Hasene*" s. 158. "*Sünenu İbn Mâce*" c. II, s. 1322. "*el-Muvâfakât*" c. IV, s. 5–6.

21 "*Takdimetu'l-Cerh-i ve't-Ta'dîl*" s. 177.

22 Bkz: ez-Zerkânî "*Ale'l-Muvatta*" c. I, s. 3.

kırk celde vururdu, Ebû Bekir de... Ömer ise seksene tamamlamıştır. Bunların hepsi de sünnettir."[23]

Böylece, Sünnetin sözlük anlamını ve ıstılahî tanımlarını açıklamış olduk. Ayrıca açıklanmasında fayda gördüğüm bir başka husus ise bu ilmin âlimleri tarafından kullanılan bazı lafızlardır.

C. Hadis, Haber, Eser

Hadisin sözlük anlamı: Yeni olan nesnelere *hadis* denir. Ayrıca (az veya çok) haber, bilgi, söz anlamına gelir. Çoğulu ise "*ehâdîs*"tir –*Katî ve ekâtî* kalıbında olduğu gibi– ki bu kalıp kıyasa aykırı olup şâzdır. Kur'ân'da şöyle geçer: "*(Ey Muhammed!) Herhalde sen, onlar bu* söze (hadise) *inanmıyorlar diye, peşlerinde üzüntüden kendini helâk edeceksin!*" (Kehf/6) Ayette geçen '*hadis*'ten kasıt Kur'ân-ı Kerîmdir. Diğer bir ayette ise: "*Ve Rabbinin nimetini* anlat (fe-haddis)." (Duha/11) Bu ayette geçen '*fe-haddis*' ibaresi ise 'sana gönderileni tebliğ et' anlamındadır.[24]

Lügatte, hadis ve haber kelimeleri bir açıdan eş anlamlıdırlar.

Hadis lafzı farklı şekillerde kullanılmakla beraber dinî ortamlarda özel bir haber türünü ifade etmek için kullanılmıştır. Ancak bu kullanım onu genel anlamının dışına çıkarmamıştır. İbn Mes'ûd şöyle der: "Hadislerin (sözlerin) en güzeli Allah'ın Kitabıdır. Yolların en güzeli ise Muhammed (s.a.s.)'in yoludur." Böylece Kur'ân hadislerin/sözlerin en güzeli olarak isimlendirilmiştir. Daha sonraları ise hadis, anlam olarak Resûlullah (s.a.s.)'in haberleriyle sınırlandrılmıştır. Ebû Hureyre Hz. Peygamber (s.a.s.)'e: "*Ey Allah'ın Resûlü! Kıyamet günü şefaâtinle bahtiyar olacak en mutlu kişi kimdir?*" diye sorar. Hz. Peygamber (s.a.s.) de ona şöyle cevap verir: "*Ey Ebû Hureyre! Hadise karşı olan hırsını bildiğim/gördüğüm için, bana bu soruyu* (hadisi) *soracak ilk kişinin senden başkası olmayacağını tahmin etmiştim.*"[25] Daha önce, hadis kelimesinin muhaddislerce sünnetle eş anlamlı olarak kullanıldığını belirtmiştim. Diğer bir açıdan ise şöyle denilmiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s.)'den rivayet edilen şeyler hadis, Hz. Pey-

---

23 Bkz: "*Müsnedu İmam Ahmed*" c. II, s. 48–49, Hadis No: 624.

24 Bkz: "*Lisânu'l-Arab*" c. II, s. 438, 'Hadis' maddesi.

25 Bkz: "*Nazratun Âmme fi-Tarîhi'l-Fıkhı'l-İslâmî*" s. 116, hadisi Buhârî tahric etmiştir: "*Fethu'l-Bârî*" c. I, s. 204.

gamberden başka kimselerden rivayet edilen şeyler ise haberdir. Bundan dolayı sünnetle meşgul olan kimselere *Muhaddis*, tarih vb. ilimlerle uğraşanlara ise *Ahbârî* denilmiştir."[26]

İbn Hacer, *Şerhu Nuhbeti'l-Fiker* adlı eserinde şöyle demektedir: "Bu ilmin erbabına göre *haber*; hadisle eş anlamlı olup, *Merfû, Mevkûf ve Maktû* [27] rivayetlerin hepsi için kullanılmaktadır. Nitekim *haber*; Resûlullah (s.a.s.), Sahabe ve Tâbi'în'den gelen rivayetlerin hepsini kapsamaktadır. Haber ve Hadis arasında genel-özel (umum-husus) ilişkisi bulunduğu, her hadisin haber olduğu ama her haberin hadis niteliği taşımadığı da belirtilmiştir.

Muhaddisler *Merfû* ve *Mevkûf* haberleri *Eser* olarak isimlendirirken; Horâsân fakihleri *Mevkûf* haberi *Eser; Merfû* haberi/rivayeti ise *Haber* olarak isimlendirmişlerdir."[28]

Kısaca özetleyecek olursak: Hadis lafzı, Resûlullah (s.a.s.)'e izâfe edilen söz, fiil, takrir, ahlâkî veya hulkî sıfat anlamına gelmektedir ki bununla, Sahabe ve Tâbi'în'e izâfe edilen şeyler de kastolunabilir. Ama genelde Hz. Peygamberin hadisleri dışında bir şey kastediliyorsa buna işaret edilir.

Haber ve Eser kelimeleri ile Resûlullah (s.a.s.), Sahabe ve Tâbi'în'e izafe edilen şeyler kastedilir. Cumhurun görüşü bu yönde olmakla beraber daha önce de belirttiğimiz gibi Horâsân fakihleri *Mevkûf*'u, *Eser*; *Merfûy*u da *Haber* olarak isimlendirmişlerdir.

Hadis-i Kudsî:

Resûlullah (s.a.s.)'in, içinde Allah'a söz izâfe ettiği her hadise, Kudsî veya İlahî Hadis denir. Kudsî Hadisler yüzden fazladır ve bazı âlimler sadece Kudsî Hadisleri içeren eserler hazırlamışlardır.[29] Hadisin *kudsiyete* (tenzih), İlâha veya Rabbe nisbet edilmesi bu hadislerin içeriğinin Allah katından olmasından dolayıdır. (Onunla mütekellim olan veya onu inşa

---

26 Bkz: "*Tedrîbu'r-Râvî*" s. 6. "*Menhecu Zevi'n-Nazar*" s. 8.

27 *Merfû*': Senedi nasıl olursa olsun, Resûlullah'a sarahaten veya hükmen nispet edilen hadis. Sened ve metnin özelliklerine göre çeşitli isimler alır ve mutlak olarak hadis denince merfû hadis anlaşılır. / *Mevkûf*: Sahabenin söz, fiil ve takrirleri için kullanılır. Senedi Sahabeye ulaşan rivayetlerdir. / *Maktû*: Tâbiûn ve sonrakilerin söz ve fiilleri için kullanılır. Senedi Tâbiûn'a ulaşan rivayetlerdir. Meşhur olan maktû için de mevkuf isminin kullanılmasıdır. (Çev.)

28 Bkz: "*Tedrîbu'r-Râvî*" s. 6. "*Menhecu Zevi'n-Nazar*" s. 8. "*el-Menhecu'l-Hadis fi-Ulûmi'l-Hadis*" s. 31.

29 Bkz: "*Kavâ'idu't-Tahdîs*" s. 39. Nûh b. Mustafa el-Hanefî el-Kûnûnî'nin "*el-Farku Beyne'l-Hadisi'l-Kudsî ve'l-Kur'âni'l-Kerîm ve'l-Hadisi'n-Nebevî*" adlı çalışmasına bkz: Mahtût-Daru'l-Kutub el-Mısriyye (Mecami'u Teymûr 33) s. 71-72.

eden Allah'tır. Hadis olarak isimlendirilmesi ise, Resûlullah (s.a.s.)'in bu sözleri Rabbinden nakledici bir konumda olmasından dolayıdır. Diğer hadislerin Kudsî hadisten farkı ise bu hadislerin hem sözlerinin, hem ifadesinin hem de nisbetinin Resûlullah (s.a.s.)'e ait olmasıdır. Ama Kudsî Hadis böyle değildir.[30]

Kitabın birinci bölümüne başlamadan önce Sünnetin içeriğine ve Kur'ân'a nisbeten konumuna kısa bir göz atmayı bir ödev addediyorum.

2. SÜNNETİN ÖNEMİ VE KUR'ÂN'A NİSBETEN KONUMU[31]

Resûlullah (s.a.s.) döneminde Kur'ân ve Sünnet haricinde herhangi bir hüküm kaynağı olmamıştır. Bu hükümlerin ana usûlleri (tafsilatına değinilmeden) Kur'ân'da yer almıştır. Tafsilatlı bir şekilde açıklananlar ise bu temel hükümlerle ittifak halinde olup yine bu usûllerle sabit olanlardır ki bunlar herhangi bir zaman dilimine veya insanların yaşam çevreleri ve adetlerine göre değişiklik arzetmeyen bazı konulardır. Bu ise Kur'ân'ın, kültürleri ve yaşam çevreleri ne kadar farklı olursa olsun her zamana ve her millete hitap et-

---

30 Bkz: "*el-Menhecu'l-Hadis fi-Ulûmi'l-Hadis*" s. 31, Kur'ân ile Kudsî Hadis arasındaki farkları zikrederken şöyle demiştir: "Kur'ân için zikredilen ama Kudsî hadiste olmayan bazı meziyetler hakkında şöyle demişlerdir: (1) Kur'ân'ın asırlar geçmesine rağmen ebedî bir mucize olarak herhangi bir değişim veya tebdile uğramaktan korunmuş olması. Lafzı, üslûbu, bütün harf ve kelimeleri cihetiyle mütevatir olması (mana ile rivayetin haram kılınması). (2) Anlam itibariyle rivayetinin haram kılınması. (3) Abdestsiz olanın ona dokunması veya cünüp vb. olan kişinin Kur'ân'ı tilavet etmesinin haram kılınması. (4) Namazda tilavetiyle ibadet olunması. (5) Kur'ân olarak isimlendirilmesi. (6) Kıraâtinin ibadet sayılıp her harfine on sevap verilmesi. (7) Satılmasının, İmam Ahmed'in kavline göre haram, İmam eş-Şâfi'î'ye göre ise mekruh görülmesi. (8) Bir cümlesine ayet, ayetlerinin belirli bir miktarına ise sûre denilmesi. (9) Kur'ân'ın hem lafzının hem de anlamının vahy-i celî (açık/kesin vahiyle) Allah katından olması. Kudsî hadisin ise lafzının Hz. Peygambere; manasının ise Allah'a raci olup uykuda veya ilham yoluyla gelmesi. Bunun celî (açık) vahiyle olma ihtimali de vardır ama şart değildir. Kur'ân içinse vahy-i celi olması şarttır. Vahy-i celî ise Meleğin lafzı Allah katından getirmesidir. Hadis-i Nebevi de vahiy yoluyla olabilir veya Resûlullah'ın içtihat etmesiyle ki o hatalı içtihatta bulunmaz. Kudsî hadis ise vahy-i celîden daha geneldir veya celî değildir. Bundan dolayı da mana ile rivayet edilebilir. Çünkü lafzı Peygambere aittir. Bkz: "*el-Menhecu'l-Hadis fi-Ulûmi'l-Hadis*" s. 31–32 ve dipnotları. (Bu ifadeleri kısaltarak ve tasarruf ederek iktibas ettik.)

31 Sünnetin Kur'âna nisbeten konumu için bkz: İmam eş-Şâfi'î "*er-Risâle*" s. 91, No:299. "*Usûlu't-Teşrî'i'l-İslâmî*" s. 40 vd. "*el-Medhalu İla-İlmi Usûli'l-Fıkh*" s. 55. "*es-Sünnetu ve Mekânetuhâ Fit-Teşrî'i'l-İslâmî*" s. 426 vd. "*Esbâbu İhtilâfi'l-Fukaha*" s. 11. "*el-Medhalu İla's-Sünneti ve-Ulûmihâ*" s. 17 vd. "*İlmu Usûli'l-Fıkh*" s. 41–43. es-Subkî ve-İhvanuh "*Tarîhu't-Teşrî'i'l-İslâmî*" s. 66 vd. Şeyh Muhammed el-Huderî "*Tarîhu't-Teşrî'i'l-İslâmî*" s. 35.

mesi; ayrıca insanların ilerleme ve kalkınma yolunda ihtiyaç hissettikleri hukukî düzenlemelerini bu usûller çerçevesinde yapabilmeleri içindir. Bu usûllerle birlikte Kur'ân; akide, ibadet, genel edeb ve ahlâk öğretileri; ayrıca geçmiş ümmetlerin kıssaları vb. gibi birçok konuyu içermektedir.

Her yönüyle Kur'ân'a mutabık olan Sünnet; Kur'ân'ın mücmel yönlerini tafsil etmiş, kayıt içermeyen/mutlak ifadelerini takyîd etmiş, kapalı/müphem anlamlarını tefsir etmiş, genel hükümlerini ise tahsîs etmiş ve böylelikle onun hüküm ve hedeflerini açıklığa kavuşturmuştur. Bunun yanısıra Sünnet, Kur'ân'ın içermediği bazı hükümler de getirmiştir. Bir bakıma Sünnet, Kur'ân'ın canlı pratiği olmuştur. Resûlullah (s.a.s.)'in fiilleri, muhtelif münasebetlerde söylemiş olduğu sözleri, bir diğer yönden ise Sahabîlerin bazı söz ve fiilleri karşısındaki sükûtu ve bunları onaylaması bu canlı pratiğin mahiyeti niteliğindedir.

Böylelikle Resûlullah (s.a.s.) Kur'ân'ın içerdiği hükümlere açıklamalar getirmiş, Sahabîler de bunları kabul etmişlerdir. Zira onlar Resûlullah (s.a.s.)'e tâbi olma ve O'na itaatle emrolunmuşlardır. Sahabeden hiçbir kimsenin aklına Resûlullah (s.a.s.)'in söz veya fiillerini terketmek gibi bir şey asla gelmemiştir. Onlar bu ölçüyü bizzat Kur'ân'dan almışlardır. Bu ölçüye işaret eden bazı ayetlerde şöyle buyrulmaktadır: "*Muhakkak ki sana biat edenler ancak Allah'a biat etmektedirler. Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir. Kim ahdini bozarsa, ancak kendi aleyhine bozmuş olur. Kim de Allah ile olan ahdine vefa gösterirse Allah ona büyük bir mükâfat verecektir.*" (Fetih/10) "*Allah'a itaat edin, Resûle de itaat edin ve (muhalefetten) sakının...*" (Mâide/92) "*Kim Resûl'e itaat ederse Allah'a itaat etmiş olur.*" (Nisa/80) "*Peygamber size ne verirse onu alın, sizi neden menederse ondan geri durun...*" (Haşr/7) "*Hayır, Rabbine andolsun ki aralarında çıkan anlaşmazlık hususunda seni hakem kılıp sonra da verdiğin hükümden içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın (onu) tam anlamıyla kabullenmedikçe iman etmiş olmazlar.*" (Nisa/65)

Müslümanlar (Allah ve Resûlünün emrine icâbeten) Allah'ın Kitabı'nı nasıl kabul etmişlerse Peygamberin Sünnetini de öylece kabul etmişlerdir. Çünkü Sünnet Allah'ın ve Resûlünün de şehadetiyle Kur'ân'dan sonra ikinci hüküm kaynağıdır.[32]

---

[32] Bu kitabın ilerleyen bölümlerinde Sahabenin sünneti kabulü ve ona sımsıkı sarılmaları konusu tafsilatlı bir şekilde irdelenecektir.

Sünnet, çeşitli şekillerle Kur'ân'ı açıklamış ve onun ibadet ve hükümleri ile alakalı kapalı yönlerini tefsir etmiştir.[33] Örneğin, Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerim'de müminler için namazı farz kılmıştır. Ancak namazın vakitlerini, rekât sayılarını ve erkânını tafsilatlı olarak açıklamamıştır. Resûlullah (s.a.s.) ise namazı edâ şekliyle ve açıklamalarıyla namazın keyfiyetini Müslümanlara açıklamış ve "*Benim namaz kıldığımı gördüğünüz şekilde namazınızı kılınız*"[34] buyurmuşlardır. Allah, haccı farz kılmış; ama onun rükünlerini ise Resûlullah (s.a.s.) açıklamış ve "*Menâsikinizi (hacc öğreti ve uygulamaları) benden alınız*"[35] buyurmuştur. Allah, zekâtı farz kılmıştır; ama zekâtın alınacağı mallar, arazi ve ekinler, ayrıca bunlardan alınacak zekâtın nisab miktarları detaylı bir şekilde sünnet yoluyla açıklanmıştır.

Resûlullah (s.a.s.)'in Kur'ân'ı açıklama yöntemlerinin bir diğeri ise Kur'ân'ın genel hükümlerini tahsis etmesidir. Buna örnek olarak şu ayet hakkında Hz. Peygamberin yapmış olduğu tahsisi verebiliriz. "*Allah size, çocuklarınız hakkında, erkeğe, kadının payının iki misli (miras vermenizi) emreder.*" (Nisa/11) Bu ayet çocukların, annelerine veya babalarına mirasçı olacağına dair genel bir hüküm içermektedir. Bu kaideye göre her çocuk mirasçı olmasına rağmen Hz. Peygamber "*Biz nebiler topluluğuna vâris olunmaz, terikemiz sadakadır*"[36] demiş ve peygamberlere vâris olunamayacağına dair bir tahsis getirmiştir. Ayrıca "*Katil vâris olamaz*"[37] hadisiyle de varisliği katil olmama şartıyla sınırlandırmıştır.

Diğer bir şekilde ise Sünnet, Kur'ân'ın mutlak hükümlerini açıklayıcı mahiyettedir. Örneğin "*Hırsızlık eden erkek ve kadının, yaptıklarına karşılık bir ceza ve Allah'tan bir ibret olmak üzere ellerini kesin.*" (Mâide/38) ayetinde mutlak manada elin *(yed)* kesilmesi emredilmiştir. Ancak avuç, bilek ve kol anlamlarına gelebilen elin nereden kesileceği kesin bir şekilde belirtilmemiştir. Ama sünnet kolun bilekten kesileceğine dair bir kayıt getirmiş; ayrıca

---

[33] Tafsilatlı bilgi için adı geçen kaynaklara özellikle de Hocamız Ali Hasebullah'ın "Usûlu't-Teşrî'i'l-İslâmî" adlı eserine bakınız.

[34] Buhârî bunu uzun bir hadisin içinde tahric etmiştir, bkz: "*Sahîhu'l-Buhârî bi-Hâşiyeti's-Sindî*" c. I, s. 125-126 ve c. IV, s. 52. Dârimî'nin tahrici "*Sünenu'd-Dârimî*" 148, Kanfûr Bask. Yıl. 1293. Hadisi İmam Ahmed de tahric etmiştir.

[35] Bkz: "*Sahîhu Müslim*" c. II, s. 943, Hadis No: 310. "*Câmi'u Beyâni'l-İlm*" c. II, s. 190.

[36] Bkz: "*Fethu'l-Bârî*" c. VI, s. 289, 335, 339. "*Sahîhu Müslim*" c. III, s. 1378–1383. "*Müsnedu İmam Ahmed*" c. I, s. 158,160.

[37] Bkz: "*Sünenu't-Tirmizî*" Kitabu'l-Ferâiz bab. 17. "*Sünenu İbn Mâce*" Kitabu'd-Diyât bab. 14 ve Kitabu'l-Ferâiz bab. 18. Ayrıca bu hadisi İmam Mâlik, Ahmed ve başkaları da tahric etmişlerdir.

Resûlullah (s.a.s.) kendisine getirilen bir hırsızın elini bileğinden kesmiştir.[38]

Başka bir açıdan Resûlullah (s.a.s.)'in sünneti, Kur'ân'ın getirmiş olduğu hükümleri pekiştirici veya onun yürürlüğe koyduğu herhangi bir aslı/esası furu'atını belirleyici bir nitelik taşır. Buna örnek olarak namaz, oruç, hac ve zekâtın vücûbiyeti ile alakalı tüm hadisleri zikredebiliriz.

Sünnetin, Kur'ân'da mezkûr olan bir esasın furu'atını beyan ettiğine[39] dair örnek, meyvelerin olgunlaşmadan önce satılmasının men edilmesidir ki bu tür ticareti kınayıcı mahiyette olan bir ayette şöyle buyrulur: "*Ey iman edenler! Karşılıklı rızaya dayanan ticaret olması hali müstesna, mallarınızı, bâtıl (haksız ve haram yollar) ile aranızda (alıp vererek) yemeyin.*" (Nisa/29)

Hz. Peygamber, Medine'ye hicret ettiği zaman çiftçilerin ağaç meyvelerini olgunlaşmadan önce (ağaçta iken) birbirlerine sattıklarına şahit olmuştur. Alıcı kişinin ağaçtaki meyvelerin ne kadar olgunlaşacağı ve kemmiyetini bilmediği için, meyveler olgunlaştığında sonuçtan memnun olmayan taraflar arasında anlaşmazlık çıkmıştır. Özellikle meyvelere soğuk vurduğunda veya ağaç çiçeklerinde hastalık yaygınlaştığında meyveler olgunlaşmamış, dolayısıyla istenilen netice hâsıl olmamıştır. Müşteri, alacağı ürünün kalitesini tam olarak görsün diye Hz. Peygamber (s.a.s.) meyvelerin olgunlaşmadan önce satılmasını yasaklamış ve şöyle buyurmuştur: "*Allah meyvenin yetişip olgunlaşmasına mâni olacak olsa, kardeşinden aldığın parayı nasıl (helâl addedeceksin?)*"

Sünnetin başlı başına getirmiş olduğu bazı hükümler de vardır ki bunlar, Kur'ân'da olmamakla beraber onun açıklaması mahiyetinde de değildir. Pençesi olan her vahşi kuşun ve evcil eşek etinin yenilmesinin yasaklanması; kadının, halası veya teyzesi ile aynı nikâh altında birleştirilmesinin haram kılınması vb. hükümler gibi.

Bu girişten sonra, sünnetin Hz. Peygamber döneminden meşhur tedvîn tarihine kadar geçirmiş olduğu süreci açıklamaya geçebiliriz. Tevfik Allah'tandır.

---

38 Bkz: "*Subulu's-Selâm*" c. IV, s. 27-28. Amr b. Şu'ayb'in hadisinden rivayet etmiştir. Ayrıca Dâre-Kutnî de bu hadisi tahric etmiştir.

39 Bkz: "*el-Medhalu İla-İlmi Usûli'l-Fıkh*" s. 56.

Birinci Bölüm

NEBEVÎ DÖNEMDE SÜNNET

Bu bölümde; Resûlullah (s.a.s.)'in muallimlik ve mürebbîlik yönünü; kendi davetiyle olan uyumluluğunu; ilim karşısındaki konumu ve öğretim metodunu ele alacağız. Ayrıca sünnet konusunu, Müslümanların ona olan ihtiyacını, Sahabenin Resûlullah (s.a.s.)'den sünneti nasıl öğrendiklerini açıklamaya çalışacağız. Son olarak da Resûlullah (s.a.s.) döneminde sünnetin yayılma sürecini ve bu yayılmanın o dönem içindeki âmillerini izah ederek konuyu noktalayacağız.

GİRİŞ

Daha önce, Resûlullah (s.a.s.)'in zuhûr ettiği ortamı, hâlis davetiyle geçirmiş olduğu süreci açıklamaya çalışmış ve bunun talimî ve tatbikî bir merhale olduğunu belirtmiştik. Ayrıca, ulvî İslâm medeniyet binası için sağlam bir temel teşkil ederek tarihin çehresini değiştiren ve hayatın muhtelif veçhelerini engin bir medeniyet azığıyla donatan bir dönem olduğunu açıklamıştık.

Bir ömürlük zaman diliminin çeyreğini bile aşmayan o döneme bir göz atacak olursak –Hz. Peygamber (s.a.s.)'in davetine başlamasından vefat anına kadar– kendimizi yepyeni bir eğitim süreci geçiren büyük bir medresenin önünde buluruz. Bu medresenin rehberliğini, talebelerinin tâlim ve terbiyesini bizzat Hz. Muhammed (s.a.s.) yapmaktadır. Dersleri "Kur'ân ve Sünnet" talebeleri ise "Sahabe" (r.a.)'dir.

Bu eğitim tecrübesini doğru ve ilmî bir tarzda tahlil etmeye çalışırsak, eski halle kıyasa ve uygulanan eğitim metodlarına başvurma gereği hâsıl olacaktır. Ancak böylelikle bu büyük medresenin gerçekleştirmiş olduğu başarının boyutlarıyla birlikte, içeriği, araştırma ve pratiğe dayanan bu ilmî faaliyetin keyfiyetini de gözler önüne serebiliriz. Bunu gerçekleştirebilmemiz ise hiç şüphesiz bu medresenin önderi olan muallim ve mürebbînin şahsiyetini, kendi risâleti ve davetiyle imtizâcını, öğrencileri ile olan alakasını ve onların da mürebbîlerine ve davetine karşı icâbetlerini araştırmakla mümkün olacaktır. Bu suretle, onların öğrendikleri ve pratiğine iştirak ederek derlemiş oldukları bu ilmî terbiye metodunun faydalarını anlayabiliriz.

Bütün bunlar, bir mürebbî ve muallim olarak Resûlullah (s.a.s.)'in

şahsiyetini, üslûbunu ve öğretim metodunu, bilahare eğitim konusu olan dersin ehemmiyetini ve pratik boyutlarını, öğrenci çevresiyle olan bağını ve günlük hayatları üzerindeki etkisini kapsamlı bir şekilde ele almamızı gerektirmektedir. Ayrıca Sahabenin öğrenim metodunun ve Resûlullah (s.a.s.)'e karşı icâbetlerinin, şeriat-ı garrâ, özellikle de sünnet ile olan münasebetlerinin gözler önüne serilmesi de bir başka zorunluluktur. Mezkûr konuların açıklanması, araştırmamızın ilmî ve dakik bir hal alması ve sünnet gerçeğinin doğru bir şekilde tasvir edilebilmesi için kaçınılmazdır.

Öğretmen, öğrenci ve ders eksenli bir araştırma, bu ilmî tecrübenin gerçekleştirmiş olduğu başarının boyutlarını daha iyi bir şekilde anlayabilmek içindir. Çünkü bu üç unsurun her biri, söz konusu ilmî faaliyet ve eğitimden hâsıl olan başarının boyutları açısından ayrı ayrı önem taşımaktadır. Bu üç unsur kendi aralarında müspet bir bütünlük sağladıkça başarı da o denli büyük olacak ve eğitim konusu, öğrencilerin zihinlerinde köklü bir şekilde yer edecektir. Aksi halde aralarındaki herhangi bir kopukluk veya menfi bir durum bu başarıyı sekteye uğratacak ve arzu edilen semere hâsıl olmayacaktır. Zira eğitim ve pratik konusu olan ilmi faaliyet çabucak unutulup gidecektir. Bu açıklamalar doğrultusunda, söz konusu üç unsuru açıklamaya geçebiliriz.

1. RESÛLULLAH (S.A.S.)

A. Muallim ve Mürebbî

Resûlullah (s.a.s.)'in insanlık âlemi içinde nail olduğu dereceyi ve engin ahlâkını ne kadar anlatmaya çalışsam da kelimelerimin kifayet etmeyeceğini biliyorum. Resûlullah (s.a.s.)'in hayatının her anını çepeçevre kuşatan inâyet-i İlâhiyeyi hangi edîb dile getirebilir veya hangi tarihçi bu minvalde, onunla alakalı önemli ve dakik rivayetlerin kökenine inebilir ki? Bununla birlikte Resûlullah (s.a.s.)'in hayatını, çeşitli yönleriyle ele alan eserlerin sayısı, insanlık tarihi boyunca O'ndan başka hiçbir kimse için yazılmadığı kadar çoktur. Âcizane, ana hatlarıyla konumuzu açıklamaya çalışacağım.

Allah (c.c), Hz. Muhammed (s.a.s.)'i peygamberi olarak seçmiş, risâletini taşıyabilmesi ve tebliğ edebilmesi için ilahî inayetiyle O'nu terbi-

ye etmiştir. Harikulâde bir şekilde hazırlamıştır. Öyle ki O'nun ahlâkı, Kur'ân (ahlâkı) olmuş: Rızasıyla rıza gösterip yine celâliyle celâllenir hale gelmiştir.[40] Güzel ahlâkı tamamlamak için gönderilmiş, her zaman için kötü ahlâktan uzak durmuş ve durulmasını sağlamıştır. Nitekim "*Sizin en hayırlılarınız ahlâkı en güzel olanlarınızdır*"[41] buyurmuştur. Resûlullah (s.a.s.) (Sahabenin tabiriyle) çadırdaki bâkire kızdan daha hayâlı bir hâl üzere yaşamıştır.[42] Bir şeyden hoşlanmadığı zaman bu, yüzünden anlaşılmış;[43] neşeli olduğu zaman ise yüzü aydınlanarak adeta bir ay parçasını andırmıştır.[44] Nefsi için hiçbir insana kin beslememiştir. "Allah'ın haramları çiğnendiğinde aldığı intikam haricinde"[45] intikam da almamıştır.

Her zaman için eşsiz ahlâkı ve muameleleri ile insanların efendisi olmuştur. Zira Allah, O'nu insanlar için "üsve-i hasene - güzel örnek" olsun diye seçmiştir. Ayrıca O'nu, özelde gönderildiği kavme genel de ise tüm insanlığa bir müjdeci ve uyarıcı kılmıştır: "*O'dur ki ümmiler içinde, kendilerinden olan ve onlara Allah'ın âyetlerini okuyan, onları temizleyen, onlara kitap ve hikmeti öğreten bir Peygamber gönderdi. Oysa onlar, önceden apaçık bir sapkınlık içinde idiler.*" (Cum'a/2) Sorumluluğu ağır ve çok önemli olan Resûlullah (s.a.s.), Allah'ın ayetlerini insanlara tebliğ ederek, onları dinlerinde bilgilendirmeye gayret etmiş; ayrıca onları daha önce yaşamış oldukları kötü şeylerden arındırmak suretiyle kurtarmaya çalışmıştır. Bundan dolayı Resûlullah (s.a.s.) yüce bir ahlâkla bezenmiş ve ulvî bir terbiye ile diğer insanlardan üstün kılınmıştır. Bu ahlâk aynasında edebin en güzel halleri tecelli etmiştir ki bunları onun övgüyle dolu hayatının her zerresinde görebiliriz. Bu konuda Allah Teâla'nın: "*Ve sen elbette yüce bir ahlâk üzeresin.*" (Kalem/4) meyanındaki şehadeti bizim için yeterlidir.

İlmî yönden ise Allah tarafından kalbi genişletilip bilmediği şeyler de kendisine öğretilmiştir. Böylelikle O'ndan başka hiçbir insanın ulaşamayacağı bir mertebeye ulaşmıştır. Kur'ân'ın hükümleri ve İslâm'ın öğretileri için Müslümanların ilk merci'i olmuştur. Ayrıca, geçmiş ümmetlerin hal-

---

40 Hz. Âişe'den buna benzer bir şekilde rivayet edilmiştir, bkz: "*Sünenu İbn Mâce*" el-Ahkâm.

41 Abdullah b. Amr'dan rivayet edilmiştir, bkz: "*Fethu'l Bârî*" c. VII, s. 385.

42 Ebû Sa'îd el-Hudrî'den, bkz: "*Fethu'l Bârî*" c. VII, s. 387.

43 Şu'be b. el-Haccâc yoluyla, bkz: "*Fethu'l Bârî*" c. VII, s. 388.

44 Bkz: "*Fethu'l Bârî*" c. VII, s. 384.

45 A.g.e: c. VII, s. 387 Hz. Âişe hadisinden.

leri ve Ehl-i Kitab'ın ilimlerini bilen Resûlullah (s.a.s.)'e "Cevâmi'ul-Kelim"[46] de bahşedilmiştir. İnsan hayatıyla alakalı diğer ilimleri de bilen Resûlullah (s.a.s.)'in bu hususiyetleri onun sîreti tetkik edilerek anlaşılabilir. Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır: "*... Allah, sana Kitab (Kur'ân)ı ve hikmeti indirmiş ve sana bilmediğin şeyleri öğretmiştir. Allah'ın sana olan lütfu büyüktür.*" (Nisa/113) Kendisine öğretilen Kur'ân hükümlerinin inceliklerini insanlara aktarmış, Sünnet-i seniyyesi ve örnek ahlâkıyla insanlığın önderi olmuş ve sonsuz nûru ile bütün insanlığı aydınlatmıştır. Böylelikle doğru yolun ilk öğretmeni, sadık ve emin ilk mürşidi ve bihakkın 'âlemlere rahmet' olmuştur.

B. Davetiyle Uyumluluğu?

Muallimim işlediği konuyla özdeşleşmesinin, öğrenciler üzerindeki sonsuz etkisi ve konunun onların zihinlerinde köklü bir şekilde yer etmesinin önemine binaen Resûlullah (s.a.s.)'in kendi daveti ve risâleti ile olan uyumluluğunu açıklamayı arzuladım. Zira bu noktanın açıklanması, daha sonra sünnetin korunmasının boyutlarını anlamamız açısından bizlere yardımcı olacaktır.

Hiç kimse Resûlullah (s.a.s.)'in samîm-i kalp ile ve bütün gücünü sarfederek davetini tebliğ ettiğinden şüphe duymaz. Hz. Peygamber, bu yolda birçok eziyete maruz kalmış, nice zorluklara katlanmış ve bütün bunlara karşın sadece hoşgörülü hanif dini güçlendirmek için sabr-ı cemil göstermiştir. Kendisine birçok kez zulmedilmiş hatta vatanını bile terketmek zorunda bırakılmıştır. Bütün bunlara rağmen O, kavmi için sadece hidayet temennisinde bulunmuştur. Bu durumlarda Allah (c.c) onun yükünü hafifleterek gönlünü ferahlatmış ve onların hidayetinin kendi elinde olduğunu beyan etmiştir: "*(Resûlüm!) Sen sevdiğini hidayete erdiremezsin; bilakis, Allah dilediğine hidayet verir ve hidayete girecek olanları da en iyi O bilir.*" (Kasas/56)

Hz. Peygamber (s.a.s.)'in, kavminin hidayeti için üzülmesini ve çırpınmasını Allah (c.c) şöylece tasvir eder: "*(Ey Muhammed!) Herhalde sen, onlar bu söze (kitaba) inanmıyorlar diye, peşlerinde üzüntüden kendini helâk edeceksin!*" (Kehf-6)

---

46 (Az sözle fazla şey ifade etme hasleti. Çev.)

İslâm'ın yayılıp güçlendiği ve devletinin kurulduğu dönemlerde bile Resûlullah (s.a.s.) bir ân için olsun davetini tebliğ etmekten geri durmamıştır. Bir komutan, bir önder, bir muallim, bir fakih ve sadık bir müftü olan Resûlullah (s.a.s.), emanetinin edâsı için yüce ruhu ve sade kişiliğiyle daima insanları Allah'ın yoluna davet etmiştir. Hz. Peygamber bir muallim ve bir mürid olarak ömrünü tamamlamıştır. Ashabını bütün kalbiyle sevmiş, onların acılarını ve sevinçlerini her ân için paylaşmıştır. Şahsiyeti tamamıyla risâleti ile özdeşleşmiş olan Hz. Peygamber, saâdeti biricik davetinin edâsında bulmuştur. Böylece O'nunla bir arada yaşayan, O'nu dinleyen ve O'nun öğretileri doğrultusunda yaşayarak, O'ndan öğrendikleri her şeyi dikkatli ve samimî bir şekilde bizlere aktaran Sahabîler başta olmak üzere, bizlere ve bütün insanlığa, hayatın her alanında kendisine uyulacak en hayırlı rehber olmuştur.

C. Resûlullah (s.a.s.) ve İlim

Resûlullah (s.a.s.)'e inen ilk vahiy, insanlığın bakışını öğrenime yönlendiren ve okumayı talep eden ayetlerdir. Bu hakikat şöylece ifade edilmiştir: "*Yaratan Rabbinin adıyla oku!*" (Alak/1)

Kur'ân'da öğrenime davet ve teşvik eden, bilahare âlimlerin derecelerini açıklayan ve akıl sahiplerine hitap ederek onları, Allah'ın ayetleri ve nimetleri üzerinde düşünmeye yönlendiren birçok ayet vardır. Bunlardan bazıları şunlardır: "*Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?*" (Zümer/9) "*Allah, melekler ve adaleti yerine getiren ilim sahipleri, O'ndan başka ilah olmadığına şahitlik etmişlerdir.*" (Al-i İmrân/18) "*Allah sizden inananları ve kendilerine ilim verilenleri derecelerle yükseltir.*" (Mücadele/11) Âlimlere danışmanın salık verildiği bir ayette ise şöyle buyrulmuştur: "*Bilmiyorsanız zikir ehline (ilim sahiplerine) sorun.*" (Nahl/43) Kur'ân, ilmin yayılmasını ve Allah'ın hükümlerinin açıklanmasını zorunlu kılmıştır: "*Allah, kendilerine kitap verilenlerden, 'Onu mutlaka insanlara açıklayacaksınız, onu gizlemeyeceksiniz' diyerek söz almıştı.*" (Al-i İmrân/187) Aynı zamanda ilim öğrenilmesi ve öğretilmesi de teşvik edilmiştir: "*Her topluluktan bir taifenin dini iyi öğrenmek ve milletlerini geri döndüklerinde uyarmak üzere geri kalmaları gerekli olmaz mı? Ki böylece belki yanlış hareketlerden çekinirler.*" (Tevbe/122) Bütün bu ayetlerin yanısıra Kur'ân, daha fazla ilim talep etmeyi öğütlemiştir: "*De ki: Rabbim! İlmimi arttır!*" (Tâhâ/114)

Kur'ân'ın içerdiği eğitim, öğretim ve âlimlerle ilgili ayetlerin hepsini serdetme makamında değiliz. Gayemiz Resûlullah (s.a.s.)'in ilim karşısındaki konumunu ve ilme teşvikini; ayrıca âlimleri ve ilim talebelerini ilim öğrenimi ve öğretimi için cesaretlendirmesini açıklamaktır. Bunun için O'nun sünnetine göz atmamız gerekecektir. Zira ilme teşvik, Kur'ân'la birlikte sünnetin muhafazası noktasında büyük bir etki sağlamıştır. Bizim burada arzedeceğimiz ise deryadan katre mesabesindedir.

a. Resûlullah (s.a.s.)'in İlme Teşvîki

Resûlullah (s.a.s.) ilmin yüceliğini açıklamış ve ilim talebini teşvik ederek: "*Allah kimin için hayır murad ederse onu dinde derinleştirir*"[47] ve "*Bir tek din âlimi, şeytana, bin abidden daha şiddetlidir*"[48] buyurmuştur. İlmi, hayrın erkânından saymış ve insanları onunla ayırt ederek şöyle buyurmuştur: "*İnsanlar madenler gibidir. Cahiliyede hayırlı olanlar ilim elde ederlerse (izâ fekuhû) İslâm'da da hayırlıdırlar.*"[49]

Hz. Peygamber, Müslümanın, dinin emirlerini yerine getirmek için ihtiyaç duyduğu şer'î ilimleri öğrenmesini farz kılmış ve: "*İlim talebi her Müslümana farzdır*"[50] buyurmuştur. Müslümanların hayatlarında ihtiyaç duydukları diğer ilimler ise farz-ı kifâye babındandır. Bu ilimlerden herhangi birinde ihtiyaç hâsıl olur da, Müslümanların arasında bu ihtiyacı giderecek herhangi bir kimse bulunmazsa Müslümanların hepsi günahkâr olurlar ve o açık kapanmayana kadar da bu mesuliyetten kurtulamazlar.

Resûlullah (s.a.s.), ilmi, gıpta edilip imrenilmesi ve uğrunda yarışılması gereken sahalardan biri olarak addetmiş ve şöyle buyurmuştur: "*Şu iki kişi dışında hiç kimseye gıpta (hased) etmek caiz değildir: Biri, Allah'ın kendisine verdiği hikmetle (ilimle) hükmeden ve bunu başkasına da öğreten hik-*

---

47 İmam Ahmed *Müsned*'inde Ebû Hureyre'den rivayet etmiştir, c. XII, s. 180, Hadis No: 7193, isnadı sahihtir. Taberânî *Mu'cemi Sağîr*'inde rivayet etmiştir, ricalleri Sahîh'in ricallerindendir, bkz: "*Mecma'u'z-Zevâid*" c. I, s. 121. "*Sünenu İbn Mâce*" c. I, s. 49. Buhârî, Sahîh'inin birçok yerinde kesin ifadeyle Müsned ve Muallak olarak cezm sığasıyla tahric etmiştir ki, müsned hükmündedir.

48 "*İbn Mâce*" c. I, s. 50, İbn Abdilberr "*Câmi'u Beyani'l-İlm*" de zikretmiştir, c. I, s. 26. Ayrıca Tirmizî de tahric etmiştir.

49 İmam Ahmed, Câbir b. Abdillah'tan rivayet etmiştir, bkz: "*Mecma'uz-Zevâid*" c. I, s. 121, ricalleri Sahîh'in ricallerindendir demiştir, bkz: "*Câmi'u Beyani'l-İlm*" c. I, s. 18.

50 "*Sünenu İbn Mâce*" c. I, s. 50. Resûlullah (s.a.s.)'den Enes rivayet etmiştir.

met (ilim) sahibi kimse. Diğeri de Allah'ın kendisine verdiği malı hak yolda sarfeden zengin kimsedir."[51]

Müslümanları ilme yönlendirip, her birinin ondan nasiplenmesi gerektiğini belirtmiştir: "*İlim öğreten (âlim) veya ilim öğrenen (muteâllim); dinleyici veya seven ol! Beşinci olma helak olursun.*"[52] Atâ, Mis'ar'ın ona: "Bize beşinciyi de ekledin ya bizde yok idi. O da ilme ve ehline buğz edilmesidir"[53] dediğini belirtmiştir.

Resûlullah (s.a.s.), Sahabîleri dinin öğretilerini anlamaya teşvik etmiş ve onlara bilmedikleri şeyleri sormalarını emir buyurmuştur. Bilmedikleri şeyler hakkında fetvâ vermekten de kendilerini sakındırmıştır. Bu bağlamda Abdullah b. Abbâs'ın rivayet ettiği şu hadis manidardır: "Peygamber (s.a.s.) döneminde bir adam yaralanmış ve ihtilam olmuştu. Kendisine yıkanması emredilmiş ve bundan dolayı da ölmüştü. Bu haber Resûlullah (s.a.s.)'e ulaşınca öfkelenerek: "*Onu öldürdüler! Allah da onların canını alsın! Bilgisizliğin şifası sormak değil midir?*" demişti."[54]

Resûlullah (s.a.s.)'in Ashabını ilme teşviki, Kur'ân ve Sünnet yoluyla sadece şer'î ilimleri öğrenmekle sınırlı kalmamış aynı zamanda Müslümanlara faydalı olacak ilimleri öğrenmeyi de kapsamıştır. Medine'ye geldiği zaman Zeyd b. Sâbit'in o küçücük yaşıyla Kur'ân'dan on küsur sureyi ezbere okuduğunu görünce, bu durum O'nun çok hoşuna gitmiş ve Zeyd'e Ya-

---

51 "*Müsnedu İmam Ahmed*" c. VI, s. 78, Hadis No: 4109 Abdullah b. Abbâs'dan rivayeten, isnadı sahihtir. Buhârî ve Müslim de rivayet etmişlerdir. Bkz: "*Câmi'u Beyani'l-İlm*" c. I, s. 17; Hadiste geçen hasetten kasıt gıptadır. Gıpta, insanın başkalarında olan bir şeyi, onlardan zail olmasını dilemeksizin temenni etmesidir. Haset ise nimetin başkalarından zail olup kendisinin olmasını dilemektir ki bu, İslâm'da haram kılınmış ve Resûlullah (s.a.s.) de bunu yasaklamıştır.

52 Bkz: "*Mecma'u'z-Zevâid*" c. I, s. 122, ricalleri mevsûktur. Taberânî her üç Mu'cem'inde de rivayet etmiştir. Bezzâr da rivayet etmiştir.

53 Yani ilmi ve âlimlerin mertebelerini kıskananlar bunu düşmanlık derecesine vardırmışlardır. Atâ büyük bir âlim olduğundan, kendisine bu söz söylenmiştir. Başka bir yönüyle bu hal, daha önce hadiste geçen gıptanın, sapmış ve hasedi de aşarak düşmanlığa varmış boyutudur. (Çev.)

54 "*Müsnedu İmam Ahmed*" c. V, s. 22, Hadis No: 3057 isnadı sahihtir. Ebû Dâvûd, Câbir b. Abdillah'tan tahric ederek demiştir ki: "Bir sefere çıkmıştık. Bizden birinin başına taş isabet etmiş ve başını yarmıştı. Bilahare (gece) ihtilam olunca, arkadaşlarına: Teyemmüm etmeme izin var mı? diye sormuştu. Onlar da su imkânı olduğu halde teyemmüm etmene izin bulamayız, dediler. O da gusül aldı ve öldü. Resûlullah (s.a.s.)'in yanına vardığımızda kendisine bu olay haber verildi. Aleyhi's-Selâtu ve's-Selâm da şöyle dediler: "*Onu öldürmüşler! Allah da onların canını alsın! Madem bilmiyorlardı, niye sormadılar? Bilgisizliğin şifası sormak değil midir? Ona, teyemmüm yeterliydi. Yarasına bir bez sarılmalı ve üzerinden meshedilmeli, sonra da bedeninin geri kalan kısmı yıkanmalıydı.*" Bkz: "*Sünenu Ebî Dâvûd*" c. I, s. 82.

hudilerin dilini öğrenmesini emrederek şöyle buyurmuştur: "*Ey Zeyd! Benim için Yahudilerin yazısını öğren, Allah'a yemin olsun ki ben yazı işimde yahudiye güvenemiyorum!*" Başka bir rivayette ise: "*Ben öyle bir kavme yazıyorum ki onların benim adıma (yazdıklarımı) eksiltmesinden veya fazlalaştırmasından çekiniyorum. (Bunun için) Süryanice'yi öğren.*" Zeyd: "Ben de on yedi günde öğrendim" demiştir.[55]

Hz. Peygamber çoğu kez Allah'a şöylece dua etmiştir: "*Allahım! Fayda vermeyen ilimden, işitilmeyen duadan, korkmayan kalpten, doymayan nefisten sana sığınırım.*"[56]

Ayrıca faydalı ilmi, ölümden sonra ecirleri kesilmeyen üç sınıf arasında zikretmiş ve şöyle buyurmuştur: "*İnsan öldüğü zaman (geride bıraktığı) şu üç şey haricinde amelleri kesilir: Sadaka-i câriye, kendisinden faydalanılan ilim ve kendisine dua eden salih evlat.*"[57]

Bu suretle Hz. Peygamber ilmin üstün konumunu açıklamış, Ashabını ve bütün Müslümanları öğrenime teşvik etmiştir. Ayrıca bununla iktifa etmeyip öğrenilen şeylerin tebliğ edilmesini emir buyurmuştur.

b. İlmin Yayılmasının Teşvîki

İlim öğrenilmesinden murad, sahibine fayda vermesi ve başkalarını da bundan faydalandırmasıdır. Zira gizlenen bir ilmin veya âlimlerin göğüslerinde mahpus, insanların ulaşamadığı bir fıkhın hiçbir faydasının olmadığı açıktır. Bundan dolayı Hz. Peygamber ilmin yayılmasını emretmiş, gizlenmesini de haram kılarak bunu birçok yerde dile getirmiştir. Buna binlerce Müslüman şahitlik etmişlerdir ki, İbn Mes'ûd şöyle demektedir: "Resûlullah (s.a.s.)'i işittim, şöyle diyordu: "*Benden bir söz (hadis) işitip, onu tebliğ etmek (yaymak) için ezberleyen kişinin Allah yüzünü aydınlatsın. Zira kendisine ulaştırılan öyleleri vardır ki, bizzat işitenden daha iyi anlar.*"[58] Meşhur bir hadis olup, birçok rivayet yolu vardır ve lafızları da birbirine

---

55 Bkz: İbn Asâkir "*Târîhu Dımeşk*" c. VI, s. 280-281. İbn Sa'd "*et-Tabakât*" c. II, b.2, s. 115. Daha fazla bilgi için "*Zeyd b. Sâbit*" adlı kitabımıza bkz: s. 4,17.

56 "*Sünenu İbn Mâce*" c. I, s. 56. Ebû Hureyre'den tahric etmiştir. Zuheyr b. Harb de buna benzer bir rivayeti Kitabu'l İlm de Enes'ten tahric etmiştir. Bkz: "*Kitabu'l İlm*" s. 194.

57 "*Câmi'u Beyani'l-İlm*" c. I, s. 15, Ebû Hureyre'den; Buhârî Edeb'te rivayet etmiş, ayrıca Müslim, Ebû Dâvûd, Nesâî ve Tirmizî de rivayet etmişlerdir.

58 "*Müsnedu İmam Ahmed*" c. VI, s. 96, Hadis No: 3157, isnadı sahihtir. Tirmizî, İbn Mâce ve İbn Hibbân da rivayet etmişlerdir.

yakındır. Bu rivayetlerin bazıları şöyledir: "*Kendisine (ilim) ulaştırılan öyleleri vardır ki, bizzat işitenden daha iyi anlar. Kimi fıkıh taşıyıcıları fakih değillerdir. Kimi fakihler de kendilerinden daha fakih olanlara taşırlar.*" Ve: "*Allah şu kulun yüzünü aydınlatsın ki dediğimi işitir, onu anlar ve sonra onu, işitemeyenlere aktarır. Zira nice ilim (fıkıh) taşıyıcısı onu anlamaktan yoksundur. Nice ilim taşıyıcısı da kendisinden daha iyi anlayacak olana taşır. Üç haslet vardır ki, bunlar oldukça mümin kalbi kin ve husumet taşımaz: Ameli Allah rızası için ihlâslı yapmak, Müslüman idarecilere hayırhah olmak, Müslümanların cemaatine devam etmek... Çünkü Müslümanların duaları ona katılanların hepsini kuşatır.*"[59]

Hz. Peygamber, kendisine gelen heyetlere, döndükleri yerlere İslâmı taşımalarını ve dinleri hakkında onları bilgilendirmelerini öğütlemiştir. Buna Abdu'l-Kays heyetine yapmış olduğu tavsiyeyi örnek verebiliriz: "Abdul-Kays kabilesinin heyeti Peygamber (s.a.s.)'e geldiği vakit: "*Bu gelenler kimlerdir?*" diye sordu. "Rebîalılar" diye kendilerini tanıttılar. Peygamber (s.a.s.): "*Kavme –veya heyete– merhabalar olsun. Pişman ve mahcup olmayacaklar (inşallah)*" dedi. Dediler ki: "Biz uzak bir yerden geliyoruz.[60] Seninle bizim aramızda şu kâfir Mudarlılar var. Bu sebeple, sana ancak haram ayında uğrayabiliyoruz. Öyle ise, bize bir amel emret, onu geride bıraktıklarımıza da öğretelim ve bizi cennete götürsün." Peygamber (s.a.s.) de onlara dört emir ve dört yasakta bulundu... Akabinde: "*Bunu ezberleyin ve geride bıraktıklarınıza haber verin*"[61] dedi." Resûlullah (s.a.s.) İslâmı yaymak için asrının bütün tebliğ ve haberleşme yollarını kullanmıştır. Elçiler göndermiş, mektuplar yazmış, emirler ve kadılar atamıştır. Risâletin yayılması ve emanetinin edâsı noktasında çok güzel bir örnek olmuştur. İlmin gizlen-

---

59 "*el-Cerhu vet-Ta'dîl*" c. I, s. 9-10-11. Bkz: "*Sünenu İbn Mâce*" c. I, s. 84 -85. "*Câmi'u Beyani'l-İlm*" c. I, s. 39, Zeyd b. Sâbit'ten rivayet etmiştir.

60 Hadisin metninde "sana geliyoruz" diye geçmektedir.

61 "*Fethu'l Bârî*" c. I, s. 194, hadisin devamı şöyledir: Peygamber (s.a.s.) de: "Önce bir olan Allah'a imanı emretti ve sordu: "*Bir olan Allah'a iman nedir biliyor musunuz?*" Allah ve Resûlü daha iyi bilirler! dediler. Dedi ki: "*Allah'tan başka ilâh olmadığına, Muhammed'in Allah'ın kulu ve elçisi olduğuna şehâdet etmek, namaz kılmak, zekât vermek, Ramazan orucu tutmak, harpte elde edilen ganimetten beşte birini ödemek/ödemenizdir.*" Resûlullah (s.a.s.) onlara şu kapları (şıra yapmada kullanmalarını) yasakladı: Dübbâ (su kabağından yapılmış testiler), Hantem (topraktan mâmul küp), Müzeffet (hurma kökünden ayrılan çanak), Şu'be der ki belki Nakîr belki de Mukayyer dedi. (Nakîr -veya Mukayyer: içi zift/katranla cilalanmış kap). Sonra: "*Bunu ezberleyin ve geride bıraktıklarınıza haber verin*" dedi."

mesini de yasaklayarak şu dehşetengiz sözünü söylemiştir: "*Bir kimseye (bildiği bir ilimden) sorulur da, o da ilmini gizler (cevap vermezse) kıyamet günü ağzına ateşten bir gem vurulur.*"[62] Ebû Hureyre'den rivayetle Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: "*Bir ilim öğrenip de, onu anlatmayanın misali, Allah'ın kendisine mal verdiği kişi gibidir ki o, bu malı stoklar ama ondan infak etmez.*"[63] Bu hadis şu ayetin anlamı mahiyetindedir: "*Altın ve gümüşü yığıp da onları Allah yolunda harcamayanlar yok mu, işte onlara elem verici bir azabı müjdele! O gün, o altın ve gümüşlerin üstü cehennem ateşinde kızdırılacak da bunlarla (onların) alınları, yanları ve sırtlar` dağlanacak, (onlara): 'İşte bu kendi canınız için saklayıp biriktirdiğiniz şeydir. Haydi, şimdi tadın bakalım şu biriktirdiğiniz şeyleri!' denilecek.*" (Tevbe/34-35)

c. Âlim (Muallim)lerin Konumu

Resûlullah (s.a.s.)'in ilim adamlarının önderi olması onlara fazilet olarak yeter. Zira cehalet ve dalâlete karşı özgürlük bayrağını kaldıran ilk kişi O olmuştur. Âlimlerin derecelerini açıklamış ve: "*Âlimler peygamberlerin varisleridir*"[64] buyurmuştur. Ayrıca ümmetin, âlimlere hürmet etmesini ve onların haklarına saygı göstermesini teşvik edip: "*Büyüklerimize saygı göstermeyen, küçüklerimize merhamet etmeyen ve âlimlerimizin hakkını bilmeyen benim ümmetimden değildir*"[65] buyurmuşlardır. Âlimin ve ilim talebelerinin Allah katında ecirleri yücedir ve her iki güruh sevapta ortaktırlar. Buna işaretle Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: "*İlim öğreten (âlim) ve ilim öğrenen (muteâllim) ecirde ortaktırlar.*"[66] Ayrıca: "*Hayrın öğretmenleri için her şey istiğfarda bulunmaktadır, denizlerdeki balıklar bile*"[67] buyurmuştur.

---

62 Bkz: "*Müsnedu İmam Ahmed*" c. XIV, s. 5, Hadis No: 7561 ve c. XV, s. 86, Hadis No: 7930

63 Bkz: "*el-Câmi'u li-Ahlâki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'*-" s. 71

64 "*Mecma'u'z-Zevâid*" c. I, s. 121, Ebu'd-Derdâ'dan rivayet etmiş ve demiştir ki: "*Âlimler peygamberlerin halifeleridir.*" Yine onun rivayetiyle Sünen de: "*Âlimler peygamberlerin varisleridir*" şeklindedir. Ayrıca Bezzâr da rivayet etmiş ve ricalleri mevsûktur, demiştir.

65 "*Mecma'u'z-Zevâid*" c. I, s. 127. İmam Ahmed, ayrıca Taberânî de Kebîr'inde rivayet etmişlerdir ki isnadı sahihtir.

66 Bkz: "*Câmi'u Beyani'l-İlm ve Fadlihi*" c. I, s. 28, İbn Abdilberr'in Ebî Umâme el-Bahilî'den zikrettiği onun da Resûlullah'tan rivayet ettiği uzun bir hadisten

67 "*Mecma'u'z-Zevâid*" c. I, s. 134, Taberânî Evsat'ında rivayet etmiştir. Râvilerinden biri İsmail b. Abdullah b. Zurâre'dir ki İbn Hibbân tevsik et(sika/güvenilir olduğunu belirt)miştir, Ezdî ise 'Munkeru'l-hadistir' demiştir. Bu konuda Ezdî'nin sözüne itibar edilmez. Geri kalan ricalleri Sahîh'in ricallerindendir. Rivayet Câbir b. Abdillah'tandır.

d. İlim Talebelerinin Konumu

Müslümanın işlemiş olduğu amellerin kendisine fayda ve hayır olarak dönmesinin yanında, Allah katında sevap olarak yazılması İslâm'ın en büyük ayrıcalıklarından birisidir. Hiç şüphesiz bu amellerden biri de ilim talebidir. Peygamber Efendimiz şöyle buyurmuşlardır: "*Kim mescide sadece hayır öğrenmek ya da öğretmek amacıyla giderse ona haccetmiş gibi tam*[68] *bir hac sevabı vardır.*"[69] Bir rivayette ise: "*Allah yolunda mücahid gibidir*"[70] demiştir. Ayrıca şöyle buyurmuştur: "*Kim bir ilme talib olur da onu idrak ederse Allah ona iki kat ecir yazar, kim de talib olur da idrak edemezse ona bir kat ecir yazar.*"[71] Yine: "*İlim talebesine ölüm geldiğinde hâlâ o hal üzere ise şehid olarak ölür*"[72] buyurmuştur. Bazen ilmin fazileti ibadeti aşar ki Peygamber efendimizin şu hadisi de buna işaret etmektedir: "*İlmin fazileti, ibadetin faziletinden daha hayırlıdır, dinin özü ise takvâdır.*"[73]

İlim talebelerinin konumunun yüceliği Ebû Hureyre'nin Peygamber efendimizden rivayet ettiği şu hadiste çok açık bir şekilde ortaya çıkmaktadır ki şöyle buyurmuştur: "*Bir kimse, ilim elde etmek arzusuyla bir yola girerse, Allah böylelikle o kişiye cennetin yolunu kolaylaştırır. Allah'ın evlerinden birinde O'nun kitabını kendi aralarında tilavet edip, öğrenmek maksadıyla bir araya gelen toplulukları rahmet kuşatır, üzerlerine sükûnet iner, melekler onlara kanatlarını gererler ve Allah, katında bulunanlara onları anar. Bir kişiyi ameli geri bırakmışsa onu soyu (sopu) öne çıkarmaz.*"[74]

Safvân b. Assâl der ki: "Hz. Peygamber (s.a.s.)'e geldim. Mescitte idi

---

68 Metinde böyle geçmektedir.

69 "*Mecma'u'z-Zevâid*" c. I, s. 123, Birincisi; Taberânî Kebir'inde Ebî Umâme'den rivayet etmiştir ve râvîleri sikadırlar. İkincisi; Taberânî Kebir'inde Sehl b. Sa'd'den tahric etmiştir ki senedinde Ya'kûb b. Humeyd b. Kasib vardır, Buhârî ve İbn Hibbân tevsîk etmişlerdir, Nesâî ve başkaları zayıftır demişlerdir. Sadece 'mahdûd' olduğuna istinaden zayıftır demişlerdir. Sema'ı (hadisi doğru bir şekilde anlaması ve aktarması) ise sahihtir.

70 Bkz: "*Mecma'u'z-Zevâid*" c. I, s. 123. "*Sünenu İbn Mâce*" c. I, s. 51. "*Câmi'u Beyani'l-İlm*" c. I, s. 33.

71 Bkz: "*Mecma'u'z-Zevâid*" c. I, s. 123. Taberânî Kebir'inde Vâsile b. el-Eska'dan rivayet etmiştir, ricalleri mevsuktur.

72 "*Câmi'u Beyani'l-İlm ve Fadlihi*" c. I, s. 31, Bezzâr Ebû Hureyre ve Ebû Zerr'den rivayet etmiştir.

73 A.g.e: c. 1, s. 31, Bezzâr ve Hâkim, ayrıca Taberânî (Evsat'ında) rivayet etmiştir.

74 "*Müsnedu İmam Ahmed*" c. XIII, s. 161, Hadis No: 7421 isnadı sahihtir. Ayrıca Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, İbn Mâce ve İbn Hibbân da rivayet etmişlerdir. Benzer bir rivayet için bkz: "*Mecma'u'z-Zevâid*" c. I, s. 122 ve "*Sünenu İbn Mâce*" c. I, s. 51.

ve kırmızı bürdesine yaslanmıştı. Ey Allah'ın Resûlü! Ben ilim talebi için geldim, dedim. Cevaben: "*İlim talebesine merhabalar olsun. Muhakkak ki ilim talebesini melekler kanatlarıyla çevrelerler. Ondan sonra ilim talebesinin istediği şeye muhabbetlerinden biri diğerinin üstüne biner böylece dünya semasına ulaşırlar*"[75] dedi." Bir rivayette ise: "*İstenilen şeye olan muhabbetlerinden*"[76] diye geçmektedir.

e. Resûlullah (s.a.s.)'in İlim Talebelerine Vasiyeti

Ebû Hârûn el-Abdî anlatıyor: "Biz Ebû Sa'îd el-Hudrî'ye uğradığımızda, bizlere: "Resûlullah (s.a.s.)'in (bizlere) vasiyetlerine merhabalar olsun" derdi. Ona Resûlullah'ın vasiyeti nedir diye sorduk. Cevaben şöyle dedi: "Resûlullah (s.a.s.) bizlere: "*İnsanlar size gelip benim hadislerimden soracaklar. Size geldiklerinde onlara iyilikle davranın ve (onlara hadis) anlatın-öğretin*"[77] derdi."

Bir rivayette ise gençleri gördüğünde onlara: "Resûlullah'ın vasiyetine merhabalar olsun, Resûlullah (s.a.s.) sizler için meclislerde yer açmamızı, sizleri bilgilendirmemizi vasiyet etti, şüphesiz sizler bizim halefimiz ve bizden sonra hadisin sahiplerisiniz"[78] demiştir.

Ebû Sa'îd el-Hudrî'nin Resûlullah'tan rivayet ettiği bir başka hadiste ise O, ilim talebelerine kucak açmalarını şu sözleriyle emir buyurmuştur: "*Sizlere ilim öğrenmek için kimi topluluklar gelecek; onları gördüğünüzde, Resûlullah'ın vasiyetine merhabalar olsun deyin ve onlara fetvâ verin.*"[79]

Diğer bir rivayette: "*Muhakkak ki onlar –ilim talebeleri– dinde bilgilenmek için, dünyanın her bir yanından sizlere gelecekler, geldiklerinde onlara hayrı tavsiye edin*"[80] buyurmuştur.

---

75 "*Mecma'u'z-Zevâid*" c. I, s. 131; Taberânî Kebir'inde rivayet etmiştir, isnadı sahihtir, bkz: "*el-Cerhu vet-Ta'dîl*" c. I, s. 13.

76 A.g.e.

77 Bkz: "*Şerefu Ashâbi'l-Hadis*" s. 72; Hatîb el-Bağdâdî şu senedle rivayet etmiştir: Ben Ebû Ömer Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Hubeyş et-Temmar, Ebû İsmail b. es-Saffâr bize imlâen anlattı (haddesena imlaen), Ebû Ömer es-Serahsî bize anlattı, Ali b. Âsım bize anlattı ve Ali b. Muhammed b. Abdullah b. Beşrân el-Mu'addel bize haber verdi (ahberana), Ebû Ömer Osmân b. Ahmed ed-Dekkâk imlâen bize anlattı, Ebû Bekr Yahyâ b. Ca'fer el-Vâsıtî bize anlattı, Ali b. Âsım haber verdi, Ebû Hârûn el-Abdî bize anlattı. Hadisin lafzı İbn Beşrân'dandır.

78 Bkz: "*Şerefu Ashâbi'l-Hadis*" s. 72.

79 "*Sünenu İbn Mâce*" c. I, s. 55.

80 "*Sünenu İbn Mâce*" c. I, s. 56.

Yukarıda arzettiğimiz rivayetler, Resûlullah'ın ilim karşısındaki konumunu gayet güzel bir şekilde özetlemektedir. Bu rivayetler Hz. Peygamberin, âlimleri ve talebeleri ilim öğrenmek ve öğretmek için cesaretlendirmesi; ayrıca her iki kesimin derece ve faziletlerini açıklayarak nail olacakları sevabı belirtmesi açısından manidardır. Öyle ki bunları duyan bir kişi ister istemez hayatının bir parçasının ilimle dolu olmasını arzulayacaktır. Acaba ilim tahsili için bunlardan daha iyi bir teşvik yolu olabilir mi? Ayrıca hadisi özümseyerek öğrenip muhafaza eden Sahabeyi ve onlardan sonra gelenleri bundan daha iyi övecek ifadeler bulunabilir mi?

İlme teşvik yolları çok yönlü bir hâl almıştır. İlim yolu, öğrenmek isteyen herkese, her zaman için açık kalmış ve aralarında herhangi bir engel de olmamıştır. Kuşkusuz ki hayrın öğretmeni her talebeye kucak açar/açmıştır.

Bu açıklamalardan sonra Resûlullah (s.a.s.)'in öğretim metodunu izaha geçebiliriz.

D. Resûlullah (s.a.s.)'in Öğretim Metodu

Resûlullah (s.a.s.)'in Ashabına tebliğ yaparken takip etmiş olduğu metot, Kur'ân'ın metodundan öte bir şey değildir. Zira Allah'ın kitabını, öncelikle ayetlerini açıklayarak ve hükümleri hakkında onları bilgilendirerek tebliğ etmiştir. Kur'ân, kendisine yirmi üç yıllık bir süre zarfında tedricen nazil olmuştur. Hz. Peygamber de bu süreç içerisinde onu, tedricî bir şekilde kavmine ve civarındakilere tebliğ etmiş, diğer yandan da İslâm'ın öğretilerini açıklamış ve Kur'ân'ın hükümlerini uygulama alanına koymuştur. O, hayatı boyunca bir öğretmen, bir komutan, bir hâkim ve bir müftü olmuştur. İslâm ümmetiyle alakadar her türlü meselenin Kur'ân'da olmayan hükümleri sünnettendir. Fert veya toplum hayatına dair bütün meseleleri, Kur'ân'dan sonra sünnet tanzim eder. Bu ister tatbikî, ister sözlü, isterse de takrirî sünnetle olsun. Hayatımıza yön veren sünnetin getirmiş olduğu hüküm, âdâb ve ibadetler silsilesi, çeyrek asırlık bir hayatın semeresidir ve (kimilerinin iddia ettiği gibi) bir anda ortaya konmamıştır.[81] Sünnet, bazı yöneticilerin veya vaizlerin dikte ettirerek ortaya

[81] Sünnet, kesinlikle I. Goldziher'in iddia ettiği gibi, İslâm'ın birinci ve ikinci asırda yaşamış olduğu siyasî, içtimaî ve dinî gelişmelerin bir neticesi olarak ortaya çıkmamıştır ki devamla şöyle demektedir: "O – yani hadis- İslâm için ilk dönem –çocukluk dönemi- vesikalardan biridir

koyduğu beşerî kanunlar düzeneği veya ahlâkî kurallar bütünü gibi değildir. Aksine barışta olsun savaşta olsun, zorluk veya kolaylık anında İslâm ümmetini; dinî, siyasî, ahlâkî ve içtimaî yönden terbiye etmek amacıyla teşrî edilmiştir. Ayrıca –ilmî veya amelî– hayatı çepeçevre kuşatmıştır. İnsanların kaşla göz arasında bir inkılâba uğrayıp dinlerini, gelenek ve göreneklerini bırakıp, İslâm'ın öğretilerini kabul etmeleri hiçbir zaman kolay olmamıştır.

Kur'ân, cahiliye dönemi insanının sahip olduğu bâtıl inançları ve sapkın adetleri değiştirmede ve bunlara karşı mücadelede tedricî bir yol izlemiştir. Aynı şekilde, bunlara alternatif olarak getirmiş olduğu sarsılmaz akide, ibadetler bütünü ve hükümler silsilesini yerleştirirken de tedricî bir yol izlemiştir. Ayrıca Hz. Peygamber (s.a.s.)'in etrafını saran insanlara, bu değerler üzerinde sabır ve sebatı öğütlemiştir. Hz. Peygamber (s.a.s.)'in bu süreç içinde yapmış olduğu şey ise, insanlara Kur'ân'ın hükümlerini açıklamak ve bu hükümler çerçevesinde aralarında vuku bulan hadiselerde fetvâ vermek ve hadleri tatbik etmek olmuştur. Bunlar, sünnetin yekûnunu teşkil etmektedir. Hz. Peygamber (s.a.s.)'in bütün bunları yaparken kullanmış olduğu metodu kısa bir şekilde açıklamaya çalışacağız. Zira O'nun üslûbu ve kullanmış olduğu metodun araştırılması sünnetin muhtevasının açıklanması noktasında büyük bir önem taşımaktadır. Buna olan sonsuz inancımız bu konuyu ele almamızı gerektirmektedir.

Resûlullah (s.a.s.), davetin gizli olduğu dönemlerde Dâru'l-Erkam'ı kendisi ve sahabeleri için merkez edinmiştir. İlk Müslümanlar, müşriklerden uzak bir şekilde Hz. Peygamberin etrafında halkalanmış ve kendi aralarında Allah'ın kitabını müzâkere etmişlerdir. Peygamber Efendimiz (s.a.s.) onlara, kendisine nazil olan ayetleri ve İslâm'ın esaslarını öğretmeye çalışmıştır. Daha sonra bizzat Hz. Peygamberin Mekke'deki evi Müslü-

diye söylenmesi doğru değildir. Ancak o İslâm'ın olgunlaşma asrında gösterilen çabalar neticesinde hâsıl olan eserlerinden biridir." Bkz: "*Nazretun-Âmme fi-Tarîhi'l-Fıkhı'l-İslâmî Ann-Dirasât İslâmiyye*" I. Goldziher'in bu görüşünü Gaston Wiet de "*et-Tarîhi'l-Âmm Lid-Diyânât – Genel Dinler Tarihi*" Ansiklopedisine yazmış olduğu hadis maddesinde dile getirmiştir, c. IV, s. 366 Fransızca. "Dairetu'l-Me'arifi'l-İslâmiyye"nin hazırlayanı da, hadis maddesinde bu iddianın bir benzerini I. Goldziher'in "*Dirâsât İslâmiyye*" adlı kitabından nakille zikretmiştir. Hadisleri, Müslümanların uydurduğunu iddia etmiştir ki bu düpedüz bir iftiradır. Bu meseleye "Hadis uydurmaları" bölümünde değinmeye çalışacağım.

manların merkezi haline gelmiştir. Burası Sahabe için, Hz. Peygamberden Kur'ân ve Hadis öğrendikleri bir nevi okul olmuştur.

Sahabîler, Resûlullah (s.a.s.)'den öğrenmiş oldukları Kur'ân ayetlerini ve bu ayetlerin tefsirini kendi aralarında tedris etmekle kalmamış aynı zamanda dışarıya aksettirerek evlerine, mahallelerine ve şehirlerinin her bir yanına taşımışlar ve bu suretle öğrendikleri şeyleri özümsemişlerdir. Hiç şüphesiz öğrenmiş oldukları söz konusu bu tefsir, Resûlullah (s.a.s.)'in hadislerinden başka bir şey değildir. Böylelikle hadis, İslâm'ın zuhur ettiği ilk günlerden itibaren Kur'ân ayetleriyle yanyana muhafaza edilmiştir. Müslümanların kendi evlerinde Kur'ân'ı öğrenme ve dinde bilgilenme çabalarını açıkça ortaya koyan en güzel örneklerden biri herkesçe bilinen Hz. Ömer'in İslâma giriş hikâyesidir.

Daha sonraları ise mescid, genel meselelerin Müslümanlara arzedilip, dini ibadetlerin edâ edildiği bir merkez olmuştur. Ayrıca mescid, Müslümanların ilim, fetvâ ve mahkeme merkezi haline gelmiştir.

Bununla birlikte, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in tebliği, mekânla veya zamanla belirli konularla sınırlı kalmamıştır. Değişik durumlarda kendisine yönlendirilen soruları cevaplamış ve herhangi bir fetvâ isteği karşısında yolda bile olsa anında fetvâ vermiştir. Hz. Peygamber, ikamet veya yolculuk, savaş veya barış gibi her durumda İslâm'ın hükümlerini tebliğ etmek için eline geçen her fırsatı ve uygun olan her zemini değerlendirmiştir.

Bunların yanı başında, Ashabına öğütler verdiği birçok ilmî meclisi de vardır ki oturduğunda Ashabı O'nu halka halka[82] kuşatmıştır. Enes (r.a.): "Onlar –Sahabe– sabah namazını edâ ettikten sonra halkalar halinde otururlar, Kur'ân'ı tilavet ederler, farzları ve sünnetleri[83] öğrenirlerdi" demektedir. Sahabe tarihi ve onların ilmî hayatları tetkik edilecek olursa, Hz. Peygamber (s.a.s.)'in hiçbir zaman için herhangi bir Müslümandan ilmi esirgemediği görülecektir. Aksine, Sahabeyle sık sık bir araya gelmiş, onlar` bilgilendirme ve yetiştirme noktasında büyük çaba sarfetmiştir.

---

82 Bkz: "*Mecma'u'z-Zevâid*" c. I, s. 132; Rivayet zincirindeki bazı kişiler hakkında bir şeyler söylenmişse de rivayet yollarının çokluğu nedeniyle istişhada elverişlidir.

83 "*Mecma'u'z-Zevâid*" c. I, s. 132.

84 Bkz: "*Fethu'l Bârî*" c. I, s. 172–173. "*Müsnedu İmam Ahmed*" c. V, s. 202, Hadis No: 3581.

İbn Mes'ûd (r.a.) şöyle demektedir: "Hz. Peygamber (a.s.) usanmamızdan korktuğu için, bize bazı günlerde nasihatte bulunurdu."[84] Resûlullah (s.a.s.), Sahabeyi usandırmaktan korktuğu için çeşitli vakitlerde onları nasihat ile bir arada tutmaya çalışmıştır. Zira Hz. Peygamber, devamlı bir öğretimin ve kesintisiz bir yönlendirmenin, onların ruhlarında bezginlik uyandıracağını ve arzu edilen semereyi azaltacağını takdir etmiştir. Öğretim esnasında bu yolun seçilmesi hikmettendir. Nitekim bu yol, günümüz eğitim kurumlarının esas aldığı modern metotlardandır ve aktarılan bilgilerin öğrencilerde kalıcı olmasını sağlayan en iyi yollardan biridir.

Aynı zamanda Hz. Peygamber, insanlara akılları miktarınca hitap etmiştir. Dinleyicilerin akıllarını aşan veya anlayamadıkları sözlerin kendileri için bir fitne olacağı ve arzu edilen şeyin aksinin gerçekleşeceği bilinen bir gerçektir.

Resûlullah (s.a.s.) huzurundakilere, idrakleri mûcibince ve anlayabilecekleri bir dille hitap etmiştir. Böylelikle bedevî veya medenî her kesim kendilerine anlatılanları rahatlıkla kavrayabilmiştir. Ayrıca Hz. Peygamber, kendilerine konuştuğu insanların idrak derecelerini, dikkatlerini, fıtrî veya sonradan kazanmış oldukları melekelerini de gözetmiştir. Nitekim O'nun parlak zekâlılara basit bir işaretle, derin kavrayış sahiplerine manidar bir bakış atfetmekle yetindiği olmuştur. Ebû Hureyre (r.a.)'ın bir rivayeti şöyledir: "Fezâre oğullarından biri Hz. Peygamber (a.s.v)'a gelip: 'Hanımım siyah (esmer) bir çocuk doğurdu, onu inkâr ettim', dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber adama: '*Senin deve(leri)n var mı?*' diye sordu. Adam: Evet deyince, ona: '*(Peki) Renkleri nedir?*' diye sordu. Adam: 'Kırmızıdırlar, dedi. Hz. Peygamber: '*İçlerinde boz renkli var mı?*' diye sorunca. Adam: 'Evet, içlerinde boz olan var.' dedi. Hz. Peygamber: '*Peki bu(nlar) nereden geldi?*' deyince, Adam: 'Belki de (asıllarından) bir damara (soya) çekmiştir.' dedi. Hz. Peygamber de ona: '*Belki bu (çocuk) da (asıllarından) bir damara (soya) çekmiştir.*' dedi."[85]

Ebû Umâme el-Bâhilî (r.a.)'dan gelen bir rivayet ise şöyledir: "Kureyş'ten bir genç Hz. Peygambere gelip: 'Ey Allah'ın Resûlü bana zina etmem için izin ver' dedi. Oradakiler üzerine yürüyüp onu paylamak istedi-

---

[85] Bkz: "*Sahîhu Müslim*" c. II, s. 1137, iki hadisten 18 ve 20. Hadiste geçen "arak-damardan" kasıt nesebin aslıdır.

ler. Bunun üzerine Hz. Peygamber: '*Onu yaklaştırın.*' dedi ve o da yaklaştı. Öncelikle ona: '*Annen için buna razı olur musun?*' diye sordu. Genç: 'Vallahi hayır, canım kurban olsun sana!' dedi. Hz. Peygamber: '*İnsanlar da kendi anneleri için buna razı olmazlar.*' dedi. '*Kızın için razı olur musun?*' diye sordu. Genç: 'Hayır ey Allah'ın Resûlü, canım kurban olsun sana.' deyince Hz. Peygamber: '*İnsanlar da kendi kızları için buna razı olmazlar*' dedi. Ondan sonra Hz. Peygamber (s.a.s.), ona kız kardeşini, halasını ve teyzesini sordu. Her sorulduğunda genç sözünü tekrarlıyor 'Vallahi hayır! Canım kurban olsun sana ey Allah'ın Resûlü' diyordu. Râvî der ki: Resûlullah (s.a.s.) elini gencin göğsüne koyup şöyle dua etti: '*Allahım! Onun günahını affet, kalbini temizle ve namusunu güzelleştir.*' (Râvî): O genç daha sonraları hiçbir şeye (yani harama) bakmaz oldu, demektedir."[86]

Hz. Peygamber (s.a.s.), zinanın toplum üzerindeki etkisini, idrak edebileceği bir üslup ile o gence anlatmıştır. Kararların en hayırlısı nefsin özümseyerek aldığıdır ki bu genç, kendi akrabaları için böyle bir şeye nasıl rıza göstermiyorsa, aynı şekilde insanların da kendileri ve aileleri için buna rıza göstermeyeceklerini anlamış ve bu fikrinden vazgeçmiştir.

Resûlullah (s.a.s.), bazen insanlara, kendi dilleri ve lehçeleri mucibince hitab etmiştir. Bu bağlamda Hatîb el-Bağdâdî'nin, Âsım el-Eş'arî senediyle rivayet ettiği şu hadisi zikredebiliriz: "Resûlullah (s.a.s.)'dan işittim şöyle diyordu: "*Leyse min imbirri imsiyâmu fi imseferi*"[87]- Sefer esnasında oruç, *birr* (Allah'ı memnun edecek dindarlık) değildir." Bu Eş'arîlerin diliydi ki "lam" harfini "mim" olarak telaffuz ediyorlardı."[88]

Ayrıca Hz. Peygamber konuştuğu zaman insanların iyice anlaması için sözünü üç kez tekrarlamış[89] ve fasılalı bir şekilde açıklayıcı konuşmuştur. Öyle ki onu duyanlar söylediklerini ezberleyebilmişlerdir.[90]

---

86 Bkz: "*Mecma'u'z-Zevâid*" c. I, s. 129; Ebû Umâme el-Bahilî'den. Ricalleri Sahîh'in ricalleridir. Taberânî de Kebir'inde rivayet etmiştir.

87 Hadisin Arapça doğru telaffuzu şöyledir: "Leyse mine'l-birri es-siyâmu fi's-sefer." (Çev.)

88 Bkz: "*el-Kifâye*" s. 182. İmam Ahmed tahric etmiştir. Ayrıca Buhârî ve Müslim, Mâlik, Ebû Dâvûd ve Nesâî de –savm- kelimesiyle tahric etmişlerdir, Bkz: "*Teysîru'l-Mevsûl*" c. II, s. 312.

89 Bkz: "*Mecma'u'z-Zevâid*" c. I, s. 129, Ebû Umâme'den. Taberânî de Kebir'inde hasen bir isnadla rivayet etmiştir. Buhârî de benzer bir rivayeti Enes'ten tahric etmiştir, bkz: "*Sahîhu'l-Buhârî bi-Hâşiyeti's-Sindî*" c. I, s. 29.

90 "*Kitabu Tesmiye ma Verede bihi'l-Hatîb*" c. I, s. 29 Urve ve Âişe'den rivayet etmiştir. Zahiriye Kütüphanesi Yazması, Dımeşk, Mecmû' 18.

Hz. Âişe şöyle demektedir: "Hz. Peygamber, sözü sizin serdettiğiniz gibi serdetmezdi. Şu kadar ki, konuştuğu zaman açık konuşur, onu dinleyen biri konuştuğu şeyi ezberle(yebili)rdi."[91] Başka bir rivayette ise: "Nebî (a.s.) öyle bir şekilde konuşurdu ki, biri onun sözlerini saymak istese, sayabilirdi"[92] demiştir.

Görünen o ki Resûlullah (s.a.s.)'in konuşması esnasında sözünü üç kez tekrarlaması âdeten yapmış olduğu bir şeydir. Böylece huzurundaki herkesin, sözünü eksiksiz bir şekilde anlamasını sağlamış ve herhangi bir eksik/yanlış anlama olasılığına da mahal bırakmamıştır. Enes b. Mâlik, Hz. Peygamber'in konuştuğu zaman sözünün iyice anlaşılabilmesi için bunu üç kez tekrarladığını ve herhangi bir topluluğa geldiğinde onlara üç kez selam verdiğini söylemiştir.[93] Enes'in hadisinden, Hz. Peygamberin her zaman için böyle yaptığı sonucu çıkarılmamalıdır, aksine ihtiyaç hissettiği zaman böyle yapmıştır.

Bütün bu açıklamalardan Hz. Peygamber (s.a.s.)'in, hitap ettiği kimselerin kafasında herhangi bir soru işaretine mahal kalmaması için aşırı bir dikkat gösterdiği anlaşılmaktadır. Hatta bazı sorulara cevabından fazla açıklama getirdiği de olmuştur.[94]

Hz. Peygamber daima kolaylık yolunu tercih etmiş, sertlik ve zorlaştırmayı kesinlikle yasaklamıştır. Müslümanlardan azimetlere başvurdukları gibi ruhsatları da kullanmalarını istemiş ve ibadetlerin zorlaştırılması veya bu dinin hükümlerinin kapsam alanının daralmasına kesinlikle rıza göstermemiştir. Kolaylık dini olan ulvî şeriatın diliyle konuşan Hz. Peygamber, her şeyde kolaylık yoluna başvurulmasını emir buyurmuştur. O'nun bu hoşgörülü üslûbunu yine onun hayat hikayesini okuyarak anlayabiliriz. Bununla birlikte bazen müsamahası ve ümmetine olan sevgisi tecelli ederken bazen de, Allah için öfkelenmesi ön plana çıkmıştır. Ebû Hureyre'nin rivayet ettiği şu hadis, O'nun engin hoşgörüsünü gözler önüne sermekte-

---

91 Bkz: "*el-Cami'u li-Ahlaki'r-Râvî ve Âdâbi's -Sâmi'-*" s. 96. "*Fethu'l Bârî*" c. VII, s. 390, hadisin ilk bölümü.

92 Bkz: "*Fethu'l Bârî*" c. VII, s. 389. "*Kabûlu'l-Ahbâr ve Ma'rifetu'r-Ruvvât*" s. 58, Ebû Kâsım el-Belhî zikretmiş ve Ebû Hureyre'yi ta'n etmeyi amaçlamış ama başarılı olamamıştır.

93 Bkz: "*Fethu'l Bârî*" c. I, s. 198–199; Muhtemelen burada geçen selamdan kasıt, içeri girmek için izin mahiyetinde verilen selamdır.

94 Bu konu için bkz: "*Fethu'l Bârî*" c. I, s. 241 "Bab-u Men Ecabe's-Sail bi-Ekseri Mimma Seelehu"

dir: "(Resûlullah (s.a.s.) mescitte otururken) Bir bedevi girip iki rekât namaz kıldı. Sonra da şöyle dua etmeye başladı: "Allah'ım, bana ve Muhammed'e rahmet et, bizden başka kimseye rahmet etme!" Bunun üzerine Resûlullah (s.a.s.) (ona yönelip): "*Geniş alanı daralttın!*" dedi. Çok geçmeden adam kalkıp mescidin bir köşesine bevletti. Halk da hemencecik üzerine yürüdü. Resûlullah (s.a.s.) onlara: "*Sizler kolaylaştırıcılar olarak gönderildiniz, zorlaştırıcılar olarak gönderilmediniz. Üzerine bir kova su dökün (olsun bitsin)!*"[95] dedi."

İbn Abbâs (r.a.), Hz. Peygamber'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: "*Öğretiniz ve kolaylaştırınız ve de zorlaştırmayınız. Sizden biriniz öfkelendiğinde sussun.*"[96] Enes (r.a.)'dan rivayetle Peygamber Efendimiz (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: "*Dininizin hayırlı tarafı en kolay olanındadır; ibadetlerin en hayırlısı da ilimdir (fıkıh).*"[97] Aynı şekilde yanıltıcı sorulardan ve zor meselelerden nehyetmiştir.[98] Hayrın öğretmeni (s.a.s.) hakkındaki şu rivayet oldukça meşhurdur: "*İki iş arasında muhayyer bırakıldığında, mutlaka en kolayını tercih etmiştir. Yeter ki bu, günah olmasın. Eğer günahsa, insanların ondan en uzak duranı olmuştur. Aleyhi's-Selâtu ve's-Selâm kendisi için hiç intikam almamış, ancak Allah'ın bir haramı ihlâl edilince o zaman Allah için intikam almıştır.*"[99]

Bütün Müslümanlara mütevazı bir kardeş ve halim bir öğretmen edâsıyla muamele etmiştir. Hatta onlara karşı şefkatli bir baba gibi davranmıştır. Ashabına öğretmek istediği bazı edep kurallarını dile getirirken, muhatabına sevimli gelecek en güzel kelimeleri ve en yumuşak hitap cümlelerini kullanmıştır. Örneğin: "*Ben ancak sizin için bir baba mesabesindeyim, helâya*

---

95 Hadisin ikinci kısmını -yani bedevinin mescitte bevl etmesi bölümünü- Buhârî, Enes'ten ve Ebû Hureyre'den zikretmiştir. Bkz: "*Fethu'l Bârî*" c. I, s. 335–336, dua kısmı ise başka bir yerdedir. Mezkûr hadisi ise İmam Ahmed sahih bir isnadla Müsned'inde tahric etmiştir, bkz: "*Müsnedu İmam Ahmed*" c. XII, s. 244, Hadis No: 7254 ve c. XIV, s. 309, Hadis No: 7786. "Tahaccerte vâsi'en" ibaresi: Allah'ın "geniş kıldığını daralttın" anlamındadır. "Hac(c)ertu'l Ard ve İhtacertuha" toprak çevrelenip başkasının girmesinin yasaklandığı alan için kullanılır. Üstat Ahmed Muhammed Şâkir'in bu hadisi yanlış anlayan Oryantalist Brockelmann'e bir reddiyesi vardır.

96 Bkz: "*Müsnedu İmam Ahmed*" c. IV, s. 12, Hadis No: 2136 ve s. 19, Hadis No: 2556 ve c. V, s. 105, Hadis No: 3448. "*Mecma'u'z-Zevâid*" c. I, s. 131. Ayrıca bkz: "*Fethu'l Bârî*" c. I, s. 196 burda, ihtiyaç sahiplerine ve zayıf hallilere namaz kıldırırken namazı uzatanlara kızgınlık vardır ve insanlara namaz kıldıran kimselerden, namazı kısa tutmaları taleb edilmiştir.

97 Bkz: "*Câmi'u Beyani'l-İlm ve Fadlihi*" c. I, s. 21, Buhârî "*el-Edebu'l-Mufred*"

98 Bkz: "*Uyûnu'l-Ahbâr*" c. II, s. 117, Muâviye b. Ebî Süfyân'dan bir hadis zikretmiş ve demiştir ki: "Resûlullah (s.a.s.) 'Ağlutattan' nehyetmiştir." Evzâ'î: Yani zor meselelerden, demiştir.

99 "*Fethu'l Bârî*" c. VII, s. 385–6, Hz. Âişe hadisi.

gittiğiniz vakit kıbleye, ne önünüzü ne de arkanızı dönmeyin"[100] buyurmuştur. Bazı Sahabîler, O'nu övüp methetmek istediklerinde onlara: "*Hıristiyanların Meryem oğlu Îsâ'yı övdükleri gibi beni övmeyin. Şurası muhakkak ki ben bir kulum. Benim için Allah'ın kulu ve elçisi deyin*"[101] buyurmuştur. Kendisini, beşer seviyesinin üstüne çıkararak tazim etmelerine kesinlikle razı olmamıştır. Onlardan herhangi bir sevap veya şükran da beklememiştir.

Kadınların Eğitimi

Bazı kadınlar Resûlullah (s.a.s.)'e gelip: "Ey Allah'ın Resûlü, erkeklerden dolayı senin meclislerine katılamıyoruz, bize özel bir yer ve zaman tayin et, o gün sana gelelim" demişler, Hz. Peygamber de onlara: "*Mev'idiniz (toplantı yeriniz ve zamanı) falan kişinin evidir*" demiş ve o gün tayin ettiği yerde onlara gitmiştir. (Ebû Hureyre) der ki: Onlara anlattığı şeyler arasında şu da vardı: "*Kendinden önce üç çocuğu vefat eden ve Allah için sabreden, hiçbir kadın yoktur ki cennete girmeyecek olsun.*" Bir kadın: "Ey Allah'ın Resûlü! Ya iki çocuğu ölmüşse?" diye sorunca O: "*İki de olsa!*"[102] buyurmuşlardı."

Kadınlar, Resûlullah (s.a.s.)'e dinleri hakkında sorular yöneltmişler, Hz. Peygamber de onların bu sorularını cevaplamıştır. Bu sadece tesadüfî veya nadir olaylar şeklinde vuku bulmamış, aksine belirli vakitlerde yapılan özel toplantılarda olmuştur. Bu vesilelerle Resûlullah (s.a.s.) onlara İslâm'ın esaslarını öğretmiş ve fetvâlar vermiştir. Hz. Âişe (r.a.): "Ensâr kadınları ne hayırlı kadınlardır, iffetleri onların dinlerinde derinleşmelerine engel olmamıştır" demiştir.[103]

Ümmü Süleym –Milhan'ın kızı ve Enes b. Mâlik'in annesi– Resûlullah (s.a.s.)'e gelir –Ümmü Seleme de oradadır– ve "Ey Allah'ın Resûlü, Allah haktan haya etmez, kadın ihtilam olduğunda gusleder mi?" diye sorar. Hz. Peygamber de: "*Suyu görürse*" diye cevap verir. Ümmü Seleme

---

100 Bkz: "*Müsnedu İmam Ahmed*" c. XIII, s. 100, Hadis No: 7362. Benzeri bir rivayet: "*Fethu'l Bârî*" c. I, s. 255.

101 Bkz: "*Müsnedu İmam Ahmed*" c. I, s. 226, Hadis No: 164 sahih bir isnadla İbn Abbâs→Hz. Ömer→Resûlullah (s.a.s.)'den.

102 Bkz: "*Müsnedu İmam Ahmed*" c. XIII, s. 85, Hadis No: 7351. "*Fethu'l Bârî*" c. I, s. 206. Muhtesibe: Musibet karşısında sabrının ecrini Allah'tan bekleyen kimse demektir.

103 "*Fethu'l Bârî*" c. I, s. 239.

(utançtan) yüzünü kapatır ve: "Ey Allah'ın Resûlü kadın ihtilam olur mu?" diye sorar. O da: "*Hay Allah iyiliğini versin (tabii ki) evet, çocuğu ona nasıl benzer (sanıyorsun)?*"[104] buyurur.

Bu ruh güzelliği, engin yüreği ve kusursuz terbiye metoduyla Hz. Peygamber (s.a.s.), Ashabına ve genel anlamıyla da bütün Müslümanlara İslâm'ın âdâb ve ahkâmını öğretmiştir. Onunla Müslümanlar arasında hiçbir zaman için kralların ve kayserlerin sahip olduğu perdeler var olmamıştır. Aksine O'nun okulu mescit olmuş ve burada Müslümanlara dinlerini öğretmiştir. Onu yolda görüp de bir şeyler sorduklarında dahi tebessümle karşılık vermiş ve istedikleri şeyleri açıklamıştır. Ona, haccı ve menâsikini edası esnasında veya bineğinin üstünde[105] dahi denk geldiklerinde fetvâlar sormuşlar, O da sordukları konularda kendilerine fetvâ vermekten bir ân olsun geri durmamış ve her halükârda tebessümünü yüzünden eksik etmemiştir. Kimi zaman bir mesele hakkındaki soruya verdiği cevaba etrafındaki az veya çok topluluk şahit olmuş, kimi zaman ise İslâm'ın esaslarını mescidinin minberinden tebliğ etmiştir. Bunları dinleyen kişiler öğrendikleri şeyleri, akrabaları ve kardeşlerine aktarmışlardır ki onlar şahit olmak, dinlemek ve anlamak yoluyla bu öğretileri özümsemişlerdir. Duyduğu herhangi bir şeyde şüpheye düşen bir kimse, bu şüphesini gidermek için hemencecik Resûlullah (s.a.s.)'e yönelebilmiş ve bu şüphesini gidermiştir.

Bütün bu açıklamalarımız ışığında Resûlullah'ın öğretim metodunun, Sahabenin talim ve terbiyesinde; ayrıca şeriatın hükümlerinin uygulanması ve onların belleklerine kazınmasında Hz. Peygamberin arzu ettiği semereyi verdiğini söyleyebiliriz.

---

104 "*Fethu'l Bârî*" c. I, s. 239. Hişâm b. Urve→Seleme bt. Zeyneb→Ümmü Seleme'den rivayetle.

105 Bkz: "*Müsnedu İmam Ahmed*" c. II, s. 17, Hadis No: 562; Resûlullah'ın haccına dair… Hasam'den genç bir kız Resûlullah'a: "Ey Allah'ın Resûlü, babam çok ihtiyar biri, ömrünü tamamlamak üzere, Allah'ın hac farizasını edâ vakti geldi, onun yerine ben hac edebilir miyim?" diye, fetvâ isteyince Resûlullah: "*Evet, babanın yerine haccını edâ et*" dedi. Râvî (Ali b. Ebî Tâlib) der ki: Resûlullah (bu esnada yanında olan) amcası oğlu Fadl'ın başını tutup öne doğru eğdi. Hz Abbâs, Hz. Peygambere: Onun başını neden eğdin, diye sorunca, cevaben: "*Onlar genç bir kız ve erkek olduklarından onlar için şeytanın fitnesinden çekindim*" dedi. Daha sonra bir adam gelip: "Ey Allah'ın Resûlü, kurbandan önce tıraş oldum? dedi. Hz. Peygamber de cevaben: "*Kurbanını kes, bir zararı yoktur*" buyurdular. Sonra başka biri gelip: "Ey Allah'ın Resûlü, tıraş olmadan önce Arafat'tan ayrıldım?" dedi. Aleyhi's-Selâtu ve's-Selâm da cevaben: "*Tıraş ol veya (saçlarını) kısalt bir şey olmaz*" buyurdu. Hadisin bu kısmı Resûlullah'ın vermiş olduğu fetvâların canlı bir görüntüsünü yansıtmaktadır. Bkz: "*Fethu'l Bârî*" c. I, s. 191, 233.

Böylelikle ikinci konumuz olan "Sünnet maddesini" ve Sahabenin ona bağlılıklarını ve bu bağlılığın boyutlarını açıklamaya geçebiliriz. Daha sonra üçüncü konumuz olan Sahabe ve onların Hz. Peygamberden şeriatı nasıl telâkki ettikleri konusuna intikal edeceğiz.

2. SÜNNETİN KONUSU

Bu bölümün girişinde Sünneti, Sahabîlerin Kur'ân'la birlikte Resûlullah (s.a.s.)'den öğrendiklerini; ayrıca ona tabi olup tatbikine iştirak ettikleri ni açıklamıştık.

Hz. Peygamberin Sünneti, Müslümanların yaşamlarıyla alakalı her türlü meseleyle irtibatlı bir görünüm arzetmektedir. Akideleri ve ibadetleri, âdâbları ve şahsî halleri, alışverişleri ve muameleleri, kısacası bütün durumlarıyla içiçe bir konumdadır.

Bu sıfatlarla nitelendirilen bir konu hiç şüphesiz öğrencisini, ona bağlanmaya, onu sevmeye; ayrıca onu korumaya sevk edecektir. Çünkü bu konu onun, bütün hal ve hareketlerinin bizzat düzenleyicisi konumundadır. Nitekim Sahabîler, Resûlullah (s.a.s.)'in sünnetlerine karşı olan muhabbetlerinden dolayı onu korumak için muhteşem bir tavır ortaya koymuşlardır. Resûlullah'ın meclislerine katılmak için de adeta birbirleriyle yarışa durmuşlardır. Kuşkusuz onları, buna sevk eden saik güçlü imanları ve yüce öğretmenlerine karşı hissettikleri sevgi ve saygıları olmuştur. Zira ilmin faziletini, âlimlerin ve ilim talebelerinin nail olacakları sevabı ve üstün mertebeyi onlara öğreten bizzat Resûlullah (s.a.s.)'dir. Bunun içindir ki onlar, bütün samimiyetleriyle sünneti öğrenme ve tatbik etme yoluna koyulmuşlardır. Bu, onların Resûlullah (s.a.s.)'den sünneti nasıl öğrendiklerini araştırmakla daha açık bir şekilde tezahür edecektir.

3. SAHABENİN HZ. PEYGAMBER'İN SÜNNETİNİ ÖĞRENME METODU / USÛLÜ

İmanın, Hz. Peygamberin Sahabîleri olan Müslümanların kalplerine köklü bir şekilde nüfuz etmesi ve onların yollarını aydınlatması, ancak İslâm'ın azametini anladıkları zaman mümkün olabilmiştir. Bunu özüm-

sedikleri ân ise bitmek tükenmek bilmeyen Kur'ân pınarından kana kana içmişlerdir. İslâm'ın harikulâdeliğini ve onun hidayetinin eşsizliğini anladıktan sonra kalpleri Allah ve Peygamber aşkıyla dolmuştur. Bu aşkın verdiği gayret ile İslâmı; öğretmenleri ve kumandan olan Hz. Peygamberi (s.a.s.) hayatları pahasına korumaya çalışmışlardır. Öyle ki bazıları mallarıve canlarıyla, hatta çocuklarıyla kendilerini O'na feda etmişlerdir. Hiç şüphesiz bütün dinamizmleri, fıtrî faziletleri ve kuvvetleri, güçlü bir dönüşüme uğramış; ayrıca katlanarak İslâm'ı koruma ve yayma yoluna adanmıştır. Tarih, eşine ender rastlanacak olan bu ebedî kahramanlık ve fedakârlıkları muhafaza etmektedir. Müslümanlar için mal gerektiğinde kendi mallarını takdim etmek için birbirleriyle yarışırcasına kimi malının üçte birini, kimi yarısını, kimi de hepsini bağışlamıştır. Örneğin Müslümanların sıkıntıda olduğu bir dönemde Hz. Osmân (r.a.) Şâm'dan gelen ticaret kervanını bütünüyle Müslümanlara bağışlamış, kendisine teklif edilen cazip fiyatları reddederek: "Bana bundan daha fazlası ödendi" demiştir.

Kendilerini İslâm'ın kutsiyetini himayeye adamışlar ve canları pahasına Resûlullah (s.a.s.)'i korumuşlardır. Örneğin Uhud Gazvesinde dara düştüklerinde Resûlullah (s.a.s.)'i korumak için çırpınmışlar; Ebû Dücâne (r.a.) sırtını Hz. Peygambere kalkan yapmış, öyle ki aldığı darbelerden dolayı bitkin düşmüştür. Hemen yanı başında ise Hz. Ali (r.a.) kılıcıyla; Sa'd b. Ebî Vakkâs (r.a.) da uzaktan attığı oklarla zafer anına kadar O'nu korumaya çalışmıştır.

Bu mütevazı örnekler, kendilerini akide ve din savunmasına adayan Sahabîlerin taşımış oldukları ruh güzelliğini yansıtmaktadır. Onlar, ilmi de bu hâlet-i ruhiye ve bu nevi daimi bir canlılıkla Resûlullah (s.a.s.)'den öğrenmişlerdir.

Sahabîler, belirli Kur'ân ayetlerini Resûlullah (s.a.s.)'den öğrenmiş, daha sonra bu ayetlerin anlam ve fıkhî yönlerini kavrayıp kendi hayatlarında uyguladıktan sonra başkalarına öğretmişlerdir. Bu konuda Ebû Abdurrahmân es-Sülemî şöyle demektedir: "Bizlere Kur'ân okutanlar –Osmân b. Affân, Abdullah b. Mes'ûd vb. diğer kimseler– şöyle anlatmışlardır: Onlar, Hz. Peygamber'den onar ayet öğrendiklerinde, bunların

içerdiği ilmi ve ameli öğrenmedikçe bu sayıyı aşmazlarmış. Böylelikle Kur'ân'ı, ilmi ve ameli, hepsini birden öğrendik, demişlerdir."[106]

Bazıları ise Resûlullah (s.a.s.)'in yanında ikamet edip, İslâm'ın hüküm ve ibadetlerini öğrenmiş daha sonra aileleri ve kavimlerine dönerek, öğrendiklerini onlara tebliğ etmişlerdir. Bu konuda Buhârî, Mâlik b. Huveyris'ten şu rivayeti tahric etmiştir: "Hz. Peygamber (s.a.s.)'e geldik ve bizler birbirimizin akranı gençlerdik. Hz. Peygamberin yanında yirmi gece kaldık. Ailelerimizi özlediğimizi sandı ve geride bıraktığımız kimseler hakkında bizlere sorular yöneltti. O gerçekten merhametli ve yumuşak huylu idi. Bizlere: "*Ailelerinize dönün, onları bilgilendirin ve emredin. Beni namaz kılarken gördüğünüz gibi namaz kılın, namaz vakti geldiğinde içinizden biri ezan okusun ve en büyüğünüz sizlere imamlık yapsın*" buyurdular."[107]

Sahabe, günlük maişetlerinin temini, ticaretleri ve diğer sorumluluklarının yanısıra Resûlullah (s.a.s.)'in meclislerine katılmak için büyük bir çaba göstermişlerdir. Bazıları meclislere gelmede herhangi bir zorluk çektiğinde bunu nöbetleşe yapmaya çalışmıştır. Böyle yapanlardan biri de Hz. Ömer (r.a.)'dır ki şöyle demiştir: "Ben ve Ensâr'dan bir komşum, Benî Ümeyye b. Zeyd mahallesinde –Medine'nin Avâlî denilen yüksek yerlerinden biri– Resûlullah (s.a.s.)'in yanına nöbetleşe inerdik. Bir gün o, bir gün de ben inerdim. Ben indiğimde o günün vahiy veya sair haberini ona getirirdim. O da indiğinde aynı şeyi yapardı."[108]

Berâ b. Âzib el-Evsî (r.a.) şöyle demiştir: "Bizler, bütün hadisleri bizzat Resûlullah (s.a.s.)'in kendisinden dinleyemiyorduk. (Bazılarını) arkadaşlarımız bizlere anlatıyorlardı. Bizler develerimizi gütmekle meşguldük. Sahabe, Resûlullah'dan dinleyemedikleri şeyleri talep ediyorlar, akranlarından veya kendilerinden daha iyi ezberleyenlerden dinliyorlardı. Dinleyecekleri kişilere ise çok dikkat ediyorlardı."[109] Yine ondan gelen başka bir rivayette ise şöyle demiştir: "Arazilerimiz ve işlerimiz olduğundan dolayı

---

106 "*el-Medhalu li-Dirâseti'l-Kur'âni'l-Kerîm*" s. 24; Ebû Abdurrahmân es-Sülemî; Abdullah b. Habîb b. Rebî'a olup Osmân b. Affân, İbn Mes'ûd ve Zeyd b. Sâbit gibi Sahabîlerden (rivayetler) dinleyen Tâbiîn'in büyüklerinden biridir. H.72 yılında vefat etmiştir. Buhârî, vefatı H.70 ile 80 arasıdır, demiştir. Bkz: İbn Sa'd "*et-Tabakât*" c. VI, s. 119 ve "*Tehzîbu't-Tehzîb*" c. V, s. 183.

107 Bkz: "*Sahîhu'l-Buhârî bi-Hâşiyeti's-Sindî*" c. IV, s. 52. "*Sünenu'd-Dârimî*" s. 148 Kanfûr baskısı H.1293.

108 Bkz: "*Fethu'l Bârî*" c. I, s. 190.

109 Bkz: "*Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadîs*" s. 14.

hepimizin Resûlullah (s.a.s.)'in sohbetlerini dinleme imkânı her zaman için mümkün olmuyordu. Ama insanlar o zamanlar yalan söylemiyorlardı. Dinleyen (şahid), dinleyemeyene (gaibe) anlatıyor idi."[110]

Enes b. Mâlik (r.a.) şöyle demiştir: "…Resûlullah (s.a.s.)'den sizlere anlattığımız her şeyi, bizzat (kendisinden) dinleyemiyorduk; ancak, kimimiz kimimize (dinlediklerini) anlatıyor ve birbirimizi de itham etmiyorduk."[111] Katâde'den gelen bir rivayet ise şöyledir: Enes b. Mâlik bir hadis zikretmiş, adamın biri de ona: "Bu hadisi Resûlullah (s.a.s.)'den mi duydun?" diye sormuştur. Enes de: "Evet. Daha doğrusu –vallahi yalan söylemeyecek– biri bana anlattı. Bizler asla yalan söylemez, yalanın ne olduğunu da bilmezdik" demiştir.[112]

Sahabîler, Resûlullah (s.a.s.)'den duydukları şeyleri daima kendi aralarında müzâkere etmişlerdir. Enes b. Mâlik: "Bizler Hz. Peygamberin yanında bulunur, ondan hadisler dinler, kalktığımızda ise bunları kendi aramızda ezberleyinceye kadar müzâkere ederdik" demiştir.[113]

Bu meclisler bir yana Sahabîler, sünneti başka birçok şekilde Resûlullah (s.a.s.)'den öğrenmişlerdir ki bunları şöylece sıralayabiliriz:

a. Bizzat Resûlullah (s.a.s.)'in karşı karşıya geldiği olaylardır. Hz. Peygamber, karşılaşmış olduğu herhangi bir olayın hükmünü açıklamış ve bu hüküm, onu duyanlar tarafından Müslümanlar arasında yayılmıştır. Bunu duyanların sayısı çok olduğunda haber çabucak yayılmış, az olduğunda ise Resûlullah (s.a.s.) birilerini göndererek bu hükmü insanlara tebliğ ettirmiştir.

Buna örnek olarak Ebû Hureyre'nin şu rivayetini verebiliriz: "Resûlullah (s.a.s.) zahîre satan bir adamın yanından geçerken ona, nasıl satış yaptığını sormuş, o da açıklamıştır. Resûlullah (s.a.s.)'e elini zahîrenin içine sok-

---

110 Bkz: "*el-Muhaddisu'l-Fâsıl Beyne'r-Râvî ve'l-Vâ'î*" s. 32–33. "*el-Câmi'u li-Ahlaki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'*-" s. 12; Benzeri için bkz: "*Kabûlu'l-Ahbâr ve Ma'rifetu'r-Ruvvât*" s. 9–10.

111 Bkz: "*Kabûlu'l-Ahbâr*" s. 9; Ebû Kâsım el-Belhî kitabının ilk sayfalarında (1–46) Sünnet, Hadis ve Sahabe'nin Sema'ı hakkında çok güzel rivayetler zikretmiş ama çok geçmeden oklarını onlara yönlendirerek, hadis ehlini ta'na ve eleştiriye başlamıştır. Kendisi meşhur bir Mutezilî olup vefat tarihi H. 317 veya 319 tarihleri arasındadır. Kitabın ilerleyen diğer bölümlerinde gerekli reddiyeleri arzedeceğim.

112 Bkz: "*el-Câmi'u li-Ahlâki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'*-" s. 12; Ayrıca Suyûtî "*Miftâhu'l-Cenne*"de rivayet etmiştir.

113 Bkz: "*el-Câmi'u li-Ahlâki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'*-" s. 12.

masına dair vahiy gelince, Resûlullah elini zahîrenin içine sokmuş ve ıslak olduğunu görünce: "*Hile yapan bizden değildir*" buyurmuştur."[114]

Kâsım b. Muhammed, Hz. Âişe'nin kendisine şöyle haber verdiğini rivayet etmiştir: "Resûlullah (s.a.s.) bir gün Hz. Âişe'nin yanına gelmiş, onu üzerinde resim ve figür/timsaller bulunan bir kırâm[115] ile örtülü olarak görünce (öfkeden) yüzünün rengi değişmiş, örtüyü çekip kendi elleriyle yırtmış ve sonra: '*Kıyamet günü insanların en çok azab görecek olanları, Allah azze ve cellenin yarattıklarını (tasvir yoluyla) taklit edenlerdir' demiştir.*"[116]

Ayrıca Resûlullah (s.a.s.) Sahabîlerden birinin yaptığı bir hatayı görmüşse veya işitmişse onun bu hatasını düzeltmiş ve onu doğru olana yönlendirmiştir. Hz. Ömer'in rivayet ettiği bir olay şöyledir: "Resûlullah (s.a.s.) namaz için abdest alan bir adam gördü ve adamın ayağının arka kısmında tırnak kadar bir yeri yıkamadığını fark edince ona: '*Dön ve abdestini düzgünce al*' dedi. Adam da geri dönerek yeniden abdest aldı ve sonra namazını eda etti"[117]

Yine Hz. Ömer'in rivayet ettiği bir hadis ise şöyledir: "Hayber günü Hz. Peygamberin Ashabından birilerini getirdiler ve: 'Şu kimse şehittir, bu kimse şehittir' dediler. Bir adamın yanından geçtiler ve: 'Şu şehittir' dediler. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.s.): '*Asla! Ben onu (ganimetten) çaldığı bir bürde veya âbadan dolayı ateşte gördüm*' dedi. Sonra: '*Ey İbn Hattâb! Git ve insanlar arasında, cennete müminlerden başkası giremez, diye nida et!*' buyurdular. Hz. Ömer der ki: 'Gittim ve haberiniz olsun, cennete müminlerden başkası giremez' diye nida ettim."[118]

b. Müslümanların başına gelen olaylardır. Onlar bu konuları, Resûlullah (s.a.s.)'e sormuş, O da onların sormuş olduğu bu şeyleri yanıtlayarak gerekli hükmü bildirmiş ve haklarında fetvâ vermiştir. Bu olaylar bazen soran kişiyi alakadar etmekle birlikte, bazen de başkalarıyla alakalı olmuştur.

---

114 "*Müsnedu İmam Ahmed*" c. XIII, s. 18, Hadis No: 7290, isnadı sahihtir.

115 Kırâm: Yünden yapılmış örtünmek için kullanılan renkli ve işlenmiş (kalın) kumaştır. İnce örtü olduğu veya üzerinde resimler ve nakışlar bulunan bir örtü olduğu da belirtilmiştir. Bkz: "*Lisânu'l-Arab*" c. XV, s. 374.

116 Bkz: Hâkim "*Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadîs*" s. 129. Benzeri için bkz: "*Sahîhu Müslim*" c. III, s. 91, Hadis No: 1667.

117 Bkz: "*Müsnedu İmam Ahmed*" c. I, s. 314, Hadis No: 124, isnadı sahihtir. Müslim de rivayet etmiştir.

118 Bkz: "*Müsnedu İmam Ahmed*" c. I, s. 242, isnadı sahihtir.

Her halükârda bunların hepsi insanın günlük hayatta karşı karşıya kaldığı meselelerdir ki Sahabîler, bunları Resûlullah (s.a.s.)'e sormaktan çekinmemiş, aksine kalplerini tatmin edip yüreklerini ferahlatacak bir hakikate ulaşmak için ilk öğretmenlerine koşmuşlardır. Hz. Peygamber (s.a.s.)'den utanan herhangi bir Sahabî soru yükünü başka bir arkadaşına yükleyebilmiştir. Bu konuda Hz. Ali'nin şöyle bir rivayeti vardır: "Ben mezisi akan bir kimseydim. Bunun hükmünü -kızı hanımım olması hasebiyle- Resûlullah (s.a.s.)'e sormaktan utanıyordum. Mikdâd b. el-Esved'e[119] söyledim, o sordu. Resûlullah: '*Zekerini yıkar ve abdest alır*' buyurmuşlardı."[120]

Kays b. Talk babasından rivayetle kendisinin veya başka bir adamın Hz. Peygamberden (abdestin bozulup bozulmayacağına dair) şöyle sorduğunu rivayet etmektedir: "Ben namazda iken baldırımı kaşımak istedim ve elim zekerime değdi' (Bunu Hz. Peygambere sorduğumda): '*O ancak senden bir parça değil midir?*' dedi."[121]

Hatta bunlardan daha özel konuları dahi sormaktan çekinmemişlerdir. Urve, Hz. Âişe'den şöyle rivayet etmiştir: "Rıfâ'e'nin karısı Hz. Peygambere gelerek: 'Rıfâ'e beni boşadı ve boşamayı (üç talakla) kesinleştirdi.[122] Ben de Abdurrahmân b. ez-Zübeyr'le evlendim ama onun (aleti) elbise püskülü gibi?' dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber: '*Rıfâ'e'ye mi dönmek istiyorsun? Hayır, senin onun, onun da senin balcığını tatmayıncaya kadar dönmen olmaz*' dedi. Ebû Bekir (r.a.) da Peygamberin yanındaydı. Hâlid b. Sa'îd ise kendisine izin verilmesini bekliyordu ve 'Ey Ebû Bekr: Resûlullah'ın yanında nelerin açığa vurulduğunu duymuyor musun?' dedi."[123]

Müslümanlar kendi durumları ve meseleleri hakkında dolaysız bir şekilde Hz. Peygamber'e sorular yöneltmişlerdir. Onları Hz. Peygamber'den engelleyecek herhangi bir perde veya mani de olmamıştır. Bundan dolayı çölden gelen bir bedevi, Hz. Peygamberle devamlı birlikte olan biri-

---

119 Bkz: "*Fethu'l Bârî*" c. I, s. 294. "*Sahîhu Müslim*" c. I, s. 247, Hadis No: 17.

120 "*Müsnedu İmam Ahmed*" c. II, s. 39, Hadis No: 606 ve s. 46, Hadis No: 618, isnadı sahihtir. "*Fethu'l Bârî*" c. I, s. 294 ve 394. "*Sahîhu Müslim*" c. I, s. 247, Hadis No: 17–19.

121 "*Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadîs*" s. 132. Hâkim der ki: "Baldırın kaşınması" ziyadesini Abdullah b. Recâ'nın Hemmâm b. Yahyâ'dan rivayet etmesinden başka kimse zikretmemiştir. İkisi de sikadır.

122 Hadiste geçen "bette ve ebette" kelimeleri üç talakla boşadı anlamındadır. "Bet" ise kesinlik manasındadır. Adı geçen Rıfâ'e ise Rıfâ'e el-Karazî'dir.

123 Bkz: "*Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadîs*" s. 130. "*Sahîhu Müslim*" c. II, s. 1055, Hadis No: 111 vd.

nin sorabileceği bir şekilde kolaylıkla meramını arzedebilmiştir. Zira hepsi hakikati öğrenmeyi murad etmişlerdir. Hz. Ali (r.a.) şöyle demektedir: "Bir bedevi Hz. Peygambere geldi ve 'Ey Allah'ın Resulü, bizler çölde bulunuyoruz ve herhangi birimizden kokucuk (yelcik)[124] çıkabiliyor?' dedi. Resûlullah (s.a.s.) de cevaben: '*Allah azze ve celle haktan istihya etmez. Sizden biriniz böyle yaparsa (yellenirse) abdest alsın, kadınlara da arkalarından temas etmeyiniz*' buyurdular."[125]

Resûlullah (s.a.s.)'den, belki de başkalarının sormaya utanacağı kendi şahsî hallerini sormaya çekinmeyen Sahabe, akideleri, ibadetleri ve muamelatıyla ilgili diğer meseleleri Hz. Peygambere arzetmekten asla imtina etmemişlerdir. Hatta bazıları Hz. Peygamberden kendilerine ulaşan herhangi bir haberi ana kaynağından öğrenmek ve ilimlerini arttırmak amacıyla doğrudan Hz. Peygambere yönelmişlerdir. Dımâm b. Sa'lebe ve kavmi örneğinde olduğu gibi.[126] Resûlullah (s.a.s.)'in elçisi onlara risâleti tebliğ için gittiğinde Dımâm, Hz. Peygambere gelmiş ve devesinin üzerinde –Hz. Peygamberin etrafında bazı Sahabîlerin de bulunduğu bir sırada– mescide girmiştir. Enes der ki: "Devesini mescidin avlusuna ıhdırıp bağladıktan sonra: 'Muhammed hanginizdir?' diye sordu. Biz: 'Yan tarafına yaslanmış olan şu beyaz kimse' diye gösterdik. Adam (Dımâm): 'Ey Abdulmuttalib'in oğlu!' diye seslendi. Resûlullah (s.a.s.) de: '*Buyur seni dinliyorum*' dedi. Adam: 'Sana bir şeyler soracağım. Sorularımda aşırı gidebilirim, (bundan dolayı) sakın bana darılmayasın' dedi. Hz. Peygamber: '*Haydi dilediğini sor!*' dedi. Adam: 'Rabbin ve senden öncekilerin Rabbi adına soruyorum: Seni bütün insanlara peygamber olarak Allah mı gönderdi?' Hz. Peygamber: '*Yemin olsun evet!*' dedi. Adam: 'Allah Teâlâ adına soruyorum: Gece ve gündüz beş vakit namaz kılmanı sana Allah mı emretti?' Hz. Peygamber: '*Yemin olsun evet!*' dedi. Adam: 'Getirdiklerine iman ettim ve de ben geride kalan kabilemin elçisiyim, adım ise Dımâm b. Sa'lebe'dir. Benî Sa'd b. Bekr'in kardeşiyim.' dedi."[127]

Bunun benzeri bir başka olay ise şöyledir: "Sahabeden biri hanımını

---

124 Hadiste geçen "rüveyhe-kokucuk" raihe kelimesinin ism-i tasğiridir. Burada kokucuk kelimesi karın yoluyla anüsten çıkan yelcikten kinayedir.

125 Bkz: "*Müsnedu İmam Ahmed*" c. II, s. 64, Hadis No: 655.

126 Bkz: "*Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadîs*" s. 5. Müslim de tahric etmiştir.

127 "*Fethu'l Bârî*" c. I, s. 109; Benzeri için bkz: "*Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadîs*" s. 5.

oruçlu olduğu halde öptükten sonra, şiddetli bir huzursuzluk hissetmiştir. Hanımını bunun hükmünü öğrenmesi için gönderir ve o da gidip olayı Ümmü Seleme'ye anlatır. Ümmü Seleme, kadına Resûlullah'ın da oruçlu olduğu halde eşlerini öptüğünü söyler. Kadın dönüp olayı kocasına anlatır; ama adamın şüphesi biraz daha artar ve: 'Bizler, Resûlullah (s.a.s.) gibi değiliz, Allah dilediğini Resûlüne helal kılar' der. Bunun üzerine kadın tekrar Ümmü Seleme'ye döner ve Resûlullah (s.a.s.)'in de orada olduğunu görür. Resûlullah: '*Bu kadının meramı nedir?*' diye sorunca, Ümmü Seleme olayı anlatır. Hz. Peygamber: '*Ona benim de böyle yaptığımı anlatmadın mı?*' der. Ümmü Seleme: 'Evet, anlattım, o da gidip kocasına haber verdi, ama adam 'bizler Resûlullah (s.a.s.) gibi değiliz, Allah, dilediğini Resûlüne helal kılar' demiş ve kocasının şüphesi daha da artmış' deyince, Resûlullah (s.a.s.) öfkelenir ve: '*Vallahi ben sizin (Allah'a karşı) en takvâlı olanınızım ve de (hükümlerinin) hududunu en iyi bileninizim*' der." [128]

Hz. Peygamber (s.a.s.) tarafından söz konusu hükmün genel olduğu tekid edilinceye kadar bu adam, takvâsından dolayı, o hükmün Resûlullah (s.a.s.)'e has bir hüküm olduğunu zannetmiştir.

Hz. Âişe (r.a.), bilmediği herhangi bir şeyi duyduğunda o konuyu öğrenmek için mutlaka araştırma yoluna gitmiştir.[129]

Ayrıca iki Müslüman herhangi bir konu veya hüküm hakkında ihtilafa düştüklerinde hakem olarak Resûlullah (s.a.s.)'e başvurmuş, O da kendilerine gerekli açıklamayı yapmış ve onları hakikate yönlendirmiştir. Misver b. Mahreme'den şöyle bir rivayet gelmiştir: "Ömer b. Hattâb (r.a.) dedi ki: 'Hişâm b. Hakîm b. Hizâm'ı, Furkân sûresini farklı bir şekilde okurken duydum. Hz. Peygamber bana bu şekillerden hiçbiriyle oku(t)mamıştı. Neredeyse namaz esnasında adamın üzerine atlacak oldum. Namazını bitirince ona: 'Sana bu sûreyi (böyle okumayı) kim öğretti?' diye sordum. Hişâm: 'Onu bana Resûlullah (s.a.s.) öğretti!" deyince, "Vallahi yalan söylüyorsun, onu sana Resûlullah (s.a.s.) öğretmedi' dedim. Adamı derdest edip doğru Resûlullah (s.a.s.)'e götürdüm. 'Ey Allah'ın Resûlü! Bu adamı Furkân sûresini, bana hiç okumadığın çok farklı bir şekilde okurken gördüm' dedim. Resûlullah: '*Ey Hişâm, oku!*' dedi. Hişâm, kendisinden işitti-

---

128 Bkz: "*er-Risâle*" s. 404, fıkra. 1109.

129 Bkz: "*Fethu'l Bârî*" c. I, s. 207.

ğim şekilde, sûreyi yeniden okudu. Resûlullah: '*(Evet, sûre) bu şekilde indirildi!*'[130] buyurdu. Sonra bana: '*(Ey Ömer) Sen oku!*' dedi. Aynı sûreyi (bana öğretmiş olduğu şekilde) okudum. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.s.): '*Evet sûre bu şekilde (de) nâzil oldu. Biliniz ki, bu Kur'ân yedi harf (kıraât) üzere indirilmiştir. Bunlardan hangisi kolayınıza gelirse onunla okuyun*' buyurdu."[131]

Hiç şüphesiz bu nevi cevap, fetvâ ve hükümler, çeşitli sünnet kitaplarının muhtelif bâblarını oluşturan maddeler olmuştur. Hatta bunlar Resûlullah (s.a.s.)'in sünnetinin büyük bir bölümünü teşkil etmiştir. Dolayısıyla bu vakıaları bizzat yaşayan ve bunlar hakkında Resûlullah (s.a.s.)'e sorular yönelten bir kimsenin bunları unutması imkânsızdır. Zira bu olaylar, soruyu yönelten kimselerin hayatının bir parçası; ayrıca ömrünün en bariz hadiselerinden biri olmuştur.

c. Resûlullah (s.a.s.)'in belirli hadiseler karşısındaki tavırlarıdır ki Sahabe, bunlara bizzat şahit olmuş ve bunları, Tâbi'în'e, onlar da kendilerinden sonra gelenlere aktarmışlardır. Bunlar Resûlullah (s.a.s.)'in namazı, orucu, haccı, seferi, ikameti vb. gibi konular olup, neredeyse sünnetin yekûnunu teşkil etmektedir. Örneğin Cibrîl (a.s.) Peygamber Efendimize gelerek ona, imân, islâm, ihsân ve kıyamet alametleri gibi meseleleri sormuş, Hz. Peygamber de tüm bu soruları cevaplamıştır. Cibrîl gittikten sonra Resûlullah (s.a.s.) etrafındakilere yönelerek: "*Ey Ömer, soru soranın kim olduğunu biliyor musun?*" diye sormuş Hz. Ömer de: "Allah ve Resulü daha iyi bilirler" deyince, "*O Cebrâil'dir, size dininizi öğretmek için geldi*"[132] buyurmuştur.

Ali b. Ebî Tâlib (r.a.) şunu rivayet etmiştir: "Resûlullah (s.a.s.) gecenin başında ve sonunda ve ortasında (farklı farklı vakitlerde) vitir kılmış, (ömrünün sonuna doğru da) seher vaktine yakın kılmıştır."[133]

---

130 "*Müsnedu İmam Ahmed*" c. I, s. 224, Hadis No: 158, isnadı sahihtir.

131 "*Müsnedu İmam Ahmed*" c. I, s. 274, Hadis No: 277, isnadı sahihtir. Bu rivayette Hz. Ömer'in, Hişâm'ın "namazda üzerine yürümek istemesi" bölümü yoktur. Buhârî ve Müslim de benzer bir rivayeti tahric etmişlerdir bkz: "*Fethu'l Bârî*" c. X, s. 399. "*Sahîhu Müslim*" c. I, s. 560, Hadis No: 270.

132 "*Şerhu'l-Erbâ'în en-Neveviyye*" s. 12, Müslim rivayet etmiştir, bkz: "*Fethu'l Bârî*" c. I, s. 123–132. "*Müsnedu İmam Ahmed*" c. I, s. 311, Hadis No: 367, isnadı sahihtir. Resûlullah (s.a.s.) Sahabîleri ile birlikteyken, Cebrâil, bir insan suretinde gelmiştir ki elbisesi bembeyaz saçı ise simsiyahtır ve üzerinde yolculuk belirtileri de yoktur. Hz. Ömer: "Bizden hiç kimse de onu tanımıyordu" demiştir. Hadis Hz. Ömer'den naklolunan meşhur bir rivayettir.

133 "*Müsnedu İmam Ahmed*" c. II, s. 64, Hadis No: 653, isnadı sahihtir.

Sâlim b. Abdillah babası Abdullah b. Ömer'den: "Resûlullah'ı, Hz. Ebû Bekir'i ve Hz. Ömer'i cenazenin önünde yürürlerken gördüm" dediğini, rivayet etmiştir.[134]

Yine Ali b. Ebî Tâlib (r.a.)'ın rivayet ettiği bir hadis ise şöyledir: "Bizler Resûlullah (s.a.s.) ile namazdaydık, birden –biz kıyamdayken– namazı bırakıp gitti, biraz sonra döndüğünde saçlarından su damlıyordu. Bizlere namazı kıldırdı ve sonra: '*Namaza kalktığımda cünüp olduğumu ve gusletmediğimi hatırladım, sizden biriniz karnında gurultu*[135] *hisseder veya benim bulunduğum hal üzere bulunursa, gidip ihtiyacını gidersin veya gusletsin, sonra da namazına dönsün*'[136] dedi." Yine onun rivayet ettiği hadislerin birinde, Resûlullah (s.a.s.)'in (ölmeden önce) son sözlerinin: "*Namaz! Namaz(ı ihmal etmeyin), sorumluluğunuz altında olanlar hakkında da Allah'tan korkun*"[137] olduğunu belirtmiştir.

Bu açıklamalarımız doğrultusunda ortaya çıkan sonuç; Resûlullah (s.a.s.) döneminde Sünnet-i seniyyenin muhafaza edilmesinde mezkûr üç amilin baş rol oynadığıdır ki bunlar: Bir muallim ve mürebbi olarak Resûlullah (s.a.s.)'in şahsiyeti, bunun fevkinde âlemlerin Rabbi'nin Resulü olması. Ders konusu olarak Sünnet ve ona atfedilen önem; öğrencileri ve pratiğinin öncüleri olarak da Sahabîlerin konumudur. Nitekim onlar ilk öğretmenlerine ve derslerine büyük bir rağbet göstermişler, kuvvetli bir irade ve bütün içtenlikleriyle, imanlarını pekiştirip dalâlet içeren her şeyle bağlarını kesecek olan sünnete ve onun öğretmenine ittibâ etmişlerdir. Bütün bunlar Sahabenin, Sünneti kusursuz bir şekilde muhafaza etmesini ve büyük bir özenle de Tâbi'în'e nakletmesini sağlamıştır. Tâbi'în da kendilerinden sonra gelen nesillere nakletmişlerdir ki adeta Resûlullah (s.a.s.)'in Sahabeye söylemiş olduğu: "*Dinlersiniz, sizlerden de dinlenilir ve sizlerden dinleyenlerden de dinlenilir*"[138] sözleri tahakkuk etmiştir.

Resûlullah (s.a.s.) döneminde Sünnetin, Sahabe tarafından, Kur'ân-ı

---

134 A.g.e: c. VI, s. 247, Hadis No: 4539, isnadı sahihtir.

135 Hadiste geçen "riz-zen" kelimesi hafif ses anlamına gelmektedir ki bununla guruldama kastedilmiştir. Ayrıca ihtiyacın bastırması ve çıkmak için hareketlenmesi anlamına geldiği söylenmiştir.

136 "*Müsnedu İmam Ahmed*" c. II, s. 74, Hadis No: 668.

137 A.g.e: c. II, s. 29, isnadı sahihtir.

138 "*Müsnedu İmam Ahmed*" c. IV, s. 340, Hadis No: 2947. Ayrıca bkz: "*el-Cerhu vet-Ta'dîl*" c. I, s. 8.

Kerîm'in yanıbaşında büyük bir özenle muhafaza edildiğini gönül rahatlığıyla söyleyebiliriz. Her ne kadar Sahabenin bazılarının nasîbi diğerlerinden farklı olsa da (nitekim kiminin ezberi nasîbini fazlalaştırmış, kimi de bundan az veya orta derecede nasiplenebilmiştir), onların sünneti bütünüyle kavradıkları ve Tâbi'în'e aktarma mesûliyetini de en güzel bir şekilde ifâ ettikleri konusunda şüphemiz yoktur.

Sahabîlerin, sünneti muhafaza etmek için sarfettikleri çabaların boyutları ortadayken bir takım kimselerin –Sahabîlerin hepsinin bir kısım sünnetleri gözden kaçırmış olabileceklerine dair– iddiaları bütünüyle yanlıştır. Onların bazı sünnetleri gözden kaçırmış olabilecekleri ihtimali nasıl mümkün olabilir ki? Zira yirmi küsur yıl boyunca, hicret öncesi ve sonrası Resûlullah (s.a.s.)'le dostluk edenler onlar olmuştur. Dolayısıyla Hz. Peygamberin; söz ve fiillerini, uykusu ve uyanıklığını, hareketleri ve sükûnetini, oturması ve kalkmasını, içtihatları ve ibadetlerini, seriyye ve gazvelerini, şakaları ve kınamalarını, yemesi ve içmesini, ailesiyle olan muamelelerini, hutbeleri ve tedîbini, Müslümanlara ve müşriklere yazdığı mektuplarını, ahitleri ve mîsaklarını, lahzaları ve ânlarını, bütün bunları muhafaza etmişlerdir. Ayrıca bütün bunlardan öte, Resûlullah (s.a.s.)'den Şeriâtın hükümlerini öğrenip muhafaza etmiş, ibadetler, helal ve haramlar konusunda ona sorular yöneltmiş veya bu konularda onun muhakemesine başvurmuşlardır.[139] Hakikaten onlar en hayırlı ve en güzide selefe, layık-ı vech ile en hayırlı halef olmuşlardır.

4. RESÛLULLAH (S.A.S.) DÖNEMİNDE SÜNNETİN ÖĞRENİLMESİ

Davetin ilk günlerinden itibaren Sünnet, Kur'ân-ı Kerim'in yanıbaşında yayılmaya başlamıştır. Müslümanlar azınlık oldukları o günlerde Erkam b. Abd-i Menâf'ın evinde, yeni dinlerini öğrenmek, Kur'ân okumak ve ibadetlerini eda etmek için gizlice bir araya gelmişlerdir. Çok geçmeden Hz. Peygamber (s.a.s.), Allah'ın davetini açığa vurmuş, Müslümanların sayısı artmaya başlamış ve İslâm bütün Arap yarımadasına yayılmıştır. Hz. Peygamber (s.a.s.) ise davetin bütün merhalelerinde insanlara tebliğ

[139] Bkz: "*el-Medhalu ila-Kitabi'l-İklîl fi-Usûli'l-Hadis*" s. 7–8.

vazifesini yerine getirerek, aralarında hükmedip fetvâlar vermiş savaşta ve barışta, darlıkta ve bollukta onları yönetmiş, onlar da öğrendikleri hükümleri özümsemiş ve tatbik etmişlerdir. O dönemde Sünnet belli başlı birkaç âmil yoluyla yayılmıştır ki bunlardan bazıları şunlardır:

1. Bu amillerin ilki, Resûlullah (s.a.s.)'in gayreti, davetini tebliğ ve İslâm'ı yayma hususundaki itinası olmuştur. Hz. Peygamber, daveti için meşru olan her vesileden yararlanmış ve bunun için gerekli her yolu kullanmıştır. Örneğin kabilelerle ve çeşitli mevsimlerde gelen heyetlerle irtibata geçmiş ve onlara İslâm'ı tebliğ etmiştir. Bu yolda nice zorluklara katlanmış ve birçok eziyete maruz kalmıştır. Ama İslâm'ın devleti kurulup güçleninceye kadar, risâletinin tebliği yolunda bir ân için olsun elinden gelen gayreti esirgememiştir. Sünnet ise bütün bu gelişmeler sürecinde Müslümanların gönüllerindeki yerini alıyor olmuştur.

2. İslâm'ın yapısı ve yeni düzenidir ki insanları cezbetmiş ve onları İslâm'ın hükümlerini, Peygamberini ve hedeflerini araştırmaya yönlendirmiştir. Bu yeni daveti duyan bazı kimseler ise bizzat Hz. Peygambere gelip, O'ndan İslâm'ın esaslarını öğrenmiş ve öğrenmiş oldukları bu şeyleri kendi kavimlerine tebliğ etmişlerdir.

3. Diğer bir husus ise; Resûlullah (s.a.s.)'in Ashabının gayretidir. Onların ilim öğrenmek ve bunu yaymak için sarfetmiş oldukları gayreti daha önce kapsamlı bir şekilde "Sahabe Resûlullah'tan sünneti nasıl telâkki ediyorlardı (alıyorlardı)?" başlığı altında açıklamaya çalışmıştık.

4. Müminlerin anneleri: Resûlullah (s.a.s.)'in hanımları, bu dinin tebliğinde ve sünnetin Müslüman kadınlar arasında yayılmasında büyük bir rol oynamışlardır. Kendilerine ait meseleleri Resûlullah'a arzetmekten hayâ eden bazı kadınlar, bu meselelerinin çözümü için daimi olarak Resûlullah'la bir arada bulunma şerefini yaşayan, O'ndan hükümler öğrenen ve belki de başkalarına nasip olmayacak rivayetlerde bulunan hanımlarına başvurmuşlardır. Hz. Âişe, engin ilmi ve hükümleri anlama noktasındaki hırsıyla meşhur olmuştur. İbn Ebî Muleyke: "Resûlullah (s.a.s.)'in eşi Hz. Âişe (r.a.) bilmediği herhangi bir şey duyduğunda, o konuyu öğrenmek için mutlaka araştırma yoluna gitmiştir" demekte ve Hz. Âişe'den şunu rivayet etmektedir: "Hz. Peygamber: "*Kim (ahirette) hesaba çekilirse, azab olunacaktır*" buyurmuşlardı. Ben: "Nasıl olur? Allah Teâlâ: "*Kolay bir*

hesapla muhasebe edilecek..." (İnşikak/8) buyurmadı mı?" dedim. Hz. Peygamber: "*Muhakkak ki bu arzdır kıyamet günü kimin hesabı inceden inceye hesap edilirse, helak olur!*" buyurdular."[140]

Müslümanlar, Hz. Âişe'nin konumunu ve İslâmî hükümlerdeki derinliğini hakkıyla takdir etmişlerdir. Hz. Peygamber (s.a.s.)'in vefatından sonra Hz. Âişe, ilim talebeleri ve fetvâ isteyenlerin gözdesi ve dinî birçok meselede kendisine başvurulan yegâne merci olmuştur.

5. Hanım Sahabîler: Hanım Sahabîlerin de Sünnetin muhafazası ve tebliğine büyük bir katkıları olmuştur. Bu katkı erkek Sahabîlerin katkısından geri kalmamıştır. Onların, Peygamberin meclislerine katılmak için gösterdikleri gayrete daha önce değinmiştik. Hatta erkeklerin kendilerine galebe çaldıklarını ve bundan dolayı fazla bir şey soramadıklarını gördüklerinde Hz. Peygamberden, kendilerine ait meseleleri rahatlıkla sorabilecekleri ve İslâm'ın hükümlerini öğrenebilecekleri özel sohbetler düzenlemesini rica etmişlerdir. Bunun yanında bayram namazları, Veda Haccı vb. gibi genel dönemleri de müşahede etmiş ve Resûlullah (s.a.s.)'in hadislerini dinlemişlerdir. Hiç şüphesiz erkek Sahabîlerin doğrudan Resûlullah'tan sormalarının zor olduğu, kadınlarla ve evlilik hayatıyla alakalı birçok hükmün rivayetinde de bu hanım Sahabîlerin rolü büyük olmuştur.

6. Resûlullah (s.a.s.)'in Elçileri, Heyetleri ve Valileri: Hicretten sonra Medine, İslâm devletinin başkenti ve davetin merkezi olmuştur. Hidayet, buradan bütün ufka yayılmış, peşi sıra şirkin putları parçalanarak tağutların tahtları yerle bir edilmiştir. Hz. Peygamberin elçileri, Yesrib'den hareketle yakın ve uzak kabileleri İslâma davet edip, İslâm nizamını ve hükümlerini onlara öğretmek amacıyla yollara koyulmuşlardır. Bu esnada Kureyş, Resûlullah (s.a.s.) ile Müslüman kabilelerin arasını açmaya çalışmıştır. Ama Hz. Peygamberin, elçilerine, Allah'ın yoluna hikmetle ve güzel öğütle çağırmaları yönünde yapmış olduğu irşadı Kureyş'in bu çabalarını boşa çıkarmıştır. Bunun en güzel örneği Resûlullah (s.a.s.)'in Mu'âz b. Cebel ve Ebû Mûsâ el-Eş'arî'yi Yemen'e gönderirken[141] onlara yapmış olduğu tavsiyesidir ki şöyle buyurmuştur: "*Kolaylaştırın, zorlaştırmayın; müjdeleyin,*

---

140 Bkz: "*Fethu'l Bârî*" c. I, s. 207.

141 Bkz: "*Sahîhu'l-Buhârî bi-Hâşiyeti's-Sindî*" c. III, s. 72, bu H. 9. yılda olmuştur.

nefret ettirmeyin!" Sonra Aleyhi's-Selâtü ve's-Selâm Mu'âz'a şöyle demiştir: "*Sen Ehl-i Kitab olan bir kavme gidiyorsun. Onları Allah'tan başka ilahın olmadığına ve benim de Allah'ın Resûlü olduğuma dair şehadete davet et. Eğer onlar bunu kabul ederlerse, Allah'ın kendilerine her gün ve gece beş vakit namazı farz kıldığını bildir. Eğer onlar bunu kabul ederlerse, Allah'ın kendilerine, zenginlerinden alınıp fakirlerine dağıtılmak üzere zekâtı farz kıldığını bildir. Bunu da kabul ederlerse (nazarlarında) güzide mallarını almaktan sakın. Mazlumun bedduasından da kork, çünkü (mazlumun) beddua(sı) ile Allah arasında hicap yoktur.*"[142] Ayrıca Resûlullah (s.a.s.) valileri ve hâkimlerini cesaretlendirmiştir ki, Hz. Ali (r.a.) şöyle demektedir: "Resûlullah (s.a.s.) beni Yemen'e gönderdi. Kendisine: 'Ey Allah'ın Resûlü! Hiç şüphesiz beni, aralarında hükmetmem için benden daha olgun bir kavme gönderiyorsun' dedim. O da: '*Git, muhakkak ki Allah Teâlâ, senin dilini sabit kılacak ve kalbini doğruya (hidayete) erdirecektir*' buyurdular."[143]

Hz. Peygamber (s.a.s.)'in elçileri ve valileri, emanetlerinin edâsı ve risâletin taşınmasında en hayırlı kimseler olmuşlardır.

Hicretin altıncı yılında Hz. Peygamberin gönderdiği elçilerin sayısı çoğalmaya başlamıştır. Hudeybiye antlaşmasından sonra Hz. Peygamber elçilerini devlet başkanlarına yönlendirmiştir. Öyle ki bir gün içinde gönderildikleri kavimlerin dilini konuşan altı elçi, muhtelif ülkelere doğru yol almıştır.[144] İslâma davet için; Rûm Kayser'ine[145], Busrâ Emirine, Hirakl'in Dımeşk Emiri Hâris b. Ebî Şemr'e, yine Hirakl'in Mısır Emiri Mukavkıs'a göndermiş olduğu elçileri meşhurdur. Ayrıca Habeşistan kralı Necâşî'ye, Farsların kıralı Kisrâ'ya, Bahreyn kralı Münzir b. Sâvâ'ya, Ammân'a, Yemâme'ye ve diğer bölge ülkelerinin krallarına da elçiler ve mektuplar göndermiştir. Gönderilen elçiler, makamlarında görüştükleri kabile reislerinin, emirlerin ve devlet başkanlarının sordukları soruları cevaplandırmış ve Resûlullah (s.a.s.)'in kendilerine bildirmiş olduğu öğretiler doğrultusunda İslâm'ın hüküm ve gayelerini açıklamaya çalışmışlardır. Aleyhi's-Selâtü ve's-Selâm Efendimiz, İslâm'ı kabul eden her topluluğun başına on-

---

142 "*Sahîhu Müslim*" c. I, s. 50, Hadis No: 29–30.

143 "*Müsnedu İmam Ahmed*" c. II, s. 73, Hadis No: 666, isnadı sahihtir.

144 Bkz: "*el-Misbâhu'l-Mudî*" s. 40.

145 Bkz: "*Siyretu İbn Hişâm*" c. IV, s. 279. "*Sahîhu Müslim*" c. III, s. 1393,1397, tafsilat için bkz: "*el-Misbâhu'l-Mudî* - 'Ahbâri'r-Rusul ile'l-Mulûki ve'l-Umerâ' s. 60,114.

ların ileri gelenini atamış; ayrıca kendilerine öğretmenlik yapıp fetvâ verecek birilerini de göndermiştir.

7. Fetih Gazvesi (Büyük Fetih): Hicretin sekizinci yılında Kureyş'liler Hudeybiye anlaşmasını ihlal edince, Resûlullah (s.a.s.) Müslüman kabilelerin, Ramazan ayında Medine'de hazır olmalarını istemiş, daha sonra onbin kişilik[146] bir mücahid ordusuyla Mekke'ye doğru hareket edip orayı fethettikten sonra putları yerle bir ederek putperestliği ortadan kaldırmıştır. Akabinde binlerce Müslümanın ve müşrikin önünde hutbesini irâd etmiş; ayrıca kendisine eziyet verip yurdundan çıkaran birçok düşmanını da affetmiştir. Bu konuşmasında, herhangi bir Müslümanın kâfire karşılık öldürülemeyeceği, iki farklı din mensubunun birbirlerine vâris olamayacağı, kadının halası veya teyzesi ile aynı nikâh altında birleştirilemeyeceği vb... birçok hükmü ilan etmiştir. Daha sonra insanlar Hz. Peygambere yönelerek ona biat etmişlerdir.

Mekke'nin fethi, tarihin en büyük olaylarından biridir. Bu fethi, kalabalık birçok topluluk müşahede ve rivayet etmişlerdir. Bu kimselerin eliyle Resûlullah (s.a.s.)'in hutbesi de bütün dünyaya yayılmıştır. Aynı zamanda yeni Müslüman olan kimseler, duydukları bu öğretileri Mekke veya diğer bölgelerdeki aile ve akrabalarına taşımışlardır.

8. Veda Haccı: Resûlullah (s.a.s.), hicretin onuncu yılı Zilhicce ayında Mekke-i Mükerreme'ye doğru yola çıkmış ve insanlarla birlikte haccını eda etmiştir. Beraberindeki topluluğun sayısı doksan bini[147] bulmuştur. Arafat vakfesinde bu kalabalık topluluğa hitaben, içinde birçok hükmü açıkladığı Veda Hutbesini îrad etmiştir. Bu hükümlerin bazıları şunlardır: Müslümanların kanları ve mallarının haram olduğu, emanetin edâsı, cahiliye dönemi faizinin ortadan kaldırılarak iptal edilmesi; ayrıca cahiliye dönemi kan davalarının kaldırılması ve bu tür bâtıl adetlerin yasaklanması, Allah'ın kitabını tekiden[148] haram ayların ertelenmesinin (nesî) yasaklanması, erkek ve kadınların bazı haklarının açıklanması ve kadınlara iyi davranılmasının teşvik edilmesi, varise vasiyetin yasaklanması vb. hükümlerdir.

146 Bkz: "*Siyretu İbn Hişâm*" c. IV, s. 17.

147 Veda haccına katılanların sayısı hakkında ihtilaf vardır. Ebû Zur'a'dan gelen bir rivayette adedin kırkbin kişi olduğu belirtilmiştir, bkz: "*Talkîhu Fuhûmi Ehli'l-Âsâr*" s. 27.

148 (Bkz: Kur'ân-ı Kerim: Tevbe/37. Çev.)

Bu kapsamlı hutbe, Arap kabileleri arasında sünnetin yayılmasını sağlayan en önemli amillerden biri olmuştur. Zira bu hutbeyi çok sayıda kişi dinlemiş ve sonrasında da bu hutbe, her tarafa yayılmıştır ki Resûlullah (s.a.s.): "*(Şahitlik eder misiniz) Tebliğ ettim mi? Allahım şahid ol! Dinleyen (şâhid) dinleyemeyene (gâibe) ulaştırsın*"[149] buyurmuştur.

9. Büyük Fetih ve Veda Haccı sonrası gelen heyetler: Mekke'nin fethinden sonra Arap kabilelerinin heyetleri Resûlullah (s.a.s.)'e biat etmek ve İslâm sancağının altına girmek için Arap yarımadasının dört bir yanından akın akın Hz. Peygambere gelmeye başlamışlardır. Özellikle Veda Haccından sonra bu heyetlerin gelişi artarak devam etmiştir. Hz. Peygamber, kendisine gelen heyetlere kucak açmış, onlara İslâm'ı öğretmiş, nasihat ve irşadlarda bulunmuştur. Bu heyetlerden bazıları günlerce Resûlullah (s.a.s.)'in yanında kalmışlar daha sonra kabilelerine dönerek öğrenmiş oldukları hanif dini onlara tebliğ etmişlerdir. Bu heyetlerden bazıları şunlardır: Dımâm b. Sa'lebe Heyetidir ki, Hz. Peygamber mezkûr şahsa İslâm'ı öğretmiş, o da kavmine dönüp hidayetlerine vesile olmuştur. Abdu'l-Kays Heyeti, Benî Hanîfe, Kinde, Benî Tayy, Ezd-Şenûe ve Hımyer Melikinin elçileri ile heyeti müslüman olmuşlar, bunu bildirmek üzere de elçilerini Resûlullah'a göndermişlerdir. O da cevaben, kendilerinin İslâmı kabul ettiklerinden haberdar olduğunu bildiren; ayrıca Allah'a itaati, dinine sımsıkı sarılmayı ve halklarına iyi davranmayı tavsiye eden bir mektup göndermiştir. Yine Hemdân Heyeti, Huzeym'den Benî Sa'd ve Sa'lebe Heyetleri, Tucîb –Kinde'den bir kabiledir– heyeti vb... heyetlerdir ki hepsini zikretmemize durum el vermemektedir.[150]

Hz. Peygamber, kendisine gelen bu heyetlerde hayır görmüş, dolayısıyla onlara ikramda bulunarak gerekli şeyleri öğretmiş, onlar da Hz. Peygambere sorular yöneltmişler, O da bu soruları cevaplamıştır. Bu heyetler Resûlullah'ın hadislerini dinlemiş, yaşadığı şeylere şahitlik etmiş, ibadetlerini birlikte eda etmiş ve O'nun birçok davranışını bizzat kendileri gözlemlemişlerdir. Sünnetin naklinde ve yayılmasında bu heyetlerin de büyük bir rolü olmuştur.

Saydığımız bu amilleri, o dönem içinde İslâm devletinin her bir kö-

149 Bkz: "*Siyretu İbn Hişâm*" c. IV, s. 276, benzeri için bkz: "*Sahîhu Müslim*" c. III, s. 1306.
150 Bkz: "*Siyretu İbn Hişâm*" c. IV, s. 221.

şesine sünnetin yayılması ve Müslümanlara tebliğ edilmesi noktasında yeterli olarak görmekteyiz.

Bu açıklamalar, sünnetin Resûlullah (s.a.s.) dönemindeki yayılma sürecine kısa bir göz gezdirme mahiyetindeydi. Kuşkusuz ki, Sahabîler ve bütün Müslümanlar sünneti muhafaza ve tebliğ için ellerinden gelen gayreti sarfetmişlerdir. Resûlullah (s.a.s.)'in refîk-i âlaya irtihalinden önce İslâm bütün Arap yarımadasına yayılarak dört bir yanı sarmış ve bu belde insanlarının kalpleri Kur'ân ve Sünnet sevgisiyle dolmuştur ki, Allah Teâlâ da: "*Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim, üzerinize olan nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm'a râzı oldum*" (Mâide/3) buyurmuştur.

İkinci Bölüm

SAHABE VE TÂBİ'ÎN DÖNEMİNDE SÜNNET

Bu bölümün birinci faslında;
Sahabe ve Tâbi'în'in Resûlullah (s.a.s.)'e iktidâları,
hadis rivayetindeki ihtiyatları, hadis kabulündeki
hassasiyetleri ile o devirde hadisin nasıl (lafizla mı,
mânâyla mı) rivayet edildiği konuları incelenmektedir.
İkinci fasılda ise;
Sahabe ve Tâbi'în döneminde ilmî hareketlilik,
hadislerin yayılma süreci ve hadis yolculukları
konuları ele alınmaktadır. (ed. notu)

Birinci Fasıl

Hz. Peygamber döneminde teşrî kaynakları, Allah'ın Kitabı ve Resûlü'nün Sünneti olmuştur. Hz. Peygamber, kendisine gelen vahyi insanlara tebliğ etmiş ve vahyin gayelerini açıklayıp, hükümlerini uygulama alanına koymuştur. Ümmetin fetvâ, yargı, iktisadî, askerî, siyasî vb. bütün meselelerinde kendisine başvurulan yegâne merci olmuştur. Kendisine arzedilen meseleleri Kur'ân ışığında ve Sahabîlerinin gözleri önünde çözüme kavuşturmuştur. Herhangi bir mesele hakkında, varsa Kur'ân'ın hükmüyle, yoksa bazen kendi içtihadıyla, bazen de Allah'ın o mesele hakkındaki hükmünü öğrenmek üzere vahyi bekleyerek hüküm verme yoluna gitmiştir. Bazen de vahiy, onun içtihadını düzeltmek üzere inmiştir ki Allah azze ve celle hiçbir zaman için Resûlünü hatalı içtihat üzere daim kılmamıştır.

Zaman vefa etmemiş ve çok geçmeden Hz. Peygamber (s.a.s.) refîk-i âlaya irtihal etmiş, dolayısıyla vahiy kesilmiş ve ümmetin önünde, Kur'ân-ı Kerim ve Sünnet'den başka bir merci kalmamıştır. Hz. Peygamber de buna şöyle işaret buyurmuştur: "*Sizlere, sımsıkı sarıldığınız müddetçe asla sapıtmayacağınız iki şey bıraktım. Bunlar, Allah'ın Kitabı ve Sünnetimdir.*"[1] Sahabe ve Tâbi'în, Hz. Peygambere itaat ve O'nun sünnetini kabul noktasında, Allah'ın emirlerine uyarak Hz. Peygamberin sünnetine sımsıkı sarılmışlardır. Bu itaate işaret eden bazı ayetlerde şöyle buyrulmaktadır: "*Peygamber size ne verirse onu alın, sizi neden men ederse ondan*

1 Hâkim "*el-Müstedrek*"te tahric etmiştir. Ayrıca bkz: "*Câmi'u Beyani'l-İlm ve Fadlihi*" c. II, s. 180.

geri durun..." (Haşr/7) "*Hayır, Rabbine andolsun ki aralarında çıkan anlaşmazlık hususunda seni hakem kılıp sonra da verdiğin hükümden içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın (onu) tam mânasıyla kabullenmedikçe iman etmiş olmazlar.*" (Nisa/65) "*Allah'a ve Resûl'üne itaat edin (olur) ki merhamet olunursunuz.*" (Âli İmrân/132)

Hiç şüphesiz Resûlullah (s.a.s.)'e itaat hem o hayattayken ve hem de vefatından sonra vaciptir. Sahabîler, Hz. Peygamber (s.a.s.) döneminde Allah'ın emirlerine boyun eğmiş ve ihlâslı bir şekilde bu emirleri yerine getirip, malları ve canlarıyla şeriatı himaye etmişlerdir. Hz. Peygamberin vefatından sonra da aynı şekilde O'nun yolunu izlemeye devam eden Sahabe, bizzat Hz. Peygamber'den duymuş oldukları şu vasiyeti yerine getirmeye çalışmıştır. Irbâd b. Sâriye'nin rivayet ettiği bu vasiyet şöyledir: "Resûlullah (s.a.s.) (bir gün) bizlere, gönülleri titretip, gözleri yaşartan bir vaazda bulundu. 'Ey Allah'ın Resûlü bu, vedâ edip gidecek bir kimsenin vaazına benziyor. (Bâri) bize bazı tavsiyelerde bulun.' dedik. Cevaben bizlere şöyle buyurdular: '*Sizlere, Allah'a karşı takvâyı ve üzerinize emir olan bir kimse abd(-i Habeşî) de olsa, sözünü dinleyip ona itaat etmeyi vasiyet ederim. Bir de içinizden yaşayanlar olursa, birçok ihtilaflar görecektir. İşte böyle zamanlarda benim sünnetime ve hidayet üzere olan Hulefa-i Raşidin'in sünnetine tutununuz. Sünnete dört elle sarılınız. Ve muhaddesât-ı umûrdan da*[2] *kesinlikle sakınınız. Zira her bid'at dalâlettir.*'"[3] Sahabe, sünnete sımsıkı sarılarak, Resûlullah'ın haber verdiği şu kimsenin konumuna düşmekten de kesinlikle sakınmışlardır ki Aleyhi's-Selâtu ve's-Selâm şöyle buyurmuştur: "*Koltuğuna yaslanmış bir adama benden bir hadis ulaştığında belki de o şöyle diyecektir: 'Aramızda Allah'ın Kitabı var. Onda helal bulduğumuzu helal, haram bulduğumuzu da haram sayarız.' Dikkatli olun! Resûlullah'ın haram kıldığı da tıpkı Allah'ın haram kıldığı gibidir.*"[4] Sahabîler, sünnete hürmet

2 Muhaddesât-ı umûr veya bir diğer adıyla bid'at: Hz. Peygamberden sonra (dinî konularda) ortaya çıkan ve ekseriya sünnete aykırı olan uygulamaların genel adıdır. (Çev.)

3 Bkz: "*Erba'în en-Neveviyye*" s. 67, Hadis No: 28, İmam en-Nevevî: "Hadisi, Ebû Dâvûd ve Tirmizî rivâyet etmişlerdir, Tirmizî hadisi "Hasen Sahîh (senedlerinin çoğalmasıyla sahih derecesine ulaşan hadis)" kaydı ile tasnîf eylemiştir" demiştir. Ben, Dârimî de Sünen'inde rivayet etmiştir diyorum. Bkz: "*Sünenu'd-Dârimî*" s. 26, B.1293 H.

4 Bkz: "*Sünenu İbn Mâce*" c. I, s. 5. "*Sünenu'l-Beyhakî*" c. I, s. 6, Mikdâm b. Ma'di-Kerib rivayet etmiştir.

noktasında eşsiz bir tutum sergilemiş ve söz konusu anlayışa sahip herkesi kesin bir şekilde reddetmişlerdir. Ebû Nadre, İmrân b. Husayn'dan şöyle rivayet etmiştir: "Bir adam kendisine gelerek bir konuda soru sormuş, o da gerekli cevabı verdikten sonra adam: 'Allah'ın kitabından anlatın ve başka bir şeyden anlatmayın' deyince, İmrân (öfkelenerek): 'Şüphesiz sen ahmak bir adamsın! Sen öğle namazının dört rekât olduğunu ve gizli kıraatle kılındığını Allah'ın kitabında bulabiliyor musun?' dedikten sonra diğer namazları, zekâtı vb. meseleleri saymış ve: 'Bunları Allah'ın kitabında tefsir edilmiş bir şekilde bulabiliyor musun? (Bil ki) Allah'ın kitabı bu hükümleri koymuş ve sünnet de tefsir etmiştir' demiştir."[5] Tâbi'în'in değerli zatlarından Mutarrıf b. Abdillah b. eş-Şıhhîr'e, bir adam: "Bize Kur'ân'dan başka bir şeyle konuşmayın" deyince, Mutarrıf: "Vallahi bizler, Kur'âna bedel arama peşinde değiliz, aksine sadece Kur'ân'ı bizden daha iyi bilen(in sünnetini)i amaçlamaktayız" demiştir.[6]

Sahabe ve Tâbi'în'in Resûlullah (s.a.s.)'e ve O'nun sünnetine olan bağlılıklarını; ayrıca onların Hz. Peygamber (s.a.s.)'den gelen hadisleri kabul noktasında sergilemiş oldukları titiz tavırlarını, bilahare bu hadislerin rivayetine ilişkin ihtiyatlarının mahiyetini ele almaya çalışacağız.

1. SAHABE VE TÂBİ'ÎN'İN RESÛLULLAH (S.A.S)'E UYMALARI

Kuşkusuz ki ilk Müslümanlar Allah'ın: "*Andolsun ki Allah'ın Elçisinde sizin için (kendisine uyulacak) en güzel bir örnek vardır*" (Ahzâb/21) ayetine en güzel bir şekilde icabet ederek, kendilerini Hz. Muhammed (s.a.s.)'e itaate ve O'nun biricik armağanı olan sünnetini takip yoluna adamışlardır. Onların, Nebevî Sünnete olan bağlılıklarını ve hayatlarının her anına yansıyan bu bağlılığın boyutlarını seri bir şekilde arzetmeye çalışacağız.

Gözümüze ilişen ilk örnek Hz. Ebû Bekir'in askere ihtiyaç duyduğu çok kritik bir dönemde Usâme b. Zeyd'in komutasını devam ettirerek or-

---

5 Bkz: Makdisî "*Kitabul'l-İlm*" Zahiriye Mahtûtası s. 51. "*Câmi'u Beyani'l-İlm ve Fadlihi*" c. II, s. 191.

6 "*Câmi'u Beyani'l-İlm ve Fadlihi*" c. II, s. 191.

dusunu alıkoymayı reddetmesi ve: "Resûlullah (s.a.s.)'in atadığı bir komutanı görevden almak kesinlikle bana düşmez" demesidir.[7] Mürtedlere karşı savaşmak üzere Hâlid b. el-Velîd'i komutan olarak atamış ve ben Resûlullah'ın, Hâlid b. el-Velîd hakkında şöyle dediğini duydum demiştir: "*Hâlid b. el-Velîd, Allah'ın ne güzel kulu ve ne uyumlu bir kardeştir. O, kâfirlere ve münafıklara karşı kınından çekilmiş, Allah'ın kılıçlarından bir kılıçtır.*"[8]

Hz. Peygamberin kızı Hz. Fâtıma, Hz. Ebû Bekir'e gelip babasının mirasından pay isteyince, Hz. Ebû Bekir onun bu isteğini şöylece yanıtlamıştır: "Resûlullah (s.a.s.)'den duydum şöyle demişti: '*Allah herhangi bir peygamberi bir lokma ile doyurur ve sonra onun ruhunu kabzederse, bunu, kendisinden sonra onun yerine geçenin sorumluluğuna bırakır.*' Ben, bunları (yani mirası) Müslümanlara dağıtmayı uygun buldum" deyince, Hz. Fâtıma: "Peygamberden işittiğin ve senin (takdir ettiğin) gibi olsun." demiştir.[9] Bir rivayette ise (Hz. Ebû Bekir): "Resûlullah (s.a.s.)'in yaptığı bir şeyi terk edecek değilim ve yaptığını da mutlaka yapacağım. Ben, O'nun emrinden bir şey terk edersem (O'nun yolundan) sapmaktan korkarım"[10] demiştir.

Müseylimetü'l-Kezzâb ve kavmi irtidat ettiklerinde, Hz. Ömer, Hz. Ebû Bekir'e: "Onlara savaş açacaksın ama ben Resûlullah (s.a.s.)'den şöyle işittim: '*Ben, insanlar Allah'tan başka ilahın olmadığına şehadet edinceye kadar onlara karşı savaşmakla emrolundum. Bunu ikrar ederlerse, İslâm'ın hakkı hariç, kanları ve mallarını bana karşı korumuş (emniyet altına almış) olurlar. Artık (samimi olup olmadıklarına dair) hesapları Allah'a kalmıştır*' deyince,

---

7 Resûlullah (s.a.s.) H.11 yılında büyük bir ordu hazırlayarak Usâme'yi bu orduya kumandan tayin etmiştir. Usâme'nin komutası altında Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Ebû Ubeyde gibi ashâbın birçok ileri gelenleri de vardır. Bunun üzerine, halktan bazı insanlar; "Peygamber, ilk muhacirlere bir çocuğu komutan tayin etti!" diyerek ileri geri konuşmaya başlamışlar, bunu duyan Resûlullah, çok kızmış ve minbere çıkarak cemaate şöyle seslenmiştir: "*Usâme hakkındaki sözleriniz bana ulaştı. Siz onun komutanlığını tenkid ettiğiniz gibi, daha önce babasının komutanlığını da tenkit etmiştiniz. Gerçek şu ki, o komutanlığa layıktır. Nitekim babası da komutanlığa layıktı.*" (İbn Sa'd *-et-Tabakâtu'l-Kübrâ* II, 189,190) Usâme, söz konusu ordusuyla hareket etmek üzereyken, Allah Resûlü dâr-ı bekâya irtihal etmiştir. Bazı kimselerin itirazı tekrar gündeme gelince Hz. Ebû Bekir mezkûr sözünü söylemiştir. (Çev.)

8 Bkz: "*Müsnedu İmam Ahmed*" c. I, s. 173. Sahîh bir isnadla Hz. Ebû Bekir'den rivayet etmiştir.

9 Bkz: "*Müsnedu İmam Ahmed*" c. I, s. 160, isnadı sahihtir, benzeri c. I, s. 177-178.

10 Bkz: "*Müsnedu İmam Ahmed*" c. I, s. 160, isnadı sahihtir. Uzun bir hadisten.

Hz. Ebû Bekir: "Vallahi, namaz ile zekâtın arasını ayırmam ve bunu ayıracak olanlara karşı da mutlaka savaşırım" demiştir. Ebû Hureyre: "Onunla birlikte savaştık ve bunun doğru olduğunu gördük."[11] demiştir.

Saîb b. Yezîd b. Uhti'n-Nemir, Huvaytib b. Abdiluzzâ'dan, Abdullah b. es-Sa'dî'nin şöyle haber verdiğini rivayet etmiştir ki kendisi, hilafeti döneminde Hz. Ömer'in yanına gelir ve aralarında şöyle bir konuşma geçer: Hz. Ömer ona: "Bana, insanların işlerini takip ettiğin ancak karşılığında verilen ücreti reddettiğin yolunda gelen haberler doğru mu?" der, o da cevaben: "Evet" deyince Hz. Ömer: "Peki bununla neyi amaçlıyorsun?" diye sorar. O da: "Benim atlarım ve kölelerim var, dolayısıyla durumum iyi ve ücretimin Müslümanlara sadaka olarak kalmasını istiyorum" diye cevaplar. Hz. Ömer de: "Böyle yapma, senin arzu ettiğini ben de yapmak istemiştim. Resûlullah (s.a.s.), bana herhangi bir şey verince, kendisine, bunu benden daha fakir olana ver, derdim. Hatta bir keresinde bana bir mal vermiş ve ben de O'na, bunu benden daha fakir olana ver, demiştim. Bunun üzerine Hz. Peygamber bana: '*Al bunu, malına kat ve bununla sadaka ver. (Bu mal) sen ona göz dikmediğin (müşrifi olmadığın) ve dilenciliğini yapmadığın halde sana gelmiştir, bunu al. Aksi halde de nefsini ona tabi kılma*' buyurdular." cevabını verir.[12]

Ferrûh Mevlâ Osmân'dan: Bir gün Hz. Ömer –halifelik döneminde– mescide girer ve yayılmış bir yemek (sofrası) görür. "Bu yemek nedir?" diye sorar. Cevaben: "Bize getirilmiş bir yemektir" denilince, O: "Allah getireni de, getirileni de bereketli kılsın" der. Birileri Hz. Ömer'e: "Ey müminlerin emiri, bu (yiyecekler) ihtikâr edilmiştir" deyince: "İhtikâr eden kimdir?" diye sorar. Ona: "Ferrûh Mevlâ Osmân ve Mevlâ Ömer'dir" denir. Birilerini gönderir ve ikisini de çağırtır, sonra onlara: "Sizleri, Müslümanların gıdalarını ihtikâr etmeye sevk eden sebep nedir?" diye sorar. On-

---

11 Bkz: "*Müsnedu İmam Ahmed*" c. I, s. 160, isnadı sahihtir. Ebû Hureyre öncelikle (çift tırnak içindeki) hadisin metnini, daha sonra da Hz. Ömer ve Ebû Bekir arasında geçen konuşmayı rivayet etmiştir.

12 Bkz: "*Müsnedu İmam Ahmed*" c. I, s. 197, isnadı sahihtir. Hâfız İbn Hacer, "*et-Tehzîb*" c. III, s. 66-67 de (Huveytib'in biyografisinde) şöyle der: (Şeyhân ve Nesâî 'Amâle-Ücret' hakkında ondan bir hadis rivayet etmişlerdir. Bu ise isnadında dört Sahabenin bir araya geldiği hadistir.) Yani bu hadisi kastetmiştir ki dört Sahabe şunlardır: Sâib, Huveytib, Abdullah b. es-Sâ'di ve Hz. Ömer. Bkz: Dipnot c. I, s. 197 Müsned. Hadiste geçen 'müşrif' kelimesi: mal kollayan, gözetleyen, mal heveslisi vb. anlamlara gelmektedir.

lar: "Ey müminlerin emiri, bizler sadece mal alır ve satarız, deyince Hz. Ömer: "Ben Resûlullah (s.a.s.)'den işittim şöyle demişti: '*Kim Müslümanların yiyeceğini ihtikâr ederse, Allah onu iflas ve cüzzâm (belasına) duçâr eder*'" der. Bunun üzerine Ferrûh: "Ey müminlerin emiri, Allah'a ve sana ahdediyorum ki bir daha yiyecek ihtikârı yapmayacağım" der. Mevlâ Ömer ise: "Bizler sadece mal alır ve satarız" demekle yetinir. Ebû Yayhâ: "(Daha sonraları) Mevlâ Ömer'i cüzzâm olmuş bir halde gördüm" demektedir.[13]

Yermûk savaşında komutanlar Hz. Ömer'e: "Ölüm bizi çepeçevre kuşattı" diye yazıp, yardım isteyince, Hz. Ömer cevaben şöyle yazar: "Sizleri yardımı daha güçlü ve ordusu daha âcil birine ısmarlıyorum ki o Allah azze ve celledir. Yardımı ondan dileyiniz. Hiç şüphesiz Muhammed (s.a.s.) Bedir günü sizin sayınızdan daha az bir kemmiyetle zafere ermişti. Mektubum size ulaştığında onlarla savaşın ve tekrar bana müracaat etmeyin."[14]

İşte bu suretle, Sahabîler ölümleri pahasına bile olsa Resûlullah (s.a.s.)'in sünnetine sımsıkı sarılmışlardır.

Sahabîler, Resûlullah (s.a.s.)'in sünnetlerine bağlılık noktasında çok itinalı davranmış ve bu konuda birbirlerini uyarmışlardır. Meselâ; Hz. Ömer bir gün Zeyd b. Hâlid el-Cühenî'yi ikindi namazından sonra iki rekât namaz kılarken görür ve ona doğru giderek kırbaçla vurur. Zeyd: "Vur, ey müminlerin emiri, vallâhi Resûlullah'ı kılarken gördükten sonra bu iki rekatı asla terk etmem" deyince, Hz. Ömer: "Ey Zeyd, vallâhi insanların bunu akşam vaktine kadar kılınabilecek bir namaza merdiven edinerek (adet haline getirmelerinden) korkmasam (bu iki rekattan dolayı) vurmam" demiştir.[15]

Hz. Ömer, insanları -kendilerine helal kılınan- dünya nimetlerine dalmış bir halde görünce onlara Resûlullah (s.a.s.)'i hatırlatarak: "Ben

---

13 Bkz: "*Müsnedu İmam Ahmed*" c. I, s. 214, Hadis No: 135, isnadı sahihtir. Ebû Yahyâ el-Mekkî, hadisi Ferrûh'tan rivayet eden kişidir. (*İhtikâr*: Spekülasyon-vurgunculuk, ihtiyaç maddelerini stoklamak ve pahalanıncaya kadar bekletip satmamaktır. Çev.)

14 "*Müsnedu İmam Ahmed*" c. I, s. 304.

15 Bkz: "*Kitâbu'l-İcâbe li-Îyrâdî ma-İstedrekethu Âişe ala's-Sahabe*" s. 93. İmam Müslim, Enes'ten rivayetle şöyle demiştir: "Hz. Ömer ikindi (namazı) sonrası kılınan namazlardan dolayı ellere vururdu."

Resûlullah (s.a.s.)'in gün boyu (açlıktan) kıvranıp, karnını doyurmak için bir hurma bulamadığını gördüm"[16] demiştir.

Hz. Ömer ve diğer Sahabîler, bütün davranışlarında Hz. Peygamberi örnek almaya çalışmışlardır. Hz. Ömer yaralandığında kendisine: "Halife seçmeyecek misin?" diye sorulmuş, o da: "Eğer (seçimi) terk edecek olursam, bunu benden daha hayırlı biri terk etmiştir ki o, Resûlullah (s.a.s.)'dir. Eğer halife seçecek olursam onu benden daha hayırlı olan biri yapmıştır ki o da Ebû Bekir'dir" demiştir.[17]

Mâlik b. Abdillah ez-Ziyâdî, Ebû Zerr'den rivayetle şu haberi aktarmaktadır: Ebû Zerr, Hz. Osmân'ın yanına girmek için kendisinden izin ister, kendisine izin verilir ve elinde asasıyla içeri girer. (Şöyle bir konuşmaya şahit olur) Hz. Osman: "Ey Ka'b, Abdurrahmân vefat etti ve geriye

---

16 Bkz: "*Müsnedu İmam Ahmed*" c. I, s. 307, 224, isnadı sahihtir. *Dakl*: Hurmanın kötüsü ve kuru olanıdır.

17 A.g.e: c. I, s. 284. (Ma'dan İbn Ebî Talha anlatıyor: "Hz. Ömer (r.a.), cuma günü hutbe verdi. Önce Resûlullah (asv)'ı hatırlattı, sonra Hz. Ebû Bekir'i andı. Sonra da şunları söyledi: 'Ben rüyamda bir horoz gördüm, bana üç gaga vurdu. Bunu, ecelim yaklaştı diye yordum. Bazı kimseler, yerime birini seçmemi söylüyorlar, Allah ne dinini, ne hilafetini, ne de Resûlü ile gönderdiği şeyi zayi edecek değildir. Eğer ecelim çabucak gelirse hilâfet, Resûlullah ölürken kendilerinden razı bulunduğu şu altı kişinin müşâveresi ile belirlenecektir. Ben biliyorum ki, bazıları bu seçime dil uzatacaklardır. Bunlar benim şu elimle İslâm'a kattığım kimselerdir. Eğer bunu yaparlarsa bilin ki, onlar ancak Allah'ın düşmanlarıdır, kâfirlerdir, sapkınlardır.' Sonra sözüne şöyle devam etti: 'Ey Rabbim, seni Ensâr'ın ümerâsına şâhid kılıyorum. (Bilin ki) ben onları, adaletli olsunlar ve halka dinlerini, Peygamberlerinin sünnetini öğretsinler, zekâtı aralarında taksim etsinler, dinî meselelerde zorluklarla karşılaşınca bana bildirsinler diye başlarına tayin ettim.' Hz. Ömer'in bu hutbesinden bir cuma geçmişti ki hançerlendi. Yanına girmek için önce Muhacirlere, sonra Ensâra, sonra Medinelilere, sonra Şâmlılara, sonra Irâklılara sırayla izin verdi. Biz huzura girenlerin sonuncusu idik. Siyah bir bürde ile yarası sarılmış, üzerinden kanlar akıyor vaziyette gördük. 'Bize vasiyette bulun!' dedik. Ona bizden başka vasiyet talebinde bulunan olmadı. 'Size dedi, Allah'ın Kitabı'nı vasiyet ediyorum. Zira ona uyduğunuz müddetçe asla sapıtmazsınız. Size Muhacirleri de vasiyet ediyorum. Zira insanlar çoğalırken onlar azalıyor. Size Ensârı da vasiyet ediyorum. Zira onlar, imanın sığındığı melcedir. Size bedevîleri de vasiyet ediyorum. Zira onlar aslınız, dayanağınızdır.' Bir rivayette şöyle denmiştir: '...Zira onlar kardeşlerinizdir, düşmanınızın düşmanıdır. Size zımmîleri de vasiyet ediyorum, zira onlar Peygamberimizin zimmeti ve ailenizin rızkıdır. Beni terkedin artık.'" Buhârî, Ahkâm 51, Müslim, İmâret 12, (1823); Tirmizî, Fiten 48, (2226); Ebû Dâvûd, Harâc 8, (2939). Bir rivayet ise şöyledir: "Hz. Ömer (r.a.) hançerlendiği zaman kendisine: 'Birini yerinize seçseniz!' denilmişti. Şu cevabı verdi: "Yani işinizi sağken de, ölmüşken de ben mi sırtımda taşıyayım? Mamafih, birisini seçecek olsam (bu caizdir, zira) benden daha hayırlı olan Ebû Bekir seçmiştir. Seçimi terkedecek olsam (bu da caizdir zira) benden daha hayırlı olan Resûlullah da seçimi terketmiştir. Ben istedim ki, bundaki nasibim başa baş olsun, ne lehime ne de aleyhime…' Abdullah b. Ömer (r.a.) dedi ki: '(Ömer'in bu sözü üzerine) anladım ki, yerine kimseyi tayin etmeyecektir.' Oradakiler: 'Allah hayırlı mükâfatlar versin. Sen şu şu hizmetleri yaptın' dediler. O da: 'Uman ve korkan" diye cevap verdi." Çev.)

(epey bir) mal bıraktı, bu mal hakkında ne düşünüyorsun?" diye sorar. Ka'b: "Eğer o, Allah'ın onun malı üzerindeki hakkını eda etmişse, diyecek bir şey yok" deyince, Ebû Zerr asasını kaldırır ve Ka'b'a vurur. Daha sonra onlara: "Ben Resûlullah (s.a.s.)'in şöyle dediğini duydum: '*Ben şu dağ kadarınca altınım olmasını ve benim de bunu infak edip benden kabul olunmasını, arkamda bu maldan altı ukıyye bırakmaktan daha sevimli bulmam*' der ve üç kez: "Allah için söyle ey Osmân bunu duymadın mı?" diye sorar. Bunun üzerine Hz. Osmân: "Evet (duydum)" der.[18]

Atâ el-Horâsânî, Sa'îd b. el-Müseyyib'den, şunu duyduğunu rivayet etmektedir: "Ben, Osmân (r.a.)'ı Resûlullah'ın oturduğu yerde otururken yemek istettiğini ve ateşin değdiği bu yemeği yedikten sonra kalkıp namaz kıldığını ve sonrasında: 'Resûlullah'ın oturduğu yere oturdum, Resûlullah'ın yediği yemeği yedim ve Resûlullah'ın kıldığı (gibi) namazı kıldım.' dediğini gördüm."[19]

Meysere b. Ya'kûb et-Tuhevî şöyle demiştir: "Ben Ali (r.a.)'ı ayakta su içerken gördüm ve ona: 'Ayakta mı içiyorsun?' diye sorunca, cevaben bana: 'Eğer ayakta içiyorsam bu, Resûlullah (s.a.s.)'i ayakta içerken görmüş olmamdandır. Eğer oturarak içiyorsam bu da, Resûlullah (s.a.s.)'i oturarak içerken görmüş olmamdandır' dedi."[20]

Abdi-Hayr b. Yezîd el-Hayevânî el-Hemedânî (Tabiî), Hz. Ali'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Resûlullah (s.a.s.)'in ayakların üstünü meshettiğini görünceye kadar ben, ayakların üstündense tabanının meshedilmeye daha uygun olduğunu düşünürdüm."[21]

Ali b. Rebî'a şöyle demiştir: "Hz. Ali'nin binmek için bir binek getirdiğini gördüm. Ayağını üzengiye koyduğunda: '*Bismillah*' dedi. Bineğin

---

[18] Bkz: "*Müsnedu İmam Ahmed*" c. I, s. 357, isnadı sahihtir. (*Ukıyye*: Tartılan şeye nisbetle miktarı farklı olan bir tartı ölçü birimi. Altın ve gümüş dışındaki şeyler için ukıyye 40 dirhem (127 gr.); gümüş için ukıyye 40 dirhem ancak biraz hafif olduğundan 119 gr. eder; altın için 7,5 miskal (29,75 gr.) dır. Günümüzde Mısır'da kullanılan ukıyye 34 gr. Suriye'nin güney kısmında 200 gr. Kuzeyinde (Haleb) 333 gr. ağırlığında ve yöreden yöreye farklılık arzetmektedir. Çev.)

[19] A.g.e: c. I, s. 378. İsnadı sahihtir. Hadiste geçen 'mekâid' muhtemelen o zaman için mescidin bir bölümünde abdest aldıkları bir yerdir. Hz. Osmân'ın Peygamberin abdestini anlattığı hadiste geçmişti.

[20] Bkz: "*Müsnedu İmam Ahmed*" c. II, s. 179, Hadis No: 916, isnadı hasendir. Zâzân yoluyla gelen rivayette: Hz. Ali ayakta su içmiş ve etrafındakiler ona kötü bir iş yapmışçasına bakmışlar, bunun üzerine Ali: "Ne bakıyorsunuz? Eğer..." isnadı sahihtir. A.g.e: c. II, s. 130, Hadis No: 795.

[21] Bkz: "*Müsnedu İmam Ahmed*" c. II, s. 103, Hadis No: 737, 917, isnadı sahihtir.

üstünde doğrulunca: '*Elhamdulillah*' ve '*Subhânellezî sehhare lenâ hazâ vemâ kunnâ lehu mukrinîn ve innâ ila rabbinâ lemunkalibûn*'[22] dedi. Sonra üç kez tekbir getirdi ve üç kez hamdetti. Daha sonra: '*Subhâneke la ilâhe illa ente, kad zalemtu nefsî, fe***ğ***fir lî - Rabbim seni tesbih ederim, senden başka ilâh yoktur, ben nefsime zulmettim, beni affeyle.*' dedi ve güldü. Ona: 'Niçin güldün ey müminlerin emiri?' diye sordum. Bana şöyle dedi: 'Ben Resûlullah (s.a.s.)'in böyle yaptıktan sonra güldüğünü görmüş ve kendisine 'Niçin güldün ey Allah'ın Resûlü?' diye sormuştum. O da bana: '*Kul, 'Rabbî-iğfir lî - Rabbim beni affeyle' deyince bu Allah'ın hoşuna gider ve kulum benden başka kimsenin günahları affedemeyeceğini bildi, der*' demişti."[23]

Sahabîler, Resûlullah (s.a.s.)'e her ân için uymaya ve O'nun sünnetini muhafazaya itina göstermişlerdir. İster bunun illetini bilsinler ister bilmesinler veya yaptıkları şeylerde herhangi bir hikmet arasınlar veya aramasınlar. Örneğin Abdullah b. Ömer b. Hattâb, Resûlullah (s.a.s.)'in sünnetlerine olan aşırı bağlılığı ve bunların muhafazası konusunda sarfetmiş olduğu aşırı gayretiyle meşhur olmuştur. Onun için, Resûlullah (s.a.s.) her şeyde kendisine uyulacak yegâne örnek olmuştur. Namazı, orucu, haccında hatta kazâ-i hacetinde bile.[24] En çok tekrarladığı şeylerden biri: "*Andolsun ki Allah'ın Elçisinde sizin için (kendisine uyulacak) en güzel bir örnek vardır*" (Ahzâb/21) ayeti olmuştur. Resûlullah (s.a.s.)'den bir şey duymuş veya onunla bir olaya tanıklık etmişse, bunun ne fazlasını yapmış ve ne de eksik bırakmıştır.[25] Hadiste varid olan veya Nebevî fiille ortaya konan sınır ne ise, ifrat ve tefrite kaçmadan o sınırı aynen korumaya çalışmıştır. Mücâhid şöyle demektedir: "İbn Ömer'le birlikte bir seferdeydik ve bir yere ulaştık oradan hemen saptı, kendisine niye böyle yaptığı sorulunca: 'Ben Resûlullah'ı böyle yaparken gördüm ve yaptım' dedi."[26] Yine o, Mekke ile Medine arasında bir ağacın altına geldiğinde onun altında gölgelenir, kaylûle yapar ve Resûlullah'ın böyle yaptığını söylerdi.[27]

---

22 (*Siz onların sırtına binip üzerlerine yerleştiğiniz zaman, Rabbinizin nimetini anarak şöyle diyesiniz: Bunları bizim hizmetimize veren Allah'ı tenzih ve tesbih ederiz. Yoksa bizim bunlara gücümüz yetmezdi. Ve muhakkak biz dönüp dolaşıp Rabbimize varacağız.* Zuhruf/13–14. Çev.)

23 "*Müsnedu İmam Ahmed*" c. II, s. 109, Hadis No: 753.

24 Bkz: "*Müsnedu İmam Ahmed*" c. IX, s. 191, Hadis No: 6391, 6151.

25 Bkz: "*Müsnedu İmam Ahmed*" c. VII, s. 297, Hadis No: 5546, isnadı sahihtir. "*Sünenu İbn Mâce*" c. I, s. 3.

26 Bkz: "*Müsnedu İmam Ahmed*" c. VII, s. 54, Hadis No: 4870, isnadı sahihtir.

27 Bkz: "*Nazretun Amme fi-Târîhi'l-Fıkhı'l-İslâmî*" s. 126, Bezzâr tahric etmiştir.

Ömer b. Hattâb (Hacer-i Esved) için rükünde durarak: "Biliyorum ki sen bir taşsın, eğer Habibim (a.s.v)'ı seni öperken veya selamlarken (istilâm) görmeseydim, seni ne öper ve ne de selamlardım" demiş ve şu ayeti okumuştur: "*Andolsun ki Allah'ın elçisinde sizin için (kendisine uyulacak) en güzel bir örnek vardır.*"[28] (Ahzâb/21)

Ayrıca herhangi bir kimsenin Resûlullah (s.a.s.)'in yapmış olduğu bir şeye ilavede bulunmasını da kesinlikle yasaklamıştır. Ya'lâ b. Ümeyye şöyle demektedir: "Ömer b. Hattâb ile tavaf yaptım. Hacer-i Esved'in yakınındaki kapının rüknüne geldiğimde, selamlaması için elini aldım. Bana: 'Resûlullah'la tavaf yapmadın mı sen?' dedi. Evet, dedim. 'Peki, onu selamladığını gördün mü?' diye sordu. Ben de: Hayır, dedim. Bana: 'Haddi(ni) aşma, senin için Resûlullah (s.a.s.)'de pek güzel bir örneklik vardır' dedi."[29]

Hz. Ali cenazenin önünde kalkılması hakkında: "Bizler Resûlullah'ı kalkarken gördük, kalktık, oturduğundaysa oturduk" demiştir.[30]

Resûlullah (s.a.s.) fetih günü, müşriklere celâdet ve kuvvetlerini göstermeleri için Sahabîlere ve yanındakilere omuzlarını açmalarını (ızdıba) ve tavafta hızlı yürümelerini (remel) emretmiştir. İslâm devleti güçlendiğinde Hz. Ömer bu amelin illetinin son bulduğunu düşünmüş ve: "Bugün Allah, İslâm'ı hakim ve güçlü kılmış, küfrü ve kâfirleri de bertaraf etmiş olduğuna göre remel yapmanın ve ızdıbanın ne gereği var? Ancak buna rağmen bizler, Resûlullah (s.a.s.) döneminde yapmış olduğumuz şeylerden hiçbirini bırakmayız"[31] demiştir.

Abdullah b. Ömer'e: "Sefer namazını Kur'ân'da bulamıyoruz" denilince, O: "Allah azze ve celle Muhammed (s.a.s.)'i bizlere gönderdiğinde hiçbir şey bilmiyor idik, hiç şüphesiz Muhammed (s.a.s.)'i nasıl yapıyor gördük ise öylece yaparız"[32] demiştir. Bir rivayette ise: "Bizler dalâletteydik ve Allah onunla bizlere hidayet verdi, bizler de O'na uyarız"[33] demiştir.

Sahabîler, Resûlullah (s.a.s.)'in sünnetlerinden herhangi birinin terk

---

28 Bkz: "*Müsnedu İmam Ahmed*" c. I, s. 197, 213, isnadı sahihtir.

29 A.g.e: c. I, s. 265, isnadı sahihtir.

30 A.g.e: c. II, s. 52, isnadı sahihtir.

31 Bkz: "*Müsnedu İmam Ahmed*" c. I, s. 293. Hadis No: 317, isnadı sahihtir.

32 "*Müsnedu İmam Ahmed*" c. VIII, s. 68. Hadis No: 5683 ve c. VII, s. 209. Hadis No: 5333. Hadiste geçen soruyu soran kişi Hâlid b. Üseyd'dir.

33 A.g.e: c. VIII, s. 77, Hadis No: 5698.

edilmesine kesinlikle razı olmamışlar ve konumu ne olursa olsun sünnete karşı görüş belirteni de kâle almamışlardır. Aksine mertebesi ne olursa olsun, Resûlullah (s.a.s.)'in sünnetine icabet etmeyen veya O'nun ahlâk edinmediği bir şeyi benimseyen kimseleri öfke ve nefretle kınamışlardır. Kınanan kimsenin kendi öz evlatları veya en sevdikleri kişi olması bile onların bu tavrını değiştirmemiştir.

Sa'îd b. Cübeyr'in, Abdullah b. Muğaffel'den[34] aktardığı şu rivayeti buna örnek olarak verebiliriz: "Kendisi, kardeşinin oğluyla yanyana oturduğu bir sırada onun fiske taşı (hazf)[35] attığını görmüş ve ona: 'Böyle yapma, bil ki Resûlullah (s.a.s.) bunu yasaklamış ve: '*Şüphesiz ki bu fiske taşı ile ne av avlanır, ne de düşman paralanır. Ancak (olsa olsa) bu taş, ya diş kırar, ya da göz çıkarır!*' demiştir.' Râvî (Abdullah b. Mugaffel devamla) der ki: "Kardeşinin oğlu taş atmayı yineleyince ona: 'Ben sana Resûlullah'ın bunu yasakladığını söylüyorum, sen ise hâlâ taş atmaya devam ediyorsun. Şunu bil ki bundan sonra seninle asla konuşmayacağım'[36] demiştir."

Sâlim, Abdullah b. Ömer'den Resûlullah (s.a.s.)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: "*Allah'ın kadın kullarını mescitte namaz kılmaktan alıkoymayın.*" Abdullah'ın bir oğlu: "Kesinlikle onları engelleyeceğiz" deyince Abdullah şiddetli bir şekilde kızmış ve kendisine: "Ben sana Resûlullah'ın hadisini anlatıyorum, sen ise onları engelleyeceğiz diyorsun!"[37] Başka bir rivayette ise Abdullah, oğlunu sert bir şekilde azarlamış ve ona şöyle demiştir: "Yazıklar olsun sana! Ben Resûlullah (s.a.s.) dedi, diyorum, sen ise ben yapmam, diyorsun!"[38]

Sa'îd b. Cübeyr, İbn Abbâs'dan şöyle rivayet etmiştir: "(İbn Abbâs), Nebî (a.s.) Temettu (haccı) yapmıştır" deyince, Urve b. ez-Zübeyr: "Ebû

---

34 Değerli Sahabe Abdullah b. Muğaffel olup 'Ashab-ı Şecere'dendir. Hz. Peygamberden, Hz. Ebû Bekir, Hz. Osmân ve başka Sahabîlerden rivayetlerde bulunmuştur. Sâbit el-Bennânî de ondan rivayet etmiştir. Medine'de ikamet etmiş daha sonra Basra'ya intikal etmiş ve H.57 yılında burada vefat etmiştir. H. 60 veya 61 de vefat ettiği de belirtilmiştir, bkz: "*Tehzîbu't-Tehzîb*" c. VI, s. 42.

35 *Hazf*: Çakıl taşı veya çekirdek türü şeylerin işaret parmakları arasına sıkıştırılıp (gelişigüzel bir şekilde) hızla fırlatılmasıdır.

36 "*Sünenu İbn Mâce*" c. I, s. 6.

37 "*Sünenu İbn Mâce*" c. I, s. 6. Benzeri bir rivayet: "*Müsnedu İmam Ahmed*" c. VII, s. 266. Hadis No: 5468, isnadı sahihtir. Müsned, c. VIII, s. 43, Hadis No: 5640 de zikredildiği üzere söz konusu hadiste geçen Abdullah b. Ömer'in oğlu Bilâl'dir.

38 "*Müsnedu İmam Ahmed*" c. VIII, s. 290. Hadis No: 6101 ve c. IX, s. 132, Hadis No: 6296, isnadı sahihtir. Benzeri için bkz: "*Câmi'u Beyani'l-İlm*" c. II, s. 190.

Bekir ve Ömer bunu yasaklamışlardır" demiştir. Bunun üzerine İbn Abbâs: "Ureyye (yani Urve) ne diyor?" diye sormuş, kendisine, onun, Ebû Bekir ve Ömer'in Temettu Haccını yasakladığını söylediği haber verilince, İbn Abbâs şöyle demiştir: "(Korkarım) Bunlar helak olacaklar. Ben, Hz. Peygamber (a.s.v) dedi, diyorum, o ise (hâlâ daha) Ebû Bekir ve Ömer yasakladılar, diyor!"[39]

Resûlullah'ın değerli sahabîsi, Ubâde b. Samit el-Ensârî, Muâviye ile birlikte Rûm topraklarında gazveye çıkmış ve insanların altın parçaları karşılığında dînâr, gümüş parçaları karşılığında ise dirhemle alışveriş yaptıklarını görmüş ve bunun üzerine onlara şöyle demiştir: "Ey insanlar, sizler kesinlikle faiz yiyorsunuz, ben Resûlullah (s.a.s.)'i duydum şöyle diyordu: '*Altını altınla, ancak misli misline, aralarında ziyade ve veresiye olmaksızın alıp satınız.*'" Muâviye kendisine: "Ey Ebû Velîd, ben bunda faiz görmüyorum, faiz ancak veresiyede olur" deyince Ubâde: "Ben sana Resûlullah'tan konuşuyorum, sen ise bana şahsî görüşünü söylüyorsun, eğer Allah bana buradan çıkmayı nasip ederse bir daha senin idarende olacağım bir yerde kesinlikle yaşamayacağım" demiş ve Medine'ye geri dönmüştür. Hz. Ömer kendisine: "Ey Ebû Velîd, seni geri getiren nedir?" diye sormuş, o da kendisine, olayı ve Muâviye ile aynı yerde kalmayacağına dair sarfettiği sözleri anlatmıştır. Bunun üzerine Hz. Ömer: "Ey Ebû Velîd bulunduğun yere geri dön, senin ve senin gibilerin olmadığı bir yeri Allah berbad eylesin!" demiştir. Ayrıca Ubade üzerinde yetkisi olmadığını, onun görüşünün doğru olduğunu ve insanları o görüşe göre amel etmeye sevketmesini Hz. Muaviye'ye bir mektupla bildirdi.[40]

Onlar, Resûlullah'ın sünnetini en güzel şekilde muhafaza eden ve ümmeti dosdoğru bir yola ileterek yöneticilerini dahî şeriatın hükümlerini tatbik etmeye yönlendiren ve Allah'ın dininde hak bildikleri şeyleri tartışma kabul etmeksizin haykıran, ayrıca bu konuda hiçbir kınayıcının kınamasından korkmayan Resûlullah'ın Sahabîleridir.

Zübeyr b. Arabî şöyle rivayet etmektedir: "Bir adamın İbn Ömer'e Hacer-i Esved'i (istilâmı) sorduğunu duydum. İbn Ömer, adama: 'Ben, Resûlullah (s.a.s.)'in Hacer-i Esved'i hem istilâm ettiğini hem de öptüğü-

---

[39] "*Müsnedu İmam Ahmed*" c. V, s. 48. Hadis No: 3121, isnadı sahihtir.

[40] "*Sünenu İbn Mâce*" c. I, s. 7.

nü gördüm' dedi. Adam: 'Peki ya izdihama uğrar da sıkışırsam? Buna ne dersin?' dedi. İbn Ömer (adamın bu 'ne dersin' sorularıyla kendi içtihadıyla sünnete muhalefet etmek garazı taşıdığını anlamış olacak ki) öfkeyle: 'Sen '*ne dersin*'ini Yemen'e gönder! Ben Resûlullah'ın onu istilâm ettiğini ve öptüğünü gördüm, (o kadar)' dedi."[41]

Vebere b. Abdurrahmân şöyle demiştir: "Bir adam İbn Ömer'e gelerek: 'İhramda olduğum halde Beyti tavaf etmem doğru olur mu?' diye sordu. İbn Ömer ona: 'Seni bundan alıkoyan nedir ki?' dedi. Adam: 'Falan kişi bizi bundan, insanlar vakfeden dönünceye kadar nehyediyor, bütün dünya sanki ona meyletmiş, sen ise bize ondan daha sevimlisin' deyince İbn Ömer: Resûlullah (s.a.s.) haccetti ve (vakfe yapmadan) Beyti tavaf etti, ayrıca Safa ve Merve arasında sa'y etti. Eğer sözünde sadık isen bil ki Allah'ın ve Resûlü'nün sünneti, falanın oğlunun sünnetine tabi olmaktan evladır' dedi."[42] Bir diğer rivayette ise, falan diye kendisinden kinaye olunanın İbn Abbâs olduğu açıkça belirtilmiştir.

Abdullah b. Ömer, Temettu Haccı hakkında Allah'ın indirdiği ruhsat ve Resûlullah'ın sünneti ile fetvâ vermiştir. İnsanlar ona: "Babana nasıl muhalefet edersin, zira o bunu yasaklamıştır?" dediklerinde ise Abdullah cevaben: "Yazıklar olsun size! Allah'tan korkmaz mısınız? Eğer (babam) Ömer bunu yasaklamışsa hayır dilediğinden ve umrenin tamamlanmasını istediğindedir. Peki, Allah bunu helal kılmış ve Resûlullah bununla amel etmişken, sizler bunu neden haram kılarsınız? Resûlullah'ın sünneti mi kendisine uyulmaya daha müstahaktır, yoksa Ömer'in sünneti mi? Ömer size hac aylarında umre haramdır da dememiştir. Aksine o, 'Umrenin en kâmil olanı hac aylarının haricinde yaptığınızdır' demiştir."[43]

---

41 "*Müsnedu İmam Ahmed*" c. IX, s. 193, isnadı sahihtir. Hadisi Buhârî de tahric etmiştir. İbn Ömer'in Yemen'e atfen söylemiş olduğu bu sözden, Yemenlilerin kendi görüşlerine itimat ettiklerine dair bir zanda bulunmak hata olacaktır. Onun bu sözü sadece bir darb-ı mesel bağlamındadır. Yemen'e uzaklığından dolayı işarette bulunulmuştur. Yani bir insan, sünnet karşısında kendi görüşünü, edeben bu kadar uzak bir mesafede tutmalı ve herhangi bir konuda sünnetten bir hüküm yoksa çokça soru sormamalıdır. Nitekim Tayalisî'nin rivayeti bu anlama delâlet etmektedir ki onun rivayetinde 'ne dersin'ini şu yıldıza gönder ibaresi vardır.

42 "*Müsnedu İmam Ahmed*" c. VII, s. 169. Hadis No: 5194, isnadı sahihtir.

43 "*Müsnedu İmam Ahmed*" c. VIII, s. 177, Hadis No: 5700, isnadı sahihtir. *Muvattâ*'da ise Muhammed'in rivayetiyle: Mâlik→Nâfi'den, Hz. Ömer'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Haccınızla umrenizin vakitlerini ayırınız. Hiç şüphesiz sizden birinizin haccının kemali için, ayrıca hac aylarının dışında yapacağı umresi için bu daha ekmeldir." 8. cildin 78. sayfasının dipnotuna bakınız.

Bu konuyu bitirmeden önce, Abdullah b. Amr b. el-Âs'ın ibadeti meselesine değinmek istiyorum ki Resûlullah'ın ölümünden sonra bile O'na olan sadakatin boyutlarını gözler önüne serme açısından çok önemli bir örnektir. Abdullah b. Amr Sahabe'nin en zahid, en takvâlı ve en âbid olanlarından biridir. Tabir caizse geceleri kaim gündüzleri sâimdir. Resûlullah (s.a.s.) kendisine her aydan bazı günler oruç tutması iznini vermiş ama o kendinde devamlı oruç tutma kuvveti hissettiğinden bütün günlerini oruçla geçirmeyi istemiştir. Ancak ömrünün sonlarına doğru halden düşmüş ve şöyle demiştir: "Keşke Resûlullah (s.a.s.)'in iznini kabul etmiş olaydım da, karşılığında bütün dünyalar feda olaydı. Hiç şüphesiz bu bana daha sevimli gelirdi. Ancak ben O'ndan bu hâl üzere ayrıldım ve O'nun ölümünden sonra bu hâle muhalefet etmeyi hoş görmem."[44]

2. SAHABE VE TÂBİ'ÎN'İN HADİS RİVAYETİNDEKİ İHTİYATLARI

Sahabîler, sünnetin yüceliğini çok iyi bir şekilde takdir etmiş ve sünnetlere sımsıkı tutunmuşlardır. Resûlullah (s.a.s.)'in sünnetlerinin izini sürerek, kendilerince sabit olan herhangi bir sünnete muhalefet etmek veya yolundan sapmaktan kesinlikle sakınmışlardır. Bununla birlikte Sünnet-i mutaharraya yalan sızması veya içine tahrif karışması korkusu ve bu konuda hataya düşme çekinceleri, onları hadis rivayetinde ihtiyatlı davranmaya sevk etmiştir. Bundan dolayı Kur'ân-ı Kerim'den sonra birinci teşrî kaynağı olan sünnetin nûrunu muhafaza etmek için her yola başvurmuş ve Resûlullah (s.a.s.)'den hadis rivayet ederken itidal yolunu seçmişlerdir. Hatta bazıları çok az hadis rivayet etme yolunu tercih etmiştir. İbn Kuteybe şöyle demektedir: "Hz. Ömer çok hadis rivayet edenleri veya şahidi olmayan bir hüküm haberi getireni şiddetli bir şekilde kınamış ve onlara rivayeti azaltmalarını emretmiştir. Zira insanların rivayet dairesini genişleterek bunların içine şüphe karıştırmalarından çekinmiştir. Ayrıca münafıklar, yalancılar ve bilgisiz bedeviler yoluyla bu rivayetlere tedlîs ve yalanın karıştırılmasını önlemek istemiştir. Sahabe'nin birçoğu ve özellikle Resûlul-

---

[44] "*Müsnedu İmam Ahmed*" c. IX, s. 240. Hadis No: 6477. Resûlullah (s.a.s.)'in hadisinin mukabilinde herhangi bir kimsenin görüşünü kabul etmeme ve sünnete sımsıkı sarılma ile ilgili Sahabenin bazı konumları için bkz: "*er-Risâle*" s. 446.

lah (s.a.s.)'e yakın olan Hz. Ebû Bekir, Zübeyr, Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh ve Abbâs b. Abdulmuttalib gibileri az rivayet yolunu seçmişlerdir. Hatta Sa'îd b. Zeyd b. Amr b. en-Nüfeyl (ki bu Sahabî cennetle müjdelenen Aşere-i Mübeşşere'den biridir) gibi bazı Sahabîler ise Resûlullah'tan fazla bir şey rivayet etmemişlerdir dense yeridir."[45]

Sahabîler, Raşit Halifeler döneminde Hz. Ömer'in metoduna bağlılık göstererek hadis rivayetini özenle eda etmişler, hadislerin lafız ve anlamlarını eksiksiz bir şekilde kayıt altına almışlardır.[46] Onların, hadis rivayetinde hataya düşme çekinceleri, bazılarını –Resûlullah'ın birçok hadisini bilmesine rağmen– o dönem içinde çok hadis rivayet etmeme yoluna sevk etmiştir. Hatta onlardan kimisi bir yıl boyunca hiç hadis rivayet etmemiş, kimisinin ise Resûlullah'ın hadisine olan hürmeti ve takvâsından dolayı rivayet esnasında haşyetle titrediğine ve ürperdiğine şahit olunmuştur. Buna örnek olarak şu rivayeti zikredebiliriz: Amr b. Meymûn anlatıyor: "Ben, İbn Mes'ûd (r.a.) ile perşembe akşamları bir araya gelmeyi hiç aksatmazdım. Bu gelişlerimde, onun herhangi bir şey hususunda: 'Resûlullah Aleyhi's-Selâtu ve's-Selâm buyurdular ki' dediğini hiç işitmedim. İşte bu akşamlardan birinde: 'Resûlullah Aleyhi's-Selâtu ve's-Selâm buyurdular ki' diyerek (söze başladı, fakat arkasını getiremeyip) başını öne eğdi. (Biraz bekledikten sonra) kendisine baktım. Gömleğinin ilikleri çözülmüş, gözlerinden yaşlar boşanmış, avurtları şişmiş vaziyette ayakta duruyordu. (Bir müddet bu vaziyette, kaldıktan sonra) sözünü şöyle tamamladı: 'Resûlullah Aleyhi's-Selâtu ve's-Selâm böyle veya onun berisinde veya yukarısında veya ona yakın veya ona benzer bir şey söylemişti.'"[47]

Enes b. Mâlik (r.a.): "Eğer hataya düşmekten korkuyor olmasam, sizlere Resûlullah (s.a.s.)'den duyduğum bir çok şey anlatırdım"[48] demiştir. Ayrıca Resûlullah'tan herhangi bir hadis rivayet edip, sözünü bitirdikten sonra: "Veya Resûlullah (s.a.s.) bunun gibi dedi (ev kemâ kâle)" demiştir.[49] Ebu'd-Derdâ (r.a.) da böyle yapmıştır.

45 Bkz: "*Te'vîl-u Muhtelifi'l-Hadîs*": 48–49

46 Bkz: Gelecek olan İkinci Bölümün, Birinci Faslının, Dördüncü konusu. Burada hadisin nasıl rivayet edildiğini kapsamlı bir şekilde açıkladım.

47 "*Sünenu İbn Mâce*" c. I, s. 8.

48 "*Sünenu'd-Dârimî*" c. I, s. 77.

49 "*Sünenu İbn Mâce*" c. I, s. 8; "*Sünenu'n-Dârimî*" c. I, s. 84. Beyhakî "*es-Sünenu'l-Kubrâ*" c. I, s. 11.

Şa'bî, İbn Ömer'in yanında bir yıl kalmasına rağmen onun Resûlullah'tan bir şey rivayet ettiğini duymadığını belirtmiştir.[50]

Enes b. Mâlik'in: "Resûlullah'ın '*Kim bile bile bana yalan nisbet ederse ateşteki yerini hazırlasın*' hadisi beni, size çokça hadis rivayet etmekten alıkoyuyor"[51] dediği rivayet olunmuştur.

Sâbit el-Bunânî şöyle rivayet etmektedir: "Enes b. Mâlik'in çocukları, kendisine: 'Baba, başkalarına anlattığın gibi bizlere de hadis anlatamaz mısın?' diye sormuşlar o da cevaben: 'Ey oğullarım, hiç şüphesiz kim çok konuşursa terk edilir' demiştir." [52]

Abdurrahmân b. Ebî Leylâ şöyle demiştir: "Hz. Muhammed (s.a.s.)'in Ashabı olan Ensâr'dan yüz yirmi kişiye eriştim ki bunlardan hiç kimse herhangi bir hadis rivayet ettiğinde veya herhangi bir şey hakkında fetvâ verdiğinde, kardeşlerinden birinin ona kefâlet etmesini arzulamış olmasın." Bir rivayette ise: "Kendilerine bir mesele sorulduğunda biri diğerine, diğeri de ötekine havale etmiştir ki böylece mesele tekrar ilk sorulan kişiye dönmüştür." [53]

Mücâhid: "İbn Ömer'e, Mekke'den Medine'ye kadar yol arkadaşlığı yaptım. Ancak ondan, Resûlullah (s.a.s.)'in '*Müminin misali hurma ağacı gibidir*' hadisi dışında başka bir şey anlattığını duymadım" demiştir. [54]

Sâib b. Yezîd; Sa'd b. Ebî Vakkâs'a Medine'den Mekke'ye kadar yol arkadaşlığı yaptığını ve dönünceye kadar ondan, Nebî (a.s.)'ın bir hadisini dahi işitmediğini belirtmiştir.[55]

Abdullah b. ez-Zübeyr ise şöyle demektedir: "Zübeyr b. Avvâm'a: 'Ben niye, İbn Mes'ûd, şu ve şu kimselerden işittiğim kadar senden de Resûlullah'tan hadis rivayetini işitmiyorum?' dedim. Bana şu cevabı verdi: 'Evet ben, Müslüman olduğum günden beri O'nu hiç terketmedim. An-

50 Bkz: "*Sünenu'd-Dârimî*" c. I, s. 84; "*es-Sünenu'l-Kubrâ*" c. I, s. 11; "*Sünenu İbn Mâce*" c. I, s. 8.

51 Bkz: "*Sahîhu'l-Buhârî bi-Hâşiyeti's-Sindî*" c. I, s. 31.

52 İbn Sa'd "*et-Tabakât*" c. VII, s. 14.

53 "*Muhtasaru Kitabi'l-Mü'mel li'r-Reddi ile'l-Emri'l-Evvel*" s. 13.

54 Bkz: "*Sahîhu Müslim*" c. IV, s. 2165. "*Kabûlu'l-Ahbâr*" s. 25.

55 İbn Sa'd "*et-Tabakât*" c. III, b.1, s. 102. "*Sünenu İbn Mâce*" c. I, s. 9. "*Sünenu'l-Beyhakî*" c. I, s. 12; "*el-Muhaddisu'l-Fâsıl*" s. 134. "*Kabûlu'l-Ahbâr*" s. 25 bu kaynakta ise onun Talha b. Ubeydullah, Abdurrahmân b. Avf, Sa'd b. Ebî Vakkâs ve Mikdâd b. el-Esved'e yol arkadaşlığı yaptığı, belirtilmiştir.… Mezkûr hadis.

cak ben, Hz. Peygamberin şöyle dediğini duydum: '*Kim bile bile bana yalan nisbet ederse ateşteki yerini hazırlasın.*'"[56] Bir rivayette ise: "O'nun şöyle dediğini duydum: '*Kim bana yalan nisbet ederse ateşteki yerini hazırlasın.*'"[57] diye geçmektedir.

Abdurrahmân b. Ebî Leylâ şöyle demektedir: "Zeyd b. Erkam'a 'Bizlere Resûlullah'ın hadislerinden anlat' dedik. Cevaben bizlere: 'İhtiyarladık ve unuttuk. Resûlullah (s.a.s.)'in hadislerinden konuşmak ise ağır bir sorumluluktur' dedi."[58]

Sahabîler, hadis rivayeti konusunda çok ihtiyatlı ve (yeri geldiğinde bir o kadar da) sert davranmışlardır. Onlardan bazıları hadisler, eksiltme ve ekleme yoluyla tahrife mahal olur korkusuyla Resûlullah'tan çokça hadis rivayet etmekten sakınmışlardır. Zira çokça hadis rivayet etmek, onların birçoğuna göre hataya düşmenin ana sebebi ve Resûlullah'a yalan isnad etmenin vesilesi olarak görülmüştür. Nitekim Resûlullah (s.a.s.), kendisine yalan isnad edilmesini veya yalan olarak görünen bir şeyin rivayet edilmesini yasaklamış ve şöyle buyurmuştur: "*Kim bana izafeten bir hadis rivayet eder ve bu hadisin yalan olduğunu da bilirse o kimse yalancıların ikisinden biridir.*"[59]

Ebû Hureyre'den rivayetle Resûlullah (s.a.s.): "*Bir kimseye, duyduğu her şeyi anlatması yalan olarak yeter*" buyurmuştur.[60]

Sahabîler, genel olarak yalana düşmekten şiddetle sakınmışlardır ki Resûlullah'a yalan isnad etmeleri nasıl mümkün olabilir? Nitekim Hz. Ali şöyle demiştir: "Sizlere Resûlullah'tan bir hadis anlattığımda (bilin ki) benim için gökten düşmek ona yalan nisbet etmekten daha sevimlidir."[61]

---

56 "*Sünenu İbn Mâce*" c. I, s. 10. 'Onu hiç terketmedim' sözü, suskunluğunun sebebinin, sohbetinin azlığından kaynaklanmadığını belirtmek içindir.

57 "*el-Kifâye*" s. 102; Buhârî de tahric etmiştir. Bkz: "*Fethu'l-Bârî*" c. I, s. 210; "*el-Misbâhu'l-Mudî*" s. 20. "*Temyîzu'l-Merfû' Ani'l-Mevzû*" s. 2. Kifâye'nin rivayetinde: "Zübeyr'in babasına dedim" diye geçmektedir… Mezkûr hadis. İbn Sa'd "*et-Tabakât*" c. III, b.1, s. 75 Vehb b. Cerîr yoluyla ki hadisin rivayetinden sonra şöyle demiştir: "Vallahi 'bile bile' demedi ve sizler bile bile diyorsunuz."

58 "*Sünenu İbn Mâce*" c. I, s. 8; "*Sünenu'l-Beyhakî*" c. I, s. 11; "*el-Muhaddisu'l-Fâsıl*" s. 132.

59 İbn Abdilberr "*Mukaddimetu't-Temhîd*" s. 11.

60 "*Sahîhu Müslim*" c. I, s. 10; "*Mukaddimetu't-Temhîd*" s. 11. İbn Mes'ûd'un rivayetinde ise 'yalan' yerine 'günah' kelimesi geçmektedir, bkz: "*Tezkiretu'l-Huffâz*" c. I, s. 15.

61 Bkz: "*Müsnedu İmam Ahmed*" c. II, s. 45.

Hz. Ömer bu yöntemin tatbik edilmesinde çok sert davranmış ve insanları, duydukları şeylerin hakikatini araştırmaya ve emanetlerinin edası üzerinde düşünmeye yönlendirmiştir. Böylelikle hadislerin yanlış şeylerden korunmasına büyük bir katkısı olmuştur. Sahabîler de aynı yöntemi uygulamışlardır ki, İbn Mes'ûd: "İlim hadis çokluğuyla değildir, bilakis ilim haşyettir"[62] demektedir.

Ebû Hureyre bizlere, Hz. Ömer döneminde Sahabîlerin sünneti nasıl muhafaza ettiklerini şöylece tasvir etmektedir. Ebû Seleme kendisine şu soruyu sorar: "Sen, Ömer (r.a.) döneminde de böyle (çok) hadis rivayet eder miydin?" Ebû Hureyre cevaben: "Eğer şimdi size konuştuğum gibi Ömer döneminde de konuşuyor olsaydım kesinlikle beni kırbacıyla döverdi.' demiştir.[63]

Bir rivayette ise: "Sizlere öyle hadisler anlattım ki onları Ömer zamanında anlatmış olsaydım, Ömer kesinlikle beni kırbacıyla döverdi" demiştir.[64]

Hz. Ömer'in bu sertliği ve Sahabîlerin bu konuda onun yolunu takipleri, aslında sünnetin yanıbaşında Kur'ân-ı Kerimin muhafazası için olmuştur. Zira insanların rivayetlere dalıp Kur'ân-ı Kerimi bir tarafa bırakmalarından korkmuştur. Müslümanların öncelikle İslâm'ın düsturu olan Kur'ân'ı iyice ezberlemelerini ondan sonra da Peygamber döneminde Kur'ân gibi tam bir şekilde tedvîne tabi tutulmayan hadislere ihtimam göstermelerini istemiştir. Bundan dolayı da onlara ilmî bir araştırma metodu seçmiş ve hataya düşülmesi korkusuyla da az hadis rivayet etmeleri yolunu salık vermiştir. Ayrıca Sahabîlerden ezberleri güçlü olan bazı kimselere, onların bu vasıflarını bildiğinden dolayı hadis rivayeti konusunda musamaha göstermiştir.

Müminlerin emiri Hz. Ömer (r.a.)'ın bu yöntemi, Kûfe'ye gönderdiği heyete yapmış olduğu tavsiyeden de açıkça anlaşılmaktadır: Karaza b. Ka'b şöyle rivayet etmektedir: "Ömer bizleri Kûfe'ye gönderdi ve gönderirken bizleri Medine'nin Sırar denilen mevkiine kadar da uğurladı. Sonra

---

62 "*Muhtasaru Kitabi'l-Mü'mel li'r-Reddi ile'l-Emri'l-Evvel*" s. 6.

63 Bkz: "*Tezkiretu'l-Huffâz*" c. I, s. 7. Kitabımızın Ebû Hureyre bölümüne bakabilirsiniz. Hz. Ömer'in, onun takvâsını ve hadis rivayetindeki hassasiyetini gördükten sonra, kendisine rivayet için izin verdiği haberi meşhurdur.

64 Bkz: "*Câmi'u Beyani'l-İlm ve Fadlihi*" c. II, s. 121.

bizlere: 'Niçin sizlerle buraya kadar yürüdüm biliyor musunuz?' dedi. Bizler de: 'Resûlullah (s.a.s.)'in sohbetinin hakkı, Ensâr'ın hakkı için' dedik. Bunun üzerine Ömer: 'Ben, sizlere anlatmak istediğim bir konuyu açıklamak üzere sizinle yürüdüm. İstedim ki bu yürüyüşüm esnasında bunu, hâfızanızın bir köşesine nakşedesiniz. (Unutmayın) Sizler, Kur'ân'a karşı kalpleri buhar kazanı gibi fokur fokur kaynayan (ve anlatacağınız her şeyi Kur'ân'danmış gibi belleyecek olan) bir kavme gidiyorsunuz. Sizleri gördüklerinde boyunlarını sizlere doğru uzatıp, Muhammed'in Ashabı diyecekler. Sizler Resûlullah (s.a.s.)'den (hadis) rivayetini azaltın ve bilin ki bu konuda ben de sizin ortağınızım' dedi."[65] Bir rivayette ise: "Karaza b. Ka'b oraya vardığında kendisine: 'Bizlere hadis rivayet et' demişler o da: 'Ömer (r.a.) bunu bizlere yasakladı' demiştir."[66]

Müminlerin emiri Hz. Osmân'ın da, Hz. Ömer'in metoduna uyduğu ve çok hadis rivayet edilmesini menettiği rivayet edilmiştir. Bu konuda Mahmûd b. Lebîd şöyle demektedir: "Osmân'ı duydum, minberin üzerinde şöyle diyordu: 'Bir kimsenin, Ebû Bekir ve Ömer döneminde duymadığım bir hadisi, Hz. Peygamberden rivayet etmesi uygun olmaz. Hiç şüphesiz Resûlullah'tan çokça hadis rivayet etmememizin sebebi ve benim bu yasağım, onun sair Sahabîlerinden daha çok dikkatli olduğumdan değildir. Dikkat edin, ben Resûlullah'tan işittim şöyle diyordu: '*Kim bana isnâden, benim söylemediğim bir şeyi söylerse, hiç şüphesiz ateşteki yerini hazırlamıştır.*'"[67]

Daha önce İmâm Ali (r.a.)'ın da Sahabîlerin bu metodunu uyguladığını açıklamıştım.

Muâviye'nin ise şöyle dediği rivayet olunmuştur: "Ömer zamanında rivayet edilen hadisler haricinde, Resûlullah'tan hadis rivayeti hususunda Allah'tan korkun. Çünkü Ömer, insanlara, bu konuda Allah Teâlâ'dan korkmalarını belletmiştir."[68]

---

65 "*Sünenu İbn Mâce*" c. I, s. 9. İbn Sa'd "*et-Tabakât*" c. VI, s. 2. "ve ben sizin ortağınızım" cümlesinin anlamı; az rivayet konusunda sizinle ortağım, yani size bunu nasihat ediyorum ve bu nasihatle kendim de amel edeceğim, demektir. Yoksa Sindî'nin dediği gibi, onları hayra yönlendirdiği ve bizzat o gönderdiği için sevaplarına ortaktır, anlamında değildir, bkz: dipnot, c. I, s. 9. *Sünenu İbn Mâce*.

66 Bkz: "*Tezkiretu'l-Huffâz*" c. I, s. 7. "*Câmi'u Beyani'l-İlm ve Fadlihi*" c. II, s. 120. "*Şerefu Ashâbi'l-Hadîs*" s. 97. "*Sünenu'd-Dârimî*" c. I, s. 85. "*Sünenu'l-Beyhakî*" c. I, s. 12.

67 "*Kabûlu'l-Ahbâr*" s. 29, hadis özetle "*Müsnedu İmam Ahmed*" tedir. c. I, s. 363, isnadı sahihtir.

68 "*Reddu'd-Dârimî ala-Bişri'l-Merîsî*" s. 135. Ayrıca bkz: "*Tezkiretu'l-Huffâz*" c. I, s. 7.

Açıkladığımız bütün bu hususlar, Resûlullah'ın hadislerinin muhafazası noktasında Sahabîlerin takip etmiş olduğu yolu ve metodu göstermektedir. Onlar, hataya düşme korkusu veya hadislere cahiller ve hevâ ehli tarafından, ondan olmayan şeylerin sızdırılması veya bazı hadislerin aslî ve doğru anlamlarının dışına çıkarılarak hadiste murad edilen hükmün hilafının anlaşılması gibi ihtimalleri engellemeye çalışmışlardır. Sahabîler bütün bunları, dinde ihtiyat ve Müslümanların maslahatı için yapmışlar ve asla Hadis-i Nebeviden uzak kalma veya onu göz ardı etme gibi bir amaç gütmemişlerdir. Sahabîlerin mezkûr yöntemini ve özellikle de Hz. Ömer'in bu konudaki sert tutumunu, hiçbir insanın Sahabîlerin sünnetten kaçındıklarına yormak katiyyen doğru değildir. Allah korusun bunu söyleyen kimse ya cahil ya da hevâ ehlindendir ki onun azıcık da olsa sünnet hakkında bilgisinin olmadığı aşikârdır. Ayrıca bir ân için olsun kalbinin Sahabenin ruhaniyetinden istifade etmediği ve hidayet aydınlığından bir parça parıltıyla dahi yolunun aydınlanmadığı apaçıktır. Sahabîlerin hepsinin, hadis-i şerifleri yücelttikleri ve ona sımsıkı sarıldıkları şüphe götürmez bir gerçektir. Onların helal ve haramla alakalı herhangi bir şer'î meselede uygulamış oldukları içtihat metotları tevâtür yoluyla sabittir. Nitekim onlar, böyle bir konuda öncelikle Allah'ın kitabına sığınmışlar, orada bir hüküm bulurlarsa hadiseyi onunla hükme bağlamışlardır. Eğer istedikleri şeyi Kitabullah'ta bulamamışlarsa sünnete sığınmışlar ve bu konuda herhangi bir rivayet varsa onun hükmüne boyun eğmişler, eğer orada da konuyla alakalı bir şey bulamamışlarsa son olarak re'y ile içtihada başvurmuşlardır.[69]

Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer (r.a.)'ın hüküm konusundaki yöntemleri meşhurdur: Hz. Ebû Bekir kendisine arz olunan herhangi bir mesele için öncelikle Allah'ın kitabına yönelmiş, orada hükmedeceği bir şey bulursa onunla hükmetmiştir. Eğer bu meselenin hükmünü Allah'ın kitabında bulamamışsa sonrasında Resûlullah'ın sünnetine başvurmuştur. Sünnette bir şey bulunca onunla hükmetmiştir. Söz konusu mesele hakkında herhangi bir zorlukla karşılaşmışsa o zaman insanlara: "Sizler bu konuda Resûlullah'ın herhangi bir şeyle hüküm verdiğini bilir misiniz?" diye sormuş ve muhtemelen birileri kendisine: "Evet, Resûlullah (bu konuda) şöyle şöyle hüküm verdi" demişlerdir. Eğer Resûlullah'ın sünnetinde de

---

69 Bkz: Şehristânî "*el-Milelu ve'n-Nihal*" s. 446–7.

bir şey bulamamışsa son olarak insanların ileri gelenlerini toplayarak istişare etmiştir.[70] Hz. Ömer (r.a.) da aynı şekilde yapmıştır.

Kendilerine arzedilen her meselede, bütün Sahabîlerin metodu bu minval üzere olmuştur. Bütün bunlardan sonra hiç kimsenin Sahabîlerden varid olan bazı şeyleri, kendi hevâsına gerekçe edinme hakkı yoktur. Şimdi bu konu hakkında bazı âlimlerin görüşlerini arzetmeye çalışacağız:

A. İbn Abdilberr'in Görüşü

Şöyle demektedir: (İlim ve marifet yoksunu, bid'at ehli ve sünnetlere ta'n eden diğer bazı kimseler, Hz. Ömer'in "Resûlullah'tan rivayeti azaltınız" sözünü delil olarak göstermiş ve bu sözü Resûlullah'ın sünnetlerinden kaçınma noktasında kendi hevâlarına bahane edinmişlerdir. O sünnetler ki Allah'ın kitabının muradı ancak onlarla anlaşılır. Bu kimseler yine bu sözle, sünnet ehline de ta'n etmek istemişlerdir ki bu sözde onlar için hüccet olabilecek ve iddia ettikleri şeyleri destekleyecek herhangi bir şey yoktur. İlim ehli bunu çeşitli şekillerde açıklamışlardır ki bunlardan bazıları şunlardır:

– Hz. Ömer'in bu sözü, henüz Kur'ân noktasında kemâle ermemiş bir kavme yöneliktir ve Hz. Ömer onların Kur'ân yerine başka bir şeyle iştigal etmelerinden çekinmiştir. Nitekim Kur'ân her ilmin aslıdır. Bu (açıklama) Ebû Ubeyd (el-Kâsım b. Sellâm)'in bu konu hakkındaki sözünün mahiyetidir.

– Başkaları ise: Hz. Ömer'in bu yasağı, hüküm ifade etmeyen veya sünnet olmayan sözlerin rivayet edilmesine yöneliktir, demişlerdir.

– Diğer bazı kimseler ise Kuraza hadisinin sıhhatine yönelik eleştirilerde bulunmuşlardır. Çünkü Hz. Ömer'den sabit olan rivayetler bunun hilafınadır. Örneğin Mâlik ve Ma'mer ve bunların haricinde diğer bazı kimseler İbn Şihâb yoluyla Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe'den, o da Ömer b. Hattâb'tan, Sakîfe hadisiyle ilgili olarak şöyle rivayet etmişlerdir: Hz. Ömer, bir cuma günü irad etmiş olduğu hutbede Allah'a hamd u senâ ettikten sonra şöyle demiştir: Şimdi, bir şey söylemek istiyorum ki onu söylemem bana takdir edilmiştir. Kim onu özümser (va'y), akleder ve ezberlerse onu bineğinin ulaşacağı yere kadar götürsün (anlatsın). Her kim de onu özümseyememekten korkuyorsa, ben, onun bana yalan isnad et-

---

[70] Bkz: "*İ'lâmu'l-Muvakkı'în*" c. I, s. 62, Ebû Ubeyd'in 'Kitâb-ı Kâda'sından.

mesini helal kılmam...'[71] Hz. Ömer'in bu sözü, Resûlullah'tan rivayetin azaltılması emrine ve rivayetin çoğaltılmasını yasaklamasına ve Resûlullah'a yalan isnad edilmesi hususundaki çekincesine delâlet etmektedir. Ayrıca Hz. Ömer, onların –çok sayıda yapılan rivayet sebebiyle– iyice kavrayamadıkları (itkân) ve özümseyemedikleri şeyleri rivayet edebilecekleri konusunda endişeye kapılmıştır. Çünkü az rivayet eden kimsenin zabtı, çok rivayet edenden daha güçlüdür ve o kimse hata ve yanlıştan daha uzaktır ki, bu kişi çok hadis rivayet ettiğinde aynı güveni vermez. Bundan dolayı Hz. Ömer, onlara rivayetleri azaltmalarını emretmiştir. Şayet rivayeti hoş görmemek veya zemmetmek gibi bir durum söz konusu olsa, bu hem az ve hem de çok rivayet için geçerli olurdu. Ama görmez misin ki o şöyle demektedir: 'Kim onu özümser ve ezberlerse onu anlatsın.' Nasıl olur da, onlara Resûlullah (s.a.s.)'in hadisleriyle emir verir de, onları bundan meneder? Bu makul olamaz. Yine nasıl olur da onlara, Resûlullah (s.a.s.)'den hadis rivayet etmelerini yasaklar ve aynı zamanda az rivayet etmelerini emreder? Ayrıca 'Kim sözümü özümser ve ezberlerse onu bineğinin ulaşacağı yere kadar götürsün (anlatsın). Her kim de onu özümseyememekten korkuyorsa, ben, onun bana yalan isnad etmesini helal kılmam' diyerek kendi sözlerini yaymaları için onları teşvik eder. Bütün bunlar, anlatmak istediğimiz şeyi açıklığa kavuşturmaktadır. Medine ehlinin Hz. Ömer'den rivayet ettikleri sahih haberler Kuraza'nın bu hadisinin hilafınadır. Nitekim bu, (Beyân b. Bişr)[72] yoluyla (Şa'bî)'den rivayetledir ki onun misli bu bağlamda delil teşkil etmez. Çünkü sünnetlere ve kitaba aykırıdır.

Allah azze ve celle şöyle buyurmuştur: "*Andolsun ki Allah'ın Elçisinde sizin için (kendisine uyulacak) en güzel bir örnek vardır*" (Ahzâb/21) "*Peygamber size ne verirse onu alın, sizi neden menederse ondan geri durun...*" (Haşr/7) Bunun benzeri ayetler ise Kur'ân'da çoktur. Ona uyma,[73] onu örnek alma

71 Hz. Ömer'in bu sözü için, Hatîb el-Bağdâdî'nin, İbn Abbâs'tan rivayeti için bkz: "*el-Kifâye*" s. 166.

72 "*Hulâsa*"da olduğu gibi, O Beyan b. Bişru'l-Ehmâ Ebû Bişri'l-Kûfî'dir ki kendisi sikâdır. Abdilberr onun bu rivayetine kendisinden daha sikâ olan birinin rivayetine muhalefet ettiği için ta'n etmiştir. Bu ise onun sıhhatine engel değildir. Ben ise Hz. Ömer hakkında varid olan bütün bu rivayetlerin birbiriyle çelişkili olmadığı görüşündeyim ki bunu ileride açıklayacağım. İbn Hazm da Kuraza hadisine ta'n etmiş ve Hz. Ömer'in çokça rivayeti nehyini İbn Abdilberr'inkine yakın bir şekilde münakaşa etmiştir. Bkz: "*el-İhkâm*" c. II, s. 137 vd.

73 Yani Resûlullah (s.a.s.)'e uyma.

ve emrinin sınırında durma yolu, ancak ondan (Allah'tan) gelen haberle mümkün olur. Hal böyleyken, nasıl olur da herhangi bir kimse, Hz. Ömer hakkında Allah'ın emrettiğinin hilafına bir şey emrettiği zannına kapılabilir? Ayrıca Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: "*Benim sözümü işitip özümseyen ve sonra bunu duymayanlara ulaştıran kimsenin Allah yüzünü aydınlatsın* (...)" Bu hadiste Hz. Peygamberin kendisinden tebliğ edilmesi hususunda kesin bir teşvik vardır. Yine Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: "*Benden işittiğiniz şeyler haricinde (benim yaptığımı gördüğünüz) şeyleri de, benden rivayet edin.*" Bu ifade, akıl ve idrâk sahipleri için gün ışığından daha aydınlıktır. Resûlullah'a nisbeten rivayet edilen şeyler ise hayır veya şer olmaktan öte bir şey değildir. Eğer hayır ise –ki hayır olduğunda şüphe yoktur– hayrın çokça rivayet edilmesi daha faziletlidir. Eğer şer ise, Hz. Ömer'in onlara şer olanı az rivayet edin diye bir tavsiyede bulunması kesinlikle düşünülemez.[74] Bu (açıklama) bizleri, Hz. Ömer'in, (çokça rivayeti yasaklayıcı mahiyette) vermiş olduğu bu emrin, Allah Resûlüne yalan nisbet edilmesi korkusu ve insanları Kur'ân ile Sünnet üzerinde düşünme/tedebbürden alıkoyacağı endişesi ile yaptığı sonucuna ulaştıracaktır. Nitekim rivayeti çok olan bir kimse genelde rivayet ettiği şeylerin fıkhından ve tedebbüründen yoksundur.

Müslim b. el-Haccâc, *et-Temyîz* kitabında, Kays b. Ubâde'den rivayeten şöyle demiştir: Ömer b. Hattâb'dan duydum, şöyle diyordu: "Kim bir hadis işitir ve işittiğinin ayniyle rivayet ederse, selâmete ermiştir." Daha önce aktarmış olduğumuz bir rivayet ise Hz. Ömer'in şu sözüdür: "Kur'ân'ı öğrendiğiniz gibi, farzları ve sünnetleri de öğrenin." Bu sözünde sünnet ile diğer farzların öğrenimini eşitlemiştir. Buna benzer başka bir sözü ise şöyledir: "Kur'ân'ı öğrendiğiniz gibi ferâizi, sünneti ve lahn'i de öğreniniz." *Lahn*'in, konuşma şekilleri, sarfedilmesi ve delil olarak kullanılması bilgisi olduğu söylenmiştir. Yine görüyoruz ki bizzat Hz. Ömer, birçok durumda rivayetler hakkında insanlara yönelerek onlara "Kimde şu konu hakkında Resûlullah (s.a.s.)'den bir bilgi vardır?" türünden sorular sormuştur. Mâlik ve diğer bazı kimseler, bunun benzeri rivayetleri zikretmişlerdir. Örneğin –kadına, kocasının diyetinin miras kalması, anne karnına vurulması sonucu

[74] Hz. Ömer'den sünnete sarılma noktasında gelen rivayetler için bkz: "*İ'lâmu'l-Muvakkı'în*" c. I, s. 55.

ölü olarak düşen cenîn meselesinin hükmü gibi. Hz. Ömer hakkında iddialarını zikrettiğimiz kimselerin düşündüğü gibi nasıl düşünülebilir? Aksine: "Re'y'den uzak durunuz. Hiç şüphesiz re'y ehli, sünnetlerin düşmanlarıdır. Zira hadisler, onları ezberlemekte çaresiz bırakmıştır" ve: "Yolların en güzeli, Muhammed (s.a.s.)'in yoludur" sözlerinin sahibi Hz. Ömer'dir. Ayrıca şöyle demiştir: "Kur'ân'ın müteşâbihleri hakkında sizinle tartışmak üzere bir kavim gelecektir, onlara karşı sünnetleri kuşanın ve bilin ki sünnet ehli, Allah'ın kitabı hakkında daha bilgilidirler."

İbn Abdilberr ayrıca şöyle demektedir: "Bana göre, Hz. Ömer'den bu konu hakkında gelen rivayetlerin hepsi sahihtir ve birbiriyle ittifak içindedir. Anlamı ise şudur; kim bir şeyden şüphe ederse onu terkeder, kim de bir şeyi ezberler ve pekiştirirse onu rivayet etmesi kendisine caiz olur. Her ne kadar çokça rivayet, insanı, duyduğu iyi veya kötü, değerli veya değersiz her şeyi rivayet etmek gibi bir açmaza sürüklese de. (Ama unutmamak gerekir ki) Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: "*Bir kimseye, duyduğu her şeyi anlatması yalan olarak yeter.*" (Müslim) Eğer Hz. Ömer'in yolu söz konusu şekilde olsa idi, Resûlullah (s.a.s.)'in şu sözündeki hüccet, Hz. Ömer'in sözünün hilafına olurdu. Zira Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: "*Benim sözümü işitip özümseyen ve sonra duymayanlara ulaştıran ve tebliğ eden kimsenin, Allah yüzünü aydınlatsın.*" Yine Hz. Peygamber (a.s.v) şöyle buyurmuştur: "*Dinlersiniz ve sizden dinlenilir.*" (Ebû Dâvûd, İmâm Ahmed ve el-Hâkim rivayet etmiştir.)[75]

B. Hatîb el-Bağdâdî'nin Görüşü

Hatîb el-Bağdâdî şöyle demektedir: (Eğer bir kimse dese ki: Hz. Ömer'in, Sahabe'nin Resûlullah (s.a.s.)'den hadis rivayet etmelerini hoş görmemesinin [76] ve bu konuda onlara sert davranmasının sebebi nedir? Ona (cevaben) denir ki: Hz. Ömer bunu, dinde ihtiyat ve Müslümanların iyiliği için yapmıştır. Çünkü Hz. Ömer, onların, haberlerin zahirine takılıp, amellerden geri durmalarından korkmuştur. Her hadisin hükmü zahirine göre olmamakla birlikte, onu işiten herkes de künhüne vakıf olacak

[75] Bkz: "*Câmi'u Beyani'l-İlm ve Fadlihi*" c. II, s. 121,124 özetle.

[76] Hz. Ömer, Sahabenin Resûlullah'tan hadis rivayetini kötü görmemiş, sadece onların ihtiyaç harici rivayeti çokça yapmalarını kötü görmüştür. Rivayet ihtiyaç olmadığı zaman çok sayılır.

diye bir şey söz konusu değildir. Meselâ kimi hadis kapalı (mücmel) olarak varid olur ki, o hadisin anlam ve yorumu başka hadislerden çıkarılır/istinbât edilir. Hz. Ömer de hadisin anlamının dışına taşınmasından veya hükmü zahirine muhalif olduğu halde sadece lafzının zahirinin anlaşılmasından korkmuştur. Veya bunun benzeri kaygılardır. Diğer bir hadis ise (...) Mu'âz'dan rivayetledir ki şöyle demiştir: Ben Resûlullah (s.a.s.)'in Ufeyr denilen merkebinin terkisinde idim, bana: '*Ey Mu'âz, Allah'ın kulları üzerindeki hakkı ve kulların da Allah üzerindeki hakkı nedir bilir misin?*' dedi. Ben: 'Allah ve Resûlü daha iyi bilirler' dedim. Aleyhi's-Selâtu ve's-Selâm: '*Allah'ın kulları üzerindeki hakkı, O'na ibadet etmeleri ve hiçbir şeyi O'na şirk koşmamalarıdır. Kulların Allah üzerindeki hakkı ise, O'na şirk koşmayanlara azap etmemesidir*' buyurdular. 'Bunu insanlara müjdeleyeyim mi?' diye sordum. Cevaben: '*Hayır, (buna bel bağlayıp amel etmekten) geri dururlar*' buyurdular."[77]

Hasen b. Ebî Bekr bizlere şöyle haber vermiş ve demiştir ki: Ebû Ali et-Tûmârî bizlere demiştir ki: 'Bizler Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ Tağlib'in yanındaydık. Bir adam ona: "Nebî (a.s.v)'ın –Ebû Bekir ve Ömer'in geldiği bir esnada– Hz. Ali'ye söylediği '*Şu iki kimse cennetin olgunlarının (kühûl) efendileridirler,*[78] *bunu onlara haber verme ey Ali*' kavlinin anlamı nedir?' diye sordu. O da cevaben: 'Amelde taksîrât etmemeleri için (onlara karşı olan) şefkatinden dolayı böyle demiştir. Şeyh Ebû Bekr el-Hâfız: "Aynı şekilde Hz. Ömer de insanların hadis rivayetleriyle yetinip amelden geri durmaları noktasında kendilerine şefkat etmiş ve Sahabîleri çokça hadis rivayet etmekten nehyetmiştir" demiştir.

Ayrıca Sahabîlerin rivayetleri hususunda, Hz. Ömer'in onlara karşı olan sert tutumunda, Resûlullah'ın hadislerini muhafaza ve Sahabîlerden olmayan bazı kimselerin sünnetlere, ondan olmayan bir şeyleri karıştırmalarını engelleme noktasında bir korkutma vardır. Çünkü bu kimseler, Resûlullah'ın sohbetiyle meşhur, sözleri makbûl Sahabîlerin dahi rivayet-

---

77 Bunun benzeri bir hadisi Buhârî, Sahîhinde Enes b. Mâlik'ten rivayet etmiştir: "Mu'âz b. Cebel Resûlullah'ın bineğinin terkisindeyken ona, Ey Mu'âz..." Hadisin sonunda, Mu'âz'ın ölmeden önce bunu esefle haber verdiği ziyadesi vardır, bkz: "*Fethu'l-Barî*" c. I, s. 236.

78 Bkz: "*Müsnedu İmam Ahmed*" c. II, s. 37, Hadis No: 602. Benzeri bir şekilde, sahih bir isnadla rivayet etmiştir ki bu rivayette ise: "*Nebiler ve Resûllerden sonra, Cennet ehlinin, bütün olgunlarının (kühûl) ve gençlerinin (şebâb) efendileridirler*" ziyadesi vardır.

lerinde şiddetli bir denetim altında olduklarını gördüklerinde, kendilerini rivayet hususunda korkuya ve denetime daha müstahak bulacaklardır.[79] Böylelikle Resûlullah (s.a.s.)'in hadisleri korunmuş ve içine yalan sızması, ya da ondan olmayan bir şeylerin eklenmesi engellenmiş olacaktır.

Hatîb, Abdullah b. Âmir el-Yehsubî'den rivayeten demiştir ki: 'Muâviye'yi duydum, Dımeşk'te (bir mescidin) minberinde şöyle diyordu: 'Ey insanlar, Ömer döneminde rivayet edilen hadisler müstesnâ, Resûlullah'ın hadisleri hakkında dikkatli olunuz. Çünkü Ömer bu konuda, Allah azze ve celle için insanları korkutmuştur.'[80] Hz. Ömer'in, Ebû Mûsâ el-Eş'arî'den (rivayet ettiği) selâm hadisini Resûlullah'tan duyduğuna dair şahitlik etmesi için başka bir adamı getirmesi talebi de, açıkladığımız minval üzeredir. Ama o, bunu daha önce açıklamış olduğumuz gibi ihtiyat kapsamında yapmıştır. Yani sünneti korumak ve rivayet hususunda temkinli davranmak amacıyla ki, en doğrusunu Allah bilir."[81]

Bu açıklamalardan, Sahabîlerin hepsinin, hadis rivayeti hususunda araştırma/soruşturma (tesebbüt) yolunu izledikleri, haberlerin kabulü ve edasında da ihtiyatlı davrandıkları anlaşılmaktadır. Ayrıca herhangi bir şeyi sıhhat derecesinden kesin bir şekilde emin olmadıkça da rivayet etmemişlerdir. Hadisleri muhafaza etmek için büyük bir gayret sarfetmiş ve bu yolda mümkün olan her vesileye başvurmuşlardır. Böylelikle sağlıklı bir metot izleyerek, Nebevî Sünnete karışıp onu fesada uğratabilecek şeylerin önünü almışlardır.

Sünnetlere bağlılık ve onu koruma sancağını, Sahabîlerin hepsi taşımış olmakla beraber, müminlerin emiri Hz. Ömer bu konuda biraz daha öne çıkmıştır. Bu husus, onun, Nebevî Sünnete vermiş olduğu önem ve Hadis-i Şerifi yüceltmesi/iclâli konusunda rivayet edilen haberlerden anlaşılmaktadır. Bu bağlamda ondan rivayet edilen haberlerin hepsi, ilmin yayılması ve sünnetin selâmeti hususunda birbirini destekler mahiyettedir. Bu nedenle hiç kimsenin, Hz. Ömer'in ilim ehline yapmış olduğu tavsiyesi ile ondan rivayet edilen diğer bazı haberler arasında tezat olduğunu iddia etme hakkı yoktur. Onun, söz konusu rivayetlerin azaltılması talebi

---

79 "*Şerefu Ashâbi'l-Hadîs*" s. 97–98.

80 Muâviye'den naklolunan buna benzer bir söz için bkz: "*Redu'd-Dârimî ala-Bişri'l-Merîsî*" s. 135. "*Tezkiretu'l-Huffâz*" c. I, s. 7.

81 "*Şerefu Ashâbi'l-Hadîs*" s. 97.

ise, ancak sünnetlerin korunması ve rivayet hususunda ihtiyatlı davranılması babındandır. Nitekim rivayet ettiği şeyi özümseyen, fıkhını ve hükmünü hakkıyla bilen bir kimse, Hz. Ömer'in bu emrinin kapsamı dışındadır. Hz. Ömer'den gelen bu tür rivayetlerin hepsi, sadece sünnetin sağlıklı bir şekilde muhafazası, yayılması ve tebliğ edilmesine yöneliktir. Hiç şüphesiz bu yayılmanın sağlıklı bir şekilde gerçekleşmesi ise ancak râvîlerin, rivayet ettikleri şeylerin sıhhatinden kesin bir şekilde emin olmalarıyla mümkün olabilir. Hataya düşmemenin odağı ise fazla hadis rivayet etmemektir. Bundan dolayı Hz. Ömer bunu emir buyurmuştur. İbn Abdilberr, Hatîb el-Bağdâdî ve diğer hadis imamları bu görüşü benimsemişlerdir ki benim görüşüm de bu doğrultudadır. Sahabîler hiçbir zaman için sünnetten kaçınma yoluna gitmemişlerdir. Aksine sünneti koruma faziletinin ilk öncüleri onlar olmuşlardır.

Bu faslı bitirmeden önce, müminlerin emiri Hz. Ömer'in, Resûlullah'tan çokça hadis rivayet ettikleri gerekçesiyle bazı Sahabîleri hapsettiğiyle alakalı rivayet üzerinde durmak istiyorum. Bu haberi öncelikle sıhhati, daha sonra da –eğer bu haber doğruysa– söz konusu hapsin mahiyeti itibariyle ele almaya çalışacağım.

Hâfız Zehebî,[82] Sa'd b. İbrahim'den, o da babasından şöyle rivayet etmiştir: "Hz. Ömer, Sahabeden üç kişiyi hapsetmiş –İbn Mes'ûd,[83] Ebu'd-Derdâ[84] ve Ebû Mes'ûd el-Ensârî[85]– ve onlara: 'Sizler Resûlullah (s.a.s.)'den çok fazla hadis rivayet ettiniz' demiştir." Bu üç kişi Resûlullah'ın en güzi-

---

82 "*Tezkiretu'l-Huffâz*" c. I, s. 7. Burada Sa'îd b. İbrahim olarak geçmektedir ki doğru olan Sa'd b. İbrahim'dir. "*Tehzîbu't-Tehzîb*"de de geçtiği gibi bu kişi Abdurrahmân b. Avf'ın torunudur. Ayrıca bkz: "*el-Muhaddisu'l-Fasıl*" s. 133. "*Mecma'u'z-Zevâid*" c. I, s. 149.

83 İslâma giren ilk kimselerden olan değerli Sahabî Abdullah b. Mes'ûd el-Huzelî'dir. Resûlullah (s. a)'le çokça hemhâl olup onun yastığının, misvakının ve nâlinlerinin sahibidir. Hz. Ömer, kendisini Kur'ân öğretmek ve halkını dinlerinde bilgilendirmek üzere Kûfe'ye göndermiş ve ehlini onunla şereflendirmiştir. Kendisi Resûlullah (s.a.s.) döneminde Kur'ân'ı cem etmiştir ki kırâati meşhurdur. H. 32 yılında Medine'de hakkın rahmetine kavuşmuştur. Tafsilatlı biyografisi için bkz: "*Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*" c. I, s. 331–357.

84 Ebu'd-Derdâ Uveymir b. Mâlik b. Kays'dır. Bu değerli Sahabe Ensâr'ın Hazrec kabilesinden olup hakim birisidir. Hz. Ömer'in emri ile Muâviye'nin Dımeşk kadılığını yapmıştır. Resûlullah (s.a.s.) döneminde Kur'ân'ı ezberleyen kişilerden biridir. H. 32 yılında Şâm'da vefat etmiştir. Bkz: Zehebî "*Târîhu'l-İslâm*" c. II, s. 107.

85 Ebû Mes'ûd el-Ensârî, Ukbe b. Amr b. Sa'lebe el-Ensârî el-Bedrî'dir. Ensâr'dan, Akabe biatına katılan en genç kişidir. H. 39 veya 40 yılında Kûfe'de vefat etmiştir, bkz: "*Hulâsetu'l-Hazrecî*". "*Takrîbu't-Tehzîb*" c. II, s. 27.

de ve en takvâlı Sahabîlerindendir. Hz. Ömer gibi bir şahsiyetin onları hapsetmesi düşünülebilir mi? Bundan öte, sadece fazla hadis rivayet etmeleri hapsedilmelerine gerekçe olabilir mi?

Hiç şüphesiz bu haberi duyan bir kimse, hayretler içinde kalır ve bu haberin sıhhati hakkında şüpheye kapılır. Ayrıca az ya da çok rivayet sınırının nasıl belirlendiği sorusu kaçınılmaz bir şekilde insanın zihnine takılır. İşte İmam İbn Hazm bütün bu soruları münakaşa etmiş ve gerekli cevabı da vermiştir. Şöyle ki: "Bu (rivayet Şu'be'den) 'mürsel'dir (yani ona atfen rivayet edilmiştir) ve meşkûk'tür.[86] Kesinlikle sıhhat arzetmez ve delil olarak kullanılması da caiz olmaz. Ayrıca bu haberin haddi zatında yalan ve uydurma olduğu açıktır. Çünkü bu haber bünyesinde, 'Hz. Ömer'in Sahabeyi itham ettiği' anlamını taşımaktan ârî değildir. Bu ise yeterince ağır bir ithamdır. Veya onlara 'bizzat hadislerin rivayet edilmesini, Resûlullah'ın sünnetlerinin Müslümanlara tebliğ edilmesini yasakladığı, bunları gizlemeye ve inkâra, ayrıca hiç kimseye zikretmemeye zorladığı' anlamına gelmektedir ki böyle bir hal, İslâm'dan çıkmaktır. Allah azze ve celle müminlerin emiri Hz. Ömer'i, bütün bunlardan korumuştur. Eğer sair Sahabe Peygamber (s.a.s.)'e yalan isnadıyla itham olunuyorsa (bilinmelidir ki) Hz. Ömer de ancak onlardan biridir. Bu sözü ise Müslüman bir kimsenin söylemesi mümkün değildir. Eğer Hz. Ömer onları itham altında olmaksızın hapsetmişse, kuşkusuz onlara zulmetmiş demektir. Bu denli melûn rivayetleri, fasit mezhepleri için delil edinen kimseler, istedikleri bu iki menhus şıktan birini seçsinler ki (bunu iddia ediyorlarsa) seçmek zorundadırlar."

İbn Hazm devamla şöyle demektedir: "Hz. Ömer de çok hadis rivayet etmiştir. Vefatı Peygamberin vefat tarihine yakın olmasına rağmen, kendisinden beşyüz küsur hadis rivayet edilmiştir. Bu haliyle o çok hadis rivayet edenler arasındadır ve hatta on küsur Sahabe dışında ondan daha çok hadis rivayet eden kimse de yoktur."[87]

Sadece münakaşa babından, bu rivayetin doğru olduğunu –bilfarz– kabul etsek dahi, bu kez hapsedilenler hakkında ihtilafın olduğunu görmekteyiz. Şöyle ki Zehebî; İbn Mes'ûd, Ebu'd-Derdâ ve Ebû Mes'ûd el-Ensârî üçlüsünü zikrederken, beri tarafta İbn Hazm; İbn Mes'ûd, Ebu'd-

---

[86] Sabit olup olmadığına dair bir delil bulunmayan hadis. (Çev.)

[87] Bkz: İbn Hazm "*el-İhkâm*" c. II, s. 139 vd.

Derdâ ve Ebû Zerr üçlüsünü zikretmektedir. Acaba hapsetme olayı, Hz. Ömer tarafından yinelenmiş midir? Eğer yinelenmiş olsa, bu haber meşhur olur ve sonrasında hapsedilenler hakkında şüpheye mahal bırakmaksızın her tarafa yayılırdı. Çünkü bu kimseler Sahabîlerin seçkinlerindendir. Eğer hadisenin mihverini, bu Sahabîlerin şahsiyetleri ve seçkinliklerini bir kenara bırakarak, bizzat Hz. Ömer'in bazı Sahabîleri –çokça hadis rivayet ettiler diye– hapsetmesi olarak ele alsak dahi deriz ki: Hiç şüphesiz bunlardan daha çok hadis rivayet eden Sahabîler vardır. Bunlar hakkında herhangi bir hapsedilme rivayeti bizlere ulaşmamıştır. Müminlerin emiri Hz. Ömer'in sebep aynı olmasına rağmen bazılarını hapsedip diğer bazılarını hapsetmemesi haberi makul değildir. Çünkü Sahabîlerin hepsi çokça hadis rivayet etmeleri bakımından eşittirler. Müminlerin emiri Hz. Ömer'in böyle bir şey yapıp da örneğin, bunlardan daha çok hadis rivayet eden Ebû Hureyre'yi terketmesi düşünülemez ki o, diğerlerinden daha fazla hadis rivayet etmiştir. Zira Ebû Hureyre'den 5374 hadis, İbn Mes'ûd'tan 848 hadis, Ebu'd-Derdâ'dan 179 hadis ve Ebû Zerr'den ise 281 hadis rivayet edilmiştir.[88]

Şayet: "Ebû Hureyre, Hz. Ömer döneminde –ondan çekindiği için– hadis rivayetini çokça yapmamıştır" denilse bu durumda cevabımız şu olacaktır: Peki neden diğerleri Hz. Ömer'den çekinmemişlerdir? Aksine bizzat Hz. Ömer, Ebû Hureyre'nin (hadis rivayeti hususundaki) duyarlılığını ve bu konudaki Allah korkusunu gördüğü an, ona Resûlullah'tan hadis rivayet etmesi için izin vermiştir. Zehebî, Ebû Hureyre'den rivayetle demiştir ki: 'Ömer'e (çokça) hadis(rivayet)im ulaşmıştı ki beni çağırtıp: 'Falanın evinde, Resûlullah (s.a.s.) ile birlikteydik ve sen yanımızdaydın değil mi?' diye sordu. Ben de: 'Evet ve bunu bana niçin sorduğunu da biliyorum.' dedim. Ömer: 'Peki niçin sordum?' diye sordu. Cevaben: 'Resûlullah (s.a.s.) o gün: '*Kim bile bile bana yalan isnad ederse ateşteki yerini hazırlasın*' buyurmuştu.' dedim. Ömer: 'Mademki bunu hatırlıyorsun) git ve hadis rivayet et.' dedi."[89] İbn Mes'ûd, Ebu'd-Derdâ, Ebû Mes'ûd el-Ensârî ve Ebû Zerr gibi kimselerin hıfzını ve takvâlarını bilen Hz. Ömer'in, onları hapsettiğini bir insan nasıl tasavvur edebilir? Aksine, da-

---

88 Bunu İmam Hâfız Bakiyy b. Mahled Müsnedinde zikretmiştir. Bkz: "*el-Bâri'u'l-Fasîh fi-Şerhi'l-Câmi'i's-Sahîh*" Eser: Ebi'l-Bekâ'i'l-Ahmedî eş-Şâfi'î, Daru'l-Kutub el-Mısriyye Mahtûtası s. 9-13.

89 Bkz: "*Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*" c. II, s. 434.

ha önce de belirttiğimiz gibi müminlerin emiri Hz. Ömer, İbn Mes'ûd'u Irâk halkına göndermekle onları şereflendirmiş ve Kûfe ehline de şöyle yazmıştır: "Kendisinden başka ilâh olmayan Allah'a yemin olsun ki, onu kendi nefsimdense sizler için tercih ettim, ondan istifade ediniz."[90] Yine Amr b. Mes'ûd hakkında da: "O bir ilim deryasıdır, onu Kâdisiye ehli için seçtim"[91] demiştir. Binaenaleyh nasıl olur da Hz. Ömer, hem onun ilmine şahitlik eder, hem insanlara ondan ilim almalarını emir buyurur ve sonrasında da onu hapseder!?

İbn Mes'ûd'un hapsiyle alakalı varid olan bu rivayetler, diğer Sahabîlerin hapsiyle alakalı iddialara bir reddiye mahiyetindedir. Nitekim bunlar arasında Şâm'ın İmamı, kâdısı ve Kur'ân öğretmeni olan Ebu'd-Derdâ (r.a.) da vardır.

Bu açıklamalar doğrultusunda anlaşılan şudur ki; Resûlullah'tan çokça hadis rivayet ettiler diye, bazı Sahabîlerin Hz. Ömer tarafından hapsedildiğiyle alakalı rivayet, herhangi bir sıhhat derecesi taşımamaktadır. Ayrıca bizzat İbn Mes'ûd'un çokça hadis rivayet etmeyi nehyettiği rivayet olunmuştur. Hâl böyleyken İbn Mes'ûd'un, kendi nehyettiği bir şeyi yine kendisinin yapması tasavvur olunabilir mi? Nitekim ondan: "İlim hadis çokluğuyla değildir. Bilakis ilim haşyettir"[92] dediği rivayet olunmuştur.

Hatîb el-Bağdâdî'nin, Sa'd b. İbrahim'den onun da babasından aktardığı rivayeti, (Hz. Ömer'in) onları Medine'de, (rivayet) lafızlarının aynı olduğunu öğreninceye kadar alıkoyduğu yönündedir. Hatîb'in rivayeti ise şöyledir:

Demiştir ki: "Hz. Ömer, Abdullah b. Mes'ûd, Ebu'd-Derdâ ve Ebû Mes'ûd el-Ensârî'ye haber göndermiş ve onlara: 'Resûlullah (s.a.s.)'den çokça rivayet ettiğiniz bu hadis nedir?' demiş ve (daha sonra söz konusu hadisin) lafızlarının aynı olduğunu tespit edinceye kadar onları Medine'de alıkoymuştur."[93] Bu ise, Hz. Ömer'in hadis rivayeti hususundaki itinasıyla alakalı bir şeydir. Bu rivayet Hz. Ömer'in onları hapse atmadığını ve sadece lafızlarının aynı olduğundan emin olmak için onları Medine'de tuttuğunu göstermektedir.

---

90 Bkz: "*Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*" c. I, s. 351.

91 "*Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*" c. I, s. 351.

92 "*Muhtasaru Kitabi'l-Mü'mel li'r-Reddi ile'l-Emri'l-Evvel*" s. 6.

93 "*Şerefu Ashâbi'l-Hadîs*" s. 97.

Onlardan hiçbirini hapsetmediğini –ki biz bu sonuca mezkûr rivayetlerin münakaşası sonucunda vardık– tekid eden başka bir haber ise Râmehürmüzî'nin, şeyhi İbnu'l-Burrî, onun da Sa'd b. İbrahim'in babası yoluyla gelen rivayetidir: "Hz. Ömer, Resûlullah (s.a.s.)'in bazı Sahabîlerini hapsetmiştir ki, içlerinde İbn Mes'ûd ve Ebu'd-Derdâ da vardır. Onlara: 'Sizler Resûlullah'tan hadis rivayetini çoğalttınız' demiştir. Ebû Abdullah b. el-Burrî şöyle demektedir: 'Yani onları hadis rivayetinden menetti, yoksa Hz. Ömer'in hapishanesi yok idi.'"[94]

İbnu'l-Burrî, haberi özetle de olsa çok iyi bir şekilde yorumlamıştır. Anlatmak istediği ise, Hz. Ömer'in bu Sahabîlere çokça hadis rivayet etmeyi yasaklamasıdır. Sebebi ise, çokça rivayet yolunun Resûlullah'ın hadislerini dinleyen kimseleri, bu hadisler üzerinde düşünmemeye sevk edeceği endişesidir.

Hz. Ömer'in, Resûlullah'tan çokça hadis rivayet etmeleri nedeniyle bazı Sahabîleri hapsettiğine dair haberlerin sıhhatini, mezkûr bütün açıklamalar çürütmektedir.

Tâbi'în döneminde ilmî hareketlilik, Sahabîlerin şehirlere yayılmasıyla birlikte biraz daha artmış ve çok geçmeden rivayet sorumluluğunu Tâbi'în yüklenmiştir. Bununla birlikte onlar, Sahabîlerin yoluna uymuş ve onların metotlarını takip etmişlerdir. Engin bir dikkat ve eşsiz bir takvâ taşıyan Tâbi'în, bizzat Resûlullah'ın öğrencileri olan Sahabîlerin medreselerinden icazet almışlardır. Tâbi'în'in hâfız ve sika büyüklerinden biri olan Şa'bî şöyle demiştir: "Keşke ben ilmimden, yeteri kadar nakletseydim, ne lehime ne de aleyhime olsaydı."[95] Yine çokça hadis rivayet ettiğini hissettirircesine: "İlk sâlihler, çokça hadis rivayet etmeyi hoş görmemişlerdir. Şayet geçmişte yapmış olduklarımı, gelecekte yapacak olsaydım, hadis ehlinin üzerinde icmâ ettiklerinden başka hadis rivayet etmezdim"[96] demiştir. Şu'be b. el-Haccâc ise şöyle demiştir: "Hadis rivayetinde tedlîs[97] zina-

---

94 "*el-Muhaddisu'l-Fâsıl*" s. 133.

95 "*Câmi'u Beyani'l-İlm*" c. II, s. 130. Benzeri bir sözü Süfyân es-Sevrî'nin dediği de rivayet edilmektedir. Bkz: "*el-Kâmil*" c. III, s. 5. Birinci cilt Daru'l-Kutub el-Mısriyye'de ve No: 95 Mustalahu'l-Hadîs bölümündedir. Ayrıca Bkz: "*Câmi'u Beyani'l-İlm ve Fadlihi*" c. II, s. 129.

96 Bkz: "*Tezkiretu'l-Huffâz*" c. I, s. 77.

97 *Tedlîs*: Râvînin hadisi, bir gizli yönü, kusuru olduğu halde böyle bir yönü, kusuru olmadığını vehmettirecek şekilde rivayet etmesidir. Bir çok şekli vardır. (Çev.)

dan ağırdır. Benim için, gökyüzünden baş aşağı yeryüzüne düşmek, hadiste tedlîs yapmaktan ehvendir."[98] Başka bir rivayette ise onun şöyle dediği belirtilmiştir: "Şu sarayın –veya benzeri bir yapının– tepesinden kafamın üstüne düşmem, sizlere: ben ondan duymadığım halde gördüğünüz bir adama atfen, 'falan dedi, ben bunu ondan işittim' dememden daha iyidir."[99]

Tâbi'în'in bazıları ise öğrencilerine hadis rivayet ederken, kendilerine anlatılan şeyler üzerinde düşünüp iyice anlamaları için iktisatlı davranmışlardır. Örneğin Hâlid el-Hazzâ şöyle demiştir: "Bizler Ebû Kılâbe'ye giderdik, bizlere üç tane hadis rivayet ettiğinde: 'Çok rivayet ettim' derdi."[100] İbn Abdilberr'in şu sözü de bunu pekiştirmektedir: "Hiç şüphesiz onlar, çokça rivayeti, bunun anlamayı *(fehm)* ve düşünmeyi *(tedebbür)* ortadan kaldıracağı endişesiyle hoş görmemişlerdir. Bişr b. el-Velîd'in, Ebû Yûsuf'tan hikaye ettiği şu rivayeti görmez misin ki şöyle der: 'A'meş bana, bir mesele sordu, yalnızdık ve bizden başka kimse de yoktu, kendisine gerekli cevabı verince bana: 'Ey Ya'kûb bu (cevabı) nereden verdin?' dedi. Kendisine: 'Senin, bana anlatmış olduğun hadisten' dedim ve sonra hadisi anlattım. Bana: 'Ey Ya'kûb, hiç şüphesiz ben bu hadisi senin annenle baban bir araya gelmeden önce ezbere biliyordum, ancak anlamını (te'vilini) işte şimdi öğrendim' dedi.'" Bunun benzeri bir olayın ise, el-A'meş, Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf arasında geçtiği rivayet edilmiştir ki, el-A'meş onlara: "Sizler doktor, bizler ise eczacıyız" demiştir.[101]

3. SAHABE VE TÂBİÎN'İN HADİS KABULÜNDEKİ HASSASİYETLERİ

Sahabe ve Tâbi'în hadis rivayeti hususunda ihtiyatlı davrandıkları gibi, Resûlullah (s.a.s.)'den naklolunan haberlerin kabulü hususunda da ihtiyatlı ve hassas davranmışlardır. Bu konuyu şöylece irdelemeye çalışacağız:

---

98 "*Mukaddimetu't-Temhîd*" s. 5.

99 "*Mukaddimetu'l-Cerhi ve't-Ta'dîl*" s. 174. Benzeri bir söz Mutarrif b. Tarîf için de rivayet edilmektedir. Bkz: A.g.e: s. 42.

100 Bkz: "*el-Muhaddisu'l-Fâsıl*" s. 145–146.

101 Bkz: "*Câmi'u Beyani'l-İlm ve Fadlihi*" c. II, s. 130.

A. Hz. Ebû Bekir'in Haberlerin Kabulündeki Hassasiyeti

Hz. Ebû Bekir (r.a.), Müslümanlar için sünnetin muhafazası ve rivayet edilen haberlerin kabulü hususunda, çok iyi bir örnek olmuştur. Haberlerin kabulü noktasında göstermiş olduğu bu hassasiyet, kendisini ve Müslümanları akıbeti hoş olmayacak hatalara düşmekten korumak içindir ki bu konuyla alakalı bazı haberleri, ayrıca Sahabîlerin bu konudaki metodunu açıklayıcı mahiyette olan bazı rivayetleri arzetmeye çalışacağım.

1. Hâfız Zehebî şöyle demektedir: "Hz. Ebû Bekir, haberlerin kabulü hususunda ihtiyatlı davranan ilk kişi olmuştur. İbn Şihâb, Kabîsa b. Züeyb'den rivayetle bir ninenin Hz. Ebû Bekir'e gelip (torunundan kalan) miras payını istediğini söyler. O da kendisine: 'Allah'ın kitabında senin için (hükmedecek) bir şey bulamıyorum. Resûlullah'ın senin (konumunda olanlar) için bir şey zikrettiğini de bilmiyorum' der ve oradakilere (bu meselenin hükmünü) sorar. Muğîre kalkar ve: 'Resûllah'ın ona altıda bir verdiğini duydum' der. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir (Muğîre'ye): 'Seninle birlikte (buna şahitlik edecek) başka kimse var mı' diye sorunca, Muhammed b. Mesleme kalkar ve kendisine şahitlik eder. Hz. Ebû Bekir de kadına bu hükümle muamele eder."[102]

2. Yûnus b. Yezîd'den[103], o da Zührî'den rivayet etmiştir: "Hz. Ebû Bekir, adamın birine bir hadis rivayet eder. (Adam, hadisin anlamını sorunca ona) anlamını açıklar ve sonra: 'Hadis sana anlattığım gibidir' der ve ekler: 'Eğer ben bilmediğim bir şeyi söyleyecek olursam hangi yeryüzü taşır beni?'

Hz. Ebû Bekir bir hutbesinde şöyle demiştir: "Yalandan kesinlikle uzak durunuz. Muhakkak ki yalan ahlâksızlığa (fücûr), ahlâksızlık ise ateşe götürür."[104] Hz. Ebû Bekir herkese, ancak kesin olarak bildiği ve doğruluğundan emin olduğu şeyleri anlattığını açıklamıştır. Ayrıca, sadece kendisi ihtiyatlı davranmakla yetinmemiş, aynı zamanda bunu insanlara da emretmiş ve rivayet ettikleri veya kulak verdikleri şeylerin doğruluğu-

---

102 Bkz: "*Tezkiretu'l-Huffâz*" c. I, s. 3. "*Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadîs*" s. 15. "*el-Kifâye*" s. 26. İmam Mâlik tahric etmiştir "*el-Muvattâ*" c. II, s. 513. Ayrıca Ebû Dâvûd, Tirmizî ve İbn Mâce de tahric etmişlerdir.

103 Yûnus b. Yezîd b. Ebi'n-Nicâd olup Zührî'den işitmiştir, bkz: "*Tezkiretu'l-Huffâz*" c. I, s. 153.

104 Bkz: "*Tezkiretu'l-Huffâz*" c. I, s. 4. "*Mukaddimetu't-Temhîd*" s. 11. Hz. Ebû Bekir (r.a.) demiştir ki: "Yalandan uzak durunuz! Çünkü yalan, imanın bertaraf edilmesi demektir."

nu araştırmalarını kendilerine salık vermiştir. Bu konuyla alakalı olarak Zehebî, İbn Ebî Muleyke'nin mürsel, rivayetlerinden şöyle bir rivayet aktarmıştır: "Hz. Ebû Bekir, Hz. Peygamberin vefatından sonra Müslümanları bir araya toplayarak onlara: 'Sizler, Resûlullah'tan hadisler rivayet ediyor ve bunlarda ihtilafa düşüyorsunuz. Sizden sonrakilerin ihtilafı ise daha şiddetli olacaktır. Öyleyse Resûlullah'tan bir şey rivayet etmeyin. Kim size bir şey soracak olursa, aramızda Allah'ın kitabı var deyin ve helâlini helâl, haramını da haram kılın' demiştir." Akabinde Hâfız Zehebî şöyle demiştir: "(Bu rivayet) seni Hz. Ebû Bekir'in, rivayet edilen haberler hususunda araştırma ve soruşturmayı amaçladığı sonucuna ulaştıracaktır. Yoksa bu haber, kesinlikle rivayet kapısını kapatmaya matûf değildir. Görmez misin ki kendisine gelen ninenin meselesini Allah'ın kitabında bulamayınca, hemencecik sünnete yönelmiş ve bunun hükmünü sormuş, kendisine cevap verilince de bununla yetinmeyip diğer bir kimsenin onayını istemiştir. Haricîlerin diline doladığı gibi, Allah'ın kitabı bizim için yeterlidir de dememiştir."[105]

B. Hz. Ömer'in Haberlerin Kabulündeki Hassasiyeti

1. İmam Buhârî, Ebû Sa'îd el-Hudrî'den şöyle rivayet etmiştir: "Ensâr'ın meclislerinden bir mecliste idim. Birden Ebû Mûsâ el-Eş'arî geldi, korkuya kapılmış bir haldeydi. 'Ömer'in (kapısında) üç kez izin istedim, bana izin verilmeyince de döndüm. Ömer bana: 'Seni geri döndüren neydi?' diye sordu ben de: 'Üç kez izin istedim, verilmeyince de döndüm, zira Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurmuştu: '*Sizden biriniz, üç kez izin ister de, kendisine izin verilmezse geri dönsün.*' diye cevap verdim. Bunun üzerine: 'Vallahi buna bir delil getirmelisin!' dedi.[106] 'Sizlerden herhangi bir kimse bunu Resûlullah'tan duymuş mudur?' diye sordu. Ubeyy b. Ka'b: 'Vallahi, ancak kavmin en küçük olanı (sana şahitlik için) kalkacaktır." dedi –ki topluluğun en küçüğü bendim– Onunla beraber kalktım ve Ömer'e, bunu Resûlullah'ın söylediğini haber verdim.[107] Ömer, Ebû Mûsâ'ya dedi

---

105 "*Tezkiretu'l-Huffâz*" c. I, s. 3-4.

106 Müslim'in rivayetinde Hz. Ömer şöyle demiştir: "Buna bir delil getir yoksa canını yakarım."

107 Bkz: "*Sahîhu'l-Buhârî bi-Hâşiyeti's-Sindî*" c. IV, s. 88. "*Sahîhu İmam Müslim*" c. III, s. 1694. İmam Mâlik "*el-Muvattâ*" c. II, s. 964. Özet bir şekilde, İmam eş-Şâfi'î'nin "*er-Risâle*"sinde s. 435.

ki: 'Bil ki amacım seni itham etmek değildi. Ama ben insanların, Resûlullah'a, söylemediği sözleri yakıştırmalarından korktum.'" [108]

2. Müslim, Misver b. Mahreme'den rivayeten demiştir ki: "Ömer b. Hattâb, kadının cenînini düşürmesi (*melâsi'l-mer'e*)[109] hususunda insanlarla istişare etmiş ve Muğîre b. Şu'be ona: 'Ben, Hz. Peygamberin (ölü olarak düşürülen bir cenin için) köle veya cariye bir *gurre*ye[110] hükmettiğini gördüm.' deyince Ömer ona: 'Bana, sana şahitlik edecek birini getir!' demiş, bunun üzerine Muhammed b. Mesleme ona şahitlik etmiştir."[111]

3. Safvân b. Îsâ rivayet etmiştir: Muhammed b. Ammâr, Abdullah b. Ebû Bekir'den bizlere haber vermiş ve demiştir ki: "Mescidin kıble yönünde, Abbâs b. Abdulmuttalib'in bir evi vardı. Mescid Müslümanlara dar gelince, Hz. Ömer kendisinden evi satmasını istedi, o da bunu kabul etmedi" (… hadisi sonuna kadar zikretmiştir.)[112] Bu hadiste Hz. Ömer, Ubeyy'e

---

108 İmam Mâlik "*el-Muvattâ*" c. II, s. 964. "*er-Risâle*" s. 435.

109 'Melâsu'l-mer'e': Kadının cenîni düşürmesi anlamındadır. Lügatte meşhur olan ise 'imlâsü'l-mer'e'dir. Vakti gelmeden önce, kadın çocuğu düşürürse 'Emleset bihi-onu düşürdü' denir, bkz: "*Sahîhu Müslim*" c. III, s. 1311, dipnot.

110 Gurre: Köle veya cariye. Hadiste sanki bedenin hepsi ifade edilmiştir. 'Rakabe' sözü gibi. Gurrenin aslı ise atın alnındaki beyazlık anlamındadır. Bir şeyin gurresi ise, o şeyin en seçkini ve en değerlisidir. Bkz: "*Sahîhu Müslim*" c. III, s. 1311, dipnot. "*Lisânu'l-Arab*" (:11) maddesi. / (Gurre: Düşürülen bir cenînden dolayı verilmesi gereken (bir köle ya da cariye veya tam diyetin yirmide biri olan 500 dirhem gümüş) malî tazminat. Çocuk darbe sonucu canlı olarak düşer de hemen akabinde ölürse diyet-i kâmile gerekir. Hayati bir zaruret olmaksızın kendi çocuğunu ilaç vb. ile düşüren kadın üzerine de gurre gerekir. Çev.)

111 "*Sahîhu Müslim*" c. III, s. 1311.

112 İbn Sa'd'ın, Sâlim b. Ebî Nadr'dan rivayet ettiği üzere hadis şöyledir: "Hz. Ömer, Hz. Abbâs'a şöyle der: 'Sana arzedeceğim şu üç şeyden birini tercih et: Ya onu, Müslümanların beytülmalinden istediğin şey karşılığı bana sat veya Medine'den istediğin herhangi bir yeri senin için belirleyeyim ve Müslümanların beytülmalinden orada sana bir ev inşa edeyim, ya da onu Müslümanlara tasadduk et ki onunla Müslümanların mescidini genişletelim.' Hz. Abbâs: 'Hayır, bunlardan hiçbirini kabul etmem.' der. Hz. Ömer de: 'Öyleyse, aramızda hükmedecek, istediğin bir kimseyi hakem tayin et, deyince Hz. Abbâs: 'Ubeyy b. Ka'b olsun.' der. Ubeyy'e giderler ve ona olayı anlatırlar. Ubeyy der ki: 'Eğer isterseniz sizlere, Resûlullah (s.a.s.)'den duyduğum bir hadisi anlatayım.' Onlar: 'Anlat' derler. Ubey: 'Resûlullah (s.a.s.)'den işittim şöyle diyordu: '*Allah azze ve celle Dâvûd (a.s)'a benim için, içinde zikrolunacağım bir mescid (ev) inşa et, diye vahyeder. Dâvûd (a.s) da o yeri belirler, Beyt-i Makdis'in yerini. Ancak o alan, Benî İsrâîl'den bir adamın evinin yeridir. Dâvûd (a.s) orayı, kendisine satmasını ister, ama adam satmayı kabul etmez. Dâvûd (a.s) içinden, evi zorla almayı geçirince, Allah azze ve celle ona vahyeder ki; Ey Dâvûd, ben sana, içinde zikrolunacağım bir ev inşa etmeni emrettim, sense evime gaspı sokmak istedin. Gasp ise benim şanımdan değildir. Senin cezan onu inşa etmemektir. (Bunun üzerine) Dâvûd: Ey Rabbim, oğullarımdan (biri inşa etsin, der). Allah (c. c) da: Oğullarından, der.*' (Râvî) der ki: Hz. Ömer, Ubeyy b. Ka'b'ın elbisesinin yakasından tutar ve kendisine: 'Ben sana bir şey getirdim, sen bana ondan daha ağır bir şeyle geldin, dediğin şeyi kesinlikle ispat edecek-

"söylediğin şey için bana bir delil getirmelisin' demiştir. Bunun üzerine ikisi gitmişler ve Ensâr'dan bir topluluğa denk gelmişlerdir. Râvî der ki: Onlara hadisi zikretti. Oradakiler de: Bizler bunu Resûlullah (s.a.s.)'den duyduk,[113] dediler. Bilahare Hz. Ömer: Ben kesinlikle seni itham etmek istemedim. Aksine ben, sadece emin olmak istedim, dedi."[114]

4. Mâlik b. Evs şöyle demektedir: "Ömer'i duydum, Abdurrahmân b. Avf, Talha, Zübeyr ve Sa'd'a şöyle diyordu: Yeryüzünün ve gökyüzünün kendisiyle kâim olduğu Allah için soruyorum, sizler Resûlullah'ı "*Biz peygamberlerin bıraktığına vâris olunmaz, terikemiz sadakadır*' dediğini bilir misiniz? 'Onlar da: Allah için, evet (biliriz) dediler." [115]

C. Hz. Osmân'ın Hadis Hususundaki Hassasiyeti

Busr b. Sa'îd'den rivayet edildiğine göre o şöyle demiştir: "Osmân (r.a.) abdest mahalline (mekâid) geldi ve abdest için su istetti. Üç kere ağzına ve burnuna su alıp yıkadı. Üç kere kollarını ve yüzünü yıkadıktan sonra başını meshederek üçer kere de ayaklarını yıkadı ve: 'Resûlullah (s.a.s.)'i böyle abdest alırken gördüm.' dedi. Akabinde, yanında bulunan, Resûlullah (s.a.s.)'in Ashabından bazı kimselere: 'Sizler söyleyin, (Resûlullah'ın abdesti) bunun gibi değil miydi?' diye sordu. Onlar da: 'Evet (böyleydi)' dediler."[116]

---

sin!' dedikten sonra onu mescide sokuncaya kadar yeder ve Resûlullah (s.a.s.)'in Ashabından bir halkanın önünde durdurur, bunların içinde Ebû Zerr de vardır. Onlara der ki: 'Allah için soruyorum, Allah'ın Dâvûd (a.s)'a Beyt-i Makdisi inşayı vahyetmesi olayını, Resûlullah (s.a.s.)'in zikretti)ni duyan kimse varsa, söylesin.' Ebû Zerr der ki: 'Ben bunu Resûlullah (s.a.s.)'den işittim.' Diğer biri: 'Ben de işittim.' der. Başka biri: 'Ben de bunu Resûlullah'tan işittim.' deyince Hz. Ömer, Ubeyy'i bırakır. Ubeyy, Hz. Ömer'e döner ve ona: 'Ey Ömer, Resûlullah'ın hadisi hakkında beni itham mı ediyorsun?' der. Hz. Ömer: 'Vallahi hayır, ey Ebû Munzir, seni itham etmiyorum. Ama ben hadisin, zahiren (dış görünüşü itibariyle) Resûlullah (s.a.s.)'a ait olmasını uygun bulmadım.. Hz. Ömer, Hz. Abbâs'a da: 'Git, evin hususunda sana rahatsızlık vermeyeceğim.' der. Hz. Abbâs ise cevaben şöyle der: 'Madem sen böyle yaptın, ben de onu Müslümanlara tasadduk ettim, bununla onların mescidini genişlet. Yok eğer sen bana şart koşup münakaşa edersen, bu olmaz. Bunun üzerine Hz. Ömer onlara, şimdiki evlerinin yerini belirledi ve Müslümanların beytülmalinden bina etti." Bkz: İbn Sa'd "*et-Tabakât*" c. IV, b.1, s. 13–14. c. III, b.1, s. 203.

113 Yani, Beyt-i Makdis'in binasıyla ilgili Ubeyy b. Ka'b'ın zikrettiği hadisi.

114 Bkz: "*Tezkiretu'l-Huffâz*" c. I, s. 8. İbn Sa'd "*et-Tabakât*" c. IV, b.1, s. 13–14.

115 Bkz: "*Müsnedu İmam Ahmed*" c. I, s. 228 ve 186–187, isnadı sahihtir.

116 Bkz: "*Müsnedu İmam Ahmed*" c. I, s. 372, isnadı sahihtir.

D. Hz. Ali'nin Hadis Hususundaki Hassasiyeti

Ali b. Ebî Tâlib (r.a.), şöyle demiştir: "Resûlullah (s.a.s.)'den bir hadis dinledim mi, Allah'ın faydalanmamı dilediği kadar ondan istifade ediyordum. Şayet bir adam O'ndan hadis rivayet edecek olsa (gerçekten duydun mu diye) yemin ettiriyordum. Yemin edince onu tasdik edip rivayetini kabul ediyordum. Ebû Bekir (r.a.) de bana Resûlullah'tan duyduğu şu hadisi rivayet etmiştir ki hiç şüphesiz Ebû Bekir doğru söylemiştir: '*Bir günah işleyip (arkasından kalkıp) güzel bir şekilde abdest alarak iki rekat namaz kılan, sonra da Allah'a istiğfarda bulunan hiç kimse yoktur ki (günahı) affedilmiş olmasın.*'" [117]

Bu alıntıların hepsi, rivayet edilen haberlerin araştırmaya tabi tutulması ve doğruluğunun pekiştirilmesi noktasında Sahabîlerin izlemiş olduğu metodu gözler önüne sermektedir. Bu ise Sahabîlerin hadis kabulünde; iki râvî veya daha fazlası, bir râvîye diğer birinin şahitlik etmesi veya râvînin yemin etmesi, aksi halde rivayetinin reddedileceği türünden şartlar koştukları anlamına kesinlikle gelmez. Bilakis Sahabîler, sadece haberlerin kabulünde çok hassas davranmış ve bu konuda kalplerini tatmin edecek bir yol izlemişlerdir. Bundan dolayıdır ki Hz. Ömer, bazen rivayet edilen haberi başka birinden duymak istemiş, bazen de böyle bir şeye gerek duymadan rivayet edilen haberi kabul etmiştir. Hz. Ömer'in bu tavrının arka planında yatan gaye ise, Müslümanları ilmî bir tedkike ve Allah'ın dinini muhafaza edecek bir yola taşımak olmuştur ki böylece hiç kimse, söylemediği bir şeyi Resûlullah (s.a.s.)'e yakıştırmaya çalışmasın. Onun bu tavrı, kendisine şahitlik eden Ebu Saîd el-Hudrî ile birlikte geri dönen Ebu Musa el-Eş'arî'ye söylemiş olduğu sözüyle daha bir açıklık kazanmaktadır. Daha önce de geçtiği gibi şöyle demiştir: "(Bil ki amacım) seni itham etmek değildi. Ama ben insanların, Resûlullah'a, söylemediği sözleri yakıştırmalarından korktum."[118] Zehebî'nin, Ebû Mûsâ hikayesini anlattıktan sonra yapmış olduğu açıklama, bu tavrın mahiyetini iyice netleştirmektedir ki şöyle demiştir: "Hz. Ömer, haddizatında Ebû Mûsâ'nın rivayetini, başka birinin sözüyle pekiştirmeyi arzulamıştır. Bu da iki güvenilir (sika) kişinin rivayet ettiği ha-

---

[117] A.g.e: c. I, s. 154, 174 ve 178. Benzeri için bkz: "*el-Kifâye*" s. 28. "*Tezkiretu'l-Huffâz*" c. I, s. 10. "*Sünenu't-Tirmizî*" c. II, s. 257.

[118] İmam Mâlik "*el-Muvattâ*" c. II, s. 964. "*er-Risâle*" s. 435. "*Tevcîhu'n-Nazar*" s. 16.

berin, tek kişininkinden daha güçlü ve daha tercihe şayan olacağının delilidir. Aynı zamanda bu tavrın arka planında, hadisin rivayet yollarının çoğaltılmasını teşvik vardır ki böylece o rivayet ihtimal derecesinden çıkıp (kat'î) ilim derecesine yükselmiş olsun. Çünkü bir kişi için, unutkanlık ve hata (vehm) söz konusu olabilir ama kendilerine hiç kimsenin muhalefet etmediği iki sika için böyle bir şey genellikle söz konusu olamaz."[119]

Yine Zehebî'nin, Hz. Ebû Bekir'in (rivayet konusundaki) soruşturma/tesebbüt yolunu arzettikten sonra yapmış olduğu şu açıklama da bu tavrın mahiyetine işaret etmektedir: "Hz. Ebû Bekir'in muradı, rivayetler hususunda araştırma ve soruşturmadır, yoksa kesinlikle rivayet kapısını kapatmak değildir."[120]

Sahabe, herhangi bir râvîden, kendisine şahitlik edecek birini nasıl talep etmişse, aynı şekilde ferdî (âhâd) rivayet ile gelen birçok hadisi öylece kabul edip, hükümlerini bunlar üzerine bina etmiştir.

İslâmda aşırı giden birtakım kimselerin, rivayetlerin kabulü konusunda, Sahabîlerin mezkûr tavırlarını kendilerine düstur edinip, yanıbaşında yine Sahabîlerin âhâd haberler konusundaki tavırlarını kendilerine düstur edinmemeleri, aksine bunu kabullenmeyip, reddetmeleri çok tuhaftır. Ebû Bekir Muhammed b. Ebî Osmân el-Hâzimî (Vefatı H. 584), bu hususu son dönem bazı Mutezilîler ve Hadis Ehli hakkında anlatmıştır. Şeyhu'l-İslâm (İbn Hacer) demiştir ki: "Bazıları bunu, Hâkim'in *Ulûmu'l-Hadis* ve *el-Medhal* adlı eserlerindeki sözleri doğrultusunda anlamışlardır. Bundan daha garip olanı ise, Ebû Hafs Ömer b. Abdulmecîd el-Meyyânicî'nin (Vefatı H. 580) '*Mâ Lâ Yes'elü'l-Muhaddise Cehluhû*' adlı kitapta zikretmiş olduğu şu sözleridir: 'Şeyhân'ın (Buhârî, Müslim) şartı, kendilerince sahih olmayan bir şeyi Sahîhlerine koymamaktır. Bu (şart) ise; Peygamber (a.s.)'dan nakledilen rivayetin (râvîlerinin) iki kişi ve daha fazla olması şeklindedir. (Böylelikle) Sahabeden her bir kimseden nakledilen rivayetin (râvî sayısının) Tâbi'în'de dört ve daha fazla, Tâbi'în'in her birinden nakledilen rivayetin (râvî sayısının) ise dörtten fazla olmasıdır.'"

İbn Hacer devamla şöyle der: "Bu söz, Sahîhayn üzerinde zerre kadar da olsa mütalaası olmayan birinin sözüdür. Eğer bir kimse 'Sahîheyn'de bu vasfı taşıyan tek bir hadis yoktur' demiş olsa, onun bu sözü ihtimal dı-

[119] Bkz: "*Tezkiretu'l-Huffâz*" c. I, s. 6–7.
[120] A.g.e: c. I, s. 4.

şı değildir. İbnu'l-Arabî, *Muvattâ*'nın şerhinde: 'Şeyhân'a göre, hadis, iki kişi tarafından rivayet olunmadıkça sabit olmaz, idi' diyenlere cevaben şöyle demiştir: 'Bu bâtıl bir görüştür. Bilakis tek kişinin, tek kişiden rivayeti Hz. Peygambere ulaşmada makbûl/müsellemdir.'"[121]

Dr. Mustafa es-Sibâ'î ise şöyle demektedir: "Bu anlayış (Sahabîlerin en az iki kişinin rivayet ettiğinden gayrısını kabul etmemesi) çağımızda, Sünnet Tarihi ve İslâm Hukuk Tarihi doğrultusunda kitap yazan birçok kimseye sirayet etmiştir. Öyle ki bu anlayış, bu kesimler tarafından müsellem bir olgu halini almış ve bunun dışında bir şey dillendirmez olmuşlardır. Ne yazık ki, Kahire Üniversitesi Hukuk Fakültesinden *Müzekkiretu Tarihi't-Teşrî'i'l-İslâmî* adlı eserin müellifi olan değerli hocalarımız da bu görüşü benimsemişlerdir. Nitekim 'Şurûtu'l-Eimme Li'l-Amel bi'l-Hadis/Hadisle Amel Bağlamında İmamların Şartları' başlıklı bölümde, hadisle amel etmek için bunun, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Ali'nin şartı olduğunu söylemişlerdir."[122]

Sahabîlerin bazı hadislerin rivayetinde, iki râvî talebinde bulunmaları noktasındaki sorgulamaları, bütün rivayetlerin kabulü için geçerli bir şart olmamıştır. Aksine birçok haberi, tek bir râvî ile kabul etmiş ve bu rivayetlerle birçok yerde amel etmişlerdir. Onların ikinci bir râvîyi talep etmelerinin, rivayet edileni ancak bu şekilde kabul ediyor olmalarından değil de, sadece araştırmaya ve söz konusu rivayetin doğruluğunu pekiştirmeye matuf olduğuna delâlet eden bir diğer husus ise, dört halifenin ve onların haricindeki Sahabîlerin kabul ettikleri tek kişilik rivayetlerin, talep ettikleri ikili râvî silsilesinden çok daha fazla olması hususudur. Bu konuyla alakalı olarak aşağıdaki birkaç örneği sunabiliriz:

---

121 Bkz: "*Tedrîbu'r-Râvî*" s. 27. Kabul şartı olarak 'iki kişinin, iki kişiden' rivayetini dillendirenlerden biri de İbrahim b. İsmail b. Aliyye'dir. (Kendisi İsmail b. Miksam el-Esedî olup sekizinci tabaka hafızlardandır ve annesine nisbet edilmiştir. *Takrîb* de belirtildiği üzere sikadır) H. 193 yılında vefat etmiş olup fakih ve muhaddislerdendir. Ancak imamlara göre, itizale olan meylinden dolayı 'mehcûru'l-kavl'dir. İmam Şâfi'î onun görüşlerini reddetmiş ve ondan sakındırmıştır, bkz: "*Tedrîbu'r-Râvî*" s. 28.

122 "*es-Sünnetu ve Mekânetuha fi't-Teşrî'i'l-İslâmî*" s. 81. *Târîhu't-Teşrî'i'l-İslâmî* müellifi olan hocaların hepsi şöyle demişlerdir: "Âhâd haberlerde ise, sübutu hususundaki şüpheden dolayı, Sahabîlerin bunları delil almadaki yolları ihtilaflı olmuştur. Nitekim Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer ancak iki kişinin Resûlullah'tan duyduklarına dair şahitlik ettiği hadisleri kabul etmişlerdir." Bkz: Subkî ve arkadaşları, "*Târîhu't-Teşrî'i'l-İslâmî*", s. 93. Onların yapmış olduğu bu genelleme gerçeğe uygun değildir ki bunu ileride göreceğiz.

1. Sa'îd b. el-Müseyyib şöyle rivayet etmektedir: "Ömer b. Hattâb diyordu ki: Diyet 'âkile' (baba tarafından akrabalar) üzerinedir. Kadına, kocasının diyetinden miras olarak bir şey kalmaz. Ta ki Dahhâk b. Süfyân, Hz. Peygamber'in, kendisine yazarak, Eşyem ed-Dıbâbî'nin karısını, kocasının diyetine mirasçı etmesini emrettiğini Ömer'e haber vermiş ve bunun üzerine Ömer, kendi görüşünü bırakıp bu habere uymuştur."[123]

2. Tâvus şu haberi rivayet etmiştir: "Hz. Ömer, 'Cenîn hakkında Hz. Peygamber'den bir şey işiten kimse varsa, Allah için söylemesini istiyorum.' dedi. Bunun üzerine, Hamel b. Mâlik b. en-Nâbiğa, ayağa kalkıp şöyle dedi: 'Benim iki hanımım vardı. Onlardan birisi, diğerine sopa ile vurdu ve cenîninin ölü olarak düşmesine sebep oldu. Hz. Peygamber, bu düşük hakkında gurre[124] ile hükmetti.' Bunun üzerine Ömer 'Bunu işitmeseydim başka bir şeyle hükmederdim.' dedi."[125]

3. Abdullah b. Abbâs, şöyle demiştir: "Ömer b. Hattâb, Şâm'a doğru yola çıkmıştı. Sarg denilen bölgeye vardığında onu Ecnâd[126] ehlinden Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh ve arkadaşları karşıladılar. Kendisine Şâm'da vebanın baş gösterdiğini haber verdiler.[127]

Bunun üzerine Ömer Muhacir, Ensâr ve Fetih muhacirlerinden olan Kureyş'in büyükleriyle istişare etti. Ancak görüşlerinde ihtilafa düştüler ve o esnada bazı ihtiyaçlarını gidermek üzere uzaklaşmış olan Abdurrahmân b. Avf geldi ve onlara, 'Benim bu konuda bilgim var.' dedi. 'Resûlullah (s.a.s.)'den işittim, şöyle demişti: '*Bir yerde veba çıktığını duyarsanız, oraya girmeyiniz. Eğer bulunduğunuz yerde veba başgösterirse oradan kaçmak için çıkmayınız.*'[128] Hz. Ömer de Abdurrahmân b. Avf'ın bu haberi üzerine, yanındakilerle birlikte geri döndü."

---

123 "*er-Risâle*" s. 426, fıkra: 1172.

124 Gurre: Köle veya cariye.

125 "*er-Risâle*" s. 426–7, fıkra: 1174.

126 Sarg: Şâm taraflarında ve Hicâz yönünde olan köylerden biridir. Burada Ecnâd'la, Şâm'ın beş şehri kastedilmiştir. Bunlar ise Filistin, Ürdün, Dımeşk, Hıms ve Kınnesrîn'dir. İmam Nevevî demiştir ki: "Bu şekilde tefsir etmiş ve bunun üzerinde ittifak etmişlerdir. Malumdur ki Filistin Beyt-i Makdis nahiyesinin ismidir. Ürdün ise Bî(y)san, Taberiye ve onlara bağlı olan bölgelerin adıdır. Buna şehir adının verilmesinde ise bir mahzur yoktur." Bkz: "*Sahîhu Müslim*" c. IV, s. 1740, dipnot.

127 Bkz: "*Sahîhu Müslim*" c. IV, s. 1740. İmam eş-Şâfi'î rivayeti özetle zikretmiştir: "*er-Risâle*" s. 429, fıkra: 1180. İbn Hazm "*el-İhkâm*" c. II, s. 13.

128 "*Sahîhu Müslim*" c. IV, s. 1740.

4. İmam eş-Şâfi'î; Mâlik b. Enes, Ca'fer b. Muhammed vasıtasıyla babasından (Ali Zeyne'l-Âbidîn) şöyle rivayet etmiştir: "Hz. Ömer, Mecûsîlerden söz etti ve 'Onlar hakkında ne yapacağımı bilmiyorum.' dedi. Abdurrahmân b. Avf da, 'Vallahi ben, Hz. Peygamber'in: 'Onlara Ehl-i Kitab muamelesi yapınız' buyurduğunu işittim.' dedi."[129]

5. Ömer b. Hattâb, Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın mestler üzerine mesh haberini kabul etmiş ve ayrıca oğlu Abdullah'a, ona muhalefet etmemesini salık vererek: "Sa'd sana bir şey anlatırsa ona karşı çıkma, Resûlullah (s.a.s.) de mestler üzerine meshediyordu"[130] demiştir.

Bir rivayette ise: "Eğer Sa'd sana, Resûlullah (s.a.s.)'den bir şey anlatacak olursa, bu konuda başkasından bir şey sorma"[131] demiştir. Hiç şüphesiz bu, ferdî (âhâd) haberlerin kabulünün apaçık delilidir. Hatta Hz. Ömer bizzat oğlunu, Sa'd kendisine Resûlullah (s.a.s.)'den bir şey anlattıktan sonra bunu tekrar başkasına sormaktan menetmiştir. Şayet Hz. Ömer'in rivayetleri kabulü, ancak iki râvî şartıyla olsaydı oğluna, bu rivayeti Sa'd'ın haricinde başka bir râvîden dinlemesi emrini verir, ayrıca söz konusu yasaklamayı getirme ihtiyacı da hissetmezdi.

6. Yine Hz. Ömer (zina eden) deli bir kadını recm etmek istemiş ancak kendisi, Resûlullah (s.a.s.)'in: "*Kalem, üç sınıf üzerinden kaldırılmıştır*[132]" hadisinden haberdar edilince bu hükmünden vazgeçip, kadının recm edilmemesini emretmiştir.

Hz. Ömer, Hatıb'ın cariyesinin recm edilmesi emrini vermiş, ancak Hz. Osmân'ın deliye had uygulanamayacağı hatırlatması onu recmden vazgeçirmiştir.[133]

---

129 Bkz: "*er-Risâle*" s. 430, fıkra: 1182. "*el-Kifâye fi--İlmi'r-Rivâye*" s. 27. İbn Hazm "*el-İhkâm*" c. II, s. 13.

130 Bkz: "*Müsnedu İmam Ahmed*" c. I, s. 191, Hadis No: 87 ve sayfa 192 de kısaca zikretmiştir, ikisi de sahih isnadlıdır.

131 "*Müsnedu İmam Ahmed*" c. I, s. 192, Hadis No: 88, isnadı sahihtir.

132 Hadisi; İmam Ahmed, Ebû Dâvûd, Nesâî, İbn Mâce ve Hâkim tahric ederek, Hz. Âişe vasıtasıyla Resûlullah'tan rivayet etmişlerdir: "*Kalem, üç sınıf üzerinden kaldırılmıştır (yani onlar yaptıklarından sorumlu tutulmazlar). Bunlar; uyanıncaya kadar uyuyan, şifa buluncaya kadar deli (mübtelâ) ve ergenliğe erinceye kadar çocuktur.*" "*el-Cami'u's-Sağîr*" c. II, s. 23, isnadı sahihtir. Yine İmam Ahmed, Ebû Dâvûd ve Hâkim, Hz. Ömer ve Ali vasıtasıyla Resûlullah'tan rivayet etmişlerdir: "*Kalem, üç sınıf üzerinden kaldırılmıştır: şifa buluncaya kadar deliliğinin aklına galebe çaldığı mecnundan, uyanıncaya kadar uyuyandan ve ihtilam oluncaya kadar çocuktan.*" A.g.e.

133 İbn Hazm "*el-İhkâm*" c. II, s. 13.

7. Hz. Ömer, parmakların diyeti hususunda farklı farklı tercihlerde bulunmuş[134] ama Resûlullah (s.a.s.)'in, parmakların diyeti hususunda eşit davranılması emrini duyunca kendi görüşünü bırakıp eşit bir şekilde hükmetmiştir.[135]

8. Hz. Ömer'in ve komşusunun, Resûlullah'ın sohbet halkalarına katılmak için nöbetleştikleri haberi meşhurdur. Nitekim Hz. Ömer şöyle demiştir: "Bir gün o, bir gün de ben giderdim. Ben gittiğimde, o günün vahiy veya sair haberini ona getirirdim. O da gittiğinde aynı şeyi yapardı."[136] Bu ise müminlerin emiri Hz. Ömer'den komşusunun haberini kabul ettiğine dair bir ikrardır ki komşusu ile rivayeti kabul edilen diğer kimseler arasında (âhâd haberlerin kabulü noktasında) herhangi bir fark yoktur.

Bu ve benzeri rivayetler doğrultusunda, Hz. Ömer'in (r.a.) rivayetlerin kabulünde râvîlerin iki kişi olması şartını koşmadığını görmekteyiz. Daha önce de belirttiğimiz gibi Ebû Mûsâ el-Eş'arî ile Hz. Ömer arasında geçen olay ise bizzat Hz. Ömer'in de açıkladığı üzere ihtiyat ve araştırma kapsamındadır. Yoksa rivayetlerin ancak iki râvî şartıyla kabul edileceği yönünde değildir.

Hz. Ebû Bekir'in rivayet edilen haberler karşısındaki tutumuna dair zikredilen şeyler ise sadece bu haberlerin sıhhatinden emin olma ve bunları pekiştirmeye matuf olmaktan öte bir şey değildir. Nitekim Zehebî'nin zikrettiği hadise dışında, Hz. Ebû Bekir'den, rivayetler hususunda ikinci bir râvî talep ettiğine dair herhangi bir haber gelmemiştir. İbn Hazm[137] ise bu rivayeti reddetmiş ve inkıtâ (senette râvî düşüklüğü)' ile talil etmiştir. Bu rivayet Hz. Ebû Bekir'in haberleri kabul hususundaki şartı için sahih bir ölçü teşkil etmez. Çünkü bizzat Hz. Ebû Bekir bir kişinin rivayet ettiği birçok haberi kabul etmiştir.

Hz. Ebû Bekir'in hüküm verme metodunu İbn Kayyim'den alıntıyla daha önce açıklamıştık. İbn Kayyim, Hz. Ebû Bekir'in kendisine gelen bir

---

134 (Hz. Ömer'in, baş parmak için onbeş, şehadet parmağı ve orta parmak için on, yüzük parmağı için dokuz ve küçük parmak için de altı deve diyete hükmettiği bilinmektedir. Çev.)

135 İbn Hazm "*el-İhkâm*" c. II, s. 13. "*er-Risâle*" s. 422, fıkra: 1160. Ancak İmam eş-Şâfi'î şunu da kaydetmiştir: Sahabîler, Hz. Ömer'in vefatından sonra Amr b. Hazm ailesinin mektubunu bulmuşlardır ki burada Resûlullah'ın şöyle dediği kayıtlıdır: "*Burada bulunan her parmak için sana on deve diyet vardır.*" Bunun üzerine Sahabîler bu hadisle hükmetmişlerdir. Fıkra: 1162, s. 422.

136 "*Fethu'l-Bârî*" c. I, s. 195.

137 İbn Hazm "*el-İhkâm*" c. II, s. 141.

râvîden, rivayet ettiği şeye şahit getirmesine dair herhangi bir şey zikretmemiştir. Meselâ Resûlullah (s.a.s.)'in kefeniyle ilgili Hz. Âişe'nin zikretmiş olduğu haberi kendisinden kabul etmiştir.[138]

Hz. Osmân'a gelince, o da her haber için iki râvî talebinde bulunmamıştır. Ondan sadır olan şey ise sadece abdestine şahit olan bazı kimselere, Resûlullah'ın abdestinin aynını aldığını tasdik ettirme gayesidir. Hz. Osmân'ın âhâd haberlerle amel ettiği sabittir. Örneğin Furay'a bt. Mâlik b. Sinân'a –Ebû Sa'îd el-Hudrî'nin kız kardeşi– eşinin ölümünden dolayı iddetini sormuş[139] ve onun haberiyle hükmetmiştir.

Hz. Ali'nin râvîlere yemin ettirdiğiyle ilgili habere gelince; bu durum, Hz. Ali'nin devamlı başvurduğu bir metot olmamakla birlikte, haberlerin kabulü hususunda da böyle bir şeyi adet edinmemiştir. Aksine bazı haberleri, râvîlerine yemin ettirmeden de kabul etmiştir. Kendisinin de belirttiği gibi Hz. Ebû Bekir'in rivayetini kabul etmiştir. Hz. Ebû Bekir'le rivayeti makbûl olan diğer râvîler arasında herhangi bir fark yoktur. Örneğin Mikdâd b. el-Esved'in, mezînin hükmü[140] hakkındaki haberini, ona yemin ettirmeden kabul etmiştir. Böylelikle dört halifenin, haberlerin kabulü noktasında özel şartlarının olmadığı anlaşılmaktadır. Bu konuda onlardan rivayet edilen haberlerin bütünü ise, rivayetlerin soruşturulması ve doğruluklarının pekiştirilmesi kapsamındadır. Sahabîlerin genelinin kabul ettiği gibi onlar da Âhâd haberleri kabul etmişlerdir. Bu konuda onlardan sadır olan her şey Sünnet-i seniyye'yi muhafaza muvacehesindedir.

E. Tâbi'în ve Etbâ'u't-Tâbi'în'in Hadislerin Kabulündeki İhtiyatları

Sahabîlerin bu konudaki tutumlarından geri kalmamıştır. Onlar da râvîlerin doğruluğundan emin olma yolunda, kalplerini tatmin edecek her vesileye başvurmuşlardır. Hiç şüphesiz râvîlerin tarihini ve onların hadis-i şerifi nakil yollarının mahiyetini inceleyen bir kimse, Tâbi'în'in ve Etbâ'u't-

---

138 İbn Hazm "*el-İhkâm*" c. II, s. 12.

139 Furay'a hadisini İmam Ahmed ve dört sünen sahibi tahric etmişlerdir ve Tirmizî ile ez-Zuhelî sahih kaydını düşmüşlerdir. Bkz: "*Subulu's-Selâm*" c. III, s. 203. "*el-Kifâye*" s. 27. "*el-İhkâm*" c. II, s. 15.

140 Bkz: "*Müsnedu İmam Ahmed*" c. II, s. 39, Hadis No: 606, s. 46, Hadis No: 618, isnadı sahihtir. "*Fethu'l-Bârî*" c. I, s. 294 ve 3944. "*Sahîhu Müslim*" c. I, s. 247, Hadis No: 17–19.

Tâbi'în'in bu konuda sarfetmiş oldukları engin çabaları idrak edecektir. Onlar kendilerinden sonra gelenlere sünneti en güzel bir şekilde nakletmek için ellerinden geleni yapmışlardır. Bunu gözler önüne seren birkaç örneği şöylece arzedebiliriz:

Mis'ar b. Kidâm'a: "Ne kadar şüphecisin?" denildiğinde cevaben: "Bu kesin bilginin/yakînin savunmasıdır" demiştir.[141] Mısır diyarının muhaddisi Yezîd b. Ebî Habîb ise: "Bir hadis işittiğinde, kaybolmuş bir şey nasıl aranırsa öylece araştır onu, eğer bilinirse onu al bilinmezse bırak"[142] demiştir.

Tâbi'în ve Etbâ'u't-Tâbi'în'in rivayetlerin kabulünde özel bir şartları olmamış ve onlardan herhangi biri hakkında haberlerin kabulü noktasında iki râvî ve fazlası gibi bir şart koştukları da rivayet edilmemiştir. Aksine muhaddislerin üzerinde ittifak ettikleri *adalet sıfatı*nın yanında, kendisinde *tahammül ve eda şartı* bulunan her kişiden hadis rivayet etmişlerdir. Eğer bir râvînin adaleti sakıt olmuşsa, onun rivayetlerini bir kenara bırakmış ve bir daha da ondan herhangi bir şey rivayet etmemişlerdir. Bu itinayla birlikte, yine de haberlerin kabulü konusunda çok hassas davranmış ve rivayetlerin doğruluğunu ispat noktasında kalplerini tatmin edecek her yola başvurmuşlardır. Zira Sahabe ve Tâbi'în'in büyüklerinin yapmış olduğu 'hadis dindir, dininizi kimden aldığınıza dikkat ediniz' vasiyeti onların kalplerine adeta nakşolmuştur.

Onlar, altın ve gümüş emanetini hadis emanetinden daha kolay görmüşlerdir.[143] Süleymân b. Mûsâ, Tâvus ile karşılaşmış ve ona: "Bir adam bana şöyle şöyle hadis rivayet etti" demiş, Tâvus da ona: "Eğer (ilim ehli) bilinen biriyse onun rivayetlerini al" demiştir.[144] Abdullah b. Avn ise: "Bu ilim, kendisinden (bu ilmin) talep olunabileceğine dair tanıklık edilenden başkasından alınmaz" demiştir.[145] Şu'be b. el-Haccâc, Abdullah b. Dînâr'ın Velâ ve Hibe'si hakkında Abdullah b. Ömer'den hadis rivayet ettiğini duyunca kendisinden, bunu İbn Ömer'den duyduğuna dair yemin etmesini istemiş ve o da yemin etmiştir.[146] Hakem, Sa'îd b. el-Müseyyib'den; Yahu-

141 Bkz: "*el-Muhaddisu'l-Fasıl*" s. 132.

142 Bkz: "*el-Cerhu ve't-Ta'dîl*" c. I, s. 19.

143 Bkz: "*el-Câmi'u li-Ahlaki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'-*" s. 160.

144 Bkz: "*el-Cerhu ve't-Ta'dîl*" c. I, s. 27.

145 A.g.e: c. I, s. 28.

146 "*Takdimetu'l-Cerhi ve't-Ta'dîl*" s. 170.

di, Mecusi ve Hıristiyanların diyeti hakkında hadis rivayet etmiş ve bunun üzerine Şu'be kendisine: "Sen bunu Sa'îd b. el-Müseyyib'in kendisinden mi duydun?" diye, sorunca Hakem ona: "Eğer istersen Sâbit el-Haddâd'dan işitirsin." demiştir. Şu'be der ki: "Sâbit el-Haddâd'da gittim, o da bana hadisi Sa'îd b. el-Müseyyib ve İbn Ömer'den rivayetle aynen zikretti."[147] Şu'be'nin, herhangi bir kimsenin rivayetini ancak ona yemin ettirerek veya başka birinin rivayetinin desteğiyle kabul ettiği gibi bir şeye hükmetmemiz mümkün değildir. Aksine bütün bunlar, onların, duydukları rivayetleri araştırma ve doğruluğunu pekiştirme gayretine ve Hz. Peygamberin hadislerini koruma azimlerine matuftur.

4. O DEVİRDE HADİSİN NASIL RİVAYET EDİLDİĞİ (LAFIZLA MI, MÂNÂYLA MI)

Sahabe, Tâbi'în ve Etbâ'u't-Tâbi'în'in, haberlerin kabulündeki hassasiyetlerini, Resûlullah'tan hadis rivayet ederken ne kadar dikkatli davrandıklarını ve bu konuda sahip oldukları takvânın boyutlarını açıklamaya çalıştık. Onlardan herhangi bir kimse, rivayet edeceği hadisin anlamından ve lafızlarından kesin bir şekilde emin olmadıkça o hadisi rivayet etmemiş, ayrıca kimisi de rivayet ettiği hadiste kendisini doğrulayacak ve bu yükün sorumluluğunu hafifletecek bir kardeşinin daima yanıbaşında olmasını arzulamıştır. Hatta bazıları, Resûlullah'ın hadislerini eksik veya fazladan bir şey ekleyerek rivayet ederim korkusuyla hadis rivayetinden çekinmiştir. Alâ b. Sa'd b. Mes'ûd'un şu rivayeti bu konuda güzel bir örneklik teşkil etmektedir ki şöyle der: "Resûlullah'ın Ashabından olan bir zâta: 'Neden sen de, şu ve şu kim-

---

147 A.g.e: s. 170. Hadis ricallerinin, rivayetleri sorgulama ve doğruluğundan emin olma bağlamında başka bir örnek ise Leys b. Sa'd'ın şu rivayetidir: "Bizlere Medine ehlinden bir adam geldi ve murabıt olarak İskenderiye'ye gitmek istediğini söyledi. Ca'fer b. Rebî'a'ya misafir oldu. Kendisine iki deve ve yardım teklif edildi, ama o bunu kabul etmedi. O ve içlerinde Yezîd b. Habîb ve başkaları olmak üzere bir araya geldiler ve (bu adam) onlara şöyle hadis rivayet etmeye başladı: 'Nâfi', Abdullah b. Ömer'den, o da Resûlullah'tan bana rivayet etti ki…' Adamın anlattığı hadisleri bir araya getirip İbn Nâfi'e yazıp gönderdiler ve ona şöyle dediler: Bizlere bir adam geldi, İskenderiye'ye murabıt olarak gitti ve bize (sizden rivayeten) şu hadisleri nakletti. (Bunları sana göndermekle) aramızda herhangi bir kimse olmamasını istedik.' İbn Nâfi' onlara cevaben şöyle yazdı: 'Vallahi kesinlikle babam bunlardan bir harf dahi rivayet etmemiştir. Kimlerden hadis aldığınıza dikkat edin ve bizim kassâslarımızdan ve size gelenlerden sakının.'" Bkz: "*Mukadimetu't-Temhîd*" s. 14.

se gibi hadis rivayet etmiyorsun?' diye sorulduğunda, o şöyle cevap vermiştir: 'Mesele benim onların duyduklarını duymamam ya da onların müşahede ettiklerini müşahede etmemem meselesi değildir. Ancak o zaman için olay taptaze ve insanlar birbirlerine kenetlenmiş bir haldeydi, ayrıca ben rivayet edeceğim bir hususta beni doğrulayacak birini bulabilirdim. Şimdi ise Resûlullah'ın hadislerini eksik veya fazla rivayet etmekten korkuyorum.'"[148]

Sahabe ve Tâbi'în'in hadis rivayetindeki hassasiyetleri ve hataya düşme çekincesiyle az hadis rivayet etmedeki metotlarını irdeleyici mahiyette sunmuş olduğumuz bu haberlerin yanısıra, onların hadisleri nasıl rivayet ettiklerini gözler önüne seren bazı haberlere değinmek de bir zorunluluk arzetmektedir. Acaba onlar, Resûlullah'ın lafızlarını aynen korumaya mı çalışmışlar, yoksa duydukları şeyleri, anlamını bozmamak şartıyla kendi lafızlarıyla mı rivayet etmişlerdir?

Bu haberlere toplu bir şekilde göz atılacak olursa görülecektir ki, Sahabe'nin çoğunluğu hadisleri, lafızlarını koruyarak rivayet etmeye özen göstermiş, bazıları ise zaruret hâsıl olduğunda anlam itibariyle rivayet edilmesine izin vermiştir. Aynı şekilde Sahabîlerin bazıları hadisleri lafızlarıyla, bazıları da anlam itibariyle rivayet etmiş ve Tâbi'în da, Sahabîlerin bu yolunu takip etmiştir. Ama kesin olan bir şey var ki o da, Sahabîlerin hepsinin hadisleri Resûlullah'tan nasıl duymuşlarsa öylece rivayet etmek için büyük bir özen gösterdikleridir. Hatta bazı Sahabîler, hadislerde geçen bir harfin başka bir harfle, bir kelimenin başka bir kelimeyle veya önce gelen bir kelimenin sonra zikredilmesine dahi razı olmamışlardır. Hz. Ömer'in: "Kim bir hadis işitir ve (bunu) işittiğinin ayniyle rivayet ederse, selâmete ermiştir"[149] dediği rivayet olunmuştur. Benzeri bir söz Abdullah b. Ömer ve Zeyd b. Erkam'dan da rivayet olunmuştur.

Resûlullah (s.a.s.)'in lafızları ile hadis rivayetine özen gösteren Sahabîlerin en meşhuru Abdullah b. Ömer'dir. Muhammed b. Sûka şöyle rivayet etmiştir: "Ebû Ca'fer'den duydum, şöyle demişti: 'Abdullah b. Ömer, Resûlullah (s.a.s.)'den bir şey duyduğunda veya onunla bir şeyi müşahede ettiğinde, bunu ne eksik, ne de fazla bir şekilde (ayniyle) rivayet ederdi. İbn Ömer, Ubeyd b. Umeyr'in Mekke ehline bir şeyler anlattığı bir yerde oturuyordu. Bu esnada Ubeyd b. Umeyr: (Resûlullah):

---

148 "*el-Kifâye*" s. 172.

149 "*el-Muhaddisu'l-Fasıl*" s. 127. "*el-Kifâye*" s. 172.

'*Münafığın örneği, iki koyun* (ganemeyn) *arasındaki koç gibidir. Bir bu koyuna yönelir toslar, bir öteki koyuna yönelir toslar*' buyurmuştur, dedi. Abdullah b. Ömer kendisine: 'Böyle değildir' dedi. Bunun üzerine Ubeyd b. Umeyr çok kızdı. Topluluğun içinde Abdullah b. Safvân da vardı ve: 'Allah rahmet eylesin sana ey Ebû Abdurrahmân, peki (Resûlullah) nasıl demiştir?' dedi. Bunun üzerine Abdullah b. Ömer: '*Münafığın örneği, iki koyun* (rabzeteyn) *arasındaki koç gibidir. Bir bu koyuna yönelir toslar, bir öteki koyuna yönelir toslar*' deyince, kendisine: 'Allah hayrını versin senin, ikisi de aynı şeydir' dedi. Abdullah b. Ömer ise: 'Ben böyle işittim' dedi."[150]

İbn Ömer, "İslâm beş şey üzerine bina edilmiştir" hadisini rivayet etmiş ve adamın biri hadisi tekrarlayınca kendisine: "Hayır, Ramazan orucunu bizzat Resûlullah'ın ağzından duyduğum gibi, en sonda zikret" demiştir.[151] Bundan dolayı bazı hadis rivayetlerinde, râvînin '*böyle böyle-keza keza*' veya '*hangisiyle başladığını bilmiyorum*' veya '*hangisini daha önce söyledi bilmiyorum*' veya '*ve(ya) bunun gibi*' dediğini görürüz. Bu ise râvînin hadisi idrak edip anladığına dair bir işarettir. Aynı zamanda bu rivayetteki iki ismin veya iki kelimenin sırasından emin olmadığını, dolayısıyla bu noktadaki şüphesini ve bu şüphenin hadisin aslından değil de kendisinden kaynaklandığını açıklamaya yöneliktir. Örneğin Hâlid b. Zeyd el-Cuhenî, Resûlullah'tan rivayeten şöyle demiştir: "*Kureyş ve Ensâr, Eslem ve Ğıfâr veya Ğıfâr ve Eslem...*"[152]

Bazı râvîler, hadis metninin lafızlarını ayniyle muhafaza konusunda çok sert davranmış ve anlamını değiştirmese bile bir harfin eksiltilmesi veya eklenmesine dahi razı olmamışlardır. Bu konuda Süfyân bir rivayette şöyle demiştir: "Zührî bizlere, Enes b. Mâlik'ten duyduğuna dair şöyle bir rivayette bulunmuştur: 'Resûlullah (s.a.s.), Dübbâ (su kabağından yapılmış testiler), ve Müzeffetin (hurma kökünden ayrılan çanak) şıra yapımında kullanılmalarını *(yuntebeze fîhi)* yasakladı.'" Süfyân'a (soru mahiyetinde): "*En yunbeze fîhi?*" denilince, O: "Hayır, Zührî, bizlere bu şekilde '*en yuntebeze fîhi*' demiştir." diye cevaplamıştır."[153]

---

150 "*Müsnedu İmam Ahmed*" c. VII, s. 297, Hadis No: 5546, Hadis: 5357 yine benzeri için bkz: c. VIII, s. 20. Hadis No: 5610.
151 "*el-Kifâye*" s. 176.
152 A.g.e: s. 177.
153 "*el-Kifâye*" s. 178.

Bazı râvîler ise işitmiş oldukları hadisin lafızlarını muhafaza etmede çok dikkatli davranmışlar, öyle ki şeddeli bir harfi şeddesiz, şeddesiz olanı da şeddeli bir şekilde telaffuz etmemişlerdir. Ayrıca hadisteki harflerin harekelerini anlamına bir zarar vermese dahi değiştirmemişler ve nasıl duymuşlarsa öylece rivayet etmişlerdir. Resûlullah'ın şu hadisinde geçen (nemâ-nemmâ) sözcüklerinde olduğu gibi: "*Hayır söyleyerek veya hayır için koğuculuk yaparak (nemmâ) insanların arasını bulan kimse (yalan da söylese) yalancı değildir.*" Hammâd: "Bu hadisi iki kişiden duydum. Biri 'nemâ hayren' (şeddesiz), diğeri de 'nemmâ hayren' (şeddeli) şeklinde rivayet etti"[154] demektedir.

Bazı muhaddislerin hadis lafızlarını koruma azmi öyle bir dereceye varmıştır ki kendi öğrencilerine, hadisleri ancak yazmak şartıyla rivayet etmişlerdir. Zira onların (kendilerinden rivayet edecekleri) bu hadisleri, ezberlerken hata etmelerinden korkmuşlar ve bu yolu hoş görmemişlerdir. Örneğin Hatîb el-Bağdâdî, İbn Uyeyne senediyle şöyle bir rivayette bulunmuştur: "Muhammed b. Amr: Vallahi, hayır! Sizlere, (onları) yazmayıncaya kadar hadis rivayet etmeyeceğim. Ben, (yapmanız muhtemel hatalardan dolayı) bana yalan isnad etmenizden korkuyorum –bir rivayette ise– bana yanlış isnad etmenizden korkuyorum." demiştir.[155]

Râmehürmüzî ise Talha b. Abdulmelik senediyle şu olayı rivayet etmiştir: "Kâsım'a gittim ve ona bazı şeyler sordum. Sonra kendisine 'Bunları yazayım mı?' dedim. O da 'yaz', dedi. Ayrıca oğluna: 'Yazdıklarına bak, benim adıma bir şeyler ilave etmesin.' dedi. Kendisine: 'Ey Ebû Muhammed, eğer (sonradan) yalan uydurmak gibi bir derdim olsaydı sana gelmezdim.' dedim. Cevaben bana: 'Benim kastım öyle bir şey değildi, sadece herhangi bir hata yaparsan seni düzeltiversin istedim.' dedi."[156]

A'meş ise: "Bu ilim öyle bir güruhun nezdinde idi ki onların her biri gökten baş aşağı düşmeyi, ona bir 'vav' veya 'elif' veya 'dal' ilave etmekten daha sevimli görürlerdi"[157] demiştir.

İbn Avf, hadisi harfi harfine rivayet etme hususunda çok dikkatli davranan üç kişiye ulaşmıştır. Bunlar; Hicâz'da Kâsım b. Muhammed, Bas-

---

154 A.g.e: s. 180-1.

155 "*el-Câmi'u li-Ahlaki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'*-" s. 101.

156 "*el-Muhaddisu'l-Fâsıl*" s. 128.

157 "*el-Kifâye*" s. 178.

ra'da Muhammed b. Sîrîn ve Şâm'da Recâ b. Hayve'dir.[158] İbrahim b. Meysere ve Tâvus, hadisleri lafızları üzere rivayet etmişlerdir.[159] Tâvus (rivayet ettiği bir) hadisin lafızlarını teker teker saymıştır.[160] İbn Uyeyne'nin şöyle dediği rivayet olunmuştur: "Hicâz'ın muhaddisleri İbn Şihâb, Yahyâ b. Sa'îd el-Ensârî ve İbn Cureyc, hadisleri olduğu gibi ayniyle rivayet etmişlerdir."[161] Mâlik b. Enes, Resûlullah'ın hadislerini rivayet ederken, bunları lafızlarıyla edâ etmeye özen göstermiştir.[162]

Bütün bu haberlerin yanısıra bazı Sahabe ve Tâbi'în'in birtakım hadisleri, anlam itibariyle rivayet ettiklerine veya zaruret halinde bir harfin başka bir harfle değiştirilebileceğine dair verdikleri izne işaret eden başka rivayetler de görmekteyiz. Eğer onlardan biri böyle bir zaruret halinde herhangi bir harf değişikliği yapmışsa, rivayet ettiği bu değişikliğin Resûlullah'ın lafzı olmadığına dair bir işarette bulunmuştur. Bundan dolayı bazı Sahabîlerin, Resûlullah'ın hadislerini rivayet ederken hataya düşerim korkusuyla ürperdiklerini müşahede etmekteyiz.

Abdullah b. Mes'ûd'un "Resûlullah (s.a.s.) dedi" cümlesinin akabinde "Böyle, veya benzeri bir şekilde veya buna yakın[163] dedi", eklemesini yaptığını ve haşyetinden dolayı titrediğini, daha önce belirtmiştik.

Ebu'd-Derdâ, Resûlullah (s.a.s.)'in herhangi bir hadisini rivayet ettikten sonra: "Bunun gibi veya bunun benzeri veya bu şekilde buyurdu" demiştir. Bazen de: "Allahım, ancak bu şekilde, bunun benzeri şekilde dedi" eklemesini yapmıştır.[164]

Muhammed b. Sîrîn demiştir ki: "Enes b. Mâlik, Resûlullah'tan çok az hadis rivayet edenlerdendi ve ondan bir hadis rivayet ettikten sonra: 'veya benzeri gibi buyurdu' derdi."[165]

---

158 Bkz: "*el-Muhaddisu'l-Fasıl*" s. 126. "*el-Kifâye*" s. 205. "*el-Câmi'u li-Ahlaki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'-*" s. 100. "*Câmi'u Beyani'l-İlm ve Fadlihi*" c. I, s. 80.

159 Bkz: "*el-Kifâye*" s. 205.

160 Bkz: "*el-Muhaddisu'l-Fasıl*" s. 127.

161 "*Takdimetu'l-Cerhî ve't-Ta'dîl*" s. 43.

162 Bkz: "*el-Câmi'u li-Ahlaki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'-*" s. 106. "*Câmi'u Beyani'l-İlm ve Fadlihi*" c. I, s. 87. "*el-Kifâye*" s. 188.

163 Bkz: "*el-Câmi'u li-Ahlaki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'-*" s. 107. "*Câmi'u Beyani'l-İlm ve Fadlihi*" c. I, s. 79. "*Sünenu İbn Mâce*" c. I, s. 8.

164 Bkz: "*el-Kifâye*" s. 205. "*Câmi'u Beyani'l-İlm ve Fadlihi*" c. I, s. 29. "*el-Câmi'u li-Ahlaki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'-*" s. 207. Bunu Zuheyr b. Harb, Ebu'd-Derdâ'dan rivayet etmiştir: "*Kitabu'l-İlm*" s. 191.

165 A.g.e.

Urve b. ez-Zübeyr ise şöyle demiştir: "Hz. Âişe bana: 'Ey oğlum, bana senin benden hadis yazdığın ve daha sonra da bunları başkalarından yineleyerek yazdığın haberi ulaştı.' dedi. Ben de ona: 'Ben, senden bir şekilde duyuyorum ve daha sonra başkalarından değişik şekilde duyuyorum.' deyince, bana: 'Anlam itibariyle bir tezat görüyor musun?' diye sordu. Ben de kendisine: 'Hayır.' deyince 'Öyleyse bir mahzuru yok.' dedi."[166] Eyyûb, Muhammed b. Sîrîn'den rivayeten şöyle demiştir: "Belki aynı hadisi on farklı kişiden dinledim, hepsinin lafızları farklıydı ama anlam aynıydı."[167]

Mekhûl şöyle demektedir: "Ben ve Ebu'l-Ezher, Vâsile b. el-Eska'ın yanına vardık ve ona: 'Ey Eba'l-Eska' bizlere Resûlullah'tan duyduğun öyle bir hadis rivayet et ki içinde ne vehim, ne fazlalık ve ne de unutkanlık söz konusu olsun' dedik. Bizlere: 'Sizlerden herhangi biriniz Kur'ân'dan bir şey okumuş mudur?' diye sordu. Bizler de: 'Evet, ama bizler onu çok iyi ezbere bilmiyoruz ve bazen (yanlışlıkla) vav veya elif eklediğimiz veya eksik okuduğumuz da oluyor.' dedik. (Bu sözümüz üzerine) bizlere: 'Bu Kur'ân ki elinizin altında yazılı olduğu halde, tam anlamıyla ezbere bilmiyorsunuz ve sizler buna harf ekleyip, eksilttiğinizi söylüyorsunuz. Peki ya Resûlullah'tan duymuş olduğumuz hadisler? Kim bilir belki de bu hadisleri O'ndan, ancak bir kere duymuşuzdur. Bundan dolayı, sizlere rivayet ettiğimiz hadislerde ölçünüz, hadisin anlamı olsun.' dedi."[168]

Katâde, Zürâre b. Ebî Evfâ'dan, onun şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Ben, Resûlullah (s.a.s.)'in Ashabından birçok kişiyle karşılaştım. Bana rivayet ettikleri şeylerde kullandıkları lafızlar farklı ama anlam aynıydı."[169]

Cerîr b. Hazim şöyle demiştir: "Hasan'ı hadis rivayet ederken duydum. Anlam aynı lafızları ise farklıydı."[170] İmrân el-Kusayr ise şöyle demektedir: "Hasan el-Basrî'ye: 'Bizler hadis dinliyoruz ama onu rivayet ederken duyduğumuz gibi aktaramıyoruz.' dedim. Bana: 'Eğer hadisleri duyduğumuzun aynısı gibi rivayet edecek olsaydık, herhalde sizlere iki ha-

---

166 "*el-Kifâye*" s. 205.

167 Bkz: "*el-Muhaddisu'l-Fasıl*" s. 126. "*Câmi'u Beyani'l-İlm ve Fadlihi*" c. I, s. 79. "*el-Kifâye*" s. 205.

168 "*el-Câmi'u li-Ahlaki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'-*" s. 106. "*Tedrîbu'r-Râvî*" s. 312. Özetle bkz: Zuheyr b. Harb "*Kitabu'l-İlm*" s. 191.

169 "*el-Muhaddisu'l-Fasıl*" s. 125.

170 "*el-Câmi'u li-Ahlaki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'-*" s. 106.

dis dahi rivayet edemezdik. Şu var ki hadislerdeki helal ve haram aktarılabiliyorsa bir mahzuru yoktur.' dedi."[171]

Şu kimselerin, hadisin anlam itibariyle rivayetine cevaz verenlerden oldukları belirtilmiştir: Abdullah b. Mes'ûd, Ebu'd-Derdâ, Enes b. Mâlik, Müminlerin annesi Âişe, Amr b. Dînâr, Âmir eş-Şa'bî, İbrahim en-Neha'î, İbn Ebî Necîh, Amr b. Murre, Ca'fer b. Muhammed b. Ali, Süfyân b. Uyeyne ve Yahyâ b. Sa'îd el-Kattân.[172]

Abdullah b. Avn, hadislerin mâna ile rivayet edilebileceğine izin veren şu üç kişiye ulaşmıştır: Bunlar, Hasan el-Basrî, İbrahim en-Nehaî ve Âmir eş-Şa'bî'dir.[173]

Hadisin zaruret hâsıl olduğunda anlam itibariyle rivayet edilebileceğine cevaz veren bu kimselerin, dinleyicilere hadisin bir kısmını anlam itibariyle rivayet ettiklerini açıklayıcı mahiyette olan şu sözleri eklediklerini görmekteyiz. Bunlar daha önce de geçtiği gibi '*veya benzeri gibi, dedi*', '*ve(ya) bunun benzeri*' türünden sözlerdir. Bazıları ise (anlam itibariyle) rivayet ettikleri hadislerin, Resûlullah'ın lafzı böyleymiş gibi algılanması söz konusu olduğundan bunların yazılmasına kesinlikle izin vermemişlerdir. Örneğin Amr b. Dînâr anlam itibariyle hadis rivayet ettiğinde: "Benden (hadis rivayetinin) yazılmasını yasaklıyorum" demiştir.[174]

Şunu kesin bir şekilde belirtmemiz gerekmektedir ki anlam itibariyle hadis rivayetine izin verenler bunu belirli şartlara bağlamışlar ve bu izni her insan için geçerli saymamışlardır. Ayrıca bu izni, zaruret dairesince sınırlı tutmuşlardır. Hadisin (bir ân için) unutulması veya lafzının rivayet edilmesi gerektiği bir anda muhaddisin aklına gelmemesi gibi hallerdir ki o zaman anlam itibariyle rivayet eder. Zaruret ise kadrince takdir olunur. İmam Şâfi'î râvînin sıfatları hakknda şöyle demektedir: "Râvinin dininde güvenilir, hadisinde doğruluğuyla tanınmış, rivayet ettiği şeye aklı iyice eren, (anlam itibariyle rivayet ediyorsa) lafız bakımından hadisin anlamını değiştirecek olan hususları bilen, ya da (anlamını bilmiyorsa) hadisi işittiği gibi harfi harfine rivayet ede(bile)n ve mânaya göre hadis rivayet et-

---

171 "*el-Câmi'u li-Ahlaki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'*-" s. 106.
172 A.g.e: s. 106.
173 Bkz: "*el-Muhaddisu'l-Fasıl*" s. 126. "*Câmi'u Beyani'l-İlm ve Fadlihi*" c. I, s. 80. "*el-Kifâye*" s. 205.
174 Bkz: "*Tezkiretu'l-Huffâz*" c. I, s. 107.

meyen biri olması gerekir; çünkü o, hadisin manasını saptıracak olan hususları bilmediği halde anlam itibariyle rivayet edecek olursa, belki helali harama (veya haramı helale) çevirir. Şayet o, hadisi lafzı ile rivayet edecek olursa, hadisin anlamını saptırmak gibi bir korku söz konusu olmaz..."[175]

Râmehürmüzî şöyle demiştir: "Şâfi'î'nin, muhaddisin sıfatları hakkında zikretmiş olduğu bu sözü, muhaddis için –hadisin lafzını gözetmekle birlikte– hadisi lafızla değil de anlam itibariyle rivayet edebileceğine delâlet eder. Tabii bu, onun Arap diline ve hitabet şekillerine vakıf olması şartına, ayrıca fıkıh ve anlam konusunda basiretli ve anlamı bozabilecek veya bozmayacak şeyleri bilmesi hususuna bağlıdır. Eğer bu şartları taşıyorsa ona lafız ile rivayet caiz olur. (Anlam itibariyle de rivayet etmek caiz olur) ancak, anlam bozulması ve buna binaen hükümlerin izale edileceği noktasında tedbirli olmalıdır. Mezkûr sıfatları taşımayan kimseye ise, hadisi lafzı ile aynen rivayet etmesi bir zorunluluktur ve anlam itibariyle rivayet etmesi kendisi için sakıncalı olduğundan bundan uzak durması gerekmektedir. İlim ehlinden olan fakihlerin bu yönde görüş belirttiklerini gördüm. Buna cevaz vermelerinin delillerinden biri ise şudur: Allah azze ve celle Kur'ân-ı Kerim'inde geçmiş ümmetlerin hikâyelerini farklı farklı yerlerde ve değişik lafızlarla zikretmiştir. Anlam ise aynıdır ve onların dilinden nakil ile Arap diline aktarılmıştır. Bu ise bazen kelimelerin, bir yerde önde başka bir yerde sonda, bazen hazfedilerek bazen tamamen ilga edilerek, bazen de eklenerek ve eksiltilerek zikredilmesi gibidir."[176]

Sahabe ve Tâbi'în'in, bazı hadisleri, anlam itibariyle rivayet etmeleri kendilerinin bid'at yollu türettiği bir yenilik değildir. Aksine onlar, bunun delilini –Râmehürmüzî'nin de belirttiği gibi– Kur'ân metodundan ve bizzat Resûlullah (s.a.s.)'in sünnetinden almışlardır. Nitekim Resûlullah (s.a.s.) birçok kişiye elçiler ve heyetler göndermiş, onlar da götürdükleri mektupları Arapça dışındaki diğer dillere tercüme etmişlerdir. Hadisin Arapça dışındaki ikinci bir dile çevrilmesi konusundaki izin, hadisin, anlam itibariyle kendi ana dilinde farklı lafızlarla rivayet edilebileceğinin de

175 İmam eş-Şâfi'î s. 370-371, fıkra:1001. Mâna ile rivayet konusu için bkz: "*er-Risâle*" Fıkra: 744, 757, 1013, 1015, 1036 ve 1042. Râmehürmüzî, İmam eş-Şâfi'î'nin açıklamasını "*el-Muhaddisu'l-Fasıl*" s. 79, ve s. 128 de nakletmiştir. Ayrıca bkz: Beyhakî "*Ma'rifetu's-Sünen ve'l-Âsâr*" c. I, s. 9.

176 Bkz: "*el-Muhaddisu'l-Fasıl*" s. 124.

apaçık bir delilidir. Zira Arapça'nın farklı lafızlarıyla anlamın ifade edilmesi, Resûlullah'ın kullanmış olduğu lafızlara, yabancı dillerin lafızlarından[177] daha yakındır ve caiz olmaya da daha layıktır.

Anlam itibariyle hadis rivayetini hoş görmeyenlerin delillerinden bazıları şunlardır: Resûlullah'ın şu hadisi: "*Allah, bizden bir hadis duyup onu duyduğu gibi ayniyle rivayet eden kimsenin yüzünü aydınlatsın.*" Berâ b. Âzib'in şu rivayeti: Resûlullah (s.a.s.) Berâ'ya: "*Ey Berâ, (uyumak için) yerini aldığında nasıl dua edersin?*" demiştir. Berâ der ki: "'Allah ve Resûlü daha iyi bilirler.' dedim. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurdular: '*Abdestli olarak yatağına girdiğinde başını sağ yanına koy ve sonra şöyle de: Allahım! Senden korkarak ve sana ümit besleyerek çehremi sana teslim eyledim. Emrimi sana havale ettim. Sırtımı senin himayene sığındırdım. Senden başka kendisine sığınılacak ve emniyeti dilenecek kimse yine sensindir. İndirdiğin kitabına, gönderdiğin Nebîne iman ettim.*' Hadisi bana öğrettiği gibi tekrar ettim, ancak *Nebî'ne* yerine *Resûlüne* deyince, Resûlullah (s.a.s.) eli göğsümde bana, '*Nebî'ne*' dedi ve ekledi: '*Kim bunu söyler ve söylediği gece ölürse, fitrat üzere ölmüştür.*'"[178]

Bazı âlimler, anlam itibariyle hadis rivayetine cevaz veren ve vermeyen her iki kesimin delillerini uzun uzadıya zikretmişlerdir.[179] Âlimlerin hepsi, rivayet ettiği hadisin anlamını bilmeyen bir kimse için anlam itibariyle hadis rivayet etmenin caiz olmayacağı hususunda icmâ etmişlerdir. Anlam ile hadis rivayetine cevaz verenler ise bunu, bu işi bilen âlim için belirli şartlar doğrultusunda vermişlerdir. Mâverdî der ki: "Eğer lafzı unutursa kendisine (anlam itibariyle rivayet) caiz olur. Çünkü o, hem anlamı hem de lafzı bilmektedir ve bir ân için ikisinden birini rivayet etmekten aciz kalmıştır, dolayısıyla ikisinden birini rivayet etmek zorundadır. Belki de o ân için rivayeti terketmesi bir hükmün ketmedilmesine sebep olacak-

---

177 Bkz: "*el-Kifâye*" s. 203.

178 "*el-Kifâye*" s. 175. "*el-Muhaddisu'l-Fâsıl*" s. 125.

179 Hatîb el-Bağdâdî, anlam ve lafız itibariyle hadis rivayetini tartışmış ve bu konudaki delilleri serdetmiştir. Bkz: "*el-Kifâye*" s. 198–203. Hâfız Irâkî de anlam itibariyle rivayet konusunu işlemiştir. Bkz: "*Fethu'l-Muğîs*" c. III, s. 48 vd. Aynı şekilde Suyûtî "*Tedrîbu'r-Râvî*" s. 311 ve devamında bu konuyu ele almıştır. Ayrıca bkz: Hâfız İbn Kesîr "*el-Bâ'isu'l-Hasîs Şerhu İhtisârî Ulûmi'l-Hadis*" s. 157 vd. Şeyh Tâhir el-Cezâirî *Tevcîhu'n-Nazar* s. 298–314. sayfalarda, âlimlerin sözlerini ve bu konudaki delillerini bir kategoriye tabi tutmuştur. Son dönem âlimler içinde bu konuyu en güzel şekilde ele alanlardan biridir.

tır. Eğer unutmamışsa onu lafzı haricinde rivayet etmesi caiz olmaz. Çünkü Resûlullah (s.a.s.)'in lafızlarındaki fesahat, başka şekilde rivayet edilen lafızlarda olmayabilir."[180] Suyûtî de şöyle demiştir: "(Anlam ile rivayet için) koşulan şartlardan biri de hiç kuşkusuz (hadisin) lafzıyla ibadet olunmamasıdır… Benim görüşüme göre Cevâmi'u'l-Kelimden olmaması da şart koşulmalıdır."[181]

Bütün bu açıklamalardan sonra, anlam itibariyle hadis rivayetinin ancak zaruret halinde ve belirli ölçülerle yapıldığına hükmedebiliriz. Özellikle de Sahabe ve Tâbi'în'in bu konudaki takvâları, hadislerin rivayetindeki dikkatleri ve duydukları veya müşahede ettikleri şeyleri ezberlemeleri ve bunlar karşısındaki araştırmacı tavırları bu hükmü biraz daha kesinleştirmektedir. Benim tercihime göre, anlam itibariyle hadis rivayeti her ne kadar bazı Sahabîlerden hâsıl olmuş tarihî bir vâkıa ise de bu, Resûlullah (s.a.s.)'in lafızlarına çok yakın bir şekilde olmuştur. Çünkü Sahabe, Resûlullah (s.a.s.) ile çokça hemhâl olmuş ve O'nun lafızlarını çok iyi bir şekilde ezberlemiş/özümsemişlerdir. Ayrıca kalpleri bizzat Resûlullah (s.a.s.)'in irşatlarıyla aydınlanmıştır. Yine onun halka-i şerifinden icazet alan bu Sahabîler, ümmet içinde fesahat ve beyân noktasında Arap dilini en iyi bilenlerdir. Başka milletlerle içli dışlı olmak dahi onların tabiatlarını ve ana dillerini herhangi bir değişime uğratamamıştır.

Yine benim nokta-i nazarımca, Sahabe ve Tâbi'în'in rivayet ettikleri hadislerin geneli bizzat Resûlullah (s.a.s.)'in lafızlarıyla olmuştur. Hatta bazı Sahabîler hadisleri, Resûlullah (s.a.s.)'in huzurunda yazıya aktarmışlar ve daha sonra oluşturdukları halkalarda bu hadisleri müzâkere ederek birbirlerinin –varsa– hatalarını düzeltmişler ve herhangi bir konuda şüpheye düştüklerinde ise hemencecik Resûlullah (s.a.s.)'e başvurmuşlardır. Tâbi'în'in geneli ise Sahabîlerden duydukları hadisleri yazmış ve daha sonra ezberlemişlerdir. Bazıları yazmış oldukları hadisleri iyice ezberledikten sonra imha etmiş, bazıları da yazmış oldukları bu hadisleri ezberledikten sonra sahîfeler ve levhalar halinde muhafaza etmişlerdir. Diğer bazıları ise, hadisleri yazma ve bir araya getirme konusunda aşırı bir gayret sarfetmişler, ayrıca bunları defterler veya mushaf benzeri yazmalar halinde muhafaza etmişlerdir.[182]

---

180 "*Tedrîbu'r-Râvî*" s. 313.
181 A.g.e: s. 313.
182 Bu konuyu dördüncü bölümde geniş bir şekilde ele aldım.

Tâbi'în ve Etbâ'ut-Tâbîîn'den hadis yazmayanlara gelince; onlar da hadisleri ezberlemek için ayrı bir gayret sarfetmişlerdir. Hadisleri kendi aralarında sıkça müzâkere eden bu insanlar, bizzat Sahabîlerden hadis dinlemek veya duymuş oldukları bir hadisin Resûlullah'tan rivayet olunduğunu teyid etmek ve anlamını kavrayarak lafız ve harflerini kayıt altına almak için bir beldeden diğer bir beldeye uzun yolculuklar yapmışlardır.

Resûlullah (s.a.s.)'den gelen hadislerin genelinin, onun lafızlarıyla rivayet edildiği noktasında bizleri biraz daha emin kılan bir başka husus ise, Allah azze ve cellenin İslâm şeriatını taşımak için bu ümmete bahşetmiş olduğu güzide hafız(a)ların yanısıra, Sahabe, Tâbi'în ve Etbâ'u't-Tâbi'în'den olan eşsiz hadis râvîleridir. Tarih, Ebû Hureyre ve onun benzerlerinin birikimlerini gözler önüne sermektedir. Sünnet-i mutahharayı bizlere nakleden o yüce hafız(a)larla ilgili haberlere bir göz atıldığında insanın hayretler içinde kalmaması işten bile değildir. Nitekim Abdullah b. Abbâs kıvrak zekasıyla meşhur olmuştur. Öyle ki yalnız bir kere duyduğu hadisi hemencecik ezberleyebilmiştir. Bundan da öte onun İbn Ebî Rebî'a'nın seksen beyitlik kasidesini duyduğu ilk anda ezberlediği rivayet edilir. Sahabîler içinde onun benzeri kimseler vardır ki bunlardan biri de daha ergenlik çağına ermeden Kur'ân'ın büyük bir bölümünü ezberleyen Zeyd b. Sâbit'tir. Ayrıca Yahudilerin dilini on yedi günde öğrenmiştir. Yine Âişe validemiz de o eşsiz zekâ örneklerinden biridir. Bunlardan başka kıvrak zekâsıyla tanınan daha birçok Sahabe vardır.

Tâbi'în arasında güçlü hâfızasıyla tanınan, ezberlediği şeyde hata yapmayan ve münekkitlerin, hıfzının dikkati üzerinde ittifak ettikleri Nâfi' Mevlâ Abdullah b. Ömer'i zikredebiliriz. Yine zamanının hafızı İbn Şihâb ez-Zührî; asrının divânı diye bilinen Âmir eş-Şa'bî ve kıvrak zekası ve şaşmazlığı noktasında darb-ı mesel olan Katâde b. Di'âme es-Sedûsî de bu güzide isimlerdendir.

Râvilerin lafız itibariyle ihtilaf ettikleri rivayetlere bir göz atılacak olursa, bu hadislerin rivayet yollarında bir çeşitliliğin olduğu görülecektir. Ayrıca bu haberlerin geneli Resûlullah (s.a.s.)'in farklı amellerinin ve Sahabe'nin bizzat şahidi olduğu vâkıaların farklı farklı tezâhürleridir. Bundan dolayı, onların 'Resûlullah (s.a.s.) şunu emretti' veya 'Resûlullah (s.a.s.) şunu yasakladı' gibi değişik ifadeler kullandıklarını görürüz. Ancak hepsinin sonuç iti-

bariyle anlamı birdir. Bu ise çok doğal bir durumdur. Rivayet yollarındaki farklı üslupları, onların rivayetlerine herhangi bir halel getirmez. Çünkü onların her biri müşahede ettikleri şeyleri, kendi lafızlarıyla ifade etmişlerdir. Resûlullah (s.a.s.)'in Cevâmi'u'l-Kelim veya lafzıyla ibadet olunan ibârelerinin nakledilmesinde, râvîlerin ihtilafı yok denecek kadar azdır. Resûlullah (s.a.s.)'in, ezân, kâmet, duâ, teşehhüd vb… hususlardaki ibâreleri gibi.

Bizlere farklı farklı lafızlarla rivayet edilen hadislerin ihtilaflı olmasının sebebi, bu hadislerin anlam itibariyle rivayet edilmesinden dolayı değildir. Aksine genelinin sebebi, Resûlullah (s.a.s.)'in meclislerinin çokluğundan ve farklı farklı ibâreler kullanmasından kaynaklanmaktadır. Çünkü Hz. Peygamber, aynı mesele hakkında, muhtelif meclislerde ve orada bulunanların idraki mucibince değişik lafızlar kullanmıştır. Ayrıca aynı konu hakkında kendisine sorular soran veya fetvâ isteyen kimselere anlayabilecekleri ve meramlarını giderici mahiyette, sonuç itibariyle aynı gayeye ulaştıracak olan değişik lafızlarla cevap vermiştir. Bununla birlikte, bu ilmin âlimleri, Resûlullah (s.a.s.)'in hadisleriyle çokça içli dışlı olduklarından ve râvîlerin bu ilmi emanete vermiş oldukları önemi takdir ettiklerinden, anlam itibariyle rivayet edilen hadislerden haberdardırlar. Onlar, dikkatleri, zabtları ve rivayet ettikleri şeylere vukûfiyetleri noktasında emsalsizdirler. Buna rağmen, rivayet ettikleri hadislerin akabinde ihtiyat belirten lafızlar kullanmışlar ve hadisin rivayeti/siyakı esnasında şüphe ve yanlışlık noktası neresiyse oraya işarette bulunmuşlardır. Her halükârda onlar, Nebevî hadislerin lafızlarını, Peygamberin ağzından nasıl çıkmışsa öylece rivayet etmek için aşırı bir özen göstermişlerdir.

Bütün bunlardan sonra, birtakım yazarların ve önyargılı kimselerin, bazı hadislerin anlam itibari ile rivayeti konusunda kopardıkları fırtınanın gereksiz olduğu kanaatindeyiz. Özellikle de bu mesele, tarihin kayıtlarına geçmiş bulunduğu halde, bunu tekrardan bir ihtilaf unsuru haline getirmek yersizdir. Çünkü hadisin anlam itibariyle rivayet edilebileceği ve edilemeyeceği yönünde görüş bildiren âlimlerin çoğunun ihtilafı aklî ve teoriktir. Bu olay, tarihî bir vâkıa olsa dahi ilk dönem içinde belirli bir çerçeve dâhilinde vuku bulmuş ve hadislere herhangi bir zarar da getirmemiştir. Bundan dolayı -küllenmiş- bir olayı yeniden gündeme getirip, Resûlullah (s.a.s.)'in hadisleri konusunda ümmeti şüpheye düşürmeye çalışmak

sadece abesle iştigaldir. Bilhassa ümmet, sahih hadis kitaplarını kabul etmişken ve bunların en güvenilir ilmî yollarla, bu ümmetin en hayırlıları (Sahabe, Tâbi'în ve onların yolunu takip eden âlimler) tarafından bizlere ulaştırılan Resûlullah (s.a.s.)'in hadisleri olduğu konusunda icmâ etmişken, kimsenin insanların nefislerine şüphe sokma hakkı yoktur.

Nitekim Ebû Reyye, *Edvâ ale's-Sünneti'l-Muhammediyye* adlı kitabında bu konuyu ele almış ancak işi çığırından çıkarmıştır. Öyle ki yazdığı şeyleri konuya yabancı biri okuyacak olsa, Hz. Peygamberin hadislerinin birçoğunun, râvîlerin kendi lafızlarıyla rivayet edildiği zehabına kapılır.[183] Yine o, anlam itibariyle hadis rivayet etmenin sakıncalarını tarihî gerçeklerle bağdaşmayacak bir şekilde sunmaya çalışmış ve olayı haddinden fazla abartmış, ayrıca hakikatte vuku bulmamış bir takım teorik tartışmaları gerçekten vuku bulmuş gibi göstermiştir. Bununla da yetinmeyip mâna ile rivayetin cevazının sonuçları üzerine şahsî bazı çıkarsamalarda bulunmuştur. Ona göre, eğer bu çıkarsamalar herhangi bir rivayet için geçerli olursa hadisin anlamını da değiştirmiş demektir. Onun kendince varmış olduğu bu sonuçlar, anlam itibariyle rivayet edilen bazı hadisler hakkında geçerli olmamak bir yana, diğer hiçbir hadis rivayeti için de geçerli olamayacak türdendir. Çünkü hadis râvîleri ve münekkitlerinin bu konudaki dikkatleri, ayrıca rivayet yollarının çokluğu, bunların karşılaştırılması ve münakaşası apaçık bir şekilde ortadadır. Bütün mesele bazı hadislerin anlam itibariyle rivayet edilmiş olmasıdır. Sonuç itibariyle bu rivayetler Müslümanların gözünden kaçmamış ve din için herhangi bir tehlike doğurmamıştır.

---

183 Ebû Reyye mezkûr konuya şöyle başlar ve der ki: "İlmî tecrübesi olmayan kimseler –ki onların tecrübe konusunda da ilimleri yoktur– kitaplarda okudukları veya birilerinden duydukları Resûlullah'ın hadislerinin, herhangi bir değişikliğe uğramadan doğru bir şekilde ve lafızlarının Peygamberden işitildiği gibi korunarak, tebdile ve tahrife uğramadan râvîlere ulaşmış olduğunu sanırlar. Yine onlar, Sahabe ve onlardan sonra gelip de tedvîn dönemine kadar hadis rivayet edenlerin, bu hadisleri duydukları ve öğretildikleri gibi aktardıklarını, ayrıca bunların değişikliğe uğramadığını sanırlar. İnsanların zihinlerinde kesinleşen bir şey şudur ki, hadis râvîlerinin hepsi, ezberlerinin güçlülüğü, zabtlarının mükemmelliği ve hafızalarının sağlamlığı yönünden, Âdemoğulları arasından seçilmiş özel bir sınıftır. Bu yanlış kanı özellikle de bazı din adamlarının kafasında klişeleşmiş ve bu hadislerin Kur'ân ayetleri mesabesinde olduğuna inanmışlardır. Onlara göre bunlara teslim olmak vacip ve hükümlerine boyun eğmek ise farzdır. Öyle ki bunlara muhalefet eden, ya günahkâr olur, ya fasık olur, ya da dinden çıkar. Her kim bunlardan şüphe eder veya inkâra kalkışırsa tevbe etmelidir." Bkz: "*Edvâ Ala's-Sünneti'l-Muhammediyye*" s. 54. Onun bu asılsız iddialarına karşı, gerekli cevabı kitabın ilerleyen bölümlerinde tafsilatlı bir şekilde vermeye çalışacağız. Ayrıca hadis râvîleri ve münekkitlerinin zabtlarının ne denli güçlü olduğunu ve bu konuda sarfetmiş oldukları çabaların engin boyutlarını da göreceğiz.

Bizler anlam itibariyle rivayetin hataya sebep olabileceği konusunda hemfikiriz. Ancak bu hata –olmuşsa dahi– ümmetin âlimlerinin gözünden kaçmamıştır. Dolayısıyla bu kadar abartı ve şüphecilik yersizdir. Çünkü âlimlerimiz ve münekkitlerimiz, hadislerin muhafazası ve rivayeti konusunda çok itinalı davranmış, tabir caizse kılı kırk yarmışlardır. Ekseriyetle hadisleri şüpheye mahal bırakmayacak bir şekilde farklı yollarla rivayet etmişlerdir. Bütün bunlardan sonra Ebû Reyye'nin, hadis ve hadis rivayeti çevresinde şüphe uyandırmak istemesinin sebebi acep ne ola?

Ebû Reyye, sadece eskilerin anlam ile rivayet konusundaki ihtilaflarını ve görüşlerini zikretmekle yetinmemiş, aksine muhtelif lafızlarla rivayet edilen bütün hadislerin temel ihtilaf sebebinin anlam itibariyle rivayet sonucunda doğduğunu, kendince getirmiş olduğu bazı deliller ışığında ispata çalışmıştır. Örneğin 'teşehhüd' biçimlerini ele almış, ancak mevzuyu uzatarak konunun dışına çıkmıştır. Daha sonra İslâm ve iman hadisini ve 'Seni (mehir olarak, Kur'ân'dan bildiklerini ona öğretmen karşılığında) onunla nikâhladım' hadisi vb. gibi örnekleri vermiştir. Ancak delil diye getirmiş olduğu bütün konularda âlimler mutlaka gerekli cevapları vermişlerdir.

Günümüz âlimlerinden, Abdurrahmân b. Yahyâ el-Muallimî el-Yemânî, Ebû Reyye'ye tafsilatlı bir reddiye yazmıştır.[184] Onun kitabından sadece bir paragrafı buraya alıntılamakla yetineceğiz.

Allâme el-Yemânî şöyle demektedir: "(Ebû Reyye kitabının 60. sayfa-

---

184 Ebû Reyye'nin "*Edvâ Ala's-Sünneti'l-Muhammediyye*" adlı kitabına reddiye mahiyetinde yazmış olduğu "*el-Envâru'l-Kâşife*" adlı kitabıdır, bkz: s. 82–88. Ayrıca bkz: Muhammed Abdurrezzâk Hamza "*Zulumâtu Ebî Reyye*" s. 68–99.

185 Ebû Reyye, Sahabeden gelen teşehhüd biçimlerini zikrettikten sonra (s. 60–62) demiştir ki: "Bu sekiz ayrı teşehhüd biçimi Sahabeden gelmiştir ve lafızları farklıdır. Eğer bunlar anlam itibariyle rivayet edilen sözlü hadisler olsa belki (lafızların farklılığı normaldir) diyebilirdik! Ancak bunlar, Sahabîlerin her gün için birkaç kez edâ etmiş olduğu mütevâtir amellerdendir. Sayıları ise onbinlerle ifade edilmektedir. İlginç olan şey ise her teşehhüd sahibinin, Resûlullah'ın kendilerine Kur'ân'ı öğrettiği gibi teşehhüdü öğrettiğini söylemesidir. Yine, Sahabîlerin hepsinin dinlediği bir vakitte Hz. Ömer'in Peygamberin minberinden okumuş olduğu teşehhüde hiçbirinin karşı çıkmaması da ilginçtir. Nitekim bu haberi Mâlik, *Muvattâ*'da zikretmiştir… İlh" Bkz: Ebû Reyye "*Edvâ Ala's-Sünneti'l-Muhammediyye*" s. 63. Ebû Reyye'nin yapmak istediği şey, bizleri tevâtüren sabit olan ve lafzıyla ibadet ettiğimiz şeylerde bile şüpheye düşürmektir. Ebû Reyye ve bu sinsi ifadelerindeki iddiasının cevabına gelince: Eğer bu tavrını bir kenara bırakıp olaya biraz daha geniş bir perspektiften bakacak olsa bu teşehhüd biçimlerinin farklı olmasını garipsemeyecek ve bunun çok doğal bir şey olduğunu anlayacaktır. Ayrıca bu konuda Müslümanlara şüphe kapısını açmak gibi bir gaflette bulunmayacak ve şeriatın hâmîleri olan Sahabîleri zan altında bırakmak gibi bir cehalete de düşmeyecektir.

sında 'teşehhüd biçimleri demiş ve bu konudaki ihtilafları zikretmiştir.)[185] Derim ki: Ebû Reyye zannediyor ki –veya önyargılı davranıyor– Hz. Peygamber (a.s.v) onlara (Sahabe) sadece bir teşehhüd şekli öğretmiştir. Ancak onlardan bazıları, bunu ezberlememiş ve kendilerince bazı lafızlar getirerek bunları Resûlullah (s.a.s.)'e nisbet etmişlerdir. Bu (iddia) ise aslen bâtıldır. Kuşkusuz ki teşehhüd, günlük farz ve nafile ibadetlerde en az on küsur kere tekrarlanmaktadır. Peygamber (s.a.s.) bunu, onlardan birine ezberleyinceye kadar okutmuştur. Bunun yansıra Resûlullah (s.a.s.) iki farklı kişiye, aynı sureyi birine bir harf/kıraat diğerine ise başka bir harf üzere okutmuştur. Aynı şekilde –Resûlullah'tan sabit olan– teşehhüd mukaddimelerinin hepsini, bizzat Aleyhi's-Selâtu ve's-Selâm onlara öğretmiştir. Hz. Ömer'in minberde okuduğu teşehhüde ve orada bulunan herkesin sükût ettiği konusuna gelince; bunun en mantıklı yorumu ise olsa olsa orada bulunanların Hz. Ömer'in okuduğu bu teşehhüdün doğru olduğuna inanmaları ve bunu tasvip etmeleridir. Nitekim Hz. Ömer, namazda ve başka yerlerde (Peygamberden öğrendiği şekliyle) Kur'ân okumuş ve diğerlerinin öğrendiği kıraatten farklı olmasına rağmen hiç kimse bu konuda Hz. Ömer'e karşı çıkmamıştır. Bunun örnekleri ise çoktur. Yine onların –veya bazılarının– Hz. Ömer'in zikretmiş olduğu bu lafızları bilmiyor olmaları da ihtimal dâhilindedir. Ama onların kesin olarak bildiği bir şey var ki, o da; Resûlullah (s.a.s.)'in, Ashabına, teşehhüdü muhtelif lafızlarla öğrettiği ve Hz. Ömer'in güvenilir biri olduğudur."[186]

Bu faslı, nahiv kurallarını ispat noktasında hadis lafızlarının delil olarak kullanılabileceğine dair cevaz veren Arap dili imamlarının bazı görüşleriyle bitirmek istiyoruz.

Hizânetu'l-Edeb adlı eserin sahibi Abdulkadir el-Bağdâdî demiştir ki: "Hz. Peygamber (a.s.v)'ın hadislerini (nahiv kurallarında) delil olarak kullanmaya gelince; İbn Mâlik buna cevaz vermiş ve bu konuda şârih ve muhakkik (Rıza) ona tabi olmuştur. Ayrıca buna Ehl-i Beyt'in sözlerinin de delil olarak kullanılabileceğini eklemiştir. İbnu'd-Dâi' ve Ebû Hayyân ise buna karşı çıkmışlardır ki iki gerekçeleri vardır:

Birincisi: Hadislerin Resûlullah (s.a.s.)'den işitildiği gibi nakledilmediği, aksine anlam itibariyle rivayet edildiğidir.

---

186 "*el-Envâru'l-Kâşife*" s. 83

İkincisi ise: Mısırlı eski nahiv âlimlerinin hadislerden herhangi bir şeyi delil olarak kullanmamış olmalarıdır.

Birinci reddiye: –Bu iddiayı farzımuhal kabul etsek dahi– Anlam itibariyle rivayet, ilk dönemde ve hadislerin kitaplarda tedvîn edilmesinden, ayrıca dilin bozulmasından önce olmuştur. Sonuç itibariyle mesele bir lafzın başka bir lafızla değiştirilmesidir ve bu da delil olarak kullanılmasına engel teşkil etmez. Zira (lafızlarda) kesinlik (yakîn) şart değildir ve ihtimal (zan) yeterlidir.

İkinci reddiye: Onların (Mısırlı eski nahiv âlimlerinin) hadisi delil olarak kullanmamaları, delil olarak kullanılmasının sıhhatine engel değildir.

Doğru olan ise nahivcilerin, lafızları zabt etmede hadisleri kullanabileceğidir. Buna (şarih ve muhakkikin dediği gibi) Sahabîler ve Ehl-i Beytten rivayet edilen sözler de eklenir."

Daha sonra hadisin dilde delil olarak kullanılmayacağı görüşünü kabul edenlere, reddiye bağlamında, ed-Demâmînî'den nakille (Abdulkadir el-Bağdâdî) şöyle demiştir:

"Onların kabul ettiği bu görüşü (hadis lafızlarının nahivde delil olarak kullanılmayacağı), el-Bedr ed-Demâmînî *Şerhu't-Teshîl* adlı eserinde reddetmiş, Allah için söylemek gerekirse pek de güzel bir reddiye yazmıştır. Musannif, Nebevî hadisleri delil olarak çokça kullanmış ve bu konuda Ebû Hayyân'ı sert bir şekilde kınamış ve demiştir ki: Onun bu konuda esas aldığı; 'hadislerin anlam itibariyle rivayet edildiği ihtimali, delil olarak kullanılacak lafızların Resûlullah'a ait olup olmadığını kesinleştirmez, dolayısıyla bunu ispat edecek delil olmadıkça da kullanılmaz' mealindeki görüşü doğru değildir. Bazı üstatlarımızın bu konudaki görüşlerini araştırdım ve İbn Mâlik'in bu konudaki görüşünün çok doğru olduğunu gördüm ki o; bu bağlamda kesinlik (yakîn) şartının aranmayacağını, aksine şer'î hükümlerin medarı olan zann-ı galibin yeterli olduğunu belirtmiştir. Aynı şekilde bu, lafızların müfredatı ve i'râb kuralları için de geçerlidir ve dahi bütün bu hususlarda zann-ı galib yeterlidir. Ayrıca söz konusu olan şey, delil olarak kullanılacak olan bu rivayetlerin genel itibariyle herhangi bir değişikliğe uğramadığı yönündeki kesin kanıdır. Çünkü rivayetler konusunda aslolan değişikliğin olmadığı hususudur. Özellikle de hadis riva-

yetinde uygulanan derin tahkik ve zabıt kuralları, muhaddisler ve hadis nakilcileri arasında yaygın olan bir şeydir. Onlardan, anlam itibariyle hadis nakline cevaz verenlere gelince; bana göre bu (muhakemeye dayanan) aklî bir izindir ki aksinin vuku bulmasını engellemez. Bundan dolayı onlar, anlam itibariyle hadis rivayetine cevaz vermelerine rağmen, zabt ve tahkik konusunda çok sert davranmışlardır. Bütün bu açıklamalar ışığında tercih edilen genel kanı hadis lafızlarının değişikliğe uğramadığıdır. Aksi ise sadece basit bir ihtimal olup hükümsüzdür ve (hadis lafızlarının) delil olarak kullanılmasının sıhhatine herhangi bir halel de getirmez.

Ayrıca anlam itibariyle rivayetin cevazı konusundaki uyuşmazlık, tedvîn edilmeyen ve yazıya aktarılmayan hadisler hususundadır. Tedvîn edilen ve kitaplara aktarılan hadislere gelince; bunların lafızlarının değişmediği ve değiştirilemeyeceği konusunda herhangi bir ihtilaf yoktur. İbnu's-Salâh, âlimlerin anlam itibariyle hadis rivayeti konusundaki ihtilaflarını zikrettikten sonra şöyle der: 'Bu hilafın, kitapların ihtiva ettiği hadisler hususunda olmadığını görmekteyiz ki –bildiğimiz kadarıyla– böyle bir tartışma hiçbir zaman için de söz konusu olmamıştır. Dolayısıyla hiç kimsenin, herhangi bir musannifin kitabında zikretmiş olduğu bir lafzı değiştirip yerine başka bir şey koyma hakkı yoktur…'

Hadis ve haberlerin, hatta birçok rivayetin tedvîni ilk dönem içinde ve Arap dilinin bozulmasından önce vuku bulmuştur. Yani bu değişikliği –sözgelimi kabul etsek dahi– yapan kimselerin lafızlarının delil olarak kullanılabileceği bir dönemde olmuştur. Çünkü o gün itibariyle bütün mesele; delil olarak kullanılabilecek bir lafzın, (yine delil olarak kullanılabilecek) başka bir lafızla değiştirilmesidir. Sonuç olarak bütün bu lafızlar arasında istidlalin sıhhati bakımından herhangi bir fark yoktur. Daha sonra değiştirilmiş olan –değişimin takdiri halinde– bu lafızlar tedvîne tabi tutulmuş, bilahare bunların değiştirilmesi ve anlam ile rivayet edilmesi yasaklanmıştır. İbnu's-Salâh'ın da dediği gibi artık bu lafızlar kendi babında bir delil olarak kalmıştır. Önceki lafızla ilgili herhangi bir sanı kendisinin yerini alan yeni lafzın delil olarak kullanılmasına herhangi bir zarar vermez. En doğrusunu ancak Allah bilir."[187]

---

187 "*Hizânetu'l-Edeb*" c. I, s. 4-7.

İkinci Fasıl

1. SAHABE VE TÂBİÎN DÖNEMİNDE İLMÎ HAREKETLİLİK

Şeriatı himaye ve tatbik sorumluluğunun kendi boyunlarına kaldığının bilincinde olan Sahabe, mürtedlere karşı yapılan savaşlar sonrası sayıları iyice azalmaya başlayan Kur'ân hafızları ile birlikte Kur'ân-ı Kerim'in de yok olup gitmesinden endişe etmişler, dolayısıyla biricik kaynaklarını muhafaza etmek için harekete geçmişlerdir. Bilahare Kur'ân-ı Kerim, Hz. Ebû Bekir döneminde toplatılarak bir mushaf haline getirilmiş, ayrıca farklı kıraatler sebebiyle çeşitli İslâm beldelerinde meydana gelebilecek herhangi bir ihtilafın önünü alabilmek gayesiyle de Hz. Osmân döneminde tek kıraat üzere çoğaltılarak muhtelif İslâm beldelerine gönderilmiştir. Sahabe, herhangi bir konuda hüküm vermek için öncelikle Kur'ân'a daha sonra ise Sünnete başvurmuştur. Kendilerine arzedilen meselelerde Resûlullah'ın bir hükmünün olup olmadığını araştırmışlar ve böyle bir şeyin varlığından haberdar oldukları ân ise o hükme bağlanmış ve onu tatbik etmişlerdir. Daha önce Sahabenin içtihat yollarını kapsamlı bir şekilde açıklamıştım.

Sahabe, hadis muhafazasının bir ihtiyaç arzettiğini hissetmiş, bu sebeple öncelikle Hz. Ebû Bekir daha sonra ise Hz. Ömer, hadisleri yazılı olarak muhafaza etmeye çalışmıştır. Ancak Kur'ân-ı Kerim'i ve bundan öte Sünneti koruma azimleri onları bunu yapmaktan alıkoymuştur. Bu konu,

Hadislerin Tedvîni bölümünde daha bir açıklık kazanacaktır. Onlar, Sünnetin öğrenimi ve öğretimi üzerinde yoğunlaşmış; hadisler için de hadis hafızlarına başvurmuşlardır. Hz. Peygamber'in vefatından sonra hadislerin soruşturulması konusunda İbn Abbâs'ın izlemiş olduğu yolu örnek olarak vermemiz yeterli olacaktır: İkrime, İbn Abbâs'ın şöyle dediğini rivayet eder: "Resûlullah (s.a.s.) vefat ettikten sonra Ensâr'dan birine: 'Gel de Resûlullah'ın Ashabına (hadisler hakkında) sorular soralım. Zira onlar bugün itibariyle sayıca çokturlar' dedim. O: 'Aşk olsun sana ey İbn Abbâs! İnsanlar arasında Resûlullah'ın Ashabından nice nice kimseler varken insanların sana ihtiyaç duyacaklarını mı sanıyorsun?' dedi. Bunun üzerine ben de, Resûlullah'ın Ashabına yöneldim ve onlardan hadis sormaya başladım. Öyle ki adamın birinin herhangi bir hadisi bildiği haberi bana ulaştığında kaylûle uykusundayken dahi onun kapısına giderdim. Kapısında (bekler) rüzgârın her yandan üzerime estirdiği topraktan korunmak için ridamı kendime örtü edinirdim. Adam dışarı çıktığında: 'Ey Peygamberin amcazadesi, seni buraya kadar getiren nedir? Bana haber gönderseydin de ben sana gelseydim olmaz mıydı?' derdi. Bense cevaben: 'Ben sana gelmeye daha müstahakım' der ve sözkonusu hadisi kendisine sorardım."[188]

Sahabe, Hz. Peygamberin hadislerini dinleyip nakletmek için büyük bir gayret sarfetmiştir. Bir kimse için mürebbisinin hüküm ve teşri'ini dinlemekten daha sevimli; daha da ötesi bir Müslüman için kendini dalâletten kurtaran ve hayra yönlendiren rehberinin izlerini canlandırmaktan daha izzetli ne olabilir ki? Hiç şüphesiz Sahabe, Resûlullah'ın hadislerini dinlemek ve O'nun sîretini takip etmek için gayet samimane bir gayret sarfetmiştir. Örneğin Hz. Ebû Bekir, Berâ'nın babası Âzib'den bir deve semeri satın almış ve ona: "Berâ'ya söyle de semeri evime taşısın" demiş, Berâ ise cevaben: "Hayır, sen bana Resûlullah ile hicret için yola çıktığınızda ne yaptığınızı anlatmadıkça taşımam" demiş ve o da hicret olayını kendisine anlatmıştır.[189]

Müminlerin emiri Hz. Ali, Ka'bu'l-Ahbâr ile karşılaşmış ve Ka'b kendisine: "Ey Ali, Resûlullah'ın münciyât (insanı kurtaracak olan ameller) hakkında ne dediğini duydun mu?" diye sormuş, Hz. Ali de cevaben: "Ha-

---

188 "*el-Câmi'u li-Ahlaki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'*-" s. 24, s. 24. "*Tezkiretu'l-Huffâz*" c. I, s. 38.
189 "*Müsnedu İmam Ahmed*" c. I, s. 154–156. "*Fethu'l-Bârî*" c. VII, s. 435.

yır, ama mûbikâtı (insanı ziyana uğratacak amellerin neler olduğunu) duydum" demiştir. Bunun üzerine Ka'b, Hz. Ali'ye: "Öyleyse sen bana mûbikâtı anlat, ben de sana münciyâtı anlatayım" deyince Hz. Ali ona: "Resûlullah'ın şöyle dediğini duydum: '*Mûbikât: Sünneti terk, biatı bozma ve cemaatten ayrılmadır*' demiş, Ka'b da Hz. Ali'ye: '*Münciyât ise: Diline sahip olman, evinde oturman ve günahına (hatana) ağlamandır*' demiştir.[190]

Hz. Peygamber'in hayatı esnasında veya vefatından sonra Sahabîlerin bazıları diğer bazılarından birçok rivayetlerde bulunmuşlardır. Örneğin Hz. Ömer'in, Hz. Ebû Bekir'den rivayet etmiş olduğu Resûlullah'ın şu hadisi gibi: "*Bize vâris olunmaz, terikemiz sadakadır.*" Bu, Müslim'in tahric etmiş olduğu sahih bir hadistir. Bu tür rivayetlerden diğer biri ise Hz. Osmân'ın, Hz. Ömer'den rivayet etmiş olduğu şu hadistir: "Resûlullah'ın şöyle dediğini duydum: '*Ben öyle bir kelime biliyorum ki herhangi bir kul bunu hakkıyla söylediğinde ateş ona haram olur: (Bu kelime) Lâ ilâhe illallâh'tır.*' Müslim bunu *Sahîh*inde tahric etmiştir. Ayrıca Hz. Ebû Bekir'in, Hz. Bilâl'den rivayet ettiği bir başka hadis ise şöyledir: "*Ey Bilâl, sabah (namazı) ile sabahlayınız. Zira bu sizin için hayırlıdır.*" Abdurrahmân b. Avf, Hz. Ömer'den şöyle rivayet etmiştir: "Resûlullah (zina cezasına karşılık) recmetti ve bizler de ondan sonra recmi uyguladık." Yine Becâle b. Abde, Abdurrahmân b. Avf'dan: "Ben, Cerîr b. Muâviye'nin Menâzir[191] bölge kâtibi olduğum dönemde bizlere Hz. Ömer'in mektubu ulaştı. (Şöyle diyordu): Senden önceki Hicr Mecûsîlerini denetle ve onlardan cizye al. Zira Abdurrahmân b. Avf bana Hz. Peygamberin Hicr Mecûsîlerinden cizye aldığını haber verdi.'" Sahabîlerin diğer bazı Sahabîlerden rivayetlerine dair birkaç ismi şöylece zikredebiliriz: Hz. Âişe, Hz. Ebû Bekir'den, aynı şekilde o da Hz. Âişe'den hadis rivayet etmiştir; İbn Ömer, İbn Abbâs'tan ve İbn Abbâs da İbn Ömer'den; Hz. Âişe İbn Abbâs'dan o da Hz. Âişe'den; Câbir b. Abdillah, Ebû Sa'îd el-Hudrî'den; Ebû Sa'îd, Câbir'den; Enes, Câbir'den, Câbir de Enes'ten; İbn Abbâs Câbir b. Abdillah'tan, o da İbn Abbâs'tan Ebû Sa'îd el-Hudrî, İbn Abbâs'tan, İbn Abbâs da Ebû Sa'îd el-Hudrî'den rivayet etmişlerdir.[192] Sünen kitapları ve râvî bi-

190 "*el-Muhaddisu'l-Fâsıl*" s. 149.

191 Menâzir: Huzistan bölgesindeki iki belde adıdır. Bunlar Büyük ve Küçük Menâzir olup Kûri'l-Ehvaz'dandırlar. H. 18 yılında feth olunmuşlardır. Bkz: "*Mu'cemu'l-Buldân*" c. VIII, s. 160.

192 Bkz: "*el-Letâif fi-Dekaiki'l-Meârif min-Ulûmi'l-Huffaz el-E'arif*" Zahiriye Mahtutası s. 1, 31.

yografilerine bir göz atılacak olursa, Sahabîlerin bazılarının diğer bazılarından yapmış oldukları rivayetlerin ne kadar çok olduğu görülecektir. Bu ise Sahabîlerin kendi aralarındaki ilmî hareketliliğin apaçık bir delili olup, onların birbirlerinden hadis dinledikleri, rivayet ettikleri ve kendilerinden rivayet edildiğinin göstergesidir. Bütün bunlar hakkı bilme ve Sünnet-i seniyye'yi muhafaza etme yolunda sarfedilmiş çabalardır.

Sahabe, hadisleri kendi aralarında müzâkere etmekle yetinmemiş, aynı zamanda başkalarını da hadis öğrenme/öğretme ve muhafazaya teşvik etmiştir. Özellikle Tâbi'în'i ilim ehliyle haşir neşir olmaya ve onlardan ilim öğrenmeye yönlendirmişlerdir. Bunu gerçekleştirmek için ise her türlü vesileden istifade etmişlerdir. Bu konuda Hz. Ömer'in: "Yönetici olmadan önce fıkıh öğreniniz"[193] sözünü örnek verebiliriz. Ayrıca şöyle demiştir: "Kur'ân'ı öğrendiğiniz gibi ferâizi ve sünnetleri de öğreniniz."[194] Ebû Zerr, hakkın yayılması ve Resûlullah'ın sünnetlerinin tebliğ edilmesi konusunda harikulâde bir örneklik teşkil etmiştir ki onun şöyle dediği rivayet olunmuştur: "Keskin kılıcı ha şurama –boynuna işaret ederek– koysanız ve ben Resûlullah'tan duymuş olduğum bir kelimeyi söyleyinceye kadar işimi bitireceğinizi bilsem onu mutlaka söylerim."[195] Ebu Zerr bu konumuyla, Sahabîler içinde öne çıkmış tek kişi değildir. Aksine sünneti koruma şerefine nail olan binler arasından sadece biridir.

Ebû Kılâbe şöyle demiştir: "İbn Mes'ûd dedi ki: 'İlim yok olmadan önce onu öğreniniz. Şunu bilin ki, ilmin yok olması, onun ehlinin yok olmasıdır.'" Yine o, bid'atlerden sakınmayı ve sünnetlere uymayı öğütlemiş ve: "Sünnette iktisat, bid'atte içtihattan daha hayırlıdır" demiştir.[196] Müminlerin emiri Hz. Ali ise: "Ziyaretleşiniz ve hadisleri müzâkere ediniz. Eğer sizler bunu yapmazsanız (hadisler) silikleşir/yok olup gider" demiştir.[197]

Amr b. el-Âs, Kureyş'ten bir topluluğun karşısına geçip şöyle demiştir: "Neden şu çocukcağızları bir kenara atmışsınız? Böyle yapmayın. Onlara da meclislerde yer açın ve hadis dinletip, anlamalarını sağlayın. Onlar

---

193 "*Fethu'l-Bârî*" c. I, s. 175.

194 "*Câmi'u Beyani'l-İlm ve Fadlihi*" c. III, s. 34.

195 "*Fethu'l-Bârî*" c. I, s. 170.

196 "*Tezkiretu'l-Huffâz*" c. I, s. 15. "*Mecma'u'z-Zevâid*" c. I, s. 125. Ayrıca onun hadis müzâkeresini teşvik etmesine dair bkz: "*Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadîs*" s. 141.

197 "*Şerefu Ashâbi'l-Hadîs*" s. 99. Ayrıca bkz: "*Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadîs*" s. 60 ve 141.

bugün için topluluğunuzun küçükleri olabilirler ama yarının büyükleridirler. Sizler de bir zamanlar bu toplumun küçükleriydiniz ve bugün için büyüklerisiniz."[198]

İbn Abbâs da öğrencilerini hadisleri müzâkere etmeye teşvik etmiş ve şöyle demiştir: "Hadisleri müzâkere ediniz ki elinizden kaçıp gitmesin. Zira o Kur'ân gibi değildir. Kur'ân toplanmış ve korunmuştur. Eğer sizler hadisleri müzâkere etmezseniz elinizden çıkar gider. Sizden hiç kimse 'dün itibariyle hadis rivayet ettim, bugün etmem' demesin. Dün rivayet ettin. Bugün de rivayet et, yarın da." Ayrıca: "Bizlerden herhangi bir şey duyduğunuzda onu aranızda müzâkere ediniz" demiştir.[199]

İlim talebelerini çok seven ve onlar için meclislerde yer açan Ebû Sa'îd el-Hudrî ise: "Hadis anlatınız. Zira bazı hadisler, diğer bazılarını çağrıştırır"[200] sözünü çokça tekrarlamıştır.

Ebû Umâme'nin, öğrencilerine şöyle dediği rivayet olunmuştur: "Bu meclis, sizlere Allah'ın tebliğlerindendir. Hiç şüphesiz Resûlullah, (risâletin) mesajını tebliğ etmiştir. Sizler de bizden duymuş olduğunuz en güzel şeyleri tebliğ edin." Bir rivayette ise öğrencilerine Hz. Peygamber'in hadislerini çokça anlattığı belirtilmiş ve sustuğunda ise: "Akledin ve sizlere tebliğ ettiğimiz gibi sizler de bizden tebliğ edin"[201] dediği rivayet olunmuştur.

Böylelikle Sahabe-i Kiram, hadislerin muhafaza ve müzâkeresi noktasında birbirlerine tavsiyelerde bulunmuş ve öğrencilerini de buna teşvik etmişlerdir. Ayrıca kendilerinden duyulan şeylerin tebliğ edilmesini salık vermişlerdir.

Tâbi'în ve Etbâ'u't-Tâbi'în de, Sahabîlerin yolunu takip etmişlerdir. Onlar da evlatlarına ve öğrencilerine sünneti muhafazayı ve ilim meclislerine iştiraki öğütlemişlerdir. Örneğin Urve b. ez-Zübeyr, çocuklarına ve öğrencilerine bunu tavsiye etmiştir.[202] Alkame, öğrencilerini hadis öğrenmeye ve müzâkere etmeye teşvik etmiştir.[203] Abdurrahmân b. Ebî Leylâ ise

---

198 "*Şerefu Ashâbi'l-Hadîs*" s. 89.

199 "*Şerefu Ashâbi'l-Hadîs*" s. 99. Benzeri için bkz: "*el-Câmi'u li-Ahlaki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'-*" Zahiriye nüshası s. 48.

200 "*Şerefu Ashâbi'l-Hadîs*" s. 100.

201 "*Şerefu Ashâbi'l-Hadîs*" s. 100.

202 Bkz: İbn Sa'd "*et-Tabakât*" c. II, b.2, s. 134-135. "*el-Muhaddisu'l-Fasıl*" Dımeşk nüshası c. I s. 15.

203 Bkz: "*Şerefu Ashâbi'l-Hadîs*" s. 100. Zuheyr b. Harb "*Kitabu'l-İlm*" s. 189. "*el-Câmi'u li-Ahlaki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'-*" s. 46. "*el-Muhaddisu'l-Fasıl*" s. 129, 130.

şöyle demiştir: "Hadisin ihyası onu müzâkere etmektir. Hadisleri müzâkere ediniz."[204] Şu ibare ise âlimler arasında yaygınlık kazanmış meşhur bir deyiştir: "Hadisleri müzâkere ediniz. Zira hadis, hadisi çağrıştırır."[205]

Bunun yanısıra bazı babalar, çocuklarını hadis ezberlemek için cesaretlendirmişler ve her hadis ezberlediklerinde kendilerine hediyeler vermişlerdir. Bu konuda Nadr b. el-Hâris'in şöyle bir rivayeti vardır: "İbrahim b. Edhem'in şöyle dediğini duydum: 'Babam bana: 'Ey oğlum! Hadis öğren. Her hadis duyduğunda ve onu ezberlediğinde sana bir dirhem vereceğim.' dedi. Ben de böylece hadis öğrenmeye başladım.'"[206]

Günümüz eğitimcilerinin bu yöntem karşısındaki konumları ne olursa olsun, bu yolun hadislerin öğreniminde bir başlangıç vesilesi olduğu şüphe götürmez bir gerçektir. Her ne kadar çocuğun nazarında ilk gaye hediye olsa bile bu hal hadis ezberlemeye alışan çocuk için daimi bir gaye olmaktan çıkacak ve yerini asli gayeye bırakacaktır. Böylelikle hadislerin kıymetini ve faydalarını takdir edebilecek ve anlamını kavramaya yönelerek onun âşıklarından biri olacaktır. İster hediyeler kesilmiş olsun isterse de olmasın.

Tarih, hadis öğrenimine yönelen ve bu yolda eşine ender rastlanır gayretler sarfeden ilim talebeleriyle ilgili birçok haberi muhafaza etmektedir. Onlar kendi arzuları ve meyilleri ile hadis öğrenmeye yönelmişlerdir. Öyle ki hadis aşığı bazı ilim talebeleri bir veya iki hadis dinleyebilmek için bazı hizmetlerde dahi bulunmuşlardır.[207]

O asırda hadis öğrencileri arasında gayet olumlu bir ilmî rekabet cere-

---

204 A.g.e.

205 A.g.e.

206 "*Şerefu Ashâbi'l-Hadîs*" s. 90. İbrahim b. Edhem, İmam es-Sevrî'nin çağdaşıdır. Vefat tarihi -büyük bir ihtimalle- H. 161 yılıdır ki kendisi muttaki ve mücahid bir insandır. Bkz: "*el-Bidaye ve'n-Nihaye*" c. X, s. 135.

207 Süfyân b. Uyeyne şöyle demiştir: "Babam Kûfe'de sarraf idi. Bilahare Mekke'ye taşındık. Öğle namazı için mescide gittiğimizde ben kapıya doğru yöneldim ve orada eşeğinin üzerinde bir şeyh gördüm. Bana, 'Ey çocuk şu eşeğime sahip ol da namazımı kılıp geleyim.' dedi. Kendisine cevaben: 'Hayır, ama bana hadis anlatırsan olur.' deyince adam: 'Sen hadisi ne yapacaksın?' dedi. (Yaşımdan dolayı) beni küçümsedi. Kendisine, 'Bana hadis anlat!' dedim. Cevaben: 'Câbir b. Abdillah bana anlattı. İbn Abbâs bizlere anlattı...' dedi ve bana sekiz tane hadis rivayet etti. Ben de eşeğine göz kulak oldum ve anlattığı hadisleri ezberlemeye başladım. Namazı kılıp çıktıktan sonra bana: 'Sana anlattıklarımın bir faydası oldu mu (bari) beni bu yüzden alıkoydun?' deyince, ben de kendisine: Sen bana şunu şunu anlattın.' dedim ve anlattıklarını teker teker saydım. Bana: "Allah seni mübarek eylesin, yarın meclise gel dedi. Meğer o şeyh, Amr b. Dînâr (h. 48-126) imiş." Bkz: "*el-Muhaddisu'l-Fasıl*" Dımeşk nüshası c. I s. 16. 171.

yan etmiştir. Örneğin falan bâbın hadislerini ezberleyebilen kimse *zeki*, herhangi bir Sahabeye koşturan ve vefatından önce ondan hadis öğrenen kimse *gayretkeş/mucidd*, şeyhinin sevgisiyle bahtiyar olup öğrencileri arasından sıyrılan ve şeyhinden hadis yazan, ona okuyan daha sonra ona arzedip önünde tashih eden kimse ise *başarılı/muflih* olarak nitelendirilmiştir.

Bütün bunlardan dolayı hadis ehlinin, bu şerefli ilmin tahsilinde gayet ciddi davrandıklarını ve onu öğrenmek için ellerinden gelen gayreti sarfederek adeta birbirleriyle yarıştıklarını görmekteyiz.[208] Böylelikle ilim talebeleri göz dolduracak ve gönüllere su serpecek bir şekilde çoğalmıştır. Öyle ki Sahabînin biri, kendilerine hadis anlattığı insanların çokluğundan dolayı bir evin damına çıkıp hadis rivayet etmek zorunda kalmıştır.[209] Enes b. Sîrîn: "Cemâcim vakası öncesi Mekke'ye geldim ve burada hadis öğrenen dörtbin kişi gördüm" demektedir.[210] Bir rivayette ise, bunlardan dörtyüz kişinin fakih olduğunu belirtmiştir.[211] (Hicrî) Birinci asrın son çeyreği başlamadan önce Kûfe, hadis ehlinin gözdesi haline gelmiştir. Ancak bu ilmî hareketlilik bir bölgeyle sınırlı kalmamış, aksine her bölgede yayılmıştır. İlim halkaları her bir yerde düzenlenmiştir. Örneğin Dımeşk şeyhlerinin ilim halkalarının yanısıra sadece Ebu'd-Derdâ'nın Dımeşk Camiîndeki öğrenci sayısı binbeşyüz küsuru aşmıştır ki öğrenciler bu halkalarda (öğrenmiş oldukları hadisleri) yazmışlardır.[212] İslâm pınarı Mekke ve Medine şehirlerindeki halkaların yanısıra Hıms, Haleb, Fustât, Basra, Kûfe, Yemen vb. gibi yerlerde de ilim halkaları oluşturulmuştur. Medine'deki ilim halkaları adeta bir bahçeyi (ravza) andırmış ve ilim talebesi istediği halkayı tercih edebilmiştir.[213]

Mescid-i Harâm, Emevî halifesi Abdulmelik b. Mervân döneminde ilim talebeleriyle dolup taşmıştır. Hatta burayı ziyareti esnasında Müslü-

---

208 Bkz: "*el-Muhaddisu'l-Fasıl*" s. 143. Konuyla ilgili bilgiler içermektedir.

209 Bkz: Zuheyr b. Harb "*Kitabu'l-İlm*" s. 192.

210 "*el-Muhaddisu'l-Fasıl*" Dımeşk nüshası s. 81. Haccâc ve Abdurrahmân b. el-Eş'as (h. 82) arasında geçen Deyru'l-Cemâcim olayı meşhurdur. Abdurrahmân b. el-Eş'as ve birçok Kur'ân hafızı bu olayda vefat etmişlerdir. Bkz: "*Tarihu't-Taberî*" c. V, s. 157. Deyru'l-Cemâcim, Kûfe'nin dışında ve yedi fersah uzakta bir bölgedir. Basra'ya doğru Burr tarafındadır. Bkz: "*Mu'cemu'l-Buldan*" c. IV, s. 131.

211 "*el-Muhaddisu'l-Fasıl*" s. 135.

212 Bkz: İbn Asâkir "*Tarihu'l-Kebir*" c. I, s. 69.

213 Bkz: "*el-Muhaddisu'l-Fasıl*" s. 9.

manların çocuklarını ve ilim talebelerini barındıran bu sayısız halkaların manzarası karşısında oldukça etkilenmiş ve bu halkaların şeyhlerinin kimler olduğunu sormuştur. Bunlar arasında, Atâ, Sa'îd b. Cübeyr, Meymûn b. Mihrân, Mekhûl, Mücâhid ve diğer bazı kimseler de vardır. Bunun üzerine Kureyş çocuklarına ilim öğrenmeyi ve onu muhafazayı tavsiye etmiştir.[214]

İslâm Devleti içindeki bu ilmî merkezlerin ne kadar hareketli bir yapıya sahip olduğu, Sahabe ve Tâbi'în döneminde ilmin yayılma süreci konusu açıklandığında daha iyi bir şekilde anlaşılacaktır.

Allah (c.c), bu ümmete bizzat Hz. Peygamber ve Sahabe-i Kirâmın rahle-i tedrisinde yetişen ilmin, edebin ve terbiye usulünün öncüsü birçok âlim bahşetmiştir. O asrın öncüleri olan bu insanlar, dostlarını ve öğrencilerini eğitmek için can ve başla çalışmışlardır. Özellikle de yeni yetişen ilim nesline aşırı bir özen göstermişlerdir. Örneğin –el-A'meş'in çağdaşlarından olan– İsmail b. Recâ çocukları bir araya toplayarak onlara hadis öğretmiştir.[215] el-A'meş'in yanından geçen –Süleymân b. Mihrân– (onun çocuklara hadis öğrettiğini görünce) kendisine: "Şu çocuklara mı hadis öğretiyorsun?" deyince, el-A'meş cevaben: "Bu çocuklar senin dinini muhafaza edecek olanlardır" demiştir.[216] Mutarrıf b. Abdillah (öğrencilerine hitaben) şöyle demiştir: "Benim için sizlerle bir arada olmak, ailemle bir arada olmaktan daha sevimlidir."[217] Süfyân es-Sevrî ise: "Eğer onlar bana gelmezlerse (yani hadis öğrencileri) ben (onlara ders vermek için) evlerine giderim" demiştir.[218] Âlimler, öğrencilerine hadis öğrettikleri gibi, onlara hadisler karşısında edebli olmayı ve ona tazimi de öğretmişlerdir.[219] Bu ilim halkaları büyük bir önem taşımış, bu halkalarda öğrenim gören hadis talebeleri hocalarına karşı gayet saygılı davranmış, onlara hizmet ve ilimlerinden istifade etmekle övünegelmişlerdir. Hocaları ile olan münasebetlerinde, daimi bir saygı ve ihtiram içinde olan bu öğrenciler, gerek tartışma gerekse onlardan ilim öğrenme esnasında bu tavrı bir ân için olsun elden

---

214 A.g.e: s. 35-6.

215 Bkz: Zuheyr b. Harb "*Kitabu'l-İlm*" s. 190.

216 "*Şerefu Ashâbi'l-Hadîs*" s. 89. "*el-Muhaddisu'l-Fasıl*" Dımeşk nüshası c. I s. 15.

217 "*Şerefu Ashâbi'l-Hadîs*" s. 102.

218 "*Şerefu Ashâbi'l-Hadîs*" s. 103. Urve b. ez-Zübeyr, insanları, (anlatmış olduğu) hadisler ile bir araya getirmekle meşhur olmuştur. Bkz: Zuheyr b. Harb "*Kitabu'l-İlm*" s. 187.

219 Bkz: İbn Sa'd "*et-Tabakât*" c. V, s. 345.

bırakmamışlardır. Bu konuda, Sahabe ve Tâbi'în'in ilim talebelerine yapmış oldukları birçok tavsiye rivayet edilmiştir.[220]

İlim halkaları, hocaları ve öğretim metotları konusu ise başlı başına ele alınması gereken geniş bir mevzudur. Zira bu konuyla ilgili ciltleri aşan rivayetler vardır ki onları buraya taşımamız olanaksızdır. Ancak Sahabe ve Tâbi'în'in öğretim metoduna ilişkin özet bazı bilgiler aktarmakla yetineceğiz.

Bu konuda ilk olarak dikkatimizi çeken en belirgin çizgiler, günümüz öğretim metotlarında da büyük bir yer edinmiş olan bir takım esaslardır ki bunlardan bazılarını şöylece sıralayabiliriz:

A. Muhaddislerin Hâllerinin Gözetilmesi

Sahabe ve Tâbi'în, öğrencilerinin konumlarını gayet dakik bir şekilde mülahaza etmiş ve onlara idrakleri mucibince hadis anlatmışlardır. Ayrıca şeyhlerinin, kendilerine rivayet etmiş oldukları hadisleri iyice kavrayabilmeleri için hadisleri şerhetmiş ve bu hadislerin varid olduğu münasebetleri açıklamışlardır. İbn Mes'ûd'un şöyle dediği rivayet olunmuştur: "Adamın biri, bir hadis anlatır da, o hadisi aklı almayacak bir kimse dinlerse bu onun için fitne olur."[221] Başka bir rivayette ise: "Herhangi bir topluluğa anlatmış olduğun(uz) bir hadis, akıllarının alamayacağı bir hadis ise bu mutlaka onların bazıları için fitne olacaktır" demiştir.[222] Hammâd b. Zeyd yoluyla, Eyyûb'un şöyle dediği rivayet olunmuştur: "İnsanlara anlayamayacakları şeyleri anlatmayın. Zira bu onlara zarar verir."[223]

B. Ehil Olana Hadis Rivayet Etmek

Sahabe ve Tâbi'în, râvîlerin hâllerini gözettikleri gibi hadisleri, ehli ve öğrencileri arasında yaymaya da özen göstermişlerdir. Ayrıca hadisleri sefih, sapkın ve hevâ ehli kimselerden de uzak tutmaya çalışmışlardır. Bunun yanısıra kendi meclislerine sadece ilim talebelerinin katılmasına da dikkat

220 Bkz: "*el-İ'kdu'l-Ferîd*" c. II, s. 78.

221 "*el-Câmi'u li-Ahlaki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'*-" s. 129.

222 "*Tezkiretu'l-Huffâz*" c. I, s. 15. Bunun benzeri bir sözü, Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe'nin söylediği de rivayet olunmuştur. Bkz: "*el-Muhaddisu'l-Fasıl*" s. 143.

223 "*el-Câmi'u li-Ahlaki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'*-" s. 129.

etmişlerdir. İmam ez-Zührî: "Hadisin bayağılaştırılması, ehil olmayan kimseler arasında yayılmasıdır" demektedir.[224] el-A'meş ise, hadislerin zayi edilmesini, ehli olmayan kimseler arasında yaymak olarak görmüştür. Ayrıca şu sözünü çokça tekrarlamıştır: "İncileri domuzların önüne serpiştirmeyiniz." Yani hadisleri, ehil olmayan kimselere anlatmayınız.[225]

el-A'meş, bir keresinde Şu'be b. el-Haccâc'ın birilerine hadis anlattığını görmüş ve ona şöyle demiştir: "Yazıklar olsun sana ey Şu'be! İncileri domuzların boynuna mı asıyorsun?"[226] Mucâlid b. Sa'îd şöyle demektedir: "Şa'bî, bana bir hadis anlatmıştı. Ben de bu hadisi ondan rivayet ettim. Birileri ona gelip bu hadisi sorunca o: 'Ben bu hadisi kesinlikle anlatmadım.' dedi. Onlar bana gelince ben de Şa'bî'ye gittim ve ona: 'Bu hadisi bana sen anlatmadın mı?' dedim. O da bana: 'Ben sana hikmet ehli/hakîmlerin hadisini anlatıyorum, sen ise gidip bunu sefihlere anlatıyorsun!' dedi."[227] Ayrıca Şa'bî şöyle demiştir: "Bu ilmi ancak akıllı ve dindar olan kimseler taleb etmiştir. Dindar olmayıp akıllı olan kimse için: Bu ilme nail olamaz, denilmiştir. Ayrıca dindar olup akıllı olmayan kimse için de: Bu ancak akıllıların nail olabileceği bir iştir, denilmiştir."[228]

Bu başlığı, Zaide b. Kudâme'nin[229] kendisine hadis talebi için gelenlere karşı, Sünnet-i seniyye'yi muhafaza etmek için uygulamış olduğu ihtiyat yollarından özet bazı bilgiler aktarmakla bitirmek istiyorum. Amr b. el-Muhelleb el-Ezdî şöyle rivayet etmiştir: "Zâide herhangi bir kimseyi imtihan etmedikçe ona hadis anlatmazdı. Eğer yabancı biri ise ona nereli olduğunu sorardı. Eğer belde ehlinden biri ise bu kez namaz kıldığın yer neresidir, derdi. Hâkimin delil sorması gibi sorardı. Kendisine cevap verildikçe sorardı. Eğer bid'at sahibi bir kimse ise ona, bir daha bu meclise gelme, derdi. İyi biri olduğuna kanaat getirdiğinde onu yakınlaştırır ve hadis anlatırdı. Kendisine, neden böyle yaptığı sorulduğunda ise cevaben: 'Bu

---

224 "*el-Muhaddisu'l-Fâsıl*" s. 141.

225 "*el-Muhaddisu'l-Fâsıl*" s. 141.

226 "*el-Muhaddisu'l-Fâsıl*" s. 142.

227 "*el-Muhaddisu'l-Fâsıl*" s. 141. Muhtemelen Şa'bî'nin bu olayı hoş görmemesi, bu sefih kimselerin, o hadisi kendi hevâlarına bir mesnet ittihaz edinecekleri endişesi olmuştur.

228 "*Tezkiretu'l-Huffâz*" c. I, s. 77.

229 Biyografisi için bkz: "*Tezkiretu'l-Huffâz*" c. I, s. 194. Hüccet imamlardan biri olup H. 161 yılında vefat etmiştir.

ilmin, ona ehil olmayan kimselerin eline kalmasından ve bunların daha sonra kendilerine ihtiyaç duyulacak imamlar haline gelip de (bu ilmi) istedikleri gibi değiştirmelerinden korkuyorum.' derdi."[230]

Zaide'nin bu şiddetli tavrının ilim öğrenilmesi ve yayılmasını engellediği zannedilebilir. Ayrıca onun bu yönteminin diğer öğretmenlerin yollarıyla çeliştiği de söylenebilir. Ancak onun bu eğitim metodunun sünneti koruma vesilelerinden biri olduğu, hadis istismarcısı bir takım bid'at ve hevâ ehli kimselerin önünü tıkadığı, ayrıca hadisleri kendi arzularına göre değiştirmelerini engellediği aşikârdır.

C. Kur'ân-ı Kerim'den Sonra Hadis Öğretimi

Müslümanların Allah'ın kitabıyla haşir neşir olmaları, tilavetini öğrenmeleri, anlam ve tefsirini kavramaları, onu ezberlemeleri önceliği bedihi bir hakikattir. Hadis âlimleri, herhangi bir kimsenin Kur'ân okumadan, ayrıca onun ya tümünü ya da büyük bir bölümünü ezberlemeden hadis öğrenimine geçmemesi konusunda icmâ etmişlerdir. Bunu ifa ettikten sonra, hadis dinlemeye ve şeyhlerden hadis yazmaya başlar. Muhaddislerin birçoğu öğrencilerin, Kur'ân eğitimi aldıklarından veya en azından onun bir kısmını ezberlediklerinden emin olmadıkça onları halkalarına kabul etmemiştir. Bu konuda Hafs b. Gıyâs şöyle demiştir: "A'meş'e gittim ve kendisine, 'Bana hadis anlat', dedim. Bana: 'Kur'ân'ı ezbere biliyor musun?' dedi. 'Hayır', dedim. O da bana: 'Git Kur'ân'ı ezberle, ondan sonra gel sana hadis anlatayım', dedi. Ben de gidip Kur'ân'ı ezberledim ve sonra yanına vardım. (Beni imtihan için) Kur'ân okumamı istedi, ben de okudum ve bana hadis anlattı."[231]

D. Münker Hadislerden Sakın(dır)ma

Sahabe ve Tâbi'în, zayıf ve uydurma rivayetlerin yayılmasından korkmuşlar ve bu tür hadislerin rivayet edilmesini yasaklamışlardır. Daha önce de açıkladığımız üzere, rivayetler konusunda hassas davranılmasını ve hadislerin araştırılmasını istemişlerdir. Ayrıca bilinen hadislerin rivayet edilmesini, ilim talebeleri –özellikle de yeni olanlar– arasında yayılmasını teşvik

---

230 "*el-Muhaddisu'l-Fâsıl*" s. 142.

231 "*el-Muhaddisu'l-Fasıl*" Dımeşk nüshası c. I s. 19.

etmişlerdir. Bu konuda, Ali b. Ebî Tâlib'in: "İnsanlara, aşinası oldukları hadisleri anlatın. Bilmedikleri şeyleri bırakın. Sizler, Allah ve Resûlünün (sizlerden dolayı) yalanlanmalarını ister misiniz!?"[232] dediği rivayet olunmuştur. İmam ez-Zehebî şöyle demiştir: "İmam Ali (r.a.) münker hadislerin rivayetini engellemiş ve meşhur hadislerin rivayet edilmesini teşvik etmiştir. Onun bu usulü akide, fezâil, rekâik gibi konulardaki zayıf ve münker hadislerin önünü almada çok etkili temel bir kaidedir. Bunlardan birinin (meşhur) diğerinden (münker) ayrılması bilgisi ise ancak Rical-i Hadis konusunda otorite olmakla mümkündür."[233]

Hadis şeyhleri, 'münker' ve 'şâzz'[234] hadisleri, bunların rivayet yollarını, ayrıca uydurma hadisleri de ezberlemiş ve herhangi bir yerde kendilerine anlatıldığında bunlara açıklık getirmişlerdir. Öğrenciler derslerinde iyi bir mesafe katettikten sonra, kendilerine bu tür (mahzurlu) hadisleri rivayet etmiş ve bunların illetlerini açıklamışlardır. Bu konuları (kitabın ilerleyen bölümlerinde) 'Hadis Uydurmaları' başlığı altında geniş bir şekilde ele alacağız.

E. Usancı Gidermek İçin Değişiklik ve Çeşitlilik

Sahabe ve Tâbi'în, öğrencilerinin canlılığını yineleyecek şeyleri takdir etmişler, dolayısıyla ders ve halkalarında istenen gayenin hasıl olması için sözkonusu hususları uygulamışlardır. Örneğin, bazen derslerinde değişik konulu hadisleri ele almışlar, bazen de hadis ricalleri konusunu işlemişlerdir. Kimi derslerde Hz. Peygamberin sîretini konu edinirken, diğer bazı derslerde ise hadislerin varid olduğu münasebetleri ve sebepleri açıklamaya çalışmışlardır.

Hadis dersi, göz alıcı bir ders olup öğrencileri kendisine çekmiştir ki böylelikle bu öğrenciler dinleri ve dünyaları ile alakadar birçok konuyu içeren hadis ilmiyle haşir neşir olmuşlardır. Ancak bununla birlikte hadis hocaları, öğrencilere yılgınlık gelebileceği endişesini taşımışlar ve bunu gi-

232 "*Tezkiretu'l-Huffâz*" c. I, s. 12–13. "*Fethu'l-Bârî*" c. I, s. 235.

233 "*Tezkiretu'l-Huffâz*" c. I, s. 12–13.

234 *Münker hadis*: Zayıf bir râvînin rivayetine, daha zayıf bir râvî tarafından muhalif şekilde rivayet edilen hadis yahut zayıf bir râvînin, sika râvî veya râvîlere muhalif olarak rivayet ettiği hadistir. Tafsilat için ek bölüme bkz. *Şazz hadis*: Sika râvîlerin rivayet ettiği hadisin metnine veya senedine muhalif olarak rivayet edilen hadislerdir. (Çev.)

dermek için farklı yollara başvurmuşlardır. Örneğin, Hz. Peygamberin ve daha sonra Sahabe-i Kiramın da yaptığı gibi,[235] öğrencilerine öğütler vermişlerdir. Hz. Âişe, Tâbi'în'e bunu tavsiye etmiş, Ubeyd b. Umeyr'e ise: "Sakın ola ki insanlara bıkkınlık verip bîzar etmeyesin" demiştir.[236] Meclislerini, umulan faydanın hâsıl olmayacağı endişesiyle fazla uzatmamışlardır. İmam ez-Zührî: "Meclis uzarsa, bundan şeytanın da bir nasibi olur"[237] demiştir. İbn Abbâs'ın şöyle dediği rivayet olunmuştur: "Kur'ân ve tefsir sonrası, hadisle dolup taşan kimse bundan sonra (şiir vb. şeylere) dalsın." Ebu'd-Derdâ'nın ise: "Ben kalbimi eğlenceli şeylerle rahatlatırım ki bununla hakikati güçlendireyim"[238] dediği rivayet olunmuştur.

Sahabîler, bazen dinlenmek ve rahatlamak için meclislerinde cahiliye günlerini anmış ve şiirler okumuşlardır. Ayrıca canlılıklarını tazelemek için konu değiştirmişlerdir. Ebû Hâlid el-Vâlî: "Bizler, Hz. Peygamberin Ashabıyla otururduk ve onlar bazen cahiliye günlerini anıp şiirler okurlardı"[239] demektedir. İmam ez-Zührî hadis anlattıktan sonra şöyle demiştir: "Şiirlerinizden okuyun, kendi hikâyelerinizi dillendirin. Hiç şüphesiz kulakların (konuşmadan) bıktığı olur. Nefsin ise arzuları vardır."[240] Ayrıca: "Bazen kalpleri dinlendirip ferahlatınız" demiştir.[241]

F. Hz. Peygamberin Hadislerine Saygı

Sahabe ve Tâbi'în'in sünnete bağlılıklarını ve Kur'ân'dan sonra onu birincil kaynak olarak gördüklerini açıklamıştım. Onlar sünnet karşısında, konumu ne olursa olsun herhangi bir kimsenin görüşünü kesinlikle kabul etmemişlerdir. Ayrıca sünnete bağlandıkları derecede hadis meclislerine de saygı göstermiş ve hadis hafızlarına hürmet etmişlerdir. Bu suretle öğretmen, öğrenci, kısacası bu konuyla haşir neşir olan herkes Hz. Peygamberin hadislerine karşı edebi elden bırakmamıştır.

---

235 Bu konuda Abdullah b. Mes'ûd'tan gelen bir rivayet için bkz: "*Müsnedu İmam Ahmed*" c. V, s. 202, Hadis No: 3581. "*Câmi'u Beyani'l-İlm ve Fadlihi*" c. I, s. 105.

236 "*el-Câmi'u li-Ahlaki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'*-" s. 136.

237 "*el-Câmi'u li-Ahlaki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'*-" s. 136.

238 "*el-İ'lanu bi't-Tevbîh Limen Zemme't-Tarîh*" s. 41. Söz konusu eğlenceden kasıt meşru olan ve kalbi ferahlatıp canlılık verendir.

239 "*Câmi'u Beyani'l-İlm ve Fadlihi*" c. I, s. 105.

240 "*Câmi'u Beyani'l-İlm ve Fadlihi*" c. I, s. 104.

241 "*Câmi'u Beyani'l-İlm ve Fadlihi*" c. I, s. 105.

el-A'meş, Dırâr b. Murre'den, onların abdestsiz olarak Hz. Peygamberden hadis rivayetini hoş görmediklerini rivayet etmiştir.[242] el-A'meş ise hadis anlatmak istediğinde abdestsizse hemen teyemmüm etmiştir.[243] Katâde ise: "Resûlullah'ın hadislerinin ancak taharetli bir şekilde anılması hoş görülürdü."; bir başka rivayette ise "abdestli olarak" demiştir.[244] Bu durum birçok âlim hakkında rivayet edilmiştir.

Resûlullah'ın bir hadisini zikretmek isteyen Sa'îd b. el-Müseyyib hasta döşeğinde olduğu halde: "Beni doğrultun. Zira ben, Hz. Peygamberin hadisini yatakta serilmiş bir halde anmak istemiyorum"[245] demiştir.

er-Râmehürmüzî şöyle demektedir: "Onların çoğu, hadis anlatmaya başlamadan önce güzelce temizlenir, âlimler en güzel elbiselerini giyerek namaz için abdest alırcasına abdest alırlardı." Yine bu bağlamda Ebu'l-Âliye'nin şöyle bir sözü vardır: "Hz. Peygamberden hadis anlatmaya başlamadan önce güzelce hazırlanırım." İmam Mâlik hadis derslerine çıkmadan önce namaz için abdest alır gibi abdest almış, en güzel elbisesini giyinmiş ve sakallarını tarayıp takke (kalensuva) takmıştır. Kendisine bunu niçin yaptığı sorulduğunda: "Hz. Peygamberin hadisine ihtiramda bulundum" demiştir.[246]

İmam Mâlik evinde izdiham oluşmaması için bazen her belde ehline ayrı ayrı hadis dersi verirdi. Kapısında duran bir münâdî: "Hicâz ehli içeri girsin" diye nida eder ve onların haricinde kimse girmez, akabinde "Şâm ehli içeri girsin" diye nida eder ve bu böylece devam ederdi.[247] Böyle yapmasının sebebi ise öğrencilerin ve onların yönelteceği soruların fazlalaşmasını önlemekti. Zira böyle yoğun bir durumda derse katılan kimselerin istifadeden mahrum kalmaları muhtemeldi.

Hadis öğrenme yolunda birçok edeb kuralı ve uyulması gereken usuller vardır. Muhaddise soru yöneltme, ona hadis okuma ve arzetme, hoca karşısında tavır, ilim meclislerine katılma vb. gibi ki sadece bu konuları

242 "*Câmi'u Beyani'l-İlm ve Fadlihi*" c. II, s. 198. "*el-Muhaddisu'l-Fâsıl*" s. 147.

243 "*Câmi'u Beyani'l-İlm ve Fadlihi*" c. II, s. 199.

244 "*Câmi'u Beyani'l-İlm ve Fadlihi*" c. II, s. 199.

245 A.g.e.

246 Bkz: "*el-Muhaddisu'l-Fâsıl*" s. 146.

247 A.g.e: s. 147.

içeren özel kitaplar vardır.[248] Aynı şekilde birçok Hadis Usulü ve Hadis İlimleri kitaplarında da bu konular için özel bölümler oluşturulmuştur.

G. Hadis Müzâkereleri

İlim öğrencileri, hadis meclislerine sadece iştirak etmekle yetinip daha sonra da öğrenmiş oldukları şeyleri müzâkere etmeksizin bir diğer meclisin vakti gelinceye kadar kendi işlerini takibe koyulmamıştır. İlim halkaları, öğrencilerin istedikleri zaman gelip, istedikleri zaman ise ayrıldıkları, boş vakitleri değerlendirme ve oyalanma seansları gibi de olmamıştır. Aksine bu dersler, hocaların öğrenciler için belirlemiş olduğu özel vakitlerde yapılmıştır. Örneğin sabah namazından sonra kuşluk vaktine kadar veya öğle ile ikindi arası gibi vakitlerde olup öğrenciler bu dersler başlamadan önce yerlerini almak için adeta birbirleriyle yarışırdı.[249] Öyle ki hoca derse gelmeden önce bütün öğrenciler hadis dersine hazır bir vaziyet alırdı. Öğrencilerden herhangi birinin yokluğu durumunda hocaları bunu soruşturmuş ve sebebini öğrenirlerdi. Bazen de öğrenci arkadaşlarından bazılarını bunun sebebini öğrenmek üzere görevlendirirlerdi. Diyebiliriz ki geçmiş dönem ilim halkaları günümüz okullarındaki düzenli sınıf sistemi gibi olmuştur.

Bundan dolayı hadis ehli, bu meclislere katılmak için büyük bir özen göstermiş ve öğrenmiş oldukları malumatı kendi aralarında müzâkere edip ezberlemişlerdir.

Sahabîler de, Hz. Peygamber döneminde böyle yapmışlardır, nitekim Enes b. Mâlik şöyle demektedir: "Bizler, Hz. Peygamberin yanında bulunur, ondan hadis dinler ve daha sonra kalkıp bunları ezberleyinceye kadar kendi aramızda müzâkere ederdik."[250]

---

248 Hatîb el-Bağdâdî bu konuda geniş bir kitap telif etmiş ve kitabını "*el-Câmi'u li-Ahlaki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'*-" olarak isimlendirmiştir. Bu kitapta hadis dersleri, hocaları, öğrencileri ve müzâkereleri ile alakalı konuların birçoğunu ele almıştır. Bu eser hâlâ yazma halindedir. İskenderiye, Daru'l-Kutub'da tam bir nüshası bulunmaktadır. Ayrıca bu nüshadan bir tane kopya edilerek Daru'l-Kutub el-Mısriyye'ye aktarılmıştır ki, 196 levha halindedir. Fotoğraflanan her levha, asli nüshanın iki sayfasını kapsamaktadır. Ben ve bazı dostlarım bu eseri tahkik etmeye başladık. Umarım basılması ve Müslümanların bundan faydalanması konusunda muvaffak oluruz. (Bilahare mezkûr eserin tahkiki tamamlanmış ve birkaç kez basımı yapılmıştır. Çev.)

249 Bu konuda geniş bilgi için bkz: "*el-Câmi'u li-Ahlaki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'*-" "İn'ikâdu'l-Mecâlis" bölümü.

250 "*el-Câmi'u li-Ahlaki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'*-" s. 46.

Tâbi'în ve Etbâ'u't-Tâbi'în de hem fert ve hem de cemaat bazında Hz. Peygamberin hadislerini müzâkere ederlerdi. Ebû Sâlih es-Semmân[251] şöyle demektedir: "İbn Abbâs bir gün bizlere bir hadis anlattı ancak onu ezberlemedik. Daha sonra onu, kendi aramızda ezberleyinceye kadar müzâkere ettik."[252] Abdurrahmân b. Ebî Leylâ, Atâ b. Yesâr'dan şöyle rivayet etmiştir: "Câbir b. Abdillah'ın yanında bulunurduk ve bizlere hadis anlatırdı. Onun yanından ayrıldıktan sonra bizlere anlatmış olduğu hadisleri müzâkere ederdik."[253] Müslim el-Batin ise şöyle demiştir: "Ebû Yahyâ el-A'rec'i –kendisi İbn Abbâs'ın hadislerine vakıf biridir– gördüm. O ve Sa'îd b. Cübeyr, Kûfe Mescidinde bir araya gelmişler ve İbn Abbâs'ın hadislerini müzâkere ediyorlardı."[254] Abdurrahmân b. Ebî Leylâ ise: "Hadisin ihyası onu müzâkere etmektir. Hadisleri müzâkere ediniz" demiştir. Abdullah b. Şeddâd ona: "Allah rahmet eylesin sana! Kalbimde ölmeye yüz tutmuş nice hadisleri ihya ettin" demiştir.[255]

Kimi vakitler ise müzâkere meclisleri gecenin başlamasından sabah ezanına kadar uzayıp giderdi.[256] Bazı öğrenciler arkadaşlarıyla bir araya gelip hadis müzâkeresi yapmak için sabırsızlanır ve bir ân önce günün ışımasını arzulardı. İbrahim en-Neha'î şöyle demektedir: "Arkadaşlarımla bir araya gelip hadis müzâkere etme arzusundan dolayı geceler bana çok uzun gelirdi."[257] Şu'be b. el-Haccâc'ın, Abdullah b. Avn'ın yanından çıktıktan sonra bütün parmaklarını yumduğu bir sırada arkadaşlarından birinin kendisiyle konuşmak istemesi üzerine ona şöyle dediği rivayet olunmuştur: "(Şu ân için) benimle konu-a. Çünkü, İbn Avn'dan on tane hadis ezberledim, onları unutmaktan korkuyorum."[258]

Hadis erbabı, Hz. Peygamberin hadis-i şeriflerini, zihinlerinde yer etmesi için daimi bir şekilde müzâkere etmiştir.

Bazıları ise öğrenmiş olduğu hadisleri ezberlemek için bu hadisleri

---

251 Hâkim, bu zatın lakabını zikretmemiştir kendisi Ebû Hureyre'nin Ashabından biri olup İbn Abbâs'tan da hadis dinlemiştir. Bu zat Zekvân el-Medenî'dir. Bkz: "*Tehzîbu't-Tehzîb*" c. XII, s. 132.

252 "*Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadîs*" s. 141.

253 Zuheyr b. Harb "*Kitabu'l-İlm*" s. 190.

254 "*el-Câmi'u li-Ahlaki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'-*" s. 184.

255 Zuheyr b. Harb "*Kitabu'l-İlm*" s. 190.

256 Bkz: A.g.e: s. 191.

257 "*el-Câmi'u li-Ahlaki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'-*" s. 182.

258 "*el-Câmi'u li-Ahlaki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'-*" s. 47.

başkalarına anlatma yoluna gitmiştir. Hadisleri anlatacak kimse bulamadığında ise çocuklarına veya hizmetlisine anlatmıştır. Bu konuda İmam ez-Zührî'nin, Urve ve diğer bazı kimselerden hadis öğrendiği ve evine döndüğü zaman cariyesini uyandırıp ona: 'Falan bana şu hadisi rivayet etti, filan ise bunu rivayet etti' dediği, cariyesinin: 'Bana ne bunlardan?' deyince, ona: 'Senin bunlardan istifade etmeyeceğini ben de biliyorum. Ancak bunları yeni duydum ve sadece müzâkere etmek istedim' dediği, rivayet olunmuştur.[259] İsmail b. Recâ, duyduğu hadisleri unutmamak için, kendisiyle hadis müzâkere edecek kimse bulamadığında, medrese (mekâtib) çocuklarını (veya hizmetlilerini) bir araya toplayıp onlara hadis anlatmıştır."[260]

Hadis erbabı arasında birçok müzâkere meclisi düzenlenmiş ve tartışmalar yapılmıştır. Bu meclislerde hadislerin rivayet yolları araştırılmış, sahih ve zayıf hadisler birbirinden ayrılmıştır. Bu konuda Yezîd b. Hârûn şöyle demektedir: "Güçlü veya zayıf birçok şeyhten hadis yazan nice insanlara ulaştım. Münazara halinde (yazmış oldukları bu hadisleri) dile getirirlerdi."[261]

Mezkûr bütün açıklamalar bizlere, Sahabe, Tâbi'în ve Etbâ'u't-Tâbi'în'in sünnete atfettikleri önemi ve bu konudaki azami hassasiyetlerini göstermektedir. Böylece onların, öğrencilerine nasıl hadis öğrettiklerini, çocuklarına karşı itinalarını ve onları, Muhammedî terbiye esaslarına göre yetiştirmek için ne denli bir çaba sarfettiklerini görmüş olduk. Aynı şekilde sünnet karşısındaki saygılarını, öğrenimi esnasındaki eşsiz tavırlarını, hocalarına ihtiramlarını da irdelemiş olduk. Bu öğrencilerin hadis öğrenimi, müzâkeresi, ezberlenmesi ve bunlarla amel edilmesine ilişkin çabaları bizlere o dönem içindeki ilmî hareketliliğin canlı bir portresini göstermektedir. Bu portre aynı zamanda sünneti muhafaza eden Sahabe ve Tâbi'în dönemindeki ilmî hareketin ne denli güçlü olduğunu gayet güzel bir şekilde yansıtmaktadır.

Yüzeysel bir şekilde arzetmeye çalıştığımız bütün bu hususlar o dönem içindeki engin ilmi hareketliliğin ana hatlarını yansıtmaktan öte bir şey değildir. Bu ilk dönem ilmî hareketlilikle alakalı "hadis dinleme yaşı" "rivayet yöntemleri ve kabulü" "muhaddise hadis okuma şekli" "hadis taşı-

---

259 Zehebî, "*Tarihu'l-İslâm*" c. V, s. 148.

260 Bkz: "*el-Muhaddisu'l-Fasıl*" Dımeşk nüshası s. 15. "*Uyûnu'l-Ahbâr*" c. II, s. 134. "*Tehzîbu't-Tehzîb*" c. I, s. 296.

261 "*el-Muhaddisu'l-Fasıl*" s. 83. "*el-Câmi'u li-Ahlaki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'-*" s. 167.

ma ve eda dereceleri" ile irtibatlı konuların bütünü gibi birçok meselenin tafsilatına inme imkânımız olmadı ki bu konular Hadis Usulü ve Hadis İlimleri kitaplarında uzun uzadıya açıklanmıştır.

Bu bölümün sonunda önemli bir sonuca ulaşmış olduk. Bu sonuç ise ilk dönem nesillerin hadislere büyük bir özen gösterdiği ve bu emaneti en sağlam bir şekilde muhafaza edip, aynı şekilde kendilerinden sonraki nesillere aktardığıdır. Hadis emaneti elimiz altındaki sahih hadis kitaplarındaki yerini alıncaya kadar bir emanetçi titizliği ve halisane bir edayla nesilden nesile aktarılmıştır.

2. SAHABE VE TABİ'ÎN DÖNEMİNDE HADİSLERİN YAYILMA SÜRECİ

İslâm, Arap yarımadasının bütününe yayıldıktan sonra Hz. Peygamber refîk-i â'laya irtihal etmiş ve hidayet nuru, İslâm'ın kaleleri haline gelen bu beldelerden tüm dünyaya yayılmaya başlamıştır. Hz. Peygamber vefat etmeden önce Şâmin fethi için Usâme ordusunu hazırlatmış ancak ölüm fetih gerçekleşmeden önce O'nu alıp götürmüştür. O'nun halefi Hz. Ebû Bekir, Hz. Peygamberin hazırlatmış olduğu bu orduyu Şâm'a göndermiştir. Böylece İslâm fetihleri genişlemiş ve İslâm devletinin toprakları Arap yarımadasının dört bir yanına yayılmıştır. Hicrî 17. yılda Şâm beldelerinin hepsi (Filistin, Ürdün, Suriye, Lübnân) ve Irâk'ın tamamı fethedilmiştir.[262] Hicrî 20. yılda ise Mısır fethedilmiştir.[263] Hz. Osmân'ın halifeliği döneminde Müslümanlar Hicrî 21 yılında Fars beldelerini fethettikten sonra, Mâveraünnehr bölgesine kadar ulaşmışlar ve Hicrî 56 yılında ise Semerkand'a varmışlardır.[264] Çok geçmeden, Hicrî 93 yılında İslâm bayrakları Endülüs'ün batı yakasında dalgalanmaya başlamıştır.[265] Ayrıca Hicrî 94 yılında İslâm sancakları Pirene dağlarının zirvelerine dikilmiştir.[266] Hicrî 96 yılında ise Çin'in doğu sınırlarına varılmıştır.[267]

---

262 Bkz: Dr. Hasan İbrahim Hasan "*Tarihu'l-İslâm es-Siyasî ve's-Sekafî ve'l-İctimaî*" c. I, s. 299 vd.
263 A.g.e: c. I, s. 236.
264 A.g.e: c. I, s. 279 vd.
265 A.g.e: c. I, s. 313.
266 A.g.e: c. I, s. 318 vd.
267 A.g.e: c. I, s. 305.

İslâm ordularının en ön saflarında her zaman için Hz. Peygamberin Sahabîleri yer almış ve fethettikleri her bölgede mescidler inşa etmişlerdir.[268] Sahabe ve Tâbi'în'in bazıları ise fethedilen bu bölgelerin işlerini takip etmek, orada İslâmı yaymak, belde ehli çocuklarına Kur'ân'ı ve Hz. Peygamberin hadislerini öğretmek amacıyla buralara yerleşmişlerdir. Halifeler de yeni fethedilen bu bölgelere âlimler göndermiştir. Ayrıca birçok Sahabe bu bölgeleri kendilerine yurt edinerek tebliğ vazifelerine buralarda devam etmiştir. Bilahare insanlar akın akın Allah'ın dinine girmiş ve Hz. Peygamberin rahle-i tedrisinden geçmiş olan Sahabîlerin etrafında halkalanmışlardır. Sahabe sonrası ilim bayrağını taşıyıp, sünneti muhafaza eden Tâbi'în nesli de bu insanlar arasından çıkmıştır. Böylece bu beldelerde, İslâm nurunun yayılması için gönderilen hocaların öncülüğünde birçok ilmî merkez açılmıştır.

Araştırmamızla alakalı olan bu ilmî merkezler hakkında özet bazı bilgiler aktarmayı bir zorunluluk addediyoruz. Burada, çeşitli İslâm beldelerindeki ilmî merkezleri ve bu merkezlerdeki öncü kimseleri ele alacağız.

A. Medine-i Münevvere

Hicret yurdu, İslâm Devletinin başkenti, hicret sonrası Hz. Peygamberi ve beraberinde Sahabe-i Kiramı barındıran yüce şehir; İslâm devletinin ilk kanunlarına ev sahipliği yapan medeniyet merkezi… Mescidlerinde, Hz. Peygamberin etrafını saran Müslümanlar; Kur'ân-ı Kerimi ve Hadis-i Şerifi öğrenmelerine yarenlik eden güzel belde... Müslümanların, Hz. Peygamberin hükmünü, ordular göndermesini, ganimet dağıtımını, hoşgörüsünü, kısacası hayatını bu şehirde müşahede etmişlerdir. Ayrıca Kureyş ve Arap yarımadasının diğer kabileleri kendilerine baskı uygulayınca dinlerini korumak için yine Medine'ye iltica etmişlerdir. Bakışlar bu şehre yönelmiş ve umutlar bu şehre bağlanmıştır. Hudeybiye anlaşması ve Mekke'nin fethi sonrası ise bu şehir tüm Hicâz bölgesinin siyasî merkezi olmuş ve Hz. Ali'nin hilafetinin ilk dönemlerine kadar da İslâm Devletinin başkenti olarak kalmıştır.

Hz. Peygamberin vefatı sonrası muhacirlerin Mekke'ye döndüğü düşüncesi aklımıza gelebilir. Ancak tarih halifelerin ve Sahabe-i Kiramın, Hz. Peygamberin civarında kalmayı tercih ettikleri gerçeğini tekid etmektedir.

---

268 Bkz: "*Hutat li'l-Makrîzî*" c. II, s. 246.

Onlar Hz. Peygamber nerede ikamet etmişse orada ikamet etmek istemişlerdir. Bundan dolayıdır ki hadis konusunda otorite ve ilim deryası birçok değerli Sahabînin Medine'de kaldığını görmekteyiz. Bunlardan bazıları şunlardır: Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osmân, Hz. Ali, Ebû Hureyre, müminlerin annesi Hz. Âişe, Abdullah b. Ömer, Ebû Sa'îd el-Hudrî ve Zeyd b. Sâbit ki, kendisi Kur'ân, Hadis ve özellikle de farzlar konusundaki derin ilmiyle bilinen bir Sahabedir. Hulefa-i Raşidin nezdinde yüksek bir mertebeye sahip olan Zeyd b. Sâbit'in olduğu bir yerde halifeler; hüküm, fetvâ, farzlar ve kıraat hususunda hiç kimseyi öne geçirmemişlerdir.

Tâbi'în'un büyüklerinden birçok kişi de Medine'de yetişmiştir. Bunlardan bazıları, Sa'îd b. el-Müseyyib, Urve b. ez-Zübeyr, Sâlim b. Abdullah b. Ömer, Muhammed b. el-Münkedir ve diğerleri gibi ki bunlar sünnet, hüküm ve fetvâ noktasında ümmetin kendilerine yöneldiği ana kaynaklar olmuşlardır.

B. Mekke-i Mükerreme

Resûlullah, Mekke'yi fethettiği zaman belde ehline dinlerini öğretmesi ve Kur'ân-ı Kerim okutması için Mu'âz b. Cebel'i öğretmen olarak atamıştır. İlim ve ahlâk noktasında Ensâr'ın en faziletli gençlerinden birisi olan Mu'âz, Hz. Peygamberle birlikte birçok olayı müşahede etmiştir. Helal ve haram konusunda Sahabenin en bilgili kimselerinden biri olarak kabul edilmiştir ki Hz. Peygamber, Mu'âz hakkında: "*Allah'ın helal ve haramlarını en iyi bilen kimse Mu'âz b. Cebel'dir*" demiştir.[269] Ayrıca: "*Kur'ân'ı şu dört kişiden alınız: İbn Mes'ûd, Ubeyy, Mu'âz b. Cebel ve Sâlim Mevlâ Ebî Huzeyfe*" buyurmuştur.[270] Sahabîlerden birçok kimse Mu'âz'dan hadis rivayet etmiştir. Bunlardan biri Abdullah b. Abbâs'tır ki, Basra'dan, Mekke-i Mükerreme'ye geri döndükten sonra sadâret makamına gelmiştir. Aynı şekilde Mekke'den Attâb b. Esîd Hz. Peygamberin, kendisine Mekke ehline namaz kıldırmasını emrettiği kişidir.[271] Yine onun kardeşi Hâlid b. Esîd, ayrıca Hakem b. Ebi'l-Âs, Osmân b. Ebî Talha ve başkaları da ondan hadis rivayet edenler arasındadır.[272]

---

269 "*Siyeru A'lami'n-Nübelâ*" c. I, s. 320.

270 "*Siyeru A'lami'n-Nübelâ*" c. I, s. 319.

271 A.g.e: c. I, s. 321.

272 Bkz: "*Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadîs*" s. 192.

Mekke'de, Sahabîlerin elinde yetişen kimselerden bazıları şunlardır: Mücâhid b. Cebr, Atâ b. Ebî Rebâh, Tâvus b. Keysân, İkrime Mevlâ İbn Abbâs ve diğer kimseler.[273]

Bu arada Mekke-i Mükerreme'nin yüksek konumunu ve özellikle de hac mevsimlerindeki kültür alışverişini ve Hz. Peygamberin hadislerinin yayılması üzerindeki etkisini hatırlatmak bir zorunluluktur. Zira hac farîzasını ifa etmek için bir araya gelen Müslümanların çoğu Hz. Peygamberin Sahabîleri ve Tâbi'în'le de karşılaşmış ve onlardan öğrenmiş oldukları birçok Nebevî hadisi kendi insanlarına taşımışlardır. Mekke ve Medine'nin bu konumu günümüze kadar devam edegelmiştir. İslâm'ın bekâsıyla birlikte bu yapı kıyamete kadar devam edecektir.

C. Kûfe

Hz. Peygamberin Ashabından birçok kimse, özellikle de Hz. Ömer'in hilafeti döneminde Irâk'ın fethedilmesinin akabinde Kûfe'ye gitmişlerdir. Böylece Kûfe ve Basra şehirleri, Horâsân, İran ve Hindistan gibi bölgelerin fethedilmesinde İslâm'ın iki ana üssü haline gelmiştir. Kûfe, Şecere Ashabından üçyüz, Bedir Ehlinden ise yetmiş kişiye[274] ev sahipliği yapmıştır ki bunların en meşhurlarından bazıları şunlardır: Ali b. Ebî Tâlib, Sa'd b. Ebî Vakkâs, Sa'îd b. Zeyd b. Amr b. Nufeyl, Abdullah b. Mes'ûd ve diğerleri.[275] Kûfe ehlinin ilmen gelişmesi için sarfetmiş olduğu çabalar ve bu şehrin isminin şöhret bulmasında Abdullah b. Mes'ûd'un rolü büyüktür. Şeriatı ve Sünnet-i Muhammediyye'yi muhafaza eden Tâbi'în'in büyüklerinden birçok kimse bu ilim medresesinde yetişmiştir. Kûfe'de, sadece Abdullah b. Mes'ûd'un ashabından olan altmış şeyh mevcuttur. Ayrıca Benî Sevr(kabilesin)den Kûfe'ye gelen otuz kişiden biri olan Rebî' b. Huseym[276] vardır ki bu zat hadis konusundaki mertebesi, ibadeti ve takvâsı ile dillere destan olmuştur. Yine bu medreseden yetişenler arasında şu isimler vardır: Kumeyl b. Zeyd en-Neha'î, Âmir b. Şerâhîl eş-Şa'bî, Sa'îd b. Cübeyr el-Esedî, İbrahim en-Neha'î, Ebû İshâk es-Sebî'î, Abdulmelik b. Umeyr[277] ve başkaları.

---

273 Bkz: "*Fecru'l-İslâm*" s. 174.

274 Bkz: İbn Sa'd "*et-Tabakât*" c. IV, s. 4.

275 Bkz: "*Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadîs*" s. 191.

276 Bkz: İbn Sa'd "*et-Tabakât*" c. IV, s. 4.

277 Bkz: "*Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadîs*" s. 243-248.

D. Basra

Basra'ya giden Sahabîlerden biri Enes b. Mâlik olup hadis konusunda Basra'nın önde gelen imamıdır. Diğer bazı kimseler ise Ebû Mûsâ el-Eş'arî ve Abdullah b. Abbâs'tır ki (bu şehirdeki) nüfuzunu müminlerin emiri Hz. Ali'ye bırakmıştır. Bunların haricinde Basra'ya giden diğer bazı kimseler ise şunlardır: Utbe b. Gazvân, İmrân b. Husayn, Ebû Berze el-Eslemî, Ma'kıl b. Yesâr, Abdurrahmân b. Semure, Ebû Zeyd el-Ensârî, Abdullah b. eş-Şıhhîr, Ebi'l-Âs'ın iki oğlu Hakem ve Osmân ve diğerleri.[278]

Basra medresesinde yetişen en meşhur kimseler şunlardır: Başta Hasan el-Basrî ki Sahabeden beşyüz kişiye ulaşmıştır. Muhammed b. Sîrîn, Eyyûb es-Sahtiyânî, Behz b. Hakîm el-Kuşeyrî, Yûnus b. Ubeyd, Hâlid b. Mihrân el-Hazzâ, Abdullah b. Avn, Âsım b. Süleymân el-Ahvel, Katâde b. Di'âme es-Sedûsî, Hişâm b. Hassân ve diğer bazı kimselerdir.[279]

Bağdâd ise ancak Abbâsî halifesi Mansûr döneminde meşhur olmuştur.

E. Şâm

İslâm'ın fetih ordularıyla birlikte birçok Sahabe Şâm'a gitmiş ve bunların çoğunluğu ilk etapta Şâm'ın büyük şehirlerini kendilerine yurt edinmiştir. Çok geçmeden bu diyarın insanları, Müslümanların kendilerine taşımış olduğu ilmî faydanın yüceliğini kavramış ve bu Sahabîlerden bazılarının etrafında kenetlenmişlerdir. Şâm beldelerine varan Sahabe sayısını kestirmek gerçekten de zordur. Ancak Velîd b. Müslim bu konuda bizlere şöyle bir ipucu vermektedir: "Şâm'a, Hz. Peygamberi gören onbin göz girmiştir."[280] Yezîd b. Ebî Süfyân, Hz. Ömer'e bir mektup yazarak Şâm ehline dinî ilimleri öğretecek âlimler göndermesi talebinde bulunmuştur.[281] Hz. Ömer de ona; Mu'âz b. Cebel, Ubâde b. Samit ve Ebu'd-Derdâ'yı göndermiştir ki bunlar Şâm'ın farklı beldelerine yayılmışlardır. Ubâde Hıms'a, Ebu'd-Derdâ Dımeşk'e, Mu'âz ise Filistin'e yerleşmiştir. Hz. Ömer daha sonra Abdurrahmân b. Ganem'i de Şâm'a göndermiştir.[282]

---

278 Bkz: "*Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadîs*" s. 192.

279 Bkz: "*Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadîs*" s. 248.

280 "*et-Tarihu'l Kebîr*" c. I, s. 169.

281 Bkz: "*Ğavtatu Dımeşk*" s. 131.

282 Bkz: "*Fecru'l-İslâm*" s. 188–9.

İlmî hareket, Şâm beldelerinde ve özellikle Emevîler döneminde Dımeşk bölgesinde aşkın bir dinamizm kazanmıştır. Bu beldelerde fakih, muhaddis ve kıraat âlimleri hiçbir zaman için eksik olmamıştır.[283] Bu âlimler, Şâm bölgesinin her bir yanına yayılmış, Dâryâ köyü ilim ve edebiyat alanında Şâm diyarının başkenti haline gelmiştir. Sem'anî şöyle demektedir: "Dâryâ, geçmişte ve günümüzde muhaddis âlimler topluluğundan birçok kimseyi bünyesinde barındırmıştır. Bu bölgede temayüz eden Sahabîlerden birisi Abdurrahmân b. Yezîd el-Ezdî ed-Dârânî'dir ki kendisi Şâm fukahasının ikinci tabakasından addedilir."[284]

Yukarıda adı geçen Sahabîlerin dışında Şâm'a giden diğer bazı kimseler ise şunlardır: Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh, Bilâl b. Rebâh, Şurahbîl b. Hasene, Hâlid b. el-Velîd, Iyâd b. Ganem, Fadl b. Abbâs b. Abdulmuttalib –kendisi Ürdün'de medfundur– Avf b. Mâlik el-Eşce'î, Irbâd b. Sâriye ve başkaları.[285]

Bu medresede, Sahabenin ellerinde yetişen ve Şâm âlimlerinin ileri gelenlerinden olan Tâbi'în'in büyüklerinden bazıları şunlardır: Dımeşk kadısı olan Sâlim b. Abdullah el-Muhâribî, Ebû İdrîs b. el-Havlânî (Âiz b. Abdullah olup Muâviye ve oğlu Yezîd'in Dımeşk kadılığını yapmıştır), Ömer b. Abdulazîz'in Dımeşk kadısı olan, ayrıca Yezîd ve Hişâm b. Abdulmelik döneminde otuz yıl boyunca kadılık yapan Ebû Süleymân ed-Dârânî. Bir muhaddis olan Umeyr b. Hân el-Ansî ed-Dârânî.[286]

Yine bu medreseden yetişen diğer bazı kimseler ise şunlardır: Abdurrahmân b. Amr el-Evzâ'î ki, bu zat İmam Mâlik ile Ebû Hanîfe'nin çağdaşı olup, 'Şâm Ehli İmamı' lakabıyla anılmıştır. Mekhûl ed-Dımeşkî, Ömer b. Abdulazîz, Recâ b. Hayve,[287] Bahîr b. Sa'd el-Kelâ'î, Sevr b. Yezîd el-Kelâ'î, Abdurrahmân b. Yezîd b. Câbir ve başkaları.[288]

---

283 Bkz: "*el-İ'lanu bi't-Tevbîh Limen Zemme't-Tarîh*" s. 138.
284 Bkz: "*Ğavtatu Dımeşk*" s. 134.
285 Bkz: "*Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadîs*" s. 193.
286 Bkz: "*Ğavtatu Dımeşk*" s. 134–5. Kadı Abdulcebbâr el- Havlânî "*Tarihu Dâryâ*" s. 29–72.
287 Bkz: "*Fecru'l-İslâm*" s. 189.
288 Bkz: "*Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadîs*" s. 232.

F. Mısır

Hz. Ömer döneminde ve Amr b. el-Âs'ın komutasında Mısır'a giren Müslümanlar arasında birçok Sahabe de vardır. Zübeyr b. el-Avvâm, Ubâde b. Samit, Mesleme b. Muhalled, Mikdâd b. el-Esved gibi Sahabîler ise Hz. Ömer'in, Amr b. el-Âs'a göndermiş olduğu yardım kervanının öncüleridir.[289] Aynı şekilde Mısır'a giden Sahabîler arasında bulunan Amr b. Abdullah, Hz. Peygamberden çokça hadis rivayet eden Sahabîlerden biridir ki kendisi Hz. Peygamberin yanıbaşında hadis tedvîn eden biridir. Mısır diyarının birçok muhaddisi, babasının vefat anına kadar Mısır'da kalan bu Sahabeden birçok hadis rivayet etmişlerdir.

Ukbe b. Âmir el-Cuhenî, Hârice b. Huzâfe, Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh, Mahmiye b. Cez', Abdullah b. el-Hâris b. Cez', Ebû Basra el-Ğıfârî, Ebû Sa'd el-Hayr, Mu'âz b. Enes el-Cuhenî, Muâviye b. Hudeyc, Ziyâd b. el-Hâris es-Sudâî gibi isimler ve başkaları Mısır'a giden Sahabîlerdendir.[290]

Sahabe eliyle Mısır medresesinde yetişen bazı isimler ise şunlardır: Mısır diyarı muhaddisi Yezîd b. Ebî Habîb, Ömer b. el-Hâris, Hayr b. Nu'aym el-Hadramî, Abdullah b. Süleymân et-Tavîl, Abdurrahmân b. Şurayh el-Ğâfekî, Hayve b. Şurayh et-Tucîbî ve başkaları. Yezîd b. Ebî Habîb'in, Mısır'da hadislerin yayılması üzerinde büyük bir etkisi olmuştur. Ayrıca kendi asırlarında Mısır diyarının muhaddisleri olarak bilinen ve birçok kimsenin kendilerine öğrenci oldukları Leys b. Sa'd ve Abdullah b. Lehî'a[291] gibi iki ismin hocalığını da yapmıştır.

G. Mağrib ve Endülüs

Amr b. el-Âs, Hz. Ömer dönemi Hicrî 21 yılında Burka ve Trablus'a kadar varmış ve Hz. Ömer'den Afrika'nın fethi için izin istemiş, ancak kendisine izin verilmeyince de halifenin emrine icabet ederek Mısır'a geri dönmüştür. Amr b. el-Âs ve ashabı Mağrib civarına giren ilk Müslüman-

---

289 "*Tarihu'l-İslâm es-Siyasî ve's-Sekafî ve'l-İçtimaî*" c. I, s. 236.

290 Bkz: "*Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadîs*" s. 193. İbn Abdulhakem "*Futûhu Mısr ve Ahbâruha*" s. 248–319. "*Husnu'l-Muhadara*" c. I, s. 72 vd.

291 Bkz: "*Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadîs*" s. 241.

lardır. Hz. Osmân hilafete gelince, o dönem Mısır emiri olan Abdullah b. Sa'd b. Ebî Serh'e Afrika'nın fethi için Hicrî 25 yılında izin vermiş ve kendisini Medine'den bir orduyla takviye etmiştir. Bu ordu içinde Sahabîlerden birçok kimse de vardır ki bazıları şunlardır: Abdullah b. Abbâs, Abdullah b. Amr b. el-Âs, Abdullah b. Ca'fer, Hasan ve Hüseyin, Abdullah b. ez-Zübeyr. Ukbe b. Nâfi' ise daha sonra Burka mevkiinde kendilerine yetişmiş ve bu bölgeleri fethe girişmişlerdir.[292] Daha sonra Muâviye b. Hudeyc, Hicrî 34 yılında Mağrib'in fethi için yola çıkmıştır. Onun bu ordusunda Muhacir ve Ensâr'dan bir topluluk da yer almıştır.[293] Süleymân b. Yesâr: "İbn Hudeyc ile birlikte Mağrib fethine çıktık, beraberimizde Muhacir ve Ensâr'dan olan birçok kimse vardı" demiştir.[294] Akabinde Ukbe b. Nâfi', içinde birçok Sahabe ve Tâbi'în'i da barındıran ordusuyla birlikte Mağrib'i fethe çıkmıştır. Fas'ı fetheden kişi odur ve Kuzey Afrika'da İslâm'ın kalelerinin güçlenmesini de o sağlamıştır.[295]

Yukarıda isimlerini zikrettiğimiz kimseler haricinde daha birçok Sahabe Mağrib'e gitmişlerdir. Bunlardan bazıları şunlardır: Mes'ûd b. el-Esved el-Belvî –ki kendisi Hz. Peygambere biât eden Ashab-ı Şecere'den biridir–, Misver b. Mahreme, Mikdâd b. el-Esved el-Kindî,[296] Fetih günü Müzeyne sancağını taşıyan Bilâl b. Hâris b. Âsım el-Muzenî, Ebû Mes'ûd el-Bedrî'nin kardeşi Cebele b. Amr b. Sa'lebe –ki kendisi fakih Sahabîlerin ileri gelenlerindendir–, meşhur Sahabe Seleme b. el-Ekva' ve diğer birçok kimse.[297]

Tâbi'în'den birçok kimse de Afrika'ya girmişlerdir ki bazıları şunlardır: Sâib b. Âmir b. Hişâm, Abdullah b. Abbâs'ın kardeşi olan Ma'bed, Abdurrahmân b. el-Esved, Âsım b. Ömer b. Hattâb, Abdulmelik b. Mervân, Abdurrahmân b. Zeyd b. Hattâb, Medine fakihi Süleymân b. Yesâr, İkrime Mevlâ İbn Abbâs,[298] Tâbi'în'in büyüklerinden olan Yezîd b. Mansûr'un ba-

---

292 Bkz: "*el-İstiksâ li-Ahbâr Duveli'l-Mağribi'l-Aksâ*"c. I, s. 67-70.

293 Bkz: İbn Abdulhakem "*Futûhu Mısr ve Ahbâruha*" s. 193.

294 A.g.e.

295 Bkz: "*Futûhu Mısr ve Ahbâruha*" s. 193 vd. "*el-İstiksâ li-Ahbâr Duveli'l-Mağribi'l-Aksâ*" c. I, s. 69-70.

296 Bkz: "*el-İstiksâ li-Ahbâr Duveli'l-Mağribi'l-Aksâ*"c. I, s. 75-80.

297 Bkz: "*Futûhu Mısr ve Ahbâruha*" s. 248-319. "*Tabakat-u Ulemâi Afrikiyye*" s. 16-7.

298 İkrime gazi olarak gitmemiştir. Cami' Mescidi'nin arka kısmında batı minaresi tarafında, Rukeybiyye diye isimlendirilen yerde bir meclisi olmuştur. Bkz: "*Tabakatu Ulemâi Afrikiyye*" s. 19.

bası Ebû Mansûr, ayrıca Ömer b. Abdulazîz'in, Afrika ehline dinî eğitim vermeleri için göndermiş olduğu on kişilik Tâbi'în grubundan: Hibbân b. Ebî Cebele, İsmail b. Ubeydillah el-A'ver, İsmail b. Ubeyd,[299] Abdurrahmân b. Nâfi' et-Tenûhî –ki Afrika kadılığı yapmıştır–, Sa'îd b. Mes'ûd et-Tucîbî ve bunların haricinde bu bölgelerde İslâm'ın öğretilerinin yayılmasına katkıda bulunan diğer kimseler.[300]

Bu kimselerin rahle-i tedrisinde yetişen Afrikalı birçok insan vardır ki bazıları şunlardır: Ziyâd b. En'um el-Me'âfirî, Abdurrahmân b. Ziyâd, Yezîd b. Ebî Mansûr, Muğîre b. Ebî Bürde, Rıfâ'a b. Râfi', Amr b. Râşid b. Müslim el-Kinânî, İmrân b. Abdu'l-Me'âfirî, Muğîre b. Seleme, Müslim b. Yesâr el-Ifrîkî ve ilim bayrağını taşıyan diğer kimseler.[301]

Çok geçmeden Mağrib insanlarının gözdesi haline gelen Kayravân şehri Sahnûn b. Sa'îd ve Sa'îd b. Muhammed el-Haddâd gibi kimselere ev sahipliği yapmıştır.[302] Aynı şekilde Kurtuba, İşbiliy, Gırnâta ve Belensiye gibi Endülüs şehirleri Hicrî üçüncü yüzyılın başlarında, Yahyâ b. Yahyâ, İbn Habîb, Bakiyy b. Mahled ve diğer bazı isimlerle ünlenmiştir.[303]

H. Yemen

Hz. Peygamber, Mu'âz b. Cebel ve Ebû Mûsâ el-Eş'arî'yi Yemen'e göndermiştir. Bunların haricinde daha birçok Sahabe Yemen'e gitmiştir. Yemen'de Tâbi'în'in en önde gelen âlimlerinden bazıları yetişmiştir. İbn Münebbih'in iki oğlu Hemmâm ve Vehb, Tâvus ve oğlu, Ma'mer b. Râşid, Abdurrezzâk b. Hemmâm ve arkadaşları gibi.[304]

I. Horâsân

Horâsân'a varıp orada vefat eden Sahabîlerden bazıları şunlardır: Bureyde b. Husayb el-Eslemî –ki kendisi Merv bölgesinde medfundur–, Ebû Berze el-Eslemî, Hakem b. Amr el-Ğıfârî, Nîsâbûr'da medfun olan Ab-

---

299 İsmail ve Ehbas camii çarşılarının sahibi olup kendisi hakkında 'Allah'ın taciri' denilen kişidir. Bkz: "*Tabakat-u Ulemâi Afrikiyye*" s. 20.

300 Bkz: "*Tabakat-u Ulemâi Afrikiyye*" s. 19–21.

301 Bkz: "*Tabakat-u Ulemâi Afrikiyye*" s. 21–24.

302 Bkz: "*İ'lâmu'l-Muvakki'în*" c. I, s. 27.

303 Bkz: "*el-İ'lanu bi't-Tevbîh Limen Zemme't-Târîh*" s. 140. "*İ'lâmu'l-Muvakki'în*" c. I, s. 27.

304 Bkz: "*el-İ'lanu bi't-Tevbîh Limen Zemme't-Târîh*" s. 139–140.

dullah b. Hâzim, Semerkand'da medfun olan Kasem b. el-Abbâs.[305] Bu bölgelerde büyük muhaddisler yetişmiştir.

Buhârâ'da; Îsâ b. Mûsâ Ğuncâr, Ahmed b. Hafs el-Fakîh, Muhammed b. Selâm el-Bîkendî, Abdullah b. Muhammed es-Sindî ve son olarak Muhammed b. İsmail el-Buhârî.

Semerkand'da; Ebû Abdullah b. Abdullah b. Abdurrahmân ed-Dârimî ve sonra Muhammed b. Nasr el-Mervezî.

Yine daha sonraları Şâs bölgesinde ortaya çıkan Hasen b. el-Hâcib ve Heysem b. Kuleyb.

Firyâb'da; bir grup âlim yetişmiştir ki bunların başında İmam es-Sevrî'nin arkadaşı Muhammed b. Yûsuf el-Firyâbî gelir. Daha sonra birçok eser sahibi Kadı Ca'fer b. Muhammed el-Firyâbî gelir ki kendisi Hicrî 226 yılında vefat etmiştir.[306]

Yukarıdaki bütün açıklamalar bizlere, fetih için yola çıkan Müslümanların hiçbir zaman için dünyalık bir gaye taşımadıklarını göstermektedir. Aksine sadece ve sadece diğer milletleri zulüm ve tuğyandan kurtarmak, onlara İslâm'ı taşımak, ellerinden tutup doğru yola iletmek, gözlerini hak ve hidayet nuruyla aydınlatmak için harekete geçmişlerdir. İslâmî fetihler, tarihin şahitlik etmiş olduğu diğer bütün savaşlardan farklı bir konuma sahip olup, burada sıralayamayacağımız daha birçok üstün meziyetler taşımaktadır. Söz konusu gayeyi gerçekleştirmek amacıyla, âlim Sahabîlerden birçok kimse fethedilen değişik bölgelere yerleşmişlerdir. Ayrıca halifeler bu bölgelerdeki özgürlük, ilim ve hidayet hareketlerini hızlandırmaları için âlimler göndermişlerdir. Nitekim fethedilen yörelerin mühtedi Müslümanları yanı başlarında bulunan Sahabîlerin etrafında kenetlenmişlerdir.

Hiç şüphesiz Sahabîler, ilmî noktada birbirlerinden farklı derecelere sahip olmuşlardır ki onlardan herhangi birinin Hz. Peygamberin bütün hadislerini ve uygulamalarını bilmesi imkânı söz konusu olmamıştır. Bu sebeple hadisleri derleyip toparlamak amacıyla ilim yolculukları başlamıştır. Sahabîlerce de yapılan bu yolculuklar daha çok Tâbi'în ve Etbâ'u't-Tâbi'în tarafından, dinleme imkânı bulamadıkları hadisleri dinlemek veya dinlemiş oldukları hadisleri tekid etmek amacıyla yapılmıştır. Bundan do-

305 Bkz: "*Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadîs*" s. 194.
306 Bkz: "*el-İ'lanu bi't-Tevbîh Limen Zemme't-Tarîh*" s. 143.

layıdır ki Tâbi'în'in, Sahabîlerden sadece bir veya iki hadis dinlemek için gece gündüz demeden yol aldıklarını görmekteyiz ki bunu birazdan detaylı bir şekilde açıklayacağız.

Bazı Sahabîlerin değişik coğrafyalarda bulundukları ve buralarda ün kazandıklarını az önce açıklamıştık. Onların öğrencileri de hocalarının izini sürmüş ve onların yerini alarak ilim sancağını dört bir yana taşımışlardır.

3. HADİS YOLCULUKLARI

Hadis için yapılan yolcuklar bizzat Hz. Peygamber döneminde de vuku bulmuştur diyebiliriz. Zira İslâm risâletini duyan bazı insanlar, Kur'ân'ı ve İslâm'ın esaslarını Hz. Peygamberden öğrenmek amacıyla yola çıkmışlardır. Dımâm b. Sa'lebe gibi bazı kimseler ise Müslüman olduklarını ilan etmekle kalmamış, aynı zamanda yeni öğrenmiş oldukları bu dini kendi kavimlerine de taşımışlardır.

Hz. Peygamber döneminde yapılan yolculuklar geneldir ve sadece yeni dinin esaslarını öğrenmeye yöneliktir.

Sahabe, Tâbi'în ve Etbâ'u't-Tâbi'în döneminde, âlimlerin yapmış oldukları yolculukların geneli ise özel bir gayeye matuf olup, hadis eksenlidir. Birçok âlim, sadece bir hadis dinlemek veya dinlemiş olduğu bir hadisi zabtetmek, herhangi bir Sahabeyle karşılaşıp yanında kalmak veya ondan hadis almak amacıyla uzun mesafeler katetmiştir. Zira Sahabe, Tâbi'în döneminde değişik ülkelere yayılmıştır. Bu sebeple, Hz. Peygamberin hadislerini derlemek isteyen kimseler; Hz. Peygamberi gören, O'nun hadislerine kulak veren ve İslâmî hükümleri bizzat ondan öğrenen Sahabîlerin ardısıra belde belde dolaşmak zorunluluğuyla karşı karşıya kalmışlardır. Daha sonraları Etbâ'u't-Tâbi'în, Tâbi'în'e doğru yol almış ve yanlarında kalıp onlardan hadis öğrenmişlerdir. Bu yolculuklar, hadisler ana kaynaklarında derlenip toparlanıncaya kadar devam etmiştir. Bununla birlikte âlimlerin, meşhur hadis şeyhleriyle hadis müzâkereleri yapmak ve onlara hadis arzetmek amacıyla yapmış oldukları yolculuklar devam etmiştir.

Sahabîlerin yapmış oldukları yolculuklara dair bir rivayeti Atâ b. Ebî Rebâh şöylece hikaye etmektedir: "Ebû Eyyûb el-Ensârî, Hz. Peygamberden duymuş olduğu bir hadisi sormak amacıyla Ukbe b. Âmir el-Cu-

henî'ye doğru yola çıktı. Zira söz konusu hadisi Hz. Peygamberden işiten, bir o bir de Ukbe kalmıştı. Mesleme b. Muhalled el-Ensârî'nin –ki kendisi o dönem Mısır emiridir– evine vardığı zaman, bu kendisine haber verilmiş, o da çabucak gelerek onunla kucaklaşmış ve daha sonra kendisine: 'Ey Ebû Eyyûb, seni buraya kadar getiren nedir?' diye sormuş, o da cevaben: 'Hz. Peygamberden duymuş olduğum bir hadis ki, onu bizzat Hz. Peygamberden duyan bir ben, bir de Ukbe kaldı. Bana onun evini gösterecek birini gönder' demiştir. Mesleme ona Ukbe'nin evini gösterecek birini yanına verdi. Ukbe'nin evine vardıklarında bu kendisine haber verildi, o da çabucak gelerek ona sarıldı ve: 'Ey Ebû Eyyûb Seni buraya kadar getiren nedir?' diye sordu. O da: 'Hz. Peygamberden, müminin (aybının) setriyle ilgili duymuş olduğum bir hadis ki, onu bizzat Hz. Peygamberden duyan sadece ben ve sen kaldık' dedi. Ukbe ise: 'Evet, ben Hz. Peygamberin şöyle dediğini duydum: '*Kim bu dünyada herhangi bir müminin aybını örterse, Allah da kıyamet günü onu(n aybını) örter*' dedi. Bunun üzerine Ebû Eyyûb: 'Doğru söyledin' dedikten sonra, Medine'ye dönmek üzere bineğine yöneldi; Mesleme b. Muhalled'in gönderdiği hediye ise onun eline, ancak Mısır'ın Arîş şehrinde ulaşmıştır.[307]

Ebû Eyyûb el-Ensârî, "müminin (aybının) setri" ile ilgili hadisten bir şey unutmuş olabileceği kaygısıyla, ayrıca Hz. Peygamberden duymuş olduğu bu hadisin sıhhatini pekiştirmek maksadıyla, Hicâz'dan Mısır'a kadar yolculuk yapmış ve bu uğurda ıssız bucaksız çöller aşmıştır.

İbn Ukayl, Câbir b. Abdillah'ın kendisine anlatmış olduğu şu olayı rivayet etmiştir: Hz. Peygamberin Sahabîlerinden bir adamın bildiği bir hadisin haberi kendisine ulaşınca Câbir b. Abdillah şöyle demiştir: "Bir deve buldum ve o adamı bulmak için Şâm'a varıncaya kadar bir ay boyunca yol aldım. Meğer (hadisi bilen kişi) Abdullah b. Uneys imiş. Ona Câbir (b. Abdillah) kapında diye haber gönderdim. Elçi geri gelip 'Câbir b. Abdillah mı?' dedi. Kendisine, 'evet' deyince, dışarı çıktı ve beni kucakladı. Ona: '(Hz. Peygamberden) duymadığım bir hadisin haberi bana ulaştı, ya benim ya da senin ölmenden korktum (ve bu yüzden hadisi dinlemek için

---

307 "*Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadîs*" s. 8. "*Câmi'u Beyani'l-İlm ve Fadlihi*" c. I, s. 93-94. Zuheyr b. Harb ise "*Kitabu'l-İlm*" s. 187'de Ebû Eyyûb el-Ensârî'yi zikretmemiş ve bir adam diye rivayet etmiştir. Hatîb el-Bağdâdî de benzeri şekilde rivayet etmiştir, bkz: "*el-Câmi'u li-Ahlaki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi*'-" s. 168, s. 169.

geldim),' dedim. Dedi ki: 'Hz. Peygamberi şöyle derken duydum: '*Allah, kulları –veya insanları– çırılçıplak, sünnetsiz ve beraberlerinde hiçbir şey olmaksızın (buhmen) haşreder.*' 'Buhm(en) ne demek? diye sorduk. Şöyle buyurdu: '*(Yani) beraberlerinde hiçbir şey yoktur. Allah, onlara öyle bir sesle nida eder ki, onu uzakta olanlar duyarlar* –zannedersem– *yakında olanların duyduğu gibi* (de dedi): *Melik benim! Ne cennet ehlinden olup cennete ve ne de cehennem ehlinden olup cenneti isteyen hiçbir kimse oraya bir haksızlıkla girmez. Ne cehennem ehlinden olup cehenneme ve ne de cennet ehlinden olup cenneti isteyen hiçbir kimse oraya bir haksızlıkla girmez.*' Nasıl olur? Yani biz Allah'a, çırılçıplak ve beraberimizde hiçbir şey olmaksızın mı geleceğiz?' dedim. O da: '*İyilikler ve kötülüklerle*' dedi.'"[308]

Hadis yolculukları, Tâbi'în ve Etbâ'u't-Tâbi'în arasında daha bir canlılık kazanmıştır. Öyle ki onlardan biri sadece bir Sahabînin Hz. Peygamberden duymuş olduğu herhangi bir hadisi o Sahabîden dinlemek için yollara koyulmuştur. Bu konuda Ebu'l-Âliye'nin şu sözü rivayet edilmektedir: "Bizler Basra'da, Hz. Peygamberin Sahabîlerinin rivayetlerini duyar ve Medine'ye gidip, bunu onların ağızlarından dinlemedikçe de rahat etmezdik."[309]

Şa'bî, kendisine zikredilen üç hadis için yola çıkmış ve: "Olur ki, Hz. Peygamberle karşılaşan biriyle karşılaşırım" demiştir.[310] İmam ez-Zührî, Sa'îd b. el-Müseyyib'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Sadece bir hadis için üç gün (üç gece) yol aldım."[311] Ebû Kılâbe ise başka hiçbir ihtiyacı olmadığı halde, sadece adamın birinin bildiği bir hadisi ondan dinlemek için Medine'de ikamet etmiştir.[312] Mesrûk'un ise sadece bir harf uğruna yolculuk yaptığı rivayet edilmektedir.[313] Mesrûk çokça yolculuk yapanlardan biridir.[314] Bu sebep-

---

308 "*el-Edebu'l-Mufred*" s. 337. "*Câmi'u Beyani'l-İlm ve Fadlihi*" c. I, s. 93. "*el-Câmi'u li-Ahlaki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'*-" s. 168.

309 "*el-Câmi'u li-Ahlaki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'*-" s. 168. "*el-Kifâye*" s. 402.

310 Bkz: "*el-Muhaddisu'l-Fâsıl*" s. 29.

311 Bkz: "*el-Muhaddisu'l-Fâsıl*" s. 28. "*el-Câmi'u li-Ahlaki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'*-" s. 169. "*Tezkiretu'l-Huffâz*" c. I, s. 52. "*Câmi'u Beyani'l-İlm ve Fadlihi*" c. I, s. 94.

312 Bkz: "*el-Muhaddisu'l-Fâsıl*" s. 28.

313 "*Câmi'u Beyani'l-İlm ve Fadlihi*" c. I, s. 94.

314 Masrûk, (İbn) Ecdâ' el-Hemedanî'nin oğlu ve Ebû Âişe olup Tâbiûn'un sikâlarındandır ve Yemen asıllıdır. Hz. Ebû Bekir döneminde Medine'ye gitmiş ve daha sonra Kûfe'de kalmış, ayrıca Hz. Ali'nin savaşlarına iştirak etmiştir. Kendisi fetvâ mercii bir zattır ve H. 62 yılında vefat etmiştir. Bkz: "*Tehzîbu't-Tehzîb*" c. X, s. 109.

le Âmir eş-Şa'bî şöyle demiştir: "Bu yeryüzünün herhangi bir yerinde, Mesrûk'tan daha fazla ilim aşığı bir kimse tanımadım."[315] Şa'bî'nin, adamın birine bir hadis anlattıktan sonra kendisine şöyle dediği rivayet olunmuştur: "Karşılıksız al bunu. (Şunu bil ki) nice kimseler bunun benzeri (hadisler) için Medine'ye kadar yolculuk yapmışlardır."[316]

Sahabe-i Kiram, hadis/ilim öğrenimini ve bunun için yolculuk yapmayı teşvik etmişlerdir. Bu konuda Abdullah b. Mes'ûd'un şöyle dediği rivayet olunmuştur: "Eğer bineğimin varacağı bir yerde, Allah'ın kitabı konusunda benden daha bilgili birinin var olduğunu bilsem mutlaka ona giderdim."[317] Daha önce de belirttiğimiz gibi Sahabîler, ilim talebelerine kucak açmışlardır. Bütün bunlar Tâbi'în'e ilim uğruna yolculuk yapmayı sevdirmiştir. Öyle ki Âmir eş-Şa'bî: "Eğer bir kimse, sadece hikmet içeren bir kelime duymak için Şâm'ın bir ucundan Yemen'in diğer bir ucuna kadar yolculuk yapmış olsa, onun bu yolculuğunun boşa gitmediğine inanırım"[318] demiştir. Gerçekten de bu uğurda Sahabîlere doğru yolculuklar yapmış ve hiçbir zaman için bu yolculukların boşa gittiğine inanmamışlardır.

Kesîr b. Kays şöyle demiştir: "Dımeşk Mescidinde Ebu'd-Derdâ'nın yanında oturuyordum, bir adam çıkageldi ve ona: 'Ey Eba'd-Derdâ! Ta Medine'den geldim sana, Hz. Peygamberin şehrinden. Duydum ki, (bir konuda) Hz. Peygamberden hadis rivayet ediyormuşsun' dedi. Ebu'd-Derdâ kendisine: 'Seni buraya kadar ticaret getirmedi yani!?' diye sorunca, adam: 'Hayır' dedi. 'Peki seni (hadis harici) başka herhangi bir şey de getirmedi değil mi?' diye, sordu. Adam: 'Hayır' dedi. Bunun üzerine Ebu'd-Derdâ: 'Ben Hz. Peygamberin şöyle dediğini duydum: '*Kim bir ilim öğrenmek için bir yol tutarsa Allah, onu cennete giden yollardan birine erdirir. Melekler, ilim talebesinden memnun bir şekilde kanatlarını onun üzerine gererler. Hiç şüphesiz göklerde ve yeryüzünde olan herşey ve hatta denizdeki balıklar bile ilim talebesi için istiğfarda bulunurlar. Âlimin, âbide üstünlüğü*

---

315 "*Câmi'u Beyani'l-İlm ve Fadlihi*" c. I, s. 94. "*el-Muhaddisu'l-Fâsıl*" s. 29.

316 "*Câmi'u Beyani'l-İlm ve Fadlihi*" c. I, s. 94. "*Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadîs*" s. 7. Benzeri bir rivayeti Şeyhân da tahric etmişlerdir. Bkz: "*Sahîhu'l-Buhârî bi-Hâşiyeti's-Sindî*" c. II, s. 171. "*el-Edebu'l-Mufred*" s. 81. "*Sahîhu Müslim*" c. I, s. 135. Aynı şekilde Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce de tahric etmişlerdir.

317 "*el-Kifâye*" s. 402.

318 "*Câmi'u Beyani'l-İlm ve Fadlihi*" c. I, s. 95. "*er-Rihletu'l-Hicâziyye ve'r-Riyâdi'l-Ünsiyye*" s. 14.

ayın diğer yıldızlara üstünlüğü gibidir. Âlimler peygamberlerin vârisleridir. Peygamberler, ne bir dinar ve ne de dirhem miras bırakmışlardır. Peygamberler sadece ilim miras bırakmışlardır. Her kim bu ilimden nasiplenirse, bol bir nasip elde etmiştir' dedi."[319]

Zirr b. Hubeyş şöyle demiştir: "Safvân b. Assâl el-Murâdî'ye gittim. Bana: 'Seni buraya getiren nedir?' diye, sordu. Ben de: 'Ehlinden ilim öğrenmek amacıyla geldim' dedim. Bunun üzerine bana: 'Ben Resûlullah (s.a.s.)'in şöyle dediğini duydum: '*İlim talep etmek üzere yola çıkan hiç kimse yoktur ki, melekler, onun bu yaptığından memnun olarak, ona kanatlarını germiş olmasınlar*' dedi."[320]

Âlimler ve yapmış oldukları yolculuklar hakkındaki rivayetlerin bütününü burada zikretmemiz olanaksızdır. Ancak bu isimlerden sadece birkaçını zikretmekle yetineceğiz. İbn Şihâb; Atâ b. Yezîd, İbn Muhayrîz ve İbn Hayve'ye mülâki olmak için Şâm'a; Yahyâ b. Ebî Kesîr Medine'deki Sahabe çocuklarına mülâki olmak için Medine'ye yolculuk yapmış; Muhammed b. Sîrîn ise Kûfe'ye yolculuk yapmış ve orada Abîde es-Selmânî, Alkame ve Abdurrahmân b. Ebî Leylâ ile görüşmüştür. Ayrıca, Evzâ'î; Yahyâ b. Ebî Kesîr'e mülâki olmak için Yemâme'ye yolculuk yapmış ve Basra'ya da varmıştır. Süfyân es-Sevrî Yemen'e yolculuk yapmış ve aynı şekilde Basra'ya girmiştir. Îsâ b. Yûnus Şâm'da bulunan Evzâ'î; Şu'ayb b. Ebî Hamza ise yine Şâm'da bulunan Zührî ile görüşmek için Şâm'a yolculuk yapmışlardır. Âlimlerin aynı bölge sınırları içinde, bir beldeden diğer bir beldeye yapmış oldukları yolculuklar ise sayılamayacak kadar çoktur.[321]

Âlimlerin hadis uğruna yapmış oldukları bu yolculuklar, hadislerin yayılmasında büyük bir rol oynamıştır. Ayrıca bu yolculuklar vesilesiyle râvîler, kendilerinden hadis rivayet ettikleri kimseleri görmüş, onların yaşam tarzlarına vakıf olmuş ve bu râvîlerin yaşadığı belde insanlarına onlar hakkında sorular sormuşlardır. Râviler hakkında yapmış oldukları bu araştırmalar, o derece ileri gitmiştir ki belde halkı kendilerine: "Onu evlendirmek mi istiyorsunuz?" sorusunu bile yöneltebilmişlerdir.

---

319 "*Sünenu'l-Beyhakî*" c. I, s. 81. "*el-Cerhu ve't-Ta'dîl*" c. I, s. 12. "*Sünenu İbn Mâce*" c. I, s. 81.

320 "*Sünenu İbn Mâce*" c. I, s. 82, Hadis No: 226 Îsâ el-Babî el-Halebî baskısı. Ayrıca bkz: "*Mecma'u'z-Zevâid*" c. I, s. 131. "*el-Cerhu ve't-Ta'dîl*" c. I, s. 13.

321 Bkz: "*el-Muhaddisu'l-Fâsıl*" s. 31-2. "*Câmi'u Beyani'l-İlm ve Fadlihi*" c. I, s. 94–95.

Aynı şekilde bu yolculukların, rivayet edilen herhangi bir hadisin farklı rivayet yollarını tesbit etme açısından da büyük bir faydası olmuştur. Ayrıca herhangi bir râvî kendi şehrinde bulunan birçok âlimden duymadığı hadis ziyadelerini ve daha birçok meseleyi yolculuk yaptığı şehirlerdeki âlimlerden öğrenebilmiştir. Yine bu şehirlerde âlimler arasında yapılan ilmî tartışmalar sonucunda, birbiriyle çelişen hadis rivayetlerinin hangisinin sahih ve hangisinin zayıf olduğu açıklığa kavuşmuştur. Dolayısıyla söz konusu hadisleri bizzat Hz. Peygamberden duyan veya o konuda fetvâ alıp bir hükme şahitlik eden kimseleri gördüklerinde ilim talebelerinin hadislerin vurüd sebepleri konusundaki bilgileri de artmıştır.

Bu yolculukların sadece ve sadece hadislerin arılaştırılması, yayılması ve derlenmesi üzerindeki katkısı yeterlidir. Sahabe, Tâbi'în ve Etbâ'u't-Tâbi'în'in yapmış oldukları yolculukların sünnetin korunması, yayılması ve derlenmesi üzerindeki katkıları ise dille ifade edilemeyecek boyuttadır. Sünneti muhafaza etmek ve Hz. Peygamberin hadislerini aslî kaynaklarından dinlemek için râvîlerin ne denli sıkıntılara katlandıklarını görmek için onların biyografilerine bir göz gezdirmek yeterli olacaktır. Örneğin bu insanların biyografilerine baktığımızda, falan Yemenli, Mekkeli, Şâmlı, Kûfeli, Basralı, Mısırlı vb. yöre âlimlerinin ailelerinden ve vatanlarından uzak bir şekilde ıssız bucaksız çöller aştıklarını ve bu uğurda binbir türlü sıkıntılara göğüs gerdikten sonra kendi asrının hadis âlimi olarak anılır bir konuma geldiklerini görürüz. Hiç şüphesiz hadisler Sahabe, Tâbi'în, Etbâ'u't-Tâbi'în ve onlardan sonra gelen âlimlerin çekmiş oldukları binbir türlü meşakkatten sonra bizlere isnadlarına ve konularına göre düzenlenmiş kitaplar halinde ulaşabilmiştir. Âlimler hayatlarını bu yola vakfetmişlerdir. Allah'tan niyazımız o güzel insanlara en güzel mükafatı vermesi ve kendilerini cennet bahçelerine konuk etmesidir.

Hadis-i Nebevî'nin, Kur'ân-ı Kerim ile birlikte yanyana yayıldığı ve yeni fethedilen İslâm ülkelerine de aynı şekilde ulaştığı konusunda hiçbir şüphemiz yoktur. Ayrıca ilim, İslâm'ın medeniyet beşiği olan Mekke ve Medine gibi şehirlerin sınırları dahilinde kalmamış, aksine bu şehirlerin yaşamış olduğu ilmî canlılık diğer bütün İslâm şehirlerinde de yaşanmıştır. Bu ilmî canlılığın öncüleri ise hiç şüphesiz Sahabe ve Tâbi'în'in büyükleri olmuştur. Onları bir şehirden başka bir şehre taşınan canlı medreseler

olarak tasvir edebiliriz. Örneğin Horâsân ehli için aralarında bulunan bir Sahabî'ye koşturup, onun etrafında kenetlenme, ondan Kur'ân öğrenme ve Hz. Peygamberin hadislerini dinleme bahtiyarlığı yeterli olabilmiştir.

İslâm coğrafyasının dört bir yanında sünnetin sağlıklı bir şekilde yayıldığı gerçeğini yansıtan bu açıklamaların yanısıra, acı da olsa söylenmesi gereken başka bir hakikat vardır. Bu hakikat ise bazı kimselerin -fetih sonrası- yapmacık bir edayla Müslüman oldukları veya imanını geçmişte inanmış olduğu bâtıl şeylerin enkazı üzerine kurduğudur. Bu ise kendisini ele geçirdiği ilk fırsatta atalarının inançlarını bir enkaza çeviren ve şahsî menfaatlerine halel getiren İslâma saldırmaya yönlendirmiştir. Kimisi ise bu saldırıları kavim ve vatan milliyetçiliğinden dolayı yapabilmiştir. Bunun yanısıra fitne dönemi sonrası ortaya çıkan bazı fırka ve hizipler arasındaki siyasî ihtilaflar da devam edegelmiştir. İşte bütün bu hususlar hadis uydurmalarının başlamasına sebep teşkil etmiştir. Bir sonraki bölümde hadis uydurmaları konusunu, ayrıca Sahabe, Tâbi'în, Etbâ'u't-Tâbi'în ve onlardan sonra gelen âlimlerin; din düşmanlarnın uydurma rivayetleri karşısında sünneti muhafaza etmek için sarfettikleri çabaları detaylı bir şekilde ele almaya çalışacağız.

Üçüncü Bölüm

HADİS DİYE UYDURULAN SÖZLER

Bu bölümde;
hadisler hakkında uydurma rivayetlerin başlaması ve sebepleri, Sahabe, Tâbi'în ve Etbâ'ut-Tâbi'în'in uydurma rivayetlere karşı mukavemetleri,
bir kısım oryantalistlerin ve takipçilerinin sünnete ve sünnet tenkidine yönelik görüşleri ile
mevzuât ve ricâl konusunda telif olunan en meşhur eserler ele alınmaktadır. (ed. notu)

Birinci Fasıl

UYDURMA FAALİYETİNİN BAŞLAMASI VE SEBEPLERİ

1. UYDURMA FAALİYETİNİN BAŞLAMASI

Hadis-i Nebevî, ümmetin dört halife üzerinde ittifak ettiği müddetçe ve Müslümanların içine çıkarcı sözde Müslümanların karışıp fırkaların zuhur etmesi öncesine kadar; yalan, tahrif ve uydurma gibi şeylerden uzak bir şekilde arılığını muhafaza edegelmiştir. Hicrî birinci asırda ortaya çıkan ve ümmet içerisinde onulmaz yaraların açılmasına sebep olan ilk felâket Hz. Osmân'ın şehadeti ve o dönem içindeki fitne olayları olmuştur. Bu olaylar, o gün için İslâm âlemini derinden etkilemiş ve yansımaları günümüze kadar gelecek olan vahim neticeler doğurmuştur. Daha sonraları Müslümanlar, Hz. Ali'nin hilafeti üzerinde ittifak etmişlerdir. Ancak söz konusu fitne olaylarının doğurmuş olduğu zorlu neticeler, barış ve istikrarı devletten uzaklaştırmıştır. Çok geçmeden ümmetin safları bölünmüş ve bir yanda kanatları altında Hicâz ve Irâk ehlini barındıran Hz. Ali, diğer yanda ise Şâm Emiri olan ve bu belde ehlinin çoğunluğuyla birlikte Mısırlıları da kendine taraftar edinen Muâviye kampı oluşmuştur.

Bu bölünme, ümmeti kasırgalı savaşlar ortasına çekmiş ve daha sonraları birçok siyasî fırkanın doğmasına sebebiyet teşkil edecek "Hakem

Olayı" ile noktalanmıştır.[1] Çoğunluk, Hz. Osmân'ın şehadeti sonrası, ümmetin halife olarak biat ettiği kişi olduğu için Hz. Ali'yi desteklemiş; buna mukabil, Muâviye taraftarları Hz. Osmân'ın kan bedelini isterlerken, onların bu isteği çok geçmeden hilafet ve Hakem Olayı/tahkîm sonrası hilâfet talebiyle neticelenmiştir. Haricîler ise Hz. Ali'nin taraftarlarından bir gurup oldukları halde tahkîmi kabul ettiğinden dolayı ondan ayrılan ve "La hukme illâ lillâh - Allah'tan başkasının hüküm koyma/hakemlik yapma yetkisi yoktur" diyenlerdir. Ayrıca müminlerin lideri makamına gelmek istediği için Muâviye'ye düşman olmuşlardır ki, onlara göre bunun gerçekleşmesi ancak ve ancak kendi aralarında yapılacak bir şûrâ ile mümkündür. Bunlar genellikle çok güçlü, sert ve katı bedevilerden oluşmaktadır. Hz. Ali, hilafeti dönemi boyunca bu insanlardan birçok sıkıntı çekmiş ve bunlara karşı birçok kanlı savaşa girişmiştir. Aynı şekilde Haricîler, Emevîler dönemi boyunca Benî Ümeyye halifelerinin uykularını dahi kaçırmışlardır.

Hz. Ali'nin şehid edilmesinden sonra, onun bazı taraftarları ayaklanarak hilafet üzerinde talep etmişlerdir.

Böylece ortaya çıkan ve daha sonraları dinî bir kisveye bürünen siyasî hizip ve fırkalar, İslâm'da dinî mezheplerin oluşmasında da büyük bir rol oynamıştır.[2] Her grup kendi iddiasını Kur'ân ve Sünnetle desteklemeye çalışmıştır. Ancak, onların kendi davalarını destekleyici delilleri Kur'ân ve Sünnette bulabilmeleri her zaman için mümkün olmamıştır. Bu sebeple, muhtelif fırkalara mensup bazı kimseler Kur'ân'ı tevile ve bazı hadis metinlerini aslî anlamlarından uzak bir şekilde yorumlamaya çalışmışlardır. Bilahare bu çabaları arzu ettikleri semereyi vermemiştir. Diğer bazıları ise hafızlarının çokluğu sebebiyle Kur'ân-ı Kerimi tevil ve tahrife yol bulamayıp, hadisleri tahrife yönelmiş ve bunlara ilavelerde bulunarak Hz. Peygamber adına hadisler uydurmaya başlamışlardır.[3] Hadis uydurmaları zamanla artmaya başlamış, öyle ki sahih hadislerle uydurma hadisler birbirine karışır hale gelmiştir. Örneğin, dört halife ve diğer fırkaların ileri gelenlerinin faziletleri hakkında hadisler uydurulmaya başlanmıştır. Daha sonraları ise açıktan açığa dinî mezhepleri ve siyasî fırkaları destekleyici

---

1 Bkz: Dr. Hasan İbrahim "*Târîhu'l-İslâm*" c. I, s. 268. "*et-Tabsîru fi'd-Dîn*" s. 6. "*Fecru'l-İslâm*" s. 256.

2 Bkz: "*es-Sünnetü ve Mekânetuha fi't-Teşrî'i'l-İslâmî*" s. 89.

3 Bkz: "*el-Leâliu'l-Masnû'a*" c. II, s. 248.

mahiyette olan hadisler türemiştir. Her yeni fırkanın ortaya çıkışıyla birlikte uydurma hadisler de türeyegelmiştir. Bu fırkalar, birbirlerini yermek veya kendilerine yöneltilen yergiler karşısında savunmaya geçmek amacıyla karşılıklı rivayetler uydurmuşlardır ki bu, bir uydurma hadisler bütünü oluşuncaya dek devam etmiştir. Bu ilmin dâhi âlimleri, söz konusu uydurma hadislerin hepsini ortaya çıkarmışlardır. Hadis uydurmaları, bazı şahısların faziletleri yahut akidevî ve siyasî mezheplerin görüşlerini destekleyici argümanlarla sınırlı kalmamıştır. Aksine birçok hadis bâblarını aşıp özel veya genel anlamda hayata dair her konuda hadisler uydurulmuştur. Örneğin övgü ve yergi, özel gün-gece ve yerlerin önemi, çeşitli muâmelat ve ibadetler, edeb ve zühd, zikir ve dua, hastalık ve tıp, yemekler, fitneler, miras ve sair birçok konuda hadisler uydurulmuştur.

Şunu özellikle belirtmemiz gerekir ki, hadis uydurmaları bu asırda (Sahabe ve Tâbi'în asrı) zirvesine ulaşmamıştır. Çünkü hadis uydurmaları Hicrî birinci asrın yarısından kısa bir süre önce başlamıştır. Bu dönemde ise hadislere aşina olan ve onları muhafaza eden Sahabe ve Tâbi'în'in çokluğu sebebiyle herhangi bir hadisin uydurma olup olmadığı çabucak anlaşılmıştır. Dolayısıyla yalancıların söylentilerine ve uydurmacıların haberlerine kesinlikle itibar edilmemiştir. Bu bir yana, o asırda hadis uydurmayı gerektirecek sebepler de pek fazla değildir. Hadis uydurmaları genelde fitne ve bid'atlerin çoğalması yoluyla artış göstermiştir ki Sahabe, Tâbi'în ve o dönem âlimleri her zaman için bu tür şeylerden berî kalmış ve kalınmasını sağlamışlardır.

Bu durumu İmam İbn Teymiyye bizlere şu cümleleriyle tasvir etmektedir: "Sahabîler, kendilerinden sonra gelen kimselerden daha az fitne yaşamışlardır. Hiç şüphesiz Nübüvvet asrı geride kaldığı ölçüde ihtilaflar ve bölünmeler de o denli çoğalmıştır. Bundan dolayıdır ki Hz. Osmân döneminde açık bir bid'at ortaya çıkmamıştır. O öldürülüp insanlar ayrılığa düştüklerinde, birbirine karşıt iki bid'at zuhur etmiştir. Birincisi Hz. Ali'yi tekfir eden Haricî bid'ati, ikincisi ise Hz. Ali'nin imameti ve mâsumiyetini, nübüvveti veya ulûhiyyetini iddia eden Rafizî bid'atidir.[4] Daha sonra, Sahabîlerin son asrı, İbnu'z-Zübeyr ve Abdulmelik'in emirliği döneminde ise Mürcie ve Kaderiyye bid'ati ortaya çıkmıştır. Tâbi'în asrının ilk döne-

---

4 Rafizî fırkalarının bu konudaki ihtilafları her fırkanın iddiasına binaen farklılık arzetmektedir.

minde, Emevî halifeliğinin sonlarına doğru ise Cehmiyye, Müşebbihe ve Mümessile bid'atleri baş göstermiştir. Sahabe döneminde ise bunlardan hiçbiri olmadığı gibi kılıç fitneleri de zuhur etmemiştir. İnsanlar, Hz. Muâviye'nin velayeti döneminde ittifak içinde olmuş ve düşmanlara karşı gazvelere çıkmışlardr. O öldükten sonra önce Hz. Hüseyin katlolunmuş, akabinde İbnu'z-Zübeyr Mekke'de muhasara altına alınmış ve Medine'de de Harre fitnesi cereyan etmiştir.[5] Yezîd b. Muâviye öldükten sonra da, Şâm'da Mervân ile Dahhâk b. Kays el-Fehrî arasında Merc-i Râhit fitnesi yaşanmıştır. Daha sonra Muhtâr es-Sekafî, İbn Ziyâd'a saldırıp onu öldürmüş, hemen akabinde Mus'ab b. ez-Zübeyr gelip Muhtâr'ı öldürmüş, onun hemen akabinde ise Abdulmelik b. Mervân gidip Mus'âb'ı öldürmüştür. Bu olaylar da beraberinde başka karmaşaları/fitneleri getirmiştir. Haccâc bir ordu gönderip İbnu'z-Zübeyr'i belirli bir süre muhasara altında tutmuş ve sonra onu öldürmüştür ki, bu da başka bir fitne doğurmuştur. Haccâc, Irâk'ın yönetimini ele aldığında, Muhammed b. el-Eş'as Irâk ahalisinden büyük bir toplulukla Haccâc'a karşı ayaklanmış ve bu büyük bir fitne olmuştur. Bütün bu olaylar Muâviye'nin ölümünden sonra meydana gelmiştir. Daha sonra Horâsân'da İbnu'l-Muhelleb fitnesi ortaya çıkmış ve Kûfe'de Zeyd b. Ali ve birçok kimse öldürülmüştür. Akabinde ise Ebû Müslim ve diğer bazı kimselerin Horâsân'da ayaklanması birçok savaş ve fitneyi beraberinde getirmiştir ki, burada açıklanması çok uzun sürer."[6]

Bizler, bu açıklamalar doğrultusunda hadis uydurmalarının fitne olayları öncesi zuhur ettiği veya (Allah muhafaza) Sahabîlerden herhangi bir kimsenin Hz. Peygambere atfen hadis uydurduğu görüşünü katî bir suretle reddediyoruz. Kendilerini Allah'ın ve Peygamberin yoluna adayan, bu uğurda mallarını ve canlarını seve seve feda eden, binbir türlü işkenceye maruz kalıp biricik yurtlarından hicret eden ve hayatın çilelerine katlanmak pahasına Hz. Peygambere uymaktan bir ân için olsun geri durmayan bu değerli Sahabîlerden herhangi biri hakkında, hadis uydurmuş olabileceği gibi bir düşünceyi hiçbir Müslümanın aklından bile geçirmesi tasavvur edilemez. Onların, Hz. Peygambere iftira ettikleri veya onun adına ya-

---

5 Harre vâkıası Hicrî 36 yılı, Yezîd b. Muâviye'nin hilafeti döneminde meydana gelen meşhur bir olaydır. Medine yakınlarındaki "Harretü Vâkım" mevkîine binaen bu ismi almıştır, bkz: "*el-Münteka min-Minhâci'l-İ'tidâl*" dipnot s. 293.

6 "*el-Münteka min-Minhâci'l-İ'tidâl*" s. 386–387.

lan uydurdukları nasıl tasavvur edilebilir ki? Zira bizzat Hz. Peygamberin eli altında yetişen, O'nun medresesinden icazet alan, O'nun rehberliğiyle yol alan kimseler bizzat Sahabîlerin kendileridir. Onların her biri ibadet, ahlâk ve takvâ noktasında eşi benzeri bulunmaz örneklerdir. Bundan dolayı, Sahabe-i Kiram döneminde onlardan herhangi birinin, Hz. Peygamber adına yalan hadis uydurmuş olabileceği ihtimalini, hatta düşüncesini dahi kesinlikle reddediyoruz.

Birtakım sapkınların, bazı Sahabe ve Tâbi'în hakkında, onların Hz. Ali'den uzak durulmasına ve ona ta'n eylemek gerektiğine dair bazı kötü haberler uydurdukları ve bununla da Muâviye'nin gözüne girmeye çalıştıkları (ki Muâviye bundan dolayı kendilerini, başkalarını da buna özendirecek şekilde mükâfatlandırmıştır, denilmektedir) yolunda nakletmiş oldukları haberler tamamıyla asılsız ve gerçeklikten uzaktır. Sözde bu işi yaptıkları iddia edilen bazı kimseler ise şunlardır: Ebû Hureyre, Amr b. el-Âs, Muğîre b. Şu'be, Tâbi'în'den ise Urve b. ez-Zübeyr.[7] Adı geçen müstesna isimler böyle bir hususla itham edilmekten kesinlikle berîdirler ve de bu haber kesinlikle yalandır. Sahabîlerin tarihi de bu tür iddiaları lisan-ı hâl ile nefyedip çürütmektedir.

Hz. Peygamberin hayatı ve vefatı sonrası tarihî gerçekler, Sahabîlere karşı yapılan bu tür iftiraların hepsini çürütmektedir. Sahabîler, yalan ve uydurmalara dalmaktan (hatta bu meyanda söz konusu edilmekten dahi) fersah fersah uzaktırlar. Hz. Peygamberin şu düsturunu bizzat onun ağzından defalarca dinleyenler de yine onlardır ki, şöyle buyurmuştur: "*Kim bile bile bana yalan isnad ederse ateşteki yerini hazırla(n)sın.*"[8] Ayrıca: "*Bana atfen söylenen yalan, başka hiç kimseye atfen söylenen yalan gibi değildir. Kim bana yalan isnad ederse ateşteki yerini hazırla(n)sın.*"[9] Herhangi bir Sahabenin –Hz. Peygambere yalan isnad etmenin cezasını bildiği halde– O'na yalan ve yakıştırmalarda bulunabileceği yahut kalplerini ve ruhlarını aydınlatan bu Nübüvvet nurunu; bir kimseye yakınlaşmak, bir fikri destekle-

---

7 (Bu haberi) İbn Ebî Hadid şeyhi Ebû Ca'fer el-İskafî'den nakletmiştir, bkz: "*Şerhu Nehci'l-Belâğa*" c. I, s. 467 Beyrut baskısı. Bu iddiaya (Ebû Hureyre bölümü) ikinci fasılda kapsamlı bir şekilde cevap verdik. Ayrıca bkz: Kitabımız "*Ebû Hureyre Râviyetu'l-İslâm*"

8 Şeyhân, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce, Dârekutnî, ve benzerini İmam Ahmed tahric etmişlerdir, bkz: "*Temyîzu'l-Merfû' ani'l-Mevdû*'-" s. 2.

9 Şeyhân ve Tirmizî, Muğîre b. Şu'be yoluyla tahric etmişlerdir, bkz: "*Temyîzu'l-Merfû' ani'l-Mevdû*'-" s. 2.

mek veya bir fırkayı güçlendirmek uğruna hadis uydurmakla karartıp, söndürebileceği kesinlikle düşünülemez. Herhangi bir Sahabî'nin hadis uydurduğunu ispat yollu herhangi bir çaba havanda su dövme uğraşı olacaktır. Zira onların takvâsını, haşyetini, günahlardan uzaklığını ve birçoğunun fitnelerden, bid'at ve dalâletlerden uzak durduğunu ispat eden kesin delillerin çokluğu bu tür uğraşları boşa çıkaracak ve de çıkarmaktadır. Aksine sayısız delillerin bütünü onların, şeriatın muhafızları oldukları ve sünneti, tevil ve tahriften uzak tutarak korumaya çalıştıklarını ispat etmektedir. Muhal-farz bazı Sahabîlerin hadis uydurmuş olabileceklerini varsayalım –ki bu imkânsız bir ihtimaldir– bu takdirde söz konusu haber gün yüzüne çıkar ve diğer önemli haberlerin bizlere ulaştığı gibi o da bizlere ulaşırdı.[10] Kanaatimiz bu yöndedir. Sahabenin ve Tâbi'în'in büyüklerinin sahip oldukları ve kendilerini diğer kimselerden ayrıcalıklı kılan engin bilinçlerinin yanısıra hadisler konusundaki derinlikleri ve bu derinlik sayesinde sahih rivayetlerle uydurma rivayetleri birbirinden ayırma meziyetleri bizim bu kanaatimizi pekiştirmektedir. Bütün bunların fevkinde, hakkı haykırma hususundaki emsalsiz cesaretlerini de hatırlamak gerekir. Bu cesaret, doğru yoldan sapan kimseler öz babaları veya en sevdikleri kimseler dahi olsa karşılarında susmaya rıza göstermeyen bir cesarettir. Onları hiçbir zaman için ne sultan, ne hâkim, ne bir güçlünün otoritesi ve ne de herhangi bir kınayıcının kınaması korkutmamıştır. Hiç şüphesiz İslâm tarihi, İslâm'ın temsilcileri olup, onu yaşayan ve kendilerinden sonraki nesiller için en güzel örnekliği teşkil eden Sahabe nesliyle iftihar etmektedir. Bü-

---

10 Tarihçi ve Hadisçiler, Hz. Peygambere yalan isnad etme konusunda sadece bir olay aktarmışlar ki bu yalanı isnad eden adamın da akıbeti ölüm olmuştur: Tâberanî, Evsâtın'da Abdullah b. Amr'dan rivayet etmiştir ki: "Adamın biri, Hz. Peygamberin cübbesinin (hulle) benzeri bir cübbe giyinmiş ve daha sonra Medine evlerinden birine giderek ev sakinlerine: 'Hz. Peygamber bana, Medine evlerinden hangisini istersem oraya girip kontrol edebileceğimi emir buyurdu.' demiştir. Bunun üzerine ev sakinleri kendisine evi hazırlamış ve aynı zamanda bir elçi göndererek olayı Hz. Peygambere haber vermişlerdir. Hz. Peygamber de, Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer'e şöyle emir buyurmuştur: '*Gidin ve onu öldürün (ki bu sizin yapmanız gereken şey olarak) yeterlidir. Ancak ona yetişeceğinizi sanmıyorum ki (ölü olarak bulursanız) onu yakın.*' Onlar gitmiş ve adamın gece küçük ihtiyaç gidermek için dışarı çıktığında bir yılan tarafından sokularak öldüğünü görmüşlerdir. Onu ateşte yakmışlar ve Hz. Peygambere dönüp olayı haber vermişlerdir. Hz. Peygamber de: '*Kim bile bile bana yalan isnad ederse ateşteki yerini hazırla(n)sın.*' buyurmuştur." Bkz: "*Temyîzu'l-Merfû' ani'l-Mevdû'*-" s. 4. Senedinde Âtâ b. es-Sâib vardır ki kendisi (zihinsel karışıklık yaşayan bir) muhtelittir, bkz: "*Mecma'u'z-Zevâid*" c. I, s. 145.

tün bu hususlar, Sahabîleri, uydurma (hadisler) ateşine düşürme merkezli şüphelerin tamamını çürütmektedir.[11]

Sahabîlerin uydurma hadislere bulaşmış olabilecekleri ihtimalini reddettiğimiz gibi Tâbi'în'in büyüklerinin ve önde gelen âlimlerinin de bu uydurmalara bulaşmış olabilecekleri ihtimalini kabul etmiyoruz. Ayrıca uydurma olaylarının her ne kadar Hicrî birinci asrın ilk yarısında başladığını kabul etmiş olsak bile, bunun sadece o dönem içindeki bazı sorumsuz cahiller tarafından yapıldığına inanıyoruz. Tâbi'în ve Etbâ'u't-Tâbi'în tabakasından olan bu cahil kimseleri, siyasî ihtilaflar ve şahsî çıkarlar Hz. Peygamber adına hadisler uydurmaya ve yalan söylemeye itmiştir. Buna rağmen bu asırda –Tâbi'în asrı– ortaya çıkan uydurma hadisler, Etbâ'u't-Tâbi'în asrındaki uydurmalardan çok daha azdır. Bunun sebebi ise, Sahabe ve Tâbi'în gibi Sünnet otoritelerinin çokluğu olmuştur ki, sahih hadislerle illetli/kusurlu olanları hemencecik ortaya çıkarmışlardır. Ayrıca Hz. Peygamber dönemine yakınlığından dolayı da ümmet içerisindeki çözülmeler ve yalan olayı fazla yayılamamıştır. Zira içinde takvânın ve erdemin kök saldığı ümmet, o döneme kadar Hz. Peygamberin yönlendirmelerinin etkisini yitirmemiş ve O'nun vasiyetlerini canlı tutagelmiştir. Bütün bunlar ise yalanın ve uydurma rivayetlerin fazla bir şekilde baş göstermesini engellemiştir. Bunun yanısıra hadis uydurma sebepleri ilk dönemlerde çok sınırlı olmuştur. Daha sonraları ise gelişen olaylarla birlikte artmıştır.

Uydurma rivayetlerin daha çok Irâk'ta ortaya çıktığını görmekteyiz. Aynı şekilde fitne ve kargaşa olaylarının birçoğu da bu bölgede meydana gelmiş ve dinî fırkaların tohumları da burada serpilmiştir. Öyle ki muhadisler neredeyse bu belde âlimlerine olan güvenlerini yitirecek gibi olmuşlardır. Ancak Irâk'ın hadis münekkitleri, ricalleri ve âlimlerinin, hadis uyduran bu yalancıları bir bir ortaya çıkarıp, konumlarını açıklamaları ve bunları gözden kaçırmamaları söz konusu güvenin sarsılmasını önlemiştir.

Hadis uydurmalarıyla şöhret bulan Irâk, bu konumundan dolayı "Darud-Darb-Darphâne" olarak isimlendirilmiştir. Çünkü hadisler bu beldede, adeta dirhemlerin basılması gibi basılmıştır. Bundan dolayı da Medine ehli, bu belde insanlarının hadislerinden sakın(dır)mışlardır. İmam

---

[11] Daha önce "Sahabe Hz. Peygamberden Sünneti Nasıl Telâkki Ediyorlardı?" başlığı altında; Sahabîlerin, Hz. Peygamberin hayatı boyunca ve vefatı sonrasında yalan söylemedikleri ve birbirlerini nasıl tasdik ettiklerini açıklamıştım. Ayrıca bkz: "*el-Muhaddisu'l-Fâsıl Beyne'r-Râvî ve'l Vâ'î-*" s. 32, 33. "*el-Câmi'u li-Ahlaki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'-*" s. 12. (13 es-Sunne).

Mâlik şöyle demiştir: "Irâk ehlinin rivayetlerini, Ehl-i Kitabın rivayetlerinin seviyesine indirgeyin: Onları ne doğrulayın ve ne de yalanlayın." Abdurrahmân b. Mehdî kendisine: "Ey Ebû Abdullah! Bizler sizin belde-niz(Medine)de kırk günde duyduğumuz dörtyüz hadisin neredeyse tamamını (Irâk'ta) bir gün içinde duyuyoruz deyince İmam Mâlik ona: "Ey Abdurrahmân! Nerede bizde, sizin sahip olduğunuz o darphane? Öyle bir darphane ki, gece (para) basar gündüz harcarsınız." demiştir.[12] İbn Şihâb ise: "Bizden habbe olarak çıkan hadis Irâk'ta kubbeye dönüşür" demiştir.[13] Abdullah b. Amr b. el-Âs, kendilerine hadis anlatması için gelen Irâk ehlinden bir topluluğa: "Irâk ehlinden öyle bir kavim vardır ki, (kendileri) yalan söylerler, (başkalarını) yalanlarlar ve alay ederler"[14] demiştir.

2. HADİS UYDURMA SEBEPLERİ

Hadis uydurmalarının temel sebebinin, ümmetin siyasî fırkalara bölünmesi ve bu fırkaların dinî bir şekil aldıktan sonra, her kesimin kendi konum ve görüşlerini güçlendirmek amacıyla Hz. Peygambere atfen hadis uydurmaya çalışması olduğunu yukarıda belirtmiştim. Daha sonraları hadis uydurmalarının fazlalaşmasını etkileyen sebepler de artmıştır. Bu sebepleri ana başlıklar halinde şöylece sıralayabiliriz:

A. Siyasî Hizipler

Hz. Osmân döneminde cereyan eden fitnelerin hemen akabinde ortaya çıkan ilk gruplar, Hz. Ali Şiâ'sı ile Muâviye'nin hizbidir. Sıffîn savaşı sonrası ise Haricîler zuhur etmiştir. Bütün bu grupların uydurma hadisler üzerindeki etkisini kısaca açıklamaya çalışacağız:

a. Şiâ ve Muhaliflerinin Uydurma Hadislerin Ortaya Çıkışındaki Etkisi

İbn Ebi'l-Hadîd, *Şerhu Nehci'l-Belâğa*'da şöyle demektedir: "Hiç şüphesiz 'Fezâil Hadisleri' konusundaki yalanlar aslen Şiâ merkezlidir. Onlar ilk etapta

---

12 "*el-Munteka min-Minhâci's-Sünne*" s. 88. Bunun akabinde İmam İbn Teymiyye devamla şöyle demiştir: "Buna rağmen Kûfe'de ve başka yerlerde sika âlimlerin büyüklerinden birçok kimse bulunmuştur."

13 "*Duha'l-İslâm*" c. II, s. 152.

14 İbn Sa'd "*et-Tabakât*" c. IV, s. 13, b.2.

liderlerini (övmeye yönelik) çeşitli hadisler uydurmuşlardır ki, onları buna iten temel sebep düşmanlarının husumeti olmuştur. Şiâ'nın bu eylemini gören Bekriyye ise onların liderlerini yeren karşıt hadisler uydurmuşlardır."[15]

Ne acıdır ki, İslâm düşmanı ve sapkın bazı kimseler, kendi hevâlarını tahkik ve amaçlarına ulaşma yolunda hizipçiliği (teşeyyü) kendilerine kalkan edinmişlerdir. Fitnelerin birçoğu da bunlar adına ortaya çıkmıştır. Peşpeşe birçok uğursuz musibet yaşayan Ehl-i Beyt ise Müminlerin Emiri Hz. Ali'nin en hayırlı evlatları ve torunlarını kurban vermiştir. Yürek dağlayıp tüyler ürperten bu olaylar tarihin bağrındaki yerini almıştır. Bütün bunların sebebi ise İslâm düşmanlarının Ehl-i Beyt ismini istismarlarıdır. İşte bu istismarcılar, kendi hareketlerine dayanak bulma yolunda hadis uydurup başkalarını da buna teşvik edenlerin ta kendileridir.[16] Bizler Hasan veya Hüseyin, Muhammed b. el-Hanefiyye veya Ca'fer b. Sadık, Zeyd b. Ali veya Ehl-i Beyt mensubu, takvâ ve sadakat önderi diğer müstesna isimlerin, kendi dedeleri Hz. Peygamber adına hadis uydurulmasına rıza gösterebilecekleri ihtimalini asla ve kat'a tasavvur bile edemeyiz. Ehl-i Beyt böyle bir şeyle tavsif edilmekten çok yücedir. Bundan dolayı, bu bölümün daha başlarında iken Ehl-i Beyt'in bütün bunlardan kesinlikle beri olduklarına açıklamayı arzuladım. Hadis uydurma günahı, onların etrafında kümelenen ve onlar adına uyduran taraftarlarına aittir. Böylelikle mevzu hadisler çoğalmıştır. Bir diğer gerçek de onların, imamları Hz. Ali'ye iyilikten çok kötülüklerinin dokunmuş olmasıdır ki Ebu'l-Ferec İbnu'l-Cevzî: "Hz. Ali'nin faziletleri hakkındaki sahih rivayetler pek çoktur. Ancak Rafızî'ler bunlarla kani olmamış ve hadisler uydurmuşlar; böylelikle, onu yüceltmekten çok değerini düşürmüşlerdir" demektedir.[17]

Bu kadar çok hadis uyduran söz konusu kimseler, Irâk'ın adını bile lekelemişlerdir. Öyle ki Medine ehli bunların hadislerinden çekinir olmuşlardır. "Mesele, bunla şunu ayırt edemeyenin örneğine dönüşmüştür. Yarı-

---

15 "*Şerhu Nehci'l-Belâğa*" c. III, s. 26.

16 Bu konuda Ebû Enes el-Harrânî'nin şöyle dediği rivayet olunmuştur: "Muhtâr es-Sekafî hadis ehlinden birine dedi ki: 'Bana Hz. Peygamber'den, kendisinden sonra bir halifenin çıkacağı ve oğlunun soyunun (hilafetini) taleb edeceğine dair bir hadis uydur. Karşılığında ise şu onbin dirhemi, malları, bineği ve hizmetçiyi al.' Adam da kendisine: 'Hz. Peygamber'den olmaz. Ama Sahabe'den istediğin ismi seç ve karşılığında da istediğin değeri kendin biç. Hz. Peygamber'den (rivayet) daha sahici ama azabı daha şiddetli? dedi." Bkz: "*el-Leâliu'l-Masnû'a*" c. II, s. 248. İbnu'l-Cevzî'den nakletmiştir.

17 "*el-Müntekâ min-Minhâci'l-İ'tidâl*" s. 480.

sı yalancı diğer yarısı hain bir beldeye giren yabancı bir adamın örneğinde olduğu gibi ki, bu adam beldenin emin ve güvenilir kimselerini buluncaya kadar hepsinden hazer eder."[18] Hz. Ali'nin ashabından birisi: "Allah kahretsin onları! Böyle (kıymetli) bir ilmi, ifsat ettiler" demiştir.[19] Âmir eş-Şa'bî ise: "Bu ümmet içinde Hz. Ali adına yalan söylendiği kadar başka hiçbir kimse adına yalan söylenmemiştir" demektedir.[20] İmam İbn Teymiyye de: "Rafızîlerin yalanı darb-ı mesel olmuştur" demiştir.[21] İbn el-Mubârek: "Din, Hadis ehlinindir. (Kesret-i) Kelam ve hile Re'y ehlinindir. Yalan ise Rafızîlerindir" demiştir.[22] İmam Mâlik'e, Rafızîler sorulduğunda cevaben: "Onlarla konuşmayın. Onlardan rivayet etmeyin. Zira onlar yalan söylerler" demiştir.[23] İmam Şâfi'î de: "Rafızîlerden başka yalanla şahitlik eden hiç kimse görmedim" demektedir.[24] Yezîd b. Hârûn da şöyle demiştir: "Her bid'atçi affedilir –eğer bid'atine davet etmiyorsa– Rafızîler hariç, onlar yalan söylerler."[25] Hammâd b. Seleme de şöyle demiştir: "Onlardan –Rafızîlerden– tövbe eden bir şeyh bana anlattı: 'Bizler bir araya geldiğimizde hoşumuza giden bir şey olursa onu hadise dönüştürürdük.' dedi."[26]

Şiâ, birçok hadis uydurmuş, bazı hadisleri ise kendi arzularına göre ve günden güne sayıları artan fırkalarının amaçları doğrultusunda tahrif etmiştir. Bir yandan Hz. Ali'yi öven hadisler uydururken diğer yandan da Muâviye'yi ve Emevîleri yeren hadisler uydurmuşlardır.. Mevzû Hadis kitapları onların yalanlarıyla doludur. Bu uydurmalardan bazı örnekler verdikten sonra bunların Şiâ'ya düşman gruplar üzerindeki etkisini açıklamaya çalışacağız.

Şiâ'nın önemsediği şeylerden biri Hz. Peygamberin, hilafeti kendinden sonra Hz. Ali'ye bıraktığına dair vasiyetini ispat etmektir. Dolayısıyla bu konuda birçok hadis uydurmuşlardır ki bazıları şöyledir: "Benim vasîm, sırrımın merkezi, ehlimde halifem, geride bıraktığım en hayırlı kişi Ali'dir."[27] "Ey Ali! Seni Nübüvvetle has kılar(d)ım. (Ama) Benden son-

---

18 A.g.e: s. 88.

19 "*Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*" c. I, s. 83.

20 "*Tezkiretu'l-Huffâz*" c. I, s. 77.

21 "*el-Münteka min-Minhâci'l-İ'tidâl*" s. 480.

22 A.g.e: s. 480.

23 "*el-Münteka min-Minhâci'l-İ'tidâl*" s. 21. Bkz: "*el-Kifâye*" s. 126.

24 "*el-Münteka min-Minhâci'l-İ'tidâl*" s. 21. Bkz: "*el-Kifâye*" s. 126.

25 "*el-Münteka min-Minhâci'l-İ'tidâl*" s. 22. Bkz: "*el-Cerhu ve't-Ta'dîl*" c. I, b.1, s. 19.

26 "*el-Câmi'u li-Ahlaki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'*-" s. 18. Bkz: "*el-Leâliu'l-Masnû'a*" c. II, s. 248.

ra Peygamberlik yoktur."[28] "Her peygamberin bir vasîsi ve bir vârisi vardır. Muhakkak ki benim vâsim ve vârisim Ali b. Ebî Tâlib'dir."[29] "Hz. Peygamber Mîraca yükseldiğinde, Allah ona, her semâ katında harikulâde şeyler göstermiştir. Hz. Peygamber sabahladığında, Rabbinin kendisine göstermiş olduğu bu harikulâde şeyleri insanlara anlatmaya başlamıştır. Mekke ahalisinden onu yalanlayan yalanlamış, tasdik edense tasdik etmiştir. İşte o zaman gökten bir yıldız kaymıştır. Hz. Peygamber: "Bu yıldız kimin evinin üzerine düşerse, benden sonra halifem odur" demiştir. Yıldızın nereye düştüğünü araştırmışlar ve onu Ali b. Ebî Tâlib'in evinde bulmuşlardır. Mekke ahalisi de şöyle demiştir: 'Muhammed sapıtmış ve azmıştır.' Ehl-i Beytini öne çıkarmış ve amcazadesine meyletmiştir. Bu olay üzerine bu sure 'Battığı zaman yıldıza andolsun ki' (Necm/1) nazil olmuştur."[30]

"Ben ve Ali nurdan yaratıldık ve Arşın sağ tarafında idik..."[31]

Adeta hadis uydurma meftunu olan bu insanlar kendi arzu ve istekleri doğrultusunda şu gibi hadisler uydurmuşlardır: "İleride fitneler yaşanacaktır. Sizden biriniz bu fitnelere yetişirse iki şeye sarılsın: Allah'ın kitabı ve Ali b. Ebî Tâlib` Benden sonra halifem de odur."[32] "Her kim insanların en hayırlısı Ali'dir demez ise kâfir olur."[33] "Ali'ye bakmak ibadettir."[34] "Ali'nin sevgisi, ateşin odunu yaktığı gibi günahları yakar."[35] "Her kim ilminde Âdem'e, fehminde Nûh'a, hükmünde İbrahim'e, zühdünde Yahyâ'ya ve gücünde Mûsâ'ya bakmak isterse Ali'ye bakıversin."[36] "Her kim kalbinde Ali b. Ebî Tâlib'e karşı kin taşıyarak ölürse, o kimse Yahudi veya Hıristiyan olarak ölüversin."[37]

"Benim misalim bir ağacın misali gibidir. Ben kökü, Ali dalları, Ha-

---

27 "*el-Fevâidu'l-Mecmû'a fi'l-Ehâdisi'l-Mevdû'a*" s. 369.

28 "*el-Leâliu'l-Masnû'a*" c. I, s. 323.

29 "*el-Leâliu'l-Masnû'a*" c. I, s. 3.

30 "*el-Fevâidu'l-Mecmû'a fi'l-Ehâdisi'l-Mevdû'a*" s. 369. Ayrıca bkz: "*el-Müntekâ min-Minhâci's-Sünne*" s. 326. Bir rivayette ise "Benden sonra vâsim odur" şeklindedir. Vâsi hikayesi ise Abdullah b. Sebe'nin başının altından çıkmıştır, bkz: "*el-Müntekâ min-Minhâci's-Sünne*" dipnot s. 307.

31 "*el-Fevâidu'l-Mecmû'a*" s. 342.

32 "*el-Fevâidu'l-Mecmû'a*" s. 345.

33 "*el-Fevâidu'l-Mecmû'a*" s. 347.

34 A.g.e: s. 359.

35 A.g.e: s. 367.

36 A.g.e: s. 367.

37 "*el-Fevâidu'l-Mecmû'a*" s. 373.

san ve Hüseyin meyveleri, Şiâ ise yapraklarıdır. Güzel olan bir şeyden ancak güzel olan bir şey çıkar."[38]

"Kim beni severse Ali'yi sevsin. Kim Ali'yi öfkelendirirse beni öfkelendirmiş demektir. Kim de beni öfkelendirirse Allah'ı öfkelendirmiş demektir. Kim de Allah'ı öfkelendirirse, Allah onu ateşe atar."[39]

"Ey Ali! Muhakkak ki Allah seni, zürriyetini, ebeveynini, aileni, taraftarlarını (şiânı) ve taraftarlarını sevenleri affetmiştir."[40]

Sıralamış olduğumuz bütün bu uydurma hadislerin yanısıra Şiâ'nın, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve başkaları hakkında hakâretâmiz birtakım iğrenç rivayetleri de vardır. Onlar, bu Sahabîlerin Hz. Ali'ye ve ailesine kötülük ettikleri iddiasındadırlar. Bu konuda İbn Ebi'l-Hadîd şöyle demektedir: "Şiâ'nın söz konusu ettiği, iğrenç ve ahlâk dışı bazı olaylara gelince; Hz. Ömer'in, Hz. Fatıma'nın evine bir kirpi gönderdiği' Hz. Ömer'in, onu kapı ile duvar arasına sıkıştırdığı Hz. Ali'nin boynuna kement taktığı vb. rivayetlerin hiçbirinin bizce aslı astarı yoktur. Onlardan (Şiîlerden) hiç kimse de bunları ispat edemezler. Hadisçilerden hiç kimse bu tür uydurmaları rivayet etmemekle birlikte ne bunları bilir ve ne de kabul ederler. Hiç şüphesiz bunlar, sadece Şiâ'nın infiraden naklettikleri uydurmalardır."[41]

Diğer gruplara mensup bazı hadis kalpazanları, bu tür uydurma rivayetlerin Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osmân ve Muâviye'yi gözden düşürdüğü zehabına kapılmış ve bunlara karşı, mezkûr kimseleri öven hadisler uydurmuşlardır. Bu uydurma hadislerden biri şudur: "Ben, (Mîrac gecesi) göğe yükseltildiğimde dedim ki: 'Allahım! Benden sonra Ali b. Ebî Tâlib'i halife eyle.' Bunun üzerine semâvat sarsıldı ve melekler her bir yandan bana seslenip, şöyle dediler: 'Ey Muhammed! 'Allah dilemedikçe sizler dileyemezsiniz' ayetini oku. Allah senden sonra Ebû Bekir es-Sıddîk'ın halife olmasını murad etmiştir.'"[42]

Abdullah b. Cerrâd'dan nakledilen şu uydurma rivayet: "Bizler Hz. Peygamberin yanındaydık. Bir at getirtti ve ona bindikten sonra şöyle de-

---

[38] A.g.e: s. 369.
[39] "*el-Fevâidu'l-Mecmû'a*" s. 383.
[40] A.g.e: s. 384.
[41] "*Şerhu Nehci'l-Belâğa*" c. I, s. 158–159.
[42] "*Tenzîhu'ş-Şerî'ati'l-Merfû'a*" c. I, s. 345.

di: 'Bu ata benden sonra halife(m) olacak kişi biner.' Nitekim o ata Hz. Ebû Bekir bindi."[43]

Şu uydurma rivayet: "Hz. Ebû Bekir, Hz. Peygambere şöyle demiştir: 'Ben, seninle birlikte en ön saftaydım. Tekbir getirdin, ben de tekbir getirdim. Fatiha'ya başlayınca ben de okudum. Abdestim konusunda içime bir vesvese düştü ve mescidin kapsına çıktım. Aniden birinin bana seslendiğini duydum bana: 'Arkana bak!' diyordu. Arkama dönünce ne göreyim; içi, kardan daha beyaz, baldan daha tatlı ve köpükten daha yumuşak bir suyla dolu altın bir kadeh. Kadehin üstünde yeşil bir mendil ve üzerinde de 'Lâ ilâhe illallâh es-Sıddîk Ebû Bekir' yazılı. Mendili aldım ve omzumun üstüne koydum. Namaz için abdest aldım ve abdestimi güzel bir şekilde tamamladım. Akabinde mendili tekrar kadehin üstüne koydum ve sana yetişti)mde sen daha ilk rekâtın rükûundaydın. Böylece namazımı seninle birlikte tamamladım Ey Allahın Resûlü!' Bunun üzerine Hz. Peygamber de şöyle der: 'Müjde Ey Ebû Bekir! Sana abdest aldıran kişi Cebrâil'dir. Sana mendil tutan ise Mîkâil'dir. Sen namaza yetişinceye kadar dizlerimi tutan ise İsrâfîl'dir.'"[44]

"Allah, kendi dini ve vahyi için Hz. Ebû Bekir'i halifem kılmıştır. Ona kulak verin, kurtulursunuz. Ona itaat edin, doğru yolu bulursunuz."[45]

"Ben göğe yükseltildim. Uğradığım her gök katında 'Muhammedun Resûlullah' diye ismimi yazılı olarak buldum. Ve ismimin hemen arkasında da Ebû Bekir es-Sıddîk (yazılıydı.)"[46] "Gökte Allah bile, Ebû Bekir es-Sıddîk'ın hata yapmasına razı olmaz."[47]

"İsrâ gecesi gökyüzünde sıra sıra dizilmiş, eğerlenmiş ve gemlenmiş atlar gördüm. Başları kırmızı yakuttan olup birçok kanatları vardı. Ben, 'Bu atlar kimin içindir?' diye sorunca Cebrâil: 'Bunlar Ebû Bekir ve Ömer'in sevenleri içindir. Onlar, kıyamet günü bu atlar üzerinde Allah'ı ziyaret edeceklerdir.' dedi."[48]

---

43 A.g.e: c. I, s. 346.

44 "*el-Fevâidu'l-Mecmû'a*" s. 330. Benzeri bir rivayet Hz. Ali hakkında da rivayet edilmektedir. Bu rivayette ise mendil ve kova geçmektedir. Bu tür rivayetlerin hepsi yalan ve uydurmadır, bkz: "*el-Fevâidu'l-Mecmû'a*" s. 331.

45 A.g.e: c. I, s. 332.

46 "*el-Fevâidu'l-Mecmû'a*" s. 333.

47 A.g.e: s. 335.

48 "*Tenzîhu'ş-Şerî'ati'l-Merfû'a*" c. I, s. 347. "*el-Fevâidu'l-Mecmû'a*" s. 337.

Abdullah b. Ebî Evfâ'ya istinaden rivayet olunan şu uydurma: "Hz. Peygamberi, Hz. Ali'ye yaslanmış bir halde gördüm. O esnada Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer çıkageldiler. Hz. Peygamber: 'Ey Hasan'ın babası! Bu ikisini sev ki, bunların sevgisiyle cennete girersin.' dedi."[49]

"Hiç şüphesiz dünya semasında seksen bin melek, Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer'i sevenler için Allah'a istiğfarda bulunmaktadır. İkinci semada ise seksen bin melek Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer'e buğz edenlere lanet etmektedir."[50]

"Cennette hiçbir ağaç yoktur ki her yaprağı üzerinde "Lâ ilâhe illallâh Muhammedun Resûlullah, Ebû Bekir es-Sıddîk, Ömer el-Farûk ve Osmân Zi'n-Nûreyn' yazılı olmasın."[51]

Muâviye'nin hizbinden olan bazı yalancılar da şunlar gibi birtakım hadisler uydurmuşlardır: "Hâşim oğullarından bir grup Hz. Peygambere müracaat edip vahiy kâtipliğini Muâviye'den almasını istemişler ancak onun seçilmesine dair vahiy inmiştir."[52] Ayete'l-Kürsî'nin yazılmasıyla alakalı ve diğer bazı konularda uzun uzadıya hadisler uydurmuşlardır. Bunlar Mevzû'ât kitaplarında tafsilatlı bir şekilde yer almaktadır ki bazı örnekler şöyledir: "Hz. Peygamber, kalemi Ali'nin elinden alıp Muâviye'ye vermiştir."[53] "Allah katında güvenilir üç kimse vardır: Ben, Cebrâil ve Muâviye."[54] "Hz. Peygamber, Muâviye'ye bir ok vermiş ve ona: 'Bu oku al, ta ki bu okla benimle cennette buluşasın.' demiştir."[55]

Abdullah b. Abbâs'a atfedilen şu rivayet: "Cebrâil, yeşil bir Mersin (ağacı) yaprağıyla Hz. Peygambere gelir ve yaprağın üzerinde şöyle yazılıdır: 'Lâ ilâhe illallâh Muhammedun Resûlullah, Muâviye'yi sevmek kullarım üzerine farzdır.'"[56]

Şiâ, şu hadisi ise tahrif etmiştir: "Ey Allahım! O ikisini fitnelere boğ ve onları ateşlere atıver."[57] Onlar bu hadisin, türkü söylediklerinden dola-

49 "*Tenzîhu'ş-Şerî'ati'l-Merfû'a*" c. I, s. 347. "*el-Fevâidu'l-Mecmû'a*" s. 338.

50 "*el-Fevâidu'l-Mecmû'a*" s. 338.

51 A.g.e: s. 342.

52 "*el-Fevâidu'l-Mecmû'a*" s. 403. Bkz: "*Tenzîhu'ş-Şerî'ati'l-Merfû'a*" c. II, s. 19. Uzunca zikretmiştir.

53 "*el-Fevâidu'l-Mecmû'a*" s. 403.

54 "*Tenzîhu'ş-Şerî'ati'l-Merfû'a*" c. II, s. 4 ve benzeri s. 6.

55 "*Tenzîhu'ş-Şerî'ati'l-Merfû'a*" c. II, s. 6.

56 A.g.e: c. II, s. 21.

57 "*Tenzîhu'ş-Şerî'ati'l-Merfû'a*" c. II, s. 16. "*el-Fevâidu'l-Mecmû'a*" s. 407.

yı Muâviye ve Amr b. el-Âs hakkında varit olduğunu iddia ederler. Ancak bunun gerçekle hiçbir bağı yoktur ve onlar böyle bir şey yapmamışlardır. Aksine bu hadis Muâviye b. Râfi' ve Amr b. Rıfâ'a b. et-Tâbût hakkındadır. Sadece isimler râvî tarafından tahrif edilmiştir.

Muâviye taraftarı bazı çıkarcılar ise şu hadisi uydurmuşlardır: "…Sonra Hz. Peygamber dedi ki: 'Ey Ebû Hureyre! Hiç şüphesiz cehennemde gözleri mavice, yeleleri at kuyruğu gibi olan köpekler vardır. Eğer Allah, bunlardan birine izin verecek olsa, bir lokmada yedi göğü yutuverebilir. Bunlar kıyamet günü Muâviye b. Ebî Süfyân'a lanet edenlere musallat edileceklerdir.'"[58]

Sayılamayacak kadar çok olan bu tür uydurma rivayetlerin genelini birbirlerine düşman çevreler uydurmuş ve böylelikle kendi konumlarını güçlendirmeye yahut kendi liderleriyle, kendi taraftarlarını yüceltmeye çalışmışlardır. Ayrıca bu kimselerin, Sahabîlerin faziletleri hakkında sabit olan sahih rivayetlerle yetinme ve Hz. Peygamber adına yalan uydurmaktan uzak durma imkânları olduğu halde bunu yapmamışlardır. Ne yazık ki cehaletin kalplerini köreltmesiyle birlikte kendi hevalarının kurbanı olmuşlardır.

Bu gruplar arasındaki ayrışmaların ve bunun sonucunda ortaya çıkan Sahabîleri ta'n eyleyici karşılıklı tavırların, neredeyse Sahabîlerin gerçek değerlerine gölge düşürecek bir seviyeye vardığını gören iyi niyetli bazı zavallı kimseler ise; Sahabîlerin hepsine karşı olan muhabbetlerinden dolayı onların faziletlerini hatırlatmak, değerlerini yüceltmek ve dört halife arasında herhangi bir farkın olmadığını açıklamak gayesiyle çeşitli hadisler uydurmuşlardır. Bu kimseler –iyi niyetlerinden olsa gerek– kendilerince hayırlı bir iş yaptıklarını zannetmişlerdir. Zira uydurmuş oldukları bu hadislerle, sözde Sahabe taraftarı karşıt grupların birbirlerini lanetlemelerini önleyeceklerini, ayrıca bu taraflar arasında dilden dile dolaşan (Sahabe eksenli) sövgü ve yergilerin kökünü kazıyıp ümmeti bir araya getireceklerini sanmışlardır. Bu arada Hz. Peygambere atfen yalan uydurmaya devam ettikleri gerçeğini adeta unutmuşlardır. Uydurmuş oldukları bazı hadisler ise şunlardır: "Allah bana, Ebû Bekir'i baba, Ömer'i müşavir, Osmân'ı dayanak, seni de ey Ali yardımcı edinmemi emretti. Siz dördü-

---

8 "*Tenzîhu'ş-Şerî'ati'l-Merfû'a*" c. II, s. 23.

nüz! Hiç şüphesiz Allah Ummu'l-Kitab'da sizler için mîsak almıştır ki, sizleri muttaki mümin(ler)den başkası sevmez. Ve de sizlere kötü münafık(lar)dan başkası buğz etmez. Sizler, 'Nübüvvetimin halifeleri ve zimmetimin akdisiniz."[59] "Bir münâdî kıyamet günü arşın alt tarafından: Neredir Muhammed'in Ashabı?' diye, nida eder. (Bunun üzerine) Ebû Bekir, Ömer, Osmân ve Ali getirilir."[60] "Ebû Bekir, vezirimdir ve benden sonra ümmetimin sorumlusu/halifesidir. Ömer, habibimdir ve benim dilimle konuşur. Ben Osmân'dan, Osmân ise bendendir. Ali kardeşimdir ve sancağımın sahibidir."[61] "Ebû Bekir, ümmetimin en ölçülüsü ve en merhametlisidir. Ömer b. Hattâb, ümmetimin en hayırlısı ve en olgunudur. Osmân b. Affân, ümmetimin en hayâlısı ve en adaletlisidir. Ali b. Ebî Tâlib ümmetimin velisi ve en zarifidir. Abdullah b. Mes'ûd ümmetimin emini ve en candanıdır. Ebû Zerr, ümmetimin en takvâlısı ve en hassasıdır. Ebu'd-Derdâ, ümmetimin en mutedili ve en merhametlisidir. Muâviye b. Ebî Süfyân, ümmetimin en halîmi ve en cömert olanıdır."[62] "Her kim (Ebû Bekir) es-Sıddîk'a küfrederse zındıktır. Her kim Ömer'e küfrederse varacağı yer cehennemdir. Her kim Osmân'a küfrederse onun düşmanı Rahman'dır. Her kim de Ali'ye küfrederse onun düşmanı Peygamberdir." Uzun bir uydurma hadisten: "...Sonra Resûlullah dedi ki:[63] Allah'ın laneti, Ebû Bekir, Ömer, Osmân ve Ali'ye buğz edenlerin üzerine olsun."[64]

Mevzû'ât kitaplarına başvurulduğu takdirde Şiâ'nın, diğerlerine nazaran daha fazla hadis uydurduğu açık bir şekilde görülecektir.

b. Haricîler ve Uydurma Rivayetler

Ulaşabildiğimiz kaynaklar içinde, aşağıda arzedeceğimiz rivayetlerin dışında, Haricîlerin hadis uydurduğuna veya kendi konumlarını güçlendirmek ve davalarını ispatlamak için böyle bir şeye başvurma gereği duyduklarına dair herhangi bir rivayete rastlamadık. Bunlardan biri İbn Lehî'a tarafından rivayet edilmiştir ki, şöyle der: "Haricîlerden ayrılıp töv-

59 "*el-Fevâidu'l-Mecmû'a*" s. 484.
60 A.g.e: s. 484.
61 A.g.e: s. 486.
62 "*el-Fevâidu'l-Mecmû'a*" s. 409.
63 A.g.e: s. 339.
64 A.g.e: s. 338.

be eden birini duydum, şöyle diyordu: 'Hiç şüphesiz bu hadis(ler) dindir. Dininizi kimlerden aldığınıza dikkat ediniz. Çünkü bizler, herhangi bir şeyi beğendiğimizde onu hadise dönüştürürdük.'"[65] Ubeydullah b. Amr'ın, Abdulkerîm senediyle gelen rivayeti ise şöyledir: "Haricîlerden bir adam bana dedi ki: 'Hiç şüphesiz bu hadis(ler) dindir. Dininizi kimlerden aldığınıza dikkat ediniz. Çünkü bizler, herhangi bir şeyi beğendiğimizde onu hadis yapıverirdik."[66] Suyûtî'nin rivayeti ise şöyledir: "Haricî şeyhlerinden birinin şöyle dediği rivayet olunmuştur: 'Hiç şüphesiz bu hadisler dindir. Dininizi kimlerden aldığınıza dikkat ediniz. Çünkü bizler, herhangi bir şeyi beğendiğimizde onu hadise dönüştürürdük.'"[67]

Rivayet yolları farklı farklı ama anlamları aynı olan bu üç rivayet (zahiren) Haricîlerin hadis uydurduklarına delâlet etmektedir. Ancak bizler, mevzu hadisler arasında onlara karşı bu durumu ispat edecek herhangi bir delile rastlayamadık. Muhtemelen Haricîleri yalan söylemekten alıkoyan sebep büyük günah sahiplerini kâfir olarak görmeleri ve yalanı da büyük günahlardan addetmelerine ilişkin inançları olmuştur.

Haricîlerin hadis naklinden öte bir doğruculuk anlayışına sahip olduklarını ispat eden birçok delil vardır. Bunlardan biri İbn Teymiyye'nin, Rafızîlere reddiye mahiyetinde söylemiş olduğu şu sözüdür: "Bizler, Haricîlerin sizlerden daha şerli olduklarını biliyoruz. Fakat buna rağmen onları yalanla suçlamaya yol bulamıyoruz. Çünkü onları denedik ve onların, lehlerine veya aleyhlerine her halükârda doğruya başvurduklarını gördük."[68] Ayrıca şöyle demiştir: "Cerh ve Ta'dîl kitaplarını dikkatle inceleyen bir kimse, bu kitapların müellifleri arasında -diğer bütün taifelerden daha çok- yalanla bilinegelen taifenin Şiâ olduğunu görecektir. Haricîler ise dinden çıkmalarına rağmen insanların en doğru olanlarındandırlar. Öyle ki hadisleri/sözleri en sahih hadislerdir, denilmiştir."[69] Ebû Dâvûd ise şöyle demiştir: "Hevâ ehli arasında hadisi/sözü Haricîlerden daha doğru olan kimse yoktur."[70]

---

65 "*el-Câmi'u li-Ahlaki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'*-" s. 18. Bkz: el-Hâkim "*el-Medhal*" s. 19.
66 "*el-Muhaddisu'l-Fâsıl Beyne'r-Râvî ve'l Vâ'i*-" s. 83.
67 "*el-Leâliu'l-Masnû'a*" c. II, s. 248.
68 "*el-Münteka min-Minhâci'l-İ'tidâl*" s. 480.
69 A.g.e: s. 22.
70 "*el-Kâfî*" s. 130.

Bütün bu hususlardan sonra, Haricîlerin yalan söylediğiyle alakalı rivayetlere bir açıklık getirmemiz gerekmektedir. İlk bakışta bu rivayetler, şeyhlerinden birinin itirafıyla da Haricîlerin hadis uydurduğu izlenimini uyandırmaktadır. Ancak bizler bu şeyhin kim olduğunu bilmiyoruz. Ayrıca Hatîb el-Bağdâdî, Hammâd b. Seleme[71] yoluyla İbn Lehî'a'nın rivayetinin bir benzerini "Rafızîlerden bir şeyhten" diye nakletmiş ve hem de İbn Lehî'a'nın rivayetinin bulunduğu sayfada zikretmiştir. Bunu kâtipten veya râvîden kaynaklanan bir hataya yormak mümkündür. Bunun bir hata olduğunu farzedelim, peki ya hata yapılması ihtimali olmayan diğer iki rivayet karşısındaki tutumumuz ne olacak? Haricîlerin sadakatlerine işaret eden rivayetlerin tümü bu iki rivayetle çelişmektedir. Ayrıca bu konudaki araştırmalar, Haricîlerin hadis uydurduklarını ispatlayacak herhangi bir delile götürmemektedir. Dolayısıyla bu rivayetleri râvînin vehmine yormaktan başka çıkar yol yoktur; yani Şeyhin Hâricî olduğu söylenmiş olmakla birlikte durum böyle değildir. 'Şeyhin cehaleti' sebebiyle bu iki rivayet zayıftır demek daha tercihe şayandır.

Abdurrahmân b. Mehdî'den rivayet olunan Haricîlerin ve zındıkların şu hadisi uydurduğu haberine gelince ki, rivayet şöyledir: "Eğer benden rivayeten sizlere bir hadis ulaşacak olursa onu Allah'ın Kitabına arzedin. Şayet Allah'ın Kitabına muvafıksa onu ben söylemişimdir..." Dr. Mustafa Sıbâ'î bu haberi çok güzel bir şekilde irdelemiş ve bunun zındıkların bir uydurması olduğunu belirtmiştir.[72] Böylelikle takvâları ve doğru sözlülükleri ile bilinen Haricîlerin uydurma bataklığına düşmedikleri ispat olunmaktadır.

B. İslâm Düşmanları (Zenâdika)

Kisrâ ve Kayser krallıklarını yerle bir eden İslâm Devleti, aynı zamanda hüküm sürdükleri ülke zenginliklerini kendi keyiflerince tüketip, boyundurukları altındaki milletlere her türlü işkenceyi reva gören, öz evlatlarını ise köleleştiren hükümdarları da tahtlarından etmiştir. İşte bu hükümdarların etrafında kümelenen üst tabakaya mensup özel bir sömürücü sınıf vardır ki bunlar, hükümdarlarının gölgesinden istifade ederek kendi halklarını

71 "*el-Câmi'u li-Ahlaki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'*-" s. 18.
72 Bkz: "*es-Sünnetü ve Mekânetuha fi't-Teşrî'i'l-İslâmî*" s. 97.

bin bir türlü yolla sömüregelmişlerdir. Ancak İslâm'ın yayılması ve buralardaki mazlum halkların kalplerine dolmasıyla birlikte işler değişmiştir. Söz konusu mazlum halklar, esaret zincirlerinden kurtulup özgürlüklerini kazanmakla kalmamış aynı zamanda hayatın kıymetini ve insan olma onurunu da tatmışlardır. Beri tarafta ise bu halkları sömüren zalim zümre mevki ve makamlarını yitirmiştir. Bu yeni durum onları hiç de memnun etmemiştir, dolayısıyla kalpleri İslâm'a ve Müslümanlara karşı aşırı bir kinle dolmuştur. İslâm devletinin gücü karşısında çaresiz kalan bu sapkınlar, intikamlarını kılıç yoluyla alamayacaklarını bildikleri için menhus emellerini gerçekleştirmek amacıyla Müslümanları bu yeni dinden nefret ettirmeye çalışmış ve Hz. Peygamber adına alçakça yalanlar uydurmaya başlamışlardır. İslâm fikrini, akidesini ve ibadetlerini en çirkin yollarla betimlemeye çalışan bu taife, çeşitli kisvelere bürünmüş ve farklı farklı isimler almışlardır. Ancak, İslâm akidesinin berraklığı, amaçlarının yüceliği ve sarsılmaz gücü karşısında tökezlemişler ve bütün çabaları boşa gitmiştir.

Onların, İslâm yolunun takipçilerini sapıtmak ve sevenlerini de ondan nefret ettirmek için uydurmuş oldukları bazı örnekleri arzetmeye çalışacağız ki, bunların ilki şu rivayettir: "(Sözde) Yahudilerden bir grup Hz. Peygambere gelmiş ve ona Arşı kimler taşır?' diye sormuşlardır. Hz. Peygamber de: 'Arşı, öküzler boynuzlarıyla taşır. Gök cisimleri de onların terlerindendir.' demiştir. Bunun üzerine onlar: Şehadet ederiz ki sen Allah'ın elçisisin.' demişlerdir."[73] Ebu'l-Kâsım el-Belhî bu rivayet hakkında şöyle demektedir: "Vallahi bu saçmalıktır. Arşı taşıyanların melekler olduğu konusunda bütün Müslümanlar icmâ etmişlerdir."[74] Hz. Peygambere atfedilen diğer bir rivayet ise şöyledir: "Gök cisimleri, arşın altındaki yılanların terlerindendir."[75] Bu rivayet hakkında ise Ebû Kâsım şöyle demiştir: "Bu tür rivayetlerin Hz. Peygamber adına rivayet edilmesine, kendi dinini kâle almayanlardan başkası imkân vermez. Ne zaman Müslümanlar, arşın altında yılanlar vardır gibisinden bir saçmalığı dile getirmişlerdir ki? Bu olsa olsa İslâmı kötülemek isteyen zındıkların entrikalarındandır."[76] Diğer bir uydurma rivayet: "Denildi ki: 'Ey Allah'ın Resûlü! Rabbimiz nedendir?'

73 "*Kabûlu'l-Ahbâr*" s. 14.
74 A.g.e
75 A.g.e
76 A.g.e

Dedi ki: 'Acı bir sudandır. Ne gökten ne yerdendir. Bir at yaratmış, onu koşturmuş ve o da terlemiştir. Ondan sonra nefsini bu terden yaratmıştır."[77] Bu tür rivayetleri herhangi bir Müslüman veya akıl sahibi bir kimse uydurmuş olamaz.

Bu sapkınların, İslâma verdiği zararlar ve getirdikleri belalar diğerlerinkinden çok daha fazla ve bir o kadar da ağır olmuştur. Bunlardan kimisi adeta yalan ve iftira fahişesi haline gelmiştir. Abdulkerîm b. Ebi'l-Avcâ bunlardan biri olup başı vurulmadan önce hadis uydurduğunu kendi diliyle itiraf etmiş ve şöyle demiştir: "Yemin olsun ki aranızda, helâli haramla, haramı ise helâlle altüst ettiğim dörtbin hadis uydurdum."[78] Mehdî b. Meymûn el-Ezdî ise şöyle demiştir: "Zenâdika'dan bir adam, insanların arasında dolaşan dörtyüz hadis uydurduğunu benim yanımda itiraf etti."[79] Hammâd b. Zeyd de: "Zenâdika, Hz. Peygamber adına oniki bin hadis uydurmuşlar ve insanlar arasında yaymışlardır" demektedir.[80] Diğer bir rivayette: "Zenâdika, Hz. Peygamber adına ondört bin hadis uydurmuşlardır" demiştir.[81]

Sonuç olarak bu tür uydurma rivayetler ve bunları uyduran kimseler, bu ilmin erbabı âlimlerin gözlerinden kaçmamıştır, hepsinin izini sürüp, teker teker ortaya çıkarmışlardır.

C. Milliyetçi Bölünmeler; Kabile, Belde ve İmam Eksenli Taassup

Emevîler, devlet idarelerinde ve yönetici atamalarında sadece Araplara itimat etmiş ve bunlardan bazıları da Arap ve Arap dili milliyetçiliği yapmışlardır. Öyle ki bazı Araplar, diğer ırklara mensup Müslümanlara İslâm'ın ruhuna aykırı bir gözle bakmışlardır. Hatta Mevâlî tabakası –Arap olmayan Müslümanlar– bu milliyetçiliğin farkına varmış olacaklar ki,

---

77 "*Tenzîhu'ş-Şerî'ati'l-Merfû'a*" c. I, s. 134.

78 "*el-Leâliu'l-Masnû'a*" c. II, s. 248. Adı geçen Abdulkerîm, Ma'n b. Zâide eş-Şeybânî'nin dayısıdır ki kendisi mâruftur. Boynunun vurulması emrini, Mekke Emiri Muhammed b. Süleymân b. Ali vermiştir. Zehebî ise Mîzân'ında Basra Emiri, demiştir, bkz: "*Tavdîhu'l-Efkâr*" c. II, s. 75. "*Mîzânu'l-İ'tidâl*" c. II, s. 144.

79 "*el-Kifâye*" s. 431. "*el-Leâliu'l-Masnû'a*" c. II, s. 248.

80 İbn Abdilberr "*Mukaddimetu't-Temhîd*" s. 12. "*el-Kifâye*" s. 431.

81 "*Tedrîbu'r-Râvî*" s. 186. "*Tavdîhu'l-Efkâr*" c. II, s. 75. Dörtbin dediği de rivayet olunmuştur, bkz: "*el-Leâliu'l-Masnû'a*" c. II, s. 248. Zannederim bu; ya râvî, ya da baskı kaynaklı bir hatadır.

Araplarla kendi aralarındaki bu ayrımı kaldırıp eşitliği sağlamak amacıyla her türlü ihtilali fırsat bilmiş ve bu hareketlerin ön saflarında yer almışlardır.[82] Bundan da öte, Araplara karşı övgü ve şeref yarışına girişmişler ve bu da onların bazılarını, kendi erdemlerini açıklayıcı veya değerlerini yüceltici mahiyette hadisler uydurmaya kadar götürebilmiştir. Şu uydurma hadis gibi: "Arşın etrafındakilerin dili Farsça'dır. Eğer Allah, yumuşaklık içeren bir şeyi vahyetmek isterse Farsça vahyeder. Eğer şiddet içeren bir şey vahyetmek isterse Arapça vahyeder."[83] Bunun mukabilinde ise şu hadis uydurulmuştur: "Allah nezdinde en sevimsiz dil Farsça'dır. Şeytanların dili (Huzî bölgesi dili) Huzîce'dir. Cehennem ehlinin dili de (Buhârâ bölgesi dili) Buhârice'dir. Cennet ehlinin dili ise Arapça'dır."[84] Şu rivayet: "Bırakın şu zencileri! Bir zenci ancak midesi ve iki bacak arası için yaşar."[85]

Kanaatimce, bazı Arap kabilelerinin faziletleri hakkında hadislerin uydurulmaya başlanması, Yezîd b. Muâviye'nin ölümü sonrası Emevîler tarafından ateşlenen mezkûr kabile milliyetçiliği sebebiyledir.[86]

Irk, kabile ve dil konusunda hadisler uydurulduğu gibi, belde ve imamların faziletleri hakkında da hadisler uydurulmuştur. Zannederim ki, İslâm devletinin idare merkezinin bir beldeden başka bir beldeye intikal etmesi bazı milliyetçilerin kendi beldeleri veya imamlarının faziletleri hakkında hadis uydurmalarını körükleyen en büyük etkenlerden biri olmuştur.

İmamlar konusundaki taassup ancak Hicrî üçüncü asırda ve cahil bazı takipçiler yoluyla ortaya çıkmıştır. İmamların ve beldelerin faziletleri hakkında birçok hadis uydurulmuş olup bazıları şöyledir: "Dört şehir cennetin dünyadaki şehirlerindendir: Mekke, Medine, Kudüs ve Dımeşk..."[87] İmamlar hakkında: "Ümmetimden, kendisine Muhammed b. İdrîs denilen bir adam çıkacaktır ki o, ümmetime karşı İblis'ten daha zararlıdır. Yine ümmetimden, Ebû Hanîfe denilen bir adam çıkacaktır ki kendisi, ümmetimin kandilidir."[88] "Benden sonra, kendisine Nu'mân b. Sâbit denilen

82 Bkz: Dr. Hasan İbrahim "*Târîhu'l-İslâm*" c. I, s. 342.
83 "*Tenzîhu'ş-Şerî'ati'l-Merfû'a*" c. I, s. 136.
84 "*Tenzîhu'ş-Şerî'ati'l-Merfû'a*" c. I, s. 137.
85 A.g.e: c. II, s. 31.
86 Bkz: Dr. Hasan İbrahim "*Târîhu'l-İslâm*" c. I, s. 337.
87 "*Tenzîhu'ş-Şerî'ati'l-Merfû'a*" c. II, s. 48.
88 A.g.e: c. II, s. 30.

ve künyesi Ebû Hanîfe olan bir adam gelecektir ki, Allah'ın dini ve sünnetim onun eliyle ihya ol(un)acaktır."[89]

D. Kıssacılar(Kussâs)

Kıssacı ve vaiz halkaları Hulefa-i Raşidin'in son dönemlerinde ortaya çıkmıştır.[90] Daha sonra bu halkalar İslâm topraklarının muhtelif mescidlerinde çoğalmaya başlamıştır.[91] Kıssacıların bazılarını ilgilendiren tek şey etraflarını belirli bir kalabalığın sarması olmuştur. Böylelikle bu kimselerin duygularını okşayan, nefislerine hoş gelen ve kalplerini tatmin eden hadisler uydurmuşlardır. Hz. Peygamber adına yalan söyleyen ve söylediği bu yalanlardan dolayı ne yüzü kızaran ve ne de bunda bir günah veya kötülük gören bu kimseler İslâma en çok zarar veren taifedir.[92]

Asıl üzücü olan ise, bu kıssacıların bile bile Hz. Peygamber adına yalan uydurmalarına rağmen kendilerine kulak veren ve hatta onları doğrulayıp müdafaa eden bir kesim bulmalarıdır. Söz konusu kesim ise araştırma ve incelemeyi önemsemeyen cahillerdir.

Kıssacıların uydurdukları bir hadis şöyledir: "Cennette bir ağaç vardır ki, onun tepesinden cüppeler, altından ise inci ve yakutla gemlenmiş, altın eğerli, alacalı bir at çıkar. Ne bevl eder ve ne de ters çıkarır. Birçok kanatları vardır. Bu atlara evliyaullah biner ve onların istedikleri yerlere uçarlar."[93]

Hadis erbabı, bu kıssacılara karşı mücadele etmiş ve onların yalanlarını günyüzüne çıkarıp bir bir açıklamıştır. Ne acıdır ki hadis ehli, bu kıssacıların takipçileri tarafından yalanlanmış ve birçok eziyete maruz kalmıştır. Bu konuda ilgi çekici ve son derece garip olaylar meydana gelmiştir ki, biri şöyledir: İmam eş-Şa'bî, Şâm'da bir kıssacıyı eleştirince oradaki halk

89 A.g.e: c. II, s. 30.

90 Temîm ed-Dârimî –meşhur Sahabî- insanlara kıssa anlatma konusunda Hz. Ömer'e danışmış, ancak o bunu hoş görmemiş ve kendisine bu konuda izin de vermemiştir, bkz: "*Temyîzu'l-Merfû' ani'l-Mevdû'*-" s. 18. Nâfi', İbn Ömer'den rivayeten, onun ne Hz. Peygamber döneminde ve ne de Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osmân döneminde kıssa anlatmadığını ancak fitne olayları başladığında bunu yaptığını belirtmiştir, bkz: el-Makdisî "*Kitâbu'l-İlm*" s. 52. Bkz: "*Zikru Ahbâri İsbehân*" c. I, s. 136, 1931 Leiden baskısı.

91 Bkz: "*Hutat li'l-Makrîzî*" c. II, s. 246–256. Bazı kıssacılara ve kıssa anlattıkları mescidlere yer vermiştir. Ayrıca bkz: "*el-Beyânu ve't-Tebyîn*" c. I, s. 368.

92 Bkz: "*el-Leâliu'l-Masnû'a*" c. II, s. 249.

93 "*Tenzîhu'ş-Şerî'ati'l-Merfû'a*" c. II, s. 378.

ayaklanıp kendisini dövmeye başlamıştır. Şa'bî, "Şeyhinizin görüşü ne ise odur." deyinceye kadar da kendisini bırakmamışlar ancak böylelikle ellerinden kurtulmuştur.[94]

Hadis âlimleri, öğrencileri ve arkadaşlarına bu kıssacılarla bir arada bulunmamayı öğütlemişlerdir. Bu konuda Âsım'ın şöyle bir rivayeti vardır: "Bizler Ebû Abdurrahmân es-Sülemî'nin yanına giderdik ve henüz toy delikanlılardık. Bizlere şöyle derdi: 'Ebi'l-Ahvaz haricinde hiçbir kıssacıyla oturmayın. Özellikle de Şakîk'ten uzak durun'- Râvî der ki: Söz konusu Şakîk Haricî görüşlü biriydi, Ebû Vâil değildi."[95]

Bazı kıssacılar, gayet zeki dilenciler olup, insanların kendilerine acımalarını ve ihsanda bulunmalarını sağlayacak hadisler uydurmuşlardır. Bu konuda İbnu'l-Cevzî'nin, Ebû Ca'fer b. Muhammed et-Tayâlisî senediyle rivayet ettiği bir olay şöyledir: "Ahmed b. Hanbel ve Yahyâ b. Ma'în, Rusâfe Mescidinde namaz kıldıkları bir esnada kıssacının teki kalkıp şöyle demiştir: 'Ahmed b. Hanbel ve Yahyâ b. Ma'în bizlere rivayet edip dediler ki, Abdurrezzâk (b. Hemmâm), Ma'mer'den, o da Katâde'den ve o da Enes'ten rivayeten Hz. Peygamberin şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: 'Kim Lâ ilâhe illallâh derse, Allah onun her bir kelimesi adedince, gagası altından ve kanatları mercandan olan bir kuş yaratır...' Adam hikâyeye başlar ve neredeyse yirmi sayfalık bir hikaye anlatır. Bu arada Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Ma'în'e, Yahyâ b. Ma'în de Ahmed b. Hanbel'e hayretle bakmaya başlar ve kendisine: 'Bunu ona sen mi anlattın?' diye sorunca o da: 'Hayır vallahi, daha yeni işittim.' der. Adam konuşmasını bitirip hediyelerini de aldıktan sonra, yeni bir şeyler gelir ümidiyle oturur ve bekler. Yahyâ b. Ma'în adama eliyle işaret edip, buraya gel, der. Adam kendisine bir şeyler verilecek zannıyla gelir. Yahyâ kendisine: Sana bu hadisi kim anlattı?' diye sorar. O da: 'Ahmed b. Hanbel ve Yahyâ b. Ma'în.' diye cevap verir. Yahyâ kendisine: 'İşte ben Yahyâ b. Ma'în ve bu da Ahmed b. Hanbel. Bizler, Hz. Peygamberin hadisleri arasında böyle bir şeyin olduğunu kesinlikle duymadık.' deyince adam (küstah bir edayla): 'Ben, Yahyâ b. Ma'în'in ahmak olduğunu işitir dururdum ancak şimdi bunu kesin bir şekilde anladım.' der ve ekler: 'Sanki (bu dünyada) sizden başka Yahyâ b.

---

94 Bkz: "*Temyîzu'l-Merfû' ani'l-Mevdû'* " s. 16. "*el-Câmi'u li-Ahlaki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'*-" (?)
95 "*Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*" c. I, s. 100.

Ma'în ve Ahmed b. Hanbel yok! Ben, tam on yedi tane Ahmed b. Hanbel ve Yahyâ b. Ma'în'den (hadis) yazdım.' Ahmed b. Hanbel elbisesinin yeniyle yüzünü kapatır ve 'Bırak da kalkıp defolsun!' der. Adam da onlarla istihza ediyormuşcasına kalkıp gider."[96]

Bu işi meslek edinen kimi kıssacılar, meşhur bazı hadis isnadlarını ezberlemiş ve bunları papağan gibi tekrarlayarak ne idüğü belirsiz acayip uydurmalarını, bütün arsızlıkları ve yüzsüzlükleriyle birlikte bu isnadlara yapıştırıvermişlerdir. Tıpkı Ahmed b. Hanbel ve Yahyâ b. Ma'în'in başına gelen olaydaki kıssacı gibi. Bunun benzeri bir kıssacının cehaletini ve yalanlarını Ebû Hâtim el-Bustî şöylece anlatmaktadır: Bir mescide girdim. Namazdan sonra bir genç ayağa kalkıp şöyle dedi: 'Ebû Halîfe bizlere anlattı, Ebu'l-Velîd, Şu'be'den o da Katâde'den o da Enes'ten…' dedi ve bir hadis zikretti. Konuşmasını bitirince kendisini çağırdım ve ona: 'Sen Ebû Halîfe'yi gördün mü?' diye sordum. 'Hayır', deyince ona: 'Peki nasıl olur da görmediğin halde ondan hadis rivayet edersin:' dedim. Bana şöyle dedi: 'Bizimle münakaşa etmek edep kıtlığındandır. Ben bu isnadı ezbere biliyorum ve her duyduğum hadisi de bu isnada ekliyorum.'"[97]

Eyyûb es-Sahtiyânî, kıssacı güruhunun hadislerin ifsadı üzerindeki etkisini açıklamış ve: "İnsanların hadislerini, kıssacılardan başkası ifsat etmemiştir." Ayrıca: "İlmi kıssacılardan başkası öldürmemiştir" demiştir.[98]

Hicretin ilk asrında kıssacıların uydurmuş olduğu hadis sayısı pek azdır, ancak daha sonraları çoğalmıştır. Diğer uydurma rivayetleri bir bir ayıklayıp bunları uyduranları da teşhir eden hadis âlimleri, aynı şekilde kıssacıların uydurma rivayetlerini de gözler önüne sermiş ve sahih ile bâtıl olanları bir bir ayıklamışlardır.

E. Dinî Bilgisizlikle Birlikte Haberlere Rağbet

Daha önce bazı fitne olaylarına değinmiş ve bu olayların akabinde de bazı dinî ve siyasî yönelimlerin zuhur ettiğini, ayrıca bunların kendi mezhepleri ve liderlerini övmek; düşmanlarını da yermek amacıyla hadisler

96 "*el-Bâ'isu'l-Hasîs*" s. 93–4. "*el-Câmi'u li-Ahlaki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'-*" s. 149, 149. "*Temyîzu'l-Merfû' ani'l-Mevdû'*" s. 16. "*Tavdîhu'l-Efkâr*" c. II, s. 76–77.

97 "*el-Bâ'isu'l-Hasîs*" s. 93.

98 "*el-Câmi'u li-Ahlaki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'-*" s. 147.

uydurmaya başladıklarını açıklamıştım. İşte bütün bunlardan sonra, ümmetin parçalanması ve fırkalara ayrılmasından müteessir olan yeni bir âbid, zâhid ve salih zümresi ortaya çıkmıştır. Bu zümre, söz konusu düşman grupları yakınlaştırmaya ve hepsinin liderlerini övmeye yönelik hadisler uydurmuşlardır. Bu zümre, zamanla birlikte insanların ahireti bir kenara bırakıp dünyaya dalmalarına içerlemişler ve bundan dolayı sözde Allah hesabına korkutucu/terhîb ve müjdeleyici/terğîb mahiyetli rivayetler uydurmuşlardır.[99] Din konusundaki cehaletleri bu kimseleri, nefislerinin kendilerine hoş gösterdiği yolda insanları salih amellere teşvik etmeye yönlendirmiştir. Sanki, vasfının bile –akıllara durgunluk verdiği– bu Nebevî Hadis serveti dertlerine devâ olmamış ve susuzluklarını gidermemişçesine Hz. Peygamber adına hadisler uydurmaya koyulmuşlardır. Kendilerine "*Kim bile bile bana (aleyye) yalan isnad ederse ateşteki yerini hazırlasın*" hadisi hatırlatılınca da (bütün pişkinlikleriyle): "Biz onun aleyhine değil, lehine yalan söyledik" cevabını vermişlerdir.[100] Asıl acı ve bir o kadar da garip olan şey ise, onların söz konusu salihane tavırlarının halkı aldatması olmuştur. Halk, bunlara güvenmiş ve şüpheden uzak bir şekilde kendilerini doğrulamıştır. Bu yollu bir zarar ise dine verilebilecek zararların en şiddetlisi olmuştur.[101] Hatta takvâ, zühd ve doğruluk gibi şeylerle tanınmış olmaları dolayısıyla vermiş oldukları zarar belki de diğer bütün gruplarınkinden çok daha büyük olmuştur. Zira halk, bu derece salih kimselerin yalan söyleyebilecekleri ihtimalini akıllarına bile getirmemiştir. Bu konuda Muhammed b. Yahyâ b. Sa'îd el-Kattân, babasının şu sözünü rivayet etmiştir: "Gördüğümüz kadarıyla salihler, hadisler konusunda söylemiş oldukları yalan kadar hiçbir konuda yalan söylememişlerdir."[102] Ebû

---

99 Bu konuda Ali b. el-Medînî, Cerîr b. Abdu'l-Vâhid'in rivayet ettiği şu haberi nakletmiştir: "Abdullah b. el-Misver, Hz. Peygamber adına, daima edeb veya zühd eksenli hadisler uydurmuş ve kendisine bu hatırlatılınca o, bunda sevap vardır, demiştir." Bkz: "*Kabûlu'l-Ahbâr*" s. 7–8. Abdullah b. el-Misver, aslen Hz. Peygamberden olmayıp da onun Hz. Peygamberdenmiş gibi 'irsâl' ettiği hak bir sözü insanların dualarına vb. şeylerine taşımalarına sebep olan Ebû Ca'fer el-Medâinî el-Hâşimî'nin ta kendisidir. Yine bkz: "*Kabûlu'l-Ahbâr*" s. 15. Ayrıca Abdullah b. el-Misver, Hâlid b. Ebî Kerime'nin kendisinden (hadis) rivayet ettiği kişidir. Biyografisi için bkz: "*Mîzânu'l-İ'tidâl*" c. II, s. 78, biyografi: 563. İmam Müslim buna Sahîhinde yer vermiştir, bkz: "*Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*" c. I, s. 107.

100 Bkz: "*İhtisâru Ulumi'l-Hadîs*" s. 86.

101 Bkz: "*Tedrîbu'r-Râvî*" s. 184.

102 "*Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*" c. I, s. 94. Benzeri bir rivayet için bkz: "*Mukadimetu't-Temhîd*" s. 14. "*el-Câmi'u li-Ahlaki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'-*" s. 159.

Âsım en-Nebîl ise: "Herhangi bir salihin, hadis konusunda söylediği yalandan çok başka hiçbir şey hakkında yalan söylediğini görmedim" demiştir.[103] Yine Yahyâ b. Sa'îd el-Kattân'dan gelen bir rivayet ise şöyledir: "Kendini hayra ve zühde nisbet eden herhangi bir kimsenin söylediği yalan kadar hiç kimsenin yalan söylediğini görmedim."[104]

Salihlerin uydurmalarından bazıları da sûrelerin faziletleri hakkındaki hadislerdir. Bu konuda el-Hâkim, Ebû Ammâr el-Mervezî senediyle şunu rivayet etmektedir: Ebû Isme Nûh b. Ebî Meryem'e:[105] "Kur'ân'ın sûre sûre faziletlerini anlatan İkrime→İbn Abbâs senedli bu rivayeti, İkrime'nin ashabında böyle bir şeye rastlanılmadığı hâlde sen nereden buldun?" diye sorulmuş, o da cevaben şöyle demiştir: "İnsanların, Kur'ân'dan yüz çevirip Ebû Hanîfe'nin fıkhı, (Muhammed) b. İshâk'ın Meğâzisi ile meşgul olduklarını gördüm. Bunun üzerine ben de Allah rızası için bu hadisi uydurdum."[106] İbn Mehdî, Meysere b. Abdi-Rabbih'e: "Kim şu sureyi okursa ona şu kadar sevap vardır, kim de bunu okursa bu kadar sevap alır türünden hadisleri nereden peydahladın? " diye sorunca, O: "İnsanları bunları okumaya teşvik amacıyla uydurdum." der.[107] Ebû Abdullah en-Nihâvendî, Ahmed b. Muhammed b. Gâlib el-Bâhilî'ye (Ğulamu Halîl): "Nedir bu anlatmış olduğun rekâik (zühd-takva içeren vaz u nasihat)?"der. O da: "Bunları, insanların kalplerini yumuşatmak amacıyla uydurduk.' diye cevap verir.[108] Bu zât zühdüyle tanınmış birisidir ve 'Bağdât'ın zahidi' namıyla şöhret bulmuştur. Vefat ettiği zaman Bağdât'ın bütün çarşıları ka-

---

103 "*el-Muhadisu'l-Fâsıl*" s. 83.

104 "*el-Leâliu'l-Masnû'a*" c. II, s. 248.

105 Müellifin "*Tedrîbu'r-Râvî*" s. 184. "*el-Leâliu'l-Masnû'a*" c. II, s. 248'den refere ettiği bu rivayetin asli kaynağı el-Hâkim'in "el-İklîl" adlı eserinin 22. sayfasıdır. Adı geçen Ebû Isme Nuh b. Ebî Meryem'in böyle bir hadisi, gerçekten uydurup uydurmadığı konusu ise tartışmalıdır. Sözleri muteber –Abdu'l-Fettah Ebû Gudde, Ahmet Naîm gibi- birçok kimsenin tetkiklerine göre Nuh b. Ebî Meryem böyle bir hadis uydurmamıştır. Rivayette geçen soruyu soran kişinin Meçhul/kimliği belirsiz bir kişi olması meselenin can alıcı noktalarından biridir. Rivayetin cerhe açık daha başka birçok yönü vardır ki tafsilatı Abdu'l-Fettah Ebû Gudde vb. kimselerin çalışmalarına (örneğin Ebû Bekir Sifil'in Nûh b. Ebî Meryem başlığıyla üç fıkra halinde Milli Gazete'de yazdığı, 12-15-17 Temmuz 2003 tarihli yazılarına ve Abdulfettah Ebû Gudde'nin, el-Leknevi'nin Zaferu'l-Emâni'sinin (s. 573-583) sonuna eklediği araştırmasına) bakılabilir. Kanaatimiz bu hadisin Ebû Isme Nuh b. Ebî Meryem'e isnad edilerek uydurulduğu yönündedir. Çev.)

106 "*Tedrîbu'r-Râvî*" s. 184. "*el-Leâliu'l-Masnû'a*" c. II, s. 248.

107 A.g.e

108 "*Mîzânu'l-İ'tidâl*" c. I, s. 66–7. "*Tedrîbu'r-Râvî*" s. 185. "*el-Leâliu'l-Masnû'a*" c. II, s. 248.

patılmış ve tabutu Basra'ya kadar taşınmıştır.[109] Engin bir ilmi olmasına rağmen âlimler, kendisinden herhangi bir şey nakletmemiş, ayrıca bu ve bunun benzeri kimselerin hallerini açıklayıp kendilerinden sakındırmışlardır.

F. Kelâmî ve Mezhebî İhtilaflar

Siyasî hiziplere mensup kimseler, kendi hizip ve görüşlerini güçlendirmek amacıyla hadis uydurduğu gibi, fıkıh ve kelâm mezheplerine mensup kimseler de kendi mezheplerini teyid etmek amacıyla hadisler uydurmuşlardır. Bu konuda şöyle bir rivayet vardır: Muhammed b. Ukkâşe el-Kirmânî'ye, bazı kimseler rükûya giderken ve rükûdan kalkarken ellerini kaldırıyorlar." denilince kendisi şöyle demiştir: "Müseyyib b. Vadîh bizlere... Enes'ten merfû' olarak şöyle anlattı: 'Herkim rükûda ellerini kaldırırsa onun namazı, namaz değildir.'"[110] Şu uydurma: "Allah ve Kur'ân haricinde, yer ve gökte ve de bunlar arasında bulunan her şey mahlûktur/sonradan yaratılmıştır. Çünkü Kur'ân Allah'ın kelamıdır, O'ndan sadır olmuştur ve yine O'na dönecektir. Ümmetimden birileri çıkacak ve Kur'ân mahlûktur diyeceklerdir. Onlardan her kim böyle derse hiç şüphesiz Allah'a karşı kâfirlerden olmuştur. Bunu söylediği ân ise hanımı boştur. Zira mümine bir kadının kâfir bir kimsenin nikâhı altında kalması haramdır. Şayet ondan önce kâfir olmamışsa..."[111] Bu tür rivayetlerin düzmece olduğu apaçık bir şekilde ortadadır.

Bu konuda Zuheyr b. Muâviye'nin şöyle bir rivayeti vardır: "Muhriz Ebû Recâ –kendisi Kaderiyye görüşlü biri olup sonradan tövbe etmiştir– bizlere şöyle dedi: 'Kaderiyye mensubu hiç kimseden kesinlikle bir şey rivayet etmeyin. Yemin olsun ki bizler, milleti Kaderiyye mezhebine sokmak için hadisler uydurur ve bunu sevap bilirdik. Sadece ben, dört bin kişiyi bu mezhebe soktum.' Kendisine: 'Peki bu mezhebe kattıkların ne olacak.' dedim. O da cevaben: 'İşte buradayım ve hepsini birer birer çıkarıyorum.' dedi."[112]

---

109 Vefat tarihi H. 275 Recep ayıdır, bkz: "*Mîzânu'l-İ'tidâl*" c. I, s. 67.

110 "*Tedrîbu'r-Râvî*" s. 181. "*el-Bâ'isu'l-Hasîs*" s. 90. Bu konuda, el-Hâkim'den naklen şöyle demiştir: "Bu sözün okkalı bir yalan olması bir yana, Zührî yoluyla gelen bu rivayetin senedi -rükû ederken ve rükûdan kalkarken elleri kaldırmanın isbatı konusunda- kesin/kat'i sıhhat derecesine ulaşmıştır ki, bu rivayet Muvatta ve sair hadis kitaplarında da mevcuttur" bkz: "*Lisânu'l-Mîzân*" c. V, s. 188-189.

111 "*Tenzîhu'ş-Şerî'ati'l-Merfû'a*" c. I, s. 134.

112 "*el-Cerhu ve't-Ta'dîl*" c. I, s. 32.

G. Yöneticilere Yakınlaşma/Yaranma Çabası ve Diğer Sebepler

Bildiğim kadarıyla hiç kimse hadis erbâbından herhangi birinin Emevî halifelerine veya yöneticilerine yakınlaşmak yahut onların hoşnutluğunu kazanmak amacıyla hadis uydurduğuna dair bir şey zikretmemiştir. Bu konuda sadece Şiâ'nın bazı Sahabe ve Tâbi'în'i ithâmları söz konusudur ki, bu ithamlar için gerekli reddiyeyi "Ebû Hureyre" bölümünün ikinci faslında vermeye çalıştık. Bir takım mürâilerin hâkim tabakaya yaranmak amacıyla onların hoşuna giden bazı hadisler uydurmuş olmaları gayet tabii bir durumdur. Bu durum Abbâsiler döneminde gerçekten vuku bulmuştur. el-Hâkim, Hârûn b. Ebî Ubeydillah'dan o da babasından rivayetle Mehdî'nin şöyle dediğini belirtmiştir: "Mukâtil'in bana ne dediğini görmüyor musun? Eğer istersen sana Abbâs(iler) hakkında hadisler uydururum.'dedi. Ben de ona: 'Benim bunlara ihtiyacım yok.'dedim."[113]

Gıyâs b. İbrahim, Mehdî'ye (yaranmak için) bir hadiste yalan söylemiştir. Hadis; "*Deve, at ve atıcılık haricinde müsabaka yoktur*" şeklindedir. Ancak o, Mehdî'nin bir güvercinle oynadığını görmüş ve kendisine yaranmak için hadise 'güvercin yarışı' ziyadesini de eklemiştir. Mehdî ise güvercini bırakıp kesilmesini emretmiş, ayrıca ona onbin dirhem vermiştir. Ayrldıktan sonra ise: "Şahitlik ederim ki senin kafan Hz. Peygamber adına yalancılık yapan bir kafadır" demiştir.[114] Mehdî'nin bu kınayışının yeterli olmadığı kuşkusuzdur. Bu bir yana üstelik Müslümanların malı olan on bin dirhemi, hem de Hz. Peygamber adına yalan söylemiş olduğu halde ona vermesi akıl almaz bir şeydir. Onu öldürmek istememiş olsa bile en azından bunu yapmasını engellemesi, onu paylaması ve hapsetmesi icap ederdi.[115]

Hadis uydurmalarına sebebiyet veren başka saikler de vardır. Hadis âlimleri bunların hepsini açıklamış ve örneklendirmişlerdir. Bu örneklerden biri el-Hâkim'in, Seyf b. Ömer et-Temîmî'ye isnad etmiş olduğu şu rivayetidir: "Sa'd b. Tarîf'in yanında idim. Oğlu mektepten geldi ve ağlıyor-

---

113 "*Tedrîbu'r-Râvî*" s. 187. "*el-Bâ'isu'l-Hasîs*" s. 94. Adı geçen Ebû Ubeydullah, Mehdî'nin veziridir.

114 "*el-Medhal*" s. 20–1. "*el-Bâ'isu'l-Hasîs*" s. 94. "*Tedrîbu'r-Râvî*" s. 187. "*Tavdîhu'l-Efkâr*" c. II, s. 76.

115 Bkz: "*es-Sünnetü ve Mekânetuha fi't-Teşrî'i'l-İslâmî*" s. 104. Üstadımız Dr. Sıbâ'î, yöneticilerin hadis uyduranlar karşısındaki gevşek tavırlarını ve bunun dine vermiş olduğu kötü zararları gözü pek bir üslupla ele almış ve bu konuya gayet güzel açıklamalar getirmiştir.

du. Kendisine, 'Neden ağlıyorsun?' diye sordu. Oğlu: Öğretmenin kendisini dövdüğünü söyleyince o: 'Vallahi bugün onları rezil edeceğim. İkrime bana İbn Abbâs'tan merfû' olarak şu hadisi anlattı: 'En şerlileriniz çocuklarınızın öğretmenleridir. Onlar yetimlere karşı en az merhamet taşıyanlar ve miskinlere karşı en sert olanlardır.'[116] Diğer bazı uydurmalar ise şöyledir: "Ticaretinizin en hayırlısı kumaş, işlemeciliğinizin en hayırlısı da incidir" ve: "Sakalın seyrekliği erkeğin efendiliğindendir" ve "Dokumacı ve hacamatçılar haricinde insanlar eşittir."[117]

Kimi uydurmacılar ise bazı kadim hikmetleri veya güzel sözleri meşhur senedlere eklemek yoluyla hadis uydurmuşlardır. Kimileri de ilgi çekmek için hadisler uydurmuş ve bu ilginç uydurmalardan dolayı kendilerine meyledilmesini arzulamışlardır. Bu taife kendilerini hadis ehlinden sanan tufeyli cahillerdir. Diğer bazı kimseler ise özel birtakım şeyleri, örneğin yiyecekleri terviç etmek veya herhangi bir mesleğin değerini arttırmak amacıyla hadisler uydurmuşlardır. Bunların dışında şu veya bu türden şeyler hakkında da hadisler uydurulmuştur. Öyle veya böyle âlimlerimiz bütün bu uydurmaları tespit edip açığa çıkarmışlar, ayrıca Hadis-i Şerifleri korumak amacıyla ilmî ve gayet dakik kurallar koymuşlardır.

---

[116] Bkz: "*Tedrîbu'r-Râvî*" s. 180–181. "*el-Bâ'isu'l-Hasîs*" s. 89. Şöyle demiştir: "Adı geçen Sa'd b. Tarîf hakkında İbn Ma'în: 'Hiç kimsenin bu adamdan herhangi bir şey rivayet etmesi caiz değildir' demiştir." İbn Hibbân ise: "Bu adam hadis uyduran biridir" demiştir. Yukarıda geçen olayı anlatan ise Seyf b. Ömer'dir. el-Hâkim, bu kişi hakkında: "Zındıklıkla itham olunmuştur ve rivayette de sakıttır" demiştir.

[117] Bkz: "*Kabûlu'l-Ahbâr*" s. 21. Hadis kalpazanlarının şehvet ve zevkler hakkında uydurmuş olduğu bazı hadisler için bkz: "*el-Medhal*" s. 24.

İkinci Fasıl

SAHABE, TÂBİÎN VE ETBÂU'T-TÂBİÎN'İN UYDURMA RİVAYETLERE KARŞI MUKAVEMETLERİ VE HADİSİ KORUMA ÇABALARI

Hadis uydurmacıları, İslâm dinine büyük bir zarar vermiş ve neredeyse uydurmuş oldukları bu yalanlarla İslâm'ın bazı değerlerini ters yüz edecek; ayrıca İslâm harici birtakım değerleri İslam'danmış gibi gösterecek bir konuma gelmişlerdir. Ancak Allah'ın inayeti kendi Kitabı'nı tahrif ve tebdilden koruduğu gibi Hz. Peygamberinin hadislerini de bu sapkın kimselerin arzularının bir aracı olmaktan korumuştur. Allah'ın bu ümmete bahşetmiş olduğu samimi ve güvenilir âlimler söz konusu uydurmacıları takibe almakla kalmamış aynı zamanda onlara karşı eşsiz bir mücadele vermişler ve sahih hadislerle bâtıl olanları teker teker ayıklamışlardır. Özellikle Sahabe, Tâbi'în, Etbâ'u't-Tâbi'în ve bunlardan sonra gelen ümmet âlimlerinin yoğun çabaları olmasa, belki de bu yalancı ve uydurmacı kimselerin Hz. Peygamber adına uydurmuş oldukları yalan ve iftiraların çokluğu nedeniyle birçok kimse kendi dinî hakikatlerinin bazıları hakkında şüpheye kapılmış olacaklardı. Bu sebeple insaf sahibi herhangi bir kimse -Sahabe asrından hadislerin tedvîn edilmesi dönemine kadar- Hadis-i şerifleri uydurma ellerin karıştırmış olduğu yalanlardan ayıklama ve paklama noktasında sarfetmiş oldukları yoğun çabalardan dolayı ümmet âlimlerinin karşısında saygıyla eğilmekten başka bir yol bulamaz. Bilhassa âlimlerin, Hz. Peygamberin hadislerini muhafaza yolun-

da takip etmiş oldukları özel metotları, ilmî ve gayet dakik kuralları karşısında insanın hayranlığı daha bir artmaktadır. Bu kadar çok ve ayıklanıp hasredilmesi de bir o kadar zor olan uydurma hadisler karşısında âlimlerin yapmış oldukları araştırmalar, ayıklamalar ve bu konudaki engin sabırlarının kıymetini bilmemiz gerekmektedir. Şu örnekleri bilmemiz bizim için yeterli olacaktır: Hammâd b. Zeyd'in şehadetine binaen İslâm düşmanları tam ondört bin hadis uydurmuşlardır. Abdulkerîm b. Ebi'l-Avcâ dört bin hadis uydurduğunu kendi diliyle itiraf etmiştir. Kaderiyye'den tövbe eden Muhriz Ebû Recâ ise kendilerinin Kader konusunda hadisler uydurduklarını ve böylece dört bine yakın insanı Kaderiyye'ye soktuklarını ikrar etmiştir. Bunlar haricinde hadis uyduran daha birçok kimse vardır. Bütün bunlar âlimlerin ne denli önemli, zor ve temkinli bir görevle karşı karşıya kaldıklarını göstermektedir. Ancak ilimlerine, metotlarının ve kurallarının dakikliğine; bundan öte üstün meziyetlerine şehadet olunan doğu ve batı âlimleri hiçbir zaman için yılmamış ve Allah'ın inayet ve rahmetiyle bu kadar dikkat isteyen bir meselenin üstesinden gelmişlerdir. Onlar, Hz. Peygamberin hadislerini çıkarcıların tevillerinden, istismarcıların istismarından ve sapkın cahillerin tahriflerinden korumuşlardır. İbn el-Mubârek'e uydurma hadisler sorulduğunda: "Onlar için dehâlar yaşamaktadır" demiş ve: "*Kur'ân'ı kesinlikle biz indirdik; elbette onu yine biz koruyacağız.*" (Hicr/9) ayetini okumuştur.[118]

Şimdi ise ümmet âlimlerinin hadisleri korumak için harcamış olduğu yoğun çabaları ele almaya çalışacağız. Âlimler, hem rivayet ve hem de dirâyet itibariyle Hadis-i Nebevî ile irtibatlı her konuyu araştırmış ve söz konusu hadisleri istismardan korudukları gibi onun selametini sağlayan birçok değerli adım atmışlardır. Bunları özetle şöylece arzetmeye çalışacağız:

1. İSNÂDA BAĞLILIK/İLTİZÂMU'L-İSNÂD

İslâm'ın ilk dönemlerinde –Hz. Peygamber döneminden Hz. Osman dönemindeki fitne olaylarına kadar– Müslümanlar, birbirlerini yalanlama gibi bir cendereye düşmemiş, aksine iman kalplerinin mimarı olmuş ve birbirlerine karşı güvenle yoğrulmuşlardır. Ancak fitnelerin baş göstermesi, fırka ve hiziplerin zuhur etmesiyle birlikte sapkın kimselerin Hz. Pey-

[118] "*Tedrîbu'r-Râvî*" s. 184. "*el-Kifâye*" s. 37. "*el-Cerhu ve't-Ta'dîl*" c. I, s. 18. Benzeri bir söz Abdurrahmân b. Mehdî hakkında rivayet edilmiştir, bkz: "*Tavdîhu'l-Efkâr*" c. II, s. 79.

gamber adına yalan uydurmaları da başlamıştır. İşte bu olgu karşısında Sahabe ve Tâbi'în, hadisleri muhafaza etmek için çok güçlü bir duruş sergilemiş ve râvîlerden isnad isteme konusunda şiddetli davranmaya başlamışlar; ayrıca isnadları hadislerin rivayetinde bir zorunluluk haline getirmişlerdir. Zira haberde isnad, kişide nesep gibidir ki, bu konuda İmam Muhammed b. Sîrîn şöyle demektedir: "Daha önceleri isnattan sormuyorlardı. Ancak fitne baş gösterince, bizlere (kendilerinden rivayet etmiş olduğunuz) ricâllerinizi/râvîlerinizi isimlendiriniz, dediler. Böylece Sünnet ehlinden olan kimseler gözetilip hadisleri alınmış, bid'at ehlinden olan kimselerin hadisleri ise reddedilmiştir."[119]

Bu durum Sahabe ve Tâbi'în'in, fitne olayları öncesinde hadisleri isnadsız olarak rivayet ettikleri anlamına gelmemektedir. Aksine bazıları hadisleri bazen isnad ile bazen de isnadsız bir şekilde rivayet etmiştir. Sebebi ise onların aşırı bir ihlâs, emanet ve doğruluk bilinci taşıyor olmalarıdır. Buna rağmen Sahabîlerin -fitne olayları öncesinde dahi- hadisleri isnadlarıyla rivayet ettiklerine dair apaçık örnekler vardır. Bu örneklerden biri Hz. Ali'nin, Berâ b. el-Âzib'e anlatmış olduğu şu rivayettir: "Hz. Fatıma, Hz. Peygamberin ona ihramdan çıkmasını emir buyurduğunu, onun da ihramdan çıktığını ve evi sulayıp temizlediğini (Hz. Ali'ye) haber vermiştir."[120] Ebû Eyyûb el-Ensârî ise Resûlullah (s.a.s.)'den duymamış olduğu bazı hadisleri Ebû Hureyre'den naklen Hz. Peygamber'den rivayet etmiştir.[121] Sahabîlerin bazıları diğer bazılarından rivayetlerde bulunmuşlardır.

Özetle; fitne olayları öncesi Müslümanlar, aralarındaki sadakat ve emanet anlayışından dolayı isnada daimi bir şekilde bağlılık göstermemişlerdir. Ayrıca onlar isnad olayının İslâm sonrası Araplar arasında ortaya çıkan yeni bir şey olmadığını da bilegelmişlerdir. İsnad mefhumuyla İslâm öncesi de tanışık olan bu insanlar cahiliye döneminde bile bazen kıssa ve şiirleri isnad ile nakletmişlerdir.[122] İsnad konusundaki bu tetkik, fitne olay-

---

119 "*Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*" c. I, s. 84. "*Sünenu'd-Dârimî*" c. I, s. 112. Muhammed b. Sîrîn Tâbiîn'in ileri gelenlerinden olup H. 33 yılında doğmuş ve H. 110 senesinde vefat etmiştir. Biyografisi için bu kitabın beşinci bölümüne bakınız.

120 "*el-Câmi'u li-Ahlaki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'*-" s. 182.

121 Bkz: "*el-Bidâye ve'n-Nihâye*" c. VIII, s. 109. "*Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*" c. II, s. 436.

122 Nitekim isnad şaire veya râvîsine kadar gidebilmiştir. Ancak muttasıl isnada, nadiren bağlı kalınmış ve bu daimi bir şey olmamıştır. Mürsel isnadlara gelince, bu daha fazladır ve neredeyse edebî rivayetlerde ihmal edilmeyecek derecededir, bkz: "*Mesâdiru'ş-Şi'ri'l-Câhilî*" s. 258.

ları sonrası son dönem Sahabîler ve Tâbi'în'in büyükleri döneminde zorunlu kılınmıştır. Bu konuda İmam Müslim, Mücâhid'den gelen muttasıl senediyle şunu rivayet etmektedir: "Buşeyr el-Adevî[123] İbn Abbâs'ın yanına gelir ve hadis anlatmaya başlayıp: 'Resûlullah (s.a.s.) şöyle dedi' 'Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurdu' der. İbn Abbâs ise onun hadis anlatmasına izin vermez ve kendisine de bakmaz. O da: 'Ey İbn Abbâs, neden konuşmama kulak vermiyorsun? Ben sana Hz. Peygamberden söz ediyorum sense dinlemiyorsun?' deyince, İbn Abbâs cevaben şöyle der: 'Bir zamanlar bizler, herhangi bir kimse 'Resûlullah (s.a.s.) şöyle dedi' dediğinde, gözlerimiz ona kayar ve hemencecik ona kulak kesilirdik. Ancak insanlar hem hırçın, hem uysal atlara biner olunca (ayırım yapmaksızın herkese kulak verince) biz de tanıdıklarımız haricinde kimseden hadis almaz olduk."[124] Tâvus'tan gelen rivayet ise şöyledir: "Buşeyr hadis anlatmaya başlayınca İbn Abbâs kendisine: 'Şu şu hadisleri tekrarla'dedi. O da hadisleri tekrardan anlatmaya başladı. Sonra İbn Abbâs şu şu hadisleri (de) tekrarla dedi ve o da tekrarladı. Buşeyr, İbn Abbâs'a: Bilmem ki, hadislerimin hepsini bildin de sadece bunu mu garipsedin, yoksa hepsini garipseyip de sadece bunu mu bildin? deyince, İbn Abbâs kendisine: 'Bizler, Resûlullah (s.a.s.)'den hadis rivayet ederdik ve o zaman O'nun adına yalan diye bir şey yoktu. Ancak insanlar herkese kulak verir hale gelince O'ndan hadis rivayet etmeyi bıraktık."[125] Daha sonraları ise Tâbi'în isnad sormaya başlamış ve bunu zorunlu kılmışlardır. Bu konuda İbn Abdilberr, Şa'bî'nin Rebî' b. Huseym'den şu rivayetini nakletmektedir: "Her kim on defa: 'La ilahe illallahu vahdehu la şerike leh. Lehu'l-mulku ve-lehu'l-hamd, yuhyi ve yumit ve huve ala kulli şeyin kadîr' derse bu onun için köle veya köleler azat etmek mesabesindedir. Şa'bî der ki, Rebî' b. Huseym'e: 'Bu hadisi sana kim rivayet etti.' dedim. 'Amr b. Meymûn el-Evedî.'deyince, Amr b. Meymûn'a gidip 'Bu hadisi sana kim rivayet etti?' diye sordum. O da, 'Abdurrahmân b. Ebî Leylâ, deyince, bu kez Abdurrahmân b. Ebî Leylâ'ya gidip sordum. O da: '(Bu hadisi bana) Hz. Peygamberin Sahabesi Ebû Eyyûb el-Ensârî rivayet etti.'dedi."[126] Yahyâ b.

---

123 Kendisi Buşeyr İbn Ka'b b. Ebi'l-Hımyer el-Adevî Ebû Eyyûb el-Basrî olup sikadır. İkinci tabakadan Muhadramdır. Vefat tarihi Hicrî yüzüncü yıl öncesidir, bkz: "*Takrîbu't-Tehzîb*" c. I, s. 104.

124 "*Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*" c. I, s. 81.

125 "*Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*" c. I, s. 80.

126 İbn Abdilberr "*Mukadimetu't-Temhîd*" s. 14. Ayrıca bkz: "*el-Muhadisu'l-Fâsıl*" s. 20.

Sa'îd el-Kattân: "Bu zat isnadı araştıran/sorgulayan ilk kimsedir"[127] demiştir.

Ebu'l-Âliye şöyle demiştir: "Basra'da iken halde bizlere Hz. Peygamber (s.a.s.)'in Ashabından rivayetler ulaşırdı ki, oraya (Medine) gidip bu hadisleri onların dilinden duymadıkça rahat etmezdik."[128] Tâbi'în ve Etbâ'u't-Tâbi'în isnad talebinde bulunulmasını tavsiye etmişlerdir ki Hişâm b. Urve: "Herhangi bir kimse sana hadis rivayet edecek olursa, bu kimdendir, diye soruver." demiştir.[129] Zührî ise hadis rivayet ettiği zaman hadisin senedini de belirtmiş ve: "Çatıya ancak merdiven(iy)le çıkılır" demiştir.[130] Evzâ'î de: "İlmin yok olması senedin yok olmasıyladır" demektedir.[131] Süfyân es-Sevrî: "İsnad müminin silahıdır. Eğer silaha sahip değilse ne ile savaşır?" demiştir.[132] Abdullah b. el-Mubârek de şöyle demiştir: "İsnad dindendir. Eğer isnad olmasaydı, dileyen dilediği şeyi söylerdi."[133] Ayrıca şöyle demiştir: "Bizimle insanlar arasında dayanaklar/kavâim , yani isnadlar vardır."[134]

Tâbi'în, diğer hadis ilimlerinde öne çıktıkları gibi isnadlar konusunda da öne çıkmış ve son derece mükemmel bir tablo çizmişlerdir. Bu konuda Ebû Dâvûd et-Tayâlisî şöyle demektedir: "Bizler hadisleri dört kişide bulduk: Zührî, Katâde, Ebû İshâk ve el-A'meş. Katâde ihtilâflar, Zührî de isnad konusunda en bilginleri idi. Ebû İshâk, Hz. Ali ve İbn Mes'ûd'un hadislerinde en bilgin olanlarıydı. A'meş ise bütün bu konulara vâkıf(bir üstat)tı."[135]

Daha sonraları isnad avam veya havas herkesçe müsellem ve bedihî bir olgu haline gelmiştir. Bu el-Esma'î'nin şu rivayetinde açıkça görülmektedir: "İbn Uyeyne'nin yanındaydım ki, bedevinin biri gelip ona: 'Allah rahmet etsin.' Şeyh nasıl sabahladı?' diye sordu. Süfyân (b. Uyeyne): 'Al-

---

127 "*el-Muhadisu'l-Fâsıl*" s. 20.

128 "*Mukadimetu't-Temhîd*" s. 15. Benzeri bir rivayet için bkz: "*el-Câmi'u li-Ahlaki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'-*" s. 168.

129 "*el-Cerhu ve't-Ta'dîl*" c. I, s. 34.

130 A.g.e: c. I, s. 16.

131 "*Mukadimetu't-Temhîd*" s. 15.

132 "*Şerefu Ashâbi'l-Hadîs*" s. 80. Daru'l-Kutub el-Mısriyye el yazmaları mecmûası No: "23736" ayrıca Dımeşk Zâhiriye Kütüphanesi yazması c. I, s. 39.

133 "*Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*" c. I, s. 87.

134 A.g.e: c. I, s. 88.

135 "*Tezkiretu'l-Huffâz*" c. I, s. 108.

lah'a hamdolsun, hayırla.' dedi. Sonra bedevi kendisine şu soruyu yöneltti: Beyti tavaf etmeden önce hayız olan hacı bir kadın hakkında ne diyorsun?' Süfyân cevaben: 'Hacı ne yaparsa onu yapar, ancak Beyti tavaf etmez.' deyince adam: 'Örnek var mıdır?' dedi. Süfyân da: 'Evet, Hz. Âişe, Beyti tavaf etmeden önce hayız olmuş, Hz. Peygamber de kendisine tavaf harici, hacının yaptığı şeyleri yapmasını emir buyurmuştur.'dedi. Bedevî: 'Peki bu kendisine kadar ulaşıyor mu?' diye sorunca Süfyân: 'Evet bunu, Abdurrahmân b. el-Kâsım, babası yoluyla Âişe'den rivayeten bana anlattı.' dedi. Bunun üzerine bedevî: 'Hiç şüphesiz tâkati doyurdun, isnadı güzelleştirdin. Allah rehberlik eylesin sana!' dedi."[136] Medâinî ise; bedevî'nin birinin, bir adamın isnadsız olarak hadis anlattığını duyunca ona: "Neden dizginsiz ve yularsız bir şekilde salıveriyorsun onu?" dediğini nakleder.[137]

Tâbi'în'in muttasıl isnada bağlılıkları konusundaki bu tespitimiz, Tâbi'în'den bazılarının 'Mürsel' (Sahabî'yi zikretmeyip, doğrudan Resûlullah'tan naklettikleri) rivayetlerine herhangi bir halel getirmemektedir. Çünkü herhangi bir Tâbi'în'e isnad sorulduğunda hadisi rivayet edenin ismini açıkladığı hususunu pekiştiren birçok rivayet vardır. Örneğin bunlardan biri İbn Abdilberr'in muttasıl senedle Mâlik b. Enes'ten şu rivayetidir ki: "Bizler Zührî ve Muhammed b. el-Münkedir'in yanında bulunurduk, (bir keresinde) Zührî, 'İbn Ömer şöyle şöyle dedi' dedi. Daha sonra yanına vardığımızda kendisine: 'İbn Ömer'den zikretmiş olduğun hadisi kim sana haber verdi?' diye sorduk. O da: 'Oğlu Sâlim.' dedi." Habîb b. eş-Şehîd şöyle demiştir: "Muhammed b. Sîrîn bana: 'Hasan'a 'akîka' hadisini kimden duyduğunu sor.' dedi. Ben de sordum ve bana: 'Semure'den (duydum)' dedi." Ebû Ömer (İbn Abdilberr) şöyle demektedir: "Sikaların mürselleri işte böyledir. Sorulunca yine sikalara denk gelirler." Süleymân el-A'meş ise şöyle demiştir: "İbrahim'e: 'Bana herhangi bir hadis anlattığında senedini zikret.' dedim. O da bana şöyle dedi: 'Eğer ben Abdullah'tan yani İbn Mes'ûd'tan dersem bil ki bu hadisi (ondan) bir kişiden fazla kimse rivayet etmiştir. Eğer herhangi bir kimsenin ismini anarsam bil ki (râvî sadece) isimlendirdiğim kişidir.'[138]

---

136 "*el-Kifâye*" s. 404.

137 "*el-Câmi'u li-Ahlaki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'*-" İskenderiye nüshası: s. 164.

138 İbn Abdilberr "*Mukadimetu't-Temhîd*" s. 10. Adı geçen İbrahim; İbn Yezîd en-Nehâ'î'dir.

Böylelikle mürsel olarak hadis rivayet eden birçok kimsenin geniş bir ilme sahip oldukları açığa kavuşmaktadır. Onlar senedlere vakıf olmakla birlikte, bunları ihtisâr amacıyla zikretmemişlerdir. Hâmmad b. Seleme'den gelen şu rivayet bunu iyice pekiştirmektedir: "Bizler Katâde'ye giderdik ve o: 'Hz. Peygamberden bize ulaştı, Hz. Ömer'den bize ulaştı, Hz. Ali'den bize ulaştı' derdi. Öyle ki neredeyse isnadı hiç zikretmezdi. Hammâd b. Ebî Süleymân Basra'ya gelip de: 'İbrahim ve şu şu kimseler bizlere rivayet etti' demeye başlayınca bu haber Katâde'ye ulaştı. Bunun üzerine o: 'Mutarrıf'a sordum, Sa'îd b. el-Müseyyib'e sordum, Enes b. Mâlik bizlere rivayet etti' deyip, isnadları anmaya başladı."[139] İnsanlar, ona duydukları güvenden dolayı kendisine senedleri sorma ihtiyacı hissetmemişlerdir. İbn Sa'd'ın Ma'mer'den rivayet etmiş olduğu şu haber buna işaret etmektedir: "Katâde'nin meclislerine katılırdık ve daha yeniydik. Kendisine sened sorardık. Etrafında bulunan yaşlılar bize: 'Yavaş olun! Ebû Hattâb'ın kendisi senettir. Bizlere senedleri didik didik eder.' derlerdi."[140]

Şu'be ise şöyle demiştir: "Katâde'nin meclis(ler)ine katılırdım. Bir şey zikrettiğinde senedi nasıldır, diye sorardım. Etrafındaki yaşlılar: 'Susuver, Katâde'nin kendisi senettir' derlerdi. O'nun meclislerine çokça katılırdım. Bir şey hatırlamak istediğinde kendisine hatırlatırdım. Böylece konumumu takdir etti ve sonra bana isnadları da anmaya başladı."[141]

Böylece Tâbi'în döneminde muttasıl isnada gerekli önemin verildiğini görmekteyiz. Öyle ki herhangi bir muhaddis için rivayet etmiş olduğu şeyin isnadını açıklamak bir görev olmuştur. Bazıları isnadsız olarak rivayet edilen hadisi çatısız ve kolonsuz bir eve benzetip şöyle demişlerdir:

والعلم إن فاته إسناد مسنده - كالبيت ليس له سقف ولا طنب

"Müsnidine isnâdı yitmiş bir ilim
Kolonsuz ve çatısız ev gibidir." [142]

Hadisi isnadıyla birlikte rivayet eden herhangi bir muhaddis, üzerindeki sorumluluğu kaldırmakla kalmaz, aynı zamanda bu rivayetinin sene-

139 İbn Sa'd *"et-Tabakât"* c. II, s. 7, b.2.
140 A.g.e: c. II, s. 7, b.2.
141 *"Takdimetu'l-Cerhi ve't-Ta'dîl"* s. 166.
142 *"el-Muhadisu'l-Fâsıl"* s. 22.

di kesintisiz/muttasıl bir şekilde Hz. Peygamber (s.a.s.)'e ulaştığında rivayetinin sıhhati konusunda mutmain olur.[143]

2. İLMÎ HAREKETLİLİĞİN ARTMASI VE HADİSLERDE TESEBBÜT[144]

Hiç şüphesiz, Allah Teâlâ'nın Müslümanlar üzerindeki nimetlerinden biri de Sahabîleri değişik ülke ve şehirlere yaymış olması, ayrıca bunların bazılarına uzun ömürler bahşedip fitne olayları ve Hz. Peygamber adına yalanın zuhur etmesi sonrası Sünnet-i Muhammediyye'yi muhafazaya iştiraklerini nasip ve müyesser eylemesidir. Zira ilim talebeleri Sahabe-i Kiramdan hadisler dinlemiş ve başka kimselerden dinlemiş oldukları hadisleri tekid etmek amacıyla da yanıbaşlarında bulunan Sahabîlere yönelmişlerdir. Sahabîler de onlara bu değerli hadisleri açıklamışlardır. Bu örneklerden biri İbn Abbâs ile İbn Ebî Muleyke arasındaki şu olaydır ki, İbn Ebî Muleyke şöyle demiştir: "İbn Abbâs'a yazıp benim için bir mektup/kitap yazmasını ve benden bir şeyleri gizlemesini istedim.[145] (İbn Abbâs)

---

143 Burada Dr. Sârimuddin Esed'in, hadis rivayetinde muttasıl isnada bağlı kalınması konusundaki görüşüne yer vermek istiyoruz ki, şöyle demektedir: "Görünen o ki, hadis rivayetinde muttasıl isnada bağlı kalınmasına; biri dahilî, diğeri haricî olmak üzere iki sebep temel teşkil etmiştir. Dahilî sebep; bizzat râvînin kendi nefsiyle alakalıdır ve kaynağı da râvînin dinî sorumluluk noktasındaki bilincidir. Şöyle ki, râvî Hz. Peygamber (s.a.s.)'in sözlerinden bir söz rivayet etmektedir. Hz. Peygamber ise meşhur hadisinde '*Kim bana yalan isnad ederse, ateşteki yerini hazırlasın*' buyurmuştur. Dolayısıyla herhangi bir hadisin naklinde muhaddis; muttasıl isnadla birlikte rivayet sorumluluğunu şeyhleri, şeyhlerinin şeyhleri, bundan öte Sahabe ve Tâbiûn ile birlikte paylaşma bilinciyle tatmin olur. Ayrıca bu sorumluluğu tek başına taşımadığını ve kendi sorumluluğunun sadece sika olduğuna şehadet edilen bir şeyhten duyduğu hadisi emin bir şekilde nakletmekten öte bir şey olmadığını da bilir. Haricî sebebin kaynağı ise; hadisi, muhaddisten işiten kimseye (dinleyiciye) yöneliktir. Şöyle ki hadis, sünnetin büyük bir bölümünü oluşturmaktadır veya sünnetin bütünüdür. Bundan ötürü de Sünnet, İslâm'ın teşrî kaynaklarından biridir ve Kur'ân-ı Kerimden sonra gelen ikinci ana kaynaktır. Buna binaen (hadislerin rivayetinde) tetkik ve tahkik gerekmektedir ki, bu da dinleyicileri tatmin etmeli, ayrıca dinleyicilerin nefsinde (kendilerine hadis rivayet eden) muhaddisin, rivayetlerinin güvenilir olduğu bilincini uyandırmalıdır. Bu güven ise; muhaddisin kendi asrından, Hz. Peygamber asrına varıncaya kadarki rivayetinin muttasıl bir muhaddis râvî silsilesi ile gelmiş olması, ayrıca bütün râvîlerin bu hadisi kendinden önce güvenilir bir kimseden duyduğuna şehadet etmesi ve böylece isnadının Sahabîlere ve en nihayet Hz. Peygamber (s.a.s.)'e kadar ulaşması yoluyla olur." "*Mesâdiru'ş-Şi'ri'l-Câhilî*" s. 258–259.

144 *Tesebbüt*: Hadis rivayetinde ihtiyatlı davranıp, hadisin sabit ve sahih olduğuna dair kesin bir kanaat hasıl olmadıkça rivayetine girişmemek. (Çev.)

145 Benden gizlemesinden kasıt; bazı şeyleri kapalı tutması ve bana yazmamasıdır, bkz: "*Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*" c. I, s. 82. Muhtemelen İbn Abbâs sıhhatinden emin olmadığı bazı şeyleri ondan gizlemiş/yani kendisine yazmamıştır.

şöyle dedi: 'Nasihatçi bir çocuk ki, ben onun için bazı şeyleri özenle seçer ve bazılarını da ondan gizlerim.' (İbn Abbâs) Hz. Ali'nin hüküm(nâme)lerini getirtti ve oradan bir takım şeyler yazmaya başladı. Bu esnada karëlaştığı bazı şeyler için: 'Vallahi Hz. Ali böyle bir şeyle hüküm vermemiştir, meğer ki yanılmış ola.' diyordu."[146]

Birçok ilim talebesi herhangi bir Tâbi'în'den duymuş olduğu bir hadisi tekid etmek için Sahabîlere yönelmiş ve bu uğurda meşakkatli yolculuklara katlanmıştır. Daha önce zikri geçen Ebu'l-Âliye'nin şu sözü bu anlama yöneliktir: "Basra'dayken bizlere Hz. Peygamber (s.a.s.)'in Ashabından rivayetler ulaşırdı, Medine'ye gidip bu hadisleri onların dilinden duymadıkça kadar rahat etmezdik." Hatta bu uğurda Sahabîlerin bazıları diğer bazı Sahabîlere doğru yolculuklar yapmıştır. Örneğin; Ebû Eyyûb el-Ensârî, Ukbe b. Âmir el-Cuhenî'ye ulaşmak için Mısır'a,[147] Câbir b. Abdillah ise bir hadis için Abdullah b. Uneys'e doğru yolculuk yapmıştır.[148] Bunların haricinde daha önce de belirtmiş olduğumuz birçok yolculuk vardır.

Tâbi'în ve Etbâ'u't-Tâbi'în'in sika kimselerden hadis almak ve onlarla hadis müzâkere etmek için yapmış oldukları yolculuklar daha da fazladır. Örneğin Ebu'd-Derdâ'dan bir hadis almak için Dımeşk'e kadar yolculuk yapan kimseler vardır.[149] Aynı şekilde İbn Şihâb; Atâ b. Yezîd, İbn Muhayrîz ve İbn Hayve'ye mülaki olmak için Şâm'a, Yahyâ b. Ebî Kesîr Medine'deki Sahabe çocuklarına mülaki olmak için Medine'ye, Muhammed b. Sîrîn ise Abîde es-Selmânî, Alkame ve Abdurrahmân b. Ebî Leylâ'ya mülaki olmak için Kûfe'ye yolculuk yapmıştır. Evzâ'î; Yahyâ b. Ebî Kesîr'e mülaki olmak için Yemâme'ye yolculuk yapmış ve Basra'ya da varmıştır. Yine Süfyân es-Sevrî Yemen'e yolculuk yapmıştır.[150] Sa'îd b. el-Müseyyib: "Sadece bir hadis uğruna günler ve geceler boyu yol alırdım" demektedir.[151] İmam ez-Zührî, Sa'îd b. el-Müseyyib'in: "Sadece bir hadis için üç gün (üç gece) yol alırdım" dediğini rivayet etmektedir.[152]

---

146 "*Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*" c. I, s. 82.

147 Bkz: "*Câmi'u Beyani'l-İlm ve Fadlihi*" c. I, s. 93.

148 "*el-Câmi'u li-Ahlaki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'-*" s. 168. "*Câmi'u Beyani'l-İlm ve Fadlihi*" c. I, s. 93. "*Tehzîbu't-Tehzîb*" c. V, s. 149–150.

149 Bkz: "*el-Cerhu ve't-Ta'dîl*" c. I, s. 12.

150 Bkz: "*el-Muhadisu'l-Fâsıl*" s. 31.

151 "*Câmi'u Beyani'l-İlm ve Fadlihi*" c. I, s. 94. "*Tezkiretu'l-Huffâz*" c. I, s. 52. Benzeri için bkz: "*el-Câmi'u li-Ahlaki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'-*" s. 169.

152 "*el-Muhadisu'l-Fâsıl*" s. 28.

Masrûk hadis talebi ve müzâkeresi için çokça yolculuk yapanlardan biridir.[153] Şa'bî'nin, adamın birine bir hadis anlattıktan sonra kendisine: "Karşılıksız al bunu. (Şunu bil ki) nice kimseler bunun benzeri (hadisler) için Medine'ye kadar yolculuk yapmıştır" dediği rivayet olunmuştur.[154]

Tâbi'în ve Etbâ'u't-Tâbi'în, kendi aralarında hadisleri çokça müzâkere etmiş ve sahih olduğuna kanaat getirdikleri hadisleri almış, aksi halde bırakmışlardır. Bu konuda İmam Evzâ'î şöyle demiştir: "Bizler hadisler duyar ve bunları sahte dirhemlerin sarraflara arzedilmesi gibi hadis erbabı dostlarımıza arzederdik. Onların bildikleri hadisleri alır, terk ettiklerini de terk ederdik."[155] Onlar bu konularda her zaman için güvendikleri sika kimselere başvurmuşlardır. Örneğin Sa'îd, Ebû Hilâl ve Şu'be kendi aralarında Katâde'nin (hadislerinden herhangi biri) hakkında ihtilafa düştüklerinde Hişâm ed-Destüvâî'ye başvurmuşlardır.[156] Şu'be ve Süfyân es-Sevrî ihtilafa düştüklerinde ise: "Bizi mizan olan Mis'ar'a götürün" demişlerdir.[157] A'meş şöyle demiştir: "İbrahim en-Neha'î hadiste sarraf idi. Başkalarından hadis dinler ve dinlemiş olduğum bu hadisleri kendisine arzetmek üzere onun yolunu tutardım. Ayda bir iki kez Zeyd b. Vehb'e ve hadiste onun konumunda olan kimselere uğrardım. Ancak İbrahim en-Neha'î'ye (iki günde bir) gitmeyi neredeyse hiç aksatmazdım."[158]

Bu asrın hadis imamları gerçekten de eşi bulunmaz bir bilinç ve sonsuz bir araştırma gücü taşımışlardır. Öyle ki hadisleri birbirine karıştırmamak ve

---

153 Bkz: "*Câmi'u Beyani'l-İlm ve Fadlihi*" c. I, s. 94.

154 "*Câmi'u Beyani'l-İlm ve Fadlihi*" c. I, s. 92 ve benzeri s. 93–94.

155 "*el-Cerhu ve't-Ta'dîl*" c. I, s. 21. "*el-Muhadisu'l-Fâsıl*" s. 64.

156 Bkz: "*el-Muhadisu'l-Fâsıl*" s. 76. Sa'îd daha racihtir. Zira kendisi İbn Ebî Sadaka el-Basrî olup altıncı tabakadandır. Ebû Hilâl (Muhammed b. Selîm er-Râsî) yedinci tabakadan olup Basralıdır ve H. 167 yılında vefat etmiştir. Şu'be (b. el-Haccâc) yedinci tabakanın meşhur imamı olup H. 160 senesinde vefat etmiştir. Hişâm ed-Destevaî (İbn Abdullah) yedinci tabakanın büyüklerinden olup meşhur bir hâfızdır. H. 154 yılında 78 yaşında vefat etmiştir. Biyografilerinin detayı için bkz: "*Tehzîbu't-Tehzîb*"

157 "*el-Muhadisu'l-Fâsıl*" s. 75. Süfyân: İbn Sa'îd es-Sevrî Ebû Abdullah el-Kûfî olup hadiste 'Emiru'l-Mü'minin' sıfatını taşımaktadır. Yedinci tabakanın önde gelen hüccet imamlarındandır ve kendisi hıfz konusunda dehâdır. H. 161 yılında 64 yaşında vefat etmiştir. "*Tehzîbu't-Tehzîb*" c. IV, s. 111-115. Ayrıca bkz: İbn Sa'd "*et-Tabakât*" c. VI, s. 257. Mis'ar ise İbn Kidâm el-Hilâlî el-Âmirî Ebû Seleme el-Kûfî'dir. Hıfz konusunda Hüccet olup yedinci tabakanın sikalarındandır. H. 152 yılında vefat etmiştir. "*Tehzîbu't-Tehzîb*" c. I, s. 113.

158 "*el-Cerhu ve't-Ta'dîl*" c. I, s. 17. İbrahim en-Neha'î'nin biyografisi için bu kitabın beşinci bölümüne bakınız.

doğru olanla yanlış olanları birbirinden ayırmak amacıyla sahih, zayıf ve hatta uydurma hadisleri ayrı ayrı kategoriler halinde ezberlemişlerdir. Bu hususta İmam Süfyân es-Sevrî şöyle demektedir: "Hiç şüphesiz ben hadisleri üç şekilde rivayet ederim. Birinden hadis duyar ve bunu kendime din edinirim. Başka birinden hadis duyar ve hadisi karşısında duraklarım. Bir diğer kimseden hadis duyar ve onun hadisine değer atfetmeden sadece bilmek isterim."[159] Ebû Bekr b. el-Esrem ise bizlere şunu rivayet etmektedir: "Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Ma'în'i San'a'da bir köşede görür. Kendisi Ma'mer'in Ebân'dan→Enes tarîkıyla olan sahîfesini yazmaktadır. Birisi onu gördüğünde yaptığını gizlemektedir. Ahmed b. Hanbel kendisine şöyle der: 'Ma'mer'in, Ebân→Enes tarîkıyla olan sahîfesini yazıyorsun ki, sen bunun mevzu olduğunu da biliyorsun. Faraza biri sana: Sen Ebân hakkında konuşuyor ve sonrasında onun hadislerini bu şekilde yazıyorsun! dese neylersin?' Bunun üzerine o şöyle cevap verir: 'Allah hayrını versin ey Ebû Abdullah! Ben bu sahîfeyi Abdurrezzâk→Ma'mer'den şeklinde yazıyor ve hepsini ezberliyorum. Ayrıca bunun mevzu olduğunu çok da iyi biliyorum. Ta ki bundan sonra biri gelip Ebân yerine Sâbit yazmasın ve Ma'mer→Sâbit→Enes b. Mâlik'ten diye rivayet etmesin. İşte ben böyle bir durumda o kişiye; yalan söylüyorsun, zira bu, Ma'mer ve Ebân yoluyladır, Sâbit'ten değil, derim.'[160]

3. YALANCILARI TAKİB

Âlimlerin, haberlerin kabulü konusundaki hassasiyetleri ve kılı kırk yaran araştırmacı tavırlarının yanısıra, onlardan bazıları yalancılara karşı açıktan açığa mücadele vermiş ve bu yalancıların hadis rivayet etmelerine engel olmaya çalışmış; ayrıca bunun için devlet gücü (ve zor) kullanmaya dahi başvurmuşlardır. Örneğin Âmir eş-Şa'bî, tefsir sahibi (*Sâhibu't-Tefsîr*) Ebû Sâlih'in yanından geçtiği vakit onun kulağından tutmuş ve kendisine: "Yazıklar olsun sana! Sen ki daha Kur'ân'ı doğru düzgün okuyamıyorsun. Bu halle onu nasıl tefsir edersin?!" demiştir.[161] İmam eş-Şâfi'î şöyle demek-

159 "*el-Kifâye*" s. 402. Ayrıca bkz: İbn Adiyy "*el-Kâmil*" c. I, s. 2. Yine ondan: "Ben hadisi üç şekil üzere yazarım..." bkz: "*el-Câmi'u li-Ahlaki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'*-" s. 157.

160 "*el-Câmi'u li-Ahlaki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'*-" s. 157.

161 "*Kabûlu'l-Ahbâr*" s. 42. Burada, Ebû Sâlih'in, anlatmış olduğu her şeyin yalan olduğunu Kelbî'ye itiraf ettiği, bilgisine de yer verilmiştir.

tedir: "Eğer Şu'be olmasaydı, Irâk'ta hadis nedir bilinmezdi. Kendisi adamın birine gelir ve ona: 'Sakın ola ki hadis rivayet etmeyesin. Yoksa sultanı başına musallat ederim!' derdi."[162] Şu'be, yalancılara karşı çok sert bir tutum sergilemiştir. Sika ve emin bir kimse olan Abdulmelik b. İbrahim el-Ceddî şöyle demiştir: "Şu'be'yi öfkeli bir halde gidiyorken gördüm ve kendisine: 'Bir dakika bekle ey Ebû Bistâm!' dedim. Bana elindeki kerpici gösterdi ve: 'Ca'fer b. ez-Zübeyr, Hz. Peygamber adına yalan söylüyormuş, onun üzerine gidiyorum.' dedi."[163] Başka bir rivayette ise: "Bunun, yani Ca'fer b. ez-Zübeyr'in üzerine gidiyorum. Kendisi Hz. Peygamber adına dört yüz tane yalan hadis uydurmuş" şeklindedir.[164]

Hammâd b. Zeyd şöyle demiştir: "Ben, Abbâd b. Abbâd ve Cerîr b. Hâzim, (kendi aramızda) bir adam hakkında Şu'be ile konuştuk ve kendisine bu adama karışmasan, dedik. Râvî: Biraz yumuşar ve bize icabet eder gibi oldu. Bir gün Cuma namazı için çıktım. Bir de ne göreyim, Şu'be arkamdan bağırıyor ve: 'Bana bahsetmiş olduğunuz şu adam var ya, elimden kurtulacağını sanmıyorum!' diyordu." Şu'be bütün bunları Allah rızası için yapmıştır.[165]

Ahmed b. Sinân ise şöyle demiştir: "Abdurrahmân b. Mehdî'yi şöyle derken duydum: 'Îsâ b. Meymûn'u kasem konusunda rivayet etmiş olduğu hadislerinden dolayı ifşâ ettim. Bir daha tekrarlamayacağını söyledi.'[166]

Aynı şekilde İmam Süfyân es-Sevrî de yalancılara karşı gayet sert davranmış ve bunların ayıplarını açığa vurmaktan bir ân için olsun geri durmamıştır. Bu konuda İbn Ebî Guneyye şöyle demektedir: "Allah'ın dini konusunda Süfyân es-Sevrî'den (Allah kendisine rahmet eylesin) daha tavizsiz bir kimse görmedim."[167] Yalancı biri olan Hammâd el-Mâlikî[168] bir hadis rivayet etmiş ve Amr el-Enmâtî gelip kendisine: "Yemin olsun ki sen yanımdan çıkmadan önce yalanını ifşa eder ve milleti başına toplarım.' demiştir. Bunun üzerine o, söz konusu hadisi Hasan'dan duymadığını itiraf

162 "*el-Câmi'u li-Ahlaki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'-*" s. 149.

163 "*el-Câmi'u li-Ahlaki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'-*" s. 149.

164 "*Tehzîbu't-Tehzîb*" c. II, s. 91.

165 Bkz: "*el-Cerhu ve't-Ta'dîl*" c. I, s. 21.

166 "*el-Câmi'u li-Ahlaki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'-*" s. 150. Benzeri Ebu'l-Velîd et-Tayâlisî'den rivayet edilmektedir, bkz: "*Tehzîbu't-Tehzîb*" c. X, s. 242.

167 İbn Adiyy "*el-Kâmil*" c. I, s. 2.

etmiştir. Ayrıca bir daha bu hadisi anlatmayacağına dair de yemin etmiştir. (Amr der ki): "Bunun üzerine bir yazı yazdım ve birilerini aleyhine şahit tuttum."[169]

Bazı muhaddisler ise bu yalancılara tahammül göstermeyip onları dövmüş ve ölümle dahi tehdit etmişlerdir. İmam Müslim, muttasıl isnad ile Hamza ez-Zeyyât'tan şu rivayeti aktarmıştır: "Murre el-Hemedânî, Hâris'ten (el-A'ver) bir şey duyar ve ona: 'Kapıda bekle!' der. Murre evine girip kılıcını alır. Hâris ise kötü bir şeylerin olacağını hissedip sıvışır."[170]

Bütün bunların sonucunda yalancıların birçoğu köşelerine çekilmiş ve yalan söylemeyi bırakmışlardır. Aynı şekilde halk arasında, hadis tufeylileri ile gerçekten hadis erbâbı olan kimseleri birbirinden ayırt edebilecek son derece güzel bir bilinç oluşmuştur. İbn Hacer'in, Yezîd b. Hârûn'dan rivayet etmiş olduğu şu haber buna delâlet etmektedir: "Ca'fer b. ez-Zübeyr ile İmrân b. Hudayr aynı mescitte namaz kılıyorlardı. Bütün kalabalık Ca'fer b. ez-Zübeyr'in etrafnda toplanıyordu. İmrân b. Hudayr'ın yanında ise hiç kimse yok gibiydi. Şu'be yanlarından geçip şöyle diyordu: 'Şu insanlar ne garip! İnsanların en doğru olanını bırakıp en yalancısının etrafında toplanmışlar.' Çok geçmeden o kalabalığın İmrân b. Hudayr'ın etrafını sardığını gördüm. Ca'fer ise terkedilmiş bir haldeydi ve yanında hiç kimse yoktu."[171] İnsanlar, Süfyân es-Sevrî döneminde yalan söylemeye cesaret bile edememişlerdir. Zira yalancılara karşı son derece sert davranmış, ayrıca onları bir bir ifşâ edip yalanlarını ortaya dökmüştür. Kuteybe b. Sa'îd onun hakkında: "Eğer Süfyân es-Sevrî olmasaydı takvâ ölürdü" demiştir.[172]

---

168 Hammâd b. Mâlik'tir ve kendisine Mâlikî denilmiştir. Hasan'dan hadis rivayet etmiş bir şeyhtir ki yalancılıkla itham olunmuştur, bkz: "*Mîzânu'l-İ'tidâl*" c. I, s. 282.

169 "*el-Muhadisu'l-Fâsıl*" s. 63. "*el-Câmi'u li-Ahlaki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'*-" s. 150.

170 "*Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*" c. I, s. 99. Adı geçen Hâris el-A'ver, Ğulat-ı Şî'a'dan olup yalancı birisidir. H. 65 yılında vefat etmiştir, bkz: "*Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*" c. I, s. 98-99. "*Mîzânu'l-İ'tidâl*" c. I, s. 202. Murre ise İbn Şerâhîl el-Hemedânî Ebû İsmail el-Kûfî olup değerli bir âbid ve sika bir Tabiî'dir. H. 76 yılında vefat etmiştir, bkz: "*Tehzîbu't-Tehzîb*" c. X, s. 88-89.

171 "*Tehzîbu't-Tehzîb*" c. II, s. 91.

172 İbn Adiyy "*el-Kâmil*" c. I, s. 2.

4. RÂVİ HÂLLERİNİN AÇIKLANMASI

Sahabe, Tâbi'în ve Etbâ'u't-Tâbi'în sahih hadisleri yalan olanlardan ayırabilmek; ayrıca bu hadisleri rivayet eden kimseler hakkında doğru mu yoksa yalan mı söyledikleri konusunda herhangi bir hüküm verebilmek için hadis râvîleri hakkında köklü bir bilgi birikimine sahip olma gereğiyle karşı karşıya kalmışlardır. Bundan dolayı râvîlerin hayatlarını ve tarihlerini kapsamlı bir şekilde araştırmış ve neredeyse onları hayatlarının her safhasında adım adım takip etmişlerdir. Böylece kimin hâfızlığı daha iyi, kim daha iyi zabıt sahibi veya kim kendinden bir üst seviyede olandan daha fazla ders almıştır türünden meseleleri birer birer ortaya koymuşlardır.[173] Süfyân es-Sevrî: "Râviler yalana başvurunca biz de onlara karşı tarihe başvurduk" demektedir.[174]

Râvîlerin hâllerini açıklamış, onları tenkide tabi tutmuş ve Allah için kendilerini doğrultmaya çalışmışlardır. Bu konuda hiç kimseden korkmadıkları gibi hiçbir zaman için duygusallığa kapılmamışlardır. Hadis ehlinden hiçbir kimse hadisler karşısında babasını, kardeşini veya evladını arkalamamıştır. Örneğin Zeyd b. Ebî Uneyse: "Kardeşimden hadis almayınız!" demiştir.[175] Ali b. el-Medînî'ye babası sorulduğunda: "Benden başka birine sorunuz, demiştir. Ancak soru yinelenince başını önüne eğmiş ve sonra kaldırıp: "Bu dindir, o (babam) ise zayıf birisidir." demiştir.[176] Vekî' b. el-Cerrâh ise babasının beytülmalden sorumlu olması hasebiyle kendisinden herhangi bir şey rivayet ettiğinde bunu başka birinin rivayetiyle desteklemiştir.[177]

Âlimler, hadis râvîlerini ve onların tutumlarını tartışmak amacıyla özel günler belirlemiştir. Ebû Zeyd el-Ensârî en-Nahvî şöyle demiştir: "Yağmurlu bir günde Şu'be'ye gittik. Bizlere, 'Bugün hadis günü değil, bu gün gıybet günüdür. Gelin de şu yalancıların dedikodusunu yapalım!' dedi."[178] Âlimler; öğrencilerine ve dostlarına, çokça hata yapan veya rivayetleri cihetiyle itham olunan/müttehem râvîlerin, bu durumlarını açıklamalarını emretmişlerdir. Abdurrahmân b. Mehdî şöyle demiştir: "Şu'be, İbn

---

173 "*Şerefu Ashâbi'l-Hadîs*" s. 38.

174 İbn Adiyy "*el-Kâmil*" c. III, s. 4. "*el-Kifâye*" s. 119.

175 "*Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*" c. I, s. 121.

176 "*el-İ'lanu bi't-Tevbîh Limen Zemme't-Târîh*" s. 66.

177 A.g.e

178 "*el-Kifâye*" s. 45.

el-Mubârek, Sevrî ve Mâlik b. Enes'e yalancılıkla itham olunmuş bir kimsenin durumunu sordum. Onlar da: 'Bu durumu yayıver, zira bu dindir' dediler.[179] Yahyâ b. Sa'îd el-Kattân ise şöyle demiştir: "Süfyân es-Sevrî, Şu'be, Mâlik ve İbn Uyeyne gibi kimselere, hadis rivayetinde güvenilir olmayan bir kimsenin konumunu sordum. Zira kimileri gelip bunu bana soruyorlardı. Onlar da: 'Onun güvenilir olmadığını insanlara bildir' dediler."[180]

Öğrenciler, hadis imamlarına râvîleri sormuş ve bu konuda kendilerini bilgilendirmeleri için mektuplar yazmışlardır. Örneğin İmam Müslim, Ubeydullah b. Mu'âz el-Anberî senediyle babasından şunu rivayet etmektedir: "Şu'be'ye bir mektup yazıp, Vâsıt Kâdısı Ebû Şeybe'yi sordum. Cevaben bana şöyle yazdı: 'Ondan (hadis) yazma ve bu mektubumu da yırt!"[181]

Her muhaddisin lehine ve aleyhine olan şeyleri çok iyi bilen münekkitler, râvîler hakkında hüküm verirken son derece dikkatli davranmışlardır. İmam Şa'bî buna işareten: "Vallahi doksan dokuz kez isâbet edip de bir kez hata yapmış olsam o tek hatayı aleyhime sayarlardı" demiştir.[182] Hiçbir zaman için görünüşlere aldanmamış ve önemsedikleri tek şey Allah rızası ve bu yolda kalplerini tatmin edecek ameller olmuştur. Ayrıca şeriata hizmeti, onu muhafazayı ve hakkı bâtıldan ayırmayı amaçlamışlardır. Yahyâ b. Ma'în'in şu sözü hayrete şayandır: "Bizler öyle kimseleri cerh ederiz ki belki de onlar iki yüzyıl öncesinden cennetteki yerlerini almışlardır."[183] İmam es-Sehâvî ise: "Nice salih kimseler vardır. Ancak onlar hadis ehlinden değildirler" demiştir.[184]

Ebû Bekr b. Hallâd şöyle demiştir: "Yahyâ b. Sa'îd el-Kattân'a: 'Hadislerini terk ettiğin kimselerin kıyamet günü Allah katında hasmın olmalarından korkmuyor musun?' dedim. O da bana cevaben şöyle dedi: 'Onların bana hasım olması Hz. Peygamber (s.a.s.)'in hasmım olmasından çok daha evladır. Ya bana: 'Bir hadisi, yalan olduğunu bildiğin halde bendenmiş gibi neden rivayet ettin derse!'[185]

---

179 "*Mukaddimetu't-Temhîd*" s. 12.

180 "*Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*" c. I, s. 92.

181 A.g.e: c. I, s. 110.

182 "*Tezkiretu'l-Huffâz*" c. I, s. 77.

183 "*el-Câmi'u li-Ahlaki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'-*" s. 160.

184 "*el-İ'lanu bi't-Tevbîh Limen Zemme't-Târîh*" s. 52.

185 "*el-Kifâye*" s. 44.

Böylece, Resûlullah (s.a.s.)'e tabi olup şeriatın aydınlığıyla yol alan Sahabe, Tâbi'în ve Etbâ'u't-Tâbi'în eliyle temelleri atılan cerh ve ta'dîl ilmi oluşmuştur. Allah Teâlâ kitabında şöyle buyurmaktadır: "*Ey iman edenler! Eğer bir fâsık size bir haber getirirse onun doğruluğunu araştırın. Yoksa bilmeden bir topluluğa kötülük edersiniz de sonra yaptığınıza pişman olursunuz.*" (Hucurât/6) Resûlullah (s.a.s.)'ın: "*O, aşiretin ne kötü bir kardeşidir*" sözü cerh; "*Hiç şüphesiz Abdullah salih bir insandır*"[186] sözü ise ta'dîl kapsamındadır. İmam es-Sehâvî şöyle demiştir: "Ricâller konusunda (cerh ve ta'dîl eksenli) söz sahibi kimseler ise pek çoktur. Bunlar karanlıkları aydınlatan yıldızlar misali kendilerinden sonra gelen kimseler için birer işaret taşı olmuşlardır. Bu kimseleri Sahabe dönemiyle sınırlamak mümkün değildir. İbn Adiyy, bunlardan kendi dönemine (H. 277-365) kadar gelen birçok kimseyi el-Kâmil adlı kitabının mukaddimesinde zikretmiştir. Kitabında yer verdi) Sahabîler: Hz. Ömer, Hz. Ali, İbn Abbâs, Abdullah b. Selâm, Ubâde b. es-Sâmit, Enes (b. Mâlik) ve Hz. Âişe (r.anhüm) gibi kimselerdir. Ayrıca bunların her birinin, sözünü doğrulamayıp kendisini yalanladıkları kimselere yönelik açıklamalarına da yer vermiştir. Tâbi'în'den ise Şa'bî, İbn Sîrîn, Sa'îd b. el-Müseyyib, İbn Cübeyr gibi kimseleri ele almıştır. Ancak bunlar arasındaki zayıf kimseler onlardan sonra gelenlere oranla çok daha azdır. Zira bunların tabi oldukları kimseler adalet sahibi Sahabîler veya Sahabe olmasa bile genelde sika kimselerdir. Sahabe ve Tâbi'în'in büyüklerinin giderek tükendiği birinci asırda neredeyse zayıf kimse yok gibidir ve olanlar da parmak sayısını geçmemektedir. Hâris el-A'ver ve Muhtâr es-Sekafî el-Kezzâb gibi.

Birinci asrın bitmesi ve ikinci asrın başlamasıyla birlikte bu asrın ilk dönemlerinde Tâbi'în arasından zayıf bazı kimseler çıkmıştır. Bunlar da genelde hadis rivayetleri ve zabtlarındaki zayıflıklarından dolayı cerh olunmuşlardır.

Tâbi'în asrının sonlarına doğru –yüz ellili yıllar civarı– imamlardan bazıları *tevsîk* (râvînin sikalığı) ve *tecrîhe* (râvînin adalet ve zabt eksikliğine) yönelik bazı şeyler söylemişlerdir. Ebû Hanîfe şöyle demiştir: "Câbir el-Cu'fî'den daha yalancı kimse görmedim." el-A'meş bazı kimselerin zayıf diğer bazı kimselerin ise sika olduğuna hükmetmiştir. Râvilerin durumla-

---

186 "*el-İ'lanu bi't-Tevbîh Limen Zemme't-Târîh*" s. 52. Ayrıca bkz: "*el-Kifâye*" s. 38-39.

rını en ince detaylarına kadar gözeten Şu'be ise sadece sika kimselerden hadis rivayet etmiştir. İmam Mâlik de aynı yolu takip etmiştir. Bu asırda sözleri muteber bazı kimselerin şunlar olduğu söylenebilir: Ma'mer, Hişâm ed-Destüvâî, el-Evzâ'î, es-Sevrî, İbnu'l-Mâcişûn, Hammâd b. Seleme, Leys b. Sa'd ve başkaları. Bunlardan sonra gelen diğer bir tabaka: İbn el-Mubârek, Huşeym b. Beşîr, Ebû İshâk el-Fezârî, Mu'âfî b. İmrân el-Mevsılî, Bişr b. el-Mufaddal, İbn Uyeyne ve diğer bazı isimlerdir.[187] Bütün bu âlimler; kimin rivayeti kabul edilir kimin edilmez, adalet ve adaletin gerek(tirdik)leri, cerh ve cerhin sebeplerinin neler olduğu gibi konuları uzun uzadıya açıklamışlardır. Ebû Mûsâ el-Eş'arî'ye göndermiş olduğu mektubunda adalete vurgu yapan, ayrıca kimin şehadetinin kabul edilip kimin de edilmeyeceğini açıklayan Hz. Ömer, bu anlamda adaletin temellerini atan ilk kişidir. Hadis nakli ve edâsı bağlamında rivayet ile şehadet arasında herhangi bir farkın olmadığnı göz önünde bulundurursak şunu rahatlıkla söyleyebiliriz: Hz. Ömer (r.a.) her Müslümanda bulunması gerekli adaleti belirlemiştir ki, bu adalet herhangi bir Müslümanın şehadet ve rivayetinin kabul edilmesinin olmazsa olmaz şartıdır. Nitekim şöyle demiştir: "Yalancılığı tecrübeyle sabit veya had cezası almış kimseler haricinde Müslümanların bazıları diğer bazılarına denktirler... (Bunun haricinde) kulların gizli halleri Allah'ın takdirindedir."[188] Hz. Ömer'den sonra Sahabe ve Tâbi'în bu konulara değinmiş ve mutlak olarak rivayeti terk edilmesi gereken, ayrıca tövbe etmiş olsa dahi -örneğin Hz. Peygambere istinaden yalan söyleyen hadis uydurmacıları, yalanı helal addedip kendi bid'atlerine başkalarını da çağıran bid'at sahibi kimseler gibi- rivayeti kabul edilmeyecek olan kimseleri açıklamışlardır. İmam Mâlik ise şöyle demiştir: "Hadis (ilmi), şu dört sınıftan alınmaz: İnsanları kendi hevâsına davet eden hevâ ehli, insanların en çok hadis rivayet edeni de olsa iradesizliği aşikâr iradesiz/sefihler, kendisi Hz. Peygamber adına yalan söylemekle itham edilmese bile insanlara karşı yalan söyleyen yalancı kimseler, iyi ahlâk sahibi âbid biri olsa dahi anlattığı hadisin ne olduğunu bilmeyen kişilerden hadis alınmaz. Bunların dışında kalan kimselerden ise alınır."[189] Şu'be b. el-Haccâc'a, bir kimsenin hadisi ne zaman terk edilir, diye sorulduğun-

187 "*el-İ'lanu bi't-Tevbîh Limen Zemme't-Târîh*" s. 163–164.
188 "*İ'lâmu'l-Muvakkı'în*" c. I, s. 86.
189 "*el-Muhadisu'l-Fâsıl*" s. 79, 79. "*el-Cerhu ve't-Ta'dîl*" c. I, s. 32. "*el-Kifâye*" s. 116.

da cevaben şöyle demiştir: "Bilinen kimselerden hadis rivayet ediyor ve daha çok bilinen kimseler bu hadisi bilmiyorsa (yani sika kimselere muhalefet ediyorsa), yanlışı/galatı çoksa, yalanla itham olunmuşsa ve eğer üzerinde icmâ olunmuş bir hadisi yanlış rivayet ediyor ve kendisinin yanlış yaptığını kabul edip bu hadisi terk etmiyorsa bu kimsenin rivayetleri bırakılır. Eğer bunların dışında kalan biriyse ondan hadis rivayet ediniz."[190]

İmam eş-Şâfi'î şöyle demiştir: "İbn Sîrîn, İbrahim en-Neha'î, Tâvus ve Tâbi'în'den daha birçok kimse, sadece rivayet etmiş olduğu şeyi ezberleyen ve ne rivayet ettiğinin bilincinde olan sika kimselerin hadislerini kabul etme yoluna gitmişlerdir. Hadis ehlinden hiç kimsenin bu yola muhalefet ettiğini görmedim."[191]

Bu usullerle, otorite hadis âlimleri -İslâm'ın ilk dönemlerinden tedvîn ve tasnîf asrına kadar- râvîlerin hallerini açıklamış ve bunlardan kimin makbûl, kimin de metrûk olduğunu ortaya koymuşlardır. Bilahare cerh ve ta'dîl ilmi bu şekilde oluşmuştur. Râvilerin halleri ve münekkitlerin bunlar hakkındaki görüşlerini içeren ciltler dolusu kitap kaleme alınmıştır. Öyle ki adalet sahibi sika kimseler ile yalancı ve zayıf râvîler tamamen birbirlerinden ayrılmıştır. Aynı şekilde zayıf ve metrûk râvîlere yönelik özel kitaplar ve ansiklopediler telif olunmuştur ki böylelikle her asrın hadis âlimleri için iyi olanla kötü olanları birbirinden ayırmak son derece kolay bir hale gelmiştir. Münekkitler, râvîler hakkında vermiş oldukları hükümlerini gayet dakik kurallar üzerine bina etmişlerdir. Âlimlerin bu alandaki çalışmaları insanlığın medeniyet hazinesine sunulmuş en büyük hizmetlerden biridir. Kendilerini Sünnetin hizmetine adayan yüce âlimlerin nurlu elleriyle ortaya çıkan bu ölümsüz eserler sonsuza dek İslâm ümmeti için bir övünç kaynağı olarak kalacaktır. Alman müsteşrık Sprenger, İbn Hacer'in el-İsâbe adlı kitabının 1853-1864 Kalküta baskısının önsözünde şunları kaydetmiştir: "Ne geçmişte ve ne de günümüzde hiçbir millet 'İlmu Esmâi'r-Ricâl' gibi son derece önemli ve bir o kadar da kritik bir alanda Müslümanların yapmış oldukları çalışmayı yapamamışlardır. Öyle bir

---

190 "*el-Cerhu ve't-Ta'dîl*" c. I, s. 32. "*el-Muhadisu'l-Fâsıl*" s. 81, 82. Benzeri İbn el-Mubârek'ten rivayet olunmuştur, bkz: "*el-Kifâye*" s. 143. Yine benzeri İmam Ahmed'den rivayet olunmuştur, bkz: "*el-Kifâye*" s. 144.

191 "*Mukadimetu't-Temhîd*" s. 10.

ilim ki beş yüz bin kişinin biyografisini ve karakteristik özelliklerini içermektedir..."[192]

Âlimler, isnada bağlılık, hadislerin tespiti için Sahabe ve Tâbi'în'in büyüklerine yapmış oldukları hadis yolculukları, hadis müzâkereleri ve hadis karşılaştırmaları, hadislerin rivayet yolları ve senedleri, bunları rivayet eden râvîlerin halleri, sika veya cerh olunmuş râvîlerin tespiti gibi konuları araştırmakla yetinmemiş; ayrıca hadislerin makbûl veya merdûd, sahih/kavi veya zayıf olanlarının bilinmesi için hadisleri sınıflandırma yoluna gitmişlerdir. Hadisleri Sahîh, Hasen ve Zayıf olmak üzere çeşitli kısımlara ayırmış ve her birinin derecesini ve bunların alt derecelerini açıklamışlardır. Hasen Hadis, Hicrî ikinci asrın hadis âlimlerince bilinmeyen bir şeydir, daha sonraları meşhur olmuştur. İmam et-Tirmizî'nin Sünen kitabı Hasen Hadislerin bilinmesinin kaynağı olarak görülmektedir.[193] Aynı şekilde –Hasen tabiri– Tirmizî'nin bazı şeyhleri ve kendisinden önceki tabakaya mensup bazı âlimler tarafından da kullanılmıştır. İmam Ahmed, Buhârî ve diğerleri gibi...[194] Ayrıca âlimler zayıf hadislerin çeşitlerine değinmiş ve bu konudaki sınıflandırmalarını sened ve metinden kaynaklanan zayıflığa göre yapmışlardır. İbn Hibbân zayıf hadisleri kırk dokuz kısma ayırmıştır.[195] İbnu's-Salâh ise zayıf hadisleri, altı kabul şartından herhangi bir şartın eksikliğine göre birçok kısma ayırmıştır ki bu altı şart şunlardır: *İttisâl, Adalet, Zabt, el-Mutâba'a fi'l-Mestûr, Adem-i Şuzûz ve Adem-i İllet-tir.*[196] Bu özelliklerin herhangi birinin veya birkaçının yahut hepsinin eksikliğine göre farklı farklı kategorilere ayırmıştır. Irâkî'nin *Elfiye* şerhinde

192 "*Edvâ Ala't-Târîhi'l-İslâmî*" s. 136.

193 Bkz: "*İhtisâru Ulûmi'l-Hadîs*" s. 43.

194 "*el-Bâ'isu'l-Hasîs*" s. 44.

195 Bkz: "*Tedrîbu'r-Râvî*" s. 105.

196 (*İttisal*: Hadisin senedindeki râvîler arasında herhangi bir kopukluk veya atlamanın olmaması. *Adâlet*: Bir kimseyi Allah ve Resûlü'nün emirlerine uyup, yasaklarından kaçınmaya, halk nazarında kişiliğini zedeleyici söz ve işlerden uzak durmaya sevkeden meleke, hâl. Hadis râvîsinde bulunması gereken bu vasfın içinde Müslüman olma, akıl ve bâliğ olma vb. birçok şart mütalaa edilir. *Zabt*: Râvinin -yazılı veya sözlü- hadisi başkasına rivayet edinceye kadar aldığı gibi aynen koruması. *el-Mutaba'a fi'l-Mestûr*: Hakkında tam anlamıyla cerh ve ta'dîlin olmadığı bir râvînin rivayet ettiği hadisin benzerinin başka bir râvî tarafından rivayet edilmesi. *Adem-i Şuzûz*: Hadisin şazz, yani sika bir râvînin, hadisi kendisinden daha sika olanlara muhalif bir şekilde rivayet ediyor olmaması. *Adem-i İllet*: Hadisin illetli, yani hadisin sıhhatine zarar verebilecek herhangi bir kusuru taşıyor olmaması. Çev.)

belirttiğine göre bu kısımların sayısı kırk ikiye ulaşmıştır.[197] Diğer bazı kimseler ise daha fazla kısımlara ayırmışlardır.

5. UYDURMA HADİSLERİN TESPİTİNE YÖNELİK KAİDELERİN KONULMASI

Âlimler; Sahîh, Hasen ve Zayıf hadislerin belirlenmesi için koymuş oldukları dakik kuralların yanısıra, uydurma hadislerin tespitine yönelik kurallar da koymuşlardır. Ayrıca hadislerin senedinde veya metninde uydurma olduğunu gösteren alâmetleri de açıklamışlardır ki, biz bu alâmetleri aşağıda özetlemeye çalışacağız:

A. Senette Uydurma Alâmetleri

a. Hadisi rivayet eden kişinin yalanını itiraf etmesi ve rivayetinin uydurma olduğunu onaylaması: Abdulkerîm el-Veddâ' ve Ebû Isme Nûh b. Ebî Meryem vb. kimselerin itirafları gibi. Örneğin Ebû Cuzeyy hastalandığı vakit hadis uydurduğunu itiraf etmiş ve şöyle demiştir: "Eğer Allah beni, sizin de görmüş olduğunuz bu hâle düşürmüş olmasaydı (hadis uydurduğumu) itiraf ve ikrar etmeye niyetim yoktu. Ancak şöyle şöyle hadisleri uydurduğuma dair sizleri şahit tutuyor ve bunlardan dolayı da Allah'a tövbe ve istiğfar ediyorum."[198] Bu durum, herhangi bir hadisin uydurma olduğunu belirleyen en güçlü delildir.

b. Uydurmada itiraf yerine geçecek bir karine/ipucunun varlığı: Râvinin, kendisiyle karşılaşmadığı veya bulunduğu beldeye yolculuk yapmadığı veya kendisi doğmadan önce ölmüş olan veya öldüğü zaman râvînin bir şey idrak edemeyecek kadar küçük olduğu herhangi bir şeyhten hadis rivayet etmesi gibi. Şu'be'ye: "Neden Osmân b. Ebi'l-Yakzân'dan -Osmân b. Umeyr- hadis rivayet etmiyorsun?" diye sorulunca cevaben: "Yanında oturup kendisine yaşını sorduğum ve bana doğum tarihini söyleyip, ondan sonra kendisi doğmadan önce ölen birinden hadis rivayet eden bir adamdan nasıl olur da hadis rivayet ederim?" demiştir.[199] Bu sı-

---

197 Bkz: A.g.e: s. 105. "*Fethu'l-Muğîs*" c. I, s. 55.

198 "*Kabûlu'l-Ahbâr*" s. 6.

199 "*Kabûlu'l-Ahbâr*" s. 16.

nıfın bilinmesi ancak ve ancak şeyhlerin doğum ve ölüm tarihlerinin, yolculuk yaptıkları veya ikamet ettikleri yerlerin bilinmesiyle mümkündür. Ta ki, hadis uyduranlar bu sika şeyhleri kendi yalanlarına alet etme fırsatı bulamasınlar. Hiç şüphesiz ümmet âlimleri böyle bir konuda başarıya ulaşmış olmakla birlikte râvîleri tabakalara ayırmış ve bu râvîlerle alakalı her şeyi gözler önüne sermişlerdir. Bu konuda Hafs b. Gıyâs şöyle demektedir: "Eğer şeyh itham olunursa onu tarihle yargılayınız. (Yani onun ve kendisinden hadis yazdığı kimsenin yaşını hesaplayınız.)" Hassân b. Zeyd ise şöyle demiştir yalancılara karşı tarihten daha güçlü bir şeyden yararlanmadık. Herhangi bir şeyhe: Yaşının kaç olduğunu ve ne zaman doğduğunu sorardık. Bize bunu söylediğinde de yalanıyla doğrusunu ayırt ederdik."[200]

c. Yalancılıkla tanınmış bir râvînin herhangi bir hadisi tek başına rivayet etmesi ve bu hadisi başka hiçbir sikanın rivayet etmemesi. Böyle bir durumda onun bu rivayetinin uydurma olduğuna hükmedilir. Ümmet âlimleri, bu yalancıları ve uydurmuş oldukları hadisleri birer birer ortaya çıkarmışlardır.

d. Bir hadisin uydurma olduğunun anlaşılmasını sağlayan delillerden biri de bizzat râvînin tavırlarıdır. Me'mûn b. Ahmed örneğinde olduğu gibi ki, bu adamın yanında Hasan'ın Ebû Hureyre'den hadis işitip işitmediği konusu tartışılmış ve o hemen Hz. Peygambere varan bir isnad uydurup, 'Hasan, Ebû Hureyre'den işitmiştir ki…' demiştir.[201]

Başka bir örnek ise daha önce de zikretmiş olduğumuz Seyf b. Ömer'in rivayetidir ki kendisi Sa'd b. Ebî Tarîf'in "En şerlileriniz, çocuklarınızın öğretmenleridir..." hadisini uydurduğunu haber vermiştir.[202]

B. Metinde Uydurma Alâmetleri

İmam İbn Kayyim el-Cevziyye şöyle demiştir: "Bana soruldu: 'Mevzû (bir hadisi) senedine bakmaksızın metin/zâbıt ile bilmek mümkün müdür?' Bu gerçekten de muazzam bir sorudur. Bunu ancak ve ancak sahih

200 İbn Asâkir "*Tehzibu't-Tarîhi'l-Kebîr*" c. I, s. 26.

201 "*Kavâ'idu't-Tahdîs*" s. 133. Me'mûn b. Ahmed el-Herevî'ye: 'eş-Şâfi'î'yi ve Horâsân'da ona tabi olan kimseleri görmez misin?' denilince o şöyle demiştir: 'Ahmed b. Abdullah bizlere, Enes'ten merfû' olarak şöyle rivayet etti: 'Ümmetimden, kendisine Muhammed b. İdrîs denilen bir adam çıkacaktır ki o, ümmetime karşı İblis'ten daha zararlıdır.' Bkz: "*Tedrîbu'r-Râvî*" s. 181.

202 Bkz: "*Tedrîbu'r-Râvî*" s. 180–1. Ayrıca bir önceki faslın 'Yöneticilere yaranma çabası ve diğer sebepler" bölümüne bakınız.

sünnetlerin bilinmesinde yetkinleşmiş, ruhen ve ceseden bu konuyla yoğrulmuş, bu alanda belirli bir meleke kazanmış, sünen (ahkâm hadisleri) ve âsâr (hadis) ilminde son derece uzmanlaşmış; Hz. Peygamberi ve sünnetlerini, O'nun emirleri ve yasaklarını, ayrıca haber verdiği ve davette bulunduğu, sevdiği ve nefret ettiği ve ümmetine teşri etmiş olduğu şeyleri Hz. Peygamberin Sahabîlerinden biriymiş gibi, her hâliyle O'nu yaşayan bir kimse bilebilir. Evet, ancak böyle biri –Resûlullah (s.a.s.)'e isnad edilen tutum ve davranışlar ve hadislerden nelerin O'na ait olabileceği nelerin de olamayacağını– bilebilir. Hiç şüphesiz bu durum, kendi rehberiyle özdeşleşmeye çalışan, kendini rehberine adayan, onun söz ve fiillerinden haberdar olmak; ayrıca neleri ona isnad etmenin doğru nelerin de doğru olmayacağını ayırmak için çabalayan her kişinin ortak özelliğidir ki, böyle olmayan biri bu özellikten yoksundur. Ayrıca bu, mukallitlerin kendi imamlarıyla olan konumları gibidir. Onların sözleri, delilleri, mezhepleri, üslupları ve meşrepleri hakkında başkalarının bilemeyeceği şeyleri bilirler."[203]

İbn Dakîki'l-İyd ise şöyle demiştir: "(Âlimlerin) çoğu kez buna (yani hadisin uydurma olduğuna) hükmetmeleri metin ve hadislerin lafızları itibariyledir. Bunun özünde ise Hz. Peygamberin lafızlarıyla çokça haşir neşir olmanın kendilerine kazandırmış olduğu meleke yatmaktadır. Bu tecrübeleriyle hangi lafzın Hz. Peygamberin lafzı olabileceği hangisinin olamayacağını kestirebilmişlerdir. Bir hadisin metindeki ipuçları yoluyla uydurma olduğunun bilinmesi râvînin hâlindeki ipuçlarından daha fazladır."[204]

Metinde uydurma olup olmadığını gösteren ipuçlarından bazıları ise şunlardır:

a. Metin lafızlarının düşüklüğü/Rekâketu'l-lafz: Dile aşina bir kimsenin, böyle bir ifadenin Hz. Peygamberin fesahatine aykırı olduğunu hemen anlayabileceği türden lafızlardır. Bu nevi düşük lafızlı birçok hadis uydurulmuştur ki bunların lafız ve anlamları uydurma olduklarını ilk bakışta ele vermiştir. Hâfız İbn Hacer şöyle demektedir: "Düşüklüğün ekseni anlam düşüklüğü çerçevesindedir. Eğer hadiste lafız düşüklüğü söz konusu değilse, anlam düşüklüğünün varlığı (hadisin) uydurma olduğuna delâlet eder. Çünkü dinin bütünü iyilik ve güzelliktir. Düşüklük ise kötü-

---

203 İbn Kayyim el-Cevziyye "*el-Menâr*" s. 15. Ayrıca bkz: "*Kavâ'idu't-Tahdîs*" s. 148.
204 "*Tavdîhu'l-Efkâr*" c. II, s. 94.

lük ve çirkinliğe yöneliktir. Bu sebeple sadece lafız düşüklüğü böyle bir durumu açığa çıkarmaz. Zira râvînin, hadisi anlam itibariyle rivayet edip de lafızlarını fasih olmayan lafızlarla değiştirmiş olması ihtimali söz konusudur. Evet, (eğer değiştirmiş olduğu lafızlara) Hz. Peygamberin lafızlarıdır diye tasrihte bulunuyorsa yalancıdır."[205]

b. Anlam bozukluğu/Fesâdu'l-ma'nâ: Akl-ı selimin yalanlayacağı türden hadislerdir. Örneğin "Patlıcan neye (niyetle) yenirse ona(şifa)dır" veya "Patlıcan her derde devadır"[206] gibi. Başka bir özellik ise hadisin saçma; ayrıca alay edilmeye uygun bir içerik taşıyor olmasıdır. Şu mevzû hadiste olduğu gibi: "Eğer pirinç insan olsaydı halim biri olurdu. Onu yiyen her aç kimseyi de mutlaka doyururdu."[207] İbn Kayyim el-Cevziyye şöyle demektedir: "Bu, değil Seyyidu'l-Enbiya Hz. Peygamberin sözlerinden olmak, akıllı kimselerin bile sözlerinden olamayacak türden aptalca saçmalıklardandır."[208] Şu uydurma: "Her kim beyaz bir horoz edinirse ona ne şeytan ve ne de sihir yaklaşamaz."[209] Ayrıca ahlâksızlığı helâl görme ve şehvet peşinde koşma ile ilintili bütün hadisler. Şu örneklerde olduğu gibi: "Üç şey görme yetisini arttırır: Yeşile, akarsuya ve güzel yüze bakmak." Ve şu uydurma: "Güzel yüze bakmak ibadettir. (Güzele bakmak sevaptır.)" İbn Kayyim el-Cevziyye şöyle demiştir: "İçinde; güzel yüzlülerin, onları övmenin, onlara bakmayı emretmenin, onlardan dileklerde bulunmanın veya onlara ateşin dokunmayacağının bahsi geçen bütün hadisler uydurma yalanlar ve düzmece iftiralardır."[210]

Doğru kriterlerin uydurma olduğunu gösterdiği her hadis mevzuâttandır. Ûc b. Anku't-Tavîl (veya Ûc b. Ûk)[211] rivayeti gibi ki bunu uyduran kimse Peygamberlerle ilgili rivayetleri yermeyi amaçlamıştır. Söz konusu uydurmada ise şunlar yer almaktadır: "Onun uzunluğu üç bin üç yüz otuz üç kü-

---

205 "*el-Bâ'isu'l-Hasîs*" s. 90.

206 İbn Kayyim el-Cevziyye "*el-Menâr*" s. 19.

207 İbn Kayyim el-Cevziyye "*el-Menâr*" s. 20.

208 İbn Kayyim el-Cevziyye "*el-Menâr*" s. 20.

209 A.g.e: s. 21.

210 "*el-Menâr*" s. 24.

211 Ûc b. Ank (veya Anak-Ûk) (İng: "Og") Bazen, Başan kralı, bazen da Firavunlardan birisi olarak gösterilmektedir. Hz. Mûsâ zamanında yaşadığı ve yine onun tarafından öldürüldüğü belirtilmektedir. (Tafsilat için bkz: The Jewish Encyclopedia: IX/338; Kitâb-ı Mukaddes, Sayılar: 21/33) 367. (Çev.)

sur zira idi. Nûh boğulmaktan korkunca kendisine: 'Beni şu çanağında taşı!' demişti. Tufan onun topuklarına kadar varmamıştı. O denize dalmış ve su ancak göbeğine kadar varmıştı. O balinayı denizin derinliklerinden alıyor ve güneşin alnında kızartıyor idi. Ve yine o Hz. Mûsâ'nın askerleri miktarınca bir kayayı yerinden söküp onların üzerine atmak istemiş, ancak Allah o kayayı bir kolye gibi onun boynuna asmıştı..."[212]

Aynı şekilde akıllı kimselerin sarfedemeyeceği türden saçmalıkları içeren hadisleri kendisine Cevâmi'u'l-kelim/özlü sözlerin verildiği Hz. Peygamberin söylemiş olması kesinlikle düşünülemez. Örneğin şu uydurma sözler: "Gökteki cisimler, arşın altındaki yılanların terlerindendir."[213] Ve: "Mümin tatlıdır, tatlıyı/tatlılığı sever."[214] Ve: "Herîse (et ve bulgurdan yapılan bir yemek) sırtı güçlendirir."[215] Bunların hepsi ve benzerleri Hz. Peygambere iftira eden yalancıların uydurmalarındandır. Bu yalancılar şeriata muhalif; ayrıca Peygamberlerin risâletleriyle çelişen şeyler uydurmuşlardır. Peygamberler ise akıl sahiplerine hitap etmek ve makul şeyleri emretmek üzere gönderilmişlerdir. Yoksa onların risâletleri, bir yemeği başka bir yemeğe tercih veya şehvetleri teşvik yahut masal ve hurafeleri rivayet ile aklın ve hakikatin reddedeceği türden şeyleri dile getirmek olmamıştır. İbn Kayyim el-Cevziyye şöyle demektedir: "Şunu diyen ne güzel demiştir: Eğer hadisin, akla aykırı veya nakle muhalif yahut da usule ters olduğunu görürsen bil ki o uydurma bir hadistir."[216]

c. Kitaba, mütevâtir sünnete veya kat'î icmâya aykırılık:[217] Açık bir şekilde Sünnete aykırı olan bazı durumlar:

İbn Kayyim el-Cevziyye şu tespitlerde bulunmaktadır: "Bunlardan (yani bir hadisin uydurma olduğunu ele veren özelliklerden) biri de, hadisin Kur'ân'ın açık ifadesine aykırılığıdır. Dünyanın ömrü, bunun yedi bin yıl olacağı ve ömrünün yedinci bin yılda biteceği hadisi gibi. Şüphesiz ki bu apaçık bir yalandır. Çünkü böyle bir şey doğru olsa herkes bizim vaktimiz-

---

212 A.g.e: s. 29–30.

213 A.g.e: s. 23.

214 "*el-Menâr*" s. 25.

215 "*el-Menâr*" s. 25.

216 "*Tedrîbu'r-Râvî*" s. 180.

217 Bkz: "*Tavdîhu'l-Efkâr*" c. II, s. 96.

218 İbn Kayyim el-Cevziyye H. 691–752 yılları arasında yaşamıştır.

le[218] kıyametin kopması arasında iki yüz elli yıl kaldığını bilirdi. Allah Teâlâ ise kitabında şöyle demektedir: '*Sana kıyameti, ne zaman gelip çatacağını soruyorlar. De ki: Onun ilmi ancak Rabbimin katındadır. Onu tam zamanında açığa çıkaracak olan, yalnız O'dur. O göklere de yere de ağır gelmiştir. O size ansızın gelecektir. Sanki sen onu biliyormuşsun gibi sana soruyorlar. De ki: Onun bilgisi ancak Allah'ın katındadır; ama insanların çoğu bilmezler.*' (A'râf/187) Allah (c.c) başka bir ayette ise şöyle buyurmuştur: '*Şüphesiz ki, kıyamet saatinin bilgisi Allah'ın katındadır...*' (Lokmân/34) Resûlullah (s.a.s.) ise şöyle demiştir: '*Kıyametin ne zaman kopacağını Allah'tan başka kimse bil(e)mez.*'[219]

Sünnete net bir şekilde aykırı diğer bazı uydurmalar ise; ismi Ahmed ve Muhammed olan kimseleri öven, ayrıca bu isimle isimlendirilen hiç kimsenin cehenneme girmeyeceğini belirten hadislerdir. Bunların Sünnete aykırı olduğu bizzat Hz. Peygamberin diniyle malumdur. Şöyle ki, ateşten kurtulmak isimler ve lakaplarla olacak bir şey değildir. Aksine ateşten kurtuluş sadece imanla ve salih amellerle mümkündür.[220]

Hz. Ali (r.a.)'ın vesâyetini veya halifeliğini belirleyici türden hadislerin tamamı sahih olmayıp uydurmadır. Çünkü bu tür rivayetler, ümmetin icmâsına muhaliftir. Ayrıca ümmet, Hz. Peygamberin kendisinden sonra hiç kimseyi halife olarak tayin etmediği konusunda icmâ etmiştir.

d. Sahabîlerin herhangi bir olayı gizleme ve nakletmeme hususunda ittifak ettiklerini iddiaya yönelik her hadis (uydurmadır). Şiâ'nın iddia ettiği gibi; sözde Hz. Peygamber vedâ haccından dönerken Sahabîlerin hepsinin huzurunda Ali b. Ebî Tâlib'in elinden tutmuş ve onu herkesin tanıyabileceği bir şekilde ayağa kaldırmış ve sonra şöyle demiştir: "Bu benim vasim ve kardeşimdir. Ayrıca benden sonra halife(m)dir. Onu dinleyin ve kendisine itaat edin."[221] Daha sonra orada bulunanların hepsi bunu gizleme ve değiştirme konusunda ittifak etmişlerdir, derler. Allah'ın laneti yalancıların üzerine olsun!

e. Hz. Peygamber döneminin tarihî gerçekleriyle çelişik veya bâtıllığı taşıdığı herhangi bir ipucuyla belli olan her hadis (uydurmadır): Hayber

---

219 "*el-Menâr*" s. 31.

220 "*el-Menâr*" s. 22.

221 "*el-Menâr*" s. 22.

Ehlinden cizyenin kaldırılması hadisi gibi ki, birkaç yönüyle yalandır:

Birincisi: Hadiste Sa'd b. Mu'âz'ın şehadeti vardır. Sa'd ise bu olaydan önce, yani Hendek Gazvesinde vefat etmiştir.

İkincisi: Cizye emrinin o zaman için henüz inmemiş olmasıdır. Ne Sahabîlerin ve ne de Arapların bilmediği cizye mefhumu Tebûk yılı sonrası indirilmiştir ki, o zaman Hz. Peygamber Necrân Hıristiyanları ve Yemen Yahudilerini cizyeye bağlamıştır. İbn Kayyim el-Cevziyye bu haberin yalan olduğunu on güçlü delille ispat etmiştir.[222]

İmam Müslim'in, Ebû Vâil senediyle rivayet etmiş olduğu hadis diğer bir örnektir; (Vâil): "Sıffîn savaşında İbn Mes'ûd karşımıza çıktı" deyince, Ebû Nu'aym: "Öldükten sonra dirildiğini mi sanıyorsun?"[223] demiştir. Zira İbn Mes'ûd, Sıffîn savaşından önce H. 32 yılında vefat etmiştir.

f. Büyük bir olayla ilgili haber olması ve bunu sadece bir kişinin rivayet etmesi. Faraza düşmanın Ka'be'de hacıları muhasara altına alması ve bu haberi orada bulunan kimselerden sadece birinin rivayet etmesi gibi. Zira adet, bu tür olaylarla ilgili haberlerin yayılması (ve şöhret bulması) üzerinedir. Usulcüler bunu, imamın minberde öldürülmesi ve orada bulunan cemaatten sadece bir kişinin bunu nakletmesi şeklinde örneklendirirler.[224]

g. Hadisin, son derece mutaassıp bir râvînin mezhebine muvafık olması. Rafizî birinin Ehl-i Beytin faziletleri hakkında veya Mürcie'den olan bir kimsenin İrcâ ile alakalı bir hadis rivayet etmesi gibi. Habbe b. Cuveyn'in şu rivayetinde olduğu gibi: "Hz. Ali'den işittim şöyle dedi: 'Ben elçisiyle birlikte Allah'a, bu ümmetten hiçbir kimse O'na ibadet etmeden beş veya yedi yıl önce ibadet ettim.' İbn Hibbân: "Habbe, Şiîlikte aşırı ve hadiste zayıf biriydi" demiştir.[225]

h. Hadisin, küçük bir amel karşılığında çok büyük sevap vadeden türden âmiyanelikleri ve ifratları içeriyor olması. Şu örneklerde olduğu gibi: "Kim Lâ ilâhe illallâh derse, Allah o kelimeden bir kuş yaratır. Onun yetmiş bin dili ve her bir dilinde yetmiş bin lisanı vardır ki hepsi bu kimse için istiğfarda bulunurlar." Ve: "Kim şöyle şöyle yaparsa, kendisine cennet-

---

222 Bkz: "*el-Menâr*" s. 37–8.

223 Bkz: "*Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*" c. I, s. 117.

224 "*Tavdîhu'l-Efkâr*" c. II, s. 96.

225 "*es-Sünnetü ve Mekânetuha fi't-Teşrî'i'l-İslâmî*" s. 118.

te yetmiş bin şehir verilir ki her şehrin içinde yetmiş bin saray ve her sarayın içinde de yetmiş bin hûri vardır."

Bu çeşit saçmalıkları uyduran herhangi bir kimse şu iki şıkkın dışına çıkmaz: Ya son derece cahil ve ahmak biridir, ya da Hz. Peygamberin kadrini düşürmeye çalışan zındığın tekidir.[226]

Birçok âlim, bu kuralların yanısıra, Hz. Peygamberin hadisleri, bunların ezberlenmesi ve rivayet yollarının karşılaştırılması konusundaki yoğun çalışmaları neticesinde özel bir meleke kazanmış ve bu melekeleri sayesinde hangi sözün Hz. Peygamberin sözlerinden olup hangisinin olamayacağını ayırt edebilir hâle gelmişlerdir. İbn Kayyim el-Cevziyye bu konuda şöyle demektedir: "Uydurma (münker) hadis karşısında ilim talibi bir kimsenin çoğu zaman tüyleri diken diken olur ve bu kalbine hoş gelmez."[227] Değerli Tâbiî Rebî' b. Huseym ise –İbn Mes'ûd'un ashabındandır– şöyle demiştir: "Hiç şüphesiz hadisler içinde öyle hadisler vardır ki gün ışığı gibi parlaktırlar ve bizler böyle bir hadisi bu özelliğiyle tanırız. Yine hadisler içinde öyle hadisler vardır ki gece karanlığı gibi karanlıktır bunu da böylece tanırız."[228]

Arzettiğimiz bu hususlar; sahih hadislerle uydurma olanları birbirinden ayırmak için hadis ilminin dâhi âlimleri tarafından belirlenmiş olan kaidelerin en önemlileridir. Aynı şekilde âlimler, uydurma hadisleri özenle araştırmış; ayrıca bu konuda herhangi bir şüphe ve karışıklığa mahal bırakmamak amacıyla bu uydurmaları tasnîfe tabi tutmuşlardır. Bu kaidelerin, hadislerin hem senedlerini ve hem de metinlerini kapsadığını görmekteyiz. Yoksa âlimlerin çabası, hadislerin metinlerini ele almaksızın sadece senedlerini tenkit ile sınırlı kalmamıştır. Bu konuda bazı oryantalistlerin ve onlarla hemfikir birtakım Müslüman yazarların iddia ve görüşlerini ele almaya çalışacağız. Ta ki açıkladığımız şeylerin ışığında onların bu iddialarının asılsızlığını ve savundukları şeylerin bâtıllığını görelim.

---

226 "*el-Menâr*" s. 19.

227 "*el-Bâ'isu'l-Hasîs*" s. 90.

228 "*Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadîs*" s. 62. "*el-Muhadisu'l-Fâsıl*" s. 63. "*el-Kifâye*" s. 431. Rebî' b. Huseym bazı kaynaklarda Haysem olarak geçmektedir. "*el-Cem'u Beyne-Ricâli's-Sahîheyn*" c. I, s. 134'de olduğu gibi. Doğrusu ise Hasyem'dir. İbn Sa'd "*et-Tabakât*" c. VI, s. 127 ve diğer kaynaklarda olduğu gibi.

Üçüncü Fasıl

BAZI ORYANTALİSTLERİN VE TAKİPÇİLERİNİN SÜNNETE VE SÜNNET TENKİDİNE YÖNELİK GÖRÜŞLERİ

1. GOLDZİHER'İN GÖRÜŞÜ

Dr. Ali Hasan Abdulkadir şöyle demektedir: Karşımızda son derece kritik bir mesele durmaktadır. Bu meselenin kısmen de olsa tafsilatına değinmenin faydalı olacağı kanaatindeyiz. Söz konusu mesele ise bu asırda tartışılan hadis uydurmaları konusudur. Hiç şüphesiz yakın dönem oryantalist çevreleri arasında şu görüş hüküm sürmeye başlamıştır: Hadislerin büyük bir bölümü İslâm'ın, birinci ve ikinci asırlarında yaşadığı siyasî, sosyal ve dinî gelişmelerinin bir hâsılası olmaktan öte bir şey değildir. Bu hadisler için, İslâm'ın ilk dönem –başlangıç dönemi– vesikalardan biridir, denilmesi de doğru değildir. Bu sadece İslâm'ın olgunlaşma/gelişme asrı çabalarının eserlerinden bir eseridir.' Dipnotta; aktarmış olduğumuz bu görüş Goldziher'in görüşü olup, '*Dirâsât İslâmiyye*' kitabında geçmektedir."[229] Goldziher'in bu görüşü, hem doğu ve hem de batıda yaygınlık kazanmış; ayrıca oryantalistler arasında tartışma götürmez müsellem olgulardan biri haline gelmiştir. Bu bir yana yine Goldziher'in kendisi sünnet hak-

229 "*Nazretun-Âmme fi-Târîhi'l-Fıkhı'l-İslâmî*" s. 126-7. Ayrıca bkz: "Dâiretu'l-Me'ârifi'l-İslâmiyye" Hadis maddesi ve Shorter Encyclopedia of Islâm by H.A.R Gibb and J.H. Kramers s. 116.

kındaki bu görüşünü *el-Akîde ve'ş-Şerî'a fi'l-İslâm* adlı kitabında açıkça belirtmiştir ki, şöyle demektedir: "Uydurma hadisleri sadece geç/müteahhir nesillere yükleyemeyiz. Aksine öncü kuşağın/eskilerin izini taşıyan bazı (uydurma) hadisler de vardır. Bunları ya Peygamber söylemiş ya da bunlar İslâm'ın öncü kuşağının amelleri/uydurmalarındandır. Ancak başka bir yönüyle; aslî kaynağından yer ve zaman itibariyle uzaklaşıldıkça yinelenen bu tehlikenin netleş(tiril)mesi pek o kadar da kolay değildir. Teorik ve pratik mezhep taraftarlarının zahirde şüphe görünmeyen bir takım hadisler uydurup, bunları Peygambere ve Ashabına dayandırmaları gibi. Gerçekten de her fikir, her hizip ve her mezhep sahibi kimse, kendi görüşünü bu şekilde payandalayabilir. Yine muhalif görüş sahibi bir kimse de aynı yola başvurabilir. Bu sebepledir ki ibadet, akide, fıkhî veya siyasî kanunlar dairesinde hiçbir mezhep veya ekol yoktur ki, kendi görüşünü, zahiri itibariyle hiçbir şüphe taşımayan (ama gayr-ı sahih) bir hadisle veya hadisler grubuyla güçlendirmiş olmasın. Müslümanların kendileri bile bu tehlikeyi gizleyememişlerdir. Bunun için âlimler, kendince kıymeti olan özel bir ilim dalı oluşturmuşlardır. Bu ise sahih hadislerle sahih olmayanları birbirinden ayırmak için konulmuş olan 'Nakdu'l-Hadis-Hadis Tenkidi ilmidir. Çelişkili sözler arasında mutabakata zorunlu kaldıklarında bu ilme başvurmuşlardır. Onların tenkit konusundaki bakış açısının bizdeki bakış açısından (tamamen) farklı olduğu ise kolay anlaşılır bir şeydir. Bu öyle kapsamlı bir bakıştır ki, söz konusu (uydurma) hadisleri İslâmî tenkid şüphe götürmeyen sahih hadislerden kabul etmiş ve bunlar karşısında kılını kıpırdatmaz olmuştur.

Hiç şüphesiz bu tenkit çalışmalarının neticelerinden biri de *Kütüb-i Sitte*'nin (ortaya çıkması ve) temel (kaynaklar olarak) kabul edilmesidir. Bu ise Hicrî yedinci yüzyılda olmuştur. Hicrî üçüncü yüzyıl ricâllerinden bazı âlimler, dağınık hâldeki çeşitli hadisleri bu kitaplarda toplamış (ve) bunları sahih hadisler olarak kabul etmişlerdir."[230]

Bu araştırmacının sünnete yönelik olumsuz yaklaşımları adı geçen kitabının değişik yerlerinde ve farklı farklı şekillerde tezahür etmektedir. Ben, sadece konumuzla alakalı örnek bazı pasajları aktarmakla yetindim. Nitekim Goldziher'in aktarmış olduğum bu görüşlerinden şunlar anlaşılmaktadır:

1. Hadislerin birçoğunun, İslâm'ın siyasî ve sosyal gelişiminin sonucunda ortaya çıktığı, yani uydurma olduğu görüşündedir.

---

230 "*el-Akîde ve'ş-Şerî'a Fi'l-İslâm*" s. 49–50.

2. Öncü İslâm kuşağının (Sahabe ve Tâbi'în,) uydurma hadislere bulaştıklarını düşünmektedir.

3. Zaman ve mekân itibariyle Risâlet asrından uzaklaşma, mezhep sahiplerine, kendi mezheplerini destekleyici mahiyette hadisler uydurma fırsatını vermiştir. Ayrıca 'teorik veya pratik olsun akide, fıkıh, siyaset ve hatta ibadet gibi çeşitli alanlarda, zahiri itibariyle hiçbir şüphe taşımayan (uydurma) hadislerle kendi görüşünü desteklememiş herhangi bir mezhep yoktur…' demektedir.

4. Müslüman münekkitlerin bakış açılarının, yabancı münekkitlerin bakış açılarından farklı olduğunu belirtmekte ve bu münekkitlerin, Müslümanların sahih olduğuna hükmettikleri birçok hadisi sahih olarak kabul etmediklerini söylemektedir.

5. *Kütüb-i Sitte'yi* ise, önceleri dağınık halde bulunup, daha sonraları bunları derleyenler tarafından sahih görülen çeşitli hadisleri ihtiva eden kitaplar olarak tasvir etmektedir.

Bu beş nokta, Goldziher'in uydurma rivayetler ve hadis tenkidine ilişkin görüşünün bir özetidir. Daha başka dağınık birçok görüşü vardır ki bunlar konumuzun kapsamı dışındadır.[231] Daha önceki açıklamalar ve tespitlerimiz ışığında bu noktaları irdelemeye çalışacağız:

1. Hadislerin birçoğunun, (İslâm'ın geçirdiği) evreler sonucunda ortaya çıktığı iddiası kesinlikle doğru değildir. Zira Müslümanlar ilk asırlardan, yani Sahabe döneminden bu yana hadislerin tesebbütü konusunda kılı kırk yaran araştırmacı bir tavır ortaya koymuşlardır. Ayrıca yalancı ve uydurmacı kimseleri takip altına almış, sahih hadislerle uydurma hadisleri de en ince detaylarına kadar irdelemişlerdir. Bundan öte Kur'ân-ı Kerim, her zamana ve her mekâna uygun genel geçer kurallar getirmiştir. İslâm'ın bu yüce kurallarını ve hedeflerini etkilemesi mümkün olmayıp, zaman ve mekân itibariyle değişiklik arzedebilecek detaylara ve bunları uygulama şekillerine ise değinmemiştir. Bunları uygulama yollarnı Allah Teâlâ, Kitap, Sünnet ve bunları müteakip asılların gölgesinde çözüme kavuşturulmak üzere hâkimlerin inisiyatifine bırakmıştır. Dolayısıyla Müslümanların, yeni yaşamları sonucu karşı karşıya kaldıkları meselelere dinî bir meş-

---

231 Dr. Mustafa Sıbâ'î "*es-Sünnetü ve Mekânetuha fi't-Teşrî'i'l-İslâmî*" adlı kitabında oryantalistlere karşı durmuş ve kendilerine cevaplar vermiştir. Goldziher'e karşı yapmış olduğu değerli eleştirisi için kitabının 364. sayfası ve sonrasına bakılabilir.

ruiyet sağlamak amacıyla hadis uydurmaya da ihtiyaçları yoktur. Hiç şüphesiz Allah Teâlâ, onlara, bu konuda kendilerine teşrî etmiş' olduğu ebedî kanun ve esaslarla kafî olmuştur. Allah, kendileri için onlar da kendi nefisleri için buna razı olmuşlardır. Nitekim Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: "*Bugün dininizi kemale erdirdim, üzerinizdeki nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm'a razı oldum.*" (Mâide/3)

2. Öncü İslâm kuşağının uydurma hadislere karıştıkları iddiasındadır. Peki bu öncü İslâm kuşağı Sahabe ve Tâbi'în değilse kimdir? Sahabîlerin böyle bir durumdan katiyetle uzak kaldıkları ve Tâbi'în'in büyüklerinin de uydurma cenderesine düşmediklerini daha önce uzun uzadıya açıklamıştık ki, burada tekrara hacet yoktur.

3. Eğer hevâ ehli sapkın bazı kimseler kendi sapkınlıklarını terviç etmek amacıyla Hz. Peygamber adına yalan uydurmayı caiz görmüşlerse dahi bu durum kesinlikle fıkhî, akidevî veya siyasî mezhep sahiplerinin kendi mezheplerini güçlendirmek amacıyla hadisler uydurdukları anlamına gelmez. Ayrıca, araştırmacının bu mezhepler hakkındaki kötü zannı niye? Neden bunların yalancı olup bazı hadisler uydurduklarını iddia ediyor ki? Her insanın şunu çok iyi bilmesi gerekir ki, Sahabîler veya fakihler arasındaki fıkhî ihtilafların sebebi hiçbir zaman için nefsî bir arzudan yahut da herhangi bir görüşe taassubdan dolayı olmamıştır. Aksine başka birçok sebepten dolayıdır ki en önemlileri; bazı hadislerin bir ksım imamlara ulaşıp diğerlerine ulaşmamış olması ve onların da bu hadislerle hüküm vermeleri veya ulaşmış olması, ancak bazılarınca müspet olup diğer bazılarınca olmaması veya hepsine göre sahih olması ancak bunlardan hüküm çıkarmada ihtilaf etmeleri gibi ilh...[232] Fakihlerin tamamı Hz. Peygamberin sünnetine uyulması konusunda müttefiktirler. Hâl böyleyken, bu kimselerin kendi mezheplerini güçlendirmek amacıyla Hz. Peygamber adına yalan (hadis) uydurabilecekleri düşünülebilir mi? Hiç şüphesiz onlarn mezhepleri, Kur'ân-ı Kerim ve Sünnet-i Mutahhara'nın gölgesinde yükselmiş ve suyunu Hz. Peygamberin berrak ırmağından almıştır.

Goldziher'in bu genellemesi, kesinlikle fıkhî ve akîdevî mezhepler konusunda objektif bir araştırmaya dayanmamaktadır. Aksine sadece hevâ ehli kimselerde bulmuş olduğu uydurma hadislerle iktifa etmiş veya bu

232 Bkz: İbn Teymiyye "*Ref'u'l-Melâm Ani'l-Eimmeti'l-A'lâm*" son derece değerli ve bir o kadar da faydalı küçük bir risâledir.

fıkhî mezhep takipçilerinin bazılarının kitaplarına karışmış bir takım uydurma ve zayıf hadislere gözü takılmıştır. Akabinde söz konusu uydurmaları (hepten) bu mezhep takipçilerine yamamış ve kendi arzusu peşinde seğirtircesine birçok hadisin uydurma olduğu yönündeki görüşünü payandalamaya çalışmıştır.

4. Müslüman münekkitlerin bakış açılarına gelince; bu bakış, onların tenkit ilminde koymuş oldukları kuralları ve metotları üzerine bina edilmiştir. Bunların ne kadar dakik ve ne kadar kıymetli olduğunu ise detaylarıyla arzetmeye çalıştık. Müslüman münekkitlerin bakış açılarının, Hz. Muhammed (s.a.s.)'in Risâletine iman etmeyen ve O'nun telkinlerine kulak vermeyen yabancı eleştirmenlerin bakış açılarından farklı olması durumu ise son derece doğal bir şeydir. Dolayısıyla bizler daha işin başında onlardan ayrılmaktayız. Çünkü inanç (akîde) ve fizikötesi (gaybiyyât) meselelerle alakalı birçok hadisin sıhhatini ilmen tahkik ettikten sonra teslim etmiş bulunuyoruz. Ayrıca bunlarla alakalı her ne varsa hepsine inanmaktayız ki, bunlar es-Sâdıkı'l-Masdûk olan Hz. Peygamberden gelmiştir. Mademki, kendi tenkit ve araştırma metotlarımız en dakik ve en sağlam ilmî araştırma yollarına dayanmaktadır, öyleyse onların bakış açısının bizimkinden farklı olması bize hiçbir ziyan getirmez. Nitekim onların insaflıları da bize bu konuda şahitlik etmişlerdir.

5. *Kütüb-i Sitte* hakkındaki görüşüne gelince: "Bunlar, üçüncü asırda dağınık haldeki çeşitli hadislerin bir araya getirilmesiyle oluşmuş ve bunları derleyenlerce sahih görülmüştür…" mealindeki görüşü tamamen merduttur. Her şeyden önce bu görüşte; birinci ve ikinci asır boyunca sünnetin muhafazası uğruna binbir türlü çaba sarfeden âlimlerin bu zorlu çabalarını inkâr söz konusudur. Ayrıca sünnet hiçbir zaman için düzensiz ve dağınık kalmamıştır. Aksine sünnetin birçoğu Müslümanların daimi olarak tatbik ettikleri amelî uygulamalardır. Hz. Peygamberin sünneti üzere uygulanagelen bu ameller, ne Sahabe, ne Tâbi'în dönemiyle ve ne de İslâm'ın ilk yurduyla sınırlı kalmıştır. Aksine Hz. Peygamberin sünneti, ilk ve sonraki asırlarda da yayılışını sürdürmüş ve ilk Müslümanların civar beldeleri fethiyle birlikte dört bir yana ulaşmıştır. Böylece amelî, kavlî ve takrîrî sünnet; onu yürekleri ve sahîfelerinde muhafaza eden hafızların eliyle Hicrî ikinci yüzyılın yarısında, o dönemin büyük âlim ve hafızları tarafından kitaplarda tasnîf edilip

ayrı ayrı cüzler halinde düzenleninceye kadar nesilden nesile aktarılagelmiştir. Buhârî, Müslim ve diğerlerinin Hicrî üçüncü asırda derlemiş oldukları hadisler için düzensiz ve dağınıktır denilemez. Aksine sadece hafızların nezdindeki binlerce hadis içinden sahih olanları seçmeye çalışmışlardır ki, bunu Sünnetin tedvîni konusunu işlerken daha açık bir şekilde göreceğiz.

2. GASTON WIET'İN GÖRÜŞÜ

(*et-Târîhu'l-Âmm Li'd-Diyânât - Genel Dinler Tarihi* adlı eserde "Hadis" maddesinin yazarı)

Gaston Wiet, Goldziher'in mezkûr görüşünü aktardıktan sonra kendisini teyid etmiştir.[233] Ayrıca hadis tenkidine yönelip şöyle demiştir: "Şüphesiz hadis ricâlleri, sünneti mükemmel bir şekilde okumuşlar; ancak bu okuma sadece senedlere, hadis ricâli tanımaya, bunların birbirleriyle karşılaşması (iltikâ) ve birbirlerinden hadis dinlemelerine (semâ') yönelik olmuştur."

Devamla şöyle demektedir: "Râviler, Hz. Peygamberin hadislerini bizlere sözlü olarak nakletmişler, daha sonraları ise hadis hâfızları bu hadisleri derlemiş ve tedvîne tabi tutmuşlardır. Ancak onlar "metinleri" tenkide tabi tutmamışlardır. Dolayısıyla söz konusu bu hadislerin bizlere, râvîlerin, rivayet esnasında bunlara iyi niyet ile herhangi bir ekleme yapmadan, yani Hz. Peygamberin söylediği gibi ulaşıp ulaşmadığı konusunda emin değiliz. Onların, rivayetleri esnasında bu hadislere ilavelerde bulunmuş olabilecekleri (ihtimali ise) gayet tabiî bir durumdur. (Çünkü bunlar sözlü rivayetlerdir.) Bu görüş ne kadar doğru olursa olsun, yine de Müslümanlar hadisi sahih bir söz olarak kabul etmektedirler."[234]

3. AHMED EMİN'İN GÖRÜŞÜ

Şöyle demektedir: "Âlimler, cerh ve ta'dîl için belirli kurallar koymuşlardır ki, bunları burada zikretmek yersizdir. Ancak onlar –hakkı söylemek gerekirse– metin tenkidinden çok sened tenkidiyle uğraşmışlardır. Dolayısıyla âlimlerin, Hz. Peygambere isnad edilen rivayetlerle, bunların içinde

233 Bkz: Historie Générale Des Religions (Islam) P, 366.
234 Historie Générale des Religions P,.365 (Islam).

söylendiği şartların uyuşup uyuşmadığı veya sabit tarihî olayların bunlarla çelişip çelişmediği yahut hadis ibaresinin bir çeşit felsefî tabir olup Hz. Peygamberin alışılagelmiş ibarelerine muhalif olduğu veya hadisin şart ve kayıtları itibariyle fıkıh metinlerine benzemesi vb. bakımlardan tenkitlerine rastlamak pek azdır. Bu konuda onların, râvîleri, yüzde bir de olsa cerh ve ta'dîle tabi tutmadıklarını görmekteyiz. Öyle ki bizzat Buhârî'nin bile –dirayetinin fevkalâdeliği ve araştırmadaki dakikliğine rağmen– tarihî olaylar ve tecrübeye dayanan müşahedelerin sahih olmadığını gösterdiği birtakım hadisleri (sahih diye) karara bağladığını görmekteyiz. Bu ise sadece ricâl tenkidiyle yetindiği içindir. Örneğin '*Yüzyıl sonra yeryüzünde (bugün için) nefes alan hiçbir (canlı) nefis kalmayacaktır*' ve '*Kim, her sabah yedi tane 'Acve' hurması yerse o kimseye, o günün gecesine kadar ne zehir ve ne de sihir zarar vermez*' hadisleri gibi..."[235]

Gaston Wiet ve Ahmed Emin'in bu açıklamalarında, sünnet âlimlerine; onların hadisleri muhafaza etme ve bunları her türlü şüpheden arındırma yolunda harcamış oldukları engin çabalara yönelik bir haksızlık ve zulüm söz konusudur. Şüphesiz ki cerh ve ta'dîl âlimleri hadis senedlerini tenkide tabi tuttukları ölçüde hadis metinlerini de tenkide tabi tutmuşlardır. Onların, metin tenkidi uğruna harcamış oldukları çabalar, sened tenkidine yönelik çabalarından kesinlikle geri kalmamaktadır. Âlimlerin bu sonsuz çabalarına, sahih ve uydurma hadisleri ayıklamak için belirledikleri kuralları açıkladığımızda değinmeye çalışmıştık. Binaenaleyh "âlimlerin tenkidi, metinlerden daha çok senedlere yönelik olmuştur" iddiasında bulunan herkese şu cevabı verebiliriz: Âlimler, sahih senedlerle zayıf senedleri ayıklamak üzere bir takım alâmetler belirledikleri gibi uydurma bir rivayet metnini diğerlerinden ayıracak özellikte alâmetler de belirlemişlerdir. Bu alâmetlerin sekizi metne, dördü ise senede yöneliktir. Hâl böyleyken söz konusu iddiayı savunacak başka bir delil bulunabilir mi?

Gaston Wiet'in, râvîlerin, rivayet ettikleri hadislere iyi niyet ile bir şeyler eklemiş olabilecekleri mealindeki sözlerine gelince; bu, âlimlerin fevkalâde dakik araştırmaları sonucunda ortaya koymuş oldukları 'râvînin habere ziyadesi' yönlü tahkikleriyle reddedilir. Nitekim âlimler, bu ziyade-

235 "*Fecru'l-İslâm*" s. 217-218.

lerin ya isnatta ya da metinde olacağını açıklamışlardır.[236] Râvinin ziyadesi ise 'el-Müdrec' olarak isimlendirilir. Yine 'İdrâc' hakikati itibariyle sadece metinde olan bir şeydir. Ayrıca onlar 'İdrâc' şekillerini ve râvîlerin birçok idrâcını ortaya çıkarmışlardır. Müdrec, ümmet âlimlerinin gözünden kaçmayan ve tamamen vakıf oldukları bir husustur.

İdrâcların geneli ise hocaların tefsiri/açıklamaları sonucunda ortaya çıkmıştır. Zira bunları dinleyen öğrenciler, hocalarının bu açıklamalarının bazılarını hadislerin bir bölümü sanmışlardır.

Ancak âlimler, bütün bunları en ince detaylarına kadar açıklamış; ayrıca idrâc, râvîden kasten değil de hata yollu vuku bulmuşsa bu yanlışından dolayı kendisinin cerhe tabi tutulmayacağını belirtmişlerdir. Fakat râvînin bu hatası tekrarlanıp çoğaldığı vakit bunu râvînin zabtına yönelik bir cerh sebebi olarak görmüşlerdir.[237] Râvinin idrâcı ise, kendi ikrarı veya haberin rivayet yollarının karşılaştırılması ile bilinir ki, tenkit âlimleri bu idrâcların tamamını tespit etmiş ve teker teker açıklamışlardır.

Ahmed Emin'in "Buhârî bile –dirayetinin fevkalâdeliği ve araştırmadaki dakikliğine rağmen– tarihî olaylar ve bilimsel (tecrübî) gözlemlerin sahih olmadığını gösterdiği birtakım hadisleri (sahih diye) karara bağlamıştır. Bu ise sadece ricâl tenkidiyle yetindiği içindir…" mealindeki görüşüne gelince; bu kesinlikle kabul edemeyeceğimiz bir görüştür. Çünkü kendi görüşünü desteklemeye çalıştığı bu argüman, onun söz konusu görüşünü doğrulamamakla birlikte bunun tam aksinedir. Şöyle ki "*Yüzyıl sonra yeryüzünde (bugün için) nefes alan hiçbir (canlı) nefis kalmayacaktır*" hadisi sahihtir. Ahmed Emin ise bu hadisi hakikate muhalif bir şekilde anlamış ve de hadisi hakikatten tamamıyla uzak bir anlam ile yorumlama yoluna gitmiştir. Bu hadis, birbirini tefsir eden farklı birçok yolla rivayet edilmiştir. Hadisten murat olunan ise, Hz. Peygamberin bu sözünün üzerinden yüzyıl geçtikten sonra O'nun döneminde yaşayanlardan hiç kimsenin hayatta kalmayacağıdır. Gerçekten de bu haber, Hz. Peygamberin Nübüvvetinin delillerinden biri olmuştur ki, O'nun döneminde bulunan hiçbir kimse yüz yıldan fazla yaşamamıştır. Bütün mesele Hz. Peygamberin kendi Sahabîlerine, onların diğer milletlerin yaşadığı gibi fazla ömürlü ol-

[236] Bkz: "*el-Bâ'isu'l-Hasîs*" s. 80.
[237] A.g.e: s. 84.

mayacaklarını açıklamasıdır.[238] Bundan dolayı da onlara, ibadetlerinde ciddi olmaları ve dünyada âhiretleri için çalışmalarını öğütlemiştir. Bu hadisde tarihî olaylar veya bilimsel gözlemlere aykırı hiçbir şey yoktur. Bu hususta Dr. Mustafa es-Sıbâ'î şöyle demektedir: "Gördüğün gibi, gerçekte Hz. Peygamberin mucizelerinden bir mucize olan bu hadis, *Fecru'l-İslâm* yazarının (Ahmed Emin) davetiye çıkardığı yeni tenkit mantığında yalan ve iftiraya dönüşüyor."[239]

"*Kim, her sabah yedi tane (Acve) hurma(sı) yerse o kimseye, o günün gecesine kadar ne zehir ve ne de sihir zarar vermez*" hadisine gelince:[*]

Hadisi, İmam Buhârî 'Kitabu't-Tıb'da tahric etmiştir.[240] Aynı şekilde İmam Müslim[241] ve İmam Ahmed de[242] tahric etmişlerdir. Âlimlerimiz bu hadise açıklık getirmişlerdir ki kimisi, bunu kayıt içeren hadislere binaen Medine hurmasıyla sınırlandırmış kimisi de genel olarak ele almıştır. Çoğunluğun razı olduğu görüş ise bunun, Medine'nin Acve hurmasıyla sınırlandırılmasıdır. İbn Kayyim, *Zadü'l-Me'âd*'da şöyle demiştir: "Hurma mükemmel bir gıdadır ve sıhhati muhafaza eder. Özellikle de hurma yemeye alışmış kimseleri..." Bizzat bu belde ve bu bölgeye ait, bu sayıda hurmanın faydası sihri ve zehiri önlemesidir. Eğer bu hurmanın söz konusu özel-

---

238 Bkz: "*Fethu'l-Bârî*" c. I, s. 222. Buhârî, hadisin bir kısmını zikretmiş ve İbn Hacer de âlimlerin hadis hakkındaki görüşlerini ele alıp 'Kitabu's-Salât' bölümünde hadisi tamamıyla zikretmiştir ki, tefsiri yukarıda da değindiğimiz gibi açıktır. Ayrıca bkz: "*Te'vîlu Muhtelifi'l-Hadîs*" s. 119. "*es-Sünnetü ve Mekânetuha fi't-Teşrî'i'l-İslâmî*" s. 259-263. Dr. Mustafa es-Sıbâ'î, Ahmed Emin'in hatalarını detaylı bir şekilde ele almış ve aynı şekilde kendisine gerekli cevapları vermiştir.

239 "*es-Sünnetü ve Mekânetuha fi't-Teşrî'i'l-İslâmî*" s. 261.

* Ehrâm gazetesi 'Hurma; göz, kansızlık, kanama, kemik erimesi, bâsur hastalıklarının ilacı olup doğumu kolaylaştırır' içerikli bir makale yayınlamıştır.

Yine, Millî Araştırmalar Merkezinde gerçekleştirilen son dönem bilimsel araştırmalar, hurmanın mükemmel bir besin kaynağı olduğu ve bedeni koruduğunu, ayrıca her türlü göz ve cilt, kanama halleri ve kemik erimesi, kansızlık ve bâsur gibi hastalıkların birebir ilacı olduğunu ve hamile bir kadının doğumunu son derece kolaylaştırdığını göstermiştir.

Bunu, Millî Araştırmalar Merkezine bağlı İlaç Araştırmaları Birliği başkanı Dr. Abdulazîz Şeref açıklamış ve ilaveten şöyle demiştir: "Aynı şekilde bilimsel araştırmalar hurmanın, vücuttaki gıda oranını dengelediğini ispat etmiştir. Yine hurma, kalori hapları, şeker ve mineral maddeleri gibi şeyleri de aşmaktadır. Bununla birlikte hurma; kalsiyum, fosfor ve demir zengini olup bilinen vitaminlerin genelini ihtiva etmektedir." Cerîdetu'l-Ehrâm Salı 12 Zilhicce 1382/ 6 Mayıs 1963 yıl-89 adet 27905 s. 4.

240 "*Sahîhu'l-Buhârî bi-Hâşiyeti's-Sindî*" c. IV, s. 20.

241 "*Sahîhu Müslim*" c. III, s. 1618.

242 "*Müsnedu İmam Ahmed*" c. III, Hadis No: 1442, 1528, 1571, 1572.

liklerini Hipokrat, Galénos ve (bunların benzeri) başka doktorlar söylemiş olsalardı, onların bu tespitini doktorlar başla göz üzerine kabul ederlerdi. Buna rağmen onların söylemi varsayım, tahmin ve zandan öte bir şey olmazdı. Sözlerinin tamamı yakîn ve kesin, burhan ve vahiy olan Hz. Peygamber gibi birinin bu sözleri (başla göz üzerine) kabul edilmeye ve itiraza mahal olmamaya daha layıktır. Âlimlerin bu konuyla alakalı ortaya koydukları açıklamaların özeti bu doğrultudadır.

Herhangi bir hadisi bu şekilde yalanlamaya veya reddetmeye kalkışmak doğru değildir. Böyle bir itiraz ancak hadisin rivayet yolu zayıf ise veya akıl ve tıp bu hadisin yalan ve bâtıl olduğuna kesin bir şekilde hükmediyorsa o zaman söz konusu olabilir. Bu hadisin senedi, hadis imamlarından gelen birçok farklı yolla sıhhat bulmuştur. Ayrıca bu hadisi adil ve sika kimseler rivayet etmişlerdir. Bu rivayetleri yalanlamanın imkânı yoktur, ayrıca mezkûr hadisin metni de genel itibariyle doğrudur. Acve hurmasının faydaları tespit olunmakla birlikte yenilmesi de tavsiye edilmiştir. Yine çağdaş tıp, Acve hurmasının besin değeri olduğunu, mideyi yumuşattığını, bedene canlılık verdiğini ve bedene yayılmış kurtçukları yok ettiğini tespit etmiştir. İç hastalıkların –bağırsakların bozulması ve kurtçukların yayılması gibi– ihmal edildiği takdirde insanın hayatına mal olacak ölçüde bir zehir taşıdığı hususu ise bilinen bir şeydir. Öyleyse hadis, Acve hurmasının genel itibariyle zehire deva olduğu anlamıyla doğrudur. Sihre gelince; bunun ruhî bir hastalık olduğu ve psikolojik tedaviyi gerektirdiği; ayrıca bu tür hasta(lık)larda psikolojik tedavinin (psikolojik telkin ve motivasyon) büyük bir rol oynadığı gerçeğini göz önünde bulundurursak diyebiliriz ki: "Acve hurması bedene faydalı bir gıdadır, bünyeyi güçlendirip kurtçukları öldürür, artıkların kokuşmasını önleyicidir. Medine'nin, Hz. Peygamberin şehrinin Acve hurmasıdır ve her şeyden öte, hiçbir zaman için kendi hevâsından konuşmayan Hz. Peygamberin bizzat tavsiye etmiş olduğu bir ilaçtır" şeklinde bir telkinin büyülenmiş kişi üzerinde güzel bir etki bırakacağı muhakkaktır.

"Sen de bana hak verirsin ki *Fecru'l-İslâm* müellifinin bu hadisi, böyle kesin bir edâyla yalanlamaya kalkışması büyük bir cürettir. İlmî çevrelerde kabul edilmesi de hiçbir şekilde mümkün değildir. Madem hadisin senedi tartışma götürmeksizin sahihtir ve mademki metni de genel anlamıyla doğrudur, öyleyse tıbbın şimdiye kadar Acve hurmasının özellikleri hak-

kında yeni şeyler keşfetmemiş olması, bu hadisin anlamına hiçbir halel getirmez. Şundan kesinlikle eminim ki, şayet Hicâz'da gelişmiş tıbbî merkezler bulunsaydı veya Âliye (Acve) hurması bâtılıların elinde olsaydı, çağdaş tıbbî tahliller Acve hurmasında daha birçok özellik keşfedebilirdi. Belki de (sayın müellif) Acve'nin bu harika özelliğini keşfedebilir. Bugün için olmasa bile gelecekte inşaallah."[243]

Ahmed Emin hoca yukarıda açıkladığımız şeylerle yetinmemiş, aksine tenkit âlimlerinin, sadece senedlerin tenkidiyle iktifa edip metinlerini ele almadıklarını iddia ettiği daha birçok hadisi delil olarak göstermeye çalışmıştır. Ancak delil olarak gösterdiği bu hadisler iddiasını ispat noktasında kendisini başarıya ulaştırmamıştır. Nitekim delil olarak gösterdiği bütün bu hadisleri âlimler detaylı bir şekilde irdelemiş ve rivayet yollarını açıklayarak bu hadisler etrafında, bazı araştırmacıların ve hevâ ehli kimselerin oluşturdukları şüpheleri teker teker çürütmüşlerdir.[244]

---

243 "*es-Sünnetü ve Mekânetuha fi't-Teşrî'i'l-İslâmî*" s. 263–266.

244 Hocamız Dr. Mustafa es-Sıbâ'î, Ahmed Emin hocanın bütün şüphe/görüşlerini detaylı bir şekilde ele almış ve fevkalâde ilmî bir üslupla gerekli cevapları vermiştir. Bkz: "*es-Sünnetü ve Mekânetuha fi't-Teşrî'i'l-İslâmî*" s. 212–303. Bu konumuzla alakalı bölüm için bkz: s. 266–271.

Dördüncü Fasıl

"MEVZUÂT" VE "RİCÂL" KONUSUNDA TELİF OLUNAN EN MEŞHUR ESERLER

(Bu eserler Âlimlerimizin Sünneti koruma çabalarının meyveleridir…)

Sünneti muhafaza yolunda âlimlerimizi harekete geçiren ve onların bu denli engin bir çaba sarfetmesine sebep olan en başat etkenlerden biri hiç şüphesiz mevzu hadislerin ortaya çıkışı olmuştur. Ayrıca Sünneti hadis kalpazanlarının istismarından koruma azmiyle, âlimlerin hadisleri bir araya getirme, tedvîn etme ve tasnîfe tabi tutmalarını sağlayan en güçlü nedenlerden biri yine mevzu hadislerdir. Buna işareten İmam ez-Zührî şöyle demiştir: "Doğudan bizlere ulaşan, bilmediğimiz ve kötü gördüğümüz (uydurma) hadisler olmasaydı, ne hadis yazar ve ne de yazılmasına izin verirdim."[245]

Bu kitabın dördüncü bölümünde, hadislerin bir araya getirilmesi, tedvîn edilmesi ve tasnîfe tabi tutulması gibi konuları tafsilatlı bir şekilde ele aldım. Bu bölüm incelendiği takdirde, âlimlerimizin hadisleri bir araya getirmeleri, mevzu hadisleri bir bir ayıklamaları ve sahih olan hadisleri tasnîfe tabi tutmaları hususundaki aşırı dikkatleri açık bir şekilde görülecektir.

Bu fasılda ise, Hadis-i Şeriflerin muhafaza edilmesinde muazzam bir paya sahip olan ve âlimlerimiz tarafından tasnîf edilen eserlerin bazılarına değinmeye çalışacağız ki bunlar; Hadis ricâli ve tarihçeleri, halleri, künyeleri, lakapları, nesepleri, isimlerinin zaptı, sikâ ve zayıf olanlarının beyanı, ayrıca mevzuât konusunda telif olunan eserler vb. yönlerden konumuzla

245 "*Takyîdu'l-İlm*" s. 108.

içiçedir. Bu asır –veya daha sonraki dönemlerde telif olunan– eserlerin bütünü, hadisleri, Sünnet düşmanı kimselerin oklarından koruyan kaleler mesabesindedir. Ayrıca Müslümanların, kendi Peygamberlerinin sünnetine vermiş oldukları önemin en büyük nişanesi ve insanlığın ilim mirasına katkılarının en büyük delillerinden biri olarak kalacaktır.

Bu eserleri, derleyip toparlama ve göz gezdirdiğim matbû veya mahtût/yazma eserleri belirli bir kategoriye indirgeme noktasında itinalı davrandım. Seyyid Muhammed el-Kinânî'nin, Hadis ve Hadis İlimlerine ilişkin birçok eseri içeren *er-Risâletu'l-Mustatrefe li-Beyân Meşhûr Kütübü's-Sünne el-Müşerrefe* adlı kitabından, Üstad Ömer Kehhâle'nin *Mu'cemu'l-Müellifîn*, Üstad Hayruddin ez-Ziriklî'nin *el-A'lâm* adlı kitaplarında zikretmiş olduğu eserlerden istifade ettim. Ayrıca bu kitaplarda adı geçmeyip de araştırmam boyunca râvî biyografilerinde rastladığım bazı hadis âlimlerinin eserlerini ve kütüphane fihristlerinde kayıtlı bulduğum eser isimlerini bir araya getirdim. Konumuzla alakalı bütün eserleri derlemek çok zor bir ihtimaldi. Zira kendimi muazzam ilmî bir servetin önünde buldum ki, bu müelliflerin sayısı ikiyüz elli küsuru aşıyordu. Bunların hepsini zikretmenin olanaksızlığından dolayı, sadece en meşhur olan bazılarını zikretmekle yetindim.

1. SAHABE HAKKINDA TELİF OLUNAN EN MEŞHUR ESERLER

Sahabe, Tâbi'în ve Etbâ'u't-Tâbi'în Hz. Peygamberle sohbeti olan kişileri, özellikle de Resûlullah'dan hadis nakline ve rivayetine önem atfedenlerin kimler olduğunu bilmiş ve bundan dolayı da birçoğunun isimlerini ezberlemişlerdir. Âlimler de bu kimselerin belirlenmesi, rivayetlerinin ve hallerinin açıklanması, vatanlarının neresi olduğu ve her birinin vefat tarihlerinin tespit edilmesi noktasında itinalı çalışmalar yapmışlardır. Sahabîler hakkında telif edilen yaklaşık kırk esere ulaştım ki, bunlardan en meşhur bazıları şunlardır:

1. *Ma'rifetu Men-Nezele Mine's-Sahabe Sâire'l-Buldân:* Beş cüzlük bir eserdir. Müellifi ise bundan başka daha birçok eseri bulunan sikâ İmam Ebu'l-Hasan Ali b. Abdullah el-Medînî'dir. (H. 161-234)[246]

[246] "*er-Risâletu'l-Mustatrefe*" s. 95.

2. *Kitâbu'l-Ma'rife:* Yüz cüzden oluşan bu eser Sahabîleri tanımaya/ma'rife yöneliktir. Müellifi Merv diyarı âlimi ve müftüsü İmam Ebû Muhammed Abdullah b. Îsâ el-Mervezî'dir. (H. 220-293)[247]

3. *Kitabu's-Sahabe:* Beş cüzlük bir eser olup müellifi, İmam Muhammed b. Hibbân Ebî Hâtim el-Büstî'dir. (H. 270-354)[248]

4. *el-İstî'âb Fî-Ma'rifeti'l-Ashâb:* Müellifi, Ebû Ömer Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed b. Abdilberr en-Nemirî el-Kurtubî el-Mâlikî'dir. (H. 368-463) Bu eser iki cilt halinde hicri 1318-1319 yıllarında Hindistan'da, en son olarak da dört cüz halinde Mısır'da basılmıştır. Kitabına bu ismi vermesinin sebebi ise bütün Sahabîleri kapsayıcı bir kitap yazmış olduğu zannıdır. Ancak birçok Sahabeyi gözden kaçırmıştır. Kitap 3500 biyografi içermektedir.[249]

5. *Usudu'l-Ğâbe Fî-Ma'rifeti's-Sahabe*: Beş ciltlik bir eser olup müellifi, müverrih İzzuddin Ebi'l-Hasen Ali b. Muhammed –İbnu'l-Esîr– dir. (H. 555-630) Kitap hicri 1286 senesinde Mısır'da basılmıştır ve 7554 biyografi içermektedir.[250]

6. *Tecrîdu Esmâi's-Sahabe:* İmam el-Hâfız Şemsuddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî'nin (H. 673-448) iki cüzlük eseridir. H. 1310 yılında Hindistan'da basılmıştır.[251]

7. *el-İsâbe Fî-Temyîzi's-Sahabe:* Müellifi, birçok eser sahibi İmam Şihâbuddin Ahmed b. Ali el-Kinânî el-Askalânî –İbn Hacer– dir. (H. 773-852) Bu konuda yazılan en geniş eserdir. M. 1853 yılında Hindistan'da, daha sonra hicri 1323 senesinde Mısır'da sekiz cüz halinde basılmıştır. İlk altı cildi isimlere ayrılmış olup 9477 biyografi içermektedir. Yedinci cilt ise künyelere ayrılmıştır ve 1257 künye ihtiva etmektedir. Kadın biyografilerine ayrılan sekizinci cilt ise 1545 kadının biyografisini kapsamaktadır.[252]

---

247 "*er-Risâletu'l-Mustatrefe*" s. 95. "*Mu'cemu'l-Muellifîn*" c. VI, s. 135.

248 "*el-A'lâm*" c. VI, s. 306.

249 Bkz: Daru'l-Kutub el-Mısrıyye nüshası No: "Mustalahu'l-Hadis 159, 161, 257" İstî'âb H. 1328 yılında Mısır'da, Kitabu'l-İsâbe'nin hâşiyesi olarak dört cilt halinde basılmıştır. Daru'l-Kutub el-Mısriyye "Mustalahu'l-Hadis 229, 230" rakamı altında birkaç nüshası mevcuttur. Allâme Muhammed b. Ya'kûb el-Halîlî, İstî'âb'ı ihtisar etmiş ve kitabını "İ'lâmu'l-İsâbe bi-A'lâmi's-Sahabe" olarak isimlendirmiştir. Daru'l-Kutub el-Mısriyye "Mustalahu'l-Hadis 109" rakamı altnda yazma olarak bulunmaktadır. Birçok kimse İstî'âb'a zeyl düşmüşlerdir.

250 Bkz: Daru'l-Kutub el-Mısriyye nüshası No: "Mustalahu'l-Hadis 103"

251 Bkz: Daru'l-Kutub el-Mısriyye nüshası No: "Mustalahu'l-Hadis 263"

252 Vasf etmiş olduğumuz Mısır nüshası ile Hindistan nüshası örtüşmektedir. Ayrıca, Daru'l-Kutub el-Mısriyye "İrşâd" bölümü kitaplığında da mahfuzdur. İsâbe'nin başka baskıları da yapılmıştır ki bunlardan biri H. 1325 - M. 1907 Mısır baskısıdır.

8. *er-Riyâdu'l-Müstetâbe Fî Cümleti Men-Revâ Fi's-Sahîhayn Mine's-Sahabe:* Müellifi, Şeyh Yahyâ b. Ebî Bekr el-Âmirî el-Yemenî'dir. (H. 816-893) Bu eser 92 sayfa halinde H. 1303 senesinde Hindistan'da basılmıştır.[253]

9. *Durru's-Sahâbe Fî Men Dehale Mısra Mine's-Sahâbe:* Müellifi, Hâtimetu'l-Huffâz Celâluddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî'dir. (H. 849-911) Küçük bir cüz halinde olan bu eser Mısır'da H. 1327 senesinde, müellifin *Husnu'l-Muhâdara* adlı kitabının evvelinde basılmıştır.

10. *el-Bedru'l-Munîr Fî-Sahabeti'l-Beşîri'n-Nezîr:* Müellifi, Şeyh Muhammed Kâim b. Sâlih es-Sindî el-Hanefî el-Kâdirî'dir. H. 1145 yılı öncesine kadar hayatta olduğu bilinmektedir. Müellif bu kitabında, 'rivayet yoluyla' veya diğer herhangi bir yolla Hz. Peygamberin sohbetine ulaştıkları tespit olunan Sahabe isimlerine yer vermiştir.[254]

Bu usûl üzere yazılan kitaplar bir hayli çoktur. Ayrıca bazı âlimler bu kitaplardan bazılarını ihtisâr etmiş veya bu kitaplara zeyl düşmüşlerdir.

Örneğin *İsti'âb* üzerine birçok zeyl düşülmüştür. İbn Abdilberr, İbn Fethûn el-Endelusî (H. 517), Ebû Haccâc Yûsuf b. Muhammed b. Mukallid (H. 557) gibi âlimlerin düşmüş oldukları zeyller, ayrıca bunlardan başka zeyl ve ihtisârlar.[255]

Aynı şekilde İmam es-Suyûtî *el-İsâbe* adlı eseri ihtisâr etmiş ve bunu *Aynu'l-İsâbe Fî-Ma'rifeti's-Sahabe* olarak isimlendirmiştir.[256]

---

253 Müellif bu kitabında Hz. Peygamberi gören ve Sahîheyn'de rivayeti bulunan kimseleri konu edinmiştir. Kitap alfabetik sıraya göre düzenlenmiştir. Öncelikle Şeyhân'ın, Sahîheyn'inde rivayeti bulunan kimselere, sonra Şeyhân'ın ittifak ettiklerine, daha sonra ise Buhârî ve Müslim'in ayrı ayrı infirad ettiği kimselere yer vermiştir. Ayrıca bu Sahabîlerden herhangi birinin Kutub-Erba'a da rivayeti varsa bunu da belirtmiştir. Son derece faydalı bu kitap için bkz: Daru'l-Kutub el-Mısriyye No: "Mustalahu'l-Hadis 162"

254 Bu eser "Teysîru'l-Merâm bi-Zikri Sahabe Efdal Men Tâfe bi-Beytillahi'l-Harâm" veya "Şumûşu'l-Hudâ fî-Sahabeti'l-Mustafâ el-Müftedâ" olarak da isimlendirilmektedir. Eser 287 varaklık bir yazmadır. Satır cetveli: 21 satır olup 21x12 cm'dir. Daru'l-Kutub el-Mısriyye: "Mustalahu'l-Hadis 325" rakamı altında bir nüshası bulunmaktadır.

255 Şeyh Muhammed b. Muhammed es-Senderûsî et-Trablusî (h. -1177) İbn Abdilberr'in "*İstiâb*" kitabını ihtisâr etmiş ve bunu *eş-Şumûsu'l-Mudîe fî-Zikri Ashâbi Hayri'l-Beriyye* olarak isimlendirmiştir. Eser, alfabe sırasına göre tertip edilmiştir. Müellif, nesep ve şiirlerin uzun olanlarını hazfetmiş, ayrıca kitabında geçen Sahabîlerin, Sahîheyn'de veya ikisinden birinde rivayeti varsa, bunu da belirtmiştir. Kitap 318 varaklık bir yazmadır ve satır cetveli: 25 satır: 20x14 cm'dir. Daru'l-Kutub el-Mısriyye No: "Mustalahu'l-Hadis 130"

256 "*er-Risâletu'l-Mustatrefe*" s. 153.

2. RİCÂL TARİHÇELERİ VE BİYOGRAFİLERİ KONUSUNDA TELİF OLUNAN EN MEŞHUR ESERLER

Râviler hakkında yazılan kitaplara intikal ettiğimizde bu kitapların farklı farklı metotlarla kaleme alındıklarını görürüz.

Kimi müverrih ve muhaddisler kitaplarını yaş sırasına, kimisi beldelere, kimisi ise alfabe sırasına göre kaleme almıştır. Kimileri ise hadis ricâlini, tabakalara ve nesil/devir sırasına göre düzenlemişlerdir.

Bu eserler birbirlerinden farklı farklı olup kimisi geniş, kimisi ise dar kapsamlıdır. Örneğin biyografi kitaplarının özet, büyük tarih kitaplarının ise tafsilatlı bir şekilde kaleme alındığını görmekteyiz; *Tarîhu Dımeşk*, *Tarîhu Bağdâd*, *Tarîhu'l-İslâm* vb. gibi. Bu konuda doksan küsur kitap ismi derledim ve bunların en meşhur olanlarını sunmakla yetindim. Öncelikle ricâlin hâl durumlarını içeren "Tarih ve Biyografi" kitaplarını, daha sonra ise "Tabakât" kitaplarını arzetmeye çalışacağız.

A. Ricâl Tarihçeleri ve Biyografi Kitapları

1. *Tarîhu'r-Ruvât:* Müellifi, İmam Yahyâ b. Ma'în'dir. (H. 158-233) Kitap alfabetik sıraya göre düzenlenmiştir.[257] *Ma'rifetu'r-Ricâl* ve *et-Tarîh-u ve'l-İlel* müellifin diğer bazı eserleridir.[258]

2. *et-Tarîh:* On cüzlük bu kitabın müellifi, nesep âlimi, tarihçi ve muhaddis Halîfe b. Hayyât eş-Şeybânî el-Usfurî'dir. (H. 240)[259]

3. *et-Tarîh:* Müellifi, Ahmed b. Muhammed b. Hanbel'dir. (H. 164-241)[260]

4. *et-Tarîhu'l-Kebîr:* Müellifi, Seyyidu'l-Huffâz İmam Muhammed b. İsmail el-Buhârî Ebû Abdillah'tır. (H. 194-256) Büyük bir tarih kitabı olan bu eserde İmam Buhârî kendisinden hadis rivayet ettiği kimselerin isimlerini zikretmiştir. Sahabe ve onlardan sonra gelip de kendi şeyhlerinin tabakasına varıncaya kadarki râvîlerin tamamını ihata etmeye çalışmış gibidir. Zayıf veya sika, erkek veya kadın, ele almış olduğu râvîlerin adedi neredeyse kırk bine ulaşmıştır.[261] Buhârî'nin şeyhleri ve çağdaşları bu eseri

---

257 Bkz: "*er-Risâletu'l-Mustatrefe*" s. 96-7. Müellifin tarihi/kitabı kendi ismiyle bilinmektedir. (Tarîh-u İbn Ma'în)

258 Bkz: "*Mu'cemu'l-Muellifîn*" c. II, s. 311.

259 Bkz: "*el-A'lâm*" c. II, s. 311.

260 "*el-A'lâm*" c. I, s. 192.

261 "*er-Risâletu'l-Mustatrefe*" s. 96.

takdire şayan bulmuşlardır. Öyle ki şeyhi, İmam İshâk b. İbrahim (İbn Râhûye) bu eseri ilk gördüğünde çok sevinmiş ve kitabı eline alarak Emir Abdullah b. Tâhir'in yanına varmış ve ona "Ey Emir sana bir sihir göstereyim mi?" demiştir.[262] Kitap dört büyük ciltten ibaret olup alfabetik sıraya göre düzenlenmiştir.[263] Bu kitap hakkında et-Tâcu's-Subkî: "Bu kitap (kendi dalında) aşılamamıştır. Ayrıca bu eserden sonra tarihçe, isimler ve künyeler hakkında kitap yazan herkes buna muhtaçtır"[264] demiştir. Tarîhu'l-Kebîr H. 1321-1322 yıllarında sekiz cilt halinde Haydarâbad'da da basılmıştır.[265] *et-Tarîhu'l-Vasat* ve *et-Tarihu's-Sagîr* müellifin diğer iki eseridir. *et-Tarîhu's-Sağîr* hicri 1325 yılında Hindistan'da basılmıştır ve sekiz küçük cüzden ibaret olup bir cilttir.[266]

5. *et-Tarîhu'l-Kebîr*: Endülüslü Müverrih Ahmed b. Sa'îd b. Hazm es-Sadefî Ebû Ömer'in eseridir. (H. 284-350) Muhaddislerle alakalıdır. İbnu'l-Faradî kitap hakkında: *Gayeyi ifâ etmiştir* der. İbn Hayr ise: "Beşyüz seksen cüzdür" demiştir.[267]

6. *el-Hidâyetu ve'l-İrşâd Fî-Ma'rifeti Ehli's-Sikâti ve's-Sedâd:* Müellifi, Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed b. el-Huseyn el-Kelâbâzî'dir. (H. 306-398) İmam Buhârî'nin "Câmi'i"nde tahric etmiş olduğu kimseleri zikretmiştir.[268]

---

262 "*Mukaddimetu Fethu'l-Bârî*" s. 484.

263 Öncelikle Hz. Peygamberin adına hürmeten muhaddislerle başlamıştır. Kitabının baş(langıc)ı Resûlullah (s.a.s.)'in ismi ve neseb-i şeriflerinin zikriyle taçlanmıştır. Her isim için bir bâb/bölüm oluşturmuş ve isimleri bu bâb altında alfabetik olarak düzenlemiştir ki, baba isimlerinin ilk harflerinde de bu düzeni gözetmiştir. Ancak bâb isimlerinin düzenlenmesinde alfabetik sırayı gözetmemiştir. Şöyle ki; Bâb-ı İbrahim sonra Bâb-ı İsmail, sonra Bâb-ı İshâk, sonra Bâb-ı Eyyûb, sonra Bâb-ı Eş'aş, sonra Bâb-ı İyâs. ..ilh. Bu kimselere biyografi yazanların isimlerini, onlardan rivayet eden kimseyi ve kimseleri veya bir hadisini zikretmiştir. Cerh ve ta'dîle çok az değinmiştir. Sahabe olan kimselere ise işarette bulunmuştur.

264 "*er-Risâletu'l-Mustatrefe*" s. 96.

265 İki cilt olup içinde 2894 biyografi bulunan baskının ilk cüzüne bkz: Daru'l-Kutub el-Mısriyye No: "H(adis) 10340" Ayrıca, *et-Tarihu'l-Kebîr*'in 1, 2, 3. cüzleri Ayâsofya Kütüphanesi/İstanbul yazma nüshasından istinsah edilmiş olup altı cilt halinde Daru'l-Kutub el-Mısriyye'de bulunmaktadır. Birinci ve ikinci cüzler harfi "Zâ" bâbının sonuyla bitmekte ve dördüncü cüz "Abbâs" biyografisiyle başlayıp kitabın sonuna kadar böylece devam etmektedir. Bkz: Nüsha No: "Tarîh: 1890"

266 Eserin birkaç nüshası Daru'l-Kutub el-Mısriyye'de mevcuttur. No: "Tarîh: 402, 2707"

267 Bkz: "*el-A'lâm*" c. I, s. 126. "*Mu'cemu'l-Muellifîn*" c. I, s. 232.

268 Bu eserin yazma nüshaları Daru'l-Kutub el-Mısriyye'de bulunmaktadır. Bunlardan tam bir nüsha "Mustalah 16" rakamı altında olup H. 845 yılında tamamlanmıştır. Satır cetveli: 17 satır: 17x13.5 cm'dir. Karşılaştırılmış ikinci bir nüsha ise "Mustalah 76" rakamı altındadır. H. 544 yılında tamamlanmış olan bu nüshanın başlangıcında eksiklik vardır. Müellif bu eserini alfabetik olarak düzenlemiş ve Hz. Peygamber (s.a.s.)'in adına hürmeten Elif bâbına ismi Ahmed, Mîm bâbına ise ismi Muhammed olanlarla başlamıştır.

7. *Tarîhu Nisâbûr:* Müellifi, Muhammed b. Abdullah el-Hâkim en-Nîsâbûrî'dir. İbnu'l-Bey' olarak bilinmektedir. (H. 321-405) et-Tâcu's-Subkî, bu zât ve kitabı hakkında şöyle demiştir: "Bana göre fakihlere faydalı olacak en güzel tarih kitaplarındandır. Bu kitaba göz atan bir kimse, yazarının bütün ilimlerdeki derinliğini hemen anlayacaktır."[269] *Terâcimu'ş-Şuyûh* ve *Tesmiyetu Men Ahracehumu'l-Buhârî ve Müslim* de müellifin eserlerindendir.[270]

8. *Tarîhu Bağdâd:* Müellifi, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit b. Ahmed el-Bağdâdî eş-Şâfi'î olup Hatîb el-Bağdâdî namıyla meşhurdur. (H. 392-493) En değerli ve en faydalı kitaplardandır. Bağdâd ricâlini ve oraya varanları zikretmiştir. Bundan başka daha birçok faydalı bilgiye yer verdiği bu kitabını alfabetik sıraya göre düzenlemiştir. Kitabında Sika, Zayıf ve Metrûk kimseleri ele almıştır. Bu kitaba birçok zeyl düşülmüştür. Kitap H. 1349 - M. 1931 senesinde ondört cüz halinde Kahire'de basılmıştır ve 7831 biyografi içermektedir.

9. *es-Sâbiku ve'l-Lâhik Fî-Tebâ'udi Mâ Beyne Vefâti'r-Râviyeyn An Şeyhin Vâhid:* Bu eserin müellifi de Hatîb el-Bağdâdî'dir.[271]

10. *el-Cem'u Beyne Ricâli's-Sahîhayn:*Müellifi, Hâfız Ebû Fadl Muhammed b. Tâhir el-Makdisî olup İbn el-Kayserâni eş-Şeybânî ismiyle tanınmaktadır. (H. 448-507) Müellif bu kitabında, Ebû Nasr el-Kelâbâzî ile Ebû Bekr Ahmed b. Ali el-İsbehânî'nin Buhârî ve Müslim'in ricâlleri hakkındaki iki kitabını bir araya getirmiştir. Kitap H. 1323 yılında, 638 sayfa ve iki cilt halinde Hindistan'da basılmıştır.[272] "Tarîhu Ehli'ş-Şâm ve Ma'rifeti'l-Eimmeti Minhum ve'l-A'lâm" dört cilt, "Îzâhu'l-İşkâl Fîmen Ubhime İsmuhu Mi-

269 Ne acıdır ki, bu kitap kayıptır. Ancak bu kitaptan seçilmiş ve nakledilmiş bazı bölümleri inceledim ki, 74 levhalık bir film olup "Ma'hedu'l-Mahtûtât Bi'l-Câmi'ati'l-Arabiyye" de "Tarîh: 657" rakamı altında muhafaza edilmektedir.

270 "*el-A'lâm*" c. VII, s. 101. "*er-Risâletu'l-Mustatrefe*" s. 99.

271 Bkz: Yazma No: "Mustalah 381" Daru'l-Kutub el-Mısriyye. Kitap 184 levhalık bir kopyadır. Müellif bu eserinde bir kişiden rivayeti bulunan iki veya daha fazla kişiyi ve bu kişilerin vefat tarihleri arasındaki uzun zamanı zikretmiştir. Şöyle ki: Örneğin Ahmed b. Hanbel'den... Ebû Abdullah b. İdrîs eş-Şâfi'î ve Ebû Kâsım Abdullah b. Muhammed b. Abdulazîz el-Beğavî'nin rivayetleri vardır ki, bu iki kişinin vefat tarihleri arasında yüz on üç yıl vardır.

272 Bkz: Daru'l-Kutub el-Mısriyye nüshalarından "Mustalah 171 ve 264" nolu nüshalar. Makdisî bu eserinde, Kelâbâzî ve İsbehânî'nin kitaplarına alamadıkları bazı şeyleri de almış, ayrıca bu kitaplarda geçen gereksiz uzatmaları da ihtisâr etmiştir. Kitabını alfabetik olarak tertip etmiştir. Hz. Peygamber (s.a.s.)'in adını teberrüken Elif bâbına ismi Ahmed, Mîm bâbına ise ismi Muhammed olanlarla başlamıştır. Öncelikle Buhârî ve Müslim'in ittifak ettiği kimselerin, sonra Buhârî'nin ve daha sonra da Müslim'in fertlerinin biyografilerini sunmuştur.

ne'n-Nisâi ve'r-Ricâl"[273] ayrıca "el-Muğnî Fî-Esmâi Ricâli'l-Hadîs" müellifin diğer bazı eserleridir ve son olarak zikretmiş olduğumuz ise H. 1320 yılında "Takrîbu't-Tehzîb" adlı eserin sonunda Hindistan'da basılmıştır.

11. *Tarîhu Dımeşk:* Yaklaşık olarak seksen veya daha fazla ciltlik bir eserdir.[274] Müellifi Hâfız ve Müverrih Ebû Kâsım Ali b. el-Huseyn (İbn Asâkir) ed-Dımeşkî'dir. (H. 499-571) Son derece değerli ve kapsamlı bir kitaptır. Şeyh Abdulkadir Bedrân bu kitabı, sened ve tekrarlarını hazfederek ihtisâr etmiş ve *Tehzîbu Tarîhi İbn Asâkir* olarak isimlendirmiştir. Bu eserin yedi cüzlük bir bölümü H. 1329 senesinde başlanarak Dımeşk'te basılmıştır. İbn Asâkir'in diğer bazı eserleri ise şunlardır: *Tarîhu'l-Mizze*, *Mu'cemu'n-Nisvân*, *Mu'cemu'ş-Şuyûh ve'n-Nubelâ*[275] ve *el-Mu'cemu'l-Muştemil Alâ Esmâi'l-Kutubi's-Sitte* bu kitabın mukaddimesinde şöyle demiştir: "İlk imamların Sünen kitaplarındaki hadisleri tahric edip, bunlara göz atacak herhangi bir kimseye yılgınlık ve bıkkınlık vermeyecek bir şekilde düzenledikten sonra, bunların asil ve sika şeyhlerinin isimlerini derlemeyi; ayrıca bunlara Buhârî ve Müslim'in şeyhlerinin isimlerini eklemeyi uygun buldum."[276]

12. *el-Kemâl Fî-Esmâi'r-Ricâl:* İki cilttir.[277] Müellifi Ebû Muhammed Abdulganî b. Abdulvâhid b. Ali b. Surûr el-Makdisî el-Cemâ'ilî el-Hanbelî ed-Dımeşkî'dir. (H. 541-600)

13. *Cami'u'l-Usûl Li-Ehâdîsi'r-Resûl:*[278] Müellifi, Mecduddin Ebi's-Sa'âdât Mubârek b. Muhammed olup İbnu'l-Esîr adıyla bilinmektedir. (H. 544-606)

14. *el-Mu'cem:* Muhaddislerin tarihi hakkındadır ve on sekiz cüzdür.

273 "*el-A'lâm*" c. VII, s. 41.

274 Bkz: "*er-Risâletu'l-Mustatrefe*" s. 99. Bu kitap Dımeşk'te bulunmuş örnek insanları; burada seçkinleşen veya amelleriyle öne çıkan ayrıcalıklı ve meziyetli kimseleri; âlimleri, kâdıları, fakihleri; bunların cerh ve ta'dîl eksenli açıklamalarını vb. konuları ihtiva etmektedir. Müellif kitabını biyografilere göre düzenlemiş ve Hz. Peygamberin adına hürmeten ismi Ahmed olanlarla başlamıştır. Eserinde, Hatîb el-Bağdâdî'nin Tarîh'indeki yolunu takip etmiştir. Daru'l-Kutub el-Mısriyye "Mahtûtat" bölümünde 37 cildi bulunmaktadır.

275 Bkz: "*el-A'lâm*" c. V, s. 82.

276 Bkz: Daru'l-Kutub el-Mısriyye yazması: "Mustalah 337" 100 varak olup satır cetveli: 133 satırdır.

277 Bkz: Daru'l-Kutub el-Mısriyye yazma nüshası No: "Mustalah 55" üç cüz halinde ve iki cilttir. Varak sayısı 377 ve 290 olup satır cetveli: 25 satırdır.

278 Adı geçen kitabın sadece bir cildi Daru'l-Kutub el-Mısriyye'de bulunmaktadır ve dokuz ile onuncu cüzler mevcuttur ki kitap bunlarla sonlanmaktadır. Kitap Ricâl ve Sahabe isimleri hakkındadır. 255 varak olup satır cetveli: 27 satır: 27x18 cm'dir. No: "Mustalah 225 Tal'at"

Müellifi Ebû Muzaffer Abdulkerîm b. Mansûr es-Sem'ânî'dir. (H. -615)[279]

15. *et-Tedvîn Fî-Zikri Ahbâri Kazvîn:* Müellifi, Kâsım Abdulkerîm b. Muhammed er-Râfi'î el-Kazvînî'dir. (H. 557-623) Bu eserinde müellif, Kazvîn'in özelliklerini, isimlerini, burada varid olan Nebevî haberleri ve eserleri, Sahabe, Tâbi'în ve onlardan sonra buralara gelip ilim ve tedris ile tanınan kimseleri; ayrıca bu belde sakinlerden olan veya burayı vatan edinen âlimleri vb. konuları ele almıştır. Eserini harf sırasına göre düzenlemiş ve Hz. Peygamberin adına hürmeten iki Muhammed'i anarak başlamıştır. Dört ciltlik bir eserdir ve kopyası Daru'l-Kutub el-Mısriyye'de bulunmaktadır.[280]

16. *et-Takyîd Li-Ma'rifeti Ruvâti's-Sünen ve'l-Mesânîd:* Müellifi, Hâfız Muhammed b. Abdulganî b. Ebî Bekr Mu'înuddin (İbn Nukta) el-Hanbelî el-Bağdâdî'dir. (H. 629) Takiyuddin Muhammed b. Ahmed el-Huseynî el-Fâsî el-Mekkî el-Mâlikî bu kitap üzerine zeyl düşmüştür.[281]

17. *Tehzîbu'l-Kemâl Fî-Esmâi'r-Ricâl:* Hâfız Cemaluddin Ebi'l-Haccâc Yûsuf b. Abdurrahmân el-Mizzî ed-Dımeşkî'nin (H. 654-742) eseri olup adından da anlaşıldığı gibi Hâfız Abdulganî b. Abdulvâhid el-Makdisî'nin *el-Kemâl Fî-Esmâi'r-Ricâl* adlı eserinde derlemiş olduğu konuların tehzibi mahiyetindedir. Makdisî; Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce'nin ricâlini ele almıştır. el-Mizzî ise genel olarak ilim râvîlerini, eser hamillerini ve ilim taifesinden meşhur olan kimseleri ele almış ve bunları alfabetik sıraya göre tertip edip akabinde kadınların isimlerini zikretmiştir. Bu eserini H. 705 ile 712 tarihleri arasında kaleme almıştır. Eser, elli cüzden ibaret olup on iki cilttir.[282]

---

279 Bkz: "*er-Risâletu'l-Mustatrefe*" s. 103.

280 Kitap için Bkz: Daru'l-Kutub el-Mısriyye kitaplığı No: "Târîh: 2648"

281 *Muvatta*, *Sahîheyn*, *es-Sünenu'l-Erba'a, Sahîh-i İbn Hibbân* gibi... Sünen kitaplarında herhangi bir şey rivayet eden kim varsa derlemeye çalışmıştır. Ayrıca İmam Ahmed ve Şâfi'î'nin Me'âcim ve Mesânid'lerinden, İmam Beyhakî'nin Siyer, Tevârih ve Edeb kitaplarından da derlemeler yapmıştır. Tanımladığımız bu nüsha için bkz: Daru'l-Kutub el-Mısriyye No: (B. 20886). Eser 317 levha halinde kopyalanmış olup her levhada iki sayfa vardır. Satır cetveli: 25 satır: 22x26 cm'dir.

282 Bu eserin yazma nüshası Daru'l-Kutub el-Mısriyye (Mustalah 25) rakamı altında mevcuttur. İlk on cilt H. 740 ile 748 yılları arasında yazılmış olup toplam sayfa sayısı sırasıyla şöyledir: (391/ 408/ 322/ 411/ 456/ 403/ 374/ 326/ 375/ 392/ 354 /336). Hâfız Muhaddis Alauddin Moğoltay (h. 690-762) Mizzî'nin Tehzîbu'l-Kemâl eserinde gözden kaçırmış olduğu şeylere de ulaşmış ve bunları "*İkmâlu Tehzîbi'l-Kemâl fî-Esmâi'r-Ricâl*" adlı eserinde 13 cilt halinde bir araya getirmiştir. Bkz: "*Mu'cemu'l-Muellifîn*" c. XII, s. 313. Muhammed b. Ali el-Huseynî de *Tehzîbu'l-Kemâl*'i ihtisâr etmiş ve ilavelerde bulunmuştur. Bkz: "*el-A'lâm*" c. VII, s. 177.

18. *Tezhîbu Tehzîbi'l-Kemâl:*[283] Müellifi, Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî'dir. (H. 673-748) Bu eserinde, Yûsuf b. Abdurrahmân el-Mizzî'nin *Tehzîbu'l-Kemâl*ini ihtisâr etmiştir. Daha sonra ise *el-Kâşif An-Ricâli'l-Kutubi's-Sitte* adlı eserinde de ihtisâr etmiş ve sadece bu kitaplarda rivayeti olan kimseleri ele almakla yetinmiştir. *Kütübü's-Sitte* müelliflerinin, bazılarının veya birinin tahric etmiş olduğu kimselere rumûzlar koymuştur. Ayrıca bunların vefat tarihlerini belirtmiş ve eserini alfabetik olarak düzenlemiştir. Hz. Peygamberin ismine hürmeten Elif harfine iki Ahmed ile Mim harfine ise iki Muhammed ile başlamıştır.[284]

19. *Tarîhu'l-İslâm ve Tabakâtu'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm:* Yine İmam ez-Zehebî'ye ait olan bir eserdir. Müellif, tarihî olayları ve meşhur kimselerin vefat tarihlerini derlemiş ve bunları yıllara göre sıralamıştır. Öncelikle Nebevî Hicret ile başlamış ve H. 700 yılının sonlarına kadarki olaylarla bitirmiştir. Ayrıca her tabakâyı on yıl olarak düzenlemiş ve her tabakanın içerdiği isimleri alfabetik sıraya göre tertip etmiştir. Yıl sırasına göre kaleme alınan bu olaylar otuz altı ciltten ibarettir.[285] Bu ciltlerden beş cüzlük bir bölüm H. 1367-M.1947 senesinde Mısır'da basılmıştır.

Zehebî, kendi tarihinden bazı ihtisârlar yapmıştır ki, bunlardan biri *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ* olup ondört cilttir.[286] Bu ciltlerden birinci ve ikinci cüzler M. 1957, üçüncü ise M. 1962 yıllarında Mısır'da basılmıştır.

20. *et-Tezkire bi-Ricâli'l-Aşere:* Müellifi, Muhammed b. Ali b. Hamza el-Huseynî ed-Dımeşkî'dir. (H. 715-765) Bu kitabında müellif, şeyhi Mizzî'nin *Tehzîbu'l-Kemâl* adlı eserinde bulunan kimselere, dört kitapta bulunan kimseleri de ilave etmiştir. Bu kitaplar: *el-Muvattâ*, *Müsned-i Şâfi'î*, *Müsned-i Ahmed* ve *Müsned-i Ebî Hanîfe*'dir ki, bu müsnedin tahriclerini Huseyn b. Muhammed b. Husrev Ebû Hanîfe'nin hadislerinden hareketle yapmıştır. Ayrıca eserini, sadece *Kütüb-i Sitte*'de (bu altı kitap müelliflerinin - diğer

---

283 Beş cüzlük bir yazmadır. Bunun 1, 2, 3 ve 5. cüzleri Daru'l-Kutub el-Mısriyye'de mevcuttur. Bunlar müellifin hayatta olduğu H. 736 senesinde karşılaştırılmış ve tashih edilmiştir ki, sayfaları sırayla şöyledir: (220/ 348/ 207/ 199). Ölçüleri ise farklı farklıdır. Hâfız Safiyyuddin Ahmed b. Abdullah el-Hazrecî'nin (vefatı H. 923 sonrasıdır) "*Hulasetu Tezhîbi'l-Kemâl fî-Esmâi'r-Ricâl*" adlı bir eseri vardır. H. 1301 yılında Mısır'da basılmıştır ve bir ciltlik bir eserdir.

284 Bu yazma nüsha için bkz: Daru'l-Kutub el-Mısriyye No: "Mustalah 59" Bir cilttir ve sayfa sayısı 213 varaktır. Satır cetveli: 23 satır: 27x8 cm'dir. Başka iki nüsha daha vardır.

285 "*el-A'lâm*" c. VI, s. 222. Bu eserin 34 cildi Daru'l-Kutub el-Mısriyye'de yazma olarak bulunmaktadır.

286 Bkz: "*er-Risâletu'l-Mustatrefe*" s. 101. Kopya edilmiş bir nüshası Daru'l-Kutub el-Mısriyye'de mevcuttur.

eserlerinde tahricini yaptıkları kimselere bakmaksızın) bulunan kimselerle sınırlı tutmuştur. –Örneğin Buhârî'nin, *el-Edebu'l-Müfred*'i gibi.–[287]

21. *Tehzîbu't-Tehzîb:* Müellifi, Hâfız Şihâbuddin Ebi'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî'dir. (H. 773-852) Bu eserinde, Mizzî'nin *Tehzîbu'l-Kemâl*'ini özetlemiş ve kitaba daha birçok faydalı bilgiler ilave etmiştir. Kitap, H. 1325-1327 yıllarında oniki cilt halinde Hindistan'da basılmıştır. Eser o asırda âlimler arasında dolaşan Hadis râvîlerinin biyografilerine yönelik kitapların en kapsamlılarından biri sayılmaktadır. Ayrıca son derece değerli olan nadir nüshalardan biri haline gelmiştir. İbn Hacer bu eseri iki cilt halinde özetlemiş ve adını *Takrîbu't-Tehzîb Fî-Esmâi'r-Ricâl* koymuştur. Önce H. 1320, daha sonra ise Mevlevî Emîr Ali'nin, *Ta'kibu't-Takrîb*'i ile birlikte H. 1356 yılında Hindistan'da basılmıştır.[288]

22. *İs'âfu'l-Mubettâ Bi-Ricâli'l-Muvattâ:* Müellifi Hâfız Celâluddin es-Suyûtî'dir. Kitap H. 1320 yılında Hindistan'da basılmıştır.

B. Tabakât Kitapları

Tabakât kitapları; müelliflerin, ricâli tabakalar halinde ele almış oldukları türden kitaplardır. Her müellif, ricâl biyografilerini kendi asrına varıncaya kadar tabaka tabaka sıralamıştır. Bu eserlerden yaklaşık olarak yirmi küsur kadar derleme yaptım ve en meşhur olanlarını zikretmekle yetindim ki, bazıları şunlardır:

1. *et-Tabakâtu'l-Kübrâ:* Müellifi, sika müverrih Muhammed b. Sa'd b. Manî' el-Hâfız olup Vâkıdî'nin kâtibidir. H. 168 yılında doğmuş ve H. 230 yılında vefat etmiştir. Öncelikle Hz. Peygamberin sîretini tasnîf etmiş, daha sonra ise Sahabe, Tâbi'în ve onlardan sonra kendi asrına varıncaya kadarki kimselerin biyografilerini, tabakalarına göre kaleme almıştır. Kitabını gayet güzel bir şekilde telif etmiştir. Kitabı ricâl ve tarihçeler konusunda en güvenilir ve en önemli İslâm kaynaklarından biri olarak kabul edilmektedir. Bu

---

287 Bkz: "*Ta'cilu'l-Menfa'a*" mukaddimesi. İbn Hacer bu kitabı incelemiş ve daha sonra *Kitâbu'l-Ğerâib*'de bulunan İmam Mâlik'in ricâlini; ayrıca Beyhakî'nin, Ma'rifetu's-Sünen ve'l-Âsâr adlı eserinde bulunan ve *Rivâyâtu'ş-Şâfi'î*'de adı geçip de *Müsned*'inde bulunmayan ricâli; İmam Ahmed'in, Kitabu'z-Zühd'ünde adı geçip de Müsned'inde bulunmayan kimseleri ve Muhammed b. el-Hasen'in, *Kitabu'l-Âsâr*'ında olan kimseleri inceleyip kitaplaştırmış ve kitabını *Ta'cilu'l-Menfa'a bi-Zevâidi'r-Ricâli'l-Erba*'a olarak isimlendirmiştir. H. 1324 yılında Hindistan'da basılmıştır.

288 Aynı şekilde Takrîb'in hamişinde, Allâme Muhammed b. Tâhir'in "el-Muğnî fî-Esmâi Ricâli'l-Hadis" adlı eseri de basılmıştır. Hindistan H. 1290. Takrîb'in başka baskıları da vardır. En son baskılardan ve en iyilerinden olan biri ise H. 1280 Kahire baskısıdır.

eser H. 1322 yılında Leiden şehrinde onüç cilt halinde basılmış olup son cilt kadınlara ayrılmıştır. Ayrıca İbn Sa'd'ın, biyografisini çıkarmış olduğu kimselerin genel bir fihristi için on dördüncü cilt konulmuştur. Bu cilt söz konusu kitaba başvuruyu son derece kolaylaştırmaktadır. Bunun yanısıra İbn Sa'd'ın ikinci ve üçüncü *Tabakât-ı Suğrâ*'sı da vardır.[289]

2. *Tabakâtu'r-Ruvât:* Sekiz cüzlük bir eserdir.[290] Müellifi, Hâfız Ebû Amr Halîfe b. Hayyât eş-Şeybânî el-Usfirî olup kendisi İmam Buhârî'nin şeyhlerindendir. (H. 240)

3. *Tabakâtu't-Tâbi'în:* Müellifi, İmam Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî'dir. (H. 204-261)[291]

4. *Kitabû't-Tâbi'în:* On iki ciltlik bir eser olup müellifi, Hâfız Muhammed b. Hibbân Ebî Hâtim el-Bustî'dir. (H. 270-354) Müellifin diğer bazı eserleri ise şunlardır: *Etbâ'u't-Tâbi*'în ile Tibâ'u't-Teba' –her ikisi de on beşer cilttir–[292] ve *et-Tabakâtu'l-İsbehâniyye*.[293]

5. *Tabakâtu'l-Muhaddisîn ve'r-Ruvât:* Müellifi, Ebû Nu'aym Ahmed b. Abdullah b. Ahmed el-İsbehânî'dir. (H. 336-430)[294]

6. *Tabakâtu'l-Huffâz:* Hâfız Şemsuddin ez-Zehebî'ye (H. 673-748) ait bir eserdir. Müellif bu eserinde, Sahabe, Tâbi'în, Etbâ'u't-Tâbi'în ve bunlardan sonra kendi asrına kadar gelen hadis râvîlerinin biyografilerini hazırlamış ve bunları yirmi bir tabakâya ayırmıştır. Dört cilt halinde Hindistan'da basılmıştır. Tabakât kitaplarının en kıymetlilerinden biri olarak kabul edilmektedir.[295]

7. *Tabakâtu'l-Huffâz:* Müellifi, Celâluddin es-Suyûtî'dir. (H. 849-911) Hâfızların biyografilerini özet bir şekilde ele almıştır. M. 1833 yılında Gavta'da basılmıştır.

289"et-Tabakâtu'l-Kubrâ" için bkz: Daru'l-Kutub el-Mısriyye İrşâd Bölümü. Ayrıca bkz: "*er-Risâletu'l-Mustatrefe*" s. 104.

290 "*el-A'lâm*" c. II, s. 361. Bu eserin nüshalarından birinin Daru'l-Kutub el-Mısriyye'de bir cüzü bulunmaktadır. Bu cüz Sahabe ve Tâbiûn'dan Medine'de yaşamış kimseleri içermektedir ki 209 varaktır. Satır cetveli 21 ila 22 arası olup 20x29 cm'dir. Bu ölÂ,er eserin Hicrî dördüncü asırdaki eski nüshasına binaendir ve Dımeşk el-Mektebetu'z-Zâhiriyye'de mahfuzdur. Daru'l-Kutub el-Mısriyye nüshası ise "Mustalah 475" rakamı altındadır.

291 "*Mu'cemu'l-Muellifîn*" c. XII, s. 332.

292 "*el-A'lâm*" c. VI, s. 306.

293 "*Mu'cemu'l-Muellifîn*" c. IX, s. 173.

294 "*el-A'lâm*" c. I, s. 150.

295 Eserin bu nüshası için "Tezkiretu'l-Huffâz" ismiyle Daru'l-Kutub el-Mısriyye İrşâd Bölümüne bakınız.

Bu kitapların haricinde daha birçok eser vardır. Kimisi mezhep imamlarının tabakaları, kimisi ise herhangi bir beldenin hâfızlarının tabakaları hakkında yazılmıştır. Örneğin Abdullah b. Muhammed b. el-İsbehânî'nin *Kitâbu'l-Muhaddisîn bi-İsbehân ve'l-Vâridîn Aleyhâ* gibi. Ayrıca Ebu'l-Arab Muhammed b. Ahmed et-Temîmî el-Mağribî el-Afrîkî'nin *Tabakâtu Ulemâi Afrikiyye* vb. diğer birçok kitap.

3. İSİM, KÜNYE, LAKAP VE NESEP BİLGİSİNE YÖNELİK KİTAPLAR

Râvî biyografileri hakkında birçok eser kaleme alan âlimler, aynı şekilde bu râvîlerin isim, künye ve lakaplarının benzeşmesi sebebiyle vuku bulması muhtemel hataları önlemek ve bu konuda herhangi bir karışıklığa mahal vermemek amacıyla râvîlerle alakalı söz konusu şeyleri kayıt altına alan türden kitaplar yazma gereği duymuşlardır. Nitekim künye, lakap ve nesepler hakkında sayılamayacak kadar çok eser vermişlerdir. Bunlardan yaklaşık olarak otuz küsur kadar kitap ismi derledim. Öncelikle isim, künye ve lakap eksenli kitapların en meşhurlarına değinip, akabinde râvîlerin nesepleri hakkında telif olunan en meşhur kitaplara geçeceğim.

A. İsim, Künye ve Lakap Eksenli Kitaplar

1. *el-Esâmî ve'l-Künâ:* Sekiz cüzlük bir eserdir.[296] Müellifi Ali b. Abdullah b. Ca'fer el-Medînî'dir. (H. 161-H. 234)

2. *el-Esmâu ve'l-Künâ:*[297] İmam Ahmed b. Hanbel'in eseridir.

3. *el-Kunâ:* Hadis imamlarından birçok kimse o asırda bu ismi taşıyan eserler vermişlerdir, bunlardan bazıları şunlardır: Buhârî, Nesâî, Abdurrahmân b. Ebî Hâtim ve başkaları.[298]

4. *Kitabu'l-Künâ ve'l-Esmâ:*[299] Müellifi İmam Müslim b. el-Haccâc en-Nîsâbûrî'dir. (H. 204-261)

5. *el-Künâ ve'l-Esmâ:* Müellifi, Ebû Bişr Muhammed b. Ahmed b. Hammâd b. Sa'd el-Ensârî ed-Dûlâbî'dir. (H. 234-320) Gayet kapsamlı ve

296 "*Mu'cemu'l-Muellifîn*" c. VII, s. 132.
297 "*er-Risâletu'l-Mustatrefe*" s. 90.
298 Bkz: "*er-Risâletu'l-Mustatrefe*" s. 90-91.
299 Yazma nüshalarından biri Daru'l-Kutub el-Mısriyye "Mustalah: Tal'at 221" rakamı altında mevcuttur. Orta ölçülü 94 varak olup satır cetveli 21 satırdır.

meşhur bir kitaptır. İki cüz halinde H. 1322-1323 senesinde Hindistan'da basılmıştır.[300]

6. *el-Esmâ ve'l-Kunâ:*[301] On dört ciltlik bir eser olup müellifi, hâfız ve muhaddis el-Hâkimu'l-Kebîr Ebû Ahmed Muhammed b. Muhammed b. Ahmed en-Nîsâbûrî'dir. (H. 285-378)

7. *Fethu'l-Bâb Fi'l-Künâ ve'l-Elkâb:*Müellifi, Ebû Abdullah Muhammedb. İshâk b. Mende el-İsbehânî'dir. (H. 310-395) Bu kitabı M. 1927 yılında Almanya'da Wedonch notlandırarak neşretmiştir.

8. *el-Mu'telif ve'l-Muhtelif Fî-Esmâi Nakaleti'l-Hadîs* ve *el-Muştebeh Fi'n-Nesebe:* Müellifi, nesep âlimi İmam Muhammed b. Ebî Muhammed Abdulganî b. Sa'îd el-Esedî el-Mısrî (H. 332-409) olup kendi döneminde Mısır Hadis Hâfızlarının şeyhidir. Her iki kitap H. 1326 senesinde bir cilt halinde Hindistan'da basılmış olup 216 sayfadır.

9. *Tekmiletu'l-Mu'telif ve'l-Muhtelif / el-Esmâu ve'l-Elkâb*[302] / *el-Esmâu'l-Mubheme Fi'l-Enbâi'l-Muhkeme*[303] / *Telhisu'l-Müteşâbih Fi'r-Resm Fî-Esmâi'r-Ruvât:*[304] Hatîb el-Bağdâdî (H. 392-463) ismiyle meşhur Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Bağdâdî'ye ait eserlerdir.

10. *el-İkmâl Fî-Ref'i'l-İrtiyâb Ani'l-Mu'telif ve'l-Muhtelif Mine'l-Esmâi ve'l-Künâ ve'l-Ensâb:* Müellifi, Emir Hâfız Ebû Nasr Ali b. Hibetullah b. Ca'fer İbn Mâkûlâ el-Bağdâdî'dir. (H. 421-486) Çok değerli bir kitaptır. Müellif, Bağdâdî'nin kitaplarını ve Abdulganî b. Sa'îd el-Ezdî'nin iki kitabını inceledikten sonra bu eserini telif etmiştir.[305] Eser hakkında İbn Hallikân 'benzeri yazılmamıştır' demektedir.[306]

---

300 Cüzler sırasıyla (202/171) sayfadır ve 94 sayfalık fihrist bölümü buna dahil değildir. Yazma nüshalarından biri Daru'l-Kutub el-Mısriyye "Mustalah 60" rakamı altında mevcuttur

301 "*er-Risâletu'l-Mustatrefe*" s. 91. "*el-A'lâm*" c. VII, s. 244. "*Mu'cemu'l-Muellifîn*" c. XI, s. 180.

302 "*el-A'lâm*" c. I, s. 166. "Tekmiletu'l-Mu'telif ve'l-Muhtelif" hakkında yeterli bilgi için İbn Mâkûlâ'nın "el-İkmâl fî-Ref'i'l-İrtiyâb" adlı eserine bakınız.

303 Bu eserin yazma nüshalarından biri Daru'l-Kutub el-Mısriyye "Hadis 1558" rakamlı mecmûa içinde mevcuttur.

304 Bu eserin yazma nüshalarından biri Daru'l-Kutub el-Mısriyye "Mustalah 31" rakamı altında mevcuttur. Müellif kitabını beş fasıl üzere tertip etmiştir. Ayrıca bu kitabı bitirdikten sonra - yine bu kitabın kapsamında- isimleri ve nesepleri ayniyet arzeden muhaddisler hakkında ikinci bir kitaba geçmiştir. Her iki kitap bir cilt içindedir ki, birincisi 280, ikincisi ise 68 varaktır ve satır cetveli: 22 satır olup 24,5x17 cm'dir.

305 Bu kitabın Daru'l-Kutub el-Mısriyye No: "Mustalah 8"yazma nüshasının mukaddimesine bakınız. Kitap iki cüz halinde olup birinci cüzü 319, ikinci cüzü ise 334 varaktır. Müellif eserini alfabetik sıraya göre düzenlemiş ve her ismin harfi için bir bâb oluşturmuştur.

306 "*el-A'lâm*" c. I, s. 184.

11. *Keşfu'n-Nikâb Ani'l-Esmâi ve'l-Elkâb:*[307] Müellifi, Ebu'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali İbnu'l-Cevzî'dir. (H. 508-597)

12. *el-Mustedrek ale'l-İkmâl li-İbn Mâkûlâ:*Müellifi, Hâfız Muhammed b. Abdulganî el-Bağdâdî (İbn Nukta) olup H. 629 senesinde vefat etmiştir.[308]

13. *el-Muştebeh fî-Esmâi'r-Ricâl:* Müellifi, Hâfız Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî'dir. (H. 673-748) Kitap Zehebî'den önce bu alanda emek sarfetmiş kimselerin eserlerinin bir semeresi mahiyetindedir. Zehebî; Ezdî, İbn Mâkûlâ, İbn Nukta, kendi şeyhi Ebû Ya'lâ el-Faradî ve diğer kimselerin kitaplarında geçen şeyleri derlemiş, ayrıca bunlara bizzat kendisinin ulaştığı bazı yeni bilgileri de eklemiştir.[309] Kitap M. 1863 ve 1881 yıllarında Leiden'de 612 sayfa halinde basılmış olup mukaddimesini Du-Jung yazmıştır. *el-Muktenâ fî-Serdi'l-Künâ* Zehebî'nin diğer bir eseri olup el-Hâkim'in *Kitab-ı Kebîr*'inin muhtasarıdır. Zehebî bu ihtisârdan önce kitaba bazı eklemelerde bulunmuş ve alfabetik sıraya göre düzenlemiştir.[310]

14. *Tuhfetu Zevî'l-Ereb Fî-Müşkili'l-Esmâ ve'n-Neseb:* Müellifi, İbn Hatîb ed-Dehşe Mahmûd b. Ahmed el-Hemezânî olup Feyyûmî asıllıdır. (H. 750-834) Kitap H. 804 senesinde telif edilmiş ve M. 1905 yılında Leiden'de Almanca bir mukaddimeyle basılmıştır.

15. *Nuzhetu'l-Elbâb Fi'l-Elkâb:* Hâfız Ebi'l-Fadl Şihâbuddin İbn Hacer el-Kinânî el-Askalâni'nin eseridir. (H. 773-852) Müellif, bu alanda eser vermiş başka kimselerden derlemeler yapmış ve kendinden öncekilerin gözden kaçırmış olduğu birçok hususu da kitabına almıştır.[311]

---

307 "*er-Risâletu'l-Mustatrefe*" s. 90.

308 Bu eserin yazma nüshalarından biri Daru'l-Kutub el-Mısriyye "Mustalah 10" rakamı altında mevcut olup 160 varaktır. Satır cetveli: 27 satır/28x20 cm'dir.

309 Zehebî bunu mukaddimesinde belirtmiştir. Zehebî'nin bu kitabı üzerine İbn Nasıruddin Muhammed b. Ebî Bekr ed-Dımeşkî (h. 777-842) "et-Tavdîh li-Kitabi'l-Muştebeh fi'r-Ricâl" adlı eserini kaleme almıştır ki, birinci cüzü Daru'l-Kutub el-Mısriyye "23291" rakamı altında mevcut olup Suhâc Kütüphanesi No: "Hadis 111" yazma nüshasından kopyalanmıştır.

310 "*er-Risâletu'l-Mustatrefe*" s. 91.

311 Bu eserin yazma nüshalarından biri Daru'l-Kutub el-Mısriyye "Mustalah 336" rakamı altında mevcuttur ve 70 varaktır. Satır cetveli: 27 satır olup 25,5x18 cm'dir. Müellif kitabını üç bölüm halinde düzenlemiştir.

B. En Meşhur Neseb Kitapları

1. *Mâ-İttefake Min-Esmâi'l-Muhaddisîn Ve-Ensâbihim Gayre-Enne Fî-Ba'dihî Ziyâdetu Harfin Vahid:* Müellifi, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit, Hatîb el-Bağdâdî'dir. (H. 392-463)

2. *el-Ensâbu'l-Muttefeka Fi'l-Hatt el-Mütemâsile Fi'n-Nükâti ve'z-Zabt:* Müellifi, Şeyh Muhammed b. Tâhir el-Makdisî'dir. (H. 488-507) Öğrencisi, Muhammed b. Ebî Bekr Ömer b. Ebî Îsâ el-İsbehânî (vefatı H. 581) bu esere zeyl düşmüş ve her iki kitap bir cilt halinde M. 1865 yılında Leiden'de basılmıştır.

3. *İktibâsu'l-Envâr ve İltimâsu'l-Ezhâr Fî-Ensâbi's-Sahabe ve-Ruvâti'l-Âsâr:* Müellifi, Ebû Muhammed Abdullah b. Ali el-Lahmî el-Endelusî olup er-Reşâtî (H. 466-542) adıyla meşhurdur. Gayet değerli bir kitaptır.[312]

4. *el-Ensâb:* Müellifi birçok eser sahibi, Tâcu'l-İslâm Sa'îd Abdulkerîm b. Muhammed b. Ebi'l-Muzaffer et-Temîmî es-Sem'ânî'dir. (H. 506-562) Müellif kitabında, ricâl neseplerini, bu ricâlin şeyhlerini ve bunlardan hadis rivayet eden kimseleri ele almış; ayrıca biyografisini sunmuş olduğu kimseler hakkında cerh veya ta'dîle yönelik herhangi bir husus varsa bunları da belirtmiştir. Kitabını alfabetik olarak düzenlemiştir. Oryantalist March Louis bu kitaba bir önsöz yazmış ve kitap M. 1912 yılında Leiden şehrinde Zinkoğrafla basılmıştır.[313]

5. *el-Lübâb:* Üç ciltlik bir eser olup müellifi, Ali b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî'dir. (H. 555-630) Sem'ânî'nin ele almış olduğu nesepleri ihtisâr etmiş ve bazı ilavelerde bulunmuştur. Eser üç cüz halinde H. 1356-1359 yılları arasında Mısır'da basılmıştır.[314]

6. *Nisbetu'l-Muhaddisin İle'l-Âbâ ve'l-Buldân:*[315] Müellifi, Muhammed b. Mahmûd Muhibbuddin İbn Neccâr'dır. (H. 578-643)

7. *el-İktisâb Fî-Telhîsi Kütübü'l-Ensâb:*Müellifi, Kâdı Kutbuddin Muhammed b. Muhammed el-Haydarî eş-Şâfi'î'dir. (H. 821-894) Eser, Sem'ânî'nin *Ensâb* kitabının ihtisârından ibarettir. Ayrıca müellif, İbnu'l-

---

312 "*er-Risâletu'l-Mustatrefe*" s. 94.

313 Bu eserin nüshalarından biri Daru'l-Kutub el-Mısriyye "Tarih 2636" rakamı altında mevcuttur.

314 Suyûtî, "Lubbu'l-Lubâb fî-Tahrîri'l-Ensâb" adlı kitabında Lubâb'ı özetlemiştir. M. 1851 yılında Leiden'de basılmıştır.

315 Bkz: "*el-A'lâm*" c. VII, s. 307. Krş: "*er-Risâletu'l-Mustatrefe*" s. 94.

Esîr, er-Reşâtî ve başka kimselerden alıntılamış olduğu bilgileri de kitabına koymuştur.[316]

4. CERH VE TA'DÎL KONULU KİTAPLAR

Bu çeşit eserlerin ortaya çıkışının temelinde râvîlerin haberlerinin kabul edilmesi veya edilmemesi hususunda münekkitlerin yapmış oldukları çalışmalar ve onların bu konudaki dâhiyane çabaları yatmaktadır. Münekkitlerin, her râvînin biyografisini hazırlarken uygulamış oldukları kuralları; ayrıca tenkitlerindeki dikkatlerini ve yüksek tutumlarını görmüştük. Zehebî şöyle demektedir: "Hâfızlar, cerh ve ta'dîl konusunda kapsamlı veya muhtasar olmak üzere sayısız eser vermişlerdir. Bu konuda sözleri derlenen ilk kişi İmam Ahmed b. Hanbel'in, kendisi hakkında şöyle dediği kimsedir: 'Yahyâ b. Sa'îd el-Kattân gibisini görmedim." Daha sonraları ise onun şu gibi öğrencileri bu konuda söz sahibi olmuşlardır: Yahyâ b. Ma'în, Ali b. el-Medînî, Ahmed b. Hanbel, Amr b. Ali el-Fellâs, Ebû Hayseme ve bunların öğrencileri; Ebû Zur'a er-Râzî, Ebû Hâtim, Buhârî, Müslim, Ebû İshâk el-Cûzecânî es-Sa'dî ve onlardan sonra gelen en-Nesâî, İbn Huzeyme, et-Tirmizî, ed-Dûlâbî, el-Ukaylî ve benzerleridir. el-Ukaylî'nin, zayıf râvîleri tanımlamaya yönelik gayet faydalı bir eseri vardır. Ayrıca bu konuda İbn Hibbân'ın büyük bir kitabı ve Ebû Ahmed b. Adiyy'in ise *el-Kâmil* adlı eseri mevcuttur."[317]

Bu ilim dalında eser veren âlimler farklı farklı metotlar kullanmışlardır. Kimisi eserinde sadece yalancılara ve zayıflara yer verirken, diğer bazı kimseler ise bunlara ilavelerde bulunmuş ve bazı mevzu hadisleri de zikretmiştir. Ayrıca bazıları, sadece sikalar hakkında eser vermişken diğer bazıları hem sika ve hem de zayıfları birlikte ele almışlardır. Bundan dolayı, bu ilk bölümde sika veya zayıflar yahut her iki sınıfın birlikte ele alındığı eserleri sunmaya çalışacağız. Diğer bölümü ise mevzuât konusunda ele alınan eserlere hasredeceğiz. Cerh ve ta'dîl konulu otuz küsur eser derledim, bunların en meşhur olanlarını arzetmeye çalışacağım:

1. *el-Cerh ve't-Ta'dîl:*[318] Müellifi, İmam Ahmed b. Muhammed b. Hanbel'dir. (H. 164-241)

---

316 "*er-Risâletu'l-Mustatrefe*" s. 94.
317 Bkz: "*Mizânu'l-İ'tidâl*" c. I, s. 2.
318 "*Mu'cemu'l-Muellifîn*" c. I, s. 96.

2. *Ed-Du'afâ:*[319] Müellifi, Muhammed b. Abdullah b. Abdurrahîm el-Berkî ez-Zührî'dir. (H. 249)

3. *el-Cerh ve't-Ta'dîl ve Ed-Du'afâ:*[320] Ebû İshâk İbrahim b. Ya'kûb es-Sa'dî el-Cûzecânî'ye ait eserler olup bu zatın vefat tarihi H. 259'dur.

4. *Ed-Du'afâ:* Müellifi, İmam Muhammed b. İsmail el-Buhârî'dir. (H. 194-256) Buhârî'nin diğer bir eseri olan *Tarihu's-Sağîr* ile birlikte Hindistan'da basılmıştır. Ayrıca Nesâî'nin *Ed-Du'afâ ve'l-Metrûkîn* adlı eseri de bu kitaplarla beraber H. 1325 yılında basılmıştır.

5. *et-Tarîh fi's-Sikât ve'd-Du'afâ:* Müellifi, Ahmed b. Ebî Hayseme en-Nesâî el-Bağdâdî'dir. (H. 185-279) Hatîb el-Bağdâdî: "Bundan daha faydalı ve daha kapsamlı bir kitap bilmiyorum" demiştir.[321]

6. *Tarihu'd-Du'afâ ve'l-Metrûkîn:* Müellifi, Hâfız İmam Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Ali en-Nesâî'dir. (H. 215-303) Eser alfabetik sıraya göre düzenlenmiştir. H. 1325 yılında bir mecmûa kapsamında basılmıştır.

7. *el-Cerh ve't-Ta'dîl:* Müellifi, Abdurrahmân b. Ebî Hâtim b. İdrîs el-Hanzelî er-Râzî'dir. (H. 240-327) Eser bizlere ulaşan cerh ve ta'dîl konulu kitapların en büyüklerinden ve en faydalılarından biridir. Ayrıca hadis tarihinin tanıklık etmiş olduğu ricâl münekkitleriyle ilgili en güvenilir kaynaklardandır. Bundan dolayı bu kitap hakkında biraz detaya inmek istiyorum:

İbn Ebî Hâtim, babası Ebî Hâtim Muhammed b. İdrîs er-Râzî ile Ebî Zür'a Ubeydullah b. Abdulkerîm er-Râzî'nin rahle-i tedrisinden geçmiştir ki, her iki şahıs Buhârî'nin tabakasındandır. Bunlardan cerh ve ta'dîl ilmini öğrenmiş ve kitabını kaleme alırken bu kimselerden çokça istifade etmiştir. İlim adamlarının râvîler hakkında cerh veya ta'dîle yönelik hüküm içeren naslarının hepsini bir araya getirmeye çalışmış; ayrıca kendisinden önceki kimselerin kitaplarında nadiren bulunabilecek birçok biyografiye gayet faydalı ilavelerde bulunmuştur. Aynı şekilde Buhârî'nin bazı biyografilerine de yeni bazı bilgiler eklemiştir. Bu kitabında babasının, Ebî Zür'a ve Buhârî'nin cerh ve ta'dîl konusundaki metinlerini derlemiştir. Ancak Buhârî'nin hükümlerine pek ihtiyaç duymamıştır. Bunun sebebi ise babasının cerh ve ta'dîl konusundaki hükümleriyle Buhârî'nin hükümleri-

---

319 "*el-A'lâm*" c. VII, s. 92.

320 "*Mu'cemu'l-Muellifîn*" c. I, s. 28. Krş: "*er-Risâletu'l-Mustatrefe*" s. 110.

321 "*er-Risâletu'l-Mustatrefe*" s. 97. Kitap, otuz iki küçük, on iki büyük cilde tekabül etmektedir.

nin genelde örtüşüyor olmasıdır. Böylelikle İbn Ebî Hâtim imamların metinlerini inceleme yoluna koyulmuştur. Amr b. Ali el-Fellâs'ın içtihadî görüşlerine dair rivayetleri babası ve Muhammed b. İbrahim b. Şu'ayb'dan almıştır. Abdurrahmân b. Mehdî (H. 135-198) ve Yahyâ b. Sa'îd el-Kattân'ın (H. 120-198) kendi içtihadî görüşlerini, ayrıca her ikisinin Süfyân es-Sevrî (H. 97-161) ve Şu'be b. el-Haccâc'dan (H. 82-160) aktarmış oldukları rivayetleri derlemiştir. Bunun yanında Sâlih b. Ahmed b. Hanbel'in kendi babasından rivayetlerini ve aynı zamanda Sâlih'in ve Muhammed b. Ahmed b. el-Berâ'nın, Ali b. el-Medînî'den (H. 161-234) rivayetlerini, onun da kendi içtihadî görüşlerini, ayrıca Süfyân b. Uyeyne (H. 107-198) Abdurrahmân b. Mehdî ve Yahyâ b. Sa'îd el-Kattân'dan rivayet etmiş olduğu şeyleri almıştır. İmam Ahmed ve Yahyâ b. Ma'în'in (H. 158-233) ashabının hepsine ulaşmış ve bu ikisinden babası yoluyla rivayetlerde bulunmuştur. Yine babası yoluyla İshâk b. Mansûr'dan, Yahyâ b. Ma'în'den ve bunlardan başka kimselerden rivayetlerde bulunmuştur. Aynı şekilde Abbâs ed-Dûrî'den (Vefatı H. 271) rivayetler almıştır.

Bundan dolayıdır ki müellifin bu kitabı, cerh ve ta'dîl ilminin deha âlimleri tarafından serdedilen hükmî delillerle doludur. Böylelikle kitap, Buhârî'nin *et-Tarîhu'l-Kebîr* adlı eserini aşmaktadır. Çünkü Buhârî, tarih kitabında cerh ve ta'dîle yönelik çok az şeye değinmiştir. Her halükârda bu, Buhârî'nin kitabının değerinden bir şey eksiltmez. Belki de Buhârî, bunu kasıtlı olarak yapmıştır. Zira kendisi zayıf râvîler (ed-Du'afâ) konusunda başlı başına bir eser telif etmiştir.

İbn Ebî Hâtim, kitabını alfabetik sıraya göre düzenlemiş ve bu düzenlemesinde sadece isimlerin ilk harfini temel almıştır. Örneğin elif bâbında; 'Ahmed bâbı' sonra 'İbrahim bâbı' sonra 'İsmail bâbı' sonra 'Eyyûb bâbı' sonra 'Âdem bâbı' gibi bir sıralama görmekteyiz. Herhangi bir bâbda biyografiler çoğalınca bu kez ek/zeylî bâblara başvurmuş ve bunları baba isimlerinin evveline göre düzenlemiştir. Örneğin Ahmedeyn (gibi aynı iki isimde) öncelikle elifle başlayan baba ismini öne almış daha sonra ise 'ba' harfine geçmiştir. Bu bâbda da biyografi yoğunluğu söz konusu olunca bu kez baba veya dede isimleri mucibince düzenleme yoluna gitmiştir. Örneğin; kendi ismi Muhammed baba ismi ise Abdullah olan bir kimsede öncelikle dede ismi elifle başlayan kimseyi zikretmiş daha sonra ise ismi Muhammed, baba ismi de Abdullah ve dedesinin ismi ba harfiyle başlayan kimse-

ye geçmiş ve böylece devam etmiştir. Dört büyük cüze ayırmış olduğu kitabı, 18050 biyografi içermektedir. Her râvîyi ve kendisi hakkında söylenmiş olan sahih isnadlı bilgileri zikretmiştir. Kitaba giriş mahiyeti taşıyan bir de mukaddime yazmıştır. Ayrı bir cüz halinde olan bu mukaddimeyi "Takdimetu'l-Ma'rife li-Kitâbi'l-Cerh ve't-Ta'dîl" olarak isimlendirmiştir. Son derece faydalı mukaddimesinde müellif, bu ilme (cerh ve ta'dîl) değinmiş ve bu ilmin dehalarının biyografilerini çok güzel bir şekilde kaleme almıştır. Eser, kendi alanında eşsiz bir yere sahip olup, hadis ve hadis ilimleriyle uğraşan her âlimin mutlaka başvurma ihtiyacı hissedeceği bir kitaptır. Bu eser kendi dönemi içinde adedini bilmediğimiz ve yazılı olarak bizlere ulaşmayan sayısız eserlerin gerçek bir portresidir. Kitap H. 1373 senesinde dokuz cilt halinde Hindistan'da basılmıştır. Birinci cildi mukaddimeden ibaret olup, her iki cilt ise adı geçen dört cüzün bir cüzüne tekabül etmektedir.[322]

8. *es-Sikât:*[323] Müellifi, Ebû Hâtim b. Hibbân el-Bustî'dir. (Vefatı H. 354) Ele almış olduğu bazı kimseleri tevsîk ederken müsâmahakâr davranmıştır. Bundan dolayı İbn Hibbân'ın tevsîkinin (râvîlerin sika olduklarına hükmetme) diğer kimselerinkinden farklı olduğunu belirtmek gerekmektedir.

9. *el-Kâmil*[324] *Fi-Ma'rifeti Du'afâi'l-Muhaddisîn ve İleli'l-Hadis:* Müellifi, büyük Hâfız Ebû Ahmed Abdullah b. Muhammed İbn Adiyy el-Cürcânî'dir. (H. 277-365) Bu kitabında, Sahîheyn'in ricâli dahi olsa kendileri hakkında cerh ve ta'dîl eksenli herhangi bir münakaşa söz konusu olan kimseleri ele almıştr. Biyografisini çıkardığı her bir kimsenin bir veya birçok Garîb veya Münker hadisini de zikretmiştir. Eser cerh kitaplarının en iyilerinden biridir; ayrıca cerh konusunda bu kitaba itimat edilmektedir.

10. *Tarîhu Esmâi's-Sikât Mimmen Nukile Anhumu'l-İlm:*[325] Müellifi,

---

322 Bkz: Daru'l-Kutub el-Mısriyye nüshası No: "28112" Daru'l-Ulûm Fakültesi kütüphanesi de eserin bir nüshasını temin etmiştir.

323 Eserin yazma nüshalarından biri Daru'l-Kutub el-Mısriyye'de bulunmakla beraber eksiktir ve mevcut olan bölüm ise "Etba'u't-Tabiîn" isimleriyle başlamakta olup bir kısmı da "Etba'u Etba'i't-Tabiîn" isimlerini ihtiva etmektedir. Elif harfiyle başlayıp Zâl harfinin sonuna kadar devam etmektedir. 183 varaktır ve "Tal'at 208 Mustalah" rakamı altındadır. Nuruddin el-Heysemî (h. 735–807) İbn Hibbân'ın sikalarını alfabetik sıraya göre düzenlemiş ve eserini *Tertîbu Kitabi's-Sikât* olarak isimlendirmiştir. Eserin yazma nüshalarından biri Daru'l-Kutub el-Mısriyye "Mustalah 37" rakamı altında iki cilt halinde mevcut olup (196/183) varaktır.

324 Daru'l-Kutub el-Mısriyye'de bu eserin on beş yazma cüzü, muhtelif rakamlar ve cüzler halinde bulunmakta olup el-Kâmil'in farklı üç nüshasından müteşekkildir. Ancak bunlar eksiktir ve "Mustalah 92–96" rakamları altındadır.

325 Bkz: "*el-A'lâm*" c. V, s. 196.

Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. Osmân b. Şâhîn'dir. (H. 297-385) Eser alfabetik sıraya göre düzenlenmiştir.

11. *el-Medhal:*[326] Müellifi, İmam el-Hâkim Ebû Abdullah Muhammedb. Abdullah en-Nîsâbûrî'dir. (H. 321-405) Kitabın bir bölümünde cerh olunmuş kimseleri etraflı bir şekilde ele almıştır.

12. *Ed-Du'afâ ve'l-Metrûkîn –veya– Esmâu'd-Du'afâ el-Vâdi'în:*[327] Müellifi, Ebu'l-Ferec Abdurrahmân b. Ali: İbnu'l-Cevzî'dir. (H. 510–597) Kitabında, zayıf uydurmacılara yer vermiş büyük hâfız imamların cerh etmiş olduğu kimseleri ele almış ve kitabını alfabetik sıraya göre düzenlemiştir.

13. *Mîzânu'l-İ'tidâl:* Müellifi, İmam Şemsuddin Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî'dir. (H. 673-748) Üç cüzlük bir eserdir. Müellif bu kitabında İbn Adiyy'in yolunu izlemiş ve kendisi hakkında sika dahi olsa herhangi bir söz söylenmiş olan kimseleri ele almış; ayrıca biyografisini çıkardığı her bir kimsenin bir veya birçok Garîb veya Münker hadisini de zikretmiştir. H. 1325 senesinde üç cilt halinde Mısır'da basılan kitap 10907 biyografi içermektedir. *Risâle Fi'r-Ruvâti's-Sikât el-Mutekellem fihim bima Lâ Yûcibu Redduhum* ise Zehebî'nin diğer bir eseridir.[328]

14. *el-İğtibât Bi-Ma'rifeti Men Rumiye bi'l-İhtilât:*[329]Müellifi, Burhanuddin İbrahim b. Muhammed el-Halebî olup İbn el-Acemî'nin torunudur. (Vefatı H. 841) *et-Tebyîn li-Esmâi'l-Müdellisîn*[330] ve *el-Keşfu'l-Hasîs Ala Men-Rumiye Bi-Vad'i'l-Hadis*[331] müellifin diğer bazı eserleridir.

15. *Lisânu'l-Mîzân:* Hâfız İbn Hacer'e (H. 773-852) ait bir eserdir. Mîzân'ı ve bazı ziyadeleri içermektedir. Yaklaşık olarak 14343 biyografi

326 Eser, H. 1351, M.1932 yılında Şeyh Ragıb et-Tabbâh'ın gözetiminde Haleb'de basılmıştır.

327 Eserin bir nüshası Daru'l-Kutub el-Mısriyye'de mevcut olup H. 710 senesinde yazılmış olan ve 176 levhalık nüshadan kopyalanmıştır. Her bir levhası iki sayfa olan bu yazmada birçok mürekkep dağılması vardır. No: "Mustalah 371"

328 Eser, H. 1323, M. 1906 yılında Mısır'da basılmıştır. Zehebî'nin *Mîzân*'ı üzerine İbn el-Acemî'nin torunu düzeltmelerde/istidrak bulunmuş ve kitabını "*Neslu'l-Heymân fi-Mi'yâri'l-Mîzân*" olarak isimlendirmiştir. Müellifin kendi hattıyla yazılmış olan yazma nüshalardan biri Daru'l-Kutub el-Mısriyye "23346" rakamı altında mevcuttur.

329 Müellif bu eserinde, ömrünün son dönemlerinde zihinsel karışıklık/ihtilât hali yaşayan sika râvîleri ele almış ve bunları ihtilat ile sıfatlandıran kimselere yer vermiştir. Yer yer râvînin zihinsel karışıklığa düştüğü yılı da belirtmiştir. H. 1350, M. 1931 yılında Şeyh Ragıb et-Tabbâh'ın gözetiminde Haleb'de basılmıştır.

330 Şeyh Ragıb et-Tabbâh'ın gözetiminde Haleb'te adı geçen "İğtibât" adlı eserle birlikte basılmıştır.

331 Bkz: "*Tahzîru'l-Müslimîn Mine'l-Ehâdîsi'l-Mevdû'a Ala-Seyyidi'l-Murselîn*" s. 18.

içeren eser H. 1329-1331 yıllarında altı cüz halinde Hindistan'da basılmıştır. İbn Hacer'in diğer bir eseri olan *Tabakâtu'l-Müdellisîn* ise H. 1322 senesinde Mısır'da basılmıştır.

16. *es-Sikât Mimmen Lem-Yeka' fi'l-Kütübi's-Sitte:* Zeynuddin Kâsım b. Kutluboğa'ya (H. 802-879) ait olup dört ciltlik bir eserdir.[332]

Bu usûl üzere yazılan daha birçok eseri konuyu fazla uzatmış olurum endişesiyle atlamak zorunda kaldım.

5. MEVZÛ'ÂT KİTAPLARI

Bu konuda yazılmış yaklaşık kırk eser derledim ki en meşhur olanlarını zikretmekle yetineceğim:

1. *Tezkiretu'l-Mevdû'ât:* Müellifi, Ebu'l-Fadl Muhammed b. Tâhir el-Makdisî'dir. (H. 448-507) Eser, alfabetik sıraya göre düzenlenmiştir. Bu kitabında müellif, hadisleri ve imamların hadisin râvîsine yönelik cerhlerini ele almıştır. Kitap H. 1323 senesinde Mısır'da basılmıştır.

2. *el-Mevdû'ât fi'l-Ehâdîsi'l-Merfû'ât:*[333] Ebû Abdullah el-Huseyn b. İbrahim el-Hemedânî el-Cûzekî'ye (Vefatı H. 543) ait olan bu eserde müellif, mevzû hadisleri konu edinmiş; ayrıca sahih hadislerle çelişkili olan zayıf/vâhi hadisleri açıklamıştır.

3. *el-Mevdû'âtu'l-Kubrâ:* Ebu'l-Ferec Abdurrahmân İbnu'l-Cevzî'ye (H. 508-597) ait dört ciltlik bir eserdir. Müellif bu kitabında; İbn Adiyy'in el-Kâmil, İbn Hibbân'ın Ed-Du'afâ, el-Ukaylî ve el-Ezdî'nin kitaplarında, ayrıca İbn Merdûye'nin tefsirinde, Taberânî'nin her üç Mu'cem'inde, el-Hatîb'in ve Ebû Nu'aym'ın eserlerinde ve diğer kitaplarda geçen hadisleri ele almıştır. Ancak ne yazıktır ki bu rivayetlerin uydurma olup olmadığına hükmederken kolaycı davranmıştır. Öyle ki Ebû Dâvûd'un Sünen'inde geçen bazı Zayıf, Hasen ve hatta Sahîh hadislere uydurmadır diyebilmiş ve bu sebeple birçok âlim tarafından eleştirilmiştir.[334]

4. *el-Muğnî ani'l-Hıfz ve'l-Kitâb bi-Kavlihim Lem-Yesih Şey'un fi-Haze'l-*

332 "*er-Risâletu'l-Mustatrefe*" s. 110.

333 "*er-Risâletu'l-Mustatrefe*" s. 112.

334 Bkz: "Mukaddimetu Tenzîhi'ş-Şerî'a" s. L. İbnu'l-Cevzî'nin Mevzû'ât kitabının bir nüshasının ikinci cüzü Daru'l-Kutub el-Mısriyye No: " E147" diğer bir nüshanın ise son cüzü "Hadis 488" rakamı altında mevcuttur ve her ikisi de yazmadır.

Bâb: Müellifi, Hâfız Ziyâuddin Ebî Hafs Ömer b. Bedr el-Mevsılî el-Hanefî'dir. (Vefatı H. 623)[335]

5- *el-Ehâdîsu'l-Mevdû'a-Elletî Yervîhâ'l-Âmme ve'l-Kussâs:*[336] Abdusselâm b. Abdullah (İbn Teymiyye) el-Harrâni'ye (Vefatı H. 652) ait bir risâle olup İmam Ahmed b. Abdulhalîm İbn Teymiyye'nin dedesidir. Müellifin mevzuât konusunda iki risâlesi daha olup, bu risalelerinde İbnu'l-Cevzî gibi şiddetli davranmıştır.[337]

6. *el-Bâ'is ale'l-Halâs min-Havâdisi'l-Kussâs:*[338] Müellifi, Hâfız Zeynuddin Abdurrahîm el-Irâkî'dir. (H. 725-806)

7. *el-Leâliu'l-Masnû'a Fi'l-Ehâdîsi'l-Mevdû'a:*Hâfız Celâluddin es-Suyûtî'ye (H. 849-911) aittir. Müellif bu eserinde İbnu'l-Cevzî'nin kitabını ihtisâr etmiş; ayrıca bazı düzeltmelerde bulunup Tarîh-i İbn Asâkir, İbnu'n-Neccâr, Müsned-i Firdevs ve Ebu'ş-Şeyh'in eserlerinde varid olan bazı bilgileri de bu kitaba eklemiştir.[339] Yine *Zeylu'l-Leâli'l-Masnu'a, et-Ta'akkubât ale'l-Mevdû'ât* ve *en-Nuketü'l-Bedî'ât* müellife ait diğer bazı eserlerdir.

8. *Tenzîhu'ş-Şerî'ati'l-Merfû'a Ani'l-Ahbâri'ş-Şenî'ati'l-Mevdû'a:* Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed (İbn Irâk) el-Kinânî'ye (Vefatı H. 963) aittir. Gayet kapsamlı olan bu eserinde müellif, Suyûtî'nin *Leâli* adlı eserine eklemeler yapmış; ayrıca bazı düzeltmelerde bulunmuştur. Müellif kitabını bir mukaddime ve iki bölüme ayırmış; birinci bölümde hadis uyduranların isimlerini ve onları yalancılıkla itham eden münekkitleri ele almıştır. İkinci bölümde ise uydurma hadislere yer vermiş ve bu hadisleri uydurmakla itham olunan râvîleri açıklamıştır. Kitap H. 1378 yılında iki cilt halinde Mısır'da basılmıştır.

9. *Tezkiretu'l-Mevdû'ât:* Hindistan muhaddislerinin imamı Cemâluddin Muhammed b. Tâhir b. Ali el-Fettenî'ye (Vefatı H. 986) ait bir eserdir. *Kânûnu'l-Ahbâri'l-Mevdû'a ve'r-Ricâlu'd-Du'afâ* müellifin diğer bir eseridir. Her iki kitap H. 1343 senesinde bir cilt halinde Kahire'de basılmıştır.

---

335 Kitap H. 1342 senesinde Kahire'de basılmıştır.

336 Yazma nüsha için bkz: Daru'l-Kutub el-Mısriyye No: "Mecâmi' 176"

337 Her iki eser için Daru'l-Kutub el-Mısriyye el yazmaları/mahtûtât bölümü "Mecâmi' 87" rakamına bakınız.

338 Suyûtî "Tahzîru'l-Havâs min-Ekâzîbi'l-Kussâs" adlı eserinin dokuzuncu faslında bu kitabı özetlemiş ve onuncu fasılda ise kitaba eklemelerde bulunmuştur. Suyûtî'nin söz konusu eseri H. 1351 yılında Mısır'da basılmıştır.

339 Bkz: "Mukaddimetu'l-Leâli" Kitap, H. 1317 yılında iki cilt halinde Mısır'da basılmıştır. Ayrıca, İbnu'l-Cevzî üzerine tâlikâtları ise M. 1886 yılında Hindistan'da basılmıştır.

10. *el-Keşfu'l-İlâhî an-Şedîdi'd-Da'f ve'l-Mevdû'i'l-Vâhî:* Muhammed b. Muhammed el-Huseynî es-Senderûsî'ye (Vefatı H. 1177) aittir. Müellif bu kitabında, çok zayıf, asılsız ve uydurma hadisleri derlemiştir.[340]

11. *el-Fevâidu'l-Mecmû'a Fi'l-Ehâdîsi'l-Mevdû'a:* Kâdı Ebû Abdullah Muhammedb. Ali eş-Şevkânî'ye (H. 1173-1255) ait bir eserdir. Selefin kitaplarından istifade etmiş ancak bazı hadislerin uydurma olduğuna hükmederken biraz fazla kolaycı davranmıştır. Nitekim bazı Hasen ve Sahîh hadisleri de uydurma kategorisine tabi tutmuştur ki, Abdulhayy el-Leknevî *Zaferu'l-Emânî* adlı eserinde bunlara işarette bulunmuştur.[341] Eser, H. 1380, M. 1960 yılında Mısır'da basılmıştır.

12. *Tahzîru'l-Müslimîn mine'l-Ehâdîsi'l-Mevdû'a ala-Seyyidi'l-Mürselîn:* Müellifi, Abdullah Muhammed el-Beşîr Zâfir el-Mâlikî'dir. (H. 1325) Bu eserinde müellif halk arasında şöhret bulmuş uydurma hadisleri ele almış ve bunları alfabetik sıraya göre düzenlemiştir. Ayrıca kitabına mevzuâta yönelik eserleri, kitapları ve risâleleri ele aldığı gayet faydalı bir giriş bölümü yazmıştır. Eser H. 1321, M. 1903 yılında Mısır'da basılmıştır.

Yukarıda arzetmiş olduğumuz eserlerin haricinde muhtelif konularda kaleme alınmış daha birçok kitap ve risâle vardır. Bu eserlerin hepsi ibâdet, muamelât veya diğer bâblardan herhangi birindeki uydurma hadisleri konu edinmektedir ki sayılamayacak kadar çoktur.

Bu eserlerin yanısıra insanlar arasında şöhret bulmuş hadislerle alakalı birçok eser yazılmış olup söz konusu hadisleri sahîh, zayıf veya uydurma olup olmadığı yönüyle ele almaktadır. Bu kitapların en meşhurlarından bazıları şunlardır:

1. *et-Tezkire fi'l-Ehâdîsi'l-Muştehire:* Bedruddin ez-Zerkeşî'ye (H. 745-794) ait bir eserdir.[342]

2. *el-Leâliu'l-Mensûre fi'l-Ehâdîsi'l-Meşhûre mimmâ-Ellefehu't-Tab'u ve-Leyse-Lehu Aslun fi'ş-Şer'(i):* Hâfız Şihâbuddin b. Hacer el-Askalânî'nin (H. 773-852) eseridir.[343]

3. *el-Makâsidu'l-Hasene fi-Beyâni Kesîri'n-Mine'l-Ehâdîsi'l-Muştehire*

---

340 Eserin yazma nüshalarından biri Daru'l-Kutub el-Mısriyye No: "M. Hadis 147" de mevcuttur.

341 "*er-Risâletu'l-Mustatrefe*" s. 114.

342 "*er-Risâletu'l-Mustatrefe*" s. 143.

343 Bkz: Beşîr ez-Zâfir "*Tahzîru'l-Müslimîn*" s. 15.

ale'l-Elsine: Hâfız ve Müverrih Muhammed b. Abdurrahmân es-Sehâvî'ye (831-902) aittir. Müellif bu eserini alfabetik sıraya göre düzenlenmiş ve aynı şekilde bâblara ayırmıştır. Çok güzel ve son derece faydalı bir kitap olup H. 1375, M. 1956 yılında Mısır'da basılmıştır.

Selef âlimlerinin bu konuda kaleme aldığı, ayrıca halefin de özetlediği daha birçok kitabı atlamak zorunda kaldım. Sadece bu konudaki temel kitaplarla yetindim ve Suyûti, es-Semhûdî, el-Menûfî, el-Halîlî, el-Ğuzzî el-Âmirî, el-Aclûnî el-Cerrâhî, İbn Cârullah, el-Beyrûtî ve daha birçok kimsenin eserlerine değinemedim.

Bütün bu eserler konumuzla alakalı en meşhur kitaplardır. Hadis ıstılahları ve hadis ilimleri, âlimlerin bu konulardaki görüşleri, makbûl veya merdûd hadisler ve bunun dışında birçok konuda nazım veya nesir halinde kaleme alınmış olan Mustalahu'l-Hadis kitapları ise sıralanamayacak kadar çoktur. Bundan öte herhangi bir muhaddisin hadis ıstılahları ilmiyle veya bir bölümüyle alakalı bir kitap veya risale yazmadığını görmek gerçekten de nadir bir şeydir.

Ayrıca 'İlelu'l-Hadis' 'Ğarîbu'l-Hadis' 'Muhtelifu'l-Hadis' vb. konularda da birçok eser kaleme alınmıştır.[344] Daru'l-Kutub el-Mısriyye, Dımeşk Zâhiriye Kütüphanesi veya bunların haricindeki herhangi bir İslâmî kütüphanenin el yazmaları bölümüne bir göz atılacak olursa eşine ender rastlanacak olan ilmî hazinelerle karşılaşılacaktır. Bütün bu eserler hadislerin Sahîh ve Zayıf olanlarının ayıklanmasında ayrıca sened ve metin itibariyle muhafaza edilmesinde en büyük paya sahiptir. Âlimlerimizin yıllar yılı yapmış oldukları çalışmalar sonucu ortaya çıkan bu eserlerin her biri, Allah'ın Kitabının tefsiri mahiyetinde olan Sünnet-i seniyyeyi himaye eden kaleler mesabesindedir. Allah diledikçe de böyle devam edecektir ki Cenâb-ı Hak: "*Kur'ân'ı kesinlikle biz indirdik; elbette onu yine biz koruyacağız.*" (Hicr/9) buyurmaktadır.

344 Hadis ve Hadis İlimleri konusunda kaleme alınan birçok eseri konu edinen *er-Risâletu'l-Mustatrefe* adlı esere bakınız.

Dördüncü Bölüm

HADİSLER NE ZAMAN TEDVİN EDİLDİ?

Bu bölümde;
hadislerin ilk ne zaman
tedvin edilmeye başlandığı, ilk tedvin sahifelerinin
hangileri olduğu ve hadislerin tedvinine dair
farklı görüşler ele alınmaktadır. (ed. notu)

Birinci Fasıl
HADİSLERİN TEDVİNİNE DAİR

1. İSLÂMİYET ÖNCESİ ARAPLARDA KİTÂBET

İlmî araştırmalar Arapların İslâm öncesi dönem içinde yazıyı bildiklerini göstermektedir. Araplar önemli buldukları olaylarını taşlara kazımak suretiyle kayıt altına almışlardır. Arkeolojik araştırmalar bunu, tarihi Mîlâdî üçüncü yüzyıla kadar ulaşan kesin bulgularla ispat etmiştir. Arap yazısını taşıyan eserlerin birçoğu Arap yarımadasının kuzey bölgelerine aittir.[1] Sebebi ise bu bölgelerin Rûm ve Fars medeniyetleriyle yakın bir ilişki içinde olmasıdır. Adiyy b. Zeyd el-İbâdî'nin (H. Ö. 35) büyüdüğü zaman babası tarafından okula/küttâba bırakıldığı, onun da Arapça'yı iyice kavradıktan sonra Kisrâ'nın divanına girdiği; ayrıca Kisrâ'nın divanında Arapça yazı yazan ilk kişi olduğu belirtilmektedir.[2] Bu ise cahiliye döneminde çocukların içinde yazı, şiir ve Arap tarihini öğrendikleri bazı okulların var olduğunu göstermektedir. Söz konusu okulların sorumluluğunu ise o toplum içinde belirli bir konuma sahip –Ebû Süfyân b. Ümeyye b. Abdi-Şems, Bişr b. Abdulmelik es-Sekûnî, Ebû Kays b. Abdi-Menâf b. Zühre, 'el-Kâtib' olarak isimlendirilen Amr b. Zurâre vb. gibi[3]– öğretmenler üstlenmiştir. Ebû Cufeyne yazı öğretimi için Medine'ye getirilmiş-

---

1 Bkz: "*Mesâdiru'ş-Şi'ri'l-Câhilî ve Kıymetuha't-Târihiyye*" s. 23–32. Bu konuyu detaylı bir şekilde ele almıştır.

2 Bkz: "*el-Eğânî*" c. II, s. 101–102.

3 Bkz: "*el-Muhabber*" s. 475. Bu isimleri "Eşrâfu'l-Mu'allimîn" başlığı altında zikretmiştir.

tir.[4] O dönem içinde Arapça yazı yazmasını bilen bazı Yahudiler de vardır. Bunun yanısıra Medine'deki bazı çocuklar da ilk dönemlerde Arapça yazıyı öğrenmiştir. Ayrıca İslâm geldiği zaman Evs ve Hazrec kabileleri içinde yazı yazabilen birkaç kişi bulunmuştur.[5]

Araplar yazı yazabilen, iyi ok atan ve çok iyi yüzen kimselere "el-Kâmil" ismini vermişlerdir.[6] Ancak şairlerin birçoğu hıfzları ve hâfızalarının güçlülüğüyle övünegelmiştir. Hatta bu şairlerden bazıları yazı yazmayı bildiklerini insanlardan dahi gizlemiş ve birilerinin bunu öğrenmesinden de çekinmişlerdir. Kendilerinin bu sırrını anlayan herhangi bir kimseye ise: "Sırrımı sakla! Hiç şüphesiz bu (yazıcılık) bizim nezdimizde ayıptır" demişlerdir.[7]

Bu açıklamalardan sonra bazı tarihçilerin "İslâm Mekke'ye girdiği zaman, burada yazı yazmayı bilen on küsur kimse vardı"[8] mealindeki sözlerinin, İslâm öncesi Arapların yazı bilgileri hakkındaki gerçekliği dakik bir şekilde yansıtmadığını düşünüyoruz. Aynı şekilde bunun sayı ve kesinlik itibariyle ele alınmasına da karşıyız. Bununla birlikte Arapların yazı bilgileri konusunda abartıya kaçmamız; ayrıca cahiliye döneminde Araplar içinde yazı yazmanın yaygın ve okur-yazar kimselerin çok olduğunu iddia edenlerin görüşleri doğrultusunda hareket etmemiz mümkün değildir. Nitekim bazı oryantalistler ve Arap yazarlar bu görüşlerini, Allah'ın bir ayet-i kerimede Arapları nitelendirmiş olduğu "ümmîlik" vasfını tevil ederek desteklemeye çalışmışlardır ki, söz konusu ayet şöyledir: "*O'dur ki ümmîler içinde, kendilerinden olan ve onlara Allah'ın âyetlerini okuyan, onları paklayan, onlara kitap ve hikmeti öğreten bir Peygamber gönderdi. Oysa onlar, önceden apaçık bir sapkınlık içinde idiler.*" (Cum'a/2) Bu kimselere göre ayette geçen ümmîlik ne yazıyla ve ne de ilmî ümmilikle alakalı olmayıp, sadece dinî ümmilik anlamındadır. Yani onlar(Araplar)ın, Kur'ân-ı Kerimden önce herhangi bir dinî kitapları yoktur; dolayısıyla da dinî bakımdan ümmîdirler. Yine onlar, Ehl-i Kitap mensubu Tevrât ve İncîl sahibi Yahudî ve Hıristiyanlar gibi de değildirler.[9] Bu

---

4 Bkz: Taberî "*Târîhu'l-Ümem ve'l-Mulûk*" c. V, s. 42.

5 Bkz: "*Futûhu'l-Buldân*" s. 459.

6 Bkz: İbn Sa'd "*et-Tabakât*" c. III, b.2, s. 136. "*Uyûnu'l-Ahbâr*" c. II, s. 168. "*Futûhu'l-Buldân*" s. 459.

7 "*el-Eğânî*" c. XVI, s. 116. Bu Zi'r-Rumme'den rivayet edilen görüştür.

8 Buna yönelik bir örnek için bkz: "*Kabûlu'l-Ahbâr*" s. 64. Tarihçilerin (Araplarda yazı yazma oranı az idi) ibareleri için bkz: İbn Sa'd "*et-Tabakât*" c. III, b.2, s. 83 ve c. III, b.2, s. 77.

9 "*Mesâdiru'ş-Şi'ri'l-Câhilî ve Kıymetuha't-Târihiyye*" s. 45.

lafzın delilsiz bir şekilde bu anlama hamledilmesi imkân dışıdır. Çünkü bu; ümmîler -ki onlar Araplardır (Şerî'atın cahilleri)- tefsiri ile Hz. Peygamberin nitelendirilmiş olduğu ümmîlik vasfının tefsiri arasında bir ayrımı gerektirmektedir. Ayet ise şöyledir: "*Onlar ki, o ümmî peygambere uyarlar...*" (A'râf/157) Ayette geçen ümmîlikten murad, Hz. Peygamberin okuma ve yazma bilmediğidir. Bu sebeple anlamda böyle bir ayrım yapılmasına gerekçe olmadığı gibi bunu doğrulayacak herhangi bir delil de yoktur. Dolayısıyla lafzın bu iki anlamdan birine hamledilmesi gerekmektedir ki, ayette aslolan okuma ve yazma bilmemektir.[10] Resûl-i Ekrem (ayette geçen) ümmîliğin anlamını şüpheye mahal bırakmayacak bir şekilde açıklamıştır. Şeyhân ve Ashab-ı Sünen Hz. Peygamber'in şu hadisini tahric etmişlerdir ki şöyle buyurmaktadır: "*Bizler ümmî bir ümmetiz/milletiz, ne yazı ne de hesap biliriz. Ay, şöyle şöyledir...*"[11]

2. NEBEVÎ ASIRDA VE İSLÂM'IN İLK DEVİRLERİNDE KİTÂBET

Cahiliye dönemine nazaran yazının Hz. Peygamber döneminde daha bir yaygınlaştığı muhakkaktır. Kur'ân-ı Kerim ilmi teşvik ettiği ölçüde Hz. Peygamber de teşvik etmiştir. Tabiatıyla İslâm Risâleti okuyan ve yazan öğretmenlerin çoğalmasını gerektirmiştir. Vahiy bir yana devlet yazışmaları, anlaşmalar, misâklar vb. şeyler kâtiplere ihtiyaç duymuştur. Gerçekten

---

10 Dr. Nâsıruddin Esed "ümmîler" kelimesinin "Şerî'atın cahilleri" anlamındaki tefsirini tercih etmiştir. Yani okuma ve yazmayla alakalı olmayan dinî ümmîlik anlamını ki, bu görüşünü bazı argümanlarla desteklemeye çalışmıştır, bkz: "*Mesâdiru'ş-Şi'ri'l-Câhilî ve Kıymetuha't-Târihiyye*" s. 45. Dr. Subhî Sâlih ise; oryantalistlerin itimat ettiği bu görüşü ve onların Hz. Peygamberin okuma yazma bildiği, ayrıca Araplar gibi ümmilikle nitelendirilmesinin O'nun okuma yazma bilmediği anlamına gelmeyeceği yönündeki iddialarını da gayet güzel bir şekilde tartışmış ve gerekli cevapları vermiştir, bkz: "*Ulûmu'l-Hadîs ve Mustlahâtuhu*" s. 2-4 ve dipnotları.

11 Hadisin devamı ise şöyledir: "*Böylece, yani bir defasında yirmi dokuz, bir defasında otuzdur*" Bkz: "*Fethu'l-Bârî*" c. V, s. 28-9. "*Sahîhu Müslim*" c. II, s. 761, Hadis No: 15. Hadis birçok yolla rivayet edilmiştir. Hz. Peygamber, bunu Ramazan hilâlinin görülmesi münasebetiyle söylemiştir. Muhaddislerin cumhûru buradaki ümmetten kastın Arap ümmeti/milleti, ümmîlikten kastın ise okuma yazma ümmîliği olduğu görüşündedirler. Araplara ümmîler denilmesinin sebebi ise, içlerinde yazma oranının çok az olmasıdır. Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: "*O'dur ki ümmîler içinde, kendilerinden olan bir Peygamber gönderdi...*" Bu, Araplar arasında yazı yazan, hesap yapanlar vardı diye reddedilemez. Çünkü o dönem içinde Araplar arasında kitâbet çok az ve nadirdir. Buradaki hesaptan kasıt ise yıldızların ve seyirlerinin hesabıdır. Bunu da çok az bir istisna olmak üzere bilmemişlerdir. Bu konuda tafsilatlı bilgi için bkz: "*Fethu'l-Bârî*" c. V, s. 28-9.

de İslâm sonrası kâtiplerin sayısı yeni devletin ihtiyaçlarını karşılamak üzere gün geçtikçe artmıştır. Sadece Hz. Peygamberin vahiy kâtiplerinin sayısı neredeyse kırka ulaşmıştır. Bu kâtiplerin yanısıra sadaka, borçlar, muamelât ve farklı farklı dillerde mektuplar yazabilen kâtipler bulunmuştur.[12] Tarihçilerin, Hz. Peygamberin vahiy kâtipleri diye zikretmiş olduğu isimler tafsilat yollu değildir. Aksine sadece O'nun huzurunda sürekli bir şekilde kâtipliğe devam eden kimseleri zikretmişlerdir. Bu durum Mes'ûdî'nin şu cümlelerinden de açıkça anlaşılmaktadır: "Bizler Hz. Peygamberin kâtiplerinden, sadece kitâbeti sabit olan, günlerini bununla geçiren ve uzun bir süre bu işe devam edip, kendisinin bu şekil üzere kâtipliği hakkında sahih bir rivayet bulunan kimseleri zikrettik. Yoksa bir, iki veya üç kez bir şeyler yazmış olan kimseleri ele almadık. Çünkü böyle biri, bu haliyle kâtip olarak isimlendirilmeyi ve Hz. Peygamberin kâtipleri topluluğuna ilhak edilmeyi haketmez."[13]

Hicret sonrası İslâm Devletinin istikrarı ile birlikte kâtiplerin sayısı daha bir artmıştır. Resûlullah (s.a.s.)'in mescidi bir yana Medine'nin diğer dokuz mescidi Müslümanların dikkatlerinin odaklandığı merkezler olmuştur.[14] Buralarda Kur'ân-ı Kerim'i, İslâm'ın esaslarını, okuma ve yazmayı öğrenmişlerdir. Ayrıca okuma ve yazma bilen Müslümanlar gönüllü olarak kardeşlerinin eğitimini üstlenmişlerdir. Kanaatimce bu öğretmenlerin ilkleri Sa'd b. Rebî' el-Hazrecî –kendisi on iki nakîbden biridir–,[15] Beşîr b. Sa'îd b. Sa'lebe,[16] Ebân b. Sa'îd b. el-Âs[17] (r.a.) ve diğer kimselerdir.

---

12 Bkz: Muhammed b. Ali b. Hadîd el-Ensârî "*el-Misbâhu'l-Mudî' fî-Kuttâbi'n-Nebî el-Ümmî ve Rusuluhu İlâ-Mulûki'l-Arz min-Arab ve Acem*" Haleb-Mektebetu'l-Evkâf el yazması No: 270. s. 16-40. Konuyu detaylı bir şekilde ele almıştır.

13 "*et-Tenbiyetu ve'l-İşrâf*" s. 246.

14 Bkz: "*Mesâliku'l-Ebsâr fî-Memâliki'l-Emsâr*" s. 131.

15 H. 3. yılda vefat etmiştir, bkz: İbn Sa'd "*et-Tabakât*" c. III, b.2, s. 77 ve 141. (*Nakîb*: Çoğulu Nukebâ olup, Akabede Hz. Peygambere biat eden ve Hz. Peygamberin elçileri olarak Medine'ye geri dönüp, orada İslamı tebliğ eden on iki Medineli Müslümandır. Çev.)

16 H. 12. yılda vefat etmiştir. Bkz: İbn Sa'd "*et-Tabakât*" c. III, b.2, s. 83. "*Tehzîbu't-Tehzîb*" c. I, s. 464. "*el-İsâbe*" c. I, s. 63.

17 Bkz: "*el-İsâbe*" c. I, s. 10-11. "*el-Misbâhu'l-Mudî*'-" s. 16. Ebân b. Sa'îd'in vefatı konusunda ihtilaf vardır. H. 13 veya H. 15 yılında vefat ettiği belirtilmekle birlikte vefatı hakkında başka görüşler de vardır. Ancak doğru olan Hz. Osmân'ın hilafetine kadar yaşamış olduğudur. Ben de bu görüşü kabul etmekteyim. Zira kendisi Hz. Osmân döneminde Zeyd b. Sâbit ile birlikte Mushafların çoğaltılmasına iştirak eden Sahabîlerden biridir, bkz: "*Sahîhu'l-Buhârî bi-Hâşiyeti's-Sindî*" c. III, s. 225-226. Ayrıca "*Zeyd b. Sâbit el-Ensârî*" adlı kitabımızın 35. sayfasına bakılabilir.

Bu mescidlerin yanısıra içinde çocukların Kur'ân-ı Kerim'i, ayrıca okuma ve yazmayı öğrendikleri mektepler de bulunmuştur.[18] Bu arada Bedir Gazvesinin Medine çocuklarının eğitimi üzerindeki katkısını unutmamak gerekir. Bu da Resûlullah (s.a.s.)'in Bedir esirlerinden okuma yazma bilen kimseler için Medine çocuklarından on çocuğa okuma ve yazma öğretmesi karşılığında serbest kalacağı iznini vermesiyle olmuştur.[19] Okuma ve yazma eğitimi sadece erkeklerle sınırlı kalmayıp kadınları da kapsamıştır. Kadınlar söz konusu bu eğitimi evlerinde almışlardır. Ebû Bekr b. Süleymân b. Ebî Hasme, Şifâ bt. Abdillah'tan, onun şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Hafsa'nın yanındaydım, Resûlullah (s.a.s.) çıkageldi. Bana: '*Buna yazı yazmayı öğrettiğin gibi nemle kurduna karşı rukye yapmayı da öğretsene!*' dedi."[20]

Daha sonraları eğitim alanları genişlemiştir. Sahabîlerin farklı beldelere yayılmalarıyla birlikte eğitim de İslâm beldelerinin dört bir yanına yayılmıştır. Böylece ilim halkaları çoğalmış ve mescitlerde düzenli bir hâl al-

---

18 Goldziher "*Dâiretu Me'arifi'l-Edyân ve'l-Ahlâk - Dinler ve Ahlâk Ansiklopedisi*"nde, Müslümanların ilk dönem eğitimlerine yönelik önemli bir makale yazmıştır. Bu makalesinde İslâm'ın öğretileri ve Kur'ân-ı Kerimin öğretildiği mekteplerin/küttâb erken bir tarihte kurulduğunu ispat etmeye çalışmış ve bunların tarihi, İslâm'ın ilk dönemlerine kadar gitmektedir, demiştir. Söz konusu görüşünü aşağıdaki argümanlarla temellendirmiştir:

a. Ümmü Seleme –Hz. Peygamberin hanımlarından biri– bir keresinde bu küttâb hocalarından birine haber gönderip, kendisine pamuk ditme ve eğirmede yardımcı olacak bazı öğrenciler göndermesi talebinde bulunmuştur.

b. İnsanı nazarın şerrinden koruyan dua biçimini ezbere bilen Amr b. Meymûn bu duayı, Sa'd b. Ebî Vakkâs'a isnad etmiştir ki, Sa'd bu duayı kendi çocuklarına öğretmiş, ayrıca bir öğretmenin öğrencilerine yaptığı şekilde kendilerine yazmıştır.

c. 'İbn Ömer' ve 'Ebû Useyyid' bir münasebetle küttâba uğramışlar ve bu öğrencilerin dikkatini çekmiştir.

d. Yazı yazmak için kullanılan özel levhalar çok erken bir dönemde var olmuştur. Nitekim Ümmü Derdâ'dan, onun bu tür bir levha üzerine hikmetli ibareler yazdığı rivayet edilmiştir ki bunu, kendisine okuma yazma öğrettiği bir çocuğun taklit etmesi için yapmıştır. Bkz: Dr. Ahmed Şelebî "*Tarihu't-Terbiyeti'l-İslâmiyye*" s. 26. Beyrut baskısı yıl 954.

Bizler –Küttâbların varlığını teyid edici mahiyette olan- bu argümanlara şu bilgileri de ekleyebiliriz: Osmân b. Ubeydullah'ın rivayeti şöyledir: "Ebû Hureyre'yi sakalını kınalarken gördüm. Bizler o zaman küttâbdaydık." Bkz: İbn Sa'd "*et-Tabakât*" c. IV, b.2, s. 59. Ayrıca Zeyd b. Sâbit de bu küttâblardan birinde eğitim görmüştür, bkz: "*Müsnedu İmam Ahmed*" c. V, s. 259.

19 Bkz: İbn Sa'd "*et-Tabakât*" c. II, b.1, s. 14.

20 "*Sünenu Ebî Dâvûd*" c. II, s. 337. Nemle: İnsanın yan taraflarında çıkan yaralardır. Enes'ten rivayet edilen bir hadis şöyledir: "Resûlullah (s.a.s.) bizlere, göz değmesine, zehire/humme ve karınca kurduna karşı rukye yapmamıza izin verdi." Hadiste geçen humme, zehir anlamındadır, bkz: "*Sahîhu Müslim*" c. IV, s. 1725, Hadis No: 58.

mıştır.[21] Bu ilim halkalarından bazıları neredeyse bin küsur ilim talebesini barındırmıştır.[22] Aynı şekilde öğretmenlerin sayısı da artmıştır.[23] Bu mektepler İslâm topraklarının her tarafına yayılmış ve öğrencilerle dolup taşmıştır. Öyle ki öğrenciler bazen bu mekteplere sığmaz olmuşlardır. Örneğin bu öğretmenlerden biri olan Dahhâk b. Muzâhim kendi mektebindeki öğrencilerin sayısı üçbine ulaştığı için onları kontrol etmek amacıyla bir eşek sırtında dolaşmak zorunda kalmıştır.[24] Ayrıca kendisi bu iş karşılığında herhangi bir ücret de almamıştır.[25]

Hicrî birinci asrın sonlarına doğru ilmî hareketlilik daha da artmış ve bu ilmî gelişmelerin izlerini taşıyan merkezler ortaya çıkmıştır. Örneğin Abdulhakem b. Amr b. Abdullah b. Safvân el-Cumehî bir ev kiralamış ve içine satranç, tavla, dama takımlarının yanısıra her ilimle alakalı kitaplar/defterler koymuştur. Ayrıca duvarlara askılar yerleştirmiştir gelen kimseler elbiselerini bu askılara asmış, ondan sonra ya bir kitap alıp okumuş veya birileriyle istediği herhangi bir oyunu oynamıştır.[26]

Bu bilgileri arzettikten sonra hadislerin Hz. Peygamber döneminde

---

21 İlmî dinamizm ve ilim halkalarının düzeni hakkındaki rivayetlerden biri şöyledir: "Ebu'd-Derdâ (h. -32) sabah namazını Dımeşk Camiinde kıldıktan sonra, insanlar, kendisinden eğitim almak üzere onun etrafını sarmışlardır. O da bu kimseleri onarlı gruplara ayırmış ve her grubun başına bilgili bir sorumlu atamıştır. Kendisi ise mihrapta durup onları denetlemiştir. İçlerinden biri hata yaptığı zaman başlarındaki sorumluya başvurmuş, sorumlu hata yaptığı zaman da Ebu'd-Derdâ'ya başvurmuştur" bkz: "*Gâyetu'n-Nihâye fi-Tabakâti'l-Kurrâ*" c. I, s. 606 ve İbn Asâkir "*Tehzîbu't-Tarihi'l-Kebîr*" c. I, s. 69.

22 Müslim b. Mişkem şöyle demiştir: "Ebu'd-Derdâ bana: 'Benim yanımda Kur'ân okuyan kimseleri sayıver!' dedi. Ben de onun emri üzerine bu kimseleri saydım ki, sayıları bin altıyüz küsur kadardı. Her on kişinin başında bir okutman vardı ve Ebu'd-Derdâ bunların başında dururdu. Herhangi bir sorun çıktığında ise Ebu'd-Derdâ'ya başvurulurdu." Bkz: "*Gâyetu'n-Nihâye fi-Tabakâti'l-Kurrâ*" c. I, s. 607. Ayrıca bkz: İbn Asâkir "*Tehzîbu't-Tarihi'l-Kebîr*" c. I, s. 69.
İlim halkaları, Abdulmelik b. Mervân döneminde büyük bir dereceye ulaşmıştır; kendisi Mescid-i Harâmda; Atâ, Sa'îd b. Cübeyr, Meymûn b. Mihrân, Mekhûl ve diğer kimselerin ilim halkalarını görünce bu durum onun çok hoşuna gitmiş ve Kureyş kabilelerine ilmi muhafaza etmeleri için teşvikte bulunmuştur. Tafsilat için bkz: "*el-Muhaddisu'l-Fâsıl*" s. 35-36.

23 Ebû Ali Ahmed b. Ömer b. Ruste bu dönem içindeki birçok öğretmeni ele almıştır. Bkz: "*el-E'lâku'n-Nefîse*" c. VII, s. 216-7. Bu kimseleri "Sina'atu'l-Eşrâf" başlığı altında zikretmiştir. Ayrıca bkz: "*el-Muhabber*" s. 379, 475-477. Bu öğretmenlerin birçoklarını tafsilatlı bir şekilde ele almıştır.

24 Bkz: "*Mu'cemu'l-Udebâ*" c. XII, s. 16. Mısır baskısı. Dahhâk b. Muzâhim H. 105 yılında vefat etmiştir.

25 Bkz: "*el-E'lâku'n-Nefîse*" s. 216.

26 Bkz: "*el-Eğânî*" c. IV, s. 253.

resmî bir tedvîne tabi tutulmadığını görmekteyiz ki, aynı şekilde Kur'ân-ı Kerim de böyle bir tedvîne tabi tutulmamıştır. Dolayısıyla hadislerin Hz. Peygamber döneminde tedvîn edilmemesini sağlayan sebeplerin perde arkasını araştırmamız gerekmektedir.

Bu araştırmamızın daha başında belirtmemiz gerekir ki o dönem içinde tedvînin yapılmamasını basmakalıp bazı sebeplerle açıklamayı adet haline getirmiş yazarların, söz konusu sebeplerini teslim etmemiz mümkün değildir. Ayrıca bu kimselerin; 'Hz. Peygamber döneminde tedvînin az olmasının temel sebebi her şeyden önce yazı araçlarının nadirliği, kâtiplerin azlığı ve yazılarının iyi olmaması gibi sebeplere dönüktür'[27] yönlü görüşlerine de katılamayız. Hz. Peygamberin vahiy kâtipliğini üstlenen kimselerin sayısı otuz küsuru aşmışken ve bunun haricinde diğer yazım işlerine bakan kâtiplerin mevcudiyeti ortadayken böyle bir görüşü teslim etmemiz; ayrıca kâtiplerin azlığı ve yazıyı iyi derecede bilmedikleri türünden gerekçeleri kabullenmemiz mümkün değildir. Zira aralarında Zeyd b. Sâbit ve Abdullah b. Amr b. el-Âs örneklerinde olduğu gibi yazıyı son derece iyi bilen kimseler vardır. Eğer –farz-ı muhal– yazı araçlarının nadirliği ve temininin zorluğu iddiasını kabul edecek olsak dahi, buna, Müslümanların Kur'ân'ı tedvîn etmeleri ve bu konuda herhangi bir zorlukla karşılaşmamaları gerçeği reddiye olarak yeter. Eğer onlar hadisleri tedvîn etmeyi dileselerdi bu iş için gerekli araçları temin etmek kendilerine hiç de zor gelmezdi; Resûlullah (s.a.s.)'in izniyle hadis yazan kimselere zor gelmediği gibi. Öyleyse bunu engelleyen başka sebepler vardır ki, bizler söz konusu bu sebepleri Hz. Peygamber'den; ayrıca Sahabe ve Tâbi'în'den sabit olan rivayetlerde bulmaktayız. Böylelikle göreceğiz ki hadislerin muhafazasını sağlayan tedvîn, belirli merhalelerden geçmiş ve hadisleri denetimsizlikten korumuştur. Bu işte kalem ve hâfıza bir arada Hadis-i Şeriflerin hizmetine adanmıştır. Şimdi Sünnetin tedvîn gerçeğine ışık tutan bu rivayetleri arzetmeye çalışacağız:

---

[27] Bkz: "*Te'vîlu Muhtelifi'l-Hadis*" şöyle demiştir: "Bunun –İbn Amr b. el-Âs'ın- haricinde Sahabîlerin hepsi ümmî olup içlerinden sadece bir iki kişi yazı yazabilmiş, ayrıca yazsa bile bu işi ne iyi bir derecede ve ne de hecelemeye uygun yapabilmiştir." Hiç şüphesiz böyle bir tespit, Müslümanların yazı eğitimine dair aktarmış olduğumuz bilgilerle çelişmektedir. İbn Kuteybe'nin bu genellemesi herhangi bir delile istinat etmemektedir. Bkz: "*Mukaddimetu İbn Haldûn*" s. 543.

A. Kitâbet Konusunda Hz. Peygamber (s.a.s.)'den Rivayet Olunan Haberler

a. Kitâbetin Yasak Oluşuna Dair Rivayetler

1. Ebû Sa'îd el-Hudrî (r.a.), Resûlullah (s.a.s.)'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: "*Benden (Kur'ân harici bir şey) yazmayınız! Her kim benden, Kur'ân harici bir şey yazmışsa onu imha etsin.*"[28] Bu hadis, bu konuda Hz. Peygamberden rivayet olunan en sahih hadistir.

2. Yine Ebû Sa'îd el-Hudrî: "Hz. Peygamber (s.a.s.)'in kitâbet konusunda bizlere izin vermesi için gayret ettik, ancak kabul etmedi" demektedir. Ondan gelen başka bir rivayette ise: "Hz. Peygamberden kitâbet için izin istedik, ancak bizlere izin vermedi" demiştir.[29]

3. Ebû Hureyre (r.a.)'ın şöyle dediği rivayet olunmuştur: "Bir gün biz hadis yazıyorken Resûlullah (s.a.s.) yanımıza geldi ve: '*Bu yazdıklarınız nedir?*' diye sordu. Biz de: 'Sizden işitmiş olduğumuz hadislerdir' dedik. Bunun üzerine Hz. Peygamber: '*Allah'ın kitabı haricinde kitap mı (istiyorsunuz)? Bilir misiniz? Sizden önceki milletler, ancak Allah Teâlâ'nın kitabına rağmen yazmış oldukları kitaplardan dolayı sapmışlardır*' dedi."[30]

b. Kitâbetin Cevâzına Dair Rivayetler

1. Abdullah b. Amr b. el-Âs (r.a.) şöyle demiştir: "Resûlullah (s.a.s.)'den duyduğum her şeyi ezberlemek gayesiyle yazıyor idim ki, Kureyşliler beni bundan nehyedip: 'Resûlullah (s.a.s.) hem rıza, hem de öfke hallerinde konuşan bir beşer olduğu halde O'ndan duymuş olduğun her şeyi yazıyor musun!?' dediler. Bunun üzerine yazmayı bıraktım ve bu durumu Resûlullah (s.a.s.)'e zikrettim. Hz. Peygamber eliyle ağzına işaret ederek: '*Yaz(maya devam et)! Nefsim yed-i kudretinde olan(Allah)a yemin olsun ki buradan haktan başka bir şey çıkmaz*' buyurdular."[31]

---

28 "*Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*" c. XVIII, s. 129. "*Câmi'u Beyani'l-İlm ve Fadlihi*" c. I, s. 63.

29 "*el-Muhaddisu'l-Fâsıl*" Dımeşk nüshası c. IV, s. 5. "*el-İlmâ'-*" s. 28. Benzeri: "*Takyîdu'l-İlm*" s. 32-33.

30 "*Takyîdu'l-İlm*" s. 34.

31 "*Sünenu'd-Dârimî*" c. I, s. 125. Benzeri: c. I, s. 126. Yine benzeri birçok yolla rivayet edilmiştir. Bkz "*Takyîdu'l-İlm*" s. 74-83. "*Câmi'u Beyani'l-İlm ve Fadlihi*" c. I, s. 71. "*el-İlmâ'-*" s. 27.

2. Ebû Hureyre (r.a.) şöyle demiştir: "Resûlullah (s.a.s.)'in Ashabı arasında benden daha çok hadis sahibi hiç kimse yok idi. Abdullah b. Amr hariç; zira o hadisleri yazıyor, ben ise yazmıyordum."[32]

3. Ebû Hureyre'den rivayet edilmiştir: Ensâr'dan bir zât, Hz. Peygamberin (meclislerine katılır ve) hadislerini dinler, ancak bunları ezberleyemez ve daha sonra Ebû Hureyre'ye sorar, o da kendisine anlatır. Bilahare ezberinin kıtlığından dolayı Hz. Peygambere yakınır. Hz. Peygamber de kendisine: *(Eliyle yazıyı işaret ederek) "Ezberine sağ elinle yardımcı ol"* buyurur.[33]

4. Râfi' b. Hadîc'den rivayet edildiğine göre o şöyle demiştir: "Bizler: 'Ey Allah'ın Resûlü, sizden çok şey duyuyoruz. Bunları yazalım mı?' diye sorduk. Hz. Peygamber de: "*Yazınız. (Herhangi bir) mahzuru yoktur*" buyurdular."[34]

5. Enes b. Mâlik, Hz. Peygamberin: "*İlmi yazıyla kaydediniz*" dediğini rivayet etmiştir.[35]

6. Hz. Peygamberin, Amr b. Hazm ve başkaları için sadaka, diyetler, ferâiz ve sünen kitaplarını yaz(dır)dığı rivayet olunmuştur.[36]

7. Ebû Hureyre'den rivayetle: Allah (c.c), Peygamberine Mekke'nin fethini nasip eylediği zaman Resûlullah (s.a.s.) ayağa kalkıp insanlara hitap etmişti. Ebû Şâh denilen Yemen'li bir adam ayağa kalktı ve: "Ey Allah'ın Resûlü, benim için (bu hutbeyi) yazıverin" dedi. Bunun üzerine Hz.

---

32 "*Fethu'l-Bârî*" c. I, s. 217.

33 "*Takyîdu'l-İlm*" s. 65 ve 66. "*el-Câmi'u li-Ahlaki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'*-" s. 50. Tirmizî de bu hadisi Ebû Hureyre yoluyla tahric etmiştir, bkz: "*Tavdîhu'l-Efkâr*" c. II, s. 353.

34 "*Takyîdu'l-İlm*" s. 72-73. "*el-Muhaddisu'l-Fâsıl*" Dımeşk yazması c. IV, s. 3. Ayrıca bkz: "*Tavdîhu'l-Efkâr*" c. II, s. 353. Menâr müellifi Seyyid Reşîd Rıza bu hadise zayıf diye hükmetmiştir. Bkz: "Mecelletu'l-Menâr" 10/763. Reşîd Rıza'nın kitâbete ruhsat veren hadisler konusundaki görüşü için bkz: Menâr c. 10, s. 765 ve 766.

35 "*el-Câmi'u li-Ahlaki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'*-" s. 44. "*Takyîdu'l-İlm*" s. 69. "*Câmi'u Beyani'l-İlm ve Fadlihi*" c. I, s. 72. Muhammed Reşîd Rıza, senedinde Abdulhamid b. Süleymân olduğu için bu hadise zayıf diye hükmetmiştir. Zehebî'nin de bu kişi hakkında cerh içerikli sözleri vardır. Aynı şekilde bu hadise, Abdullah b. el-Muemmel yoluyla da zayıftır demiştir. Bu kişi hakkında İmam Ahmed ise (hadisleri münkerdir) demiştir. Bkz: "*Mecma'u'z-Zevâid*" c. I, s. 152. Derim ki: Bunun haricinde söz konusu hadis İsmail b. Yahyâ→İbn Ebî Züeyb→Amr b. Şu'ayb→babası→dedesi yoluyla da rivayet edilmiştir ki, kendisi bu hadiste teferrüt etmesi dolayısıyla ta'n edilemez. Bkz: "*Takyîdu'l-İlm*" s. 69. Seyyid Reşîd Rıza ise öncekilerin yoluyla gelen hadise zayıftır demiştir ki, İsmail b. Yahyâ'nın bu rivayeti ta'n edilemez. Bkz: "Mecelletu'l-Menâr c. 10, s. 763-766.

36 Bkz: "*Câmi'u Beyani'l-İlm ve Fadlihi*" c. I, s. 71.

Peygamber: "*Onun için (bu hutbeyi) yazınız!*" diye emir buyurdular."[37] Ebû Abdurrahmân (Abdullah b. Ahmed) bu hadis hakkında şöyle demektedir: "Hadislerin yazılması konusunda bu hadisten daha sıhhatli bir şey rivayet olunmamıştır. Çünkü Hz. Peygamber onlara emir buyurmuş ve: "*Ebû Şâh için yazınız!*" demiştir."[38]

8. İbn Abbâs'ın şöyle dediği rivayet olunmuştur: "Hz. Peygamberin (vefatı öncesi hastalığında) acıları şiddetlenince: '*Bana bir sayfa (kitap) getirin de size bir vasiyet (kitap) yazayım ki, ondan sonra dalâlete düşmeyesiniz*' buyurdular. (Orada bulunan) Hz. Ömer: 'Hz. Peygamberi ıstırap bürümüş (olmalı), yanımızda Allah'ın kitabı var, bu bize yeterlidir' dedi. Bilahare aralarında ihtilafa düştüler ve gürültü fazlalaştı. Bunun üzerine Hz. Peygamber: '*Kalkın yanımdan, huzurumda çekişme câiz değildir*' dedi."[39] Resûlullah (s.a.s.)'in bu talebi O'nun, Kur'ân harici bir şey yazmak istediğini açıkça göstermektedir. Yazmak istediği bu şeyin Sünnet/Hadis kategorisine gireceğinde ise şüphe yoktur. Hastalığından dolayı bunu yazamamış olması ise bunu yapmak istediği gerçeğini nefyetmez. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.s.) o vakitlerde ömrünün son günlerindedir. Böylece anlaşılmaktadır ki Hz. Peygamber muhtelif vakitlerde, çeşitli münasebetlerde ve birçok noktada özel ya da genel anlamda kit¢ete izin vermiştir.

Hz. Peygamberin kitâbete izin verdiğini gösteren rivayetler arasında özel olanların –Ebû Şâh'a vermesi gibi– varlığı bir yana genel anlamda izin verdiği rivayetler de vardır ki, bunları özele indirgemek olmaz. Abdullah b. Amr'a; ayrıca hâfızasının iyi olmamasından yakınan Ensârlı adama kitâbet konusunda vermiş olduğu izin gibi. Bu bağlamda Enes ve Râfi' b. Hadîc yollu rivayetleri şahit makamında ele alabiliriz. Her ne kadar bu rivayetler hakkında münakaşa söz konusu olsa bile, bunların farklı rivayet yolları çoktur ve bunlardan biri diğerini güçlendirmektedir. Bütün bu rivayetler konusunda âlimlerin bazı görüşleri vardır ki, bunları aşağıdaki şekilde özetlemeye çalışacağım:

Âlimler, kitâbet izni ve yasağı konusunda varit olmuş rivayetler ara-

---

37 "*Müsnedu İmam Ahmed*" c. XII, s. 232. "*Fethu'l-Bârî*" c. I, s. 217. "*Câmi'u Beyani'l-İlm ve Fadlihi*" c. I, s. 70. "*Takyîdu'l-İlm*" s. 86.

38 "*Müsnedu İmam Ahmed*" c. III, s. 24-25, Hadis No: 7246.

39 "*Fethu'l-Bârî*" c. I, s. 218. "*Sahîhu İmam Müslim*" c. III, s. 1257 ve 1259. İbn Sa'd "*et-Tabakât*" c. II, s. 36 ve 37.

sında te'lif yoluna gitmeye çalışmışlardır. Bunları dört ana görüş halinde şöylece sıralayabiliriz:

Birinci görüş: Bazı âlimler Ebû Sa'îd el-Hudrî'nin hadisi 'mevkûf aleyh'tir[40] ve delil olarak kullanılmaya elverişli değildir, demişlerdir. Bu görüş Buhârî ve diğer bazı kimselerden rivayet olunmuştur.[41] Ancak bizler bu görüşü kabul edemeyiz. Çünkü hadis İmam Müslim tarafından tahric edilmiştir ve sahihtir. Ayrıca, Ebû Sa'îd el-Hudrî'den rivayet ettiğimiz: "Hadis yazmak için Hz. Peygamberden izin istedim, ancak bana izin vermedi"[42] rivayeti de hadisin sıhhatini tevsik ve teyid etmektedir.

İkinci görüş: Kitâbet sadece İslâm'ın ilk dönemlerinde ve hadislerle Kur'ân'ın karışabileceği çekincesiyle yasaklanmıştır, diyenlerin görüşüdür. Müslümanların sayısının çoğalması, Kur'ân'ı, bu konuda cehalete mahal bırakmayacak bir derecede öğrenmeleri ve hadislerden temyiz etmeleri sonucunda bu çekinceleri zail olmuştur. Bilahare buna binaen verilmiş olan yasak hükmü nesholunmuş ve yerini izin hükmü almıştır.[43] er-Râmehürmüzî bu konuda şöyle demiştir: 'Ebû Sa'îd'in "Hz. Peygamber (s.a.s.)'in kitâbet konusunda bizlere izin vermesi için gayret ettik, ancak kabul etmedi' hadisi, kanımca Hicretin evvelinde ve Kur'ân yerine hadisle iştigal olunmasından emin olunmadığı zamanlarda mahfuz idi."[44] Nesh yönlü görüş, İbn Kuteybe'nin de bu rivayetlerden çıkarsamış olduğu iki anlamdan biridir ki şöyle demiştir: "Birincisi; Sünnetin sünnetle neshi kapsamında olmasıdır. Sanki O (s.a.s.) ilk etapta sözlerinin yazılmasını yasaklamış, daha sonra ise sünnetlerin çoğalıp da hıfzı aştığını görünce yazılmasını ve kaydedilmesini uygun bulmuştur..."[45] Birçok âlimin görüşü de bu doğrultudadır. Allâme ve muhakkik Üstad Ahmed Muhammed Şâkir de bu görüşü tercih etmiştir.[46] Bu konudaki görüşünü kitâbete cevaz veren ri-

---

40 *Mevkûf Aleyh:* Senedi, sahabî'de kalan, öteye geçmeyen hadis. Bu durumda hadisin *merfû* olma ihtimali söz konusudur ki, müellif bu ihtimali ortadan kaldıracak olan diğer rivayeti, söz konusu hadisin hemen akabinde zikretmiştir. (Çev.)

41 Bkz: "*Fethu'l-Bârî*" c. I, s. 218. "*el-Bâ'isu'l-Hasîs*" s. 148. "*Tavdîhu'l-Efkâr*" c. II, s. 353. "*Tedrîbu'r-Râvî*" s. 287. "*Menhecu Zevî'n-Nazar*" s. 142.

42 "*Takyîdu'l-İlm*" s. 32-33.

43 Bkz: "*Tavdîhu'l-Efkâr*" c. II, s. 353-4.

44 "*el-Muhaddisu'l-Fâsıl*" s. 71.

45 "*Te'vîlu Muhtelifi'l-Hadîs*" s. 365.

46 Bkz: "*el-Bâ'isu'l-Hasîs*" s. 148.

vayetlerle temellendirdikten sonra şöyle der: "Bütün bunlar, Ebû Sa'îd'in rivayet etmiş olduğu *Benden yazmayınız! Her kim benden Kur'ân harici bir şey yazmışsa onu imha etsin* hadisinin mensûh olduğuna delâlet etmektedir. Bu durum Kur'ân'dan başka bir şeyle iştigal olunması ve Kur'ân harici şeylerle Kur'ân'ın karışmasından endişe edildiği ilk dönemlerde geçerli olmuştur. Ebû Şâh hadisi ise Hz. Peygamberin hayatının son dönemlerine tekabül etmektedir. Aynı şekilde Ebû Hureyre'nin rivayetleri ki –kendisi geç Müslüman olan biridir– Abdullah b. Amr'ın hadisleri yazdığı kendisinin ise yazmadığı rivayeti, Abdullah b. Amr'ın Ebû Hureyre'nin Müslüman olmasından sonra hadis yazdığını göstermektedir. Şayet Ebû Sa'îd'in yasak kapsamındaki bu hadisi, izin ve cevaza yönelik hadislerden sonra söylenmiş olsaydı hiç şüphesiz bu Sahabîler arasında açık ve kesin bir şekilde yayılır/bilinirdi."[47]

Burada şu görüşü de ifade edebiliriz: "Bu yasak sadece hadislerin, Kur'ân ayetleriyle birlikte aynı sayfada yazılmasına yöneliktir. Çünkü onlar, ayetlerin tefsirini dinlemiş ve muhtemelen bunları ayetlerle birlikte yazmaları söz konusu olmuştur. Dolayısıyla kitâbet, yazılan Kur'ân ve Hadis metinlerinin birbirine karışacağı endişesiyle kendilerine yasaklanmıştır."[48]

Üçüncü görüş: Bu yasak hıfzına/hâfızasına güvenilen ve (kendisine izin verilmesi halinde) sadece yazıya itimat etmesinden çekinilen kimseler hakkındadır. İzin ise hıfzına güvenilmeyen –Ebû Şâh gibi– kimseler hakkındadır,[49] diyenlerin görüşüdür.

Dördüncü görüş: Bu yasağın genel olması, ancak okuma yazması iyi olan; ayrıca kitâbetinde hata yapmayan ve bu konuda kendisine güvenilen kimselere ise iznin has kılınmasıdır. Abdullah b. Amr gibi ki, Hz. Peygamber bütün bu hususlarda ona güvenmiş ve (hadis yazması için) kendisine izin vermiştir.[50] İşte bu görüş İbn Kuteybe'nin bu rivayetlerden çıkarsamış olduğu ikinci anlamdır.

Bu görüşler doğrultusunda Ebû Sa'îd el-Hudrî'nin kitâbetin yasak oluşuna dair rivayetiyle, kitâbetin cevazına dair başkalarının rivayet etmiş olduğu hadislerin sahih olduğunu gördük. Bizler Ebû Sa'îd'in rivayeti

---

47 A.g.e: s. 149.

48 Bkz: "*Fethu'l-Muğîs*" c. III, s. 18. "*Tavdîhu'l-Efkâr*" c. II, s. 354.

49 Bkz: "*Fethu'l-Muğîs*" c. III, s. 18. "*Tavdîhu'l-Efkâr*" c. II, s. 354.

50 "*Te'vîlu Muhtelifi'l-Hadîs*" s. 365-6.

'mevkûf aleyh'tir demiyoruz. Binaenaleyh birinci görüş reddedilir. Geriye kalan üç görüşün hepsinin doğru olması mümkündür. Hz. Peygamber, hadislerin Kur'ân ayetleriyle birlikte aynı sayfada yazılmasını karışıklık yaşanabileceği endişesiyle yasaklamı olabilir. Belki de İslâm'ın ilk dönemlerinde hadislerin sayfalara yazılmasını, Müslümanlar Kur'ân yerine hadislerle meşgul olmasınlar diye yasaklamıştır. Ayrıca Müslümanların Kur'ân-ı Kerim'i ezberlemelerini ve bunu pekiştirmek için de levhalara, sayfalara ve kemiklere yazmalarını dilemiştir. Hadisleri ise pratik sahasına bırakmıştır. Çünkü Müslümanlar, sünnetleri kendi hayatlarında uygulamışlardır. Hz. Peygamberin yaptıklarını yapmış ve O'ndan dinledikleri direktifler doğrultusunda hareket etmişlerdir. Bütün bunların yanısıra Kur'ân ile Sünneti birbirine karıştırmayacak –Abdullah b. Amr gibi– kimselere hadisleri yazmaları konusunda müsamaha göstermiş; ezberi sıkıntılı kimselere de ellerini kullanmalarını salık vermiştir. Müslümanlar Kur'ân'ı ezberleyip hadislerden ayırınca bu yasağı genel mânada nesheden izin hükmü gelmiştir. Hiç şüphesiz yasak eksenli herhangi bir sebebin varlığı aksi sebeplerin mevcudiyetine engel te«il etmediği gibi bunlarla çelişmez de. Aynı şekilde yasak sebeplerinin varlığı bu sebeplerin dışında kalan bazı kimseler için bu yasağın izinle özelleştirilmesine engel teşkil etmez. İslâm'ın ilk dönemlerindeki bu yasak ve izin genel değildir. Nitekim yasak sebeplerinden biri tahakkuk ettiğinde, kitâbet yasaklanmış ve bu sebep ortadan kalktığı zaman kitâbete izin verilmiştir.

Ben, Ebû Şâh ve İbn Abbâs'ın "*Bana bir sayfa getirin...*" hadislerinde genel bir iznin ve kitâbet konusunda mutlak bir cevazın bulunduğu kanaatindeyim. Buna binaen, söz konusu bütün rivayetler arasında te'âruz/çelişki olmayıp, bunlar arasında bir te'life ve doğru bir sonuca ulaşmak kolaydır. Hz. Peygamberin emri kitâbetin cevazıyla sonuçlanmıştır. İlerleyen bölümlerde bizzat O'nun döneminde tedvîn edilmiş bazı metinleri ele alacağız.

B. Sahâbe Döneminde Hadis Kitâbeti

Hz. Peygamberden kitâbetin cevazına dair varid olan rivayetler ve O'nun döneminde kendisine izin verdiği kimselerin eliyle yazılmış hadislerin varlığıyla birlikte Sahabîlerin kitâbetten çekindiklerini, Raşit Halifeler döneminde Kur'ân-ı Kerim ile Sünnet-i seniyyenin selâmeti için böyle bir şeye

yönelmediklerini; ayrıca Sahabîlerden bazılarının Sünnetin yazılmasını hoş görmediklerini; beri tarafta ise bazılarının buna izin verdiğini görmekteyiz. Daha sonraları ise kitâbete izin veren kimselerin sayısı çoğalmış, hatta önceleri kitâbete cevaz vermeyen bazı kimseler en nihayet buna cevaz vermişlerdir. Bu ise yasağı gerektiren sebeplerin ortadan kalkmasıyla olmuştur.

Hakem, Kâsım b. Muhammed senediyle Hz. Âişe'nin şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Babam, Hz. Peygamberin hadislerini bir araya getirdi. Bunlar beşyüz hadis idi. Bir gece (tereddüt içinde) kıvrandı durdu. Sabahladığı vakit ise: 'Yanındaki şu hadisleri getir kızım.' dedi. Ben de onları getirdim. Ateş istetip bunları yaktırdı."[51]

Ömer b. Hattâb da hadisleri derlemeyi düşünmüş, ancak daha sonra bu fikrinden vazgeçmiştir. Urve b. ez-Zübeyr şöyle rivayet eder: "Ömer b. Hattâb (r.a.) sünnetleri yazmak istedi ve bu konuyu Hz. Peygamberin Ashabına danıştı. Onlar da kendisine, hadisleri yazmasına dair işarette bulundular. Hz. Ömer bu konuda bir ay boyunca Allah'a istiharede bulundu. En sonunda bir gün Allah'ın kendisine verdiği azimle sabahladı. Bilahare şöyle dedi: 'Ben sünnetleri yaz(dır)mak istiyordum. Ancak ben sizden önce Allah'ın kitabının haricinde kitaplar yazıp bu kitaplara bağlanmış ve Allah'ın kitabını terk etmiş bir kavmi hatırladım. Allah'a yemin olsun ki ben, Allah'ın kitabını başka hiçbir şeyle karıştırmam.'[52] Mâlik b. Enes yoluyla gelen bir diğer rivayette Hz. Ömer hadisleri yazmaktan vazgeçtikten sonra: "Allah'ın Kitabıyla birlikte kitap olmaz"[53] demiştir.

Sünnetin yazılıp yazılmaması konusunda Hz. Ömer'in böyle bir çekinceye kapılmasına; Müslümanların Kur'ân harici şeylerle meşgul olabilecekleri ve Allah'ın Kitabını ihmal edebilecekleri endişesi sebep olmuştur.[54] Bundan dolayı Hz. Ömer'in, insanlara, Allah'ın Kitabı haricinde başka bir kitap edinmelerini yasakladığını görmekteyiz. Yine O, Danyal'ın kitabını kopyalayan kişiye sert bir şekilde çıkışıp kendisini tartaklamış ve ona: "Git ve bunu imha et! Bundan sonra bunu bir daha okuma ve hiç kimseye de okutma. Eğer bana, bunu okuduğuna veya herhangi bir kimseye okuttuğuna dair haber gelirse seni cezaya boğarım" demiştir.[55] Bu-

51 "*Tezkiretu'l-Huffâz*" c. I, s. 5.

52 "*Câmi'u Beyani'l-İlm ve Fadlihi*" c. I, s. 64. Benzeri: "*Takyîdu'l-İlm*" s. 50. İbn Sa'd "*et-Tabakât*" c. III, b.1, s. 206.

53 "*Câmi'u Beyani'l-İlm ve Fadlihi*" c. I, s. 64.

nun içindir ki onun hutbede insanlara şöyle hitap ettiğini görmekteyiz: "Ey insanlar! Bana, ellerinizde (yeni) kitapların dolaştığı haberi ulaştı. Hiç şüphesiz bunların Allah'a en sevimli geleni en doğru ve en sağlam olanıdır. Her biriniz elindeki kitapları bana getirsin ve geriye bir şey bırakmasın. Ta ki bunlar hakkındaki görüşümü belirteyim. Râvî der ki: Onlar (Hz. Ömer'in) bu kitapları kontrol edeceğini ve ihtilafa mahal bırakmayacak bir şey doğrultusunda düzelteceğini sandılar. Bilahare kitaplarını ona getirdiler ve o da bunları ateşte yaktı. Sonra: "Ehli Kitabın temennisi gibi bir temenni ha!" dedi.[56] Aynı şekilde Hz. Ömer diğer şehirlere de "Kimin yanında bu tür kitaplardan bir şeyler varsa imha etsin" diye haber göndermiştir.[57]

Bütün bu hususlar Hz. Ömer'in korkusunun, Allah'ın Kitabının ihmal edilmesi ve diğer herhangi bir kitapla/yazımla karış(tırıl)masından kaynaklandığını göstermektedir. Bundan öte Hz. Ömer'in, kendi görüşünün bile yazılı kalmasına razı olmadığını ve bunu imha etmeden de rahat etmediğini görmekteyiz. Yaralandığı ve doktor çağrıldığı zaman ölümünün yakın olduğunu anlamış ve oğlunu çağırıp kendisine şöyle demiştir: "Ey Ömer oğlu Abdullah! Bana şu kürek kemiğini getir. Hiç şüphesiz Allah (orada yazılı olan şeyleri) uygulamayı dilerse uygular." İbn Ömer: "Senin yerine onu ben imha ederim" deyince Hz. Ömer: "Hayır vallahi! Onu benden başka kimse imha etmeyecek" demiştir. Hz. Ömer bunu kendi eliyle imha etmiştir ki, üzerinde dedenin alacağı mirasın hükmü/miktarı yazılıdır.[58]

Bunun yanısıra Hz. Ömer'in, Kur'ân'ın korunmasından emin olduğunda bizzat kendi eliyle bazı valilerine ve Ashabına sünnetten bir şeyler yazdığını görmekteyiz. Ebû Osmân en-Nehdî şöyle demiştir: "Utbe b. Ferkad ile beraberdik. Hz. Ömer, Hz. Peygamberin bazı hükümlerini yazıp ona gönderdi. Yazdığı şeyler arasında şu da vardı: Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: '*Bu dünyada ipeği, ahirette ondan şu kadarcık (Râvî der*

---

54 Bkz: "*Takyîdu'l-İlm*" s. 50.

55 "*Takyîdu'l-İlm*" s. 52. Benzeri kısaca "*Câmi'u Beyani'l-İlm ve Fadlihi*" c. II, s. 42 de mevcuttur. "*el-Câmi'u li-Ahlaki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'*-" s. 146.

56 "*Takyîdu'l-İlm*" s. 52. Muhammed b. Kâsım rivayet etmiştir.

57 "*Takyîdu'l-İlm*" s. 53. "*Câmi'u Beyani'l-İlm ve Fadlihi*" c. I, s. 65.

58 İbn Sa'd "*et-Tabakât*" c. III, b.2, s. 247.

ki: Hz. Peygamber orta parmağıyla işaret parmağını birleştirdi) nasibi olmayan kimseden başkası giymez.' Daha sonra Taylasanları gördüğümüzde bu (kadar bir ipeğin) Taylasan püskülü olduğunu gördüm."[59]

Abdullah b. Mes'ûd'un da hadislerin yazılmasını hoş görmediği rivayet olunmuştur: "Abdurrahmân b. el-Esved, babasından rivayetle şöyle demiştir: Alkame, Mekke'den veya Yemen'den bir yazı/kitap ile geldi. Bu içinde Hz. Peygamberin Ehl-i Beyti ile ilgili hadislerin bulunduğu bir sayfa idi. Abdullah'ın (b. Mes'ûd) yanına girmek için izin istedik ve içeri girdik. Sayfayı kendisine uzattık. Cariye(sini) çağırdı ve su dolu bir leğen istedi. Kendisine: 'Ey Ebû Abdurrahmân, sayfaya bir bak(san), içinde pek güzel/hasen hadisler var, dedik. O, sayfayı suya daldırmaya başladı ve şöyle diyordu: '*Biz sana bu Kur'ân'ı vahyetmekle kıssaların en güzelini anlatıyoruz...*' (Yûsuf/3) Kalpler, kaplar gibidir. Onları Kur'ân'la doldurun/meşgul edin ve ondan başka bir şeyle doldurmayın.'"[60]

Ancak başka bir rivayet vardır ki, söz konusu bu sayfada Ebu'd-Derdâ'nın sözleri ve kıssalarının bulunduğu belirtilmektedir.[61] Bir rivayette ise râvîlerden biri şöyle demiştir: "Görünen o ki bu sayfa Ehl-i Kitaptan alınmıştır. Bunun içindir ki, Abdullah (b. Mes'ûd) bu sayfaya bakmak istememiştir."[62] Bizim, söz konusu sayfada kıssaların veya Ehl-i Kitaptan alıntılanmış bazı bilgilerin olduğuna dair kesin bir hüküm vermemiz mümkün değildir. Çünkü Esved b. Hilâl'den rivayetle, onun şöyle dediği sabit olmuştur: "Abdullah'a üzerinde hadis yazılı bir sayfa getirildi. O, su istetti. Sayfayı sildi ve yıkadı. Sonra da yaktırdı. Akabinde de şöyle dedi: 'Allah adına, bu hadisi herhangi bir kimsenin bildiğini bilen biri varsa o kişiyi bana söylesin. Vallahi onun Hint bölgesinde olduğunu bilsem yine de oraya gider/ulaşırdım. Sizden önceki Ehl-i Kitap bundan dolayı; Allah'ın Kitabını sanki bilmezmiş gibi gerisin geri arkalarına attıkları zaman helak olmuşlardır.'[63] İbn Mes'ûd'un bu tavrı onun, insanların Sünnetin ya-

---

59 "*Müsnedu İmam Ahmed*" c. I, s. 261.

60 "*Takyîdu'l-İlm*" s. 54. İbn Mes'ûd'un; bazı kimselerin, kendi sözlerini yazdığını öğrendiğinde Kur'ân harici bir şey yazılmasını yasakladığı da varittir, bkz: "*Sünenu'd-Dârimî*" c. I, s. 125.

61 Bkz: "*Takyîdu'l-İlm*" s. 54-55.

62 "*Câmi'u Beyani'l-İlm ve Fadlihi*" c. I, s. 66. Bunun benzeri için bkz: "*Sünenu'd-Dârimî*" c. I, s. 124.

63 "*Câmi'u Beyani'l-İlm ve Fadlihi*" c. I, s. 65. Benzeri "*Sünenu'd-Dârimî*" c. I, s. 124 de vardır ve burada "Eğer o "Hindâriyye bölgesinde" –Kûfe'de uzak bir bölgeyi kastetmiştir- dahi olsa oraya yürüyerek giderdim" diye geçmektedir.

zımıyla uğraşıp Kur'ân'ı bir kenara bırakabilecekleri veya Kur'ân'dan başka şeylerle meşgul olabilecekleri endişesine kapıldığını göstermektedir. Zira onun, yasak illeti ortadan kalkınca bizzat kendi eliyle bazı sünnetleri yazdığını görmekteyiz. Mis'ar, Ma'n'dan rivayeten şöyle demektedir: "Abdurrahmân b. Abdullah b. Mes'ûd bana bir kitap gösterdi ve bunun bizzat babasının el yazısı olduğuna dair de bana yemin etti."[64]

Ali b. Ebî Tâlib, hutbede insanlara şöyle seslenmiştir: "Eli altında (Kur'ân'dan başka) kitap/yazı olan her bir kimsenin gidip o kitabı imha etmesini tavsiye ederim. Hiç şüphesiz sizden önceki insanlar, bilginlerinin sözlerine uyup da Allah'ın kitabını terk ettikleri zaman helak olmuşlardır."[65]

Zeyd b. Sâbit ise Mervân b. Hakem'in kendisinden (hadis) yazmasını kabul etmemiş[66] ve şöyle demiştir: "Belki de sizlere anlatmış olduğum her şey anlattığım gibi değildir."[67] Bir rivayette ise: "Resûlullah (s.a.s.) bizlere, hadislerinden bir şey yazmamamızı emretti"[68] demiştir.

Aynı şekilde Ebû Hureyre, Mervân b. Hakem'in katibinin, kendisinden (hadis) yazmasına razı olmamıştır.[69] Şöyle demiştir: "Ebû Hureyre ne yazar ve ne de yazdırır."[70] Bir rivayet ise şöyledir: "Bizler ne yazar ve ne de yazdırırız."[71]

İbn Abbâs da: "Bizler, ilmi ne yazar ve ne de yazdırırız" demiştir.[72] Sa'îd b. Cübeyr, İbn Abbâs'tan, onun ilmin yazılmasını nehyettiğini rivayet etmiştir: "Şüphesiz sizden öncekiler kitaplarla sapmışlardır."[73]

Ebû Sa'îd el-Hudrî, Kur'ân haricinde bir şeyin yazılmamasına dair Hz. Peygamberden rivayet etmiş olduğu hadise bağlı kalmıştır. Ebû Nadre kendisine: "Bizlere hadis yazdırmaz mısın? Zira bizler ezberleyemiyoruz" dediği vakit onlara hadis yazdırmayı kabul etmemiş ve şöyle demiştir: "Sizlere (hadis) yazdırmayacağız ve bunu Kur'ân yerine koymayacağız.

---

64 "*Câmi'u Beyani'l-İlm ve Fadlihi*" c. I, s. 72.

65 A.g.e: c. I, s. 63.

66 Bkz: "*Câmi'u Beyani'l-İlm ve Fadlihi*" c. I, s. 63.

67 A.g.e: c. I, s. 65.

68 "*Takyîdu'l-İlm*" s. 35.

69 Bkz: "*Takyîdu'l-İlm*" ve "*el-İsâbe*" c. VII, s. 202.

70 Bkz: İbn Sa'd "*et-Tabakât*" c. II, b.2, s. 119. Benzeri: "*Takyîdu'l-İlm*" s. 42.

71 "*Câmi'u Beyani'l-İlm ve Fadlihi*" c. I, s. 66. Krş: "*Sünenu'd-Dârimî*" c. I, s. 122.

72 "*Câmi'u Beyani'l-İlm ve Fadlihi*" c. I, s. 66. Benzeri: "*Takyîdu'l-İlm*" s. 42.

73 "*Câmi'u Beyani'l-İlm ve Fadlihi*" c. I, s. 65. Benzeri: "*Takyîdu'l-İlm*" s. 43.

Ancak bizler, Resûlullah (s.a.s.)'den nasıl ezberledikse sizler de öylece bizden ezberleyiniz."[74]

Abdullah b. Ömer'in de hadislerin yazılmasını hoş görmediği rivayet olunmuştur. Sa'îd b. Cübeyr'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Bazı konularda ihtilafa düşer ve bunları bir sayfaya (kitap) yazardık. Daha sonraları bu konuları sormak üzere İbn Ömer'e gittim ve bunları (bu sayfaya gizlice bakarak) sordum. Eğer bunu öğrenseydi bu, benle onun arasındaki son nokta olurdu."[75]

Ebû Mûsâ el-Eş'arî de oğlunun kendisinden hadis yazmasını ekleme veya eksiltme yapabileceği korkusuyla kabul etmemiş ve yazmış olduğu şeyleri de su ile yıkamıştır.[76] Bir rivayette: "Ezberlediğimiz gibi bizden ezberleyiniz" demiştir.[77] Yine ondan gelen başka bir rivayette ise şöyle demiştir: "Şüphesiz ki Benî İsrâîl bir kitap yazıp ona tabi olmuşlar ve akabinde de Tevrât'ı terk etmişlerdir."[78]

Bunlar, ilk dönemlerde hadislerin yazılmasını hoş görmeyen kimselerin genelini oluşturmaktadır. Bunlardan her birinin görüşünü, hadislerin yazılmasını hoş görmemelerini; ayrıca buna karşı çıkış noktalarını ve bu doğrultuda söz konusu bu yasağa sebebiyet teşkil eden amilleri tespit etmeye çalıştım. Bilahare Hatîb el-Bağdâdî'nin de belirlemiş olduğu şu sonuca ulaştım: "İlk dönemlerde kitâbetin hoş görülmemesi, Allah'ın Kitabının yerini başka bir şeyin almaması veya gayrı ile meşgul olunmaması sebebiyledir. Ayrıca eski kitapların kullanılması da yasaklanmıştır. Zira bu kitapların hakkı bâtılından, doğrusu yalanından ayırt edilememesine rağmen Kur'ân bunlar karşısında yeterli olmuş ve bu kitaplara hükmeder hale gelmiştir. Yine İslâm'ın ilk dönemlerinde ilmin yazılması da yasaklanmıştır. Sebebi ise o dönem içinde fakihlerin ve vahiy ile başka şeyleri ayırt

---

74 "*Sünenu'd-Dârimî*" c. I, s. 122. Ondan gelen farklı rivayetler için bkz: "*Takyîdu'l-İlm*" s. 36-38. Ayrıca bkz: "*Câmi'u Beyani'l-İlm ve Fadlihi*" c. I, s. 64. Ebû Sa'îd'den gelen diğer bir rivayette o şöyle demiştir: "Bunları mushaflara mı çevirmek istiyorsunuz? Hiç şüphesiz Peygamberiniz, bizlere anlatırdı ve bizler de O'ndan ezberlerdik. Sizler de bizim ezberlediğimiz gibi ezberleyin!" Bkz: "*Câmi'u Beyani'l-İlm ve Fadlihi*" c. I, s. 64. Zuheyr b. Harb "*Kitâbu'l-İlm*" s. 191.

75 "*Câmi'u Beyani'l-İlm ve Fadlihi*" c. I, s. 66. Benzeri: "*Takyîdu'l-İlm*" s. 44.

76 Bkz: "*el-Muhaddisu'l-Fâsıl*" Dımeşk nüshası c. IV, s. 6. Ayrıca Zuheyr b. Harb "*Kitâbu'l-İlm*" s. 193 ve "*Sünenu'd-Dârimî*" c. I, s. 122 ile karşılaştırınız.

77 "*Câmi'u Beyani'l-İlm ve Fadlihi*" c. I, s. 66.

78 "*Takyîdu'l-İlm*" s. 56.

edebilecek kimselerin azlığıdır. Çünkü o dönem içinde Arapların birçoğu henüz dinin hükümlerini iyice öğrenememiş ve bu işin erbâbı âlimlerle fazla içli dışlı olmamışlardır. Dolayısıyla bu kimselerin yazılı buldukları şeyleri Kur'ân'a katmalarından ve bunların içerdiği şeyleri, Allah'ın kelamı sanmalarından emin olunamamıştır."[79] Bu açıklamaya Sahabîlerin, Hz. Peygamberden duymadıkları herhangi bir şeyi yaz(dır)mayacak kadar dikkatli ve takvâlı oldukları bilgisini de eklemek isterim.

Bundan dolayıdır ki Sahabîler, bu süreç içerisinde Allah'ın Kitabını öncelemiş ve onu sayfalar, mushaflar ve her şeyden önce hıfz yoluyla muhafaza etmişlerdir. Bilahare Kur'ân'ı, Hz. Ebû Bekir döneminde bir araya getirmiş ve Hz. Osmân döneminde de çoğaltıp İslâm beldelerine göndermişlerdir. Böylece ilk teşrî kaynağını her türlü şaibeden uzak bir şekilde koruma altına almışlardır. Daha sonra Sünneti, öğrenimi/öğretimi, müzâkeresi ve bazen de yasak sebepleri ortadan kalktığında yazımı yoluyla muhafazaya yönelmişlerdir. Birçok Sahabenin hadislerin yazılmasını teşvik ettiği ve tedvînine cevaz verdiği sabittir.

Bizler, bu rivayetler hakkında birtakım kimselerin şüphe ettiği gibi asla şüphe etmiyoruz. Çünkü bu rivayetler arasında –bazı oryantalistlerin tasavvur ettiği gibi– bir çelişki görmüyoruz.[80] Öyle ki (bir takım oryantalistler) bu rivayetlerin bazılarına uydurma ve düzmece hükmü verme hakkını kendilerinde görebilmişlerdir. Bizler Sahabîlerin, hadislerin yazılmasına izin verdiklerini belirten bazı rivayetleri aşağıda özetlemeye çalışacağız. Ta ki iddiamızın doğruluğu iyice açıklığa kavuşsun.

Bu rivayetleri irdelemeye geçmeden önce Hz. Ömer'in, Kur'ân-ı Kerim'in toplandığı gibi hadisleri toplamak ve tedvîn etmek istediği, ancak daha sonra Kitap ve Sünnetin birbirine karışabileceği ve yeni Müslüman olmuş kimselerin bunları birbirinden ayıramayacağı gibi endişelerle bu isteğinden vazgeçtiği rivayetine bir göz gezdirme ihtiyacı hissediyorum. Derim ki: Onun bu çabası, hadislerin yazımı konusundaki cevaza inanmış olduğunun delilidir. Bu ise Hz. Peygamberin kitâbet yasağının bitimi sonrası durumdur. Şayet Hz. Ömer kitâbetin cevazı konusunda herhangi bir şüphe taşımış olsaydı, Hz. Peygamberin menettiği ve hoş görmediği bir

---

[79] "*Takyîdu'l-İlm*" s. 57.

[80] İlerleyen sayfalarda Goldziher'in bu rivayetler hakkındaki görüşünü irdeleyeceğiz.

şeyi yapmaya asla kalkışmazdı. Hz. Ömer'i bu işten alıkoyan sebep ise kitâbeti hoş görmemesi olayı değildir. Aksine bu, hadislerin toplanması ve tedvîn edilmesi konusunda beklemesini gerektiren başka bir engel ve daha önemli bir maslahattır. Bu sebeple onun, karışıklığa düşmeyeceğinden emin olduğu ve güvendiği kimselere yazdığını görmekteyiz. (Muhtemelen) Hz. Ömer, ümmetin Allah'ın kitabını koruma altına aldıklarını ve bir Mushaf haline getirdiklerini gördükten sonra kitâbete izin vermiştir. Bunu, Amr b. Ebî Süfyân'ın, Ömer b. Hattâb'dan "İlmi yazıyla kaydediniz" dediğini duyduğu yolundaki rivayet de güçlendirmektedir.[81]

Yine diğer bazı Sahabîler de kitâbete cevaz vermişlerdir. Bazıları ise kendi elleriyle hadis yazmışlardır. Daha önceleri hadislerin yazılmasına karşı çıkışlarıyla bilinen bazı Sahabîlerin bu yasaklayıcı sebeplerin ortadan kalkmasıyla birlikte –özellikle de Kur'ân'ın bir Mushaf haline getirilmesi ve İslâm beldelerine gönderilmesinden sonra– görüşleri değişmiştir.

Enes b. Mâlik'ten rivayet olunan ve Hz. Ebû Bekir'in kendisine, Hz. Peygamberin belirlemiş olduğu 'zekât farîzalarını' yazdığı[82] ve bunun, mushafların kopyalanmasından önce olduğu yönündeki haber bizim bu görüşümüzle çelişmez. Çünkü Kur'ân'ın Sünnetle karışabileceği endişesini kitâbetin yasaklanmasının tek sebebi olarak görmüyoruz. Aksine daha farklı sebepler de vardır ki bunları daha önce açıklamaya çalıştık. Bundan öte Enes b. Mâlik (r.a.) bu konuda herhangi bir karışıklık yaşamayacak biridir. Zira kendisi bizzat Resûlullah (s.a.s.)'in hizmetinde bulunmuş ve O'nu her haliyle tanımış; ayrıca on yıl boyunca Hz. Peygamberden ilim öğrenmiştir. Buna binaen; Hz. Ebû Bekir ve aynı şekilde Hz. Ömer'in bir kısım sünnetleri yazdıkları sabittir diyoruz.[83]

Abdullah b. Mes'ûd (r.a.) ise şöyle demektedir: "Hz. Peygamber döneminde 'istihare' ve 'teşehhüd' harici bir şey yazmıyor idik."[84] Bu ise Sahabîlerin, Hz. Peygamber döneminde Kur'ân-ı Kerim haricinde bazı şeyleri yazdıkları ve İbn Mes'ûd'un kitâbete karşı çıkmadığının apaçık delili-

---

81 "*Takyîdu'l-İlm*" s. 88. "*Câmi'u Beyani'l-İlm ve Fadlihi*" c. I, s. 72. İbn Ömer, babasının kılıcının kabzasında yazılı bir sayfa bulmuştur. Bkz: "*el-Kifâye*" s. 354. "*Tevcîhu'n-Nazar*" s. 348.

82 Bkz: "*Takyîdu'l-İlm*" s. 87. *Müsnedu İmam Ahmed*'de; Hz. Ebû Bekir'in kendilerine "Resûlullah (s.a.s.)'in belirlemiş olduğu zekât/sadaka farîzaları..." yazdığı geçmektedir, bkz: c. I, s. 183.

83 Bkz: "*Müsnedu İmam Ahmed*" c. I, s. 361. "*el-Kifâye*" s. 336.

84 İbn Ebî Şeybe "*el-Musannef*" c. I, s. 115.

dir. Onun oğlunun elindeki yazmayı ve bizzat babasının kendi el yazısı olduğuna dair yeminini içeren rivayeti daha önce kaydetmiştik.[85]

Ali b. Ebî Tâlib (r.a.)'dan da, onun ilmi ve ilmin yazılmasını teşvik ettiği rivayet olunmuştur ki, şöyle demiştir: "Kim benden bir dirhem karşılığı ilim satın almak ister?" Ebû Hayseme şöyle demiştir: "Yani bir dirhem karşılığında bir sayfa satın alır ve buna ilim yazar, demek istemiştir."[86] Ayrıca Hz. Ali'nin 'Sahîfe'si meşhurdur. Kılıcının kabzasında asılı olan bu sayfada, deve yaşları ve birtakım diyetler yazılıdır.[87]

Hasan b. Ali (r.a.) ise çocuklarına ve yeğenlerine şu tavsiyede bulunmuştur: "(İlim) öğreniniz (ilim) öğreniniz! Sizler bu gün için kavmin küçükleri olabilirsiniz ama biliniz ki yarının büyükleri olacaksınız. Sizden her kim ezberleyemiyorsa yazıversin."[88] Bir diğer rivayette ise: "Onu yazıversin ve evine koysun"[89] demiştir.

Müminlerin annesi Hz. Âişe (r.a.) kız kardeşinin oğlu Urve b. ez-Zübeyr'e: "Ey oğlum, bana senin benden hadis yazdığın ve daha sonra da bunları başkalarından yineleyerek yazdığın haberi ulaştı." demiş, Urve de kendisine: "Ben, senden bir şekilde duyuyorum ve daha sonra başkalarından değişik şekilde duyuyorum" deyince Hz. Aişe ona: "Anlam itibariyle bir tezat görüyor musun?" diye sormuş, o da kendisine: "Hayır" deyince; öyleyse bir mahzuru yok." demiştir.[90] Şayet Hz. Âişe kitâbeti hoş görmemiş olsaydı hiç şüphesiz Urve'nin böyle yapmasını kendisine yasaklar veya en azından engel olmaya çalışırdı. Ancak böyle bir şey olmamış ve onun böyle yapmasında herhangi bir mahzur da görmemiştir.

Ebû Hureyre (r.a.) Beşîr b. Nehîk'in kendisinden hadis yazmasına ve bunları rivayet etmesine izin vermiştir.[91] Bir rivayette Beşîr şöyle demiştir: "(Hadisleri) yazmış olduğum kitapla birlikte Ebû Hureyre'ye geldim ve bunları kendisine okuduktan sonra ona: 'Bunları senden işittim (değil

---

85 Bkz: "*Câmi'u Beyani'l-İlm ve Fadlihi*" c. I, s. 72.

86 Zuheyr b. Harb "*Kitâbu'l-İlm*" s. 93. "*Takyîdu'l-İlm*" s. 90.

87 Bkz: "*Müsnedu İmam Ahmed*" c. II, s. 45 ve 122. Benzeri başka rivayetler için bkz: "*Takyîdu'l-İlm*" s. 88-99. "*Câmi'u Beyani'l-İlm ve Fadlihi*" c. I, s. 71. "*Fethu'l-Bârî*" c. VII, s. 83.

88 "*el-Kifâye*" s. 229.

89 "*Takyîdu'l-İlm*" s. 91.

90 "*el-Kifâye*" s. 205.

91 Zuheyr b. Harb "*Kitâbu'l-İlm*" s. 193. "*el-Muhaddisu'l-Fâsıl*" s. 128.

mi?)' dedim. O da: 'Evet', dedi."[92] Amr b. Ümeyye ed-Damrî, Ebû Hureyre'nin yanında birçok kitap gördüğünü rivayet etmiştir.[93]

Muâviye b. Ebî Süfyân ise Muğîre b. Şu'be'ye bir mektup yazmış ve ona: "Bana Hz. Peygamberden duymuş olduğun bir şey(ler) yazıver!" demiştir. Muğîre de kendisine Hz. Peygamberin; dedikoduyu, çok soru sormayı ve malın zayi edilmesini yasakladığını yazmıştır.[94]

Ziyâd b. Ebî Süfyân Hz. Âişe validemize bir mektup yazmış ve kendisinden hacca kurban gönderen bir adamın durumunu ve İbn Abbâs'ın fetvâ verdiği gibi kurbanını kesinceye kadar hacıya haram olan şeylerin kendisine haram olup olmayacağın`sormuştur. Hz. Âişe de Hz. Peygamberin kurban sünnetinden cevap vermiş ve: "Hz. Peygamber, Allah'ın bu adama helal kıldığı bir şeyi kurbanını kesinceye kadar kendisine haram kılmamıştır"[95] demiştir.

İbn Abbâs, Hz. Peygamberin dostu Ebû Râfi'e bazı sorular sormuş ve yanında bunları yazacak bir de kâtip bulundurmuştur.[96] Bir rivayette ise bunları yanında bulundurduğu levhalara yazdığı belirtilmiştir.[97] İbn Abbâs öğrenimi ve kitâbeti teşvik etmiş ve: "İlmi yazı ile kaydediniz. Kim benden bir dirhem karşılığı ilim satın almak ister?" demiştir.[98] Bazen de: "Bizler kâğıtlara (sayfalara) Kur'ân ve mektup harici bir şey yazmayız" demiştir.[99] Ancak bizler bizzat İbn Abbâs'ın mektup dışında bir şeyler yazdığını, Mücâhid'e tefsir imla ettirdiğini ve kendisine "yaz" dediğini görmekteyiz.[100] Irâk emiri Haccâc kendisine mektup yazıp kız kardeşini iğfal

---

92 İbn Sa'd "*et-Tabakât*" c. VII, s. 162. "*Câmi'u Beyani'l-İlm ve Fadlihi*" c. I, s. 72. Zuheyr b. Harb "*Kitâbu'l-İlm*" s. 193. "*el-Kifâye*" s. 255 ve 283.

93 Bkz: "*Câmi'u Beyani'l-İlm ve Fadlihi*" c. I, s. 74. "*Fethu'l-Bârî*" c. I, s. 217. Aynı şekilde Ebû Hureyre bazı hadislerini Hemmâm b. Münebbih'e imla ettirmiştir ki buna değineceğiz.

94 "*Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadis*" s. 100. el-Hâkim bu haberi ihtisar etmiştir. Muğîre'nin Muâviye'ye yazmış olduğu mektuptaki hadisin tafsilatını Buhârî'nin Sahîhinde bulabilirsiniz, bkz: "*Fethu'l-Bârî*" c. IX, s. 95. Mısır (Bûlâk) baskısı yıl H. 1312.

95 "*el-İcâbe Limâ-İstedrekethu Âişe Ala's-Sahâbe*" s. 95-6. İmam ez-Zührî: "Bu konuda insanları aydınlatan ve onlara Hz. Peygamberin sünnetini açıklayan ilk kişi Hz. Âişe'dir" demektedir.

96 Abdullah İbn Abbâs'ın biyografisi için bkz: "*el-İsâbe*"

97 Bkz: "*Takyîdu'l-İlm*" s. 91-92 ve 109.

98 Zuheyr b. Harb "*Kitâbu'l-İlm*" s. 193. "*Câmi'u Beyani'l-İlm ve Fadlihi*" c. I, s. 72. "*Takyîdu'l-İlm*" s. 92.

99 Zuheyr b. Harb "*Kitâbu'l-İlm*" s. 187.

100 Bkz: "*Tefsîru't-Taberî*" Thk. Ahmed Muhammed Şâkir c. I, s. 31.

eden bir adamın hükmü hakkında fetvâ istemiş, İbn Abbâs da ona Hz. Peygamberin bir hadisiyle cevap yazmıştır.[101]

Abdullah b. Amr el-Âs'ın (hadis) kitâbetine değinmiştim, ilerleyen bölümlerde onun 'Sahîfe'sini detaylı bir şekilde açıklama çalışacağım.

Hz. Peygamberden "*Her kim benden Kur'ân harici bir şey yazmışsa onu imha etsin*" hadisini rivayet eden değerli Sahabî Ebû Sa'îd el-Hudrî ise şöyle demektedir: "Bizler Kur'ân ve teşehhüdden başka bir şey yazmazdık."[102]

Resûlullah (s.a.s.)'in diğer bir Sahabîsi Berâ b. Âzib hadis anlatırken etrafındakiler bu hadisleri yazmışlardır. Abdullah b. Huneys şöyle demiştir: "Berâ'nın yanındakileri ellerinde kamışlarla (anlattığı şeyleri) yazıyorlarken gördüm."[103]

Muğîre b. Şu'be'nin kâtibi Verrâd, Muğîre'nin yanında yazım işlerini yürütmüştür.[104]

İbn Ömer'in ise her sabah dışarı çıkmadan önce kitaplarına göz gezdirdiği rivayet olunmuştur.[105]

Hz. Peygamberin hizmetkârlığını yapan ve on yıl boyunca geceli gündüzlü onun yanında bulunan Enes b. Mâlik ise çocuklarına "Ey çocuklarım, ilmi yazı ile kaydediniz"[106] tavsiyesinde bulunmuştur. Yine o hadisleri yazdırmıştır.[107] Ayrıca etrafındaki insanlar çoğalınca sayfalar (mecâl)[108] getirmiş ve bunları onlara dağıttıktan sonra: "Bunlar, Hz. Peygamberden duyduğum ve yazdığım; ayrıca kendisine arzetmiş olduğum hadislerdir" demiştir.[109]

---

101 Bkz: "*el-Beyânu ve't-Ta'rîf fî-Esbâbi Vurûdi'l-Hadis*" c. II, s. 214-5. Bunu şu hadisin vürûduyla ilgili olarak zikretmiştir: "*Kim iki haramı birden çiğnerse onu kılıçla ortadan ikiye biçiniz*" Burada hem haram olan zina ve hem de kardeşlik hukukunun çiğnenmesi söz konusudur. İbn Abbâs yazılı olarak da fetvâ vermiştir. Necde b. Âmir'e fetvâları için bkz: "*Müsnedu İmam Ahmed*" c. IV, s. 56.

102 "*Takyîdu'l-İlm*" s. 93.

103 "*Câmi'u Beyani'l-İlm ve Fadlihi*" c. I, s. 81. Ayrıca bkz: Zuheyr b. Harb "*Kitâbu'l-İlm*" s. 193. "*Takyîdu'l-İlm*" s. 105.

104 Bkz: Zuheyr b. Harb "*Kitâbu'l-İlm*" s. 187.

105 Bkz: "*el-Âdâbu'ş-Şer'iyye*" c. II, s. 125.

106 Bkz: Zuheyr b. Harb "*Kitâbu'l-İlm*" s. 192. "*Takyîdu'l-İlm*" s. 96 ve benzeri s. 97. Ayrıca bkz: "*Sahîhu Müslim bi-Şerhi'n-Nevevî*" c. I, s. 244. Bir hadis çok hoşuna gitmiş ve oğluna bunu yazmasını emretmiştir.

107 Bkz: "*Târîhu Bağdâd*" c. VIII, s. 259.

108 Mecâl: Mecellenin çoğuludur. Mecelle ise yazı yazılan sayfadır, bkz: "*Lisânu'l-Arab*" ',DD' maddesi c. XIII, s. 127.

109 "*Takyîdu'l-İlm*" s. 95-96.

Bunlar birbirlerini destekleyen rivayetler olup Sahabîlerin kitâbete izin verdiklerini ispat etmektedir. Ayrıca hem kendileri ve hem de onların huzurunda talebeleri hadis yazmışlardır. Bazı Sahabîler yasak sebepleri ortadayken kitâbeti hoş görmemiş, ancak bu yasakların ortadan kalkması sonucunda birbirlerine hadislerin yazılmasını ve ezberlenmesini tavsiye eder hâle gelmişlerdir: Hz. Ali, İbn Abbâs, Hasan, Enes b. Mâlik (r.a.) gibi.

İbn Mes'ûd, Ebû Sa'îd el-Hudrî gibi kimselerden rivayet etmiş olduğumuz haberler kitâbeti hoş görmeyen bazı kimselerin bu görüşlerini bıraktıklarını göstermektedir. Nitekim onlar sayfalara; Kur'ân, istihâre ve teşehhüd harici bir şeylerin yazılmasına ilk etapta karşı çıkan kimselerdir. Bu ise Kur'ân harici şeylerin yazılması yasağına; bu şeylerin Kur'ân'la karışması veya Allah'ın Kitabı yerine bu şeylerle meşgul olunması gibi endişelerin sebep olduğunun apaçk delilidir ki, Hatîb el-Bağdâdî bu konuda şöyle demektedir: "Bundan emin olunduğu ve ilmin yazılması ihtiyaç arzettiği vakit yazım yasağı kalkmıştır. Nitekim Sahabîler teşehhüdleri yazmayı yasaklamamışlardır ki, teşehhüdle diğer ilmî konular arasında herhangi bir fark yoktur. Zira bunların hiçbiri Kur'ân değildir. Sahabîlerin yazmaları veya yazılmasını emretmeleri ilimler ihtiyattan öte bir şey değildir. Kitâbeti hoş görmemelerinin sebebinin de ihtiyat olması gibi. En doğrusunu Allah bilir."[110]

C. Tâbi'în Döneminde Tedvîn

Hiç şüphesiz Tâbi'în, ilimlerini kendileriyle hemhâl oldukları Sahabîlerden almış ve onlar hakkındaki her şeyi en ince detaylarına kadar öğrenmişlerdir. Yine Hz. Peygamberin sayısız güzide hadisini onlar yoluyla taşımışlardır. Ayrıca Sahabîlerin, hadislerin yazılmasına ne zaman karşı çıktıkları ve ne zaman buna cevaz verdiklerini de çok iyi bir şekilde tespit etmişlerdir. Kendilerine, her halleriyle Kur'ân'ı ve Sünneti muhafaza eden bu ilk nesli örnek almışlardır. Bu sebeple, tedvînin hükmü konusunda Sahabe ile Tâbi'în'in görüşlerinin örtüşmesi son derece doğal bir şeydir. Raşit Halifeler ile Sahabîleri kitâbeti hoş görmemeye iten sebeplerle, Tâbi'în'i bu şekilde hareket etmeye sevkeden sebepler aynıdır. Onlar, yasak sebepleri varolduğu sürece hadislerin yazılmasına hep birlikte karşı çıkmış ve bu sebep-

110 "*Takyîdu'l-İlm*" s. 94.

lerin ortadan kalkmasıyla birlikte hadislerin yazılmasına yine hep birlikte cevaz vermişlerdir. Bundan öte onların birçoğu hadislerin tedvîn edilmesinden yana tavır koymuş ve bunu teşvik etmişlerdir. Bizler iki Tâbi'în'den; biri kitâbetin yasağına, diğeri ise cevazına dair iki farklı rivayetin varit olmasını garipsemiyoruz. Yine Tâbi'în'in –ilk, orta ve son nesilleri gibi– farklı nesillerinden kitâbetin yasak oluşu veya cevazına dair rivayet olunan toplu haberlerde de bir gariplik görmüyoruz. Zira bu toplu rivayetlerin her birini, buna sevkeden uygun sebeplerle açıklayabilmekteyiz. Sonuç itibariyle hadislerin yazlmasına dair iznin, son dönem Sahabîler ve Tâbi'în'in büyüklerinin yolu olduğu kanaatindeyiz. Bazı şartların mevcut olmasıyla birlikte, Hz. Peygamber'den ve sahabîlerin büyüklerinden rivayet edilen yazım yasağı onlar nazarında imkânsız hale gelmektedir.[111] Tâbi'în'in büyüklerinden olup kitâbetten kaçınan bazı kimseler şunlardır: Abîde b. Amr es-Selmânî el-Murâdî (H. 72), İbrahim b. Yezîd et-Teymî (H. 92), Câbir b. Zeyd (H. 93), İbrahim en-Neha'î (H. 96). Abîde, hiç kimsenin kendi huzurunda ne yazı yazmasına ve ne de (yazılı metinleri) kendisine okumasına razı olmamıştır.[112] İbrahim'e "Benden (geriye kalan) hiçbir kitabı ebedîleştirmeyin!" vasiyetinde bulunmuştur.[113] Ayrıca vefatından önce bütün kitaplarını istetip yaktırmış ve: "Birilerinin gelip bunları asıl konumundan farklı bir konuma koymasından korkarım" demiştir.[114] İbrahim en-Neha'î de, hadislerin defterlere yazılması ve mushaflara benzetilmesini hoş görmemiş[115] ve: "Asla bir şey yazmadım" demiştir.[116] Öyle ki Hammâd b. Süleymân'a, 'etrâf-ı hadis' yazmasını yasaklamıştır,[117] ancak daha sonra yazmasına müsamaha göstermiştir ki, İbn Avn: "Hammâd'ı, İbrahim'den (ha-

---

111 Bkz: "*Takyîdu'l-İlm*" Yûsuf el-Aşş hocamızın mukaddimesine (s. 19) ve de "es-Sekâfetu'l-Mısriyye" dergisindeki ilgili makalesine bkz: Sayı 352, Yıl 7, s. 8.

112 "*Câmi'u Beyani'l-İlm ve Fadlihi*" c. I, s. 67. "*Takyîdu'l-İlm*" s. 45-6. Zuheyr b. Harb "*Kitâbu'l-İlm*" s. 193.

113 A.g.e.

114 "*Câmi'u Beyani'l-İlm ve Fadlihi*" c. I, s. 67. Benzeri: "*Sünenu'd-Dârimî*" c. I, s. 121. İbn Sa'd "*et-Tabakât*" c. VI, s. 63.

115 Bkz: "*Sünenu'd-Dârimî*" c. I, s. 121. "*Câmi'u Beyani'l-İlm ve Fadlihi*" c. I, s. 67. "*Takyîdu'l-İlm*" s. 48.

116 "*Takyîdu'l-İlm*" s. 60. Ayrıca: "Yazmayın, körelirsiniz" demiştir, bkz: "*Câmi'u Beyani'l-İlm ve Fadlihi*" c. I, s. 67.

117 Bkz: İbn Sa'd "*et-Tabakât*" c. I, s. 190.

dis) yazarken gördüm. İbrahim ona: Bunu sana yasaklamadım mı? dedi. O da: Bunlar sadece 'etrâf'tır dediğini" rivayet etmektedir.[118]

Âmir eş-Şa'bî'nin (H. 17-103) ise şu meşhur ibaresini tekrarladığını görmekteyiz: "Ne siyahı beyaza yazdım ve ne de adamın birinden duyduğum bir hadisi bana tekrarlamasını istedim."[119]

Tâbi'în'in kitâbeti hoş görmemelerî şahsi görüşlerinin şöhret bulmasıyla birlikte daha bir artmıştır. Zira öğrencilerinin, onların bu görüşlerini hadislerle birlikte yazmalarından; ayrıca kendilerinden (hadis diye) nakledilip ve hadislere şüphe karışmasından çekinmişlerdir.

Kitâbeti hoş görmeyen ve bu konuda ısrarcı davranan kimselerin bu tavırlarından, kendi görüşlerinin yazılmasını hoş görmedikleri sonucunu çıkarsayabiliriz. Bu konuda değerli hocamız Yûsuf el-Uşş şöyle demektedir: "Bu nesilden dikte/iktâbdan sakındıkları varit olan kimselerin söz konusu sakınmaları, belirlemiş olduğumuz sonuçla çelişmeyecek bir şekilde tevil edilir. Nitekim onların hepsi fakihtir[120] ve aralarında fakih olmayan muhaddis de yoktur. Fakih ise hadis ile re'yi bir arada bulundurur ki, böyle bir durumda fakihin re'y ve içtihadının Hz. Peygamberin hadisleriyle birlikte yazıya aktarılmasından endişe olunur."[121] Ayrıca bu görüşünü somut bazı örneklerle de açıklamıştır: "Onların re'y yazımını hoş görmedik-

---

[118] "*Sünenu'd-Dârimî*" c. I, s. 121. Benzeri: Zuheyr b. Harb "*Kitâbu'l-İlm*" s. 194. Hocamız Dr. Yûsuf el-Aşş şöyle demiştir: "Hiç şüphesiz bazıları işi sıkı tutmuş ve bunun/yazımın, karışıklığa yol açmamasını istemişlerdir. Bundan dolayı da ilmin/hadislerin sadece etrâflara –yani kemiklerin kenarlarna- yazılmasına izin vermişlerdir. İbrahim en-Neha'î gibi. Nitekim bunun muhafazası zordur ve bunlarla defterlerin birbirine benzemesi ise olanaksızdır." Bkz: es-Sekâfetu'l-Mısriyye Dergisi Sayfa, 8. Sayı 352, Yıl 7. Derim ki: *Etrâftan* kasıt, 'kemiklerin kenarları' değildir, aksine 'hadislerin etrâfı/etrâfu'l-hadis'dir. Bu ise musannifin, gerisini hatırlayacak şekilde hadisin bir kısmını, isnadlarının tamamıyla birlikte yazmasıdır. Bu görüşümüzü Zuheyr b. Harb'in µ rivayeti açıklığa kavuşturmaktadır ki, İbrahim'in: "Etrafların yazılmasında, bir sakınca yoktur" dediğini nakletmiştir. Bkz: "*Kitâbu'l-İlm*" s. 194. Etrâf kitapları ise çok olup "*er-Risâletu'l-Mustatrafe*" sahibi, kitabının 125-127 sayfalarında bunun için özel bir bölüm oluşturmuştur. Yine Abdulganî en-Nâblusî'nin "*Zehâiru'l-Mevârîs*" adlı kitabı meşhur 'etrâf' kitaplarından biridir. Bu anekdotu, Dr. Yûsuf el-Aşş hocamıza, 1963 yılı yazında ilettim. Ancak kendi görüşüne meyletti. Ben de, ilmî emanet ve Yûsuf hocamıza (Allah rahmet eylesin) saygımdan dolayı kitabımızın bu baskısında buna işarette bulunmayı bir vazife addettim.

[119] Zuheyr b. Harb "*Kitâbu'l-İlm*" s. 187. "*Câmi'u Beyani'l-İlm ve Fadlihi*" c. I, s. 67.

[120] Bu noktada hocamız, daha önce zikretmiş olduğum bazı isimleri sıralamış ve bunlara Sa'îd b. el-Müseyyib (h. -94), Tâvus (h. -106) ve el-Kâsım'ı da (h. -107) eklemiştir. Metinde belirtmediğimiz isimler sadece bunlardır.

[121] "*Takyîdu'l-İlm*" mukaddime s. 20.

lerini belirten birçok rivayete rastlamaktayız. Zeyd b. Sâbit'in (kendi görüşlerini) Mervân'ın kâtiplerine yazdırmayı hoş görmemesi gibi. Yine adamın biri, Sa'îd b. el-Müseyyib'e –kendisi iktâbdan sakındığı rivayet olunan fakihlerden biridir– gelir ve ona bir mesele sorar. O da (bu meseleyi) kendisine imla ettirir. Akabinde adam onun görüşünü sorar ve aldığı cevabı da yazar. Sa'îd'in meclisindeki biri kendisine: 'Görüşünü mü yazıyor ey Ebû Muhammed?' deyince, Sa'îd adama: 'Onu bana ver' der ve adam sayfayı kendisine uzatınca, alıp yakar.[122] Câbir b. Zeyd'e: 'Senin görüşlerini yazıyorlar' denilince o: 'Belki de yarın için değiştirebileceğim görüşlerimi mi yazıyorsunuz?' cevabını verir.[123]

Bütün bu sözler âlimlerden rivayet olunmuş ve tarihçiler de onların, insanlara (bir şey) yazdırmayı hoş görmediklerini aktarmışlardır. Bu ise açık bir şekilde göstermektedir ki, yazılması hoş görülmeyen husus ilim, yani hadis değildir. Aksine sadece görüşlerin yazılması meselesidir. Yasak hususunda kayıtsız bir şekilde varid olan genel haberlerden ise özelde görüşlerin yazılmaması kastolunmuştur. Bu mesele, Hz. Peygamber ve ilk Sahabîlerin kitâbeti hoş görmemelerine benzemektedir. Onlar hadislerin Kur'ân'la karışmasından ve Kur'ân'dan başka şeylerle meşgul olunmasından çekinmişlerdir. Onların hadislerin yazımı hususundaki çekinceleri, ilk Tâbi'î'lerde re'y çekincesi ve bunların hadislerle karışması endişesi olmuştur."[124]

Bizce bu görüş, Tâbi'în'den, onların kitâbeti teşvik ettikleri ve talebelerine kendilerinden (hadis ve sair şeyleri) yazmalarına izin verdiklerine dair rivayet olunan haberlerle daha bir güçlenmektedir. Kitâbet ilim talebelerinin, görüşlerin yazılması yasağı ile; hadislerle birlikte görüşlerin yazılması yasağı arasındaki farkı anladıklarında daha bir canlılık kazanmıştır. Tâbi'î'lerin, Sahabe meclislerinde kitâbete başvurduklarını, hatta bazılarının kitâbete aşır` bir özen gösterdiğini görmekteyiz. Örneğin Sa'îd b. Cübeyr (H. 95) İbn Abbâs'tan (hadis) yazmış ve elindeki sayfaları tükenince, doluncaya kadar nâlinlerine yazmıştır.[125] Yine onun şöyle dediği rivayet olunmuştur: "İbn Ömer ile İbn Abbâs arasında mekik dokurdum. Onlar-

---

122 Rivayet için bkz: "*Câmi'u Beyani'l-İlm ve Fadlihi*" c. II, s. 144.

123 Bkz: "*Câmi'u Beyani'l-İlm ve Fadlihi*" c. II, s. 31.

124 Mecelletu's-Sekâfeti'l-Mısriyye: s. 8-9. Sayı: 352 Yıl: 7.

125 Bkz: "*Takyîdu'l-İlm*" s. 102. Ayrıca bkz: "*el-Muhaddisu'l-Fâsıl*" Dımeşk nüshası c. IV, s. 4. Sözü şöyledir: "(Nâlinlerimin) temiz tabanlarına doluncaya kadar yazdım."

dan hadisler dinler ve yazardım. Öyle ki bazen onlardan duyduğum bir hadisi, inip de temize çekinceye kadar, daha eğerin üzerindeyken yazardım."[126] Sa'îd b. el-Müseyyib (H. 94) ise kendisine ezberinin kötülüğünden şikayet eden Abdurrahmân b. Harmele'ye kitâbet için izin vermiştir.[127] Bir zamanlar siyahı beyaza yazmadım ibaresini tekrarlayan Âmir eş-Şa'bî'nin ise: "Yazı ilmin kaydıdır" dediğini görmekteyiz.[128] Yine kitâbeti teşvik edip: "Benden bir şey duyduğunuzda bunu duvara bile olsa yazınız" demiştir.[129] Buna rağmen, vefatından sonra ferâiz (miras hükümleri) ve diyetler haricinde hiçbir kitabının bulunmadığı rivayet olunmuştur.[130] Geriye bırakmış olduğu kitapların azlığı onun ilmî birikiminin az olduğunu göstermez ki, bu hali, onun hâfızasının güçlülüğüne yormaktayız. Zira yazıdan çok hıfza önem vermiştir. Yine bu onun kendi öğrencilerini yazıya teşvik etmediği veya onlara bir şey yazdırmadığı anlamına da kesinlikle gelmez. Dahhâk b. Muzâhim de: "Bir şey duyduğunda bunu duvara bile olsa yazıver" demiş ve yine Huseyn b. Ukayl'a hac menâsikini imlâ ettirmiştir.[131]

Kitaplar fazlasıyla yaygınlaşmış, öyle ki Hasan el-Basrî (H. 110) "Hiç şüphesiz bizim, ellerimizde dolaşan kitaplarımız vardı" demiştir.[132] Ömer b. Abdulazîz de (H. 61-101) hadis yazmıştır. Ebû Kılâbe'nin şöyle dediği rivayet olunmuştur: "Ömer b. Abdulazîz öğle namazı için yanımıza geldi ve elinde bir sayfa (kırtâs) vardı. İkindi vaktinde geldiğine yine elindeydi. Kendisine: 'Ey müminlerin emiri, bu sayfa (kitap) nedir?' diye sordum. Cevaben: 'Avn b. Abdullah'ın bana anlatmış olduğu bir hadistir. Hoşuma gitti ve yazdım.' dedi."[133] Bu ise kitâbetin muhtelif tabakalar arasında yay-

126 "*Takyîdu'l-İlm*" s. 103. Benzeri: "*Câmi'u Beyani'l-İlm ve Fadlihi*" c. I, s. 73. Ayrıca İbn Sa'd "*et-Tabakât*" c. VI, s. 179-180 ile karşılaştırınız.

127 Bkz: "*el-Muhaddisu'l-Fâsıl*" Dımeşk nüshası c. IV, s. 4. "*Câmi'u Beyani'l-İlm ve Fadlihi*" c. I, s. 73. "*Takyîdu'l-İlm*" s. 99.

128 "*Takyîdu'l-İlm*" s. 99. "*Câmi'u Beyani'l-İlm ve Fadlihi*" c. I, s. 75.

129 "*Takyîdu'l-İlm*" s. 100. Ayrıca benzeri için bkz: "*el-Muhaddisu'l-Fâsıl*" Dımeşk nüshası c. IV, s. 4. Zuheyr b. Harb "*Kitâbu'l-İlm*" s. 193.

130 Bkz: "*Târîhu Bağdâd*" c. XI, s. 232.

131 Bkz: "*Câmi'u Beyani'l-İlm ve Fadlihi*" c. I, s. 72.

132 "*Câmi'u Beyani'l-İlm ve Fadlihi*" c. I, s. 74. Zuheyr b. Harb "*Kitâbu'l-İlm*" s. 189.

133 "*Sünenu'd-Dârimî*" c. I, s. 130. Ayrıca Yezîd er-Rakâşî'den, Enes'in rivayet etmiş olduğu bazı hadisleri dinlemiş ve bunları yazmış, ayrıca kendisine divandan para tahsis etmiştir, bkz: "*el-Muhaddisu'l-Fâsıl*" Dımeşk nüshası c. IV, s. 3. Ömer b. Abdulazîz'in sünnet hizmeti ve hadislerin yazılması konusundaki emrini birazdan detaylı bir şekilde açıklamaya çalışacağız.

gınlık kazandığını; ayrıca Hicrî birinci asrın sonları ile ikinci asrın başlarında artık kitâbeti hoş görmeyen kimsenin kalmadığını göstermektedir. Bu dönemlerde kitaplar bir hayli çoğalmıştır. Öyle ki Mücâhid b. Cebr'in (H. 103) bazı arkadaşlarına odasının kapılarını açtığını ve kitaplarını çıkarıp, bunları istinsah/kopya etmelerine izin verdiğini görmekteyiz.[134]

Hişâm b. Abdulmelik valisinden, Recâ b. Hayve'ye (H. 112) bir hadisi sormasını istemiş bunun üzerine Recâ: "Eğer bu hadis yanımda yazılı olarak bulunmasaydı onu çoktan unutmuştum" demiştir.[135]

Atâ b. Ebî Rebâh (H. 114) kendi eliyle yazmış ve bazen de oğluna kendisi için yazmasını emretmiştir.[136] Ayrıca öğrencileri de onun huzurunda yazmışlardır.[137] Yine devamlı bir şekilde öğrencilerini, öğrenim ve kitâbete teşvik etmiştir ki, Ebû Hakîm el-Hemezânî şöyle demiştir: "Atâ b. Ebî Rebâh'ın yanında idim. O zamanlar henüz gençtik, bizlere: 'Ey gençler, gelin ve yazın! Sizden yazması iyi olmayanlar için yazarız. Yanında kâğıdı olmayana da kendi kâğıtlarımızdan veririz.' diyordu."[138]

Gün geçtikçe gelişen ilmî hareketlilikle birlikte (hadis ve sair şeyleri) yazma ve âlimlere *arzetme* de artmıştır. Velîd b. Ebi's-Sâib'den rivayet olunan: "Mekhûl, Nâfi' ve Atâ'yı, kendilerine hadisler okunurken gördüm"[139] haberi de bunu göstermektedir. Ubeydullah b. Ebî Râfi' ise şöyle demiştir: "Birilerinin, A'rec'e –Abdurrahmân b. Hürmüz (H. 117)– 'Ebû Hureyre→Resûlullah (s.a.s.)'den rivayet ettiği hadislerini, kendisi okuduğunu ve ona: Bu senin (rivayet ettiğin) hadisindir, değil mi ey Ebû Dâvûd? diye sorduğunu ve onun da: 'Evet', dediğini gördüm."[140] Nâfi' Mevlâ İbn Ömer (H. 117) talebelerine ilim hadis imlâ ettirmiş ve talebeleri onun huzurunda kendilerine öğrettiği şeyleri yazmışlardır.[141] Katâde b. Di'âme es-

---

134 Bkz: "*Sünenu'd-Dârimî*" c. I, s. 128. "*Takyîdu'l-İlm*" s. 105. *Sünenu'd-Dârimî* c. I, s. 21 de onun, ilmin defterlere yazılmasını hoş görmediği kaydedilmiştir. Bu hoş görmeme ise, söz konusu defterlerin Kur'ân'a benzetilmesi veya ehil olmayan kimselerin eline geçmesi konusundaki çekincesine yorulur.

135 "*Sünenu'd-Dârimî*" c. I, s. 129. "*Takyîdu'l-İlm*" s. 108.

136 Bkz: "*el-Muhaddisu'l-Fâsıl*" Dımeşk nüshası c. IV, s. 3.

137 Bkz: "*Sünenu'd-Dârimî*" c. I, s. 129.

138 "*el-Muhaddisu'l-Fâsıl*" Dımeşk nüshası c. IV, s. 3.

139 "*el-Kifâye fî-İlmi'r-Rivâye*" s. 264.

140 İbn Sa'd "*et-Tabakât*" c. V, s. 209.

141 Bkz: "*Sünenu'd-Dârimî*" c. I, s. 129 ve 126.

Sedûsî (H. 118) ise hadislerin yazılması konusunda, kendisine yöneltilen soruya vermiş olduğu cevabıyla, o dönem içinde artık yaygınlık kazanmış ve her ilim talebesinin vazgeçilmezlerinden olmuş kitâbet gerçeğini ve Tâbi'în neslinin kitâbet karşısındaki konumlarını mükemmel bir şekilde şöylece tasvir etmektedir: "Yazmanızı engelleyen şey nedir ki, Latîf ve Habîr olan Allah bile, kendisinin yazdığını sana haber vermiş ve: '*Dedi ki: Onların bilgisi Rabbimin katında bir kitapta(yazılı)dır. Rabbim yanılmaz ve de unutmaz*' buyurmuştur."[142]

Yazılı/müdevven sahîfeler bir hayli çoğalmış, öyle ki Hâlid el-Kelâ'î (H. 104) ilmî dökümanlarını kendisine ait düğmeli/kancalı ve askılı/bağlı özel bir mushafta biriktirmiştir.[143]

D. Ömer b. Abdulazîz'in Sünnete Hizmeti

Ömer b. Abdulazîz, ilmî bir ortamda yaşamış ve âlimlerden de uzak kalmamıştır; zaten ümmetin halifesinin âlimlerden uzak kalması da tasavvur edilemez. Daha önce onun bazı hadisleri yazdığını açıklamıştık. Aynı şekilde âlimleri de buna teşvik etmiş ve Hz. Peygamberin hadislerini derleme ve bunları muhafaza etmeye karar vermiştir. Muhtemelen onu böyle bir şeyi yapmaya iten sebep kitâbet yasağını gerektirecek sebeplerin ortadan kalkmasıyla birlikte Tâbi'în'in kitâbeti caiz görmeleri ve onların o dönem içindeki geniş ilmî çalışmaları olmuştur. Çünkü âlimler hoş görmediği halde, onun hadislerin toplanıp tedvîn edilmesini emretmesi düşünülemez. Şayet âlimler, hadislerin yazılmasını hoş görmemiş olsalardı, Ömer b. Abdulazîz'in bu emrini kabule yanaşmazlardı. Ömer b. Abdulazîz'in hadislerin zayi olabileceğine dair korkusu, kendisini bu işi yapmaya sevk etmiştir.

Açıklamış olduğumuz bu sebebe, hadisleri ayıklama/tenkîh ve muhafaza etme yolunda âlimler üzerinde derin bir etki bırakıp, kendilerini harekete geçiren başka bir sebep daha ekleyebiliriz. Bu da siyasî ve mezhebî ihtilaflar sonucunda ortaya çıkan hadis uydurmalarıdır. İbn Şihâb ez-Zührî'den, kardeşi yoluyla rivayet edilen şu söz de bunu doğrulamaktadır: "Şayet, do-

---

142 "*Takyîdu'l-İlm*" s. 103. Ayet, Tâhâ Suresi: 52. Ayrıca bkz: İbn Sa'd "*et-Tabakât*" c. VII, b.2, s. 2. *Sünen-i Dârimî*'de kitâbeti hoş görmediğine dair rivayet olunan haber ise daha önce açıklamış olduğumuz şekilde yorumlanır, bkz: "*Sünenu'd-Dârimî*" c. I, s. 120.

143 Bkz: "*Tezkiretu'l-Huffâz*" c. I, s. 87.

ğu tarafından bizlere ulaşan, bilmediğimiz ve kötü gördüğümüz (uydurma) hadisler olmasaydı, ne hadis yazar ve ne de yazılmasına izin verirdim."[144]

Zührî'nin bu görüşü, o asrın âlimlerinin genelinin görüşüdür. Kuşkusuz onlar, Hz. Peygamberin hadislerinin zayi olmaması için nasıl gayret etmişlerse, aynı şekilde bu hadislere yalan ve uydurmaların karışmaması için de gayret etmişlerdir. İşte bu iki etken ümmet âlimlerinin azimlerini sünnet hizmetine ve hadislerin yazımına yönlendiren en güçlü etkenlerdir. Nitekim hadislerin tedvîn süreci hükümetin resmî onayı ve hiç şüphesiz muttaki halife Ömer b. Abdulazîz'in eliyle başlatılmıştır. Kendisi bu konuda son derece kesin bir adım atmış ve bütün beldelere bir mektup gönderip âlimlere: "Hz. Peygamber (s.a.s.)'in hadislerini araştırıp, derlemeleri"[145] emrini vermiştir.

Medine ehline yazmış olduğu mektubunda ise: "Hz. Peygamberin hadislerini araştırıp yazınız. Hiç şüphesiz ben, ilmin/hadislerin zayi olması ve ilim ehlinin yok olmasından korkuyorum" demiştir.[146] Yine, onun Medine valiliğini yapan Ebû Bekr b. Muhammed b. Amr b. Hazm'a (H. 117) yazdığı mektubunda şöyle demiştir: "Senin elinde Hz. Peygamberden sabit olan hadisleri, ayrıca Amre'nin hadisini bana yazıver. Çünkü ben ilmin/hadislerin zayi olup gitmesinden korkuyorum."[147] Başka bir rivayette ise ona: "Amre bt. Abdurrahmân (H. 98) ve Kâsım b. Muhammed'in (H. 107) hadislerini yazmasını emretmiş ve o da bunları yazıp kendisine göndermiştir."[148] Bir diğer rivayette ise şöyle demiştir: "Ben, ilmin ifsat edilmesinden ve âlimlerin yok olmasından korkuyorum. Hz. Peygamberin hadislerinden başka bir şey kabul etme. (Âlimler) ilmi yaysınlar. Bilmeyenlere öğretinceye kadar da kendileriyle otursunlar. Hiç şüphesiz ilim, sır haline gelmedikçe yok/helak olmaz."[149]

---

144 "*Takyîdu'l-İlm*" s. 108.

145 "*Fethu'l-Bârî*" c. I, s. 204. Bunu Ebû Nu'aym, *Târîhu İsbehân*'da rivayet etmiştir.

146 "*Sünenu'd-Dârimî*" c. I, s. 126. Ayrıca krş: "*el-Muhaddisu'l-Fâsıl*" Dımeşk nüshası c. IV, s. 4 ve İbn Selâm "*Kitâbu'l-Emvâl*" s. 258-259.

147 "*Sünenu'd-Dârimî*" c. I, s. 126. Krş: İbn Sa'd "*et-Tabakât*" c. II, b.2, s. 134. İbn Selâm "*Kitâbu'l-Emvâl*" s. 578. Buhârî "*et-Târîhu's-Sağîr*" s. 105 ve "*Takyîdu'l-İlm*" s. 105.

148 "*Takdimetu'l-Cerh-i Ve't-Ta'dîl*" s. 21. Burada kastedilen ise, Amre'nin rivayet etmiş olduğu hadisi, kendisine yazmasıdır. Zira Amre H. 99 yılından önce vefat etmiştir ki bu tarih, Ömer b. Abdulazîz'in hilafeti devraldığı senedir. Bu, bir önceki (Amre'nin hadisini bana yaz, ver.) rivayetinden de açıkça anlaşılmaktadır.

149 "*Fethu'l-Bârî*" c. I, s. 204.

Aynı şekilde İbn Şihâb ez-Zührî'ye (H. 124) ve başkalarına sünnetleri derlemelerini emretmiştir.[150] Ömer b. Abdulazîz, hadisleri toplamalarını emrettiği kimselere vermiş olduğu bu emriyle yetinmemiş olacak ki, ayrıca bütün beldelere mektuplar gönderip buradaki sorumlulara, sünnet eğitimi ve sünnetlerin ihyası için ilim ehline yardımcı olmalarını salık vermiştir. Bu konuda İkrime b. Ammâr şöyle demiştir: "Ömer b. Abdulazîz'in mektubunu duydum şöyle diyordu: 'İlim ehline, mescitlere yayılmalarını emredin. Bilesiniz ki sünnet öldürüleyazmıştı.'[151] Yine şöyle yazmıştır: "Şüphesiz ki, Kitab'a rağmen hiç kimsenin re'yi/içtihadı olamaz. İmamların içtihatları ise sadece, bir konuda hüküm inmemişse veya o konuda Hz. Peygamberden bir sünnet varit değilse söz konusu olabilir. Ve yine Hz. Peygamberin uygulamaya koyduğu herhangi bir sünneti karşısında da hiç kimsenin içtihadı olamaz."[152] Bundan öte bazı rivayetler de vardır ki, derlemiş oldukları bazı hadislerin münakaşasında Ömer b. Abdulazîz'in de âlimlere iştirak ettiğini göstermektedir. Örneğin Ebu'z-Zinâd Abdullah b. Zekvân el-Kureşî bir rivayetinde şöyle demiştir: "Ömer b. Abdulazîz'in fakihleri topladığını gördüm. Onun için sünnetlerden bazı şeyler derlemişlerdi. (Bunların münakaşası esnasında) üzerinde amel olunmayan bir şey geldiğinde: 'Bu ziyadedir, bununla amel olunmaz' derdi."[153]

Ömer b. Abdulazîz hilafet müddeti kısa olmasına rağmen bütün gücünü sünneti muhafaza yolunda harcamıştır. Ebû Bekr b. Hazm'dan hadisleri derlemesini istemiştir ki, Ebû Bekr asrının meşhur âlimlerindendir. Mâlik b. Enes, onun hakkında şöyle demiştir: "Ebû Bekr b. Hazm gibi âlicenap ve hali tamam kimse görmedim... Hem Medine valiliği, hem kadılık ve hem de hac mevsiminin sorumluluğunu yapıyordu."[154] Başka bir sözü de şöyledir: "Medine'de, hâkimlik ilminde Ebû Bekr b. Hazm kadar

---

150 Bkz: "*Câmi'u Beyani'l-İlm ve Fadlihi*" c. I, s. 76.

151 "*el-Muhaddisu'l-Fâsıl*" s. 153.

152 "*Sünenu'd-Dârimî*" c. I, s. 114. Ayrıca bkz: "*Câmi'u Beyani'l-İlm ve Fadlihi*" c. II, s. 34.

153 "*Kabûlu'l-Ahbâr*" s. 30. Ebu'z-Zinâd H. 131 yılında vefat etmiştir. Yine bu bağlamda, Yakûb b. Abdurrahmân→babası yoluyla bir rivayet vardır ki, şöyle demiştir: "Ubeydullah b. Abdullah'ı gördüm. Ömer b. Abdulazîz'in yanına vardı. Birilerini oturtmuştu ki söylediklerini yazıyorlardı. Kalkmak istediği vakit Ömer kendisine: 'Bir şey yaptık' dedi. O da: 'Nedir o, ey İbn Abdulazîz?' diye sordu. Ömer de: 'Söylediklerini yazdık' dedi. O da: Peki nerede? Râvî: Bunlar getirilince yaktı, der." "*Takyîdu'l-İlm*" s. 45. Muhtemelen kendisinden yazılmasını hoş görmemesi, ezbere itimadı seven biri olmasındandır ki, buna birazdan değineceğiz.

154 "*Tehzîbu't-Tehzîb*" c. XII, s. 39.

bilgili hiç kimse yok idi."[155] Ömer b. Abdulazîz, kendisinden Amre bt. Abdurrahmân'ın hadislerini yazmasını istemiştir. Amre kendisinin teyzesi olup, Hz. Âişe'nin eli altında yetişmiştir ve Hz. Âişe'nin hadisleri hakkında Tâbi'în'in en otoriter kişilerinden biridir.[156]

Bazı rivayetlerde adı geçen Kâsım b. Muhammed b. Ebî Bekr (H. 37-107) ise (Tâbi'în'in meşhur) Fukaha-i Seb'a-yedi fakihlerinden birisidir. Asrının âlimi olan bu zât, ilmini halası Hz. Âişe'den almıştır. Müminlerin annesi Hz. Âişe ise ilmi ve sünnet konusundaki derinliğiyle meşhurdur ki kendisi tariften müstağnidir.

İbn Şihâb ise hadislerin derlenmesi ve yazıya aktarılmasına iştirak edenlerden ve o asrın meşhur âlimlerinden biridir. Sünnetleri ve Sahabîlerden gelen rivayetleri (henüz) öğrenim gördüğü yıllarda yazmıştır.[157] Üstün bir konuma sahiptir. Ebu'z-Zinâd'ın şöyle dediği rivayet olunmuştur: "Bizler sadece helal ve haramı yazardık. İbn Şihâb ise duyduğu her şeyi yazardı. Kendisine ihtiyaç duyulduğunda insanların en bilgilisi olduğunu anladım."[158]

Her ne kadar ölüm beşinci Raşit Halifeyi, Ebû Bekr b. Hazm'ın derlemiş olduğu kitapları görmekten -bazı âlimlerin zikrettiği gibi-[159] mahrum etse de, İbn Şihâb ez-Zührî'nin gerçekleştirmiş olduğu bu çalışmaların ilk meyvelerini görmek kendisine nasip olmuştur. İbn Şihâb şöyle demektedir: "Ömer b. Abdulazîz bizlere, sünnetleri derlememizi emretti. Bizler de bunlar` defter defter yazıverdik. O da hâkimiyeti altında bulunan her toprak parçasına bu defterlerden gönderdi."[160] Âlimlerin ve tarihçilerin: "İlmi/hadisi ilk tedvîn eden kişi İbn Şihâb'dır"[161] sözleri bu anlamdadır. Onun, bu yaptığıyla övünme hakkı vardır, nitekim şöyle der: "Bu ilmi benim tedvînimden önce hiç kimse tedvîn etmedi."[162]

---

155 A.g.e.

156 Bkz: A.g.e: c. XII, s. 438. Süfyân b. Uyeyne şöyle demiştir: "Hz. Âişe'nin hadislerini en iyi bilenler üç kişidir: Kâsım b. Muhammed, Urve b. ez-Zübeyr ve Amre bt. Abdurrahmân." Bkz: "*Takdimetu'l-Cerh-i Ve't-Ta'dîl*" s. 45.

157 Bkz: "*Câmi'u Beyani'l-İlm ve Fadlihi*" c. I, s. 76. "*el-Câmi'u li-Ahlaki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'*-" s. 156.

158 "*Câmi'u Beyani'l-İlm ve Fadlihi*" c. I, s. 73. İbn Şihâb'ın biyografisi için bu kitabın beşinci bölümünün ikinci faslına bakınız.

159 Bkz: "*Kavâidu't-Tahdîs*" s. 47.

160 "*Câmi'u Beyani'l-İlm ve Fadlihi*" c. I, s. 76.

161 A.g.e: c. I, s. 76. "*Hılyetu'l-Evliya*" c. III, s. 363.

162 "*er-Risâletu'l-Mustatrafe*" s. 4.

Hadis âlimleri, Ömer b. Abdulazîz'in söz konusu bu tedvînini, hadislerin ilk tedvîni olarak kabul etmiş ve kitaplarında şu meşhur ibareyi tekrarlayagelmişlerdir: "Hadislerin tedvîni ise ilk olarak Hicrî birinci yüzyılın başları, Ömer b. Abdulazîz'in hilafeti döneminde gerçekleşmiştir."[163]

Bu ifadeden anlaşılan, resmî tedvînin Ömer b. Abdulazîz döneminde yapıldığıdır. Hadislerin kaydedilmesi ve kâğıt, kemik, deri ve kumaş parçalarında korunması ise Sahabîlerin Hz. Peygamber döneminde yapmış oldukları bir şeydir. Hz. Peygamberin vefatından sonra da hadislerin kaydedilmesi olayı sürmüştür ki bu, hadisleri büyük eserlerde tedvîn edecek kimselerin gelişine kadar ezberle yanyana devam etmiştir.

Ömer b. Abdulazîz'in babasının, hadisleri tedvîn isteğinde oğlundan önce davrandığını az sonra göreceğiz. Ayrıca hadis ehli, bu konuda halifenin müsaadesi ve emrini beklercesine Hicrî birinci asır boyunca Hz. Peygamberin hadislerinini kaydetmezlik de yapmamışlardır. Daha önce, Sahabe ve Tâbi'în'in kitâbete izin verdikleri ve kendilerinin de hadis yazdıklarını gösteren rivayetlere değindiğimizde bu konuyla alakalı bazı meseleleri zikretmiştik.

Böylece Hicrî birinci asrın sonu ve ikinci asrın başlangıcı, kitâbetin yasaklığı ve cevazı konusundaki tartışmalara kesin bir sonuç getirmiştir. Bilahare hadisler; sahîfe, defter ve kitaplarda tedvîn edilmiş ve hadis talebelerinin ellerindeki sahîfeler bir hayli çoğalmıştır.

Araştırmacı bir kimse, kitâbet yasağının ortadan kalktığını ve kitâbet izni karşısında yenilgiye uğradığını; ayrıca kitâbet izninin mücerret bir görüş olmaktan çıkıp tatbik sahasına konulduğunu ve kitâbet sorumluluğunun bizzat devletin denetimine girdiğini düşünebilir. Ancak buna rağmen bizler, kitâbeti hoş görmeyen bazı seslerin yeniden yükseldiğini görmekteyiz. Bunlar bizzat ikinci –orta tabaka– ve son nesil Tâbi'în'den olan bazı kimselerdir ki hadisleri, defter ve kitapçıklarda görmek kendilerini pek de memnun etmemiştir. Zira âlimlerle hadis talebelerinin, hıfzı bir kenara bırakıp, bu yazılı metinlere itimat etmelerini kabullenememiş ve bundan dolayı da kitâbeti hoş görmeyen rivayetlere sarlmışlardır. Hadis ehlinin kendi defterlerine kapılmalarına ve bunları ilimlerinin hazinesi haline

---

163 "*Tedrîbu'r-Râvî*" s. 40. "*Kavâidu't-Tahdîs*" s. 46. Bunun benzeri: "*Tevcîhu'n-Nazar*" s. 6. "*İrşâdu's-Sârî*" c. I. s. 14.

getirmelerine razı olmamışlardır. Yine hıfza ve hâfıza gücüne itimat eden Sahabîlerin yoluna aykırı gidilmesi de kendilerini memnun etmemiştir. Kitaplara bel bağlamayı hoş görmeme konusunda gerçekten de haklıdırlar. Zira sadece yazılı şeylere bel bağlamak hâfızayı köreltti̇ği gibi insanı amelden de uzaklaştırır.

Daha önceleri kitâbete cevaz veren ve yasak sebeplerine dair çekincesi ortadan kalkınca hac menâsikini imlâ ettiren Dahhâk b. Muzâhim'in bizzat kendisi şöyle demiştir: "İnsanlar öyle bir zamana ulaşacaklar ki o vakit, hadisler bir hayli çoğalacak ve Mushaf, toz içinde kendisine bakılmaz bir halde (ortada) kalacaktır."[164] Başka bir rivayette ise şöyle demiştir: "İnsanlar öyle bir vakte erişecekler ki mushaf, örümcekler üzerinde yuva yapıncaya kadar bir kenarda asılı kalacak ve içindekilerden de istifade olunmayacaktır. İnsanların işi gücü rivayet ve hadislerle uğraş olacaktır."[165] Bu derece kitâbete teveccüh etmenin akıbetini çok önceden tasvir etmiştir. Bilahare hadisler, (onun da belirttiği gibi) defter ve kitapçıklar haline getirilmiştir, bu konudaki olumsuz fikrini şöyle açıklamaktadır: "Hadisler için, Mushaf'ın defterleri gibi defterler edinmeyin."[166]

Zührî'nin "Şu emirler bizi zorlayıncaya kadar biz, ilmin yazılmasını hoş görmüyorduk. Böyle olunca da artık Müslümanlardan hiç birisini bu işten alıkoymadık"[167] sözünü daha önceki açıklamalarımıza yorarız. Zira İmam ez-Zührî'nin daha öğrencilik yıllarında iken hadis yazdığını ve arkadaşlarını kitâbete teşvik ettiğini biliyoruz. Hatta hadisleri unuturum korkusuyla nâlinlerinin arkasına dahi yazmıştır.[168] Halife Hişâm b. Abdulmelik kendisinden oğullarına hadis yazdırmasını istediğinde çıkıp insanlara da hadis yazdırmış[169] ve: "Melikler benden kendileri için yazmamı istediler ben de onlara yazdım. Ancak meliklere yazıp da başkalarına yazmamak olmazdı, Allah'tan utandım"[170] demiştir.

164 "*Câmi'u Beyani'l-İlm ve Fadlihi*" c. I, s. 65.
165 "*Câmi'u Beyani'l-İlm ve Fadlihi*" c. II, s. 129.
166 "*Takyîdu'l-İlm*" s. 47.
167 "*Takyîdu'l-İlm*" s. 107. İbn Sa'd "*et-Tabakât*" c. II, b.2, s. 35.
168 Bkz: "*Takyîdu'l-İlm*" s. 107.
169 Bkz: "*Hılyetu'l-Evliya*" c. III, s. 363.
170 "*Câmi'u Beyani'l-İlm ve Fadlihi*" c. I, s. 77.

Hadisleri ayıklama/düzenleme gayretinin, kendisini ve bazı çağdaşlarını hadisleri tedvîn etmeye sevkeden en büyük etken olduğunu ise daha önce açıklamıştım.

Sa'îd b. Abdulazîz hâfızasıyla övünmüş ve: "Asla, bir hadis dahi yazmadım"[171] demiştir. Öğrencilerine hadis imlâ ettiren ve kendisinden yazdıkları şeyleri –rivayete hak kazanmaları için– tashih eden[172] İmam el-Evzâ'î'nin ise, kitaplara bel bağlanılmasını nefretle kınadığını görmekteyiz. Ayrıca hadisleri, âlimlerin dilinden alan selefin yolundan sapılmasına ve hâfızayı köreltecek şeylere başvurulmasına sitem edercesine şöyle demiştir: "Bu ilim asil bir şeydi, bunu âlimlerin dilinden alırlar ve müzâkere ederlerdi. Kitaplara doldurulunca nuru gidiverdi ve ehil olmayanların eline düştü."[173]

Bu asırda kitâbeti hoş görmeyen bazı kimselerin ise yazıyı, sadece hadisleri ezberleme konusunda kullandıklarını ve ezberledikten sonra yazdıkları şeyleri imha ettiklerini görmekteyiz. Selef-i salihînden Süfyân es-Sevrî (H.S. 161), Hammâd b. Seleme (H.S. 167)[174] ve başka kimseler böyle yapmıştır. Bu konuda Hâlid el-Hazzâ'ın (H.S. 141) şöyle dediği rivayet olunmuştur: "Uzun bir hadis haricinde bir şey yazmadım. Onu da ezberledikten sonra imha ettim."[175]

Tâbi'î'lerin birçoğu ehil olmayanların eline geçer korkusuyla ölmeden önce kitaplarını yakmış veya kendisine güvendiği bir kimsenin istifadesine sunulmasını vasiyet etmiştir. Örneğin Ebû Kılâbe kitaplarını Eyyûb'a vasiyet etmiştir.[176] Şu'be b. el-Haccâc ise öldükten sonra kitaplarını imha etmesini oğluna vasiyet etmiştir.[177]

Kitâbeti yasaklayan söz konusu kimselerin bu çabaları, kitâbetin hareketliliğini dindiremediği gibi kitâbet üzere yetişen bu neslin önünde de

---

171 "*Sünenu'd-Dârimî*" c. I, s. 121. "*Tezkiretu'l-Huffâz*" c. I, s. 203. Sa'îd b. Abdulazîz H. 167 yılında vefat etmiştir.

172 Bkz: "*el-Kifâye*" s. 322.

173 Bkz: "*Câmi'u Beyani'l-İlm ve Fadlihi*" c. I, s. 77. "*Sünenu'd-Dârimî*" c. I, s. 121. "*Takyîdu'l-İlm*" s. 64. Evzâ'î H. 157 senesinde vefat etmiştir.

174 Bkz: "*Takyîdu'l-İlm*" s. 58-60.

175 A.g.e: s. 59.

176 Bkz: İbn Sa'd "*et-Tabakât*" c. VII, s. 135. "*Tezkiretu'l-Huffâz*" c. I, s. 88. Ebû Kılâbe H. 104 yılında vefat etmiştir.

177 Bkz: "*Takyîdu'l-İlm*" s. 62. Şu'be b. el-Haccâc H. 82 yılında doğmuş ve 160 yılında da vefat etmiştir.

duramamıştır. Kitâbete cevaz veren akım, kitâbeti yasaklayan akımdan çok daha güçlü bir konuma sahip olmuştur.

Eyyûb es-Sahtiyânî (H. 131) hadislerin kaydedilmesini kınayanlara cevaben: "Yazıdan dolayı bizi ayıplıyorlar!" demiş ve sonra: "*Dedi ki: Onların bilgisi Rabbimin katında bir kitapta(yazılı)dır*" ayetini okumuştur."[178]

Çok geçmeden bu iki akım birleşmiş ve ihtiyaç, kitâbeti hoş görmeyen kimseleri de bu genel akıma katılmaya mecbur etmiştir. Bilahare sünnetin muhafazasında hem hıfza ve hem de kitâbete başvurulmuştur.

İbnu's-Salâh şöyle demektedir: "Daha sonra bu ihtilaf sona ermiş ve Müslümanlar yazının kullanılması ve cevazı üzerinde söz birliği etmişlerdir. Eğer (hadisler) kitaplarda tedvîn edilmemiş olsaydı son asırlarda peyderpey yok olup giderdi."[179]

er-Râmehürmüzî ise şöyle demektedir: "Hadis ancak yazıyla zabtolunur. Daha sonra mukabele ve müdarese/eğitim, itina ve ezberleme, müzâkere ve sual, nakilcileri araştırma ve naklettiklerini anlama yoluyla olur. İlk dönemlerde kitâbeti hoş görmeyenler ise bunu; o dönemin ve isnadın yakınlığı, katibin yazdığı şeylere itimat edip, bunları ihmal etmemesi, ezberlemekten ve bunlarla amel etmekten geri durmaması için hoş görmemişlerdir. Şimdilerde ise vakit uzaktır. İsnad da yakın değildir. Rivayet yolları farklı, râvîler ise benzerdir. Âfet-i nisyân da başımızdadır. Vehimden ise emin olunmaz. Kuşkusuz ilmin yazıyla kaydedilmesi daha evla ve daha sağlıklıdır..."[180]

Bu ihtilaf, âlimlerin, biri kitâbete cevaz veren diğeri yasaklayan iki hizbe veya fırkaya ayrılması şeklinde tezahür etmemiştir. Aksine bu, daha önce açıkladığımız sebeplerden kaynaklanmıştır. Bu sebeplerin ortadan kalkmasıyla birlikte âlimler, kitâbete izin vermiş ve bu sebeplerin varlığı söz konusu olduğunda da âlimlerin çoğu kitâbeti yasaklama yoluna gitmiştir. Ayrıca kitaplara bel bağlanılıp hıfz ihmal edildiği zaman, yasak sesleri ikinci kez yükselmiş ve hâfıza gücüne itimat edilmesi talebinde bulunulmuştur. Ümmetin, hadislerin korunması için vazgeçilmez bir hale gelen kitâbet üzerinde icmâ etmesiyle birlikte bu ihtilaf son bulmuştur.

---

178 "*Takyîdu'l-İlm*" s. 110. "*Sünenu'd-Dârimî*" c. I, s. 121. "*Câmi'u Beyani'l-İlm ve Fadlihi*" c. I, s. 73.

179 "*Mukaddimetu İbni's-Salâh*" s. 171.

180 "*el-Muhaddisu'l-Fâsıl*" s. 71.

E. İlk Hadis Musannifleri

Çok geçmeden ilmî faaliyetler ve hadis kitâbeti yolundaki bu akım, Hicrî ikinci asrın ilk yarısı kuşağı eliyle hadise dair muhtelif birçok eserle kendini göstermiştir. Bu tasnîf ve kitapların birçoğu birbirine yakın zamanlarda ve İslâm devletinin farklı beldelerinde ortaya çıkmıştır. Bir zamanlar çeşitli hadisleri, sahîfe ve defterlerde derleyen hadis âlimleri artık hadisleri bâblarına göre tertip eder hale gelmiştir. Bu tasnîfler sünnet ve sünnetle alakalı konuları ihtiva etmekte olup bunların bazıları *Musannef*, bazıları *Camî*' ve diğer bazıları da *Mecmû*' vb. şekillerde isimlendirilmiştir. İlk defa 'Tasnîf' ve 'Tebvîb'[181] yapan kişinin kim olduğu konusunda ihtilaf vardır. Bu ilk isimlerin şunlar olduğu belirtilmiştir: Mekke'de Abdulmelik b. Abdulazîz İbn Cureyc el-Basrî (H. 150), Medine-i Münevvere'de Mâlik b. Enes (H. 93-179) veya Muhammed b. İshâk (H. 151), yine Medine'den Muhammed b. Abdurrahmân b. Ebî Zi'b (H. 80-158) İmam Mâlik'in Muvattâ'ından daha büyük bir Muvattâ tasnîf etmiştir. Basra'da Rebî' b. Sabîh (H. 160) veya Sa'îd b. Ebî Arûbe (H. 156) veya Hammâd b. Seleme (H. 167), Kûfe'de Süfyân es-Sevrî (H. 97-161), Yemen'de Ma'mer b. Râşid (H. 95-153), Şâm'da İmam Abdurrahmân b. Amr el-Evzâ'î (H. 88-157), Horâsân'da Abdullah b. el-Mubârek (H. 118-181), Vâsıt'da Huşeym b. Beşîr (H. 104-183).[182] Rey'de Cerîr b. Abdulhamîd (H. 110-188), Mısır'da Abdullah b. Vehb (H. 125-197).[183] Daha sonra bu kimselerin çağdaşı birçok âlim onların yolunu takip etmişlerdir. Bu tasnîf, hadisleri bâblara göre bir *Câmi*' veya eserde (müellef) toplama ve (bâbları) birbirine ekleme şeklinde olmuştur. Benzer hadisleri bir araya getirip aynı bâb altında derlemeyi ise ilk olarak değerli Tâbi'î Âmir eş-Şa'bî (H. 19-103) yapmıştır ki, kendisinin şöyle dediği rivayet olunmuştur: "Bu talaktan bir bâbdır ki çok önemlidir. Kadın iddet beklerse vâris olur..."[184]

---

181 *Tasnîf*: Hadisleri belli bir tertibe göre sınıflandırarak eser meydana getirme. *Tebvîb*: Hadisleri bablara ayırma. (Çev.)

182 Bkz: "*Târîhu Bağdâd*" c. XIV, s. 85. "*Tezkiretu'l-Huffâz*" c. I, s. 229.

183 Bkz: "*el-Muhaddisu'l-Fâsıl*" s. 155: vd. "*Tedrîbu'r-Râvî*" s. 40. "*el-Câmi'u li-Ahlaki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi*'-" s. 186, 187. "*Mukaddimetu Fethu'l-Bârî*" s. 4. "*Menhecu Zevi'n-Nazar*" s. 518.

184 "*el-Muhaddisu'l-Fâsıl*" s. 155. "*el-Câmi'u li-Ahlaki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi*'-" İskenderiye nüshası s. 188. "*Mukaddimetu Fethu'l-Bârî*" "*Tedrîbu'r-Râvî*" s. 40.

Akabinde bu konudaki hadisleri zikretmiştir.[185]

Bu tasnîf ve derlemelerin (mecâmî') geneli Hz. Peygamberin hadisleri ile Sahabe ve Tâbi'în'in fetvâlarını ihtiva etmiştir. Mâlik b. Enes'in *Muvattâ*'sında olduğu gibi.[186] Daha sonraları bazı âlimler, sadece Hz. Peygamberin hadislerini içeren özel eserler yazmaya karar vermiş ve *Müsned*'ler telif olunmuştur. Bunlar, Sahabe ve Tâbi'în'in fetvâlarını içermeksizin sadece Hz. Peygamberin hadislerini isnadlarıyla birlikte ihtiva eden kitaplardır. Ayrıca bu kitaplar, her Sahabenin –farklı konularda da olsa– hadislerini "Falanın Müsnedi (Müsned-i Fulan)" ismi altında ihtiva etmektedir.

İlk müsnedi Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Cârûd et-Tayâlisî (H. 133-204) telif etmiştir.[187] Etbâ'u't-Tâbi'în ve Etbâından bazı çağdaşları onun bu yolunu takip etmişlerdir. Esed b. Mûsâ el-Emevî (H. 212), Ubeydullah b. Mûsâ el-Absî (H. 213), Müsedded el-Basrî (H. 228) ve Nu'aym b. Hammâd el-Huzâ'î el-Mısrî (H. 228) gibi kimseler bu usul üzere eserler vermişlerdir. Ayrıca Ahmed b. Hanbel (H. 164-241), İshâk b. Râhûye (H. 161-238), Osmân b. Ebî Şeybe (H. 156-239) ve bunların benzeri imamlar onların izini sürmüşlerdir.[188]

İmam Ahmed b. Hanbel'in –kendisi Etbâ'u-Etbâi't-Tâbi'în'dendir– Müsnedi, bu müsnedlerin en genişi ve en faydalısıdır.

Âlimler, hadisleri derlemiş ve isnadlarıyla birlikte tedvîn etmişler; ayrıca uydurma hadislerden uzak durmuşlardır. Her hadisin farklı (rivayet) yollarını zikretmişlerdir ki, bu ilmin dehaları ve sarrafları böylelikle sahih hadisleri zayıflardan, kavi hadisleri ise illetlilerden ayırt edebilmişlerdir. Bu ise her ilim talebesi için kolay olmayan bir şeydir. Daha sonraları bazı

185 "*Tedrîbu'r-Râvî*" s. 40. "*Menhecu Zevî'n-Nazar*" s. 18. Birçok rivayet vardır ve bâbların birbirine eklenmesinin, hadislerin bir bâb altında derlenmesinden sonra olduğunu ispat etmektedir. Bu rivayetlerden biri Hâlid b. Dînâr'ın şu rivayetidir: "Ebu'l-Âliye'ye: 'Bana kitabını ver.' dedim. Cevaben bana: 'Namaz bâbı ve Talak bâbından başka bir şey yazmadım.' dedi." Yahyâ b. Sa'îd ise "Süfyân ebvâb (bablar) sahibiydi" demiştir. Süfyân es-Sevrî: "Önem verilmeyen nice tantanalı hadisleri bu kabrin sahibin(İbn Cureyc)den bâblar halinde tahric/rivayet ettik" demiştir. Bkz: "*el-Câmi'u li-Ahlaki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'*-" İskenderiye nüshası s. 188: , 188. Âsım el-Ahvel'den (h. 142) şöyle demiştir: "Şa'bî'ye fıkıh hadislerini okudum ve (bunları rivayet etmem hususunda) bana icazet verdi." Bkz: "*el-Kifâye*" s. 264.

186 İmam Mâlik'in *Muvattâ*'ında üçbin mesele ve yediyüz hadis vardır, bkz: "*er-Risâletu'l-Mustatrafe*" s. 11.

187 Bkz: "*er-Risâletu'l-Mustatrafe*" s. 46. Bu Müsned, H. 1321 yılında Hindistan Haydarâbâd'da basılmıştır. Baskısı gayet güzeldir.

188 Bkz: "*Menhecu Zevî'n-Nazar*" s. 18. "*Tedrîbu'r-Râvî*" s. 40. "*er-Risâletu'l-Mustatrafe*" s. 36-47.

âlimler, sadece sahih hadisleri tasnîf etmek istemiş ve kitaplarını sadece sahih hadisleri içeren bablara göre tasnîf etmişlerdir. İşte bu asırda –Etbâ'ul-Etbâi't-Tâbi'în asrı– *Kütüb-i Sitte* ortaya çıkmıştır. Bu konudaki ilk tasnîf, İmam Ebû Abdullah Muhammedb. İsmail el-Buhârî'ye (H. 194-256) aittir. Daha sonra İmam Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî (H. 204-261), Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî (H. 202-275), Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sûre et-Tirmizî (H. 279), Ahmed b. Şu'ayb el-Horâsânî en-Nesâî (H. 215-303) ve sonra İbn Mâce gelir ki, kendisi Abdullah b. Muhammed b. Yezîd b. Abdullah b. Mâce el-Kazvînî'dir (H. 207-273).[189] Bunlardan sonra gelen âlimler de, adı geçen bu kitaplara; Şerh, Tehzîb, İhtisâr ve İstihrâc[190] yollu birçok hizmetlerde bulunmuşlardır.

BU FASLIN EN ÖNEMLİ NETİCELERİ

1. Hadislerin, Hz. Peygamber döneminde resmen tedvîn edilmemesine, o dönem içinde Müslümanların okuma yazma bilmemeleri sebep olmamıştır. Aksine, aralarında okuma ve yazma bilen kimseler vardır ve Kur'ân-ı Kerim'i tedvîn edenler de bunlardır. Nitekim bu yasak başka sebeplerden kaynaklanmıştır ki, en önemlileri; Kur'ân'ın, Sünnetle karışabileceği endişesi; ayrıca Müslümanların Kur'ân-ı Kerimin yazımı, öğrenimi/öğretimi ve hıfzını bir kenara bırakıp sünnet yazımıyla meşgul olabilecekleri türünden sebeplerdir.

2. Hz. Peygamberden, kitâbetin yasaklığı ve cevazı konusunda riva-

---

189 Kütüb-i Sitte üzerinde konuşmak her ne kadar konumuzla alakalı olmasa da şunu belirtmemiz gerekir ki, bu kitaplar arasında Sahîh-i Buhârî ile Sahîh-i Müslim ilk dereceye sahiptirler. Daha sonra sırasıyla geriye kalan Dört Sünen gelir. Fakat İbn Mâce'nin Süneni bunların en sonunda gelir. Çünkü içinde âlimlerin Münker ve Zayıf gördükleri bazı hadisler vardır. Bu konuda hadis âlimlerinin bazı görüşleri vardır ki bunları, burada zikretmemize makam elvermemektedir. Bkz: "*Tedrîbu'r-Râvî*" s. 39, 40, 47, 49. "*Sübülü's-Selâm*" c. I, s. 11-12.

190 *Şerh*: Bir hadisin sened veya metninin (veya bir kitabın) dil, içerik, hüküm vb. yönlerden açıklamasını yapmak, anlaşılması güç, izaha muhtaç kısımlarını izah etmek. *Tehzîb*: Hadis Tarihi'nin, daha önceki dönemlerde meydana getirilmiş olan hadis eserleri üzerinde çeşitli yönlerden; tasnîf, cem', tedkîk, şerh, değerlendirme vb. çalışmaların yapıldığı dördüncü merhalesine verilen isim. Bu, hadise dair eserlerin verildiği erken dönemlerden günümüze kadar devam edegelmiş ve devam etmekte olan bir çalışma yöntemidir. *İhtisar*: Hadisin anlatmak istediği manayı tam aktaracak şekilde özetle ifade etme vb. çalışmalar. *İstihrâc*: Bir kitaptaki hadisleri, bu kitabın senedlerinden farklı senedlerle, sözkonusu kitabın müellifiyle, müellifin şeyhinde veya daha yukarılarda birleşmek şartıyla, tesbit etme ve bir kitapta toplama. (Çev.)

yet olunan haberler arasında bir çelişki yoktur. Hz. Peygamber, kitâbeti iyi olmayan yahut hâfızası iyi olan kimseler için bunu hoş görmemiş; hâfızası iyi olmayanlara da bu konuda izin vermiştir. Kimi âlimler de kitâbet yasağının, İslâm'ın ilk dönemlerinde Kur'ân ile Sünnetin karışmaması için söz konusu olduğu, bilahare Hz. Peygamberin hadis kitâbeti konusundaki genel izniyle de noktalandığı görüşündedirler. Ayrıca bu rivayetler, (bazı oryantalistler vb. kimselerin tabiriyle) birbirine karşıt mezheplerin uydurması da değildir.

3. Sahabe, Tâbi'în ve Etbâ'u't-Tâbi'în'den, kitâbetin cevazı veya yasaklığına dair vârid olan rivayetler, biri kitâbete izin veren diğeri kitâbeti yasaklayan iki (karşıt) grubun varlığından dolayı ortaya çıkmış değildir. Aksine onlar, yasak sebepleri ortadan kalktığında kitâbete izin vermiş ve yasağı gerektirecek sebepler mevcut olunca da kitâbeti hoş görmemişlerdir. Bunlar, Kur'ân'ın Sünnetle karışması veya Kur'ân yerine Sünnetle meşgul olunması yahut Kur'ân-ı Kerim'in, hadis defterleri ve kitaplarına benzetilmesi korkusu vb. gibi sebeplerdir. Ayrıca kitâbete izin veren bazı kimselerden yasak, kitâbeti yasaklayan bazı kimselerden de cevaz içerikli rivayetler sabit olmuştur. Hepsinin gayesi birdir ve bu da, Kur'ân ile Sünneti muhafaza etmek ve birinin diğeriyle karışmasını önlemektir. En nihayet yasak sebepleri ortadan kalkınca kitâbet izni konusunda ittifak/icmâ hâsıl olmuştur.

4. Hadislerin ifsat olunması ve içine uydurma rivayetlerin sızmasından endişe eden Ömer b. Abdulazîz, Tâbi'în'in büyük âlimleri eliyle hadislerin derlenmesini emretmiştir. Ayrıca İslâm devletinin çeşitli beldelerindeki sorumlulara, hadis-i şeriflere itina göstermeleri, mescitlerde ilim halkaları oluşturup hadis eğitimi vermeleri konusunda âlimleri cesaretlendirmeleri/destek olmaları emrini vermiştir. Ömer b. Abdulazîz'in kendisi de âlimlerin bu çalışmalarına iştirak etmiş ve vefatından önce İmam ez-Zührî'nin yazdığı şeyleri dağıttırmıştır. Devletin resmî olarak hadislerin muhafaza mesuliyetini üstlenmesinde de en büyük pay hiç şüphesiz Ömer b. Abdulazîz'e aittir.

Ferdî tedvîn ise, Hz. Peygamber, Sahabe ve Tâbi'în dönemlerinde vuku bulmuştur. Ayrıca sünnet, bir asır boyunca Ömer b. Abdulazîz dönemine kadar ihmale maruz kalmış değildir. Aksine, hem hâfızalarda hem de sahîfe ve defterlerde yanyana muhafaza edilegelmiştir.

5. Hicrî ikinci asrın başlangıcında ise âlimlerin, hadis derleme ve kaydetme çalışmaları, hadisleri bâblar halinde tasnîf etmeye; ayrıca bu bâbları Musannef ve Câmi' gibi eserlerde bir araya getirmeye dönüşmüştür. Bu asrın başlangıcı, sünnetin tedvîni ve yazıya aktarılmasının başlangıcı değil, bâblara göre tasnîfin başladığı dönemdir. Bilahare bu eserler, İslâm devletinin farklı bölgelerindeki ilim merkezlerinde birbirine yakın vakitlerde ortaya çıkmıştır.

Daha sonra Sahîh ve Müsned kitapları ortaya çıkmış ve böylelikle hadis tedvîni, düzenli merhalelerden geçip elimizdeki Sahîh ve Müsned kitaplarının zuhur etmesiyle noktalanmıştır.

İkinci Fasıl

HZ. PEYGAMBER ASRINDA VE İSLÂM'IN İLK DEVİRLERİNDE TEDVÎN OLUNAN SAHÎFELER

Bazı Sahabîlerin Hz. Peygamberin kendilerine vermiş olduğu özel izinle O'nun bazı hadislerini yazdıkları sabittir. Abdullah b. Amr ve hadisleri ezberleyemeyen Ensârlı gibi ki, daha sonraları bunlardan başka kimseler de Hz. Peygamberin açıklamış olduğumuz kitâbet konusundaki genel iznine binaen birtakım hadisleri yazmışlardır. Elimizde Sahabîlerin yazmış oldukları sahîfelerle ilgili birçok rivayet vardır.

Ancak bu sahîfelerin içerdiği şeylerin tamamı hakkında köklü bir bilgiye sahip değiliz. Çünkü bazı Sahabe ve Tâbi'în elleri altındaki bu sahîfeleri ölmeden önce yıkamış veya yakıvermişlerdir. Bazıları ise ellerindeki metinleri güvendikleri kimselere vasiyet etmişlerdir. Bunu yapmalarının sebebi ise söz konusu dökümanların ilim ehli olmayan kimselerin eline geçebileceği kaygısıdır.[191] Bizler, Sahabe sahîfelerinin *(Suhufu's-Sahabe)* bir çoğunun Hz. Peygamber döneminde yazıldığından; ayrıca yazılanların genelinin hem Hz. Peygamberin Ashabı döneminde ve hem de vefatlarından sonra onların çocukları, torunları veya yakınları yoluyla nakledildiğin-

---

[191] Bu yazılı metinlerin (kütub) imhası ve yakılmasına dair haberlerden biri Hz. Ebû Bekir'in, eli altındaki sahîfeleri yakması hadisesidir. Bkz: "*Tezkiretu'l-Huffâz*" c. I, s. 5. Başkaları hakkındaki rivayetler için bkz: "*Takyîdu'l-İlm*" s. 59-63. Zuheyr b. Harb "*Kitâbu'l-İlm*" s. 192. "*el-Câmi'u li-Ahlaki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi*'-" s. 44: .

den eminiz. İbn Abdilberr, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali senediyle şunu rivayet etmiştir: Hz. Peygamberin kılıcının kabzasında, üzerinde şöyle yazılı bir mektup bulundu: "*Toprağın sınırını çalan melundur. Mevlâsından başkasını mevlâ edinen melundur.*" Veya dedi ki: "*Kendisi üzerindeki birinin nimetini inkâr eden melundur.*"[192]

Hz. Peygamber döneminde şöhret bulan son derece önemli bir sahîfe vardır. Bu sahîfe, bizzat Hz. Peygamberin hicretin ilk senesinde kâtiplerine yazmalarını emir buyurduğu Muhâcir, Ensâr, Yesrib Araplarının hakları ve Yahudilerle olan antlaşmalarını içeren bir metindir. Bu metinde 'Sahîfe Ehli/Ehlu's-Sahîfe' ibaresi tam beş kez geçmektedir. Bu metnin mukaddimesinde ise şu yazılıdır: "Bu, Allah'ın Resûlü Nebî Muhammed'in, Kureyş ve Yesrib ehlinden olan Mümin ve Müslümanlar arasında ve onlara tabi olup kendileriyle birlikte cihad eden kimseler hakkındaki yazısıdır: Onlar diğer insanların haricinde tek bir ümmettirler... ilh"[193] Bu ise, çiçeği burnunda İslâm Devletinin söz konusu anayasa *(düstur)* veya ahitnamesinin *(misak)* o dönem içinde şöhret bulmuş, ayrıca tevatür ile naklolunmuş yazılı bir sahîfesi olduğunun delilidir.

Muhtemelen Hz. Peygamber bazı hükümleri, amillerine yazılı olarak göndermiştir. Buna dair bir rivayeti İbn Ebî Leylâ, Abdullah b. Ukeym'den rivayet etmiştir ki, şöyle demektedir: "Bizlere, Hz. Peygamberin mektubu okundu: '*Murdar hayvanların (meyte) ne derisinden ne de sinirlerinden istifade etmeyiniz*' diyordu."[194]

Hz. Ebû Bekir ise Enes b. Mâlik'e, içinde Hz. Peygamberin belirlemiş olduğu zekât miktarlarının yazılı olduğu bir mektup göndermiştir. Bir rivayette söz konusu mektubun Hz. Peygamberin mührüyle mühürlü olduğu belirtilmiştir.[195]

---

192 "*Câmi'u Beyani'l-İlm ve Fadlihi*" c. I, s. 71.

193 "*Siyretu İbn Hişâm*" c. II, s. 119. "*el-Emvâl*" s. 202. Ayrıca bkz: "*Mecmû'atu'l-Vesâiki's-Siyasiyye Li'l-Ahdi'n-Nebevî*" s. 15.

194 "*Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadis*" s. 86. el-Hâkim şöyle demiştir: "Bu hadis, İbn Abbâs hadisiyle mensûhtur. Nitekim Hz. Peygamber ölü bir koyunun yanından geçerken: "*Bunun derisinden istifade etseydiniz ya?*" demiştir. Oradakiler: Ey Allah'ın Resûlü bu murdardır, deyince O: "*Onun sadece yenilmesi haram kılınmıştır*" buyurmuştur." Bkz: "*Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadis*" s. 86. Ayrıca bkz: "*Ahbâru Ehli'r-Rusûh fi'l-Fıkhi ve't-Tahdîs bi-Mikdâri'l-Mensûh Mine'l-Hadîs*" s. 27.

195 "*Reddu'd-Dârimî Ala-Bişri'l-Merîsî*" s. 131. Bu mektubu İmam Ahmed Müsned'inde zikretmiştir, bkz: c. I, s. 183-184, Hadis No:72.

Râfi' ise İbn Ömer'den, onun, Ömer b. Hattâb'ın kılıç kabzasında, hayvanların zekât miktarlarının yazılı olduğu bir sahîfe bulduğunu rivayet etmiştir.[196] Muhtemelen bu, Sâlim b. Abdullah b. Ömer'e miras kalan ve İbn Şihâb ez-Zührî'nin de kendisinden okuduğu nüshadır.[197] Muhammed b. Abdurrahmân el-Ensârî'den nakledilen şu rivayet de bunu teyid etmektedir: "Ömer b. Abdulazîz halifeliği devralınca, Medine'ye bir haber gönderip Resûlullah (s.a.s.) ile Ömer b. Hattâb'ın zekât (sadaka) sahîfe/kitaplarının araştırılmasını istedi. Hz. Ömer'in zekât kitabı onun ailesinin yanında bulundu ki, Hz. Peygamberin mektubunun aynısıydı. (Bu nüshadan) ona kopya ettik."[198]

Müminlerin emiri Ali b. Ebî Tâlib'in, kılıcının kabzasında asılı tuttuğu sahîfesi meşhurdur. Bu sahîfede, deve yaşları, birtakım diyetler, Medine'nin hürmeti ve herhangi bir Müslümanın kafire karşılık öldürülemeyeceği yazılıdır.[199]

İbn el-Hanefiyye'nin -Muhammed b. Ali b. Ebî Tâlib (H. 81) şöyle dediği rivayet olunmuştur: "Babam beni gönderdi ve: 'Bu kitabı al ve bunu Osmân'a götür, bunda Hz. Peygamberin zekâta dair emri yazılıdır' dedi."[200]

Mis'ar, Ma'n'dan rivayeten şöyle demiştir: "Abdurrahmân b. Abdullah b. Mes'ûd bana bir kitap gösterdi ve bunun bizzat babasının el yazısı olduğuna dair de bana yemin etti."[201]

Sa'd b. Ubâde el-Ensârî'nin (H. 15) yanında ise, Hz. Peygamberin bir takım hadislerinin yazılı olduğu sahîfe/kitap veya kitaplar bulunmuştur. Bu Sahabînin oğlu babasının söz konusu bu kitaplarından Hz. Peygamberin bazı uygulamalarını rivayet etmiştir.[202] İmam Buhârî ise bu Sahîfe-

---

196 Bkz: "*el-Kifâye*" s. 353-4. Ayrıca bkz: "*Tevcîhu'n-Nazar*" s. 348.

197 Bkz: "*el-Emvâl*" s. 360. "*Reddu'd-Dârimî Ala-Bişri'l-Merîsî*" s. 131.

198 "*el-Emvâl*" s. 358-9. Ömer b. Hattâb'ın yanında bulunan ahit ve mîsak nüshalarının bir sandık dolusu kadar olduğu, ancak bunların Cemâcim (h. 82) yılında yandığı, ayrıca bunlardan geriye kalanların ise zamanla ve Tatar istilalarıyla birlikte yok olup gittiği belirtilmiştir. Bkz: "*el-Vesâiku's-Siyasiyye*" Mukaddime: Bazı kitapları ise Hicrî dokuzuncu yüzyıla kadar sağlam kalmıştır; Temîm ed-Dârî'nin zeâmetiyle ilgili kitabı gibi. Bkz: "*Mesâliku'l-Ebsâr*" s. 173-175.

199 Bkz: "*Müsnedu İmam Ahmed*" c. II, s. 44, 35, 121, 131. "*Fethu'l-Bârî*" c. VII, s. 83. "*Reddu'd-Dârimî Ala-Bişri'l-Merîsî*" s. 130.

200 "*Reddu'd-Dârimî Ala-Bişri'l-Merîsî*" s. 130. "*Fethu'l-Bârî*" c. VII, s. 23.

201 "*Câmi'u Beyani'l-İlm ve Fadlihi*" c. I, s. 72.

202 Bkz: "*Câmi'u Beyani'l-İlm ve Fadlihi*" c. I, s. 72. "*Nazretun-Âmme fi-Târîhi'l-Fıkhı'l-İslâmî*" s. 118. Ayrıca bkz: "*Sahîfetu Hemmâm b. Münebbih*" s. 16 Tirmizî'den naklen.

nin, Abdullah b. Ebî Evfâ'nın Sahîfesi'nin bir nüshası olduğunu rivayet etmektedir. Bu zât, hadisleri kendi eliyle yazmış ve insanlar kendi hattıyla derlemiş olduğu bu hadisleri yine arz yoluyla kendisine okumuşlardır.[203]

Hz. Peygamberin kölesi Ebû Râfi'in (H. 35)[204] yanında ise namaza girişin *(İstiftâhu's-Salât)* yazılı olduğu bir kitap bulunmuştur ki bunu, Ebû Bekr b. Abdurrahmân b. el-Hâris'e vermiştir.[205] Kendisi Medine'nin meşhur yedi fakihlerinden biridir.

Esmâ bt. Umeys'in de (H. 38) Hz. Peygamberin bazı hadislerini derlediği bir kitabı vardır.[206]

Muhammed b. Sa'îd şöyle demiştir: "Muhammed b. Mesleme el-Ensârî vefat ettiği vakit (H. 42)[207] kılıcının kabzasında bir mektup bulduk (üzerinde): '*Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla. Hz. Peygamberi, şöyle derken duydum: Hiç şüphesiz Rabbinizin, geriye kalan zamanınız içre bazı nefhaları vardır. Bunları arayınız/değerlendiriniz...*' (yazılıydı)."[208]

Subey'a el-Eslemiyye, Abdullah b. Utbe el-Huzelî'ye bir mektup yazıp, Hz. Peygamberin kendisine -kocasının ölümünün akabinde- çocuğunu doğurduktan kısa bir süre sonra evlenmesini emrettiğini belirtmiştir.[209]

Hz. Peygamber, Vâil b. Hucr'e (H. 50) Hadramevt'teki kavmi için bir mektup yazmıştır. Mektupta İslâm'ın ana hatları, bazı zekât nisapları, zina haddi, içkinin ve her sarhoşluk verenin haram olduğu yazılıdır.[210]

Hz. Peygamber, Amr b. Hazm'ı (H. 53) Yemen'e vali olarak atamış ve

---

203 Bkz: Dr. Subhî es-Sâlih "*Ulumu'l-Hadîs ve Mustalâhuhu*" s. 13 ve dipnotu. Burada 'Abdullah b. Evfâ' şeklinde yazılmıştır ki, bir matbaa hatasıdır ve doğrusu 'Abdullah b. Ebî Evfâ'dır, bkz: "*Sahîhu'l-Buhârî bi-Şerhi's-Sindî*" c. II, s. 143. "Babu's-Sabr İnde'l-Kitâl" Abdullah b. Ebî Evfâ Hudeybiye'ye katılmış bir Sahabedir. Hz. Peygamberden sonra da yaşamış ve H. 87 yılında vefat etmiştir. Sahabîlerden Kûfe'de vefat eden en son kişidir, bkz: "*Takrîbu't-Tehzîb*" c. I, s. 402.

204 Kimileri, Hz. Osmân'ın şehadetinden sonra, kimileri de Hz. Ali'nin hilafeti döneminde vefat ettiğini, belirtmişlerdir.

205 Bkz: "*el-Kifâye*" s. 330.

206 "*Nazretun-Âmme fi-Târîhi'l-Fıkhı'l-İslâmî*" s. 118.

207 Muhammed b. Mesleme en faziletli Sahabîlerdendir. Ayrıca Ka'b b. el-Eşref'i öldüren üç Sahabeden biridir. Hz. Peygamber bazı gazvelerinde, onu Medine sorumlusu olarak geride bırakmıştır. Fitnelerden uzak durmuş, ne Cemel ve ne de Sıffîn savaşlarına katılmıştır. 77 yaşındayken vefat etmiştir, bkz: "*Tehzîbu't-Tehzîb*" c. IX, s. 454.

208 "*el-Muhaddisu'l-Fâsıl*" s. 112.

209 "*el-Kifâye*" s. 337. Sabî'a, Hâris'in kızı ve Sa'd b. Havle'nin hanımıdır, bkz: *Tehzîbu't-Tehzîb*" c. XII, s. 434.

210 Bkz: "*el-İsâbe*" c. VI, s. 312. Tafsilat için bkz: "*el-Misbâhu'l-Mudî*-" s. 112, 112.

kendisine ferâiz, sünen, diyetler vb. başka şeylerin de yazılı olduğu bir sahîfe vermiştir.[211]

Ebû Hureyre (H. 59) ise içinde Hz. Peygamberin hadislerinin yazılı olduğu bazı sahîfeleri muhafaza etmiştir.

Fudayl b. Hasen b. Amr b. Ümeyye ed-Damrî→babasından, onun şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Ebû Hureyre'nin yanında bir hadis andım ve o bunu garipsedi. Kendisine: 'Ben bu hadisi bizzat senden duydum.' deyince bana: 'Eğer bunu, benden duyduysan bu mutlaka yanımda yazılı olarak duruyordur.' dedi ve elimden tutup beni evine götürdü. Bizlere, Hz. Peygamberin hadislerini içeren birçok sahîfe gösterdi ve söz konusu hadisi de buldu. Akabinde: 'Sana, bunu ben anlatmışsam yanımda mutlaka yazılı olarak duruyordur, demiştim?' dedi."[212] Beşîr b. Nüheyk de kendisinden yazmış olduğu bu kitabı, ondan ayrılmadan önce kendisine arzetmiş/okumuştur.[213]

Semure b. Cundub (Cundeb) (H. 60) oğlu Süleymân'ın kendisinden rivayet etmiş olduğu bir nüshada birçok hadis derlemiştir.[214] Bu nüsha, Semure'nin kendi oğullarına yazmış olduğu mektup/risâle de olabilir. Muhammed b. Sîrîn: "Semure'nin oğullarına yazmış olduğu risâlede çok ilim vardır" demiştir.[215]

---

211 Bkz: "*el-İsâbe*" c. IV, s. 293, biyografi: 5805. Bu kitabı, İbn Hacer'inde dediği gibi Ebû Dâvûd, Nesâî, İbn Hibbân, Dârimî ve birçok kişi onun biyografisiyle birlikte tahric etmişlerdir, bkz: "*Reddu'd-Dârimî Ala-Bişri'l-Merîsî*" s. 131. "*Futûhu'l-Buldân*" s. 81. Karşılaştırınız: "*el-Emvâl*" s. 358-359.

212 "*Câmi'u Beyani'l-İlm ve Fadlihi*" c. I, s. 74. İbn Abdilberr, bu haberden sonra şöyle demiştir: "Bu (haber), bu babın evvelinde, Ebû Hureyre'nin (hadisleri) yazmadığı ve Abdullah b. Amr'ın ise yazdığı, ve bundan dolayı da onun hadislerinin, bunlardan daha makbûl ve sahih olduğu, çünkü Hadis ehline göre onun isnadının daha güçlü olduğuna dair açıklamanın hilafınadır." İbn Hacer ise bundan daha güçlü bir açıklama getirmiştir: "Hadislerin, onun yanında yazılı olarak bulunması bizzat onun hattıyla yazlmış olmasını gerektirmez. Onun hadis yazmadığı sabittir. Buna binaen yanında bulunan yazılı hadisler onun hattıyla yazılmış değildir, denilir." Bkz: "*Fethu'l-Bârî*" c. I, s. 218. Derim ki: Ebû Hureyre'nin hadis yazmadığı yönündeki rivayetin doğruluğu, onun yanında yazılı kitapların bulunduğuna dair haberin doğruluğuyla çelişmez. Bilahare okuma bilip yazma bilmeyenlerden olabilir. Kendisine yazması için başkasını görevlendirmiş de olabilir.

213 İbn Sa'd "*et-Tabakât*" c. VII, s. 162. Zuheyr b. Harb "*Kitâbu'l-İlm*" s. 193. "*el-Câmi'u li-Ahlaki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'*-" s. 137. "*el-Muhaddisu'l-Fâsıl*" s. 128.

214 Bkz: "*Tehzîbu't-Tehzîb*" c. IV, s. 198.

215 A.g.e: c. IV, s. 236. Buhârî, Semure b. Cundub'un oğullarına yazmış olduğu bu risâlenin baş tarafın, Muhammed b. İbrahim b. Hubeyb'in biyografisini ele alırken zikretmiştir: "Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adıyla. Semure b. Cundub'den oğullarına: Hiç şüphesiz Hz. Peygamber bizlere, her gece az ya da çok gece namazı kılmamızı ve bunu kılmamızı emir buyururdu." "*et-Târîhu'l-Kebîr*" c. I, b.I, s. 26, biyografi 29.

1. ABDULLAH B. AMR B. EL-ÂS'IN SAHÎFE-İ SÂDIKASI

Hz. Peygamber, iyi bir kâtip olduğu için Abdullah b. Amr b. el-Âs'a (H.Ö. 7, H. 65) hadis yazması konusunda izin vermiş ve o da Hz. Peygamberin birçok değerli hadisini yazmıştır. Böylelikle İbn Amr'ın sahîfesi, katibinin de isimlendirmeyi arzu ettiği şekilde 'Sahîfe-i Sâdıka' adıyla şöhret bulmuştur. Hakikaten bu isim sahîfeye layık bir ad olmuştur. Zira bunu, Hz. Peygamberden yazmıştır ve de O, kendisinden rivayette bulunulan en sâdık zâttır. Mücâhid b. Cebr (H. 21-104) sahîfeyi, Abdullah b. Amr'n yanında görünce gidip almaya çalışmış, ancak Abdullah kendisine: "Yavaş ol ey Benî Mahzûm'lu genç!" demiştir. Mücâhid devamla der ki: "Kendisine, 'Ondan bir şey yazmadım' dedim. Cevaben şöyle dedi: 'Bu Sâdıka'da Resûlullah (s.a.s.)'den duyduğum şeyler yazılıdır ki (bunu yazarken) benimle O'nun arasında hiç kimse yoktu."[216] Abdullah'ın gözünde Sahîfe-i Sâdıka'nın son derece önemli bir yeri olmuştur. Öyle ki: "Beni hayata Sâdıka ile Veht'ten başka bir şey bağlamaz" demiştir.[217] Sahifeyi kaybolur endişesiyle özel bir sandıkta muhafaza etmiştir.[218] Bu sahîfeyi kendisinden sonra ailesi muhafaza etmiş, ayrıca torunu Amr b. Şu'ayb'ın bu sahîfeden hadis rivayet ettiği belirtilmiştir.[219]

İbnu'l-Esîr'e göre, Abdullah b. Amr'ın Sahîfesi bin adet hadis içermektedir.[220] Ancak Amr b. Şu'ayb'ın, babası→ dedesi yoluyla rivayet ettiği hadislerin sayımı, bunların beşyüz hadise ulaşmadığını göstermektedir.[221] Her

216 "*el-Muhaddisu'l-Fâsıl*" Dımeşk nüshası c. IV, s. 2. İbn Sa'd "*et-Tabakât*" c. VII, b.1, s. 189. Benzeri: "*Takyîdu'l-İlm*" s. 84.

217 "*Sünenu'd-Dârimî*" c. I, s. 127. Veht: Amr b. el-Âs'ın imar ettiği ve daha sonraları tasadduk ettiği bir arazidir. A.g.e.

218 Bkz: "*Müsnedu İmam Ahmed*" c. I, s. 171, Hadis No: 6645. Makdisî "*Kitâbu'l-İ'lm*" s. 30, isnadı sahihtir.

219 Bkz: "*Tehzîbu't-Tehzîb*" c. VIII, s. 48-49.

220 Bkz: "*Usdu'l-Ğâbe*" c. III, s. 233.

221 Bkz: "*Müsnedu Abdullah b. Amr ve-Sahîfetuhu's-Sâdıka*" s. 671. Seyyid Muhammed Seyfuddin Allîş, Sahîfe-i Sâdıka'nın hadislerini saymıştır ki, bunlar:
202 hadis, İmam Ahmed'in, Müsned'inde Abdullah b. Amr'dan rivayet ettiği 632 asıl hadisten
81 hadis, Ebû Dâvûd'un, Sünen'inde Abdullah b. Amr'dan rivayet ettiği 232 asıl hadisten
53 hadis, Nesâî'nin, Sünen'inde Abdullah b. Amr'dan rivayet ettiği 128 asıl hadisten
65 hadis, İbn Mâce'nin, Sünen'inde Abdullah b. Amr'dan rivayet ettiği 117 asıl hadisten
35 hadis, Tirmizî'nin, Sünen'inde Abdullah b. Amr'dan rivayet ettiği 89 asıl hadisten.

ne kadar Sahîfe-i Sâdıka, Abdullah b. Amr b. el-Âs'ın kendi hattıyla yazdığı şekliyle elimize ulaşmamış olsa da İmam Ahmed bu sahîfenin muhtevasını Müsned'inde rivayet etmiştir.[222] Ayrıca diğer Sünen kitapları da bu sahîfenin büyük bir bölümünü içermektedir.[223]

Bu Sahîfe fevkalâde ilmî bir öneme sahiptir. Zira ilmî ve tarihî bir vesika olup, hadislerin bizzat Hz. Peygamberin huzurunda ve O'nun izniyle yazıldığını ispat etmektedir.[224]

Ayrıca Abdullah talebelerine hadis imlâ ettirmiştir.[225] Öğrencisi Huseyn b. Şüfeyy b. Mâti' el-Asbahî Mısır'da kendisinden iki kitap nakletmiştir. Birinde 'Resûlullah (s.a.s.) şuna hükmetti, Resûlullah (s.a.s.) şöyle de-

---

Böylelikle müellif, Amr b. Şu'ayb'ın babası→dedesinden rivayet etmiş olduğu hadisleri –ki tercih olan görüşü göre bunlar Sâdıka'nın hadisleridir– saymış ve bunların sayısını 436 hadis olarak belirlemiştir. İmam Ahmed'in Müsnedi ve Sünen-i Erba'a'da mükerrer hadisler de vardır. Belki de İbn el-Esîr'in hükmü, İbn Amr'dan rivayet edilen bütün hadislerin Sahîfe-i Sâdıka'dan olduğuna binaendir ki, uzak bir ihtimal değildir.

222 Bkz: "*Müsnedu İmam Ahmed b. Hanbel*" Thk. Üstat Ahmed Muhammed Şâkir: Dokuzuncu cilt sayfa 235 Hadis No: 6477, onuncu ve onbirinci cildin tamamı ve aynı şekilde onikinci cildin 50. sayfasına kadar, Hadis No: 7103.

223 Bkz: "*Müsnedu Abdullah b. Amr ve-Sahîfetuhu's-Sâdıka*" s. 671.

224 İlim ehlinden bazı kimseler Sahîfe-i Sâdıka'ya yönelik bazı eleştirilerde bulunmuşlardır. Bunlardan birisi Muğîre b. Miksam ed-Dabbî'dir ki, şöyle demiştir: "Abdullah b. Amr'ın, Sâdıka olarak isimlendirilen bir sahîfesi vardı(r) ki, iki kuruşa dahi benim olmasını arzulamazdım." Bkz: "*Te'vîlu Muhtelifi'l-Hâdîs*" s. 93. "*Mîzânu'l-İ'tidâl*" c. II, s. 290 da ise şöyledir: "Abdullah b. Amr'ın sahîfesinin iki hurma veya iki kuruş karşılığı benim olmasını arzulamazdım." Eğer bu rivayetin Muğîre'ye aidiyeti doğruysa, bu sözün, zahirine hamledilmesi ve gelişigüzel bir şekilde kabul edilmesi mümkün değildir. Zira o, söz konusu bu sözünü zayıf rivayetler meyanında sarfetmiştir. Her ne kadar İbn Amr'ın sahîfesine zayıf diye hükmetse bile buna, 'vicâde (başkasına ait buluntu hadis mecmûası)' yoluyla nakledildiği için zayıftır demiştir. Dolayısıyla da râvîlerin bu yolla rivayet ettiği bir sahîfenin kendisine ait olmasını arzulamamıştır. Çünkü 'vicâde' nakil yollarının en zayıfıdır. Onlar, haberlerin, sahîfeler yoluyla değil de şeyhler yoluyla nakledilmesini hoş görmüşlerdir. Bu sebeple Muğîre'nin bu sözünün başka bir anlama çekilmesi caiz değildir. Zira Abdullah'ın bu sahîfeyi bizzat Hz. Peygamberin huzurunda yazdığı sabittir. Daha fazla bilgi için âlimlerin, bu sahîfe ve râvîsi hakkındaki sözlerine "*Mîzânu'l-İ'tidâl*" c. II, s. 289, "*Tehzîbu't-Tehzîb*" c. VIII, s. 48-55, "*Fethu'l-Muğîs*" c. IV, s. 68-69 bakabiliriz ki, bu sahîfenin kıymeti ve râvîsi Amr b. Şu'ayb'ın ne kadar güvenilir olduğu anlaşılacaktır. İmam Takıyyuddin İbn Teymiyye şöyle demektedir: "İslâm'ın imamları ve âlimlerin cumhuru Amr b. Şu'ayb'ın babas→ dedesi yoluyla gelen rivayetlerini delil olarak kullanırlar. Şayet ona nakil sıhhat bulursa ki, Mâlik b. Enes→ Süfyân b. Uyeyne ve benzerleri veya Şâfi'î→ Ahmed b. Hanbel→ İshâk b. Râhuveyh (yollu bir nakil) gibi... Demişlerdir ki: 'Eğer Hz. Peygamber döneminde yazılmış bir nüsha bulunursa bu, söz konusu rivayeti daha bir güçlendirir ve sıhhatini tevsik ve teyid eder.' Bundan dolayıdır ki, Amr b. Şu'ayb'ın nüshasında, İslâm âlimlerinin genelinin ihtiyaç duyduğu ölçüleri içeren fıkhî hadisler vardır."

225 Bkz: "*Târîhu Dımeşk*" c. VI, s. 49.

di' gibisinden hadisler, diğerinde ise kıyamet gününe kadar ortaya çıkacak olaylara dair hadisler vardır.[226] Bizler burada sadece Sahîfe-i Sâdıka'ya değinmek istedik. Bunun yanısıra İbn Amr'ın yanında Ehl-i Kitaba ait daha başka birçok kitap bulunmuştur ki bunları, Yermûk günü iki deve yükü (zâmileteyn) halinde ele geçirmiştir.[227] Bişr el-Merîsî, Abdullah b. Amr'ın (Ehl-i Kitabın bu kitaplarını) insanlara, Hz. Peygamberden diye rivayet ettiğini ve insanların kendisine: Bizlere "zâmileteyn'den konuşma" dediklerini iddia etmiştir. Hiç şüphesiz bu bâtıl bir iddiadır. İbn Amr'ın hadis naklinde ve rivayetinde emin bir insan olduğu sabittir. Ayrıca ne Hz. Peygamberden rivayet ettiğini Ehl-i Kitaba ve ne de Ehl-i Kitaptan rivayet ettiğini Hz. Peygambere atfedecek biri değildir.[228]

İbn Amr'ın, daha önce de belirttiğimiz gibi Hz. Peygamberin huzurunda ve O'nun izniyle; ayrıca O'nun öfke veya rızası gibi çeşitli hallerinde ilk hadis yazan/tedvîn eden kişi olması kendisine övgü olarak yeter.

2. İBN ABBÂS'IN KİTAPLARI

İbn Abbâs (H.Ö.3 - H. 67) ilim talebi ve ilme karşı aşırı hırsıyla meşhur olmuştur. Hz. Peygamberin vefatından sonra Sahabîlere hadisler sormuş ve bunları yazmıştır. Hz. Peygamber kendisi için duada bulunmuş ve: "*Al-*

226 "*Hutat li'l-Makrîzî*" c. II, s. 332-3.

227 Zâmile: Üzerine yemek ve yük vurulan devedir, ayrıca 'zâmile'nin üzerine yemek ve yük vurulan deve vb. hayvanlar olduğu da belirtilmiştir, bkz: "*Lisânu'l-Arab*" -2ED- maddesi c. XIII, s. 329.

228 Bkz: "*Reddu'd-Dârimî Ala-Bişri'l-Merîsî*" s. 136. Mahmut Ebû Reyye, "*Edvâ' Ala's-Sünneti'l-Muhammediyye*" adlı kitabının 162. sayfasının 3. dipnotunda şöyle demiştir: "Abdullah b. Amr, Ehl-i Kitaba ait iki deve yükü kadar kitap ele geçirmiş ve bunları insanlara 'Hz. Peygamberden' diye nakletmiştir. Bundan dolayı Tâbiûn imamlarının birçoğu kendisinden hadis almaktan sakınmışlardır. Ayrıca kendisine: Bizlere 'zâmileteyn'den hadis anlatma denilmiştir, *Fethu'l-Bârî* c. I, s. 166." İnsanın böyle bir şeyi duyması ve bundan öte tasdik etmesi gerçekten de hayret vericidir. Çünkü Sahabîler, insanların en sadık sözlüleri, ümmetin en temiz kalpleri ve Hz. Peygambere en fazla bağlı olanlarıdır. Binaenaleyh Abdullah b. Amr gibi kimselerin Hz. Peygamber adına yalan uydurması ve Ehl-i Kitaptan duyduğu şeyleri O'na atfetmesi söz konusu bile edilemez. Bilahare *Fethu'l-Bârî*'ye yöneldim ve –Allah şahittir ki- Ebû Reyye'nin ibaresini Fethu'l-Bârî'de bulamadım. İbn Hacer'in sözünde "Hz. Peygamberden" diye naklediyordu gibi bir ibare kesinlikle yoktur ve bu yazarın kendi eklemesidir.

Sahabîleri yalanlama, onlara iftira etme, ayrıca İbn Hacer vb. gibi âlimlerden çarpık intihallerde bulunma ilmî emanete sığar mı? Ebû Reyye'nin kötü niyeti birçok şekilde sabit olmuştur ki bu, Ebû Hureyre bölümünde yer yer daha açık bir şekilde görülecektir.

lahım, ona hikmeti ilham et ve ona te'vili öğret" demiştir.[229] İbn Abbâs vefat ettiği zaman bir deve yükü kadar kitabı ortaya çıkmıştır.[230]

Abdullah b. Ömer'in (H.Ö. 10 - H. 73) ise dışarı çıkmadan önce onun kitaplarını gözden geçirdiği rivayet olunmuştur. Ayrıca râvî, onun söz konusu bu kitaplarının hadis içerikli olduğunu da ilave etmektedir.[231]

3. CÂBİR B. ABDİLLAH EL-ENSÂRÎ'NİN SAHÎFESİ

Bu sahîfenin, İmam Müslim'in Hac Kitabında tahric etmiş olduğu "el-Menseku's-Sağîr"den farklı olma ihtimali vardır.[232] İbn Sa'd bunu Mücâhid'in biyografisinde belirtmiştir. Mücâhid bu sahîfeden hadis rivayet etmiştir.[233] Değerli Tâbi'î Katâde b. Di'âme es-Sedûsî (H. 118) ise bu sahîfenin şanını yücelterek şöyle demiştir: "Hiç şüphesiz ben, Câbir b. Abdillah'ın Sahîfesini, Bakara sûresinden daha iyi ezbere biliyorum."[234]

Bir rivayette ise: "Katâde'nin, sadece Süleymân el-Yeşkurî'nin sahîfesinden hadis rivayet ettiği, zira onun Câbir b. Abdillah'dan (H.Ö. 16 - H. 78) bir kitabı olduğu" belirtilmiştir.[235] Süleymân el-Yeşkurî, Câbir'den onun söz konusu bu sahîfesini nakletmiş olabilir. Kendisi Câbir'in talebelerinden biridir. Ayrıca İbn Hacer, Süleymân'ın, Câbir'le 'mücâlese'sinin[236] olduğunu ve bu sahîfeyi kendisinden yazdığını rivayet etmiştir.[237] Katâde ise muhtemelen Câbir b. Abdillah'ın sahîfesini Süleymân el-Yeşkurî'den rivayet etmiştir. Süleymân'ın annesi onun kitabını getirmiş ve de kitap Sâbit,

---

229 "*el-Kifâye*" s. 213. İbn Abbâs'ın ilim talebi konusu için bkz: "*el-Câmi'u li-Ahlaki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'*-" s. 14. "*Takyîdu'l-İ'lm*" s. 91-92 ve 109. Ayrıca İbn Abbâs'ın biyografisi için bu kitabın beşinci bölümünün birinci faslına bakınız.

230 Mûsâ b. Ukbe'den (141) Meğâzî sahibi, şöyle demiştir: "İbn Kureyb, Mevlâ İbn Abbâs bizim yanımıza İbn Abbâs'ın bir deve yükü kadar kitabını bıraktı." Bkz: İbn Sa'd "*et-Tabakât*" c. V, s. 216.

231 "*el-Câmi'u li-Ahlaki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'*-" s. 100. İbn Ömer'in hadis yazımını hoş görmediği rivayet olunmuştur. Sa'îd b. Cübeyr (h. 45-95): "İbn Ömer'e elimdeki bir sahîfeden (gizlice hadis) sorardım. Eğer bunu bilseydi, bu aramızdaki son nokta olurdu" demiştir. Bkz: İbn Sa'd "*et-Tabakât*" c. VI, s. 179. Muhtemelen İbn Ömer, kendisi için hadis yazmış veya buna, daha sonraları cevaz vermiştir.

232 Bkz: "*Tezkiretu'l-Huffâz*" c. I, s. 41.

233 İbn Sa'd "*et-Tabakât*" c. V, s. 433.

234 İbn Sa'd "*et-Tabakât*" c. VII, b.2, s. 1-2.

235 İbn Kayyîm el-Cevziyye "*el-Kıyâs*" s. 108.

236 Mücâlese: Öğrencinin hocasıyla oturup, hocanın imla/diktesiyle hadis yazması. (Çev.)

237 Bkz: "*Tehzîbu't-Tehzîb*" c. IV, s. 214. Ayrıca yazımı için bkz: "*Takyîdu'l-İ'lm*" s. 108.

Katâde ve Ebî Bişr'e okunmuş, onlar da bunun hepsini rivayet etmişlerdir. Ancak Sâbit bu kitaptan sadece bir hadis rivayet etmiştir.[238] Câbir'in sahîfesi meşhur olduğu gibi, Süleymân el-Yeşkurî'nin ondan yazmış olduğu kitabı da bir o kadar meşhurdur. Bunu birçok rivayet teyid etmektedir. Bu konuda Şu'be'den, 'Ebû Süfyân Talha b. Nâfi'in, Câbir b. Abdillah'dan rivayet ettiği hadislerin sadece Süleymân el-Yeşkurî'nin kitabından rivayeten olduğu' görüşü rivayet edilmiştir.[239] Câbir b. Abdillah'ın Mescid-i Nebevî'de bir halkası olduğu ve burada öğrencilerine hadis yazdırdığı bilinmektedir. Vehb b. Munebbih (H. 114) vb. birçok kimse ondan hadis yazmıştır.[240] Ayrıca Ebu'z-Zübeyr el-Mekkî, Ebû Süfyân ve Şa'bî de Câbir'den hadis dinlemiş ve rivayet etmişlerdir. Rivayet ettikleri hadislerin bir çoğu da adı geçen sahîfedendir.[241]

Urve b. ez-Zübeyr'in (H. 22-93) şöyle dediği rivayet olunmuştur: "Hadisleri yazdım ve daha sonra imha ettim. Keşke malım ve çocuklarım feda olaydı da onları imha etmemiş olaydım."[242] Muhtemelen bundan sonra bir daha yazmış ve bunlar 'Harre günü' yanmıştır. Üzüntüsünden dolayı da: "Malım ve ailem pahasına dahi olsa kitaplarımın yanımda olmasını arzulardım" demiştir.[243]

Hâlid b. Ma'dân el-Kelâ'î el-Hımsî ise (H. 104) ilmî dökümanlarını kendisine ait düğmeli/kancalı ve askılı/bağlı özel bir mushafta muhafaza etmiştir.[244] Ayrıca Bahîr b. Sa'd el-Kelâ'î de Hâlid b. Ma'dân'dan gelen bir nüshaya sahip olmuştur.[245]

---

238 Bkz: "*el-Kifâye*" s. 354.

239 Bkz: "*Takdimetu'l-Cerhi ve't-Ta'dîl*" s. 144-145.

240 Bkz: "*Sahîfetu Hemmâm b. Münebbih*" s. 14. Tabiilerin birçoğu Câbir'e gidip kendisinden hadis yazmışlardır. Bu konuda Abdullah b. Muhammed b. Ukayl'dan şöyle bir rivayet vardır: "Ben, Muhammed ve Ebû Ca'fer sık sık Câbir b. Abdillah'a giderdik. Beraberimizde levhalar (bir tür yazı malzemesi) olurdu ve bunlara yazardık." Bkz: "*Takyîdu'l-İ'lm*" s. 104. Söz konusu Ebû Ca'fer, Muhammed b. Ali (h. 114)'dir. Muhammed ise İbnu'l-Hanefiyye'dir. Aynı şekilde Ebû ez-Zübeyr Muhammed b. Müslim b. Tedrus (h. -126) de ondan birçok hadis yazmıştır. Bkz: "*Tehzîbu't-Tehzîb*" c. IX, s. 440-1.

241 Bkz: "*Tehzîbu't-Tehzîb*" c. IV, s. 214. Câbir'den yazılmış bir sahîfe Şu'be'ye arzedilmiş ve o da: "Ben bu hadislerin hepsini Câbir'den işittim" demiştir. "*el-Muhaddisu'l-Fâsıl*" s. 91.

242 "*Takyîdu'l-İ'lm*" s. 60. Benzeri: "*el-Muhaddisu'l-Fâsıl*" Dımeşk nüshası c. IV, s. 4.

243 "*Câmi'u Beyani'l-İlm ve Fadlihi*" c. I, s. 71. İbn Sa'd'ın rivayetinde ise 'Fıkıh' kitapları olarak geçmektedir, bkz: İbn Sa'd "*et-Tabakât*" c. V, s. 133.

244 Bkz: "*Tezkiretu'l-Huffâz*" c. I, s. 88.

245 Bkz: "*Tezkiretu'l-Huffâz*" c. I, s. 166.

Ebû Kılâbe/Abdullah b. Zeyd el-Cermî (H. 104) kitaplarını, Eyyûb es-Sahtiyânî'ye (H. 68-131) vasiyet etmiş ve bunlar bir deve heybesinde getirilmiştir.[246] Eyyûb taşıma ücreti olarak on küsur dirhem ödemiştir.[247]

el-A'meş, Hasan el-Basrî'nin (H. 110) "Hiç şüphesiz bizim, ellerimizde dolaşan kitaplarımız vardı" dediğini rivayet etmiştir.[248]

Muhammed el-Bâkır b. Ali b. el-Huseyn'in (H. 56-114) elinde de birçok kitap vardır ki oğlu Ca'fer es-Sâdık bu kitapların bazılarını babasından dinlemiş ve bazılarını da ona arz yoluyla okumuştur.[249]

Mekhûl eş-Şâmî'nin[250] ve Hakem b. Utbe'nin de birçok kitabı vardır.[251] Yine Medine'nin âlimi Bukeyr b. Abdullah b. el-Eşecc'in (H. 117) birçok kitabı olup, oğlu Mahreme b. Bukeyr'e intikal etmiştir.[252]

Kays b. Sa'd el-Mekkî'nin de (H. 117) birçok kitabı olup Hammâd b. Seleme'ye (H. 167) miras kalmıştır.[253]

Hicrî ikinci yüzyılın başlarında âlimler birçok kitap tasnîf etmiş ve ellerindeki kitaplar bir hayli çoğalmıştır. Öyle ki İmam ez-Zührî'nin kitapları büyük bir adede ulaşmış ve bunlar Velîd b. Yezîd b. Abdulmelik b. Mervân'ın (H. 88-126) öldürülmesinden sonra onun kütüphanelerinden bineklerle taşınmıştır.[254]

Hicrî ikinci yüzyılın başlarında tedvînin yayılmasına ve o dönemdeki âlimlerin eserlerini irdelemeye geçmeden önce hadislerin tedvîn tarihinde son derece önemli bir yere sahip olan Hemmâm b. Münebbih'in Sahîfesi üzerinde durmamız bir zorunluluk arzetmektedir.

---

246 Bkz: İbn Sa'd "*et-Tabakât*" c. V, s. 216. "*Tezkiretu'l-Huffâz*" c. I, s. 88.

247 Bkz: İbn Sa'd "*et-Tabakât*" c. VII, b.2, s. 217.

248 Bkz: "*el-Muhaddisu'l-Fâsıl*" Dımeşk nüshası c. IV, s. 3. Aynı şekilde ona ait fıkıh ve hadis kitapları da bulunmuştur ki, bazı arkadaşları bunları alıp kopya etmiş ve tekrar kendisine iade etmişlerdir, bkz: İbn Sa'd "*et-Tabakât*" c. VII, b.2, s. 17.

249 Bkz: "*Tehzîbu't-Tehzîb*" c. II, s. 104. Muhammed el-Bâkır, İmâmiye nezdinde on iki imamdan biridir, bkz: "*Tehzîbu't-Tehzîb*" c. IX, s. 350. "*Şezarâtu'z-Zehb*" c. I, 149.

250 İbn en-Nedîm "*el-Fihrist*" s. 318.

251 Bkz: "*Takdimetu'l-Cerhi ve't-Ta'dîl*" s. 130.

252 Bkz: "*Tehzîbu't-Tehzîb*" c. X, s. 70-71. "*Ulûmu'l-Hadîs*" s. 110.

253 "*Tezkiretu'l-Huffâz*" c. I, s. 190.

254 Bkz: Zehebî "*Târîhu'l-İslâm*" c. V, s. 141.

4. HEMMÂM B. MÜNEBBİH'İN SAHÎFE-İ SAHÎHESİ[255]

Tâbi'în döneminin mümtaz şahsiyetlerinden biri olan Hemmâm b. Münebbih (H. 40-131), değerli Sahabî Ebû Hureyre'ye ulaşmış ve ondan Hz. Peygamberin birçok hadisini yazmıştır. Bilahare bu hadisleri sahîfelerde derlemiş ve bunu, 'es-Sahîfetu's-Sahîhe' olarak isimlendirmiştir.[256]

Belki de Sahîhe ismini, Abdullah b. Amr b. el-Âs'ın 'Sahîfe-i Sâdıka'sından esinlenerek vermiştir. 'Sahîhe' olarak isimlendirmesi gerçekten de hakkıdır, zira bunu dört yıl boyunca Hz. Peygamberin yanından ayrılmayan ve O'ndan birçok hadis rivayet eden Ebû Hureyre gibi büyük bir Sahabeden yazmıştır.

Bu Sahîfe bizlere, Ebû Hureyre'nin rivayeti ve Hemmâm b. Münebbih'in Ebû Hureyre'den tedvîn ettiği gibi eksiksiz bir şekilde ulaşmıştır. Prof. Dr. Muhammed Hamîdullah bu sahîfenin benzer iki yazma nüshasını Dımeşk ve Berlin'de bulmuştur.[257]

İmam Ahmed'in, bu sahîfenin tamamını Müsned'inde naklettiğini görmek Hemmâm'ın Sahîfe'sine olan güvenimizi daha arttırmaktadır. Aynı şekilde İmam Buhârî de *Sahîh*'inin farklı farklı bâblarında bu sahîfenin birçok hadisini rivayet etmiştir.[258]

Hiç şüphesiz bu sahîfenin hadislerin tedvîn tarihi üzerinde son dere-

---

255 Dr. Subhî es-Sâlih, Hemmâm b. Münebbih'in vefat tarihini, en eski kaynaklardan biri olması hasebiyle İbn Sa'd "*et-Tabakât*" c. V, s. 396'ya binaen H. 101 senesi diye zikretmiş ve "*Ulûmu'l-Hadîs ve Mustalahuhu*" kitabının 22. sayfasının dipnotunda şöyle demiştir: ("İbn Hacer, Nevevî vb. kimselere göre Hemmâm'ın vefat tarihi H. 131 senesidir. Belki bu, İbn Sa'd'ın: "Mâte senete ihda ev isneteyn ve mie - Yüz bir veya yüz ikinci yılda vefat etti" sözündeki yanlış yazım/okumadan kaynaklanmıştır." Bkz: "et-Tashîhâtu'l-Mulhake bi-Sahîfeti Hemmâm, s. 2.") Ancak ben, Hemmâm'ın vefatının H. 131 yılında olduğu görüşündeyim. Çünkü Süfyân b. Uyeyne: "Hemmâm'ın gelişini on yıldır bekliyordum" demiş olup kendisi 107 senesinde doğmuştur. Dolayısıyla böyle bir sözü Hemmâm'ın vefatından yıllar sonra söylemesi düşünülemez. Ayrıca Ma'mer kendisine (Hemmâm'a) ulaşmış ve onun yaşlandığını, kaşlarının gözleri üstüne düştüğünü belirtmiştir. Bu vasıf ise, yaşı altmışı aşmış bir kimseye uyar ki bu, benim zikrettiğim yaştır. İbn Sa'd'dan başkaları da bunu belirtmiştir, bkz: "*Tehzîbu't-Tehzîb*" c. XI, s. 67. Ma'mer b. Râşid'in, Hemmâm'a ulaştığını belirtmiştir.

256 "*Akdemu Tedvîn(in) Fi'l-Hadîsi'n-Nebevî - Sahîfetu Hemmâm b. Münebbih*" s. 20. "Keşfu'z-Zunûn"dan.

257 Bkz: "*Sahîfetu Hemmâm b. Münebbih*" s. 21-23. Prof. Dr. Muhammed Hamidullah, her iki yazmanın da tanıtımını yapmıştır.

258 A.g.e: s. 20.

ce önemli bir yeri vardır. Zira Nebevî Hadislerin çok erken bir dönemde tedvîn edildiğini ispat eden kesin ve apaçık bir delildir. Ayrıca "hadislerin tedvîni, ancak Hicrî ikinci yüzyılın başlarında vuku bulmuştur" şeklindeki yaygın hatayı da düzeltmektedir.[259] Çünkü Hemmâm ölümünden önce Ebû Hureyre ile karşılaşmış olup, onunla karşılaştığı ve bu hadisleri ondan yazdığı konusunda şüphe yoktur. Ebû Hureyre ise Hicretin 59. senesinde vefat etmiştir. Bunun anlamı ise söz konusu bu ilm vesikanın mezkûr tarihten önce, yani Hicrî birinci yüzyılın ortasında tedvîn edildiğidir. Abdullah b. Amr'ın Sahîfe-i Sâdıka'sını Hz. Peygamber döneminde tedvîn ettiğini biliyoruz. Şimdi ise karşımızda Hicrî birinci yüzyılın ortasında tedvîn edilmiş olan Hemmâm b. Münebbih'in Sahîfesi durmaktadır. Bu da âlimlerin Ömer b. Abdulazîz'in emrinden çok önce tedvîn işine giriştiklerini göstermektedir. Bu sahîfeyi Ebû Hureyre'nin kitapları arasında zikretmemiz daha uygun olurdu. Zira bu sahîfe, Ebû Hureyre'nin Hemmâm'a imlâsıdır. Ancak Hemmâm'ın ismiyle meşhur olduğu için bu başlık altında ve bu isimle zikretmeyi uygun bulduk. Bilahare Hemmâm bu sahîfeyi, talebesi Ma'mer b. Râşid'e aktarmış. Ma'mer Abdurrezzâk'a, ondan da diğerlerine aktarılagelmiştir.[260]

Hemmâm'ın Sahîfesi 138 adet hadis içermektedir. İbn Hacer, Hemmâm'ın Ebû Hureyre'den yüz kırka yakın 'tek isnadlı hadis' işittiğini belirtmiştir.[261] Sahîfenin içerdiği hadis adedi ile âlimlerin sözlerinin örtüşmesi de bu sahîfeye olan güvenimizi biraz daha arttırmaktadır.

Tedvîn faaliyetleri Hicrî ikinci asrın birinci yarısında âlimler arasında bir hayli yayılmıştır. Öyle ki hadise dair bir Tasnîfi veya Câmi'i olmayan herhangi bir âlim görmek neredeyse nadir bir hal almıştır.

Farklı İslâm beldelerinde ilk defa eser veren kimseleri ise daha önce açıklamıştım.

Tasnîf kervanına katılan veya bu zaman diliminde kitapları bulunan bazı kimseler şunlardır: Yahyâ b. Ebî Kesîr (H. 129)[262] –Kendisi İmam ez-

---

259 Dr. Subhî es-Sâlih "*Ulûmu'l-Hadîs ve Mustalahuhu*" s. 22.

260 Bkz: "*Sahîfetu Hemmâm b. Münebbih*" s. 20.

261 "*Tehzîbu't-Tehzîb*" c. XI, s. 67.

262 Bkz: "*Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadîs*" s. 110. "*el-Muhaddisu'l-Fâsıl*" s. 94. Bir rivayette ise H. 132 yılında Yemâme'de vefat ettiği belirtilmiştir. Adı geçen kaynağın 156. sayfasına bakınız.

Zührî'nin çağdaşıdır–; Muhammed b. Sûka'nın (H. 135) [263] yanında bir kitap bulunmuştur; Zeyd b. Eslem'in (H. 136) yanında bir tefsir kitabı bulunmuştur;[264] muhtemelen bu kitap, Hz. Peygamberin birçok hadisini de içermektedir; Mûsâ b. Ukbe'nin (H. 141)[265] yanında ise Nâfi' Mevlâ İbn Ömer'in hadisleri bir sahîfe halinde yazılı bulunmuştur; Eş'as b. Abdulmelik el-Hamrânî'nin (H. 142)[266] bir kitabı vardır ve Basrî'nin arkadaşı Süleymân b. Eyyûb'a intikal etmiştir; Ukayl b. Hâlid b. Ukayl (H. 142)[267] Zührî'den birçok hadis yazmıştır ki, Zührî'nin hadislerini en iyi bilen kişidir; yine Yahyâ b. Sa'îd el-Ensârî'nin (H. 143)[268] bir kitabı olup Hammâd b. Zeyd'e intikal etmiştir.

Avf b. Ebî Cemîle el-Abdî (H. 146)[269] Hasan el-Basrî'den 'etrâf-ı hadis' yazmış ve daha sonra bu 'etrâf'lar Yahyâ b. Sa'îd el-Kattân'a (H. 120-198)[270] kalmıştır. Ca'fer es-Sâdık b. Muhammed el-Bâkır'ın (H. 80-148)[271] yanında da bir Risâle, yazılı hadisler ve birtakım nüshalar bulunmuştur. Kendisi sika muhaddislerdendir. Yûnus b. Yezîd b. Ebi'n-Nicâd'ın (H. 152) bir kitabı vardır ve İbn el-Mubârek bu kitabın sahih olduğuna hükmetmiştir.[272] Abdurrahmân b. Abdullah b. Utbe el-Mes'ûdî'nin (H. 160) yanında Şu'be'nin Bağdât'tan getirdiği kitaplar bulunmuştur.[273] Zâide b. Kudâme'nin (H. 161) Süfyân es-Sevrî'ye 'arzettiği' bazı kitapları vardır.[274] Zâide, Şu'be b. el-Haccâc'ın emsalidir.[275] Süfyân es-Sevrî'nin (H. 97-161) ise birçok kitabı vardır ki, "*el-Câmi'u's-Sağîr*" ve "*el-Câmi'u'l-Kebîr*" hadis kitaplarındandır.[276]

---

263 Bkz: "*Takdimetu'l-Cerhi ve't-Ta'dîl*" s. 75. "*Tehzîbu't-Tehzîb*" c. IX, s. 210. Birinci kaynaktan Mansûr b. el-Mu'temer'in de bir kitabı olduğu anlaşılmaktadır.

264 Bkz: "*Tezkiretu'l-Huffâz*" c. I, s. 124. "*Tehzîbu't-Tehzîb*" c. III, s. 395.

265 Bkz: "*el-Kifâye*" s. 266.

266 Bkz: "*el-Muhaddisu'l-Fâsıl*" s. 136.

267 Bkz: "*Tezkiretu'l-Huffâz*" c. I, s. 152.

268 Bkz: "*Takdimetu'l-Cerhi ve't-Ta'dîl*" s. 178.

269 Bkz: "*Tehzîbu't-Tehzîb*" c. VIII, s. 167.

270 Bkz: "*Takdimetu'l-Cerhi ve't-Ta'dîl*" s. 236.

271 Bkz: "*Tehzîbu't-Tehzîb*" c. II, s. 104.

272 Bkz: "*Tehzîbu't-Tehzîb*" c. XI, s. 450. "*Takdimetu'l-Cerhi ve't-Ta'dîl*" s. 272. Yûnus, Zührî'den hadis yazmıştır. Bkz: "*Takdimetu'l-Cerhi ve't-Ta'dîl*" s. 205.

273 Bkz: "*Takdimetu'l-Cerhi ve't-Ta'dîl*" s. 145.

274 A.g.e: s. 80.

275 Bkz: "*Tezkiretu'l-Huffâz*" c. I, s. 200.

276 Bkz: İbn en-Nedîm "*el-Fihrist*" s. 315.

İbn el-Mubârek: İbrahim b. Tahmân (H. 163) ve es-Sukrî, yani Ebû Hamza (H. 167) için 'kitapları sahih kimselerdir' demiştir.[277]

Şu'be b. el-Haccâc'ın (H. 160) 'Ğarâibu'l-Hadîs' kitabı vardır.[278] Abdulazîz b. Abdullah el-Mâcişûn'un (H. 164) Musannef kitapları vardır ve bunları İbn Vehb ondan rivayet etmiştir.[279] Abdullah b. Abdullah b. Uveys'in de (H. 169) –kendisi, Mâlik'in amcazâdesi ve kız kardeşi cihetiyle de damadıdır– kitapları vardır ve oğlu İsmail'e kalmıştır.[280] Süleymân b. Bilâl (H. 172) ise kitaplarını, Abdulazîz b. Ebî Hâzim'e vasiyet etmiştir.[281] Şunu özellikle belirtmek gerekir ki Mısır diyarı muhaddisi Abdullah b. Lehî'a'nın (H. 174) birçok kitabı vardır, ancak bu kitaplar H. 169 senesinde yanmış olup sahih kitaplardır.[282] Ayrıca İbn Lehî'a'nın, bir hadis Sahîfesi olup, en eski hadis mecmûalarından biri olarak kabul edilir. Bu sahîfe, Papirüs Evrak Mecmûası dâhilinde Hedelberg'de mevcuttur.[283] Aynı şekilde Mısır diyarının şeyh ve âlimi Leys b. Sa'd'ın da birçok tasnîfi vardır.[284]

Elimizde, Tasnifler ve Musanniflere dair daha birçok bilgi vardır. Ancak bunların hepsini burada ele almamız olanaksızdır. Hicrî ikinci asrın sonlarında söz konusu bu tasnîflerin ne kadar çok olduğunu gösteren en güzel delil ise Ali b. Abdullah el-Medînî'nin (H. 161-234) Ricâl, Garîb, Şâzz, İlel vb. gibi konularda; ayrıca muhtelif hadis bablarında telif etmiş olduğu yüz küsur kadar eseridir. Muhammed b. Sâlih el-Hâşimî bu tasnîflerden yirmibeş küsur kadarını tanımlamış olup, her kitap birkaç cüzden oluşmaktadır ve bazıları otuz cüze kadar ulaşmıştır.[285]

---

277 Bkz: "*Takdimetu'l-Cerhi ve't-Ta'dîl*" s. 270.

278 Bkz: "*er-Risâletu'l-Mustatrefe*" s. 85.

279 Bkz: "*Tehzîbu't-Tehzîb*" c. I, s. 344. İbn Vehb şöyle demiştir: "H. 148 yılında haccettim. Birisi: -Halifeye giden- kapı Mâlik ve Abdulazîz b. Seleme'den başkası için açılmasın, diye nida ediyordu." Kendisi sünnet sahibi birisidir ve Bağdât ehli kendisinden hadis yazmıştır. A.g.e.

280 Bkz: "*Tehzîbu't-Tehzîb*" c. V, s. 280.

281 "*el-İsâbe*" c. VII, s. 199.

282 Bkz: "*Tezkiretu'l-Huffâz*" c. I, s. 220. İmam Ahmed şöyle demiştir: "Mısır'ın muhaddisi İbn Lehî'a'dan başkası değildir. Buhârî ve Müslim'in 'Mutâba'ât' haricinde onu delil almamaları ise kitaplarının yanması sebebiyledir.

283 "*Nazretun-Âmme fi-Târîhi'l-Fıkhı'l-İslâmî*" s. 118 veya "*Tezkiretu'l-Huffâz*" c. I, s. 247.

284 Bkz: "*Tezkiretu'l-Huffâz*" c. I, s. 209 (veya 220.)

285 Bkz: "*el-Câmi'u li-Ahlaki'r-Râvî ve Âdâbi's-Sâmi'-*" s. 194. Bunda abartı yoktur. Zira bazı cüzler birkaç sayfayı aşmamaktadır. Aynı şekilde bu, İmam Ahmed'in dahi kendisini, ilmi ve üstün konumundan dolayı övdüğü ve hürmet ettiği, ayrıca asrının imamı olan Ali b. el-Medînî gibi bir insana nisbeten uzak bir ihtimal değildir.

Böylelikle İslâm âlimleri, hem hâfıza ve hem de kitaplarıyla, (bu asırda) hadislerin muhafazasına iştirak etmişlerdir. Ali b. el-Medînî şöyle derken ne kadar doğru söylemiştir: "Baktım ve isnadın altı kişi etrafında deveran ettiğini gördüm: Medine ehli için İbn Şihâb (H. 124), Mekke ehli için Amr b. Dînâr (H. 46-126),[286] Basra ehli için Katâde b. Di'âme es-Sedûsî (H. 117) ve Yahyâ b. Ebî Kesîr (H. 129),[287] Kûfe ehli için Ebû İshâk Amr b. Abdullah es-Sebî'î (H. 33-127)[288] ve Süleymân b. Mihrân el-A'meş (H. 61-148)." Ali b. el-Medînî, akabinde şöyle demiştir: "Daha sonra bu altı kişinin ilmi, tasnîf ashabına geçmiştir."[289]

286 Muhaddis ve Fakih birisidir ki, Şu'be onun hakkında: "Hadis konusunda ondan daha otorite kimse görmedim" demiştir. Zehebî "*Târîhu'l-İslâm*" c. V, s. 114. "*Tehzîbu't-Tehzîb*" c. VIII, s. 30.

287 er-Râmehürmüzî, vefatını Yemâme-Hicrî 132 senesi olarak zikretmiştir. Benim alıntıladığım tarihin kaynakları: "*Tezkiretu'l-Huffâz*" c. I, s. 121. "*Tehzîbu't-Tehzîb*" c. XI, s. 268.

288 Tâbiûn'un meşhur sikalarındandır. Kendi asrında Kûfe'nin şeyhi ve imamıdır ve Hz. Ali'ye ulaşmıştır. 38 Sahabi'den hadis dinlediği rivayet edilmektedir, bkz: Zehebî "*Târîhu'l-İslâm*" c. V, s. 116. "*Tehzîbu't-Tehzîb*" c. VIII, s. 63.

289 "*el-Muhaddisu'l-Fâsıl*" s. 71: –"*Takdimetu'l-Cerhi ve't-Ta'dîl*" s. 34 ve 129.

Üçüncü Fasıl

TEDVİNE İLİŞKİN BAZI GÖRÜŞLER

1. MUHAMMED REŞÎD RIZA'NIN GÖRÜŞÜ

Muhammed Reşîd Rıza (H. 1282-1354) şöyle demiştir: "Muhtemelen ilk asırda Tâbi'în içinde hadis ve başka şeyleri yazan ve yazdıklarını toplu bir Musannef[290] haline getiren ilk kişi Hâlid b. Ma'dân el-Hımsî'dir. Kendisinin yetmiş Sahabeye ulaştığı rivayet edilmiştir. *Tezkiretu'l-Huffâz*'da şöyle geçmektedir: 'Bahîr (el-Kelâ'î) şöyle demiştir: İlme ondan daha çok bağlı bir kimse görmedim. Nitekim ilmî dökümanlarını kendisine ait düğmeli ve askılı özel bir mushafta biriktirmişti.' Hâlid b. Ma'dân ilmini bir Musannef'de derlemiş ve bu sayfalardan herhangi birinin düşmemesi için koruma olarak düğmeler ve askılar oluşturmuştu. Bu ise birinci asırda olmuştur ki kendisi, H. 103 veya 104 senesinde vefat etmiştir. Ancak meşhur olan, ilk hadis yazan kişinin İbn Şihâb ez-Zührî el-Kureşî olduğudur. Belki de bunun sebebi Benî Ümeyye yöneticilerinin ondan hadis almalarıdır."[291]

Hicrî birinci ve ikinci asrın ilk yarısındaki âlimlerin kitâbet karşısındaki konumlarını; ayrıca Hz. Peygamber, Sahabe ve Tâbi'în döneminde

---

290 *Musannef*: Ahkam ve bunlarla alakalı hadisleri fıkıh bablarına göre ihtiva eden kitap. Sünen'lerden farklı olarak bunlarda, Cami'lerin ihtiva ettiği bazı konular fazladan yer alır. Ayrıca hadisleri konularına göre tertib ederek veya hadisleri herhangi bir tertibe koyarak yazılan eserlere de denir. (Çev.)

291 "*Mecelletu'l-Menâr*" c. X, s. 754.

tedvînin vuku bulduğunu gösteren kesin ilmî delilleri mütalaa ettikten sonra Üstat Reşîd Rıza'nın bu görüşünü kabule yanaşmamız mümkün değildir. Sebebi ise iki cihetledir:

Birincisi: Eğer her âlimin kendisine ait şahsî tedvînini ele alacak olursak; hiç şüphesiz bu bağlamda Sahabe ve Tâbi'în'den birçok kimse Hâlid b. Ma'dân'ı geçmiş ve yazdıklarını muhafaza etmişlerdir. Örneğin İbn Ömer sahîfelerini halkalı, özel bir sandıkta muhafaza etmiştir. Hemmâm b. Münebbih ve İbn Şihâb gibi başka kimseler ise kitapçık ve defterlerde muhafaza etmişlerdir. Hâlid b. Ma'dân'ın ilminin özel bir mushafta bulunmuş olması, kendi asrında ilk hadis tedvîn eden kişi olması için yeterli bir delil değildir.

İkinci cihet: Ömer b. Abdulazîz'in isteğine binaen yapılan resmî hadis tedvînini ele alacak olursak; bu durumda da Ebû Bekr b. Hazm ve İbn Şihâb ez-Zührî gibi kimseler tedvîn konusunda Hâlid'i geçmişlerdir. Nitekim İbn Şihâb'ın Ömer b. Abdulazîz için hadisleri defterlerde yazdığı ve bunların, onun yönetimi altındaki her toprak parçasına gönderildiği sabittir. Hâlid b. Ma'dân -ister şahsî isterse resmî tedvîn olsun- ilk tasnîf yapan kişi değildir. Hadislerin derlenmesi konusunda onu geçen kimseler vardır. Sonuç olarak Hâlid b. Ma'dân'ın ilmini derlediği sahîfelerini, o asırdaki ilk sahîfelerden kabul edebiliriz.

İbn Şihâb ez-Zührî'nin ilk hadis yazan kişi olduğu meşhur olsa bile hiç şüphesiz bu, onun halife Ömer b. Abdulazîz'in emrini yerine getirdiğine hamledilir. Yoksa Benî Ümeyye yöneticilerinin ondan hadis aldığı anlamına yorulmaz. Çünk yöneticilerin ondan hadis alması, onun halifenin emrine icabetini ve hadisleri defterler halinde tedvîn ettiğini ispatlayan diğer delilleri etkilemez. İbn Şihâb'ın, Hz. Peygamberin birçok hadisini daha ilim talebesiyken yazdığını daha önce açıklamıştık. Bu ise İbn Şihâb'ın, tedvîn konusunda başkalarından önce geldiğini gösterir. Ancak buna rağmen –resmî tedvîn harici– İbn Şihâb'dan önce hadis yazan ve ilmini sayfalar halinde muhafaza edip, kaybolmaması için gayret gösteren kimseler vardır. İbn Şihâb ve Hâlid b. Ma'dân'dan önce birçok kimsenin Hz. Peygamberin hadislerini muhafaza azmiyle hadis yazdığını; ayrıca bunları ellerinden gelen bütün imkânlarla korumaya çalıştıklarını görmüştük.

2. ŞİÂ'NIN HADİS TEDVÎNİNE DAİR GÖRÜŞÜ

A. Hasan es-Sadr'ın Görüşü ve Münakaşası

En yüksek dinî otoritelerden Seyyid Hasan es-Sadr (H. 1272-1354) şöyle demiştir:

"Hâfız Celâluddin es-Suyûtî, Tedrîbu'r-Râvî kitabında yanılmıştır. Şöyle ki, hadislerin tedvîn edilmesinin Hicrî asrın sonlarında vuku bulduğunu iddia etmiştir. Nitekim şöyle demektedir: 'Hadislerin tedvîni ilk defa, Ömer b. Abdulazîz'in hilafeti döneminde ve yine onun emriyle Hicrî birinci asrın sonlarında vuku bulmuştur. Sahîh-i Buhârî'nin İlim Bâblarında: Ömer b. Abdulazîz, Ebû Bekr b. Hazm'a yazmıştır... (diye geçmektedir.) Fethu'l-Bârî'de de (İbn Hacer): Bu cümlelerden, Hadis-i Nebevî'nin tedvîn başlangıcı anlaşılır, demiştir. Akabinde, Ömer b. Abdulazîz'in emriyle ilk hadis tedvîn eden kişinin İbn Şihâb olduğunu belirtmiştir." Derim ki: Ömer b. Abdulazîz'in hilafeti iki yıl ve beş ay sürmüştür. Hilafetinin başlangıcı, Hicrî doksan sekiz veya doksan dokuz yılı Sefer ayının onudur. Ömer b. Abdulazîz'in vefat tarihi ise Hicrî yüz bir yılı Receb ayının beş ya da altıncı günü bitimi; bir rivayette ise Receb ayının bitimine on gün kaladır. Hiç kimse, ne onun emrinin tarihini belirtmiş ve ne de herhangi bir kimse, onun zamanında kendisinin hadis tedvînine dair emrinin yerine getirildiğini nakletmiştir. Hâfız İbn Hacer'in zikrettiği ise varsayım ve tahmin yolludur. Yoksa onun emriyle amel edildiğinin açık bir nakli değildir. Şayet bu konuda hadis âlimlerinin elinde açık bir delil bulunsa, hiç şüphesiz hadislerin tedvîni, ikinci yüzyılın başında vuku bulmuştur, diye belirtmezlerdi. Şeyhu'l-İslâm'ın (İbn Hacer) ve başkalarının da bunu itiraf ettiği gibi. Nitekim İbn Hacer şöyle demiştir: Ta ki bazı âlimler, sadece Hz. Peygamberin hadislerinin başlı başına tedvîn edilmesine karar vermişlerdir. Bu ise Hicrî ikinci yüzyılın başlarında vuku bulmuştur. Aynı şekilde Hâfız ez-Zehebî de *Tezkiretu'l-Huffâz*'da, tasnîfin, hadislerin tedvîninin ve furuâtın telifinin ilk tarihinin, Emevî devletinin yıkılması ve devletin Abbâsîlere geçişi zamanında olduğunu belirtmiştir. Zehebî, bu ve benzeri tarihî olaylardaki tecrübesiyle hiç kimseyle kıyaslanamaz. Kendisi, Suyûtî'nin zikrettiğini de zikretmemiştir. Bilakis bu konuda kalem sahibi ilk Sünnet âlimlerinin hiçbiri böyle bir şeyi zikretmemişler-

dir. Olsa olsa Ömer b. Abdulazîz gibi birinin emrinin yerine getirilmemesinin imkânsızlığı dile getirilebilir ki, belki de o, hadisleri ondan sonra derlemiştir. Onun (bu hadis) derlemesine, birinci yüzyılın sonunda vuku bulmuştur, diye hükmedilemez. Doğru ve yerinde olan görüş budur. Allah bizleri, söz çabukluğundan muhafaza eylesin."[292]

Derim ki: Suyûtî'nin mezkûr açıklaması yanılgı değil, bilakis ilmî bir hakikattir ki bunu araştırmamız boyunca gördük.

Ömer b. Abdulazîz'in hilafet müddetinin kısalığı ve verdiği emrin tarihinin belirtilmediği meselesine gelince; böyle bir şey âlimlerin onun emrine icabetlerine engel değildir. Bunu 'hiçbir nakilci nakletmemiştir' hükmü ise delillerle çelişen bir hükümdür. Zira bunu nakledenler bir hayli çoktur. İbn Abdilberr, İbn Şihâb'ın halifenin emrine icabet ettiğini ve hadisleri defterler halinde yazdığını, halifenin de yazılan bu defterleri sorumluluğu altındaki her bölgeye gönderdiğini belirtmiştir.[293] İbn Hacer'in zikrettiği ise varsayım ve tahmin yollu değildir. Ayrıca hadis âlimlerinin 'Hz. Peygamberin hadisleri, müstakil olarak Hicrî ikinci yüzyılın başında tedvîne tabi tutulmuştur' meyanındaki sözleri ise, Ömer b. Abdulazîz'in emrine icabeten hadislerin tedvîn edildiği meselesiyle çelişmez. Bizler, Hz. Peygamber ve Sahabe döneminde tedvîn olunan ilk bazı dökümanların, Sahabîlerin fetvâlarını içermediğini biliyoruz ve bu konuda herhangi bir şüphemiz yoktur. Bunun en güçlü delili ise Sahîfe-i Sâdıka ile Sahîfe-i Sahîhe'dir. Her ne kadar bazı musannifler Sahabîlerin uygulamaları ve fetvâlarını hadislerin yanıbaşına kaydetmiş olsa da, bu onların birinci yüzyılın sonunda ve öncesinde hadis tedvîn etmiş olmalarıyla çelişmez.

Hâfız ez-Zehebî'nin *Tezkiretu'l-Huffâz*'daki tespitini delil olarak göstermesi ise faydasızdır. Zira Zehebî, sadece birinci yüzyıldaki ortamı özetlemiş ve tedvîn meselesini detaylı ve objektif bir şekilde ele almamıştır. Bununla birlikte onun, tasnîf sahibi âlimlerin biyografilerini ele alırken, onların kendi beldelerinde ilk tasnîf yapan kimseler olduğunu belirttiğini görmekteyiz. Ayrıca Zehebî için tedvîn konusunu detaylı bir şekilde ele alması bir zorunluluk değildir. Zira *Tezkire*'si Hadis ve Mustalahu'l-Hadis ilmiyle alakalı değil, Hadis Ricâli ile alakalı bir kitaptır.

---

292 "*Te'sîsu's-Şî'a li-Ulûmi'l-İslâm*" s. 278-279.

293 Bkz: "*Câmi'u Beyâni'l-İlm ve-Fadlihi*" c. I, s. 76.

Hadis ve hadis ilimleri konusunda eser veren ilk âlimlerden herhangi birinin Celâluddin es-Suyûtî'nin zikrettiğini zikretmedikleri sözüne gelince; böyle bir iddia, bu araştırmamız boyunca ortaya çıktığı gibi tamamen reddedilecek bir iddiadr. er-Râmehürmüzî bunu zikretmiş ve ilk dönemlerde hadis kitâbetini hoş görmeyenlerin bunu niçin hoş görmediklerini de açıklamıştır. Ayrıca kitâbeti yasaklayan ve buna izin veren hadislerin arasını te'lif/cem etmiştir. er-Râmehürmüzî söz konusu metni bizlere, Suyûtî gibi harfi harfine nakletmemiş olsa da, bazı âlimlerin ilk asırda tedvîn yaptıklarını anlaşılır kılacak açıklamalarda bulunmuştur.[294] Aynı şekilde Ömer b. Abdulazîz'in, Sünnetlerin yayılması ve muhafazasına verdiği önemi de açıklamıştır.[295] Hatîb el-Bağdâdî ise *Takyîdu'l-İlm* adlı kitabını, ilk asır tedvîn sürecinin bir sunumu olarak yazmış ve insanların gözünden kaçan birçok noktayı gün yüzüne çıkarmış; ayrıca bazı ilim ehlinin ve talebelerin, Hz. Peygamber döneminde ve sonrasında tedvîn olayına giriştiklerini ispat etmiştir. Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm (H. 157-224) Muhammed b. Abdurrahmân el-Ensârî senediyle şöyle demiştir: "Ömer b. Abdulazîz hilafeti devraldığı zaman, Hz. Peygamber'in ve Ömer b. Hattâb'ın zekât kitaplarını istemek amacıyla Medine'ye bir elçi gönderdi. Bizler de ona bir nüsha kopya ettik."[296] Bu hakikatten sonra herhangi bir kimsenin, Ömer b. Abdulazîz'in emri yerine getirilmemiş veya kâle alınmamıştır iddiasında bulunacağını sanmıyorum. Hadis âlimlerinin: "Hadis tedvîni ilk yüzyılın sonunda vuku bulmuştur" yönlü görüşleri ne varsayım ve ne de söz çabukluğuna dayanmaktadır. Onların bu sözleri devletin yüklendiği resmî tedvîne hamledilir. Şahsî ve ferdî tedvîn ise Hz. Peygamberin döneminden beri vuku bulan bir şeydir.

Seyyid Hasan es-Sadr mezkûr açıklamalarından sonra şöyle demiştir: "Bunu öğrendikten sonra şunu da bil ki; Hz. Peygamberin seçkin halifeleri döneminde, imamları ve Müminlerin emiri Hz. Ali'nin yoluna uyarak, haber ve eserlerin derlenmesine girişen ilk güruh Şia'dır." Bu açıklamasından sonra, Hz. Ali'ye ait kapsamlı ve büyük bir kitabı ve kılıcında asılı duran Sahîfesini zikretmiştir. Akabinde de Ebû Râfi' Mevlâ Resûlillah

---

294 Bkz: "*el-Muhaddisu'l-Fâsıl*" s. 71, 71.

295 Bkz: A.g.e: s. 103.

296 "*el-Emvâl*" s. 358-359.

(s.a.s.)'e ait olan ve "Kitabu's-Sünen ve'l-Ahkâm ve'l-Kadâyâ" olarak isimlendirdiği bir kitabını zikretmiştir. Ebû Râfi' ise Hz. Ali'nin hilafetinin başlarında vefat etmiştir. Seyyid Hasan es-Sadr ilaveten şöyle demektedir: "Müminlerin emiri Hz. Ali'nin, hilafetinin başlangıcı hicretin otuz beşinci yılıdır. Telif konusunda hiç kimsenin Ebû Râfi'den önce gelmediği meselesi ise bedîhi bir meseledir."[297]

Derim ki: Eğer bu haber doğruysa, bu takdirde Ebû Râfi', Sahabe döneminde hadis tedvîn edenlerden biridir ve Hz. Peygamber döneminde hadis yazan Abdullah b. Amr onu geçmiştir. Yine bu haber doğruysa ve kitabı Seyyid Hasan es-Sadr'ın belirttiği gibi "Salât, Siyâm, Hac ve'l-Kadâyâ" şeklinde bablara göre düzenlenmişse, bu takdirde Ebû Râfi' için tedvîn değil de, telifte öncülük şerefi söz konusu olur. Ayrıca bu haberin sıhhati bizleri, halife Ömer b. Abdulazîz döneminde vuku bulan ve tarihen ispatlanmış olan tedvînle ilgili rivayetleri reddetmeye götürmez.

B. İmam ez-Zeyd'in Mecmû'u

Madem Şîa ve tedvîn konusundayız o halde, bu konuda Zeydîyye'nin temel aldığı kaynaklardan birine değinmemiz bir zorunluluktur. Tedvîn tarihi ikinci yüzyılın başına dayanan bu kaynak, İmam Zeyd'în *Mecmû'u*dur. Bu kitabı; *Mecmû*' sahibini tanıtmak, râvîsini tanıtmak ve daha sonra bizzat *Mecmû*' kitabına değinmek suretiyle üç yönlü bir şekilde ele almaya çalışacağız:

İmam ez-Zeyd: Kendisi Zeyd b. Ali Zeyne'l-Âbidîn b. el-Huseyn b. Ali b. Ebî Tâlib (r.a.)'dir. İmam Zeyd takriben H. 80 yıllarında doğmuş, ilim ve cihad ile tanınmış bir ailede yetişmiştir. İlmini öncelikle babasın-

---

297 "*Te'sîsu's-Şî'a li-Ulûmi'l-İslâm*" s. 279-280. Ebû Râfi' ile ilgili bu bilgiyi Şeyh Ebi'l-Abbâs en-Necâşî'den nakletmiştir. Hasan es-Sadr akabinde şöyle demektedir: "Âsar (Genel anlamıyla Hz. Peygamber, Sahabe ve Tâbiûn'un söz fiil ve takrirleri) konusunda ilk tasnîf veren kimse efendimiz Ebû Abdullah Selmân el-Fârisî (r.a.)'dır. İlk defa âsar ve hadis tasnîf eden kişi ise Hz. Peygamberin Sahabesi Ebû Zerr el-Ğıfârî'dir. Onun, Hz. Peygamberden sonraki olayları şerh ettiği "Kitâbu'l-Hutbe" adlı bir eseri vardır. Bunu Ebû Ca'fer et-Tûsî, Fihrist adlı kitabında zikretmiştir." Daha sonra, Ubeydullah b. Ebî Râfi'e ait olan ve içinde Müminlerin emiri Hz. Ali'nin hükümlerini ve onunla birlikte Cemel, Sıffîn ve Nehrân vakıalarına katılan Sahabîleri konu edinen Kitabu't-Tesmiye'sini zikretmektedir. Daha sonra Hâris b. Abdullah b. el-A'ver el-Hemedânî gibi Ehl-i Sünnetin ta'n ettiği bazı şahıslara ait kitapları veya Ehl-i Sünnet nazarında sabit olmayan bir takım kitapları zikretmiştir. Bkz: "*Te'sîsu's-Şî'a li-Ulûmi'l-İslâm*" s. 282 vd.

dan; sonra da âlimlerin, ilminin üstünlüğüne şahitlik ettikleri kardeşi Muhammed el-Bâkır'dan almıştır. Aynı şekilde Medine'de bulunan Tâbi'în'in büyüklerinden hadis dinlemiştir. Bu arada Hicâz ve Irâk arasında mekik dokumuştur. Böylelikle İmam ez-Zeyd, ilimde yüksek bir payeye ulaşmış; ilim ehli de, onun faziletine ve ilmine dair şahitlikte bulunmuşlardır. Ca'fer es-Sâdık'a amcası İmam ez-Zeyd sorulduğunda: "Vallahi o aramızda, Allah'ın kitabını en iyi okuyanımız, Allah'ın dininde en fakih olanımız ve sıla-i rahmi en iyi gözetenimizdi. Vallahi içimizde, ne dünya ve ne de ahiret namına onun gibisi kalmadı." demiştir. Şa'bî ise: "Vallahi kadınlar, Zeyd b. Ali'den daha faziletli, ondan daha cesur, daha fakih ve daha zahit birisini doğurmadı" demiştir. Muhammed el-Bâkır'a kardeşi Zeyd sorulduğunda ise: "Kuşkusuz ki Zeyd'e, ilimden bir enginlik verilmişti" demiştir.[298]

İmam ez-Zeyd ile Hişâm b. Abdulmelik ve valileri arasında geçen ve onu halifeye kıyam etmek zorunda bıraktıklarını gösteren birçok rivayet vardır. Bu rivayetlerden birini İbnu'l-İmâd el-Hanbelî zikretmiştir. Buna göre Zeyd bir gün Hişâm b. Abdulmelik'in yanına varmış ve Hişâm ona: "Nefsi hilafet derdine düşen kişi sen misin ki bir cariye oğlundan ibaretsin?!" demiş, bunun üzerine Zeyd, ona şu sözüyle cevap vermiştir: "Şüphesiz ki anneler, erkekleri gayelerden geri koymazlar. Hz. İsmail'in annesi de, İshâk'ın annesinin bir cariyesiydi. Allah'ın rahmeti üzerlerine olsun ki bu, Allah'ın onu bir peygamber olarak göndermesine; onu Arapların atası kılmasına ve onun soyundan insanların en hayırlısı Muhammed (s.a.s.)'i çıkarmasına engel teşkil etmemiştir. Bunu bana mı diyorsun ki ben Fâtıma'nın ve Ali'nin oğluyum!?"[299] Bu sözünün akabinde kalkıp şiir okumaya başlamıştır. Bilahare Kûfe'de kıyam etmiş ve belde ehlinden onbeş bin kişi kendisine biat etmiştir. Ancak kıyam gecesi, üçyüz kişi hariç diğer kimseler ondan ayrılmıştır. Şehit edildiği vakit mübarek başı önce Şâm'a ve daha sonra Medine'ye gönderilmiştir. Tarih Hicrî 122 yılıdır.[300]

İmam ez-Zeyd'in *el-Mecmû'u'l-Fıkhî* adlı bir Müsnedi ve *el-Mecmû'u'l-Hadîsî* adlı bir hadis eseri olup, Amr b. Hâlid el-Vâsıtî her ikisini bir ara-

298 Bkz: "*Mukaddimetu Musnedi Zeyd ve Tercumetuhu*" s. 2 vd.

299 "*Şezarâtu'z-Zeheb*" c. I, 157. Ebû Zehra: "*el-İmam Zeyd*" s. 42-66.

300 Bkz: "*Şezarâtu'z-Zehb*" c. I, 157. Ebû Zehra: "*el-İmam Zeyd*" s. 42-66.

ya getirmiştir.[301] Ayrıca *Tefsîru'l-Ğarîb Mine'l-Kur'ân*, *Tesbîtu'l-İmâme* ve *Menâsiku'l-Hac* adlı eserleri de bulunmaktadır.[302]

Mecmû'un Râvisi: Ebû Hâlid Amr b. Hâlid el-Vâsıtî el-Hâşimî, velâ yoluyla el-Kûfî'dir. İmam Zeyd'in Fıkıh ve hadisle ilgili olan her iki Mecmû'unu rivayet etmiştir. Şöyle demektedir: "İmam Zeyd'le dostluk ettim, ondan aldığım hiçbir hadis yoktu ki onu, bir, iki, üç, dört veya beş yahut bundan daha fazla defalar dinlemiş olmayayım. Zeyd b. Ali gibi bir Hâşimî görmedim. Bundan dolayıdır ki onun sohbetini dostluğunu bütün insanlarınkine tercih ettim."[303] Hicrî ikinci asrın onbeşinci yılında vefat etmiştir.

Ebû Hâlid hakkında ihtilaf vardır. Zeydiyye onun rivayetlerini kabul etmiştir. Bu konuda el-Kâsım b. Abdulazîz şöyle demektedir: "Amr b. Hâlid el-Vâsıtî Ebû Hâlid'den, sika kimseler nakillerde bulunmuşlardır. Zeyd b. Ali (r.a.) ile uzun bir birlikteliği olmuştur. Zeydiyye'den birçok kimsenin Zeyd b. Ali'nin mezhebini aldıkları ve rivayetlerini başkalarının rivayetlerine tercih ettikleri kişi de odur."[304] İmâmiyye ve başkaları ise onu cerh etmişlerdir.[305] *Mecmû*'un şarihi, Amr b. Hâlid'i cerh edenlerin eleştirilerini detaylı bir şekilde ele almış, âlimlerin bu konudaki görüşlerini açıklamış ve ona yöneltilen bütün eleştirilerin onun adaletine gölge düşürmeyeceği sonucuna varmıştır.[306] Aynı şekilde değerli Üstad Muhammed Ebû Zehra söz konusu eleştirileri ayrıntılı bir şekilde ele alıp, münakaşa etmiş ve âlimlerin bu konudaki görüşlerini değerlendirmiştir. Netice itibariyle Ebû Hâlid'in rivayetlerinin kabul edileceği yönündeki görüşlerin, eleştirel görüşlerden daha tercihe şayan olduğu sonucuna varmıştır.[307]

el-Mecmû': Bizzat *Mecmû'* hakkında da ihtilaf vardır: Acaba *Mecmû*'un bugünkü hali İmam ez-Zeyd'in kendi eliyle yazdığı, tertip etti-

---

301 Bkz: Ebû Zehra: "*el-İmam Zeyd*" s. 232.

302 Bkz: "*Mukaddimetu Musnedi Zeyd (el-Mecmû')*" s. 4-5.

303 Bkz: A.g.e: s. 26. "*er-Ravdu'n-Nadîr*" c. I, s. 28.

304 "*er-Ravdu'n-Nadîr*" c. I, s. 28.

305 Ebû Zehra: "*el-İmam Zeyd*" s. 233.

306 Bkz: "*er-Ravdu'n-Nadîr*" c. I, s. 25-47. Mecmû' Şarihi, Allâme Şerefuddin b. el-Haymî el-Yemenî'dir. Bu konuyu ele alışı gerçekten de müracaat edilmeye değerdir.

307 Bkz: Ebû Zehra: "*el-İmam Zeyd*" s. 235-258.

ği ve talebelerine imla ettirdiği midir? Yoksa bu, Ebû Hâlid'in kendi düzenlemesi midir? Ebû Hâlid bunun cevabını kendisine bu soruyu soran İbrahim b. ez-Zeberkân'a vermiştir. Zeberkân ona: "Bu kitabı Zeyd b. Ali'den nasıl işittin?" diye sorunca o: "Bunu, İmam ez-Zeyd'den, onun elinde bulunan ve kendisinin hazırlayıp derlediği bir kitaptan dinledim. Bu kitabı, benimle birlikte Zeyd b. Ali'den dinleyen İmam ez-Zeyd'in -benim haricimdeki- bütün arkadaşları öldürüldü" demiştir.[308] Ancak Muhammed b. el-Mutahhar, el-Minhâc ale'l-Mecmû' adlı şerhinin başlarında şöyle demektedir: "Onun –yani Zeyd b. Ali'nin– mezhebi, *Câmi'* Kitabı'ndaki zabtının azlığından dolayı zor (aziz) idi. Ebû Hâlid'in derlemesine özen gösterdiği hariç ki o, iki latif *Mecmû'* derlemiştir. Biri rivayetler, diğeri ise fıkıhla alakalıdır."[309] Bu iki rivayeti birleştirmek mümkündür. Şöyle ki Ebû Hâlid, İmam Zeyd'den hadis ve fıkıh yazmış, aynı zamanda ondan dinlemiş ve bunları iki Mecmû' halinde düzenlemiştir. Bunu uzak bir ihtimal olarak görmüyoruz. Çünkü Ebû Hâlid'in, Kûfe'ye gelişinden beş yıl önce Medine'de İmam Zeyd'le birlikteliği olmuştur. Her yıl hacca gidişinde birkaç ay onun yanında kalmıştır.[310] İmam Zeyd'in asrı, tasnîflerin doğuş asrıdır. Buna rağmen bugünkü haliyle *Mecmû'*un -derleme ve tertip açısından- İmam ez-Zeyd'in tasnîf ettiği şekilde olduğuna kesin bir şekilde hükmetmemiz mümkün değildir. Çünkü *Mecmû'*un metnini inceleyen bir kimse, rivayet ettiği birçok hadiste Ebû Hâlid'in "Haddeseni Zeyd b. Ali - Zeyd b. Ali bana rivayet etti" fıkıhta ise "Kâle Zeyd b. Ali - Zeyd b. Ali dedi" tabirlerini kullandığını müşahede eder. Bu da Ebû Hâlid'in söz konusu rivayetleri, İmam ez-Zeyd'den şifahî olarak aldığını gösterir. Ancak böyle bir şey, İmam ez-Zeyd'in -ister talebelerine imla ettirmiş, isterse ettirmemiş olsun- ilminin bir bölümünü kitapta taşımasına mani değildir. Benim tercihime göre Ebû Hâlid, İmam Zeyd'den hadis ve fıkıh yazmış, bilahare bunları iki *Mecmû'* halinde derlemiştir. Bütün bunlar söz konusu *Mecmû'*un İmam Zeyd'e nisbetinin sıhhatini etkilemez.

Buna binaen, İmam Zeyd'in *Mecmû'*u; tasnîf ve telifin Hicrî ikinci yüzyılın ilk başlarında vuku bulduğunu ispat eden tarihî vesikaların en

---

308 "*er-Ravdu'n-Nadîr*" c. I, s. 28.

309 A.g.e: c. I, s. 127.

310 Bkz: "*er-Ravdu'n-Nadîr*" c. I, s. 28.

önemlilerinden biri olmaktadır. Bu sonuca, her ne kadar o dönemin ilk tasnîflerinden birini temsil edecek somut bir örnek görmemiş olsak da, âlimlerin Musannef ve Mecmû'larını sunduktan sonra vardık. İmam Mâlik'in *Muvattâ*'ı hariç ki, bunun telifi Hicrî ikinci yüzyılın ilk yarısından önce tamamlanmıştır. Mecmû' ise ondan yaklaşık otuz yıl kadar önce tasnîf olunmuştur.

Matbu *Mecmû*'un, fıkıh ile hadisin her ikisini de kapsadığı açıktır. Fıkıh ve hadise dair olan her iki *Mecmû*'u da kapsamaktadır ama bunlar ayrı ayrı değildirler. Ebû Hâlid'in aynı babda Hz. Peygambere ulaşan merfu' hadisleri, Hz. Ali'nin eserlerinden rivayetleri ve İmam Zeyd'in fıkhını beraberce rivayet ettiğini görmekteyiz.

Mecmû' Hz. Peygambere ulaşan merfu' 228 hadisi, Hz. Ali'nin rivayet/haberlerinden 320 haberi ve Hz. Hüseyin'den de sadece iki haberi içermektedir.[311]

Mecmû', fıkhî bir tertip üzere düzenlenmiştir. İçinde; Kitabu't-Tahâre, Kitabu's-Salât, Kitabu'l-Cenâiz, Kitabu'z-Zekât, Kitabu's-Siyâm, Kitabu'l-Hac, Kitabu'l-Buyû' gibi bölümler olup, her kitap farklı bâblara göre tertip edilmiştir. Her bâb, o bâbla alakalı olup senedi Hz. Peygambere ulaşan *merfû*' veya Hz. Ali'ye ulaşan *mevkûf* bir hadisle başlamaktadır. *Mecmû*'un hakikatini daha iyi anlayabilmemiz için bazı örnekler arzedeceğim:

1. Namazda Sakınılması Gereken Hususlara Dair:

Demiştir ki: “Zeyd b. Ali bana, babası→dedesi→Hz. Ali'den rivayet etti ve dedi ki: 'Hz. Peygamber namazda sakalıyla oynayan bir adam gördü ve: '*Eğer bu adamın kalbi huşu içinde olsaydı, hiç şüphesiz azaları da haşyet içinde olurdu*' dedi, Zeyd b. Ali şöyle dedi: Namaza başladığında sağına soluna bakma, çakıllarla oynama, parmaklarını kaldırma ve parmak uçlarını çıtlatma, namazını bitirinceye kadar alnını silme."[312]

2. Kitabu'l-Buyû'dan, El Emeğiyle Kazanç Babı:

Demiştir ki: "Zeyd b. Ali bana, babası→ dedesi→ Hz. Ali'den rivayet etti ve dedi ki: 'Adamın biri Hz. Peygambere geldi ve: 'Ey Allah'ın Resûlü, en iyi kazanç nedir?' diye sordu. Aleyhi's-Salâtu ve's-Selâm da: '*Kişinin*

311 Bkz: "*Mukaddimetu Müsned-i Zeyd*" s. 9.
312 "*Musnedu'l-İmâm Zeyd*" s. 36-37.

kendi eliyle kazandığı ve her makbûl/mebrûr satıştır. Şüphesiz ki Allah, meslek sahibi (ve mesleğini iyi icra eden) mümini sever. Her kim ayali için didinip çalışırsa Allah azze ve cellenin yolunda mücahid gibidir' buyurdular.'

Zeyd b. Ali bana babası→ dedesi→ Hz. Ali'den rivayet etti ve dedi ki: '*Her kim dünyalığı helal bir şekilde, baba veya çocuk ya da eş(ini koruma) şefkatiyle dilerse, Allah kıyamet günü onu, yüzü dolunay gecesi ayın parladığı gibi parlayan bir şekilde haşreder*'."[313]

3. RESMÎ TEDVÎNE DAİR BİR GÖRÜŞ/GÖRÜŞÜM

Hadis tedvîni konusunda, özellikle de Sahabe ve Tâbi'în asırlarındaki hadis ricâliyle ilgili araştırmam esnasında, Mısır emiri Abdulazîz b. Mervân b. el-Hakem el-Emevî'nin (H. 85) Hz. Peygamberin hadislerini derlemek için gayret ettiğine dair bir rivayetle karşılaştım. Bunu Mısır diyarının imamı ve muhaddisi Leys b. Sa'd rivayet etmiş olup şöyle demektedir: "Yezîd b. Ebî Habîb bana rivayet etti: Abdulazîz b. Mervân, Kesîr b. Murre el-Hadramî'ye bir mektup yazmış ve kendisinden –ki kendisi Hıms'ta, Hz. Peygamberin Bedir Ashabından yetmiş kişiye ulaşmıştır– Hz. Peygamberin Ashabından duyduğu hadisleri kendisi için yazmasını istemiştir. 'Ebû Hureyre'nin hadisleri hariç Ebû Hureyre bizim yanımızdadır? demiştir."[314] Ebû Hureyre'nin hadislerini istememiştir. Çünkü Ebû Hureyre zaten onun yanındadır ve Abdulazîz, Ebû Hureyre'nin hadislerini bizzat kendisinden dinlemiştir.[315] Mısır emiri, Hıms'ın âlimi ve imamı olan Kesîr b. Murre'den Hz. Peygamberin hadislerini yazmasını istemiştir. Kesîr, sika bir hafızdır.[316] Onun bu talebi Mısır emirliğini yaptığı Hicrî 65 ve 85 yılları arasında vuku bulmuştur. Kesîr b. Murre'nin Hicrî 70 ve 80 yılları arasında vefat ettiğini[317] göz önünde bulundurarak bu tarihi, biraz daha tahdit edip hakikate yakın bir hale getirebiliriz. Onun Hicrî 75. yılda vefat ettiğini farzedecek olursak, bu takdirde emirin söz konusu talebi bu tarihten önce yapılmış demektir. Benim tercihime göre emir Ab-

---

313 "*Musnedu'l-İmâm Zeyd*" s. 103.

314 İbn Sa'd "*et-Tabakât*" c. VII, b.2, s. 157. "*Tehzîbu't-Tehzîb*" c. VIII, s. 429. Ayrıca bkz: "*Siyeru A'lâmi'n-Nübela*" Yazma, c. IV, b.2, s. 145.

315 Bkz: "*Tehzîbu't-Tehzîb*" c. VI, s. 256.

316 Bkz: "*Tezkiretu'l-Huffâz*" c. I, s. 49.

317 Bkz: "*Tehzîbu't-Tehzîb*" c. VIII, s. 429.

dulazîz'in talebi; yöneticiliğinin ilk yıllarında onun, ilim ve ilim ehline olan sevgisi, din hizmeti uğruna çabasıyla[318] tanındığı yıllarda vuku bulmuştur. Ancak kaynaklar, Kesîr b. Murre'nin onun emrini yerine getirip getirmediğini bizlere haber vermemektedir. Bu tarihî haber karşısında durup merakla soruyoruz: Acaba Kesîr b. Murre, emirin yazmasını istediği Hz. Peygamberin hadislerini yazmış mıdır? Eğer yazdıysa, yazdıklarının miktarı nedir? Hangi Sahabîlerden yazmıştır? Yazılan sahîfe veya defterler kimin eline geçmiştir? Karşımızda cevapsız bir şekilde duran bu sorular araştırma ve incelenmeye muhtaçtır. Tarih, yüce İslâm kültürümüzün kapalı noktalarını açığa vurduğu kadarınca ve az da olsa elimiz altındaki birtakım rivayetlerin ışığında bu soruların cevaplarını bulmaya çalışabiliriz.

Onların hadislere atfetmiş oldukları öneme dair bilgimiz, tercihimizi Kesîr b. Murre'nin Abdulazîz'in emrine icabet ettiği yönünde belirlemektedir. Eğer Abdulazîz, Hıms'ın âlimi Kesîr'in, onun emrine icabet etmekten sakınacağını düşünse hiç şüphesiz ona böyle bir şeyi yazmazdı. Kanımca, ilmî gayretiyle tanınmış olan Kesîr, Abdulazîz'in mektubunu almış ve onun isteğini yerine getirmiştir. Ancak bu bağlamda Kesîr'in yazdığı şeylerin miktarını takdir etmemiz bir hayli zordur. Çünkü kaynaklar bu konuda herhangi bir bilgi vermemektedir.[319] Allah'tan dileğim, daha sonraları bizleri bu konuda ilmî ve doğru bir hükme ulaştıracak olan delilleri bulup ortaya çıkarmada beni başarıya ulaştırmasıdır.

Şimdi bu haberden sonra diyoruz ki: Eğer Kesîr b. Murre'nin, Mısır emirine icabeti sabit ise, bu takdirde bazı Nebevî Hadisler, Hicrî birinci yüzyılın bitiminden evvel yetmiş ve seksen yılları arasında resmî olarak tedvîn edilmiş demektir. Her halükârda Mısır emirinin, Hz. Peygamberin hadislerine ve bunların tedvînine itina göstermesi, tedvîn olayının hıfzla yanyana yürüdüğü yönündeki inancımızı daha bir arttırmaktadır. Kuşkusuz ki tedvîn meselesi, halife Ömer b. Abdulazîz dönemine kadar gecikmemiştir. Her halükârda hadislerin tedvînine iştirak şerefi, emir baba (Abdulazîz b. Mervân)

318 Bkz: "*en-Nucûmu'z-Zâhire fi-Mulûki Mısr ve'l-Kahire*" c. I, s. 171-174. Kindî "*Vulâtu Mısr*" s. 49.

319 Çünkü Emevî tarihi Abbâsî Devleti döneminde yazılmıştır ki tarihçiler genelde büyük olaylara, halifelere ve ana hatlarıyla yöneticilerin hayatlarına önem vermişlerdir. Emevîlerin birçok meziyeti ise, kendilerinden önceki kimselerin övgülerini anlatmaktan hoşlanmayan Abbâsîlerin siyasetiyle uyumlu bir şekilde gözardı edilmiş veya küçümsenmiştir. Bkz: "*Edvâ Ala't-Târîhi'l-İslâmî*" s. 85. Bizler, insaflı tarihçilerin bulunduğundan şüphe etmiyoruz. Umarız ki onların yazdıkları arasında bu konudaki merakımızı giderecek bir şeyler bulabiliriz.

ile halife oğlun (Ömer b. Abdulazîz) başına taç olmuştur ki, hadis muhafazası için çalışma ve resmen tedvîn etme şerefi her ikisine de aittir.

Varmış olduğum bu sonuçla ben, bu ilmin imamlarının nezdinde meşhur olan 'Nebevî hadislerin tedvîni, Hicrî birinci yüzyılın sonunda ve Ömer b. Abdulazîz'in hilafeti döneminde vuku bulmuştur' hükmüne muhalefet etmek istemiyorum. Aksine, ister meşhur tedvîne muhalif olsun isterse muvafık, hadislerin tedvîn tarihiyle alakalı son derece önemli tarihî bir araştırmanın anahtarına el atıyorum. Bu anahtar, engin kültürümüzün derinliklerinde saklı kalmıştır ve onu bulup çıkaracak birilerini beklemektedir. Bizler bu konuda ilk değiliz ve yeni bir iddia ortaya koymuyoruz. Yaptığımız şey sadece, gizli mücevherlerimizin üzerindeki tarih tozunu silmek ve bunları, bizlere tarihî hakikatleri resmedecek olan bir gerdanlığa dizmektir.

4. ORYANTALİSTLER VE HADİS TEDVÎNİNE DAİR GÖRÜŞLERİ

Müslümanların, hem yazılı ve hem de sözlü olarak Hz. Peygamberin hadislerini muhafaza ettiklerini ve Sünnet-i seniyyeyi koruma yolunda kalem ile hâfızanın, sahîfelerle defterlerin bir araya geldiğini gördük. Ferdî ve resmî tedvînin merhalelerini inceledik. Böylelikle bize, tedvînin hem Hz. Peygamber hem Sahabe ve hem de Tâbi'în döneminde vuku bulduğu, zannın ve şüphenin karışamayacağı kesin delillerle ispatlanmış oldu. Yine hadislerin tedvîn zaruretinin Ömer b. Abdulazîz'in hilafetini ve onun iznini beklemediğini, aksine tedvîn zaruretinin bundan çok önce ortaya çıktığını; Ömer b. Abdulazîz'in ise, devleti resmî tedvîni yüklenme ve bunu denetleme; ayrıca hadislerin derlenmesi ve tasnîf edilmesi noktasında âlimleri gayrete getirme şerefine nail olduğunu vurguladık. Bilahare âlimlerin söz konusu gayretleri Hicrî ikinci yüzyılın ilk yarısında etkisini göstermiş ve farklı İslâm beldelerindeki ilk musanniflerin o dönem içinde ortaya koymuş olduğu birçok eserle meyvelerini vermeye başlamıştır.

Bütün bunlardan sonra, oryantalistlerin varmış ve ilan etmiş oldukları 'Sünnet erken bir asırda tedvîn edilmiştir' sözlerine kanmayacak; ayrıca –her ne kadar bazı araştırmaları saf ve ilmî bir kisveyle ortaya çıkmış olsa da– bazı oryantalistlerin, araştırmalarının perde arkasına kurmuş oldukları tuzaklarına düşmeyeceğiz. Goldziher *Dirâsât İslâmiyye* adlı eserinde hadis tedvîni

çerçevesinde özel bir fasıl kaleme almış ve tedvînin Hicrî ikinci yüzyılın başında vuku bulduğunu ispatlamak için birçok delil getirmiştir. Kitabının ilk faslında, Hz. Peygamber döneminde tedvîn olunan bazı sahîfelere işaret eden birtakım argümanlar serdetmiş, ancak bu argümanları söz konusu sahîfeler hakkında şüphe oluşturacak veya doğruluklarını zedeleyecek bir şekilde ele almış olup, bununla iki şeyi amaçlamıştır: Birinci amaç; Sünnetin ezberlendiği ve hâfızalarda korunduğu gerçeğini, insanların ikinci yüzyıldan itibaren kitâbete bel bağlamaları dolayımında zayıflatmaya; ikincisi ise, hadislerin bütününü, bunları yazanların eli ve diliyle peydahlandığı ve uydurma olduğu şeklinde karalamaya matuftur. Nitekim, bu hadisleri tedvîn eden kişilerin, sadece kendi arzularına uygun olan; ayrıca kendi görüşleri ve bakış açılarını yansıtan hadisleri yazdıklarını iddia etmiştir.

Oryantalist Souvaget ise *el-Hadis İnde'l-Arab* (Araplarda hadis) adlı kitabında, Sünnetin sadece şifahî yolla ulaştığına ilişkin yanlış inancı çürütmeye çalışmış ve Hz. Peygamberin hayatında değil de Hicrî ikinci yüzyılın başları gibi erken bir dönemde vuku bulan hadislerin tedvînini irdelemiş; ayrıca bu tedvîne bel bağlanmasına dair birçok delil getirmeye çalışmıştır. Gayesi ise hiçbir şekilde Goldziher'in gayesinden farklı değildir.[320]

Dr. Subhî es-Sâlih şöyle demektedir: "Dozy'ye gelince, belki de o, öğrenci çevrelerimiz bir yana birçok âlimimizin dahi ılımlı görüşlerine aldandığı kişidir. Bu oryantalist, hıfz yoluyla muhafaza edilen Sünnet-i Nebeviyyenin büyük bir kısmının sahih olduğunu; ayrıca bunların eşsiz bir özen ve fevkalâde müthiş bir dikkatle kitaplarda tedvîne tabi tutulduğunu itiraf etmektedir. Hadis kitaplarına sızan birçok uydurma ve yalan hadisi ise garipsemediğini –kendi deyimiyle bunun bizzat eşyanın tabiatı olduğunu– öyle ki (bu uydurma ve yalanların) şüphe götürmez mevsûk birçok sahih rivayetin içine dahi sızabileceğini söylemiştir. *Sahîh-i Buhârî*'nin en azından yarısının, tenkitte aşırıya giden en sert muhaddislerin gözünde bile bu vasfı taşımaya değer bulunduğunu belirmiştir. Bu (yani sahih rivayetler) birçok konuyu içermekle birlikte, sadık bir mümin 'keşke bunlar bu kitapta yer almasaydı diye arzular' demektedir.[321] Bu oryantalistin,

320 Bu konu için bkz: Dr. Subhî es-Sâlih "*Ulûmu'l-Hadîs ve-Mustalâhuhu*" s. 23-30, bizim işarette bulunduğumuz nokta için ise s. 24-25.

321 Dr. Subhî es-Sâlih 26. sayfanın dipnotunda, Dozi'nin ibaresinin aslında, olduğu gibi nakledilemeyecek kadar berbat olduğunu ve bundan dolayı Fransızca orijinalini referans gösterdiğini belirtmiştir.

mezkûr hadislerin büyük bir bölümünün sahih olduğunu itiraf etmesindeki amacı nesnel bir araştırma ve halisane ilmî bir çabaya dayanmamaktadır. Aksine evvelen ve ahiren düşündüğü ve hedeflediği tek şey, mezkûr sahih hadislerin içerdiği kâinat, hayat ve insan eksenli müstakil (İslâmî) telâkkilerdir. Bunlar, (salt manada) eleştiri ve cerhin savuşturamayacağı türden telâkkilerdir. Çünkü bunlar batı aklından çıkmış şeyler değildir. Ayrıca her türlü kayıttan azade batı hayatını da tasvir etmemektedir."[322]

Oryantalist Sprenger ise, Hatîb el-Bağdâdî'nin *Takyîdu'l-İlm* adlı eserini inceleyip burada, Müslümanların erken bir dönemde hadisleri tedvîn ettiğini gösteren bazı deliller bulmuş ve bulduğu bu deliller çerçevesinde bir makale yazmıştır.

Goldziher, selefi Sprenger'in yazdıklarını mütalaa ettikten sonra, Müslümanların erken bir dönemde hadis yazdıkları fikrini desteklemiştir. Ancak o, selefi Sprenger'in, Hatîb el-Bağdâdî ve başkalarından naklettiği haberler üzerinde düşünmüş ve bu haberlerde; bazen Hz. Peygamberin hadis yazımına izin verdiği bazen de bunu yasakladığı; Sahabîlerin ve Tâbi'în'in da aynı şekilde bazen hadislerin yazımını onayladıkları ve bazen de bunu yasakladıkları türünden rivayetlere rastlamıştır. Bu rivayetler hakkında kötümser bir tablo çizmiş ve bunların içine yalan ve uydurma eli karıştığı sonucuna varmış; ayrıca birbirleriyle çatışan iki hizbin oluştuğunu ve her iki tarafın da, bu haberleri kendilerine silah edinip, hasımlarına karşı kullandıklarını iddia etmiştir. Nitekim şöyle demektedir: "Hz. Peygamberin hadislerini ihmal edip, şeriatın furuâtını yapılandırmada kendi akıllarına itimat eden 'Re'y Ehli'nin delillerinden biri de hadislerin uzun bir süre boyunca yazılmadığı, dolayısıyla buyruklarının dağıldığı ve öğretilerinin silikleştiği meselesidir. Tabii ki bunların hasmı olan *Hadis Ehli* sessiz kalmamıştır. Aksine onlar da yapacaklarını yapmış ve kendi görüşlerini teyid eden rivayetler uydurmuşlardır. Kitâbetin cevazına dair uydurmuş oldukları bu hadisleri de Hz. Peygambere isnad etmişlerdir."[323]

Goldziher'in olaya bakış açısı, Re'y Ehlini hadis kitâbetine karşı çıktıkları, dolayısıyla kendi davalarını ispat için birtakım haberler uydurduk-

---

322 "*Ulûmu'l-Hadîs ve-Mustalahahu*" s. 26.

323"Mecelletu's-Sekâfetu'l-Mısriyye" sayı. 351, yıl.7, s. 22-23. Hocamız Dr. Yûsuf el-Aşş'ın "Neş'etu Tedvîni'l-İlm fi'l-İslâm" adlı makalesinden.

ları; hadislerin yazılmasına cevaz veren Hadis Ehli'nin de aynı şekilde kendi davalarını ispat etmek için bazı hadisler uydurdukları ve bunları fıkhî ihtilaflarında delil olarak kullandıkları şeklindedir. Bu suretle Goldziher, ümmetin âlim ve mütefekkirlerini, kendi görüşlerinin mutaassıbı ve bu yolda yalanı caiz gören iki muhalif grup olarak lanse etmeye çalışmıştır. Ne diyelim, tasavvurundan daha kötü bir tasavvur, vardığı neticeden daha iğrenç bir netice olabilir mi!?

Allah (c.c) inayetiyle *Takyîdu'l-İlm* adlı kitab, hocamız Dr. Yûsuf el-Uşş eliyle dakik ve ilmî bir tahkike tabi tutulmuş ve Dımeşk'de basılmıştır. Hocamız bu kitabı derinlemesine incelemiş ve mezkûr kitaba gayet ilmî bir de mukaddime yazmıştır. Goldziher'in 'Şüphesiz hadislerin yazılmaması iddiasında bulunanlar Re'y Ehli, bunların muhalifleri ise Hadis Ehli'dir' meyanındaki yanlışını da açığa çıkarmıştır. Dr. Yûsuf el-Uşş şöyle demektedir: "İhtilaf bu iki grup arasında olmamıştır. Zira Re'y Ehlinden olan Îsâ b. Yûnus (H. 187), Hammâd b. Zeyd (H. 179), Abdullah b. İdrîs (H. 192), Süfyân es-Sevrî (H. 161) vb. kimseler kitâbetten sakınmış ve Hammâd b. Seleme (H. 167), Leys b. Sa'd (H. 175), Zâide b. Kudâme (H. 161), Yahyâ b. el-Yemân (H. 189) vb. başka kimseler de kitâbeti onaylamışlardır. Muhaddislerden ise İbn Aliyye (H. 200), Huşeym b. Beşîr (H. 183), Âsım b. Damre (H. 174) ve başka kimseler kitâbeti hoş görmemişlerdir. Bakiyye b. el-Kelâ'î (H. 197), İkrime b. Ammâr (H. 159), Mâlik b. Enes (H. 179) ve başkaları da kitâbete cevaz vermişlerdir."[324]

Dr. Yûsuf el-Uşş, bunun gibi. güçlü delillerle Goldziher'in görüşünü ve görüşünü üzerine bina ettiği bütün vehme dayalı tasavvurları boşa çıkarmıştır. Araştırması ve incelemesinden sonra şu açıklamada bulunmuştur: "Bu iki taifeden herhangi birinin mensuplarını birleştiren ortak vasıflar yoktur. Bu iki taraf, fertlerinin bir görüş üzerinde ittifak edip, karşı tarafla savaşa girişmek üzere hazırlandığı ve dayanışma içinde birinin diğerini desteklediği iki hizip değildir ve olmamıştır. Aksine sadece bireysel inançları, şahsî meyilleri ya da özel zevkleri gereği yahut da müstahkem bir adet üzere kendi şahsî görüşlerine sarılmışlardır. Bize göre (Goldziher'in sözde birbirine hasım diye nitelediği) iki taifenin, her ne kadar söz bazında birbirlerine muhalif gibi dursalar da gayeleri birdir. En nihayet

324 "*Takyîdul'l-İlm*" s. 21-22. Ayrıca Dr. Yûsuf el-Aşş'ın ilgili makelesi için bkz: "Mecelletu's-Sekâfetu'l-Mısriyye" sayı. 353, yıl.7, s. 9-10.

her iki tarafın da gayesi, ilmi müdafaa etmek ve ilmin ilerlemesine katkıda bulunmaktır."[325]

Tedvînle ilgili arzettiğimiz rivayetleri, ayrıca ümmetin Nebevî hadislerin selameti için sarfettikleri gayretleri gördükten sonra; oryantalistlerin görüşlerini –özellikle de ne tür niyetler taşıdıkları açıklamalarımız ışığında ortaya çıktıktan sonra– kabul etmemiz hiçbir şekilde mümkün değildir. Şüphesiz ki hadisler, Hz. Peygamber döneminden beri hafızalarda ve kısmen de olsa yazılı bir şekilde sahîfelerde muhafaza edilmiştir. Ayrıca muhtelif asırlarda Müslümanların itina odağı olmuş ve nesilden nesile hem yazılı ve hem de sözlü olarak aktarılagelmiştir. Müslümanlar, içine yalan sızabileceği endişesiyle hadisleri tasnîf etmiş ve müsnedler halinde isnadlarıyla birlikte muhafaza etmeye itina göstermiş ve bu hal, ilim ehlinin sahih hadislerle zayıf olanları kolaylıkla ayırt edebilmelerini sağlamıştır. Daha sonra büyük âlimler, sahih hadisleri ilmî ve en doğru kurallar çerçevesinde derlemeye çalışmış ve bu uğurda yolculuklara çıkmışlar; hadisleri kendi kulaklarıyla dinlemiş ve kendi elleriyle yazmışlardır. Böylelikle zayıf hadislerden ârî sahih hadis kitapları ortaya çıkmıştır. İslâmı hakkıyla anlayan ve onun yolunu hayatının her safhasında kendine yol edinen İslâm ümmeti *Sahîh-i Buhârî* ve *Sahîh-i Müslim* gibi hadis kitaplarının sıhhati üzerinde icmâ etmişlerdir. Her ne kadar bazı oryantalistler, birtakım ilmî hakikatleri ve İslâmî kaynakların belirlemiş olduğu bazı gerçekleri onaylamış olsalar bile, oryantalistlerin, rivayetlerin gelişim tabiatı vb. şeyler namına Sahîh Sünnetlere ta'n etmelerini kabul etmemiz hiçbir şekilde mümkün değildir. Aynı şekilde, bazı hadislerin Hz. Peygamber döneminde kayıt altına alındığı sabit olduğu halde, hadislerin muhafaza edildiğine dair kesin inancımızı zayıflatmaya yönelik oryantalist görüşleri kabul etmemiz de imkân haricidir. Hadislerin ezberlenmesi ile yazılması arasında hiçbir çelişki yoktur. Ayrıca birinin varlığı diğerinin yokluğunu veya zayıflığını gerektirmez.

BU FASLIN NETİCELERİ

1. Hz. Peygamber, Sahabe ve Tâbi'în döneminde bazı hadisler tedvîn edilmiştir. Bunların bazıları; Müsnedler, Sahîhler ve bazıları da müstakil

[325]"Mecelletu's-Sekâfetu'l-Mısriyye" sayı. 353, yıl.7, s. 10.

olarak bizlere ulaşmıştır. Hz. Peygamber döneminde tedvîn edilen sahîfelerin en meşhurları, Hz. Peygamberin yazılmasını emir buyurduğu Medine Müslümanlarıyla Yahudiler arasında yapılan antlaşma metni (Medine Vesikası), Abdullah b. Amr'ın Sahîfe-i Sâdıka'sı ve Câbir'in bazı sahîfeleridir. Sahabe döneminden kalma en eski sahîfelerden biri ise Hicrî ellili ve altmışlı yıllar arasında tedvîn edildiği kesin olan Hemmâm b. Münebbih'in Ebû Hureyre'den yazmış olduğu sahîfedir.

2. Hicrî ikinci yüzyılında başlarında birçok eser kaleme alınmıştır.

3. *Mecmû'u Zeyd*'in İmam Zeyd'e nisbeti doğru olduğu takdirde –ki tercih edilen görüş budur– elimizde Hicrî ikinci yüzyılın ilk başlarındaki tasnîflere dair somut ve güçlü bir delil var demektir.

4. Mısır emiri Abdulazîz b. Mervân'ın, Hicrî yetmişli ve seksenli yıllarda hadisleri derlemeye çalışması; yöneticilerin, hadis-i şeriflere ve onu muhafazaya atfettikleri önemin; ayrıca meşhur resmî tedvînden çeyrek asır önce, resmî bir makam tarafından Sünnetin tedvîn edilmeye çalışıldığının bir göstergesidir.

5. Oryantalistlerin araştırmaları –kasıtlı veya kasıtsız– yanlışlardan uzak değildir. Goldziher'in, kitâbetin yasaklığı veya cevazıyla alakalı rivayetlerden çıkarsamış olduğu; biri Re'y Ehli, diğeri Hadis Ehli olmak üzere birbirine hasım iki hizbin oluştuğu ve bunların kendi görüşlerini teyid etmek amacıyla karşılıklı hadis uydurdukları mealindeki tasavvurları isabetsizdir. Müslüman âlim ve fakihler Goldziher'in betimlemelerinden çok yücedirler. Onların hepsi, İslâm şeriatını muhafaza yolunda en ilmî ve en dakik metotlara başvurmuşlardır.

Hadislerin, Hz. Peygamberin döneminden başlayarak, yaklaşık Hicrî ikinci yüzyılın yarısına kadarki tarihini mütalaa ettikten; ayrıca hadislerin nasıl muhafaza edildiğini ve bizlere her türlü şaibeden uzak bir şekilde ulaşıncaya kadar nesilden nesile nasıl aktarıldığını gördükten sonra, Sahabe ve Tâbi'în'in meşhur hadis râvîlerinin tanıtımına geçmeyi bir görev addediyorum. Ta ki Sünneti, nesiller boyu muhafaza edip, bizlere bir emanetçi titizliğiyle aktaran hadis erlerinin azametini ve sahip oldukları ilmî mertebeyi hep birlikte görelim. Senedimiz, Hz. Peygambere ve onun Sünnetine varan yolumuz onlardır. Allah'ın inayetiyle bir sonraki bölümde işleyeceğim konu bu olacaktır.

Beşinci Bölüm

SAHABE VE TÂBİÎN'İN MEŞHUR HADİS RÂVİLERİ

Bu bölümde ise;
meşhur, çokça hadis rivayet eden
bazı sahabî ravileri ile meşhur bazı tâbi'î ve
tâbi'î sayılan raviler ele alınmakta ve
bu ravilere yönelik eleştirilere cevaplar
verilmektedir. (ed. notu)

Birinci Fasıl
MEŞHUR BAZI SAHABÎ RÂVİLERİ

1. SAHABÎ'NİN TANIMI

Dilde Sahabî: "Sohbet"[1] kelimesinden türemiş olup, sohbetin belli bir miktarına tekâbül etmez. Aksine başka biriyle az ya da çok sohbet/dostluk etmiş her kişi için geçerlidir. 'Mükellim/konuşan' 'muhatib/hitap eden' 'dârib/vuran' kelimelerinin 'mükâleme/konuşma' 'muhatebe/hitap etme' ve 'darb/vurma' kelimelerinden türemesi gibi ki, bunların az ya da çok kendisinden sadır olduğu her kişi için bu sıfatlar geçerlidir. Aynı şekilde fiillerden türemiş bütün isimler böyledir.

Yine: "Falanla bir asır, bir yıl, bir ay, bir gün, bir saat dostluk etti…" denir ki, buna çok da olsa az da olsa dostluk/musahabe ismi atfedilir.[2]

Muhaddislere Göre Sahabî

Resûlullah (s.a.s.)'i gören her Müslüman kişidir.[3] Buhârî, *Sahîh*inde şöyle demiştir: "Müslümanlardan her kim Resûlullah (s.a.s.) ile dostluk/sohbet etmiş veya O'nu görmüş ise o kişi O'nun Ashabındandır."

---

1 (Sohbet kelimesi; arkadaşlık, dostluk, refakat, yârenlik vb. anlamlara gelmektedir. Çev.)

2 Bkz: "*el-Kifâye fi-İlmi'r-Rivâye*" s. 51. "*Fethu'l-Muğîs*" c. IV, s. 31. Ebû Bekir el-Bâkıllânî'den. Ayrıca bkz: "*Lisânu'l-Arab*" c. II, s. 7.

3 Bkz: "*Mukaddimetu İbni's-Salâh*" s. 118. "*el-Bâ'isu'l-Hasîs*" s. 201. "*Tedrîbu'r-Râvî*" s. 396. "*Fethu'l-Muğîs*" c. IV, s. 29.

İmam Müslim ise Hz. Peygamberin Ashabından Bedir Ehlini zikretmiş ve akabinde şöyle demiştir: "Bunlardan sonra insanların en faziletlileri Resûlullah (s.a.s.)'in Ashabıdır. Yani içlerinde/kendilerine gönderilmiş olduğu çağdaşlarıdır. Hz. Peygamberle bir sene, bir ay, bir gün veya bir saat dostluk eden veya onu gören her kişi O'nun Ashabındandır. Sohbeti/dostluğu, Hz. Peygamberle sohbeti miktarıncadır. Önceliği bununladır. O'ndan duyması ve O'na bakması(kadarı)yladır.[4]

İbnu's-Salâh şöyle demiştir: "Ebu'l-Muzaffer es-Sem'ânî el-Mervezî'nin şöyle dediği bizlere ulaştı: 'Hadis ehli, Hz. Peygamberden bir hadis veya bir kelime rivayet eden her kişiyi Sahabe olarak adlandırmaktadır. Bu daireyi biraz daha geniş tutup O'nu bir kez göreni dahi Sahabeden saymaktadır. Hz. Peygamber (s.a.s.)'in makamının yüceliğinden dolayıdır ki, O'nu gören her kişiye Sahabî hükmünü vermişlerdir."[5]

Diğer bazıları da şöyle demişlerdir: "Sohbetin gerçekleşmesi için Hz. Peygamberi görmenin yanısıra O'ndan bir veya iki hadis rivayet etmek gereklidir."[6]

el-Vâkıdî ise şöyle demiştir: "İlim ehlinin şöyle dediğini gördüm: Hz. Peygamberi gören, bulûğa ermiş, Müslüman olmuş, dinin emirlerini akletmiş ve buna razı olmuş her kişi bize göre Hz. Peygamberin sohbetine -isterse bu sohbet günün bir saati kadar olsun- nail olmuştur."[7] Ancak el-Vâkıdî'nin bu tarifi, bulûğa ermediği hâlde Hz. Peygamberi görmüş ve O'ndan hadis rivayet etmiş olan Abdullah b. Abbâs, Hasan ve Hüseyin, İbnu'z-Zübeyr vb. bazı Sahabîleri içine almamaktadır. Bunun içindir ki el-Irâkî: "Bul şartı koşmak, şazz'dır" demiştir.[8]

Tâbi'î'lerin imamı Sa'îd b. el-Müseyyib ise şöyle demiştir: "Bizler, Hz. Peygamberle birlikte bir veya iki sene ikamet etmiş ve O'nunla bir ya da iki gazveye katılmış kimselerden başkasını Sahabe addetmeyiz."[9] İbnu's-Salâh (bu rivayet hakkında) şöyle demektedir: "Bu sözden murat –eğer ona aidiyeti doğru ise– sanki usulcüler(tarifin)den taklit edilmiş gibidir.

---

4 "*el-Kifâye*" s. 51. "*Telkîhu Fuhûmi Ehli'l-Âsâr*" s. 27.
5 "*Mukaddimetu İbni's-Salâh*" s. 118. "*Fethu'l-Muğîs*" c. IV, s. 30-31.
6 Bkz: "*el-Bâ'isu'l-Hasîs*" s. 203. "*Fethu'l-Muğîs*" c. IV, s. 32.
7 "*Telkîhu Fuhûmi Ehli'l-Âsâr*" s. 27. Benzeri: "*Fethu'l-Muğîs*" c. IV, s. 32. "*el-Kifâye*" s. 51.
8 "*Fethu'l-Muğîs*" c. IV, s. 32.
9 "*el-Kifâye*" s. 50-51. "*el-Bâ'isu'l-Hasîs*" s. 203. "*Telkîhu Fuhûmi Ehli'l-Âsâr*" s. 27. "*Tedrîbu'r-Râvî*" s. 398.

Ancak kapsamı dardır, zira Cerîr b. Abdillah el-Becelî ve onun konumundaki kimseleri Sahabeden saymamayı gerektirmektedir."[10]

el-Irâkî de şöyle demektedir: "Bu sözün İbn el-Müseyyib'e aidiyeti doğru olamaz. Zira ona ulaşan isnatta Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî vardır ki kendisi hadisde zayıftır."[11]

İbnu'l-Cevzî ise şöyle demiştir: "Âlimlerin geneli İbn el-Müseyyib'in bu sözüne karşıdırlar. Çünkü Cerîr b. Abdillah'ı (el-Becelî) Sahabeden saymışlardır. Kendisi on yaşındayken Müslüman olmuştur. (Aynı şekilde âlimler) Hz. Peygamberle birlikte gazveye çıkmayan ve O (s.a.s.) vefat ettiği zaman henüz küçük yaşta olup, kendisiyle dostluk yapamayan kimseleri de Sahabîlerden saymışlardır. Onu, her ne kadar sohbetin hakikati kendisinde tecelli etmese de Sahabîler kafilesine ilhak etmişlerdir."[12]

İbn Hacer ise şöyle demiştir: "Bu konuda vardığım en doğru sonuç şudur ki Sahabî; Hz. Peygamberle, O'na iman ile ***karşılaşan/iltikâ*** ve İslâm üzere vefat eden (her mümin) kişidir. Binaenaleyh Hz. Peygamberle birlikteliği az ya da çok olan, O'ndan (hadis) rivayet eden veya etmeyen, O'nunla gazveye katılan veya katılmayan, O'nu bir kere görüp de kendisiyle oturamayan, körlük gibi engellerden dolayı kendisini göremeyen kimseler de karşılaşma kapsamının içindedirler."[13] Bu cumhurun görüşüdür.

Enes b. Mâlik (r.a.)'a göre ise sadece görme/ru'yet, gören kişiyi Sahabeden saymak için yeterli değildir. Şu'be, kendisini hayırla yadettiği Mûsâ es-Sebelânî'den şöyle bir rivayet aktarmaktadır: "Enes b. Mâlik'e dedim ki: 'Hz. Peygamberin Ashabından, senden başka kimse kaldı mı?' Şöyle dedi: 'Araplardan/bedevilerden O'nu görmüş olan bazı insanlar (kaldı). O'nunla dostluk eden kimse ise kalmamıştır.' Müslim bunu, Ebî Zur'a er-Râzî'nin huzurunda rivayet etmiştir."[14]

Ebû Bekr el-Bâkıllânî (H. 338-403) ise Sahabî'nin sözlük anlamını tarif

---

10 "*Fethu'l-Muğîs*" c. IV, s. 32.

11 A.g.e

12 "*Telkîhu Fuhûmi Ehli'l-Âsâr*" s. 27.

13 "*el-İsâbe*" c. I, s. 4. Böylece bazılarının dediği gibi, Hz. Peygamberin çağdaşı olup O'nu gör(e)meyen kimseler Sahabe değildirler. Bunun için adı geçen bütün kaynaklara bakılabilir.

14 "*el-Bâ'isu'l-Hasîs*" s. 203. İbnu's-Salâh şöyle demiştir: "İsnadı 'Ceyyid'dir. Müslim bunu, Ebî Zur'a'nın huzurunda rivayet etmiştir." Bkz: "*Fethu'l-Muğîs*" c. IV, s. 32. Şöyle demiştir: "Ebû Zur'a er-Râzî ile Ebû Dâvûd'un sözleri sohbetin, görme/ru'yetten daha özel olduğunu gerektirmektedir ki, her ikisi, Târık b. Şihâb hakkında "Ru'yeti vardır ama sohbeti yoktur" demişlerdir. Âsım b. el-Ahvel de: Abdullah b. Serces için, Resûlullah (s.a.s.)'i görmüştür, ancak sohbeti yoktur, demiştir.

ettikten sonra şöyle demiştir: "Aynı şekilde denir ki: Falanla bir asır, bir yıl, bir ay, bir gün, bir saat boyunca arkadaşlık ettim. Bu ise dilin hükmüne göre, Hz. Peygamberle günün bir saati kadar dostluk etmiş birine bile bu hükmün verilmesini (Sahabî denilmesini) gerektirir. İsmin türemesinde aslolan budur. Buna rağmen ümmetin[15] örfüne göre bu isimlendirme, sohbeti fazla ve birlikteliği devamlı olan kimselerden başkası için kullanılmaz. Ayrıca bir kimseyle karşılaşıp onunla sadece bir saat beraberliği olan, onunla birkaç adım yürüyen ve ondan bir söz duyan kimselere bu hükmü icra etmezler. Bundan dolayı da örfî kullanıma göre, söz konusu durumda olanlara bu ismin verilmemesi gerekmektedir."[16] Bununla birlikte emin ve sika bir kimsenin, sohbeti uzun olsun ya da olmasın veya ondan sadece bir hadis işitmiş olsun, rivayeti hem kabule ve hem de amel edilmeye uygundur. Enes b. Mâlik'in sözü ise ümmetin örfüne muhalif değildir. Sahabîlerin, İslâm'a girişleri ve bu uğurda çekmiş oldukları sıkıntılara göre farklı derecelere sahip oldukları muhakkaktır. Ben ise cumhurun görüşüne katılıyor ve bu doğrultuda görüş belirtiyorum. Çünkü Resûlullah (s.a.s.)'den hadis rivayet etmiş her Sahabenin bu ilmin otorite âlimlerince adaletleri mutlaka tespit olunmuştur. Bu da tenkit ilminin sahih kurallarının tatbikiyledir ki, onlar hadis ilmindeki bu kuralları diğer râvîlere de tatbik etmişlerdir. Bilahare Sahabe'nin adaleti konusunu işlediğimizde bu görüşümüzün ne kadar doğru olduğu daha iyi bir şekilde anlaşılacaktır.

Usûlcülere veya Bazı Usûlcülere Göre Sahabî

Hz. Peygamberle beraberliği (mücâlese), O'na tabi olma ve O'ndan (ilim) alma bakımından uzun süren her kişiye Sahabî denir.[17] Enes b. Mâlik ile Sa'îd b. el-Müseyyib'in sözleri usulcülerin bu tarifine yakındır.

İbn Kesîr şöyle demiştir: "Bu ise hiç şüphesiz kendisi hakkındaki özel sohbeti yok saymaktır. Yoksa cumhurun kabul ettiği; mücerred manada görme/ru'yet sohbet adını alması için yeterlidir, yönündeki sohbeti yok saymaz." "*el-Bâ'isu'l-Hasîs*" s. 203. Ayrıca bkz: "*el-Kifâye*" s. 50.

15 el-Kifâye s. 51 de: 'Li'l-ümme' ümmetin örfüne göre şeklinde geçmektedir. Fethu'l-Muğîs'te ise imamlar 'li'l-eimme' imamlar şeklindedir.

16 "*el-Kifâye*" s. 51. "*Fethu'l-Muğîs*" c. IV, s. 31.

17 Bkz: "*Tedrîbu'r-Râvî*" s. 397. Bunu Ebu'l-Muzaffer es-Sem'ânî usulcülerden nakletmiş ve şöyle demiştir: "Şüphesiz ki Sahabî ismi dil ve zahir itibariyle buna binaen konulur. Bunu Âmidî, İbn el-Hâcib ve başkaları hikaye etmişlerdir. İbn es-Sebbâğ da "el-Udde" de bunu kesinleştirmiş ve şöyle demiştir: "Sahabî; Hz. Peygamberle karşılaşmış ve onun yanında ikamet edip kendisine tabi olmuş kişidir. O'na tabi olmaksızın ve kendisiyle dostluk (musahabe) yapmaksızın huzuruna çıkan ve daha sonra yanından ayrılan kimselere ise bu isim atfedilmez."

2. SAHABE TABAKALARI

Hadisçilerin, Hz. Peygamberden bir hadis veya bir kelime rivayet eden her kişiye Sahabî ismini verdikleri ve bu konuda daireyi daha da geniş tutup O'nu bir kerecik olsun görenleri de Sahabeden addettikleri ve bunun Hz. Peygamberin makamının yüceliğinden kaynaklandığı yönünde görüş belirttikleri doğrudur. Ancak Sahabîlerin de tabakaları ve dereceleri vardır. Kimileri İslâm'a daha erken vakitlerde girmiş ve bunların Hz. Peygamberle sohbetleri daha uzun sürmüştür. Ayrıca bu şahsiyetler, İslâm yolunda mallarını ve canlarını feda etmişlerdir. Hz. Peygamberi, sadece Vedâ Haccında bir kereliğine gören kimseler de vardır ki, bunlarla diğer Sahabîler arasında birçok derece ve mertebe farkı bulunmaktadır. Yine gündüz ve gecesinde, savaşı ve barışında, orucu ve iftarında, şakası ve ciddiyetinde, cihadı ve menâsikinde Hz. Peygamberin yanında bulunmuş ve O'nun birçok sünnetini özümsemiş kimseler de vardır. Binaenaleyh bütün Sahabîlerin aynı mertebede olabilecekleri düşünülemez ki, bu adalet ve mantık mizanına da aykırıdır. Bu sebeple, ümmetin icmâı ile Sahabîler tabaka tabakadırlar. Ancak âlimler, Sahabe tabakalarını tasnîf konusunda ihtilaf etmişlerdir. İbn Sa'd, Sahabîleri be tabakaya ayırırken, el-Hâkim oniki tabakaya ayırmıştır. Bazıları bundan daha fazla tabakalara ayırmışlardır.[18] Ancak meşhur olan el-Hâkim'in taksimidir ki, bu tabakalar şöyledir:[19]

1. Mekke'de İslâm'ı ilk olarak kabul eden kimseler. Raşit Halifeler gibi.

2. Mekke ehlinin Dâru'n-Nedve'de istişare etmelerinden önce Müslüman olan Sahabîler.

3. Habeşistan Muhacirleri

4. Birinci Akabe Ashabı

5. İkinci Akabe Ashabı. Çoğunluğu Ensâr'dandır.

6. Hz. Peygamberin Medine'ye girmesinden önce Kubâ'da kendisine yetişen ilk Muhacirler.

7. Bedir Ashabı

8. Bedir'le Hudeybiye vâkası arasında hicret edenler.

---

18 Bkz: "*el-Bâ'isu'l-Hasîs*" s. 207. "*Fethu'l-Muğîs*" c. IV, s. 40-41. "*Tedrîbu'r-Râvî*" s. 407.

19 "*Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadîs*" s. 22-24.

9. Hudeybiye-Bey'atü'r-Rıdvân Ashabı

10. Hudeybiye vâkıası ile Mekke Fethi arasında hicret edenler. Hâlid b. el-Velîd, Amr b. el-Âs ve Ebû Hureyre gibi...[20]

11. Fetih Müslümanları. Mekke fethinde Müslüman olanlar.

12. Fetih günü, Veda Haccı ve başka yerlerde Hz. Peygamberi görmüş olan çocuklar.

Ehl-i Sünnet, Sahabîlerin en faziletlisinin öncelikle Hz. Ebû Bekir daha sonra ise Hz. Ömer olduğu konusunda icmâ etmiştir. Ayrıca bunların diğer bütün Sahabîlerden üstün olduklarına dair ne Sahabe ve ne de Tâbi'în'den hiçbir kimse ihtilaf etmemiştir.[21] Daha sonra Osmân b. Affân ve Hz. Ali gelir. Hattâbî, Kûfe'deki Ehl-i Sünnetten Hz. Ali'nin Hz. Osmân'dan önce geldiğini nakletmiştir. İbn Huzeyme'nin görüşü de bu doğrultudadır. Bunlardan sonra cennet ile müjdelenmiş olan Aşere-i Mübeşşereden geriye kalanlar gelir.[22] Daha sonra Bedir ve Uhud Ehli, bunun akabinde Rıdvân Biatı Sahabîleri, Ensâr'dan her iki Akabe biatına katılmış olanlar ve İslâm'a ilk girenler (es-Sâbikûn el-Evvelûn) ki bunlar, İbn el-Müseyyib, Muhammed b. Sîrîn ve Katâde'ye göre her iki kıbleye doğru namaz kılanlar, Şa'bî'ye göre ise Rıdvân Biatına katılanlardır. Muhammed b. Ka'b ve Atâ b. Yesâr'a göre ise Bedir Ehlidir. Ayrıca 'bunlar Fetih öncesi Müslüman olanlardır' denilmiştir ki bu, Hasan el-Basrî'nin görüşüdür.[23]

3. SAHABÎ BİR KİMSE NASIL BİLİNİR?

Sahabî olan bir kimse aşağıdaki delillerden biriyle bilinir:

1. Mütevâtir haberle: Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve cennetle müjdelenen Aşere-i Mübeşşere gibi.

---

20 Ebû Hureyre'nin örnek verilmesi doğru değildir. Çünkü o, Hudeybiye öncesi, Hayber'in akabinde hatta sonlarına doğru hicret etmiştir, bkz: "*Fethu'l-Muğîs*" c. IV, s. 40. Ayrıca Ebû Hureyre'nin bu kitabımızdaki biyografisine bakınız.

21 Bu konudaki ihtilaf sadece Hz. Osmân ve Hz. Ali hakkındadır. Teşeyyü ve bid'at ehli kimselerin sözleri ise kayda değer değildir.

22 Bkz: "*el-Bâ'isu'l-Hasîs*" s. 208. "*Fethu'l-Muğîs*" c. IV, s. 41. "*Tedrîbu'r-Râvî*" s. 407. Cennetle müjdelenen on kişiden geriye kalan altı kişi ise şunlardır: Sa'd b. Ebî Vakkâs, Sa'îd b. Zeyd b. Amr b. Nufeyl, Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. el-Avvâm, Abdurrahmân b. Avf ve Ebû Ubeyde Âmir b. el-Cerrâh.

23 Bkz: "*Tedrîbu'r-Râvî*" s. 409. "*el-Bâ'isu'l-Hasîs*" s. 208. "*Fethu'l-Muğîs*" c. IV, s. 43.

2. Tevâtür derecesine ulaşmamış Meşhûr veya Müstefîz haber(le bilinmesi): Ukkâşe b. Mihsan ve Dımâm b. Sa'lebe gibi...

3. Bir kimsenin Sahabî olduğunu, başka bir Sahabenin haber vermesi: Humame b. Ebî Humame ed-Devsî gibi ki, kendisi İsfahân'da vefat etmiş ve Ebû Mûsâ el-Eş'arî, bu zâtın Hz. Peygamberi duyduğuna dair şahitlikte bulunmuştur.

4. Hz. Peygamberle çağdaşlığı ve adaleti tespit olunmuş bir kimsenin, kendisinin Sahabî olduğunu haber vermesi.[24]

5. Tâbiîlerden birinin, o kimsenin Sahabî olduğunu haber vermesi: Bu, tezkiyenin bir kişiden kabul olunacağı görüşüne binaendir. Tercih olunan görüş de budur.[25] Üçüncü ve beşinci maddeler birbirine eklenebilir ve bu; şehadeti makbûl bir kimsenin haber vermesi şeklinde de ifade olunabilir. Zira 'sohbet' bir kimse hakkında ancak ve ancak her delilde bulunması gerekli bütün şartların varlığıyla ispat olunabilecek bir makam ve rütbedir. Eğer bir kişi hakkında makbûl bir delil bulunursa o kişi 'sohbet' şerefine nâil olmuştur.

4. SAHABENİN ADALETİ

Hiç şüphesiz Hz. Peygamberle sohbet pek yüce bir şereftir ve sahibine özel bir ayrıcalık kazandırır. Bu ayrıcalık ise -Ehl-i Sünnete göre- bütün Sahabîlerin adaletli olduklarıdır ki, fitneye bulaşmış ya da bulaşmamış bütün Sahabeler için bu durum aynıdır.[26] Cumhurun görüşü bu yöndedir.

Kimileri: Sahabîlerin adalet noktasındaki konumları, kendilerinden sonrakilerin konumu gibidir ve rivayet konusunda adaletlerinin araştırılması gerekir, demişlerdir.

Bazıları ise: Onlar, aralarında ihtilaf ve fitne baş gösterinceye kadar

---

24 Tafsilat için bkz: "*Fethu'l-Muğîs*" c. IV, s. 34. "*Tedrîbu'r-Râvî*" s. 400. "*el-Bâ'isu'l-Hasîs*" s. 215. "*er-Ravdu'l-Bâsim*" s. 128-130.

25 Bkz: "*Tedrîbu'r-Râvî*" s. 400. Bu, İbn Hacer'in, Sahabîlerin bilinmesi yollarına dair başkalarının zikretmiş olduğu özelliklere bir ziyadesidir. Bilahare bu yolları adı geçen şu kaynaklardan alıntıladım: "*Fethu'l-Muğîs*" c. IV, s. 34. Ma'rifetu's-Sahâbî. "*Tedrîbu'r-Râvî*" s. 399. "*el-Bâ'isu'l-Hasîs*" s. 215. "*el-Kifâye*" s. 51.

26 Bkz: "*el-Kifâye*" s. 46-49. "*el-Bâ'isu'l-Hasîs*" s. 205. "*Fethu'l-Muğîs*" c. IV, s. 35. "*Tedrîbu'r-Râvî*" s. 400.

adil olarak kalmış olup, bundan sonra adaletlerinin araştırılması gerekir, demişlerdir.

Bunlardan kimisi de –Mutezile–[27] şöyle demiştir: Hz. Ali'ye karşı bilinçli bir şekilde savaşan her kim varsa fâsık olup, hem rivayeti hem de şehadeti merduttur. Sebebi ise hak imama isyan etmektir.

Kimileri ise, hepsinin rivayet ve şehadetinin reddolunacağını söylemiştir. Zira iki fırkadan biri fâsıktır ki, bu fırkanın hangisi olduğu belli değildir ve bilinmemektir.

Kimileri de, bunlardan her birinin rivayet ve şehadeti, eğer infirat etmişse kabul olunur, demiştir. Çünkü bunlar hakkında aslolan adalettir. Fâsıklığı ise şüphelidir ki, muhalifiyle birlikte bu şeyler kendisinden kabul olunmaz. Sebebi ise her ikisinden birinin –hangisi olduğu belli olmaksızın– fâsıklığının gerçekleşmiş olmasıdır.

Tercihe şâyan olan ise hiç şüphesiz imamların genelinin görüşüdür. Bu ise Sahabîlerin adaletine, yüceliklerine ve kendilerinden sonra gelenlerden üstün olduklarına işaret eden delillere binaen verilmiş bir hükümdür.[28]

İbn Hazm şöyle demektedir: "Ömer b. Hattâb'dan sonra İlk Muhacirlerin üstün olduğu inancındayız. Onlardan sonra Akabe Ehli -Hz. Peygambere Akabe'de biat eden Ensâr- ve sonra Bedir Ehli ve daha sonra ise sırasıyla savaşlara katılmış (Ehl-i Meşâhid) kimseler gelir. Her savaş (meşhed) ehli bir sonraki savaş ehlinden daha faziletlidir ki bu, Hudeybiye'ye varıncaya dek böylece devam eder. Rıdvân Biat'ının tamamlanmasına kadar Muhacir ve Ensâr'dan (r.a.) zikri geçen her kişinin salih müminler olduklarına kesin bir şekilde hükmederiz.[29] Hepsi iman, hidayet ve iyilik

---

27 İbn Kesîr, bunu "*el-Bâ'isu'l-Hasîs*" s. 305 de açıklamıştır.

28 Bkz: el-Âmidî "*el-İhkâm fî--Usûli'l-Âhkâm*" c. II, s. 128. Benzeri: "*Fethu'l-Muğîs*" c. IV, s. 36.

29 Sahabenin üstün konumu, davet yoluna adanmaları ve bu uğurdaki fedakârlıklarına rağmen Nazzâm, Sahabîlerin bir çoğuna ta'n etmiştir. Nitekim İbn Mes'ûd'un adaletini cerh etmiş ve Hz. Peygamberden "*Saîd, annesinin karnında iken saîd olandır. Şakî ise annesinin karnında iken şakî olandır*" hadisini rivayet ettiği için kendisini dalâletle itham etmiştir. Böyle yapmasının sebebi ise Hz. Peygamberin mucizelerini inkârından başka bir şey değildir. Ayrıca içki haddi için seksen sopa belirlediği ve Medine kadınlarının fitnesine kapılmasından korktuğu Nasr b. el-Haccâc'ı sürgün ettiği için Hz. Ömer'in fetvâlarını yermiştir. Yine 'Ümmehâtu'l-Evlâd' (Efendisinin yatağında, onun ikrarı ile birlikte çocuk doğurmuş olan cariye, efendisi ölünce hür olur) görüşünden dolayı Hz. Ali'nin fetvâlarını da yermiştir. Aynı şekilde Hz. Osmân'ı da karalamıştır. Ebû Hureyre'yi ise rivayetlerinin birçoğu Kaderiyye mezhebine aykırı olduğu için yalancılıkla itham etmiştir. İçtihatla fetvâ veren her Sahabenin fetvâsına ta'n etmek bir yana, bir de Sahabîlerin seçkinlerini nifak ve cehaletle itham etmiştir.

üzere vefat etmiştir. Ayrıca hepsi cennet ehlidir ve hiçbiri ateşe girmeyecektir."[30]

İbn Hazm'ın açıklamasından anladığımız şudur ki, Hz. Peygamberin, Rıdvân Biatına kadarki Ashabı bilcümle cennet ehlidir. Söz konusu hükmünde ise Kur'ân ve Sünnette geçen delillere istinat etmiştir. Onlardan sonra gelen Sahabîler için ise kesin bir şekilde cennet ehlidirler, dememiştir.

Musellemu's-Subût Şârihi (M. el-Leknevî) şöyle demiştir: "Sahabenin, özellikle de Bedir ve Rıdvân Biatı Ashabının adaleti kesin bir şekilde hükme bağlanmıştır. Nasıl olmaz ki, Allah Teâlâ Kitabının birçok yerinde kendilerini övmüş, ayrıca Resûlullah (s.a.s.) de onların faziletlerini birçok defalar beyan etmiştir."[31]

Aynı şekilde Mutezile'nin önderi Vâsıl b. Atâ da; Hz. Ali, iki oğlu, İbn Abbâs, Talha, Zübeyr, Hz. Âişe ve iki gruptan Cemel savaşına katılan her kim varsa hepsinin adaletlerinden şüphe etmiş ve bu sebeple: "Eğer Ali ve Talha benim yanımda bir deste ota dahi şehadet etseler onların şahitliğini kabul etmem. Bilirim ki onlardan biri fâsıktır ve hangisi olduğu belli değildir" demiş ve Rıdvân Biatına iştirak etmeleri, ayrıca Hz. Peygamberin kendilerine şehadet edip her üçünü de cennetle müjdelemiş olmasına rağmen Hz. Ali, Talha ve Zübeyr'in adaletlerinden şüphe etmiştir. Kuşkusuz ki bu Sahabîler, Allah'ın kendileri hakkında: "*Andolsun ki o ağacın altında sana biat ederlerken Allah, o müminlerden razı olmuştur.*" (Fetih/18) ayetinde zikrolunan kimseler arasındadır.

Ebû Huzeyl, Câhız ve Kaderiyye'nin birçoğu ise bu konuda Vâsıl b. Atâ'nın görüşü üzeredirler. Bkz: Abdu'l-Kahir b. Tâhir el-Bağdâdî "*el-Fark Beyne'l-Firak*" s. 304-307. Ayrıca bkz: "*Te'vîlu Muhtelifi'l-Hadîs*" s. 21-37 vd.

Hariciler ise Hz. Ali, iki oğlu, İbn Abbâs, Ebû Eyyûb el-Ensârî, Hz. Osmân, Hz. Âişe, Talha ve Zübeyr'i ayrıca tahkim sonrası Hz. Ali ile Muâviye'yi terketmeyen herkesi tekfir etmişlerdir.

Haricîlerden Zeydiyye ve Cârûdiyye'ye gelince bunlar, Hz. Ebû Bekir, Hz. Osmân ve Sahabîlerin birçoğunu tekfir ederler. Süleymânîyye ve Beşeriye fırkaları da bu görüştedirler.

İmâmiyye'nin birçoğu ise Hz. Peygamberden sonra, Hz. Ali, iki oğlu ve bunlardan on üç kişinin haricinde bütün Sahabîlerin irtidât ettikleri iddiasındadırlar.

Kâmiliyye ise, Hz. Ali'nin de onlarla savaşmayı bıraktığı için dinden çıktığını ve kâfir olduğunu iddia etmiştir. "*el-Fark Beyne'l-Firak*" s. 307-308.

Derim ki: Böyle şeyleri ancak Sahabîlerin değerini, fedakârlık ve üstünlüklerini takdir edemeyen, ayrıca aralarında cereyan eden şeylerin sadece içtihat kapsamında olduğunu; isabet edenlerin iki, etmeyenlerin ise bir ecir aldıkları gerçeğini bilemeyen sapkın kimselerden başkası dillendirmez. Dolayısıyla hiç kimsenin onların faziletlerin gölge düşürme ve adaletlerine halel getirme hakkı yoktur. "Yine deriz ki: Râfızîyye, Hâricîye, Kaderîyye, Cehmîyye, Neccârîyye, Bekrîye ve Dırârîyye mensubu kimseler Sahabeye nasıl muvafık olsunlar? Zira onlar cümbür cemaat, şeriatın ahkâmına ilişkin Sahabîlerden rivayet olunan hiçbir şeyi; hadis, meğâzi ve siyer rivayetlerinden sakındıkları ve bu haberlerin râvîleri olan Hadis ehlini tekfir ettiklerinden dolayı kabul etmemektedirler. Allah'a şükürler olsun ki, (O'nun takdiriyle) ne Hâricî, ne Râfızî, ne Cehmî, ne Kaderî, ne Mücessimî ve ne de diğer sapkın hevâ ehlinden, ne fıkıh ve ne de hadis rivayetinde herhangi bir imam çıkmamıştır" *el-Fark Beyne'l-Firak* s. 308.

30 Ebû Zehra "*İbn Hazm Hayâtuhu ve Asruhu ve Ârâuhu'l-Fıkhiyye*" s. 259.

31 "*Şerhu Musellemu's-Subût*" c. II, s. 401.

Başka bir yerde ise şöyle demiştir: "Bil ki, Rıdvân Biatı ve Bedir'e iştirak eden Sahabîlerin hepsinin adaletleri kesin bir şekilde hükme bağlanmıştır. Herhangi bir mümine, bu konuda şüphe/münakaşa etmesi yaraşmaz. Bundan öte Mekke'nin fethinden önce iman edenler de kesinlikle adildir ve Muhâcir ve Ensâr'ın zümresindendirler. Bu hususta münakaşa, sadece Mekke fethinde Müslüman olanlar hakkındadır. Onlardan bazıları Müellefe-i Kulûbdan(kalpleri İslâm'a ısındırılmak istenenlerden)dır ki ihtilaf bunlar hakkındadır. Her halükârda üzerimize vacip olan, onları sadece hayırla yâdetmektir. Bunu bil!"[32] Fetih Müslümanlarının adaletini belirtmemiştir. Ancak onların adaletlerine işaret eden rivayetler vardır ki, bunlara birazdan değinmeye çalışacağız.

Sahabîlere adaleti lüzumlu kılan, onları güven ve emniyetin doruğuna ulaştıran sayısız deliller vardır. Allah ve Resûlü onları tezkiye etmiş ve ümmet de bunu icmâ ile kabul edegelmiştir. Dolayısıyla eski ve yeni sapkın bazı kimselerin yaptığı gibi Sahabîleri karalamaya çalışmak abesle iştigalden başka bir şey değildir.[33]

A. Sahabenin Adaletinin Kitab'tan Delilleri

Allah (c.c) şöyle buyurmuştur: "*Muhammed Allah'ın Resûlüdür. O'nun beraberindeki kimseler ise, kâfirlere karşı pek şiddetli (ve) kendi aralarında da pek merhametlidirler. Onları, rükû ve secde(hâlin)de, Allah'tan fazilet ve rıza dilerken görürsün. Nişanları yüzlerinde(ki) secde eserindendir. Bu onların Tevrat'taki vasıflarıdır. Ve de İncil'deki vasıfları; filizini çıkarmış, onu kuvvetlendirerek kalınlaşmış, gövdesi üzerine doğrulmuş bir ekin gibidir ki bu, çiftçilerin hoşuna gider. (Allah böylece onları çoğaltıp kuvvetlendirmekle) kâfirleri öfkelendirir. Allah, onlardan iman edip salih amel işleyenlere, (büyük bir) mağfiret ve büyük bir ecir vadetmiştir.*" (Fetih/29)

Başka bir ayette ise şöyle buyurmuştur: "*Muhacir ve Ensâr'dan İslâma giren ilk öncüler (es-Sâbikûn el-Evvelûn) ve de iyilik üzere onlara tabi olan*

32 "*el-Menhecu'l-Hadîs fi-Ulûmi'l-Hadîs*" s. 62, Şerhu Musellemu's-Subût'dan.

33 Yukarıda eski bazı sapkınların Sahabe hakkındaki yergilerini açıklamıştık. Sahabeye saldıran yeni kimselerden birisi, *Ebû Hureyre* adlı kitabıyla Abdu'l-Huseyn Şerefuddin, diğer biri ise *Edvâ' ale's-Sünneti'l-Muhammediyye* adlı kitabıyla Ebû Reyye'dir. Bilahare bu dönemin büyük âlimleri her ikisine karşı durmuşlardır. İlerleyen bölümlerde "Meşhur bazı râvîler" konusunu işlerken bunları detaylı bir şekilde ele alacağız.

kimselerden, Allah razı olmuş ve onlar da Allah'tan razı olmuşlardır. Allah onlara, içlerinde ebedî olarak kalacakları, altlarından ırmaklar akan cennetler hazırlamıştır. İşte büyük kurtuluş budur." (Tevbe/100)

"*İman edip Allah yolunda hicret ve cihad eden(Muhacir)lerle, onları barındırıp yardım(ların)a koşanlar (Ensâr), (işte) onlar, gerçek müminlerin tâ kendileridir ki onlara, (engin bir) mağfiret ve bol bir rızık vardır.*" (Enfâl/74)

"*(Allah'ın verdiği bu ganimet mallar) yurtlarından ve mallarından uzaklaştırılmış olan, Allah'tan bir lütuf ve rıza dileyen, Allah'ın dinine ve Peygamberine yardım eden fakir muhacirlerindir. İşte sadık olanlar bunlardır. Bunlardan önce Medine'yi yurt edinmiş ve gönüllerine imanı yerleştirmiş olan kimseler, kendilerine göç edip gelenleri severler ve onlara verilenlerden dolayı içlerinde bir rahatsızlık hissetmezler. Kendileri zaruret içinde bulunsalar bile onları kendilerine tercih ederler. Kim nefsinin cimriliğinden korunursa, işte onlar kurtuluşa erenlerdir. Bunların ardısıra gelenler şöyle derler: Rabbimiz! Bizi ve bizden önce gelip geçmiş imanlı kardeşlerimizi bağışla; kalplerimizde, iman edenlere karşı hiçbir kin bırakma! Rabbimiz! Şüphesiz ki sen çok şefkatli, çok merhametlisin!*" (Haşr/8-10)

"*Allah ağacın altında sana biat eden mü'minlerden razı olmuştur. Allah onların gönüllerinden geçeni bildiği için onların üzerine huzur ve güven indirdi ve onlara yakın bir fetih verdi.*" (Fetih/18)

Bu ayet-i kerimeler, davetin başlangıcından Hudeybiye Gazvesine kadar Hz. Peygamberle birlikte olan bütün Sahabîlerin faziletine ve makamlarının yüceliğine şehadet etmektedir. Hicret, cihad ve gazveler gibi çeşitli konumlarda Sahabîlerin faziletine işarette bulunan daha başka birçok ayet vardır. Bunlar ve diğerleri –*Musellemu's-Subût* Şârihi ve İbn Hazm'ın da ifade ettiği gibi– Sahabenin adaletini belirleyen kesin delillerdir. Hiç şüphesiz Allah onlardan, onlar da Allah'tan razı olmuştur. Artık bundan sonra onlar hakkında insanların rızasını ve insanların onları âdil saymasını arar, gerekli görür müyüz? Bundan sonra herhangi bir insan için, adaleti tayin olunmuş ve kendisinden, onu cerh edecek veya kötüleyecek bir şey sadır olmamış bir Sahabeye, ta'n etme hakkı doğabilir mi? Asıl hayret edilmesi gereken ise, hakikati arama ve Müslümanların saflarının birleşmesi uğruna çalışma iddiasında bulunan bir kimsenin Sahabe-i Kirama ta'n etmesidir. Hatta Sahabeden bazılarını alaya alıp küçümsemesi ve bu konuda seviyesizleşerek yerin dibi-

ne geçmesidir. Ondan sonra bazı Sahabîlerin –Ebû Hureyre gibi– Sahîheyn-de geçen birçok rivayetini yalan olarak görmesidir. Ayrıca cumhurun, dinin furuatıyla alakalı bütün bu hadisleri, Sahabîlerin hepsinin adaletine binaen kabul ettiklerini düşünmesidir. İşte bu ta'n edici –ki kendisi Abdu'l-Huseyn Şerefuddin'dir– şöyle demektedir: "Onların, yani 'cumhurun' (hadisleri sahih kabul etme) tavırları garipsenmez, zira bütün Sahabîlerde adaletin asloldu-ğuna hükmetmişlerdir ve bu aslın delili yoktur."[34]

Bütün bu ayetlerden sonra, Fetih öncesi Müslüman olan Sahabîlerin adaleti hakkında şüpheye mahal kalır mı? Bu konudaki kesin deliller zan-na ve tevile mahal bırakmayacak kadar kesin ve açıktır. Ancak insanın hevâsı, sahibini gün gibi ayan da olsa hakikati inkâra götürür: "*Allah'ın nurunu ağızlarıyla söndürmek istiyorlar. Ancak Allah, nurunu, kâfirler (hoş-lansalar da) hoşlanmasalar da mutlaka tamamlayacaktır.*" (Tevbe/32) Gele-cek hadislerde de, Sahabîlerin makamlarının yüceliğine dair açık bir teki-din olduğunu göreceğiz.

B. Sahabenin Adaletinin Sünnetten Delilleri

Sahîh sünnette, hem fert ve hem de topluluk olarak Sahabîlerin fazi-letine şehadet eden birçok hadis vardır. Ayrıca, *Sahîh-i Buhârî*, *Sahîh-i Müslim*, Sünen-i Erba'a ve başka birçok kitapta da Sahabîlerin faziletleri-ne dair özel bâblar bulunmaktadır.

Bu hadislerden biri Ebû Sa'îd el-Hudrî'nin şu rivayetidir: "Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurdu: '*Ashabımdan hiçbirine dil uzatmayınız. Hiç şüphesiz içinizden biri Uhud dağı kadarınca altın infak etmiş olsa, bu, onlardan biri-nin (infak ettiği) bir müdd'e*[35] *hatta yarım müdd'e tekabül etmez.*'[36]

Yine bu hadislerden biri Abdullah b. Mugaffel'in rivayet ettiği ve Tir-mizî'nin, ayrıca İbn Hibbân'ın Sahîhinde tahric etmiş oldukları şu hadis-tir: "Resûlullah (s.a.s.) şöyle buyurdu: '*Ashabım hakkında Allah'tan kor-kun. Benden sonra onları kendinize hedef edinmeyin. (Ve bilin ki) onları seven*

---

[34] Abdu'l-Huseyn Şerefuddin *Ebû Hureyre* kitabının ilk sayfasından ki, kitabının tamamı onun açık iftira ve yergileri ve Sahîh Kitaplar ve sünnetler konusundaki şüpheleriyle doludur. Ebû Hureyre bölümünde onun bu görüşlerine özetle değineceğim.

[35] *Müdd*: Irâklılara göre iki rıtl-ı ırakî miktarı yani 260 dirhemlik bir kaptır. Hicâzlılara göre bir rıtl-ı hicazî ile bir rıtlın üçte biri kadardır. Bir müd, bir sa'ın dörtte birine eşittir. (Çev.)

[36] "*Sahîhu Müslim*" c. IV, s. 1964.

benim sevgimle sever, onlara buğz eden de bana buğz ile buğz eder. Her kim onlara eziyet ederse bana eziyet etmiş olur. Bana eziyet edense Allah'a eziyet etmiş olur. Her kim de Allah'a eziyet ederse Allah onu azabıyla kapıverir.'[37]

Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Hz. Peygamber'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: "*Yıldızlar semanın emniyetidir. Yıldızlar gitti mi, vaadedilen şey semaya gelir. Ben de Ashabım için bir emniyetim. Ben gittim mi, onlara vaadedilen şey gelecektir. Ashabım da ümmetim için bir emniyettir. Ashabım gitti mi ümmetime vaadedilen şey gelir.*"[38]

Herhangi bir kimse: 'Bu deliller, Fetih öncesi Hz. Peygamberle birlikte olan Sahabîler hakkındadır ve Fetih'ten sonra Müslüman olanların adaletinin delili de yoktur' diyebilir. Ona cevap olarak, Dr. Muhammed es-Semâhî'nin şu tespitlerini aktarabilirim: "Fetih Müslümanları ve Hz. Peygambere varan Araplara gelince; bunlar, Hz. Peygambere yakın (mülâzim) olan Sahabîlerin rivayet ettikleri kadar hadis rivayet etmemişlerdir. Onlardan hadis rivayet eden Hakem b. Hizâm, Attâb ve benzeri kimseler ise sadakat, dindarlık ve aşırı güvenleriyle tanınmışlardır. Dolayısıyla bu, onları diğerlerinden ve kendilerinden sonraki nesillerden üstün kılar. Hz. Peygamber de: '*İnsanların en hayırlıları benim asrımda yaşayanlardır. Sonra bunları takip edenlerdir, sonra da bunları takip edenlerdir. Daha sonra ise yalan yayılır*' buyurmuştur. Bu, Sahîheyn ve diğer kitaplarda farklı lafızlarla rivayet olunan sahih bir hadistir.[39] 'Hayırlılık/hayriyyet' ise ancak dine iltizam gösteren ve amel eden adil kimselerde olur ki, Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: '*Siz, insanlar için ortaya çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz; iyiliği emreder; kötülükten meneder ve Allah'a inanırsınız.*' (Âli İmrân/110)

Bu sözlü hitap Hz. Peygamberin Sahabîlerine ve vahyin inişine şahit olanlara yöneliktir ve bunların hepsini kapsar. Ayrıca Allah (c.c) şöyle buyurmuştur: '*İşte böylece, insanlığa şahitler olmanız, Resûl'ün de size şahit ol-*

---

[37] "*el-Kifaye*" s. 48. Ayrıca bkz: "*el-Câmi'u's-Sağîr*" c. I, s. 54.

[38] "*Sahîhu Müslim*" c. IV, s. 1961. Ayrıca bkz: "*Talkîh-i Fuhûmi Ehli'l-Âsâr*" s. 26. "*Teysîru'l-Vusûl ilâ-Câmi'i'l-Usûl*" c. III, s. 226-261. Sahabenin fazileti hakkında İmam Mâlik, Şeyhân ve Ashab-ı Sünen'den birçok hadis tahric etmiştir.

[39] Bkz: "*Teysîru'l-Vusûl ilâ-Câmi'i'l-Usûl*" c. III, s. 226-7. Şeyhân, Ebû Dâvûd, Tirmizî ve Nesâî'den tahric etmiştir. Aynı şekilde İmam Ahmed, sahih bir isnadla Ebû Hureyre'den rivayet etmiştir ki, şöyledir: "*Daha sonra öyle bir kavim gelir ki, yağcılığı severler ve kendilerinden şahitlik istenmediği halde şahitlik ederler.*" Bkz: "*Müsnedu İmam Ahmed*" c. XII, s. 90, Hadis No: 7123, c. VI, s. 29, Hadis No:2963.

ması için sizi vasat bir millet/ümmet kıldık...' (Bakara/143) Vasat: Yani adil bir ümmet.

İlk dönemlerinde İslâm, ona boyun eğen, onun hidayetine tabi olan, onun öğretilerine sarılan ve onun boyasıyla boyanan kimselerin kalplerinde kök salmıştır ki, bu kimselerin adaleti de aynı derecede güçlüdür. Ayrıca bu adalet, söz konusu kimseler arasında da yaygındır. Öyle ki bunlar arasından büyük günaha düşmüş birinin azminin çok geçmeden kendisini, itirafa ve nefsini arındırmak için had/ceza talebinde bulunmaya götürdüğünü görmekteyiz. Tövbeye koşmuşlar, Allah da tövbelerini kabul etmiştir. Bizler 'Sahabîler adildir' sözümüzle, çok çok onların zahirlerinin âdilolduğunu kastetmekteyiz, başka bir şey değil..."[40] Bu adalet, cerh söz konusu olmadıkça da araştırılmaz. Ayrıca (bu konuda) cerhi ve tespitini her insan, istediği gibi ve istediği vakitte yapamaz. Cerh ve ta'dîl'in, Allah'tan korkup kendi nefsî hevâlarına tabi olmayan muttaki ve bu işin erbabı âlimleri vardır. Faraza, kendilerine yöneltilen bazı ithamlar sebebiyle bazı Sahabîlerin adaletinin araştırılması gerekliliğini kabul edelim. Hiç şüphesiz bu nevi bir cerh, ancak bunun illetinin açıklanmasıyla kabul edilir. Böyle bir işe ise hevâ ehlinden olan önyargılı ve kindar kimseler soyunamaz. Aksine böyle bir şeye, ancak Sahabîlerle içiçe yaşamış, onları etraflı bir şekilde tanıyabilmiş ilk devrin adil imamları kalkışabilir. Zira bu adil münekkitlerin fazilet olarak gördüğü bir şeyi, söz konusu önyargılı kimseler, insanın değerini düşüren bir kusur olarak görebilirler. Ayrıca her günah veya her hata adaleti düşürücü vasfa sahip değildir.

Ömer el-Fârûk (r.a.) Sahabîlerin hepsinin adil olduğunu belirlemiş ve bunun, ancak bir kişiden onun adaletini düşürecek bir şeyin sadır olmasıyla birlikte düşeceğini açıklamış ve şöyle demiştir: "Bilesiniz ki (birtakım) insanlar, Hz. Peygamber döneminde vahiyle muâheze edilirlerdi. Şüphesiz ki vahiy kesildi. Şimdi ise ben, sizleri ancak işlediğiniz amellerinizin zahiriyle muaheze ederim. Sizden her kim zahiren hayır işlerse onu güvenilir kılar ve kendimize yaklaştırırız. Onun iç dünyası ise bizi ilgilendirmez, onun içindekini hesaba çekecek olan Allah'tır. Her kim de kötülük ortaya koyarsa -benim içim temizdir dese de- ona güvenmez ve onu tasdik etmeyiz."[41]

40 "*el-Menhecu'l-Hadîs fi-Ulumi'l-Hadîs*" s. 63.
41 "*el-Kifaye*" s. 78.

Ümmet, Sahabîlerin hepsinin adaleti üzerinde icmâ etmiştir. Sadece Hz. Peygamberin vefatından sonra istikamet üzere olmayan birkaç kişi hakkında ihtilaf vardır ve bunlar bir elin parmak sayısını geçmez.[42] Bundan dolayı hiç kimse, Sahabenin adaletini kesinleştiren Kitap ve Sünnete aykırı düşerim korkusuyla onlara düşmanlık etmemelidir. Allah ve Resûlü'nün, onları doğrulamalarından (ta'dîl) öte başka hiçbir kimsenin bunlardan herhangi birini doğrulamasına ihtiyaç duyulmaz. Şayet Allah ve Resûlü'nden onları doğrulayıcı mahiyette bir şey varit olmamış olsaydı, böyle bir durumda onların doğrulanması gerekliliği hâsıl olur; din ve din müdafaası iddiaları, ayrıca Resûle yardımları ve O'na hicretleri, O'nunla birlikte cihadları, bu davaya mal ve can adamaları, dinin emirlerini korumaları, dinin sınırlarını gözetip öğretilerini uygulamaları, Allah'ın emir ve yasaklarına sıkı sıkıya bağlanmaları, hatta ve hatta Allah yolunda ve İslâm'ın esaslarını ikame uğrunda kendilerine en yakın kimseleri, babaları ve kendi öz çocukları dahi olsa öldürebilmeleri vb. gibi hususlarda adaletlerinin araştırılması gerekebilirdi. Ancak bütün bu gerçekler, onların imanlarının ne kadar güçlü, Müslümanlıklarının, ayrıca emânet ve ihlâslarının ne kadar güzel olduğunu ispat etmektedir. Bunun içindir ki, onlar arasında cereyan eden bütün fitneleri en güzel bir şekilde yorumlamak gerekir. Çünkü bütün bunlar, her iki tarafın kendi içtihadının bir sonucudur. "Bu konudaki inancı ise yürüdüğü yolun gerekli olduğu; ayrıca bunun hem dine ve hem de Müslümanların maslahatına daha uygun olduğudur. Buna binaen, ya her iki içtihat sahibi de isabet etmiştir, ya da isabet eden bir taraftır ve diğeri içtihadında hata etmiştir. Her iki takdire göre de, iki tarafın birden şehadeti ve rivayeti merdut olamaz. İçtihadının isabeti takdiri halinde ki adaletlerinin kabul edileceği açıktır. İçtihatta hata takdirinde ise adaletleri 'icmâ' ile sabittir."[43] Yani Sahabeden, fitneye bulaşanların hepsi adaletlidir. Çünkü bu konuda içtihat etmişlerdir.

Ayrıca fitne sonrası, "Âmu'l-Cemâ'a - Cemaat yılı" yani, Hasan b. Ali'nin, halifeliği Muâviye b. Ebî Süfyân'a bıraktığı vakit, Müslümanlar

---

[42] İbn el-Arabî "*el-Avâsım ve'l-Kavâsım*" adlı eserinde, Sahabîlerin hallerini, bu konudaki görüşleri ve bazı yergileri detaylı bir şekilde ele almıştır. Ayrıca bunlar hakkında söylenen sözleri açıklamış ve beraatlerini ispat etmiştir. Yine "*er-Ravdu'l-Bâsim*" 128-130. sayfalarda da, cerh olunan bazı Sahabîler konu edilmiştir.

[43] Âmidî "*el-İhkâm fi-Usûli'l-Ahkâm*" c. II, s. 129-130.

arasında ittifak hâsıl olmuştur. Dahası Sahîh-i Buhârî'de de sabit olduğu gibi, Hz. Peygamber, minberde iken yanında bulunan torunu Hasan b. Ali'ye bakıp: "*Şu oğlum seyyiddir. Umulur ki Allah, kendisiyle* iki Müslüman *topluluğun arasını bulur/ıslah eder*" demiştir.[44] Hz. Peygamber, onların hepsini 'Müslümanlar' olarak isimlendirmiştir. Allah (c.c) da: "*Eğer müminlerden iki grup savaşacak olurlarsa, onların arasını bulun*" (Hucurât/9) demiş ve savaşa rağmen kendilerini "Müminler" olarak isimlendirmiştir. Bütün bunlar bir yana belirtilen diğer bir husus ise her iki gurup arasındaki Sahabe sayısının yüz kadar olduğudur.[45] Her iki gruptan birine iştirak edenlerin adil oldukları daha önce açıklanmıştır. Onların bu iştirakleri ise kendilerindeki adalet olgusunu kaldırmaz. Zira bu konuda içtihat etmişlerdir.

Sahabîlerin hepsinin adaleti hakkındaki bu konuyu Ebû Zur'a er-Râzî'nin şu sözüyle bitirmek istiyorum: "Eğer, Hz. Peygamberin Sahabîlerinden birini ayıplayan herhangi bir kimse görürsen bil ki o zındıktır. Zira Hz. Peygamber haktır. Kur'ân haktır. Getirdiği şeyler de haktır. Bütün bunları bizlere iletenler ise hiç şüphesiz Sahabîlerdir. Söz konusu zındıklar ise Kitabı ve Sünneti yok etmek amacıyla bizim şahitlerimiz(Sahabîlerimiz)i cerh ederler. Öyleyse onlar(zındıklar)ı cerh etmek, daha evladır."[46]

5. SAHABENİN ADEDİ

Sahabîlerin sayısı konusunda kesin bir şey söyleme imkânımız yoktur. Sebebi ise onların, farklı farklı ülke ve şehirlere yayılmaları; ayrıca sayılamayacak kadar çok olmalarıdır. Bu konuda sayı belirten âlimler ise bunu yaklaşık olarak ifade etmişlerdir. Buhârî Sahîhinde, Ka'b b. Mâlik'in, Tebûk Gazvesinden geri kalış hikayesini anlatırken onun şöyle dediğini kaydeder: "Resûlullah (s.a.s.)'in Ashabı, herhangi bir hafızın kitabının kapsayamayacağı kadar çoktur."[47]

Sahabîlerin adedini, yine çeşitli münasebetlerle bazı Sahabe ve

---

44 "*Fethu'l-Bârî*" 'Bab-ı Menâkıbı'l-Hasen ve'l-Huseyn' c. VIII, s. 96.

45 Bkz: "*el-Bâ'isu'l-Hasîs*" s. 306.

46 "*el-Kifâye*" s. 49.

47 "*Fethu'l-Muğîs*" c. IV, s. 39. Krş: "*Nûru'l-Yakîn*" s. 246. Sayılarının 30 bin olduğunu belirtmiştir. "*Talkîhu Fuhûmi Ehli'l-Âsâr*" s. 27.

Tâbi'în'den varit olup, onların sayılarını belirten rivayetler ışığında gerçeğe yakın bir sayı ile sınırlamamız mümkündür.

İbn Abbâs (r.a.) şöyle demiştir: "Resûlullah (s.a.s.) Ramazanın onuncu gününde yola çıktı. Oruç tuttu ve insanlar da O'nunla birlikte oruç tuttular. Kedîd(mevkiin)e vardıklarında iftar etti. Daha sonra *on bin* Müslümanla birlikte hareket edip Sırâr geçidine (Memerru Sırâr) indi.[48] Bu ise Fetih yılındaydı."[49]

Müslümanlardan *doksan bin* kişi, Resûlullah (s.a.s.)'le birlikte Vedâ Haccına katılmıştır.[50]

Adamın biri Ebû Zür'a er-Râzî'ye: "Ey Ebû Zür'a, Hz. Peygamberin hadisleri, dört bin'dir denilmiyor mu?" diye sorunca O: "Bunu kim söylemiş? Allah dilini yakıversin onun. Bu zındıkların sözüdür. Hz. Peygamberin hadislerini kim sayabilir ki? Hz. Peygamber vefat ettiği vakit, geride, O'ndan hadis rivayet eden veya duyan *yüz on dört bin* Sahabe bırakmıştır." demiştir. Kendisine: "Ey Ebû Zür'a, Onlar neredeydiler ve nerede Hz. Peygamberden hadis dinlediler?" diye sorulunca bu kez O: "Medine ve Mekke ehli ve de bunlar arasındakilerdir. Araplar ve O'nunla Vedâ Haccına katılanlardır." demiştir.[51]

Bu ifadelerden anlaşılan ise Hz. Peygamberden hadis rivayet eden Sahabîlerin bir hayli çok olduğudur. Onlar, Hz. Peygamberden sayısız hadis nakletmiş olup bu hadislerin miktarı konusunda da kendi konumları ve Hz. Peygamberden duyumları itibariyle birbirinden farklıdırlar.

6. SAHABENİN İLMİ

Sahabîlerin, Hz. Peygamberin sünneti, sîreti ve hadisleri konusundaki ilimleri bakımından aynı seviyede olmadıkları, aksine farklı derecelere sa-

---

48 "*Talkîh-i Fuhûmi Ehli'l-Âsâr*" s. 27. *Kedîd*, bir akarsu olup, burasıyla Medine arasında yaklaşık yedi günlük bir mesafe vardır, bkz: "*Mu'cemu'l-Buldân*" c. VII, s. 224. *Memerru Sırar* ise orijinal yazma nüshada 'Merru's-Sırân' olarak geçmektedir. Sanırım bu yazıcıdan kaynaklanan bir hatadır. Zira Mu'cemu'l-Buldân'da, 'Sırân' veya 'Merru's-Sırân' gibi bir şeye rastlamadık. Burada sadece 'Sırâr' olarak geçmektedir ki, söz konusu mevki Irâk yönünde Medine'den üç mil uzaklıkta bir yerdir. 'Sırâr'ın Medine yakınlarında bir su olduğu da belirtmiştir. Bkz: "*Mu'cemu'l-Buldân*" c. V, s. 346-347. Her iki anlam da bu makama uygundur.

49 Bkz: "*Sahîhu Müslim*" c. II, s. 784-5.

50 Bkz: "*Nûru'l-Yakîn*" s. 256. Krş: "*Talkîh-i Fuhûmi Ehli'l-Âsâr*" s. 27.

51 Bkz: "*Fethu'l-Muğîs*" c. IV, s. 39. "*Talkîh-i Fuhûmi Ehli'l-Âsâr*" s. 27.

hip oldukları muhakkaktır.[52] Zira kimi Sahabe vardır ki -Enes ve Ebû Hureyre gibi- vaktinin çoğunu Hz. Peygambere ve O'nun hizmetine hasretmiştir. Kimisi ise sadece O'nunla yürüme veya ticaret yapma şerefine nail olmuştur. Onların, Hz. Peygamberden ilmi ve hükümleri nasıl aldıklarını ise daha önce açıklamıştım. Bundan dolayıdır ki Sahabîler, Hz. Peygamberden nakletmiş oldukları rivayetlerin miktarı itibariyle farklı konumlara sahiptirler. Mesrûk bu konuda şöyle demektedir: "Hz. Muhammed'in Ashabıyla oturdum ve onları pınarlar misali buldum. Bir pınar, bir adamın susuzluğunu giderirdi. Bir pınar, iki adamın susuzluğunu giderirdi. Bir pınar ise, yüz kişinin susuzluğunu giderirdi. Öyle pınarlar da gördüm ki yeryüzüne inecek olsa oradaki bütün insanların susuzluğunu giderirdi."[53]

Sahabenin ilmi, İbn Hazm'ın da dediği gibi: "Üçüncüsü olmayan iki yolla bilinir. Birincisi, rivayeti ve fetvâlarının çokluğu; ikincisi ise Hz. Peygamberin onu (görevli olarak) kullanma sıklığıdır. Hz. Peygamberin, ilmi olmayan bir kimseyi kullanması imkânsız ve olmayacak bir şeydir. Bunlar ise ilmin ve ilmin genişliğinin en büyük şahitleridir."[54]

Ancak bu, herhangi bir Sahabenin ilminin ve rivayetinin bilinmesi için yeterli değildir. Zira Hz. Peygambere bağlılıkları ve erken Müslüman oluşları tevatürle sabit olan, ayrıca Hz. Peygamberden bol bir ilim taşıyan Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer gibi bazı Sahabîlerin ilimlerinin hepsi bize yansımamıştır. Özellikle de Hz. Ebû Bekir'in ilmi. Zira kendisi Hz. Peygamberden sonra fazla yaşamamıştır ki başkasına ihtiyaç duyulduğu kadar kendisine de ihtiyaç duyulsun. İbn Hazm'ın işaret ettiği iki şıkkın yanısıra herhangi bir Sahabenin ömrünün uzunluğu da onun ilminin ve rivayetinin keşfedilmesini sağlayan faktörlerden biridir. Aynı şekilde zamanla birlikte hayata dair yeni şeylerin ortaya çıkışı, Sahabenin ilmini de ortaya çıkaran başka bir etkendir. Çünkü bu yeni şeyler karşısında bilgisi olan kimselere ihtiyaç duyulmuştur. İbn Hazm da bu konuda şöyle demektedir: "Daha sonra her geçen gün yeni yeni ihtiyaçların ortaya çıktığını ve bu konularda Sahabîlerin ilmine ihtiyaç hissedildiğini gördük. Nitekim

---

52 Bkz: İbn Teymiyye "*Ref'u'l-Melâm Ani'l-Eimmeti'l-A'lam*" s. 3. Sahabîlerin ilmi derecelerinin farklılığı konusunu ele almıştır.

53 Masrûk'un sözünün devamı: "Abdullah b. Mes'ûd'u da bu pınarlardan biri olarak buldum" şeklindedir. İbn Sa'd "*et-Tabakât*" c. II, b.2, s. 104.

54 İbn Hazm "*el-Faslu fi'l-Milel ve'l-Ehvâ ve'n-Nihal*" c. IV, s. 136.

Hz. Âişe'nin hadislerinin iki bin müsned, iki yüz müsned, on müsned ve Ebû Hureyre'nin hadislerinin... olduğunu gördük."[55]

İlk etapta bizleri, bu araştırmamızda Hz. Peygamberden hadis rivayet eden, bizlere Hanif Şeriatı taşıyan, ayrıca uykusundan uyanıklığına, savaşından barışına, sükûtundan konuşmasına, yolculuğundan ikametine kadar her türlü fiil, söz ve takrirlerini kendisinden sonraki nesillere aktaran Sahabîler ilgilendirmektedir.

Sahabîler hakkında onların ilmini ve sair yaşamlarını tafsilatlı bir şekilde ele alan birçok kitap yazılmıştır. Şimdi Hz. Peygamberden hadis rivayet eden bazı Sahabîler ve rivayet ettikleri hadislerin sayısını kısa bir şekilde arzetmeye çalışacağım. Yedi adet Sahabî, Hz. Peygamberden çokça hadis rivayet etmiş olup her birinin rivayet sayısı binden fazladır. On bir Sahabenin her biri ise iki yüzden fazla hadis rivayet etmiştir. Yirmi bir Sahabenin her biri yüzden fazla hadis rivayet etmiştir. Onlarca hadis rivayet edenlerin sayısı ise bir hayli çok olup yüze yakındır. On veya onun altında hadis rivayet edenlerin sayısı ise yüzün üzerindedir. Yaklaşık üçyüz Sahabe vardır ki bunlar da, Hz. Peygamberden sadece bir hadis rivayet etmişlerdir.[56]

Bu hızlı takdimden sonra Sahabîlerin, Hz. Peygamberden rivayetleri noktasında farklı farklı derecelere sahip oldukları gerçeğini daha iyi bir şekilde tasavvur edebiliriz.

Şimdi ise Sahabîlerden hadis rivayetiyle meşhur olmuş bazı kimseleri ele almaya çalışacağız. Onlar, bize göre yüce bir mevkiye ve son derece önemli bir konuma sahiptirler. Kuşkusuz ki onlardan herhangi birini diğerinden, hevâ ve taassuba kapılarak üstün görmeyiz. Bilakis her Sahabenin İslâm'a ilk koşanlardan olması, Allah yolundaki fedakârlığı vb. noktalarda kendisine ait yüce bir konumu ve üstünlüğü vardır. Bilahare onların hepsi, birer insanlık abidesidir ve daha önemlisi Hz. Peygamberle sohbet şerefine nail olmuştur. Onlar, emin ve halis kimseler olup şeriat-ı garrayı

---

55 İbn Hazm "*el-Faslu fi'l-Milel ve'l-Ehvâ ve'n-Nihal*" c. IV, s. 138.

56 Bakiyy b. Mahled, Müsnedinde Sahabîlerin rivayetlerini derlemiş ve müsnedlerinin sayısını belirtmiştir. Ne yazıktır ki bu Müsned bizlere ulaşmamış, sadece onunla ilgili bazı haberler ve içerdiği bazı bilgiler ulaşmıştır. Benim aktardığm Sahabe rivayetlerini ise Ebu'l-Bekâ el-Ahmedî, İmam İbn Mahled'in Müsnedinden naklen zikretmiştir, bkz: "*el-Bâri'u'l-Fasîh fi-Şerhi'l-Câmi'i's-Sahîh*" s. 9, 13.

kendilerinden sonraki nesle, yani Tâbi'în'e bir emanetçi titizliğiyle naklet-mişlerdir. Onlar da bu emaneti, kendilerinden sonraki nesillere ayn` titiz-likle aktarmışlardır. Bu, Allah'ın inayetiyle eksiksiz bir şekilde bizlere ula-şıncaya kadar nesilden nesile böylece aktarılagelmiştir.

7. ÇOKÇA HADİS RİVAYET EDEN SAHABÎLER

Bu merhaleden sonra Hz. Peygamberden hadis rivayet eden en meş-hur bazı Sahabîlerin biyografilerini ele almaya çalışacağız. Amacımız on-ların kısa biyografisiyle birlikte araştırmamızla alakalı hadise dair bazı noktaları ortaya koymaktır. Ancak yer yer râvînin genel veya özel hayatıy-la ilintili bazı hususların tafsilatına inmek zorunda kalacağız. Bu ister onun sosyal isterse ilmî hayatıyla alakalı olsun, zira gayemiz araştırmamız boyunca onun şahsiyet ve adaletini gözler önüne sermektir. Eğer maka-mın darlığı söz konusu olmasa Sünnet-i seniyyeye hizmet etmiş ve onu müfsitlerin istismarından korumuş bu ender şahsiyetler hakkında doğru bir bilgiye ulaşmak için, o asırdaki hadis ricalinin hepsinin biyografilerini ele alırdım. Fakat Hz. Peygamberden hadis rivayet etmiş olan en meşhur kişileri ele almakla yetineceğim ki bunlar, Efendimiz (a.s.)'den çokça ha-dis rivayet eden kimselerdir. Mevlâ'dan dileğim ilerleyen bölümlerde (ha-dis rivayetiyle meşhur olmuş) diğer kimseleri ele almada ve onların fazilet ve üstünlüklerini yine onlara layık bir şekilde gözler önüne sermede beni başarıya ulaştırmasıdır. Tevfik Allah'tandır.

A-1. Ebû Hureyre

a. Ebû Hureyre Kimdir?

Ebû Hureyre (H.Ö. 19 - H. 59) (r.a.): Abdurrahmân[57] b. Sahr ed-Devsî el-Yemânî'dir. Cahiliyede ismi Abdu-Şems olup, Hz. Peygamber tarafın-dan Abdu'r-Rahmân diye isimlendirilmiştir. Ebû Hureyre, künyesiyle meşhur olmuş, öyle ki künyesi ismine baskın çıkmış ve neredeyse asıl adı

---

[57] Bkz: "*Târîhu'l-İslâm*" c. II, s. 333. Kendisi ve babasının ismi hakkında ihtilaf olup, farklı gö-rüşler vardır, bkz: İbn Sa'd "*et-Tabakât*" c. IV, b.2, s. 52. "*el-İsâbe*" c. VII, s. 199-201. "*Tehzîbu'l-Kemâl*" 22/90 Biyografi 8275, baskı: Dâru'l-Fikr. "*Tehzîbu't-Tehzîb (ve-Takrîbuh)*" biyografi: 8708, baskı: Dâru'l-Fikr.

unutulacak hale gelmiştir. Ebû Hureyre'ye bu künyenin kendisine niçin takıldığı sorulduğunda cevaben: "Bir kedicik buldum ve onu elbisemin yeninde taşıdım. Bundan dolayı bana Ebû Hureyre (kedicik babası) künyesi takıldı" demiştir. Küçüklüğünde ailesinin koyunlarını gütmüş ve vaktini kedisiyle geçirmiştir. Ayrıca: "Bana Ebû Hureyre (dişi kedicik babası) künyesiyle hitap etmeyin. Hz. Peygamber bana Ebû Hirr (erkek kedicik babası) künyesini takmıştı. Şüphesiz ki erkek, dişiden (daha) hayırlıdır" demiştir.[58]

Ebû Hureyre esmer,[59] omuzlarının arası geniş, iki saç örgüsü olan, ön dişlerinin arası açık, aklarını kınalayan,[60] hafif beyaz (tenli) ve kızıl sakallı birisidir. Habbâb b. Urve onu siyah bir sarıkla görmüştür.[61] Hali vakti iyileşince kumaş elbise (huzz) giymiştir.[62]

b. İslâm'a Girişi

Ebû Hureyre, Yemen'den Medine'ye Hayber Fethi gecelerinde hicret etmiştir. Tarih Hicrî yedinci yıldır. Daha önceleri Tufeyl b. Amr eliyle Yemen'de Müslüman olmuştur. Medine'ye vardığında sabah namazını Hz. Peygamberin Hayber Gazvesi esnasında Medine'de bıraktığı Sıbâ' b. Urfuta'nın arkasında kılmıştır.[63] Vefatı anına kadar Hz. Peygamberin yanından ayrılmamış ve mesaisini O'nun hizmetine adamıştır. İlmini bizzat Resûlullah (s.a.s.)'den alan Ebû Hureyre devamlı bir şekilde O'nun yanında bulunmuş, haccı ve gazveleri, ikameti ve seferi, gecesi ve gündüzünde O'na refakat etmiştir. Böylelikle paha biçilemeyecek bu güzel ilmi Hz. Peygamberden elde etme şerefine nail olmuştur. Hz. Peygamberle olan 'sohbeti' dört yıl kadar sürmüştür. Suffe'yi kendisine durak edinmiş ve ka-

---

58 Bkz: "*el-İsâbe*" c. VII, s. 202. "*Siyeru A'lâmi'n-Nübela*" c. II, s. 424. "*Müsnedu İmam Ahmed* " c. XII, s. 83.

59 'Âdem insan' esmer kimse demektir, bkz: "*Lisânu'l-Arab*" (E-/ -') c. II, s. 276. Bu vasfı akabinde geçen beyaz vasfı ile çelişmez. Bilahare yüzünün esmerliği, çöl güneşi ve rüzgârından kaynaklanmış olabilir. Asıl olan ise teninin beyazlığıdır.

60 Bkz: İbn Sa'd "*et-Tabakât*" c. IV, b.2, s. 59. "*Târîhu'l-İslâm*" c. II, s. 333-334. "*Siyeru A'lâmi'n-Nübela*" c. II, s. 423.

61 "*Siyeru A'lâmi'n-Nübela*" c. II, s. 450.

62 A.g.e

63 Bkz: "*Siyeru A'lâmi'n-Nübela*" c. II, s. 425.

rın tokluğuna Hz. Peygambere hizmet etmiştir. Hz. Peygamber kendisini Suffe Ehlinin sorumlusu olarak atamış olup, Suffe Ehlini ve seviyelerini en iyi bilen kişidir.[64]

Resûlullah (s.a.s.)'i aşırı bir şekilde sevmiştir. Bir gün Hz. Peygamber ona vurmak için kamçısını kaldırmıştır ki Ebû Hureyre: "Bana onunla vurmuş olması benim için kırmızı develerden daha sevimli olurdu" demektedir.[65]

Son derece takvâlı ve Resûlullah'ın sünnetlerine bağlı bir kimsedir. Her zaman için insanları dünya zevk ve şehvetlerine dalmamaları konusunda uyarmıştır.[66] Ayrıca daima iyiliği emredip, kötülükten sakındırmış ve bu konuda zengin veya fakir, şah veya geda ayrımı yapmamıştır. Bu bağlamdaki rivayetler bir hayli çoktur.[67] Gizlide ve açıkta Allah korkusunu kendine şiar edinmiş, insanlara bunu hatırlatmış ve onlara her daim Allah'a itaati öğütlemiştir.[68]

Aynı şekilde âbid ve zâhid biri olan Ebû Hureyre gündüzlerini oruçlu, gecelerini ise kıyamda ibadet ederek geçirmiştir.[69] Gece namazları için kendisi, eşi ve kızı nöbetleşmişlerdir. Çokça namaz kılan biri olduğu için evinde, odasında, kapısının önünde namazgâhları olmuş, dışarı çıktığında ve evine döndüğünde bu yerlerin hepsinde namaz kılmıştır.[70]

c. Fakirliği ve Erdemi

Ebû Hureyre fakir ve miskinlerin meşhurlarından biridir. Şiddetli fakirliğe sabretmiş, öyle ki açlıktan karnına taş bağladığı bile olmuştur. Ayrıca nice gün ve gecelerini belini doğrultabileceği bir lokma bulamadan geçirmiştir ki, bu konuda şöyle demektedir: "Allah'a yemin olsun ki sade-

64 Bkz: "*Hılyetu'l-Evliyâ*" c. I, s. 376.

65 "*el-Bidâye ve'n-Nihâye*" c. VIII, s. 105.

66 Bkz: "*Hılyetu'l-Evliyâ*" c. I, s. 380. "*el-Bidâye ve'n-Nihâye*" c. VIII, s. 111.

67 Bkz: "*Müsnedu İmam Ahmed*" c. XII, s. 89, Hadis: 7122; c. XIII, s. 235, Hadis: 7494; c. XII, s. 148, Hadis: 7166; c. XIII, s. 194, Hadis: 7452, 7138, 7180. Ayrıca bkz: "*Siyeru A'lâmi'n-Nübela*" c. II, s. 438.

68 Bkz: "*Siyeru A'lâmi'n-Nübela*" c. II, s. 439. "*el-Bidâye ve'n-Nihâye*" c. VIII, s. 110-112. "*Târîhu'l-İslâm*" c. II, s. 336.

69 Bkz: "*el-Bidâye ve'n-Nihâye*" c. VIII, s. 110.

70 A.g.e.

ce karın tokluğuna Hz. Peygamberin yanında bulunur, hamur dahi yerdim. Ne ipek giyinir ve ne de falan oğluyla falan kızı bana hizmet ederdi. Birine Allah'ın kitabından bildiğim bir ayeti okurdum ki beni alıp götürsün ve karnımı doyursun."[71] Akabinde şöyle demektedir: "Ehli Suffe'nin yetmiş kişisinden biriydim. Onlardan hiçbirinin üzerinde bir ridâ yoktu. Tek elbiseleri ya bir bürde veya boyunlarına doladıkları bir örtüydü."[72]

Tâbi'în imamı Sa'îd b. el-Müseyyib (H. 15-94) şöyle demiştir: "Ebû Hureyre'nin pazarda dolaştığını gör(ür)düm. Akabinde ailesine gelir ve onlara: 'Yanınızda (yiyecek) bir şey var mı?' diye sorar, onlar: 'Hayır', derlerse o: 'Ben oruçluyum.' derdi."[73] Kanaatkâr ve Allah'ın kendisine verdiği nimete razı olan biridir. Eline onbeş tane hurma geçtiğinde bunlardan beşiyle iftar etmiş, beşiyle sahurunu yapmış ve geriye kalan beş taneyi de o günün iftarı için bırakmıştır.[74] Allah'a hamdi, tesbihi ve tekbiri dilinden düşürmemiş ve Allah'ın kendisine bahşetmiş olduğu fazilet ve hayırdan dolayı devamlı şükretmiştir.[75]

d. Cömertliği

Fakirliğine rağmen erdem sahibi, eli açık, son derece cömert, hayırsever ve misafirperver bir insan olan Ebû Hureyre, az da olsa elindekini başkasından sakınmayan ve fakirliğinin kendisini cimriliğe, alçalmaya veya insanlardan dilenmeye sevk etmediği bir şahsiyettir. Aksine açlığın midesini yemesini, sofra kırıntıları ve yemek artıklarını yemeye tercih etmiştir.

Zor durumda kaldığında İslâm'ın ve herkesten önce Hz. Peygamberin misafiri olmuştur. Allah, kendisine varlık bahşettiğinde de bu zenginliğini katı kalplilik veya taş yürekliliğe çevirmemiştir. Aksine her zaman için cömertlik ve erdemin öncülerinden biri olmuştur. et-Tufâvî: "Altı ay boyunca Medine'de Ebû Hureyre'nin misafiri oldum. Hz. Peygamberin

---

71 "*Hılyetu'l-Evliyâ*" c. I, s. 376-379.

72 "*Hılyetu'l-Evliyâ*" c. I, s. 377. Bu konudaki bazı rivayetler için bkz: İbn Sa'd "*et-Tabakât*" c. IV, b.2, s. 53-55. "*Siyeru A'lâmi'n-Nübela*" c. II, s. 427. "*Hılyetu'l-Evliyâ*" c. I, s. 378. "*el-Bidâye ve'n-Nihâye*" c. VIII, s. 111.

73 "*Hılyetu'l-Evliyâ*" c. I, s. 381.

74 A.g.e: c. I, s. 381. "*el-Bidâye ve'n-Nihâye*" c. VIII, s. 112.

75 Bu konudaki bazı halleri için bkz: "*Siyeru A'lâmi'n-Nübela*" c. III, s. 439-440. İbn Sa'd "*et-Tabakât*" c. IV, b.2, s. 53. "*Târîhu'l-İslâm*" c. II, s. 335. "*el-İsâbe*" c. VII, s. 206.

Sahabîleri arasında Ebû Hureyre'den daha canla başla çalışan ve daha misafirperver başka bir kimse görmedim" demektedir.[76]

e. Bahreyn Valiliği

Resûlullah (s.a.s.), İslâm'ı yaymaları, Müslümanları bilinçlendirmeleri ve yöre ehline dinlerinin emirlerini öğretmek üzere Ebû Hureyre'yi Alâ el-Hadramî ile birlikte Bahreyn'e göndermiştir. O da Hz. Peygamberin kendisine öğrettiklerini Bahreyn'e taşımış ve oradaki insanlara fetvâlar vermiştir.

Hz. Ömer de onu Bahreyn valisi olarak atamıştır. Ebû Hureyre Bahreyn'den döndüğü vakit yanında onbin (dinar) vardır ve Hz. Ömer ona: "Bu malları kendine mi sakladın ey Allah'ın ve kitabının düşmanı?" demiştir. Ebû Hureyre devamla şöyle demektedir: 'Ben ne Allah'ın ne de kitabının düşmanı değilim. Aksine bu ikisine düşmanlık edenin düşmanıyım' dedim. Ömer: 'Peki bunları nereden getirdin?' diye sordu. Ben de: 'Yavrulayan atlar, bana ait ürün, köle ve bana gelen hediyelerdir' dedim. "Bilahare konuyu araştırmış ve meselenin onun dediği gibi olduğunu görmüşlerdir.[77]

Ebû Hureyre'den gelen bir diğer rivayette: "Yavrulayan atlar, biriken paylardır (dedim). Benden oniki bin (dinar) aldı."[78] Bir rivayette ise Hz. Ömer Ebû Hureyre'ye: "Yöneticiliği nasıl buldun?" diye sormuş, Ebû Hureyre de: "Gönderdiğinde hoşlanmıyor idim. (Görevden) aldığında ise sever olmuştum" demiştir. Ayrıca ona, Bahreyn'den dörtyüz bin (dinar) getirmiştir. (Hz. Ömer): "Hiç kimseye zulmettin mi?" diye sormuş, o da: "Hayır" demiştir. Ayrıca: "Kendine ayırdığın (miktar) ne kadardır?" demiş, o da: "Yirmi bin" demiştir. O: "Peki bunları nereden kazandın?" diye sorunca Ebû Hureyre: "Ticaret yapıyordum" demiştir. Bunun üzerine Hz. Ömer: "Kendi sermayene ve rızkına bak ve onu al. Geri kalanı da beytülmâle bırak" demiştir.[79]

---

76 "*Siyeru A'lâmi'n-Nübela*" c. II, s. 428. "*Târîhu'l-İslâm*" c. II, s. 336. Cömertliğine dair bazı rivayetler için bkz: "*Târîhu'l-İslâm*" c. II, s. 337. "*Hılyetu'l-Evliyâ*" c. I, s. 383. "*Siyeru A'lâmi'n-Nübela*" c. II, s. 423, 438, 442. İbn Sa'd "*et-Tabakât*" c. IV, b.2, s. 63. "*el-Bidâye ve'n-Nihâye*" c. VIII, s. 104 ve 114.

77 Bkz: "*Târîhu'l-İslâm*" c. II, s. 338. "*el-Bidâye ve'n-Nihâye*" c. VIII, s. 111-113. "*Uyûnu'l-Ahbâr*" c. I, s. 53. "*Hılyetu'l-Evliyâ*" c. I, s. 380.

78 İbn Sa'd "*et-Tabakât*" c. IV, b.2, s. 59.

79 Bkz: İbn Sa'd "*et-Tabakât*" c. IV, b.2, s. 60. "*Târîhu'l-İslâm*" c. II, s. 338. "*Tehzîbu't-Tehzîb*" c. XII, s. 267.

Hz. Ömer, mallarını paylaştırdığı bütün valileri gibi Ebû Hureyre'nin mallarını da paylaştırmıştır ki, Ebû Hureyre: "Allahım, müminlerin emirine mağfiret eyle" diyegelmiştir.[80]

Daha sonraları Hz. Ömer valilik vermek için kendisini çağırdı ancak o kabul etmedi. Bunun üzerine kendisine: "Çalışmayı red mi ediyorsun ki çalışmayı senden daha hayırlı olan biri, Yûsuf (a.s) istemiştir" deyince O: "Yûsuf nebi oğlu nebidir. Ben ise Umeyme oğlu Ebû Hureyre'yim. (Sizin çalışmanızdan) üç ve de iki şeyden korkarım" dedi. Hz. Ömer de: "Beş deseydin olmaz mıydı?" deyince Ebû Hureyre: "Hayır. İlimsiz söylemekten, hil(i)msiz hükmetmekten ve (üstüne) sırtımın dövülmesi, malımın alınması, ırzıma sövülmesinden korkarım" dedi.[81]

f. Fitnelerden Uzak Durması

Ebû Hureyre, Hz. Osmân'ın muhasara edildiği gün onu korumak için evine gelen bazı Sahabîler ve Hz. Osmân'ın oğullarıyla birliktedir. Hz. Osmân'ın oğulları onun bu iyiliğini unutmamış ve ölünceye kadar kendisine hürmet etmişlerdir. Ebû Hureyre öldüğü zaman ise tabutunu Bakî' mezarlığına kadar taşımışlardır.[82]

Hz. Osmân'ın şehadeti sonrası ortaya çıkan fitnelerden uzak durmuştur. Bu fitnelere bulaştığı sabit değildir. Bundan öte insanları fitnelerden uzak durmaya teşvik etmiş ve kendilerine Hz. Peygamberin şu hadisini hatırlatmıştır: "*(Dikkat edin, yakın bir gelecekte) bir takım fitneler baş gösterecektir. (O zaman bunlara karışmamak için) oturan ayakta durandan, ayaktaki yürüyenden, yürüyen de koşandan daha hayırlıdır. Kim ona (fitneye) yönelirse onu kendine buyur eder. Her kim de bir sığınak veya barınak bulursa oraya sığınsın.*"[83]

Muâviye –hilafeti döneminde– onu Medine valisi olarak atamış ve kendisine kızdığı için Mervân'ı gönderip onu azletmiştir.[84] Mervân da hacca gittiği zaman onu Medine sorumlusu olarak geride bırakmıştır.

---

80 Bkz: İbn Sa'd "*et-Tabakât*" c. IV, b.2, s. 60.

81 "*Siyeru A'lâmi'n-Nübela*" c. II, s. 428. Parantez içindeki *(Sizin çalışmanızdan)* ibaresi İbn Sa'd "*et-Tabakât*" c. IV, b.2, s. 59'dan eklemedir. Ebû Hureyre'nin Bahreyn valiliği H. 21-23 yılları arasında Alâ el-Hadramî'nin vefatından sonra olmuştur.

82 Bkz: "*el-Bidâye ve'n-Nihâye*" c. VII, s. 181. "*el-İsâbe*" c. IV, s. 223. "*el-Kâmil fi't-Târîh*" c. III, s. 88. "*Târîhu't-Taberî*" c. III, s. 389. İbn Sa'd "*et-Tabakât*" c. IV, b.2, s. 63. "*Tehzîbu't-Tehzîb*" c. XII, s. 266.

83 "*Fethu'l-Bârî*" c. VII, s. 426. "*Müsnedu İmam Ahmed*" c. XIV, s. 208.

84 Bkz: "*Siyeru A'lâmi'n-Nübela*" c. II, s. 441.

g. Mizahı ve Neşesi

Ebû Hureyre, candan, berrak kalpli ve yüreği saf bir insandır. Belki de fakirlik ve sabır kendisini şakacı yapan iki temel etkendir. Bununla birlikte her şeyi yerli yerinde yapmıştır. Dünyaya bir yolcu gözüyle bakmış, yöneticiliği kendisini kibre ve gurura götürmemiş, aksine tevazuunu ve güzel ahlâkını gözler önüne sermiştir. Mervân'ın onu Medine'de vali olarak bıraktığı zamanlarda, semer vurduğu bir eşeğe bindiği, başında lif bir halka ile seyrettiği ve biriyle karşılaştığı vakit: "Yol verin, yol verin başkan geldi" diye şaka yaptığı rivayet olunmuştur.[85]

Ebû Hureyre sırtında taşıdığı odun ile çarşıdan geçer –ki o dönem Mervân'ın Emiridir– ve Sa'lebe b. Ebî Mâlik el-Karazî'ye: "Ey Mâlik oğlu, emir için yol aç" der. O da: "Allah hayrını versin bu yol yeter!" deyince, Ebû Hureyre: "Emir için yolu genişlet, sırtında odun kümesi var" diye takılır.[86]

Çocukları mutlu etmeyi çok seven biridir. Onları gece vakti karga oyunu oynarlarken gördüğü vakit çaktırmadan içlerine sızar ve kendisini onların arasına atar, daha sonra ayaklarını sanki deliymiş gibi yere vurur ve böylece çocukları g,dürmek istermiş. Çocuklar ise ondan korkup kaçar ve gülüşüp oraya buraya dağılırlarmış.[87]

Ebû Râfi' şöyle demektedir: "Ebû Hureyre beni akşam yemeğine davet etti ve bana: 'Kemikleri emire bırakıver' dedi. Baktım ki ne göreyim yemek yağlı tiritmiş."[88]

h. Vefâtı

Ebû Hureyre'nin vefat tarihi hakkında ihtilaf vardır.

Hişâm b. Urve Ebû Hureyre ve Hz. Âişe'nin Hicrî elli yedinci yılda vefat ettiklerini belirtir. Bu Medâinî ve Ali b. el-Medînî'nin görüşüdür.[89]

---

85 İbn Sa'd "*et-Tabakât*" c. IV, b.2, s. 60-61.

86 "*Hılyetu'l-Evliyâ*" c. I, s. 380. "*Târîhu'l-İslâm*" c. II, s. 334 ve 339. "*el-Bidâye ve'n-Nihâye*" c. VIII, s. 113 ve 114.

87 Bkz: İbn Sa'd "*et-Tabakât*" c. IV, b.2, s. 60-61. "*el-Bidâye ve'n-Nihâye*" c. VIII, s. 113. "*Târîhu'l-İslâm*" c. II, s. 338.

88 Bkz: "*el-Bidâye ve'n-Nihâye*" c. VIII, s. 114. İbn Sa'd "*et-Tabakât*" c. IV, b.2, s. 61. "*Târîhu'l-İslâm*" c. II, s. 338.

89 Bkz: "*el-Bidâye ve'n-Nihâye*" c. VIII, s. 114. "*Târîhu'l-İslâm*" c. II, s. 339. İbn Sa'd "*et-Tabakât*" c. IV, b.2, s. 64. "*Siyeru A'lâmi'n-Nübela*" c. II, s. 449.

Ebû Ma'şer ise Hicrî elli sekiz yılında vefat etmiştir, demektedir.[90]

el-Vâkıdî ve Ebû Ubeyd: Hicrî elli dokuz yılında ve yetmiş sekiz yaşında iken vefat ettiğini belirtmişlerdir. Ayrıca Hz. Âişe'nin cenaze namazını elli sekiz yılı Ramazan ayında, Ümmü Seleme'nin cenaze namazını da elli dokuz yılı Şevvâl ayında kıldığını ve bilahare o yıl içinde vefat ettiğini söylemişlerdir.[91]

İbn Hacer ise el-Vâkıdî'nin rivayetini zikrettikten –59 yılı olarak geçmektedir– sonra şöyle demiştir: "Bu el-Vâkıdî'nin bariz hatalarındandır. Çünkü Ümmü Seleme Hicrî altmış bir senesine kadar yaşamıştır. Sahîh-i Müslim'de buna delâlet eden bir rivayet vardır. Cenaze namazını kıldığı ve aynı yıl içinde kendisiyle birlikte vefat ettiği kişi ise Hz. Âişe'dir. Hişâm b. Urve'nin dediği gibi ki her ikisi de aynı yıl içinde vefat etmişlerdir."[92]

Derim ki: el-Vâkıdî'nin Ümmü Seleme'nin vefat tarihi konusundaki hatası Ebû Hureyre'nin vefat tarihinde hata yapmış olduğu sonucunu doğurmaz. Nitekim İbn Kesîr şöyle demiştir: "Doğru olan Ümmü Seleme'nin Ebû Hureyre'den sonra vefat ettiğidir. Birçok kimse onun elli dokuz yılında vefat ettiğini belirtmiştir."[93]

Sahabeden cenazesine katılanlar ise Abdullah b. Ömer, Ebû Sa'îd el-Hudrî gibi kimselerdir. Mervân b. el-Hakem de cenazesine katılmıştır. İbn Ömer cenazenin önünde yürümüş ve kendisi için bol bol mağfiret talebinde bulunmuştur.[94] Bakî' mezarlığına varıncaya kadar tabutunu, babasının yanında yer aldığından dolayı Hz. Osmân'ın oğlu taşımıştır.[95]

ı. İlmî Hayatı

Ebû Hureyre dört yıl boyunca Resûlullah (s.a.s.) ile dostluk etmiş, O'ndan birçok şey işitmiş, sünnetlerin inceliklerini öğrenmiş ve şeriatın tatbikini özümsemiştir. Resûlullah (s.a.s.) de onun konumunu takdir etmiş ve kendisini Alâ el-Hadramî ile birlikte Bahreyn'e göndermiştir. Ebû

90 "*el-Bidâye ve'n-Nihâye*" c. VIII, s. 114. "*Târîhu'l-İslâm*" c. II, s. 339. İbn Sa'd "*et-Tabakât*" c. IV, b.2, s. 64. "*Siyeru A'lâmi'n-Nübela*" c. II, s. 449.

91 "*el-Bidâye ve'n-Nihâye*" c. VIII, s. 114. "*Târîhu'l-İslâm*" c. II, s. 339. İbn Sa'd "*et-Tabakât*" c. IV, b.2, s. 64. "*Siyeru A'lâmi'n-Nübela*" c. II, s. 449.

92 "*Tehzîbu't-Tehzîb*" c. XII, s. 266. "*el-İsâbe*" c. VII, s. 207.

93 "*el-Bidâye ve'n-Nihâye*" c. VIII, s. 114.

94 Bkz: İbn Sa'd "*et-Tabakât*" c. IV, b.2, s. 63.

95 Bkz: A.g.e: c. IV, b.2, s. 63. "*Tehzîbu't-Tehzîb*" c. XII, s. 266.

Hureyre hem müezzin ve hem de imam birisidir. Hz. Peygamber onun ilme karşı düşkünlüğünü bildiğinden dolayı sorduğu herhangi bir sorunun cevabını geciktirmemiştir. Ebû Hureyre bir gün: "Ey Allah'ın Resûlü! Kıyamet günü şefaâtinle bahtiyar olacak en mutlu kişi kimdir?' diye sorunca, Hz. Peygamber (s.a.s.) onun bu sorusuna şöyle icabet etmiştir: "*Ey Ebû Hureyre! Hadise karşı olan hırsını bildiğim/gördüğüm için, bana bu soruyu (hadisi) soracak ilk kişinin senden başkası olmayacağını tahmin etmiştim. Kıyamet günü şefaatimle bahtiyar olacak en mutlu kişi samim-i kalb veya nefs ile (gönülden) 'Lâilahe illallah' diyen kişidir.*"[96]

Onun kaygısı ilim talebi, emeli ise dinde derinleşmek/tefakkuh olmuştur. Adamın biri Zeyd b. Sâbit'e gelmiş ve ona bir şey sormuş, Zeyd ise kendisine şöyle demiştir: "Ebû Hureyre'ye git. Nitekim ben, Ebû Hureyre ve falan kimse bir gün mescitte Allah'a dua edip O'nu zikrediyorduk ki Hz. Peygamber çıkageldi ve yanımıza oturdu. Bu arada bizler sustuk. Hz. Peygamber: '*Yaptığınız şeye devam edin.*' dedi. Ben ve arkadaşım Ebû Hureyre'den önce dua ettik. Hz. Peygamber de duamıza âmin demeye başladı. Daha sonra Ebû Hureyre dua edip şöyle dedi: 'Ey Allahım! Şüphesiz ki ben, senden bu iki arkadaşımın dilediğini ve de unutulmayacak bir ilim dilerim.' Resûlullah (s.a.s.) de âmin dedi. Bizler de: 'Ey Allah'ın Resûlü: Bizler de Allah'tan unutulmayacak bir ilim dileriz.' dedik. Bunun üzerine Hz. Peygamber: "*Bu konuda Devs'li genç sizi geçti.*' buyurdular."[97]

Ebû Hureyre, Hz. Peygamberin kendisine şöyle dediğini rivayet etmiştir: '*Sen de arkadaşlarının benden istediği şu ganimetlerden istemez misin?*' Bunun üzerine ben: '(Ey Allah'ın Resûlü) ben sadece senden, Allah'ın sana öğretmiş olduğu ilimden bana da öğretmeni isterim.' dedim. Sırtımdaki hırkayı (numre) çekti ve ikimizin arasına yaydı. Öyle ki üzerindeki kehlelerin depreşti)ni (hâlâ daha) görür gibiyim. Bana konuştu ve konuştuklarını iyice özümsedim. Sonra: '*Bunu toparla ve üstüne ört.*' dedi. Böylece anlattığı şeylerden bir harf dahi unutmaz oldum."[98]

96 "*Fethu'l-Bârî*" c. I, s. 203. Burada başlangıcı: "Ebû Hureyre dedi: Denildi ki, ey Allah'ın Resûlü" şeklindedir. Benzeri: "*Müsnedu İmam Ahmed*" c. XV, s. 207, Hadis: 8056. İbn Sa'd "*et-Tabakât*" c. II, b.2, s. 118, c. IV, b.2, s. 56.

97 "*Tehzîbu't-Tehzîb*" c. XII, s. 266. "*Fethu'l-Bârî*" c. I, s. 226. "*Siyeru A'lâmi'n-Nübela*" c. II, s. 432.

98 "*Hılyetu'l-Evliyâ*" c. I, s. 381. "*Tezkiretu'l-Huffâz*" c. I, s. 33. "*Siyeru A'lâmi'n-Nübela*" c. II, s. 429. Numre: Üzeri siyah beyaz çizgili sarılıp örtünülen hırka veya harmânî(ye)dir. Hadis sahihtir ve Buhârî tahric etmiştir, bkz: "*Fethu'l-Bârî*" c. I, s. 225.

Bu ve benzeri birçok rivayet, Ebû Hureyre'nin ilme karşı aşırı düşkünlüğünü ve Hz. Peygamberin kendisi için yapmış olduğu duanın gerçekleştiğini göstermektedir.

Hz. Peygamberden sonra Sahabîler de Ebû Hureyre'nin bu üstün konumunu takdir etmişlerdir. Kendisi Resûlullah (s.a.s.)'in mescidinde hadis anlatmış, Sahabîlerin ileri gelenlerinin huzurunda insanlara fetvâlar vermiştir. Zeyd b. Sâbit, Abdullah b. Abbâs gibi bazı Sahabîler de soru soranları Ebû Hureyre'ye yönlendirmişlerdir. Muâviye b. Ebî Ayyâş el-Ensârî'den rivayetle, kendisi İbnu'z-Zübeyr ile oturduğu bir sırada Muhammed b. İyâs b. Bukeyr gelir ve temastan/gerdekten önce karısını üç talakla boşayan birinin hükmünü sorar. O da kendisini Ebû Hureyre ile İbn Abbâs'a gönderir –ki ikisi de Hz. Âişe'nin yanındadırlar– onlara gidip sorar. İbn Abbâs, Ebû Hureyre'ye: "Ey Ebû Hureyre kendisine fetvâ ver, sana (karmaşık bir) problem geldi" der. Ebû Hureyre de: "Bir (talak) boşar, üç ise (kadını) haram kılar" diye cevap verir.[99] Muhtemelen Ebû Hureyre bu fetvâyı, Hz. Ömer'in üç talak uygulamasından sonra vermiş ya da adam karısını üç defa farklı farklı meclislerde boşamıştır.

Muhammed b. Umâre b. Amr b. Hazm, Ebû Hureyre'nin meclislerinden birini şöylece tasvir etmektedir: Kendisi Ebû Hureyre'nin bulunduğu bir meclise iştirak etmiştir ki, Hz. Peygamberin seçkin Sahabîlerinden on küsur kişi de bu meclistedir. Ebû Hureyre onlara Hz. Peygamberin hadisleriyle konuşmaya başlar. Onlardan bazıları bu hadisleri bilmezler ve dönüp diğerlerine sorarlar. Diğerleri bu hadisleri bilirler. Akabinde başka hadisler anlatır ve yine bazıları bu hadisleri bilmez ve diğer bazıları bilirler. Bunun birkaç kez böyle olduğunu belirten Muhammed b. Umâre: "O zaman, Resûlullah (s.a.s.)'in hadislerini en iyi bilen kişinin Ebû Hureyre olduğunu anladım." der.[100]

İnsanlar, Ebû Hureyre'ye gidip ondan Hz. Peygamberin hadislerini dinlemek için adeta birbirleriyle sözleşmişlerdir. Bu konuda Mekhûl'un şöyle dediği rivayet olunmuştur: "Gecelerden bir gece insanlar Muâviye'nin kubbelerinden[101] bir kubbede buluşmak üzere sözleştiler ve bilaha-

---

99 "*Siyeru A'lâmi'n-Nübela*" c. II, s. 437.

100 Bkz: "*Siyeru A'lâmi'n-Nübela*" c. II, s. 444. Buhârî, Târih'inde; Beyhakî de el-Medhal'inde tahric etmiştir, bkz: "*Fethu'l-Bârî*" c. I, s. 225.

101 Muhtemelen altında sohbet edilen kubbe türü yapıdır. Nitekim Kubbealtı sohbetleri bizim de kullandığımız bilinen bir tabirdir. (Çev.)

re bir araya geldiler. Ebû Hureyre kalktı ve onlara sabaha kadar Hz. Peygamberin hadislerini anlattı."[102]

Muhammed b. Sîrîn ise Ebû Hureyre'nin her Perşembe günü kendilerine hadis anlattığını belirtmiştir.[103]

Ebû Hureyre, Hz. Peygamberden rivayet ettiği hadisler hususunda son derece emin biridir. Herhangi bir meselede kendi görüşünü belirtecek olsa: "Bu da benim kesemdendir" demiştir.[104] Bu, birçok delil ve rivayetle sabit olmuştur. Bunlardan biri Bukeyr b. Abdullah b. el-Eşecc'in şu rivayetidir: "Bişr b. Sa'îd bizlere şöyle dedi: 'Allah'tan korkun ve hadisleri (yanlış anlamak ve aktarmaktan) sakının. Allah'a yemin olsun ki bizler Ebû Hureyre'nin meclislerine katılırdık ki o, bizlere Resûlullah (s.a.s.)'den ve Ka'bu'l-Ahbâr'dan rivayetler aktarır ve kalkıp giderdi. Daha sonra bizimle birlikte olan bazı kimselerin Resûlullah'ın sözünü Ka'b'dan, Ka'b'ın sözünü de Resûlullah'dan, şekline çevirdiklerini işitirdim. Allah'tan korkun ve hadisler konusunda dikkatli olun.'"[105]

Hz. Peygamberden birçok hadis rivayet etmiş ve şöyle demiştir: "Resûlullah (s.a.s.)'in Ashabı arasında benden daha çok hadis sahibi hiç kimse yoktu. Abdullah b. Amr hariç ki o, hadisleri yazıyor, ben ise yazmıyordum."[106]

Bazı Sahabîler, insanların Kur'ân'dan uzaklaşıp başka bir şeyle meşgul olabilecekleri çekincesiyle rivayetlerin azaltılması siyasetini güttükleri vakitlerde Ebû Hureyre'nin Hz. Peygamberden çok fazla hadis rivayet ettiği şikâyetini dile getirince Ebû Hureyre onlara şöyle demiştir: "Sizler Ebû Hureyre, Hz. Peygamberden hadis rivayetini çok fazlalaştırdı, diyorsunuz. (Bilesiniz ki) dönüş Allah'adır. Yine diyorsunuz ki: Neden muhacirler de Hz. Peygamberden bu hadisleri rivayet etmiyorlar? Şüphesiz ki muhacir arkadaşlarımı, arazileri ve bunların bakımı meşgul ediyordu. Ben ise miskin bir in-

---

102 "*Siyeru A'lâmi'n-Nübela*" c. II, s. 432. Ayrıca bkz: "*el-Bidâye ve'n-Nihâye*" c. VIII, s. 106. "*el-Câmi'u Li-Ahlâki'r-Râvî ve-Âdabis's-Sâmi*'-" s. 114.

103 Bkz: "*el-Câmi'u Li-Ahlâki'r-Râvî ve-Âdabis's-Sâmi*'-" s. 113.

104 "*İ'lâmul'l-Muvakkı'în*" c. I, s. 64.

105 "*el-Bidâye ve'n-Nihâye*" c. VIII, s. 109. Benzeri: "*Siyeru A'lâmi'n-Nübela*" c. II, s. 436.

106 "*Fethu'l-Bârî*" c. I, s. 217. "*Müsnedu İmam Ahmed*" c. XIII, s. 119, Hadis: 7383. İmam Ahmed bunu, Abdullah b. Amr'ın Müsned'inde birçok defa rivayet etmiştir, bkz: No: 6510, 6802, 6930, 7018.

sandım (karın tokluğuna Hz. Peygamberin yanında kalır)[107] ve Resûlullah (s.a.s.)'le sık sık oturup kalkardım. Onlar olmadığında ben bulunur, onlar unuttuğunda ise ben ezberlerdim."[108] Daha sonra onlara hırka olayını ve Hz. Peygamberin duasını hatırlatmış ve: "Allah'a yemin olsun ki o olaydan sonra kendisinden duyduğum hiç bir şeyi unutmadım" demiştir.[109]

Yine: "Allah'a yemin ederim ki Kitabullah'taki bir/şu ayet olmasa sizlere tek kelime dahi rivayet etmezdim" demiş ve akabinde şu ayeti okumuştur: "*İndirdiğimiz apaçık delilleri ve hidayetin kendisi olan âyetleri insanlar için biz kitapta açıkladıktan sonra gizleyenler var ya mutlaka onlara Allah lanet eder. Lanet edebilecek olanlar da lanet ederler.*"[110] (Bakara/159)

Velîd b. Abdurrahmân, Ebû Hureyre'nin Hz. Peygamberden: "*Kim bir cenazenin namazını kılarsa ona bir kırât ve her kim de namazını kılıp takip ederse ona iki kırât sevap vardır*" hadisini rivayet edince Abdullah b. Ömer kendisine: "Ne rivayet ettiğine dikkat et. Hz. Peygamberden rivayetlerin çok fazlalaştı" demiştir. Bunun üzerine Ebû Hureyre onun elinden tutup Hz. Âişe'nin yanına varmış ve bunu kendisine sormuştur. O da: "Ebû Hureyre doğru söylemiştir" demiştir. Daha sonra Ebû Hureyre şöyle demiştir: "Ey Ebû Abdurrahmân, Allah'a yemin olsun ki pazarlarda alışveriş beni Hz. Peygamberden alıkoymuyordu. Benim önemsediğim tek şey Hz. Peygamberin bana öğreteceği bir kelime veya yedireceği bir lokmaydı."[111] Bir rivayette: "Beni ne bağ bahçe ve ne de çarşıda alışveriş Hz. Peygamberden alıkoymuyordu" demiştir.[112] İbn Ömer de kendisine: "Ey Ebû Hureyre, sen Resûlullah'ı ve O'nun hadislerini en iyi bilenimizsin" demiştir.[113]

---

107 Bu ibare Zührî'nin, "*Müsnedu İmam Ahmed*" c. XII, s. 268, Hadis: 7273 rivayetindendir ki İbn Sa'd zikretmemiştir.

108 İbn Sa'd "*et-Tabakât*" c. IV, b.2, s. 56; c. II, b.2, s. 118. Ayrıca bkz: "*Fethu'l-Bârî*" c. I, s. 224. "*Müsnedu İmam Ahmed*" c. XII, s. 270. "*Hılyetu'l-Evliyâ*" c. I, s. 378. "*Târîhu'l-İslâm*" c. II, s. 334.

109 İbn Sa'd "*et-Tabakât*" c. IV, b.2, s. 56; c. II, b.2, s. 118. Ayrıca bkz: "*Fethu'l-Bârî*" c. I, s. 224. "*Müsnedu İmam Ahmed*" c. XII, s. 270. "*Hılyetu'l-Evliyâ*" c. I, s. 378. "*Târîhu'l-İslâm*" c. II, s. 334.

110 "*Müsnedu İmam Ahmed*" c. XIV, s. 123, Hadis: 7691. Ayrıca bkz: "*Fethu'l-Bârî*" c. I, s. 244.

111 İbn Sa'd "*et-Tabakât*" c. IV, b.2, s. 57. Benzeri sahih bir isnadla: "*Müsnedu İmam Ahmed*" c. XII, s. 175, Hadis: 7188.

112 "*el-Bidâye ve'n-Nihâye*" c. VIII, s. 107. İbn Sa'd "*et-Tabakât*" c. II, b.2, s. 118. Tirmizî, İbn Ömer'in kavli için 'Hasen' demiştir, bkz: "*Fethu'l-Bârî*" c. I, s. 225.

113 "*el-Bidâye ve'n-Nihâye*" c. VIII, s. 107. İbn Sa'd "*et-Tabakât*" c. II, b.2, s. 118.

Hz. Peygamberin ashabı olan kardeşleri, onun hadis konusundaki otoritesine şehadet etmişlerdir. Bu şehadetler, onun 'hadislerinin çokluğu' etrafındaki bütün zan ve şüpheleri gidermektedir. Hatta bazı Sahabîler, onun Hz. Peygamberden duyup da kendilerinin duymadığı hadisleri ondan rivayet etmişlerdir. Örneğin adamın biri Talha[114] b. Ubeydullah'a gelmiş ve ona: "Ey Ebû Muhammed, şu Yemânî'yi gördün mü –yani Ebû Hureyre– şimdi o, Hz. Peygamberin hadislerini sizden daha mı iyi biliyor ki sizden duymadığımız şeyleri ondan duyuyoruz, yoksa o, Hz. Peygamber adına O'nun demediği şeyleri mi söylüyor?" diye sormuş, Talha da kendisine cevaben şöyle demiştir: "Bizim duymadığımız şeyleri onun duyduğundan şüphemiz yoktur. Bunu sana anlatayım: Bizler ev bark sahibiydik, işlerimiz ve sıkıntılarımız vardı. Bizler, günün bir bölümünde Hz. Peygamberin yanına gelirdik. O ise miskin ve Hz. Peygamberin kapısında misafir biriydi. Eli Hz. Peygamberin eliyleydi. Bizim duymadığımız şeyleri onun duyduğundan (bilmediklerimizi de bildiğinden) şüphemiz yoktur. Esasen kendisinde hayır bulunan bir kimsenin Hz. Peygamberin söylemediği bir şeyi ona isnad ettiğini göremezsin."[115]

Eş'as b. Süleym, babasından rivayeten şöyle demiştir: "Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin Ebû Hureyre'den hadis rivayet ettiğini gördüm' kendisine: "Sen Resûlullah (s.a.s.)'in dostu/Sahabîsi olduğun halde Ebû Hureyre'den mi hadis rivayet ediyorsun? denildi. O da cevaben: 'Hiç şüphesiz Ebû Hureyre bizim duymadığımız şeyleri duymuştur. Benim için ondan rivayet etmek Hz. Peygamberden –duymadığım bir şeyi– rivayet etmekten daha sevimlidir.' dedi."[116]

Ebû Hureyre'nin başka bir yönü ise cüretkâr olmasıdır. Öyle ki başkasının Hz. Peygambere sormaya çekindiği şeyleri rahatlıkla kendisine sorabilmiştir.[117] Aynı şekilde kendisinden önce Müslüman olan Sahabîlere de bu tür sorular yöneltmiştir. Sonsuz bir ilim ve tükenmez bir irfan hazinesidir. Müslüman kardeşlerine ve talebelerine hadisler anlatmış ve kimi zaman onlara: "Ebû Hureyre'nin daha ne –ilim– keseleri vardır ki henüz

---

114 Siyeru A'lâmi'n-Nübela'da 'Tulayha' şeklindedir ki doğrusu, Fethu'l-Bârî c. I, s. 255'de de geçtiği gibi 'Talha'dır.

115 "*Siyeru A'lâmi'n-Nübela*" c. II, s. 436. "*el-Bidâye ve'n-Nihâye*" c. VIII, s. 109.

116 "*el-Bidâye ve'n-Nihâye*" c. VIII, s. 109. "*Siyeru A'lâmi'n-Nübela*" c. II, s. 436.

117 Bkz: "*Siyeru A'lâmi'n-Nübela*" c. II, s. 451.

açmamıştır" demiştir.[118] Ayrıca şöyle diyegelmiştir: "Resûlullah (s.a.s.)'den iki kap dolusu ilim ezberledim. Bunlardan birini aranızda yaydım. Diğerine gelince, eğer bunu aranızda yayacak olsam şu gırtlağım kesilirdi."[119]

Ebû Hureyre insanlara, akıllarının alabileceği ve istifade edebilecekleri şeylerle hitap etmeye özen göstermiştir. Bundan dolayı da bildiği her şeyi onlara anlatmaktan çekinmiştir.

i. Ebû Hureyre'nin Hıfzı

Ebû Hureyre iyi/mutkin bir hafız, rivayet ettiği şeylere hakim/zabıt ve rivayetlerinde dakik birisidir. Şahsında son derece önemli iki haslet bir

---

118 Bkz: A.g.e: c. II, s. 430. Muhammed b. Râşid, Mekhûl'dan rivayet etmiştir.

119 İbn Sa'd "*et-Tabakât*" c. IV, b.2, s. 57; c. II, b.2, s. 118. Ayrıca bkz: "*Fethu'l-Bârî*" c. I, s. 227. "*Hılyetu'l-Evliyâ*" c. I, s. 381. "*el-Bidâye ve'n-Nihâye*" c. VIII, s. 105. "*Tezkiretu'l-Huffâz*" c. I, s. 34. Ebû Hureyre, Hz. Peygamberden duymuş olduğu bu kaplardan birini insanlar arasında yaymış, diğerini ise insanların kendisini yalanlayabilecekleri korkusuyla yaymamıştır. Nitekim bir rivayette şöyle demiştir: "Eğer bildiğim her şeyi sizlere haber verecek olsam, insanlar beni ateşe atar ve Ebû Hureyre delidir, derlerdi." Bir başka rivayette ise: "Beni mezbeleliğe atardınız" demiştir. Hasan –haberin râvîsi- şöyle demiştir: " (Ebû Hureyre) doğru söyledi. Vallahi eğer o, bizlere, Allah'ın evi yıkılacak veya yakılacak, diye haber vermiş olsaydı, insanlar onu doğrulamazlardı." İbn Sa'd "*et-Tabakât*" c. IV, b.2, s. 57; c. II, b.2, s. 119.

Hiç şüphesiz o, insanların kendisini yalanlamalarından ve hayatına kastedilmesinden korkmuştur. İnsanın "Peki Ebû Hureyre'nin yaymamış olduğu o ilim dolusu kap nedir?" diye sorası gelmektedir. Acaba Hz. Peygamber bu kabı ümmetin dışında sadece ona mı has kılmıştır?

Ebû Hureyre'nin hadisinden, Hz. Peygamberin kendisine iki çeşit ilim aktardığını anlamaktayız. Eğer her çeşidi herhangi bir kimse yazacak olsa büyük bir tecrübesi/bilgi birikimi olurdu. Birincisini yaymış, ikincisini ise yaymamıştır. Hz. Peygamberin bazı *hükümleri* Ebû Hureyre'nin bilgisi dâhilinde ve ona has kılmış olması ihtimaline gelince, bu makul değildir. Zira bu, risâletin tebliğine aykırıdır. Peki, ona özel kıldığı şeyler *adapla alakalı* bir şeyler midir? Bu da çok uzak bir ihtimaldir. Zira Hz. Peygamber güzel ahlakı tamamlamak üzere gönderilmiştir. Bunu ümmetten alıkoyması ise, yine risâletin tebliğine aykırı bir şeydir. Hz. Peygamberin, ahlâk ve adapla alakalı bazı şeyleri sadece Ebû Hureyre'ye telkin etmiş olması ve ümmeti bunlardan istifade edemeyecek bir halde bırakması düşünülemez. Böylelikle anlaşılan şudur ki, terkedilen ikinci kap ahlâk ve adap ile alakalı şeyler de değildir. Tercih olunan ise bunların, bazı kıyamet alametleri, ümmetin başına gelecek olan bazı fitneler ve yine onların başına geçecek kötü yöneticilerle alakalı haberler. Bana göre bu, Ebû Hureyre'nin de bazen kinaye yollu aktarmış olduğu haberlerle daha bir güçlenmektedir. Bunları, söyleyeceği şeylerin kötü karşılanması ve can tehlikesi yüzünden açıkça dillendirmemiştir. Şu sözleri gibi: "60 yılının başları ve çocukların yöneticiliğinden Allah'a sığınırım." Yine: "Yaklaşan şerden, vay ki Arapların başına geleceklerden…" Bkz: "*Fethu'l-Bârî*" c. I, s. 227. "*Siyeru A'lâmi'n-Nübela*" c. II, s. 430. Bu hadis, dine zahir ve batın atfedip de böylece bunu dinden çıkmaya vardıracak kimselerin bahanesi olamaz. Ebû Hureyre, insanlara, anlayabilecekleri, ayrıca Allah ve Resûlü yalanlanmasın diye onların akıllarının alabilecekleri şeyleri konuşmayı tercih etmiştir. İbn Teymiyye, Hz. Peygamberin önceden haber vermiş olduğu ve bilahare vuku bulmuş olan bazı şeyleri kitabı "*er-Reddu Ala'l-Mantıkiyyîn*" s. 445 de zikretmiştir.

araya gelmiştir ki bunların biri diğerini tamamlar. Birincisi, engin ilmi ve rivayetlerinin çokluğu; ikincisi ise, hâfızasının güçlülüğü ve zabtının mükemmelliğidir. Bunlar, ilim ehlinin hedeflediği en önemli hasletlerdir. Hz. Peygamberin, kendisine unutulmayacak bir ilim bahşedilmesi için dua ettiğini ise daha önce belirtmiştim.

Bunun yanısıra Ebû Hureyre'nin ilme karşı düşkünlüğünü, hırsını ve bu konudaki çalışmasını unutmamak gerekir. Nitekim şöyle demiştir: "Üç yıl boyunca Hz. Peygamberle beraberliğim oldu. Bu yıllar, hâfızamın en mükemmel olduğu yıllardı. Bu yıllar içinde Hz. Peygamberin bana söylediği şeyleri özümsemekten daha sevimli hiçbir şey de yoktu."[120]

Ebû Hureyre, Hz. Peygamberden işitmiş olduğu hadisleri müzâkere etmiş ve gecesinin bir bölümünü buna ayırmıştır ki şöyle demektedir: "Geceyi üç bölüme ayırıp bir bölümünde namaz kılıyor, bir bölümünde uyuyor ve bir bölümünde de Hz. Peygamberin hadislerini müzâkere ediyordum."[121]

Mervân'ın kâtibi Ebu'z-Zu'ayza'a bizlere, Ebû Hureyre'nin hâfızası ve hıfzının mükemmelliğini şöylece ispat etmektedir: "Mervân, Ebû Hureyre'yi çağırdı ve kendisine (hadisler) sormaya başladı. Beni de tahtın arkasına oturttu ve söylediği şeyleri yazmaya başladım. Bir yıl geçtikten sonra onu çağırttı ve kendisini perde arkasına oturtup yazdığım şeylerden sormaya başladı. O ise ne bir harf ekledi ve ne de eksiltti. Ayrıca (herhangi bir kelimeyi) ne önceledi ve ne de arkaladı."[122] Bu konuda Sahabe, Tâbi'în ve onlardan sonra gelen ilim ehli Ebû Hureyre'ye şahitlik etmişlerdir.[123]

j. Ebû Hureyre ve Fetva

Ebû Hureyre sadece bir hadisi râvîsi değil aynı zamanda Kur'ân, Sünnet ve içtihat noktasında asrının önde gelen âlimlerinden biridir. Hz. Peygamberle olan birlikteliği kendisine dinde derinleşme ve en ince detaylarına kadar sünnetlerin pratiğini gözlemleme fırsatını vermiştir. Böylece

---

120 İbn Sa'd "*et-Tabakât*" c. IV, b.2, s. 54. Kays b. Ebî Hâzım, Ebû Hureyre'den rivayet etmiştir.

121 Bkz: "*Sünenu'd-Dârimî*" c. I, s. 82. "*el-Câmi'u Li-Ahlâki'r-Râvî ve-Âdabis's-Sâmi*'-" s. 180, 181.

122 "*el-Bidâye ve'n-Nihâye*" c. VIII, s. 106. "*Siyeru A'lâmi'n-Nübela*" c. II, s. 431. İki rivayeti bir arada derledim.

123 Bu konuyu az sonra "Ebû Hureyre Hakkında Söylenenler" başlığı altında ele alacağım.

hadis-i şerifler yoluyla köklü bir birikim sahibi olmuştur. Aynı şekilde, Hz. Peygamber döneminde Müslümanların karşı karşıya kaldığı birçok şer'î meselenin çözümüne de şahitlik etmiş ve bunların hükümlerini özümsemiştir.

Bütün bunlar, Ebû Hureyre'yi yirmi küsur sene boyunca Müslümanlara dinlerinde fetvâ vermeye hazırlamıştır ki o dönem içinde Sahabîlerin sayısı da bir hayli çoktur. Ziyâd b. Mînâ şöyle demektedir: "İbn Abbâs, İbn Ömer, Ebû Sa'îd, Ebû Hureyre, Câbir ve onların dengi kimseler Medine'de fetvâ verirlerdi, Hz. Osmân'ın vefatından kendi vefat anlarına kadar Hz. Peygamberi ve hadislerini anlattılar. Fetva bu beş kişiye odaklanmıştı."[124]

Hz. Ömer'in Bahreyn valiliğini yapmış ve yöre ehline fetvâlar vermiştir. Onun ve Hz. Ömer'in fetvâları revaç bulmuştur.[125] Aynı şekilde İbn Abbâs'ın huzurunda fetvâlar vermiştir.[126] Onun fetvâlarını sıralamamıza makam elvermemektedir. Sözü çığırından çıkarıp onun çokça fetvâ veren birisi olduğunu söylemeyeceğiz, zira bu konuda mutavassıt/orta halli kimselerdendir. İmam Ebû Muhammed b. Hazm da şöyle demiştir: "Kendilerinden fetvâları rivayet olunan mutavassıt kimselerden bazıları şunlardır: Hz. Ebû Bekir, Ümmü Seleme, Enes b. Mâlik, Ebû Sa'îd el-Hudrî, Ebû Hureyre, Osmân b. Affân... gibi on üç kişinin her birinin fetvâları derlenecek olsa ancak küçük bir cüz oluşturur."[127]

k. Şeyhleri ve Kendisinden Hadis Rivayet Edenler

Ebû Hureyre, Hz. Peygamberden sayısız kıymetli hadis rivayet etmiştir. Aynı şekilde Ebû Bekir es-Sıddîk, Ömer b. Hattâb, Fadl b. Abbâs b. Abdulmuttalib, Ubeyy b. Ka'b, Usâme b. Zeyd, Müminlerin annesi Hz. Âişe, Basra b. Ebî Basra gibi bazı Sahabîlerden ve Tâbi'în'den olan Ka'bu'l-Ahbâr'dan hadis rivayet etmiştir.

Sahabîlerden bazıları da Ebû Hureyre'den hadis rivayet etmişlerdir.

---

124 "*Târîhu'l-İslâm*" c. II, s. 337. "*Siyeru A'lâmi'n-Nübela*" c. II, s. 437.

125 Bkz: "*Siyeru A'lâmi'n-Nübela*" c. II, s. 445-6.

126 Bkz: "*Siyeru A'lâmi'n-Nübela*" c. II, s. 437-445.

127 "*İ'lâmul'l-Muvakkı'în*" c. I, s. 12. "*Siyeru A'lâmi'n-Nübela-Ani'l-İhkâm fi--Usûli'l-Ahkâm*" c. II, s. 451.

Bunların en meşhurları şunlardır: İbn Abbâs, İbn Ömer, Enes b. Mâlik, Vâsile b. el-Eska', Câbir b. Abdillah el-Ensârî[128] ve Ebû Eyyûb el-Ensârî.[129]

Tâbi'în'den birçok kimse ondan hadis rivayet etmiştir ki Buhârî şöyle demektedir: "İlim ehli Sahabe, Tâbi'în ve bunlardan başka yaklaşık sekizyüz veya daha fazla kimse Ebû Hureyre'den hadis rivayet etmiştir."[130] Bu kimseler arasında fıkıh ve hadis konusunda Tâbi'în'in önde gelen meşhur imamları bulunmaktadır ki bazıları şunlardır: Beşîr b. Nuheyk, Hasan el-Basrî, Zeyd b. Eslem, Zeyd b. Ebî Attâb, Ebû Sa'îd el-Makburî, Sa'îd b. Yesâr, Sa'îd b. el-Müseyyib, Süleymân b. Yesâr, Şüfeyy b. Mâti', Şehr b. Havşeb, Âmir eş-Şa'bî, Abdullah b. Sa'd Mevlâ Âişe, Abdullah b. Utbe el-Huzelî, Abdurrahmân b. Hürmüz el-A'rec, Abdulazîz b. Mervân, Urve b. ez-Zübeyr, Atâ b. Ebî Rebâh, Atâ b. Yesâr, Medine kadısı Ömer b. Halde, Amr b. Dînâr, Kâsım b. Muhammed, Kabîsa b. Züeyb, Kesîr b. Murre, Muhammed b. Sîrîn, Muhammed b. Müslim ez-Zührî –kendisine ulaşmamıştır– Muhammed b. el-Münkedir, Mervân b. el-Hakem, Meymûn b. Mihrân, Hemmâm b. Münebbih –Ebû Hureyre'den meşhur bir sahîfe yazmıştır– Ebû İdrîs el-Havlânî, Ebû Bekr b. Abdurrahmân b. el-Hâris, Ebû Sa'îd el-Makburî, Ebû Sâlih es-Semmân ve başkalarıdır.[131]

l. Ebû Hureyre'den Rivayet Olunan Hadislerin Sayısı

Sahabîler içinde Hz. Peygamberden en fazla hadis rivayet eden kişi Ebû Hureyre'dir. Kendisinin Hz. Peygambere olan bağlılığı, O'na soru sormadaki cüreti, ilim aşkı ve eline geçen her fırsatta Hz. Peygamberin hadislerini müzâkere etmesi konusundaki bilgimiz bu durumu garipsememizi sağlamaktadır.

İmam Ahmed b. Hanbel *Müsned*'inde Ebû Hureyre'den 3848 hadis rivayet etmiştir. Bunlar arasında anlam ve lafız itibariyle birçok tekrar vardır. Tekrarlar ayıklanacak olsa bile her halükârda ondan geriye hadsiz bir hayır hazinesi kalmaktadır.

---

128 Bkz: "*el-İsâbe*" c. VII, s. 201. "*Tehzîbu't-Tehzîb*" c. XII, s. 263.

129 Bkz: "*Siyeru A'lâmi'n-Nübela*" c. II, s. 436.

130 Bir sonraki dipnotta adı geçecek olan kaynaklara bakınız.

131 Adını anmış olduklarım Ebû Hureyre'den hadis rivayet eden kimselerin sadece bir bölümüdür. Hadisleri ise Kütüb-i Sitte'de mevcuttur. Bkz: "*Tehzîbu't-Tehzîb*" c. XII, s. 263-265. "*el-İsâbe*" c. VII, s. 201-202. "*Siyeru A'lâmi'n-Nübela*" c. II, s. 418-423.

İmam Bakiyy b. Mahled (H. 201-276) ise Müsnedinde ondan, 5374 hadis rivayet etmiştir. Ebû Hureyre'nin Sahîheyn'de 325 (üçyüz yirmibeş) hadisi vardır. Bunlardan 93 hadisi Buhârî, 189 hadisi ise Müslim rivayet etmiştir.[132]

m. Ebû Hureyre Hakkında Söylenenler

Her şeyden önce Resûlullah (s.a.s.) kendisine şöyle demiştir: "*Ey Ebû Hureyre! Hadise karşı olan hırsını bildiğim/gördüğüm için, bana bu soruyu (hadisi) soracak ilk kişinin senden başkası olmayacağını tahmin etmiştim.*"[133]

Ebû Sa'îd el-Hudrî, Hz. Peygamberin: "*Ebû Hureyre ilimden bir deryâdır*"[134] dediğini rivayet etmiştir

Ebû Hureyre şöyle demiştir: "Resûlullah (s.a.s.)'in Ashabı arasında benden daha çok hadis sahibi hiç kimse yok idi. Abdullah b. Amr hariç ki o, hadisleri yazıyor, ben ise yazmıyordum."[135]

Ömer b. Hattâb bir dönem Hz. Peygamberden çok hadis rivayet etmeyi başkalarına yasakladığı gibi Ebû Hureyre'ye de yasaklamıştır. Zira o dönem içinde Hz. Ömer'in ve diğer bazı Sahabîlerin siyaseti rivayetlerin azaltılması yönünde olmuştur. Sebebi ise fazla rivayetin insanı hataya düşürebileceği ve insanların Kur'ân'dansa hadislerle meşgul olabilecekleri endişesidir. Bununla birlikte Hz. Ömer, bu konudaki takvâsı ve hassasiyetini anladıktan sonra Ebû Hureyre'ye hadis rivayeti konusunda izin vermiştir ki Ebû Hureyre şöyle demektedir: "Ömer'e (çokça) hadis(rivayet)im ulaşmıştı. Beni çağırtıp: 'Falanın evinde, Resûlullah (s.a.s.) ile birlikteydik ve sen yanımızdaydın değil mi?' diye sordu. Ben de: 'Evet ve bunu bana niçin sorduğunu da biliyorum.' dedim. Ömer: 'Peki niçin sordum?' diye

---

132 Bkz: "*el-Bâri'u'l-Fasîh fî-Şerhi'l-Câmi'i's-Sahîh*" Dâru'l-Kutub el-Mısriyye yazması s. 9. İmam Bakiyy İbn-u Mahled'in Müsned'i ve Târîhu'l-İslâm c. II, s. 334 de geçen hadis sayısı 5370'dir. Ayrıca bkz: "*Şezarâtu'z-Zeheb*" c. I, s. 63. Siyeru A'lâmi'n-Nübela'da, Buhârî ve Müslim'in ittifak ettiği hadis sayısı 3260 olarak geçmektedir. Bunlardan doksan üç hadisi Buhârî, doksan sekiz hadisi ise Müslim infiraden rivayet etmiştir. Bkz: İbn Hazm "*el-Faslu fi'l-Milel ve'l-Ehvâ ve'n-Nihal*" c. IV, s. 138.

133 "*Fethu'l-Bârî*" c. I, s. 204. "*Siyeru A'lâmi'n-Nübela*" c. II, s. 430. Hadis sahihtir.

134 "*Siyeru A'lâmi'n-Nübela*" c. II, s. 430. Senetteki râvîlerden biri olan "Zeydi'l-Ammî" hakkında ihtilaf ettiklerinden dolayı hadisin senedinde münakaşa vardır, bkz: "*Mîzânu'l-İ'tidâl*" c. I, s. 363.

135 "*Fethu'l-Bârî*" c. I, s. 217. "*Câmi'u Beyâni'l-İlm*" s. 70.

sordu. Cevaben: 'Resûlullah (s.a.s.) o gün: '*Kim bile bile bana yalan isnad ederse ateşteki yerini hazırlasın*' buyurmuştu.' dedim. Ömer: '(Madem ki bunu hatırlıyorsun) git ve hadis rivayet et.' dedi."[136]

Abdullah b. Ömer ise: "Ey Ebû Hureyre, sen aramızda Resûlullah (s.a.s.)'e en yakın olanımız ve O'nun hadislerini en iyi bilenimizsin" demiştir.[137]

İbn Ömer'e: "Ebû Hureyre'nin rivayet ettiği hadislerden herhangi bir şeyi garipsediğin oluyor mu?" diye sorulunca o: "Hayır, ancak o (Hz. Peygambere soru sormada bizden daha) cesaretli biriydi" demiştir.[138]

Bir rivayette ise İbn Ömer: "Ebû Hureyre benden daha hayırlı ve ne rivayet ettiği konusunda benden daha bilgilidir" demiştir.[139] İbn Ömer onun için bol bol rahmet dilemiş ve: "Hz. Peygamberin hadislerini, Müslümanlar için muhafaza edenlerden biriydi" demiştir.[140]

Ubeyy b. Ka'b ise: "Ebû Hureyre, Hz. Peygambere (soru sorma konusunda) cesaretli biriydi. Nitekim bizim sormaya çekindiğimiz şeyleri O'na sorardı" demektedir.[141]

İbn Ömer, Ebû Hureyre'nin rivayet ettiği cenaze hadisini Hz. Âişe'den sordurduğu zaman Hz. Âişe: "Ebû Hureyre doğru söylemiştir" demiştir.[142]

Talha b. Ubeydillah: "Ebû Hureyre'nin bizim işitmediğimiz şeyleri işittiğinden şüphemiz yoktur" demiştir.[143]

---

136 "*Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*" c. II, s. 434. Hadisin senedinde "Yahyâ b. Ubeydullah" olup kendisi hakkında ihtilaf vardır, bkz: "*Mîzânu'l-İ'tidâl*" c. III, s. 297. Ancak hadis başka bir rivayet yoluyla sabittir.

137 "*el-Muhaddisu'l-Fâsıl*" s. 134. "*Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*" c. II, s. 435. Benzeri: İbn Sa'd "*et-Tabakât*" c. II, b.2, s. 118. Fethu'l-Bârî c. I, s. 225 de ise "a'refuna bihadisihi" diye geçmektedir. Tirmizî hadis için 'Hasen' kaydını düşmüştür.

138 "*Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*" c. II, s. 437.

139 "*el-İsâbe*" c. VII, s. 204. "*Tehzîbu't-Tehzîb*" c. XII, s. 267.

140 Bkz: İbn Sa'd "*et-Tabakât*" c. IV, b.2, s. 63. "*Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*" c. II, s. 435. "*el-Bidâye ve'n-Nihâye*" c. VIII, s. 107.

141 "*Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*" c. II, s. 451.

142 İbn Sa'd "*et-Tabakât*" c. IV, b.2, s. 57. "*el-İsâbe*" c. VII, s. 205.

143 "*Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*" c. II, s. 436. Tulayha'dan (diye) rivayet etmiştir ki tashih "*el-İsâbe*" c. VII, s. 204, "*Tehzîbu't-Tehzîb*" c. XII, s. 266 ve "*Târîhu'l-İslâm*" c. III, s. 326'dendir. Adı geçen Talha değerli bir Sahabedir ki Hz. Peygamber kendisinden razı bir halde vefat etmiştir.

Zeyd b. Sâbit kendisine bir mesele hakkında soru soran adamın birine: "Ebû Hureyre'ye gitmelisin" demiştir.[144]

Adamın biri İbn Abbâs'a gelip ona bir mesele sormuş o da Ebû Hureyre'ye: "Ey Ebû Hureyre kendisine fetvâ ver, sana (karmaşık bir) problem geldi" demiştir.[145]

Ka'bu'l-Ahbâr: "Tevrat'ı okumadığı halde içindekileri Ebû Hureyre'den daha iyi bilen başka bir kimse görmedim" demektedir.[146]

Muhammed b. Ammâre b. Amr b. Hazm da: "O zaman, Resûlullah (s.a.s.)'in hadislerini en iyi bilen kişinin Ebû Hureyre olduğunu anladım" demiştir.[147] Nitekim bu olay Ebû Hureyre'nin meclislerinden birinde geçmiştir ki bu mecliste, Hz. Peygamberin seçkin Sahabîlerinden bazıları da bulunmaktadır. Ebû Hureyre kendilerine bazı hadisler anlatmış ve bazı Sahabîler bu hadisleri bilememiş ve dönüp diğer Sahabîlere sormuş, onlar bu hadisleri bilmişlerdir.

Ebû Sâlih es-Semmân ise: "Ebû Hureyre, Hz. Muhammed'in en hâfız Sahabîlerinden biriydi" demiştir.

İmam eş-Şâfi'î: "Ebû Hureyre, kendi asrının en güçlü hadis râvîsidir" der.[148]

Buhârî, ilim ehlinden yaklaşık sekiz yüz kişinin Ebû Hureyre'den hadis rivayet ettiğini ve kendi asrında hadis rivayet eden en güçlü kişinin o olduğunu belirtmiştir.[149]

İmam ez-Zührî (H. 673-748) ise şöyle demiştir: "Resûlullah (s.a.s.)'den duyduğu hadislerin hıfzı ve bunların harfi harfine edası konusunda Ebû Hureyre'nin otoritesi eşsizdir."[150] Başka bir yerde ise: "Şüphesiz ki Ebû Hureyre hıfzı güvenilir birisidir. Onun herhangi bir hadiste hata yaptığını bilmiyoruz" demiştir.[151]

---

144 "*Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*" c. II, s. 432 ve 443. "*Tehzîbu't-Tehzîb*" c. XII, s. 266. "*el-İsâbe*" c. VII, s. 204.

145 "*Siyeru A'lâmi'n-Nübela*" c. II, s. 437.

146 "*el-İsâbe*" c. VII, s. 205. "*Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*" c. II, s. 432.

147 Bkz: "*Siyeru A'lâmi'n-Nübela*" c. II, s. 444. "*Fethu'l-Bârî*" c. I, s. 225.

148 "*Tezkiretu'l-Huffâz*" c. I, s. 34. "*el-Bidâye ve'n-Nihâye*" c. VIII, s. 106. "*Siyeru A'lâmi'n-Nübela*" c. II, s. 432.

149 "*Tehzîbu't-Tehzîb*" c. XII, s. 265.

150 "*Siyeru A'lâmi'n-Nübela*" c. II, s. 445.

151 "*Siyeru A'lâmi'n-Nübela*" c. II, s. 446.

İbn Kesîr (H. 774) ise şöyle demiştir: "Hiç şüphesiz Ebû Hureyre sadakat, hıfz, dindarlık, ibadet, zühd ve amel-i salih noktasında üstün bir konuma sahiptir."[152]

Hâfız İbn Hacer el-Askalânî (H. 773-853) şöyle demiştir: "Şüphesiz ki Ebû Hureyre, asrının en güçlü hadis ravisidir. Sahabe içinde onun kadar hadis rivayet eden hiçbir kimse de yoktur."[153]

Bu ifadeler sadece deryadan katre misali olup, ilim önderlerinin Ebû Hureyre hakkındaki şehadetlerini göstermektedir. İlminin enginliği ve hadislerinin çokluğuna ise hiçbir Müslüman bigâne değildir. Ebû Hureyre hakkında aktarmış olduğum bu örnek sözler sadece hatırlatma yolludur. Eğer onu övenleri ve cümlelerini hasretmeye kalkışırsam, İslâm'ın râvîsine zulmetmiş olurum.

n. Ebû Hureyre'den Gelen En Sahîh Rivayet Yolları

İbnu'l-Medînî'den, en sahih isnad zincirinin "mutlak" bir şekilde: Hammâd b. Zeyd→ Eyyûb→ Muhammed b. Sîrîn→ Ebû Hureyre'den olduğu ifade edilmiştir.[154]

Süleymân b. Dâvûd ise: Bütün isnadların en sahihinin Yahyâ b. Ebî Kesîr→ Ebû Seleme b. Abdurrahmân→Ebû Hureyre'den olduğunu belirtmiştir.[155]

Ebû Hureyre'den rivayet olunan hadislerden en sahih olanları:

Zührî→ Sa'îd b. el-Müseyyib→ Ebû Hureyre'den gelenlerdir.

Ebu'z-Zinâd→ A'rec Abdurrahmân b. Hürmüz→ Ebû Hureyre

İbn Avn ve Eyyûb→ Muhammed b. Sîrîn→ Ebû Hureyre[156]

Mâlik→ Zührî→ Sa'îd b. el-Müseyyib→ Ebû Hureyre

Süfyân b. Uyeyne→ Zührî→Sa'îd b. el-Müseyyib→ Ebû Hureyre

Ma'mer→ Zührî→Sa'îd b. el-Müseyyib→ Ebû Hureyre

---

152 "*el-Bidâye ve'n-Nihâye*" c. VIII, s. 110.

153 "*Tehzîbu't-Tehzîb*" c. XII, s. 266.

154 "*Tedrîbu'r-Râvî*" s. 36. "*el-Kifâye*" s. 398.

155 "*el-Kifâye*" s. 398.

156 "*Tedrîbu'r-Râvî*" s. 26. "*Siyeru A'lâmi'n-Nübela*" c. IV, s. 175. "*Tavdîhu'l-Efkâr*" c. I, s. 35.

İsmail b. Ebî Hakîm→ Ubeyde b. Süfyân el-Hadramî→ Ebû Hureyre.
Ma'mer→ Hemmâm b. Münebbih→ Ebû Hureyre.[157]

A-2. Ebû Hureyre'ye Yönelik Eleştirilere Reddiyeler

O, Müslümanlığı öncesi ve sonrası, hicreti ve Resûlullah (s.a.s.)'le olan yakın sohbetiyle tanıdığımız Ebû Hureyre'dir. Hz. Peygamberin yanıbaşında güvenilir bir dost ve ciddi bir talebe olmuştur. Gençliği ve ihtiyarlığı, zenginliği ve fakirliği, kısacası hayatının her anında Sünnete bağlı kalmıştır. Onu takvâsı, cömertliği, mütevazılığı, iyiliği emir ve kötülüğü yasaklama hususundaki yüce konumu, fitnelerden uzak duruşu, cemaat sevgisi, hayır için çırpınışı, neşeli, şakacı ve nezih ruhu, saf yüreği, yüce ahlâkı, dünyaya karşı zühdü, hakta fenası, ilmî mertebesi, hadislerinin çokluğu, hâfızasının güçlülüğü, Sahabîler arasındaki üstün konumu ve âlimlerin onun hakkındaki övgüleriyle tanıdık.

Ancak Ebû Hureyre'yi böylesine yüce bir konumda görmek bazı kimseleri sevindirmemiştir. Hevesleri ve meşrepleri onları, Ebû Hureyre'yi gerçeklere aykırı bir şekilde tasvir etmeye götürmüştür. Ebû Hureyre'nin, Hz. Peygamberle olan sohbeti/dostluğunda şahsî bazı çıkarlar güttüğünü, karnını doyurmak ve kendi heveslerini tatmin etmek istediğini iddia etmiş; ayrıca emanetini hıyanet, cömertliğini gösteriş, ezberini aldatmaca, Hz. Peygamberden rivayet etmiş olduğu nice güzde hadisi, O'nun adına yalan ve iftira olarak tasvir etmişlerdir. Yine onun fakirliğini bir utanç ve kusur, alçakgönüllülüğünü alçaklık, neşesini aptallık, şakasını saçmalık, iyiliği emir ve kötülüğü yasaklamasını ümmeti kandırmak için bir nevi hile, fitnelerden uzak duruşunu içten içe bir partizanlık, hak sözünü de tarafgirlik olarak görmüşlerdir. Dahası onu, kendisini kanatları altında barındıran Emevîlerin bir oyuncağı ve onların siyasî çıkarlarının sözcüsü bir maşa olarak betimlemeye çalışmışlardır. Onların nazarında Ebû Hureyre Hz. Peygamber adına hadis uyduran yalancı ve iftiracılardan biridir.

---

[157] Bu isnadları, Şeyh Ahmed Muhammed Şâkir, İmam Ahmed'in Müsned'inde geçen Ebû Hureyre'nin Müsned'inden tahric etmiştir. Bunlar en sahih isnadlardandır ki bu, (sened) râvîlerinin yakınlığı-bilgileri ve âlimlerin kendilerini hüsn-ü kabulünden dolayıdır, bkz: "*Müsnedu İmam Ahmed*" c. I, s. 149-150.

Nazzâm, Merîsî, el-Belhî gibi erken dönemde yaşamış bazı hevâ ehli kimselerin Ebû Hureyre hakkındaki görüşleri bu doğrultudadır. Bu asırda onların izini süren bazı oryantalistler ise Goldziher ve Sprenger gibi kimselerdir. Bundan daha garip olan ise sözde ilim ehlinden sayılan bazı kimselerin Ebû Hureyre'ye ve Sünnete ta'n eylemeleridir. Abdu'l-Huseyn Şerefuddin el-Âmilî'nin telif ettiği *Ebû Hureyre* adlı kitabı inceledim. Müellif bu kitabında Ebû Hureyre'ye yönelik, ilmin dahi yüzünü kızartacak, âlimlerin yüreğini dağlayacak türden iftiralar atmıştır. Hakikati yaralayan ve dahi hakikatle hiçbir şekilde bağdaşması mümkün olmayan iftiralarını ise Ebû Hureyre'yi tekfir etmekle neticelendirmiştir. Onu böyle bir şeye sevkeden iki sebep vardır. İlki hevâsı, ikincisi ise ne tarih ve ne de hakikatlerle bağdaşmayan yorum ve tevilleridir.

Edvâ ale's-Sünneti'l-Muhammediyye adlı kitabın yazarı Mahmud Ebû Reyye de Abdu'l-Huseyn Şerefuddin'in söz konusu kitabından beslenmiştir. Ancak o, Ebû Hureyre hakkında hocasından daha insafsızca davranmış; ayrıca hakikatlerden çok daha uzak bir tablo çizmiştir. Aynı şekilde Ahmed Emin, Ebû Hureyre'nin hayatından bazı kesitlere değinip, diğer bazı kesitleri ise es geçmiştir ki, onun açıklamaları da tarihî gerçeklerle bağdaşmamaktadır.

Onların, Ebû Hureyre'ye yönelik bütün eleştirilerini detaylı bir şekilde bu kitapta ele almam zor olacaktır. Zira bu, müstakil bir kitapta ele alınması gereken bir konudur.[158] Bundan dolayı onların Ebû Hureyre hakkında ortaya koydukları en önemli şüphelere genel bir reddiye yazmakla yetineceğim. Eğer Ebû Hureyre'nin yüce konumu ve Sünnetin büyük bir bölümünü rivayeti söz konusu olmasa bu iddialara reddiye yazma gereği duymazdım. Ancak bu konudaki hakikatleri beyan etmeyi bir zorunluluk olarak görüyorum. Zira ona ta'n etmek bir anlamda onun bütün rivayetlerine açık bir şekilde ta'n etmek demektir ki, bu da beraberinde Sünnetin azımsanmayacak bir bölümünü terk etme kapısını açar.

158 Bu konudaki bütün eleştirileri "*Ebû Hureyre Râviyetu'l-İslâm*" adlı kitabımda detaylı bir şekilde ele aldım.

a. Hz. Ömer ve Ebû Hureyre

Abdu'l-Huseyn Şerefuddin ve Ebû Reyye,[159] Ebû Hureyre'nin, Hz. Ömer'in Bahreyn valiliğini yaptığı sırada on bin dinar çaldığını ve bundan dolayı da Hz. Ömer'in onu görevinden azlettiğini; ayrıca vücudundan kan akıncaya kadar ona kırbaçla vurduğunu iddia etmişlerdir.

Daha önce, bu konudaki mutemet bütün rivayetleri zikretmiş[160] ve Hz. Ömer'in diğer valilerinin mallarını taksim ettiği gibi Ebû Hureyre'ninkini de taksim ettiğini belirtmiştim.[161] Bu rivayetlerde Hz. Ömer'in ona, vücudundan kan akıncaya kadar vurduğu gibi bir şey kesinlikle yoktur. Ebû Hureyre (Hz. Ömer hakkında sadece): "Allahım, müminlerin emirine mağfiret eyle" diyegelmiştir.[162] Ayrıca Hz. Ömer'in bölüştürdüğü malın kendisine ait hediye ve paylardan vb. şeylerden olduğunu bildiği halde ona kin gütmemiştir. Şayet Hz. Ömer, Ebû Hureyre'nin emanetinden bir parça da olsa şüphe etmiş olsa, muhakkak ki onu mahkeme eder ve şer'î bir cezayla cezalandırırdı. Bilakis Hz. Ömer, Ebû Hureyre'nin emanetinden şüphe etmediği gibi onun ihlâs ve emanet anlayışını takdir etmiş ve kısa bir süre sonra ona ikinci bir kez valilik teklif etmiştir. Daha önce de belirttiğimiz gibi Ebû Hureyre bunu kabule yanaşmamıştır.

İşte Abdu'l-Huseyn Şerefuddin ve Ebû Reyye'nin örtbas ettiği gerçek budur. Abdu'l-Huseyn, İbn Abdi-Rabbih'in *el-Ikdu'l-Ferîd* adlı kitabından sadece kendi hevâsına uygun bulduğu bir rivayeti alıntılamış[163] ve hakikat-

---

159 Bkz: Abdu'l-Huseyn Şerefuddin "*Ebû Hureyre*" s. 14-15. Ebû Reyye "*Edvâ Ala's-Sünneti'l-Muhammediyye*" s. 192-193.

160 Bu kitabın, Ebû Hureyre biyografisinin ilk bölümüne bakınız.

161 İbn Abdi-Rabbih şöyle demektedir: "Hz. Ömer, Ebû Mûsâ el-Eş'arî'yi Basra valiliğinden azlettiği ve malını (eşit bir şekilde) bölüştürdüğü zaman Ebû Hureyre'yi de Bahreyn valiliğinden azletmiş ve malını bölüştürmüştür. Yine Hâris b. Ka'b b. Vehbi de görevinden azletmiş ve malını bölüştürmüştür." Bkz: "*el-Ikdu'l-Ferîd*" c. I, s. 33. İbn Ömer de: Hz. Ömer'in Sa'd b. Ebî Vakkâs'ı Irâk valiliğinden azlettiği zaman onu malını bölüştürdüğünü, rivayet etmiştir. İbn Sa'd "*et-Tabakât*" c. III, b.1, s. 105. Hz. Ömer, Ebû Hureyre'yi itham etmemiş, ayrıca sadece onun malını da bölüştürmemiştir. Aksine bu Hz. Ömer'in kendi valilerine uygulamış olduğu siyasetidir. Onların Allah'ın malına tamah etmemeleri ve şüphelerden uzak durmaları için böyle yapmıştır. Hz. Ömer, valilerini, kendilerinden kuşkulandığı için değil aksine içtihat bağlamında ve Müslümanların işlerini daha iyi yürütmek için azletmiştir. Bunun için bkz: " Bkz: "*el-Ikdu'l-Ferîd*" c. I, s. 34-35 ve 60.

162 İbn Sa'd "*et-Tabakât*" c. IV, b.2, s. 60.

163 "*el-Ikdu'l-Ferîd*" c. I, s. 34.

leri gözler önüne seren diğer rivayetleri ise es geçmiştir.[164] Ebû Reyye ise ne bir araştırma ve ne de karşılaştırma yapmaksızın, hatta kaynağa dahi işarette bulunmaksızın sadece Abdu'l-Huseyn'den nakille yetinmiştir.

b. Ebû Hureyre Emevî Taraftarlığı Yapmış mıdır?

Ebû Hureyre'nin itham edildiği diğer bir husus ise onun Emevî taraftarlığı yaptığı, onların düşmanlarının aleyhine ve siyasetlerini destekleyici mahiyette hadisler uydurduğu iddiasıdır.[165]

Ebû Hureyre'nin Emevî taraftarlığı yaptığına dair herhangi bir delilin olmaması, aksine onların birçok hareketine karşı çıktığının ispatı bu iddianın bâtıllığını ortaya çıkarmamız için yeterlidir. Ebû Hureyre'nin, Muâviye ile olan ilişkileri daima iyi bir şekilde yürümüş de değildir. Her ne kadar Muâviye onu Medine valisi olarak atamışsa da ona kızıp görevinden azletmiş ve yerine Mervân b. Hakem'i atamıştır. Yine Ebû Hureyre asla ve kat'a Emevîlerin hoşnutluğunu kazanmak için Hz. Ali ve ailesini kötü görmemiş/göstermemiştir. Tam aksine Ehl-i Beyti fazlasıyla seven birisidir. Bu konuda İbn Kesîr şunu rivayet etmektedir: "Müslümanlar, Hz. Hasan vefat edince onu Hz. Peygamberin yanına defnetmek istemişler ancak Mervân b. Hakem buna karşı çıkmış, bunun üzerine Ebû Hureyre öfkelenerek: 'Vallâhi sen vali değilsin! Vali senden başkasıdır. Sen bu işe karışma! Ama sen, seni ilgilendirmeyen bir işe karışmakla, olsa olsa yanında olmayanın (yani Muâviye'nin) gözüne girmek istiyorsun!' demiştir."[166]

Aynı şekilde Ebû Hureyre'nin Mervân b. Hakem'i birçok noktada uyarıp kınadığını görmekteyiz. Örneğin Mervân'ın evinde resim/tasvir gördüğü zaman kendisine: "Resûlullah (s.a.s.)'i şöyle derken duydum: *'Allah (c.c)'u şöyle buyurmaktadır: Benim yarattıklarımın benzeri yaratıkları (tasvir yollu) yaratmaya çalışandan daha zalim kim olabilir! (Hadi) Bir zerre yaratsınlar (bakalım)'* demiştir."[167] Yine onu Cuma hutbesini uzattığı

---

164 Bkz: İbn Sa'd "*et-Tabakât*" c. IV, b.2, s. 59. "*Târîhu'l-İslâm*" c. II, s. 338. "*Hılyetu'l-Evliyâ*" c. I, s. 380. "*el-Bidâye ve'n-Nihâye*" c. VIII, s. 111.

165 Bkz: Abdu'l-Huseyn Şerefuddin "*Ebû Hureyre*" s. 26-31 vd. Ebû Reyye "*Edvâ Ala's-Sünneti'l-Muhammediyye*" s. 185-190.

166 "*el-Bidâye ve'n-Nihâye*" c. VIII, s. 108.

167 "*Müsnedu İmam Ahmed*" c. II, s. 148, Hadis: 7166, isnadı sahihtir ve Buhârî de rivayet etmiştir.

için kınamış ve ayağa kalkıp: "Sen hâlâ daha kendini, seni yelpazeleyen ve sana soğuk sular ikram eden falanın kızının yanında mı sanıyorsun! Muhacir ve Ensâr çocukları sıcaktan ölmek üzereler! Şunu yapmak istedim de bunu yapmak istedim de... (ne bu?)" diye uyarmış ve akabinde: "Şimdi emîrinize kulak verin." demiştir.[168]

Sormak gerekir; acaba bu konum, Emevî oğullarına taraftarlık yapan, onların arzuları uğruna hadis uyduran ve onların sözcülüğünü yapan birinin konumu mudur, yoksa hakka bağlı birinin konumu mu?

Ebû Hureyre, gecikmesinden dolayı emiri kınamış ve onun da hakkını koruyarak Müslümanlara onu dinlemelerini emretmiştir. Bu da Ebû Hureyre'nin Müslümanlar arasındaki etkin konumunu gösteren başka bir delildir. Şayet –düşmanlarının tasvir ettiği gibi– hakir ve değersiz biri olsaydı ne Müslümanlar onu dinler ve ne de Mervân böyle bir harekete tahammül gösterirdi.

Herhalde Ebû Hureyre'yi Emevî taraftarlığı yapmakla itham eden kimseler, onu Ehl-i Beyt taraftarlığıyla itham etselerdi daha yerinde olurdu. Zira sahih Sünnet kitapları onun, Ehl-i Beyt'in faziletlerine dair Hz. Peygamberden rivayet ettiği hadislerle doludur.[169] Gerçekten de onlar, Ebû Hureyre'yi Emevîleri övücü mahiyette hadis uydurmakla itham edip, beri tarafta kendi görüşlerini pazarlamak amacıyla bu konudaki zayıf ve uydurma hadislerin peşine takılacaklarına onun Ehl-i Beyt taraftarlığı yaptığını öne sürselerdi daha yerinde olurdu. Ama ne acıdır ki öne sürdükleri hadislerin uydurma olduğu; ayrıca bunları uyduranların bir bir tespit edilip karara bağlandığı gerçeği apaçık bir şekilde ortadayken Abdu'l-Huseyn ve Ebû Reyye gibi kimseler bu eğri metotları sonucunda Ebû Hureyre hakkında böyle bir hükme varmışlardır.

Abdu'l-Huseyn'in, Ebû Hureyre ve Emevîler hakkındaki ifadelerinden bir diğeri de şöyledir: "Emevî oğulları iyilikleriyle Ebû Hureyre'yi köleleştirip yularını ellerine geçirmişlerdir. Ayrıca onun kulağını, gözünü ve kalbini bürümüşlerdir. Bilahare Emevîlerin siyasî propagandalarının bir sözcüsü olmuş ve onların keyiflerine göre hareket edip durmuştur. Kâh

---

168 "*el-Ikdu'l-Ferîd*" c. I, s. 42.

169 Sadece birkaç örnek rivayet için bkz: "*Müsnedu İmam Ahmed*" c. XIII, s. 129, Hadis: 7392, s. 195, Hadis: 7455; c. XIV, s. 69, Hadis: 7636, s. 260, Hadis: 7863. "*Fethu'l-Bârî*" c. VIII, s. 86 ve 95.

onların faziletleri hakkında hadisler peydahlamış, kâh Muâviye ve onun bâğî fırkasının istekleri doğrultusunda iki halifenin faziletlerine dair hadisler uydurmuştur."[170]

İşte Abdu'l-Huseyn, Ebû Hureyre'yi bu şekilde tasvir etmek istemiştir. Şüphesiz ki Ebû Hureyre'nin hayatı ve güzel ahlâkı bu iftiraları kendiliğinden çürütmektedir.

c. Ebû Hureyre Hz. Peygambere Atfen Hadis Uydurmuş mudur?

Abdu'l-Huseyn ve Ebû Reyye, Ebû Hureyre'yi Emevîleri razı etmek ve Hz. Ali taraftarlarını kızdırmak amacıyla Hz. Peygambere atfen yalan uydurmakla itham etmişlerdir.[171] Ebû Hureyre'nin bütün bu iftiralardan beri olduğu şüphe götürmez. Ancak onlar, zayıf ve de aslı astarı olmayan uydurma rivayetleri öne sürmüşlerdir. Örneğin Abdu'l-Huseyn'in belirttiği noktalardan biri şöyledir: "İmam Ebû Ca'fer el-İskâfî şöyle demiştir: 'Muâviye, Sahabe ve Tâbi'în'den birtakım kimseleri Ali hakkında, ona ta'n eden ve ondan uzak durulması gerektiğini belirten kötü haberler rivayet etmeye teşvik etmiştir. Buna karşılık da onlara, benzerine gıpta edilecek türden şeyler vermiştir. Onlar da kendisini razı edecek rivayetler uydurmuşlardır. Bunların arasında Ebû Hureyre, Amr b. el-Âs, Muğîre b. Şu'be, Tâbi'în'den ise Urve b. ez-Zübeyr vardır... ilh'."[172]

Ayrıca (delil olarak ele aldığı uydurma rivayetlerden birinde) şöyle demiştir: "Ebû Hureyre Âmu'l-Cemâ'a yılında Muâviye ile birlikte Irâk'a vardığı zaman Kûfe Mescidine gitmiş ve kendisini karşılayanların bir hayli fazla olduğunu görünce dizleri üzerine çöküp başına vurarak şöyle demiştir: 'Ey Irâk ehli! Sizler, benim Allah ve Resûlü adına yalan söyleyip de kendimi ateşte yakacağımı mı iddia ediyorsunuz? Allah'a yemin olsun ki, Resûlullah'ın şöyle dediğini duydum: 'Şüphesiz ki her Peygamberin bir Haram'ı/kutsalı vardır. Medine de benim Haram'ımdır. Her kim orada bir fitne çıkarırsa Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların laneti onun üzerine olsun.' Allah'a yemin ederim ki Ali burada fitne çıkarmıştır demiş ve bu

---

170 Abdu'l-Huseyn Şerefuddin "*Ebû Hureyre*" s. 14-15

171 Bkz: Abdu'l-Huseyn Şerefuddin "*Ebû Hureyre*" s. 35 vd. Ebû Reyye "*Edvâ Ala's-Sünneti'l-Muhammediyye*" s. 190 vd.

172 Bkz: Abdu'l-Huseyn Şerefuddin "*Ebû Hureyre*" s. 35 vd. Ebû Reyye "*Edvâ Ala's-Sünneti'l-Muhammediyye*" s. 190 vd.

sözü Muâviye'ye ulaşınca ona ikramda bulunmuş ve kendisine Medine valiliğini vermiştir."[173]

Bunlar Abdu'l-Huseyn'in, Ebû Hureyre'nin bir Emevî uşağı; ayrıca bir hadis uydurmacısı olduğu yönündeki görüşünü ispat için öne sürdüğü rivayetlerdir. Ancak bu rivayetler hem sened ve hem de metin itibariyle (uydurma ve) merduttur:

Sened itibariyle: *Şerhu Nehci'l-Belâğa* sahibi İbn Ebi'l-Hadîd bu rivayetleri şeyhi Muhammed b. Abdullah Ebî Ca'fer el-İskâfî'den (H. 240) aktarmıştır ki kendisi Mutezile'nin aşırı Şiî imamlarından biridir. Mutezile ile Ehl-i Hadis arasındaki düşmanlık ise Hicrî birinci asrn sonlarından beri süregelen yerleşik bir şeydir. Nitekim bu asırdan sonra söz konusu düşmanlık devamlı bir hal almıştır. Ebû Ca'fer'in tanıtım ve tezkiyesini, öğrencisi İbn Ebi'l-Hadîd'e bırakıyorum: "Şeyhimiz Ebû Ca'fer el-İskâfî Hz. Ali'nin velâyeti/halifeliğini kesin bir şekilde iddia edenlerden ve onu tercih/üstün tutma da aşırıya kaçanlardan biriydi. Her ne kadar Hz. Ali'nin üstünlüğünü dillendirme bizim bütün Bağdâtlı arkadaşlarımız arasında yaygın bir şey olsa da, Ebû Ca'fer bu konuda en sert sözlü olan, ayrıca buna en samimi bir şekilde inanandı."[174]

Bu sözler, bir öğrencinin kendi hocası hakkındaki tanıklığıdır. Artık buna, ne şüphe ve ne de yorum karışabilir. Hoca hevâ ehlindendir ve de hevâsına davetiye çıkartmaktadır. Ayrıca bu konuda –ona en yakın ve onu en iyi bilen kişinin şehadetiyle– mutaassıp birisidir. Eğer ondan önceki emsalleri Sahabeyi, değil hadis konusunda yalanlamak Kur'ân'ı nakil konusunda bile yalanlamışlarsa bunların Ebû Hureyre'yi yalanlamaları; ayrıca ona, bazı Sahabîlere ve Tâbi'în'e iftira atma cüretini gösterebilmeleri son derece doğaldır. Ancak onun rivayeti iki sebepten dolayı kabul edilemez:

---

173 Edvâ ale's-Sünne müellifi Ebû Reyye bu rivayetleri kitabının s. 190-191. sayfalarında aktardıktan sonra bu habere bir dipnot düşüp şöyle demiştir: "Bu söz, Ebû Hureyre'nin Hz. Peygamber adına yalan söylemekle meşhur olduğunu, hatta bunun dört bir tarafa yayıldığını göstermektedir. Çünkü bu sözü Irâk'ta sarfetmiştir ki bütün insanlar her yerde bu yalanı konuşup durmuşlardır." *Edvâ ale's-Sünne'den* Dipnot s. 190. Şu müellife bakınız ki üstadından aldıklarıyla yetinmemiş, ayrıca rivayetin sıhhatini dahi araştırmaya gerek duymamış ve fantastik çıkarsamalarıyla onu dahi geçmiştir. Ama onun Allah'ın huzurunda bir hesabının olacağı muhakkaktır.

174 "*Şerhu Nehci'l-Belâğa*" c. I, s. 467, Beyrut b. Ayrıca biyografisi için bkz: "*Lisânu'l-Mîzân*" c. V, s. 221.

Birincisi: el-İskâfî'nin iki sebepten dolayı güvenilmez/zayıf olması.

Birinci sebep: Mutezilî'dir ve Hadis ehline savaş açmıştır.

İkinci sebep: Aşırı mutaassıp bir Şiî'dir. Kendisinde iki özellik bir araya gelmiştir ki, bunlardan biri rivayetinin reddi için yeterlidir.

İkincisi: Bu rivayetler güvenilir hiçbir kaynakta sahih bir senedle geçmemektedir. Ayrıca el-İskâfî de bunların senedini zikretmemiştir. Bu ise söz konusu rivayetlerin uydurma veya en azından zayıf olduğunu gösterir ki, delil olarak kullanılmaz.

Metin itibariyle: Muâviyenin herhangi bir kimseyi müminlerin emiri Hz. Ali'ye ta'n etmeye teşvik ettiği hiçbir şekilde sabit olmadığı gibi Sahabîlerden herhangi bir kimsenin böyle bir şeye yeltendiği veya hadis uydurma karşılığında ücret aldığı gibi bir şey de sabit olmamıştır. Sahabîlerin hepsi böyle bir cendereye düşmekten fersah fersah uzaktırlar. Söz konusu edilen kimseler sıradan kimseler değil bizzat Hz. Peygamberin Sahabesidir. Ayrıca O'nun yalan konusundaki tehdidini dinleyenlerin ta kendileridir. Bu tür uydurma rivayetlerin tamamı hevâ ehlinden aktarılmış olup, kendi hevâlarına davetiye çıkaran ve kendi mezhebinin mutaassıbı kimseler yoluyla gelmiştir. Hakikati tersyüz ettikleri gibi Hz. Peygamberle Sohbetin hürmetini de ayaklar altına almış ve en seçkin Sahabîlere dil uzatmışlardır. Bilahare kimisini fısk ve dalâletle itham etmiş, kimisini de küfürle yaftalamışlardır. Ayrıca Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osmân ve diğer bazı Sahabîlere de olmadık iftiralar atmışlardır.[175]

Hadis âlimleri, söz konusu rivayetleri uyduran yalancıları bir bir tespit etmişlerdir. Birçok fırkanın Hadis ehline düşmanlık etmeleri de bu yüzdendir. Ümmetin onlara olan güvenini zedelemek için kendilerini takibe almış ve haklarında yalan yanlış şeyler uydurup durmuşlardır. Mutezile, Rafızîler ve bazı Şia fırkalarının yaptığı gibi ki, bu konuda bilgi edinmek isteyen kimseler Ebu'l-Kâsım el-Belhî'nin *Kabûlu'l-Ahbâr* adlı kitabına başvurabilirler.

Ancak Allah (c.c) bu fırkaların yaptıklarını açığa çıkarmayı ve bunların ardına gizlenenlerin yüzündeki perdeyi kaldırmayı murat etmiştir. Bu konuda Allah'ın askerleri hiç şüphesiz Hadis ehli olmuş ve söz konusu kimselerin gerçek yüzlerini ortaya çıkarmışlardır. Herhangi bir Sahabeye

---

175 Bkz: "*el-Avâsım Mine'l-Kavâsım*" s. 182-183.

ta'n edici veya akidevî bir meseleye şüphe karıştırıcı ya da hanif dinin temel öğretilerine aykırı hiçbir rivayet yahut haber yoktur ki bu ilmin dâhi âlimleri, onu uyduranı ve illetini açığa çıkarmış olmasınlar.

Onların bu iddiaları, doğru ve makbûl bir delille ispat edilmedikçe merduttur. Muâviye hakkında, müminlerin emiri Hz. Ali'ye ta'n etmeleri üzere Sahabîleri yalan, uydurma ve iftira yollu hadisler peydahlamaya teşvik ettiği gibi bir şeyi nasıl tasavvur edebiliriz?! İbn Abbâs, Muâviye'nin faziletli, fıkıh/anlayış ve akıl sahibi bir insan olduğuna dair şehadette bulunmuştur. Bunu Buhârî Sahîh'inde zikretmiştir.[176] Şimdi onlar bu ümmetin âlimi ve bilgesini yalan(cılık)la veya Muâviye taraftarlığı yapmakla itham edebilirler mi?[177] Bu mümkün değildir. Ayrıca Kur'ân'ın Tercümanı (İbn Abbâs'ın) şehadeti de doğrudur. Bununla Abdu'l-Huseyn'in ithamını reddederiz.

el-İskâfî, ismlerini zikretmiş olduğu Sahabîlere açık bir şekilde iftira etmiştir. İbnul-Arabî *el-Avâsım Mine'l-Kavâsım* adlı eserinde söz konusu Sahabîlerin yaptıklarına; ayrıca mertebe ve takvâlarına dair birtakım açıklamalar getirmiştir. Aynı şekilde biyografi kitaplarında, söz konusu kimselerin hayatları uzun uzadıya açıklanmıştır. Önemli diğer bir husus ise hevâ ehli kimselerin rivayetlerinin -özellikle de Emevîlerle alakalı olanların-İslâm'ın tarih kitaplarına sızmış olmasıdır. Çünkü tarih kitapları Emevîlerden sonra yazılmış ve onların tarihini kısmen de olsa çarpıtmıştır.[178] Buna rağmen tarih, olayları isnadlarıyla birlikte yazan ve bu konuda hakkı bâtıldan ayıran güvenilir ve doğru tarihçilerini yitirmemiştir. Dolayısıyla bir/her kitapta geçen her haber 'kabul edilir ve delil olarak kullanılır' diye bir şey söz konusu olamaz. Aksine bunun ilmî bir şekilde –Muhaddislerin hassas metotlarında olduğu gibi– hem sened ve hem de metin itibariyle araştırılması gerekir.

Yukarıda geçen bu rivayetin doğruluğunun başka bir şekilde de imkânsız olduğunu düşünüyoruz. Şöyle ki (ismi zikredilen) Urve b. ez-Zübeyr H. 22 yılında doğmuş olup Hz. Osmân dönemindeki fitne olaylarında henüz 13 yaşındadır. Müminlerin emiri Hz. Ali şehit edildiği za-

---

176 Bkz: "*Fethu'l-Bârî*" c. VIII, s. 104-105.

177 Bkz: "*Edvâ Ala't-Târîh*" s. 191 vd. Üstat Muhibbuddin el-Hatîb'in, Muâviye hakkında okunmaya değer son derece güzel açıklamaları vardır.

178 Bkz: "*el-Avâsım Mine'l-Kavâsım*" s. 177.

man ise yaşı 18'dir. Bu durumda Muâviye gibi bir lider nasıl olur da daha yeni gençliğine ermiş ve ilmin eşiğinde olup, henüz şöhretine ulaşmamış Urve gibi birini Hz. Ali'ye ta'n eden hadisler uydurmaya teşvik eder? Muâviye'nin –eğer bu haber doğruysa– Sahabe ve Tâbi'în'in büyükleri arasında Urve'den daha meşhur ve daha bilgili bir kimseyi böyle bir şey için kışkırtması daha uygun olmaz mıydı? Biri kalkıp, 'Muâviye onu, dördüncü raşit halifenin şehadetinden sonra, yani kendi hilafeti döneminde kullanmıştır' dese bile bunun cevabı bedihîdir. Zira Müslümanlar, Hz. Hasan'ın halife olarak Muâviye'ye biat ettiği H. 40 Âmu'l-Cemâ'a yılında bir araya gelmişler ve hilafet tartışmaları son bulmuştur. Böylelikle Emevîlerin (bahsi geçen şekilde) reklâmını yapmayı gerektirecek herhangi bir ihtiyaç da kalmamıştır. Çünkü bu merhaleden sonra yöneticiler de onlardır, sulta da onların elindedir.

Müellifin iddia ettiği şekilde Urve'nin bu işi yaptığını –farz-ı muhal– kabul etsek bile, böyle bir durumda Hz. Peygamberin Sahabîleri olan ümmet âlimleri –hem de aralarında cesur, kahraman, güçlü ve otorite kimseler bulunduğu halde– onun karşısında sessiz kalabilirler mi? İslâm ümmeti o asırda, son derece duyarlı bir duruş sergilemiş ve ümmetin çocukları bu asrın bütün olaylarını yaşamakla birlikte bunları tecrübe edinmişlerdir. Ayrıca bu olayların en ince detayları bile onların gözünden kaçmamıştır. Müslümanlar, Hz. Peygamberin Sahabîleri olan komutanlarının kim olduğunu da çok iyi takdir etmişlerdir. Dolayısıyla -Abdu'l-Huseyn'in iddia ettiği gibi- bazı Sahabe ve Tâbi'în'in halifenin rızasını kazanmak veya onun eğilim ve kaprislerini doyurmak için hakikatleri tersyüz etmeleri hiç de kolay bir şey değildir. Böyle bir rivayetin sıhhatini ispat etmeye çalışan kimse ümmetin bütününü hedef almıştır. Ayrıca da bu olayları yaşayan kimseleri, yalan söylentiler ve uydurma haberlerle hakikat gözlerinin hemencecik köreldiği türden ahmaklar ve gafiller yerine koymak niyetindedir. Ancak gerçekler bunun tersini ispat etmekte, söz konusu rivayetin de yalan ve uydurma olduğunu göstermektedir.

Yine el-İskâfî'nin rivayetlerinden olan ikinci haber –Ebû Hureyre'nin Irâk'a gelişi– râvîsi zayıf olduğundan dolayı bizce merduttur. Doğru olduğunu kabul etsek bile bunda Ebû Hureyre'ye zarar getirecek bir şey yoktur. Çünkü o, bazı Emevî düşmanlarının onun hakkında uydurdukları haberlere karşı kendini müdafaa etmektedir. Ayrıca Ebû Hureyre'den rivayet

olunan hadisde, İmam Ali'yi kötülemek için uydurulan[179] ve Ebû Hureyre'nin bunun karşılığında Muâviye veya başkasından ücret aldığı gibi bir ekleme/ziyade de yoktur.

d. Hadislerinin Çokluğu Meselesi

Mutezile'den Nazzâm, Ebû Hureyre'yi çokça hadis rivayet ettiği için hedef almış ve Bişr el-Merîsi, Ebu'l-Kâsım el-Belhî gibi erken dönem bazı Mutezililer de bu konuda onun yolunu takip etmişlerdir.[180] İbn Kuteybe '*Te'vîlu Muhtelifi'l-Hadîs*' adlı kitabında Nazzâm'ın iddialarına karşı reddiyeler sunmuştur. Aynı şekilde bu şüphenin, son dönem bazı kimselerin zihninde yankı bulduğunu gördüm. Bunların başında Abdu'l-Huseyn gelir ki, '*Ebû Hureyre*' adlı kitabının birçok sayfasını adeta iftiralarla karalamıştır.[181] Ebû Hureyre'nin rivayetlerini çok görüp/göstermeye, bunlara şüphe karıştırmaya gayret etmiştir. Aynı zamanda okuyucuyu, Ebû Hureyre'nin rivayetlerinin devlet işleri ve idaresiyle uğraşan diğer Sahabîlerin rivayetlerinden çok fazla olduğu noktasında yanıltmaya çalışmıştır. Bu şüphenin aynısını Mahmud Ebû Reyye '*Edvâ ale's-Sünneti'l-Muhammediyye*' adlı kitabında alevlendirmiştir.[182] Hepsi de, bazen zayıf ve uydurma rivayetleri delil olarak kullanmış ve bazen de bâtıl ve ölçüsüz yorumlara başvurmuştur. Emelleri bazı oryantalistlerin emelleriyle de örtüşür ki bunlardan biri Ebû Hureyre'nin rivayetlerini çok gören Goldziher'dir.[183]

Geçmişte ve günümüzde hakikatin sancaktarlığını yapan bazı âlimler bu kimselerin gerçek niyetlerini ortaya çıkarmış ve hakkı bâtıldan ayırmışlardır.[184]

---

179 Bkz: "*Sahîhu Müslim*" c. II, s. 999, Hadis: 429.

180 Bkz: Ebû Kâsım el-Belhî "*Kabûlu'l-Ahbâr ve-Ma'rifetu'r-Ruvvât*"

181 Bkz: Abdu'l-Huseyn Şerefuddin "*Ebû Hureyre*" s. 45 vd.

182 Bkz: Ebû Reyye "*Edvâ Ala's-Sünneti'l-Muhammediyye*" s. 162 vd.

183 Bkz: "Dâiretu'l-Me'ârifi'l-İslâmiyye" Hadis maddesi.

184 Geçmişte bunlara karşı duran âlimlerden biri "*Te'vîlu Muhtelifi'l-Hadîs*" adlı kitabıyla İbn Kuteybe, "*Reddu'd-Dârimî Ala-Bişri'l-Merîsî*" adlı kitabıyla da İmam ed-Dârimî'dir. Ayrıca "*Fethu'l-Bârî*" vb. gibi birçok Sahîh Sünnet kitapları ve şerhlerinde de bunlara karşı birçok reddiye bulunmaktadır. Çağımız âlimlerinden Dr. Mustafa es-Sıbâ'î "*es-Sünnetu ve-Mekânetuha fi't-Teşrî'il-İslâmî*" kitabıyla oryantalistlere ve Ebû Reyye'ye cevaplar vermiştir. Muhammed Abdurrezzâk Hamza "*Zulumâtu Ebî Reyye*", Abdurrahmân el-Muallimî el-Yemânî "*el-Envâru'l-Kâşife lima fî-Kitâbi Edvâ Ala's-Sünne Mine'z-Zelel ve't-Ta'lîl ve'l-Mucâzefe*" kitap Ebû Reyye'ye reddiye mahiyetindedir.

İddialarının özeti: Ebû Hureyre'nin geç Müslüman olduğu ve Hz. Peygamberden 5374 adet hadis rivayet ettiği, bunun ise ondan daha önce Müslüman olan dört halife ve sair Sahabenin rivayet ettiği hadislerden çok fazla olduğudur ki, Abdu'l-Huseyn bu konuda şöyle demektedir: "Akıl fikir sahibi birisi öncelikle Ebû Hureyre'ye, geç Müslüman oluşuna, ümmiliğine ve konumunun yetersizliğine vb. gibi onun az hadis rivayet etmesini gerektiren durumlarına baksın. Daha sonra da dört halifeye, erken Müslüman oluşlarına, ehliyetlerine, hükümlerin teşri'ine şahitlik etmelerine; ayrıca yirmi üç yılı bizzat Hz. Peygamberin hizmeti, geriye kalan yirmi dokuz yılı ise O'ndan sonra ümmetin idaresi ve diğer milletlere karşı duruşlarıyla geçen elli iki yıla ve bu süreç içinde İslâm için katlandıkları çilelere baksın. Hal böyleyken tek başına Ebû Hureyre'den aktarılan rivayetlerin onların hepsinden aktarılanlardan kat kat fazla olması nasıl mümkün olabilir? Bize fetvâ verin ey akıl sahipleri! Ebû Hureyre Hz. Âişe gibi de değildir ki Hz. Peygamber onunla, Ebû Hureyre'nin Müslüman oluşundan on yıl kadar önce evlenmiştir. Dolayısıyla on dört yıl boyunca vahyin menzilinde, Cebrâîl ve Mîkâîl'in durağında kalmış ve Ebû Hureyre'nin vefatından kısa bir süre önce vefat etmiştir." Akabinde onları, akıl ve idrak/zekâ bakımından karşılaştırmış ve şöyle demiştir: "Hz. Âişe hadis(ler)ini yaymak zorunda kalmış ve davetçilerini şehirlere göndermiş; ayrıca o muhteşem ordusunu Basra'ya doğru sürmüştür. Buna rağmen ondan rivayet edilen hadislerin tamamı ancak on veya yüz veya bin müsned (senedi Hz. Peygambere varan muttasıl hadisler) kadardır. Onun bütün rivayetleri, Ebû Hureyre'nin rivayet ettiği hadislerin yarısından daha azdır." Bütün bunların yanısıra Ebû Hureyre'nin: "Resûlullah (s.a.s.)'in Ashabı arasında benden daha çok hadis sahibi hiç kimse yok idi. Abdullah b. Amr hariç zira o, hadisleri yazıyor, ben ise yazmıyordum." sözünün, Ebû Hureyre'nin hadislerinin çokluğuyla çeliştiğini düşünmektedir. Ayrıca bunun, İbn Amr'ın hadislerinin ondan çok olduğu hususunda Ebû Hureyre'nin açık bir itirafı olduğu görüşündedir. Abdullah b. Amr'ın müsnedi ise 700 hadise ulaşmıştır, demektedir.

Ayrıca âlimlerin, Ebû Hureyre'nin konumunu tartıştıkları ve onun için bir çıkış yolu bulamadıklarını iddia etmektedir. Bu konuda İbn Hacer el-Kastallânî ve Şeyh Zekeriyya el-Ensârî'nin bazı açıklamalarından (ta'lil)

başka bir şey yoktur. Onlar da Abdullah b. Amr'ın Mısır'ı, Ebû Hureyre'nin ise Müslümanların durağı olan Medine'yi yurt edinmesine değinmişlerdir. Buna rağmen o, Ebû Hureyre'nin sözünün açık olduğunu, Kastalânî ve Ensârî'nin tevil ve mazeretlerini boşa çıkardığını düşünmektedir.

Bununla yetinmeyip Ebû Hureyre'nin Medine'de, Abdullah b. Amr'ın ise Mısır'daki konumunu karşılaştırmaya girişmiş, bilahare Ebû Hureyre tarafını kötülemeye ve onu Medine'ye gelenlerin gözünde şüphelilerden biriymiş gibi lanse etmeye çalışmıştır ki şöyle demektedir: "Çok defalar onun, Hz. Peygamberden fazla hadis rivayet etmesine içerlemişler ve: 'Ebû Hureyre hadis rivayetini fazlalaştırıyor. Neden Muhacir ve Ensâr da onun kadar hadis rivayet etmiyorlar?' demişlerdir. Abdu'l-Huseyn, Ebû Hureyre ve fazla hadis rivayetine dair bu soruşturmasını şu sözleriyle noktalamaktadır: "Gerçekte Ebû Hureyre, Hz. Peygamberden sonraki ve henüz bu denli fahiş bir ifrata kaçmadığı ilk dönemlerinde Abdullah b. Amr için bu itirafta bulunmuştur. Şüphesiz Ebû Hureyre, kendilerinden korktuğu Ebû Bekir, Ömer, Ali ve sair büyük Sahabîlerin kalmadığı Muâviye döneminde bu denli bir aşırılığa kaçmış ve bunu akıl almaz boyutlara vardırmıştır."[185]

Yazarın, Ebû Hureyre'nin rivayetlerinin çokluğunu garipsemesi ve bu fırtınayı yirminci yüzyılda koparması hayrete şayandır. Acaba yazar, Ebû Hureyre'nin 5374 hadisi alan hâfızasının güçlülüğünü mü garipsemektedir? Yoksa bu kadar hadisi, Resûlullah'dan (s.a.s.) üç/dört yıl gibi bir süre zarfında almış olmasını mı?

Eğer müellif, Ebû Hureyre'nin hâfızasının güçlülüğünü garipsiyorsa, hiç şüphesiz bu durum şaşkınlığı ve birine ta'n etmeyi gerektirecek bir husus değildir. Zira Araplardan birçok kimse Ebû Hureyre'nin ezberlemiş olduğunun çok çok fazlasını ezberlemiştir. Sahabîlerin birçoğu Kur'ân-ı Kerim, Hadis-i Şerifler ve haddi hesabı olmayan şiirleri ezberlemişlerdir. Acaba müellif onlar hakkında ne diyor? Acaba Arapların nesepçisi (nessâb) Hz. Ebû Bekir'in veya Arap şiirleri hafızı Hz. Âişe'nin hâfızası hakkında ne düşünüyor? Acaba müellif dostumuz, Arap dili/lehçeleri, tarihi, şiiri ve nesepleri konusunda insanların en bilgini olan Hammâd er-Râviye hakkında ne diyor? Acaba Hammâd'ın alfabedeki her harf karşılığında -birkaç kısa şiir hariç- yüz uzun kaside rivayet ettiğini ve bunların

[185] Bkz: Abdu'l-Huseyn Şerefuddin "*Ebû Hureyre*" s. 55 vd.

İslâmî değil de sadece cahiliye şiirlerinden oluştuğunu bilse onun hakkında ne derdi? Acaba ümmetin bilgesi Abdullah b. Abbâs'ın; ayrıca İmam ez-Zührî, Şa'bî, Katâde b. Di'âme es-Sedûsî gibi kimselerin hıfzı hakkında ne düşünüyor? Hiç şüphesiz Ebû Hureyre'nin hıfzı/hâfızası, görülmemiş veya garipsenecek türden bir hâfıza değildir. Ayrıca Ebû Hureyre'den naklolunan söz konusu 5374 hadisin rivayet yollarının hepsi kabule şayan bulunmuştur, diye bir şey de yoktur. Binaenaleyh Ebû Hureyre, hıfzı ve rivayet ettiği hadislerin fazlalığı cihetiyle itham edilemez.

Eğer müellif Ebû Hureyre'nin Hz. Peygamberden bu kadar çok hadisi, üç/dört yıl gibi bir süre zarfında elde etmiş olmasını garipsiyorsa, hiç şüphesiz Ebû Hureyre'nin Hz. Peygamberle dostluk ettiği bu yılların son derece kritik ve bir o kadar da önemli yıllar olduğunu gözden kaçırıyor demektir. Bu yıllarda fevkalâde önemli sosyal, siyasî ve teşri'î olaylar vuku bulmuştur. Gerçekte Hz. Peygamber bu yıllarda, Kureyş'in de kendisiyle mütareke yapmasıyla birlikte sadece davet ve atamalar üzerinde odaklanmıştır. Hicrî yedinci yıl ve sonrasında Hz. Peygamberin elçileri dört bir yana yayılmış; ayrıca Arap yarımadası kabileleri akın akın Hz. Peygambere gelmeye başlamışlardır. İşte Ebû Hureyre bu süreç iärisinde cereyan eden bütün olaylarda Hz. Peygambere eşlik etmiş, bunları kendi gözleriyle görmüş, kendi kulaklarıyla işitmiş ve kalbiyle de özümsemiştir.

Ayrıca rivayet ettiği bütün hadisleri bizzat Hz. Peygamberden rivayet etmiş de değildir. Aksine Sahabîlerden de hadis rivayet etmiştir ki bazı Sahabîlerin diğer bazı Sahabîlerden rivayetleri meşhur olduğu kadar makbûldür ve eleştirilemeyecek bir şeydir. Bunu bildiğimiz an, *Ebû Hureyre* adlı kitabın müellifi ve benzerlerinin söz konusu abartılı şaşkınlıklarına mahal kalmaz.

Fâhiş hatâlardan biri de Raşit Halifelerle Ebû Hureyre'nin hıfz ve çok rivayet bağlamında karşılaştırılmalarıdır. Birçok sebepten ötürü ki, en önemlilerini şöylece sıralayabiliriz:

1. Dört Raşit Halifenin İslâm'a erken girişleri ve Hz. Peygamberle sohbetleri bakımından Ebû Hureyre'yi geçtikleri; Ebû Hureyre'den rivayet edildiği kadar onlardan hadis rivayet edilmediği doğrudur. Ancak onlar devlet idaresi, hükümet, siyaset vb. işlerle meşgul olmuşlar; ayrıca denetimleri altındaki bölgelere hâfız/kurrâ, hâkim/kadı ve âlimler atamış ve

taşıdıkları emaneti edâ etmişlerdir. Onlar, ümmetin yönlendirilmesi yolunda emanetlerini edâ ettikleri gibi Ebû Hureyre de kendi emanetini edâ etmiştir. Fetihlerle meşgul olan Hâlid b. el-Velîd'i Hz. Peygamberden az hadis rivayet etti diye kınayamadığımız gibi ilimle meşgul olan Ebû Hureyre'yi de çok hadis rivayet etti diye kınayamayız. Bir kimse, fetih sancağını doğuya veya batıya taşımadıkları için Osmân b. Affân veya Abdullah b. Abbâs'ı kınayabilir mi? Kesinlikle hayır! Hülasa, herkes yaratılışına uygun olana yatkındır (ve o yönüyle öne çıkmıştır.)

2. Ebû Hureyre'nin kendini ilme ve eğitime adaması, siyasetten uzak durması ve uzun ömründen dolayı insanların (karşı karşıya kaldıkları meselelerde) ona ihtiyaç duyması gibi sebepler; Ebû Hureyre ile kendisinden önceki diğer Sahabîler veya dört halife arasında (çok rivayet konusunda) bir karşılaştırma/dengeleme yapılmasını fasit kılar. Aksine bu nevi bir karşılaştırma büyük bir hatadır.

Bundan öte Abdu'l-Huseyn Şerefuddin ve Ebû Reyye, Ebû Hureyre'ye, konumu, nesebi ve ümmiliği dolayımında ta'n etmektedirler. Bu durumların, rivayetin azlığı veya çokluğu üzerinde bir etkisi (veya bunlarla bir ilintisi) olabilir mi? Hiç kimse böyle bir şeyi dillendirmemiştir.

Ebû Hureyre'yi dört halifeyle karşılaştırmalarına dair reddiyemiz, Hz. Âişe'yle karşılaştırılması konusunda da geçerlidir. İlaveten, Hz. Âişe evinde insanlara fetvâ vermiştir. Ebû Hureyre ise Mescid-i Nebevî'de kendisine bir halka oluşturmuş ve insanlarla -bir erkek olması hasebiyle- Hz. Âişe'den daha çok içli dışlı olmuştur. Diğer bir nokta ise Hz. Âişe'nin çalışmasının (genelde) kadınlara yönelik olması ve her insanın onun yanına varmasının imkânsızlığıdır. Buna rağmen *Ebû Hureyre* kitabının müellifi Hz. Âişe'ye de dil uzatmaktan geri durmamış ve onun da çok hadis rivayet ettiğini öne sürmüştür. Bu konuda da kendi kendisiyle çelişkiye düşmektedir.

Ebû Hureyre'nin rivayetlerini, Hz. Âişe, Ümmü Seleme ve diğer Müminlerin anneleri; ayrıca Hasan ve Hüseyin, valideleri Fâtıma ve dört halifenin rivayetlerinden fazla görmesi meselesine gelince; bu konudaki reddiyemizi daha önce arzetmiştik. İlaveten şunu belirtmek istiyorum ki Ümmü Seleme, Hz. Âişe derecesinde insanların başvurduğu bir kimse olmamıştır. Hasan ve Hüseyin ise Sahabîlerin küçüklerinden olup siyasî işlerle meşgul olmuşlardır. Rivayetlerinin az olması ise son derece doğaldır. Aynı şey valideleri, iki cihan kadınlarının seyyidesi Hz. Fâtıma için de geçer-

lidir. Çünkü Hz. Peygamberin vefatından sonra sadece altı ay gibi kısa bir süre yaşamıştır.

Mesele, müellifin iddia ettiği gibi akıl sahiplerinin düşünmesini gerektirecek derecede kritik bir mesele değildir! Yoksa akıl sahiplerinden kastı Nazzâm ve Câhız mıdır?

Hiç şüphesiz hevâ ve önyargıdan arındırılmış bir bakış, Ebû Hureyre'den aktarılan hadis sayısının, ne hayret ve ne de şaşkınlık uyandıracak bir rakam olmadığını anlar. Hevâ ehli ve sünnet düşmanı kimselerin kopardıkları bu denli suni bir fırtınaya da gerek kalmaz. Ebû Hureyre'nin Hz. Peygamberden –ister bizzat kendisinden işitmiş olsun isterse Sahabeden– rivayet ettiği hadisler hakkında, sohbetinin kısalığından dolayı kesinlikle şüphe edilemez. Bilakis Ebû Hureyre'nin sohbet süresi bundan çok daha fazlasını kaldırır. Çünkü söz konusu sohbet yılları Hz. Peygamber döneminde İslâm devletinin davet ve hareket, eğitim ve yönetim açısından yaşadığı en büyük yıllardır.

İki kap (vi'âeyn)[186] hadisini eleştirmeleri, bundan dolayı Ebû Hureyre'yi alaya almaları ve 'yaymamış olduğu ikinci kabındaki ilim acep ne ola?' şeklinde istihza edip bu ilmi soruşturmaları gibi meselelerin tümünü âlimler etraflı bir şekilde ele almışlar ve Ebû Hureyre'nin yaymadığı söz konusu ilmin; ahkam ve âdap veya dinin üzerine bina edildiği asıllardan bir asıl ile alakalı olmadığını, kıyamet alametleri ve ümmetin başına gelecek birtakım fitnelerle alakalı olduğunu açıklamışlardır.[187] Buna, Ebû Hureyre'nin şu rivayeti de işaret etmektedir: "Eğer içimdeki her şeyi sizlere anlatacak olsam, hiç şüphesiz beni mezbeleliğe atardınız." Hasan –Ebû Hureyre'den haberi aktaran râvî– şöyle demiştir: "Doğru söyledi. Vallahi eğer o, bizlere, Allah'ın evi yıkılacak veya yakılacak diye haber vermiş olsaydı insanlar onu doğrulamazlardı."[188] Abdu'l-Huseyn de bu hadisin bir bölümünü zikretmiş ancak Ebû Hureyre'nin kastına açıklama getiren râvînin (yukarıdaki) açıklamasına yer vermemiştir.[189]

---

186 "Resûlullah (s.a.s.)'den iki kap dolusu ilim ezberledim. Bunlardan birini aranızda yaydım. Diğerine gelince, eğer bunu aranızda yayacak olsam şu gırtlağım kesilirdi."

187 Bu rivayetlerin tafsilatı için "Ebû Hureyre Râviyetu'l-İslâm" adlı kitabımızın ikinci faslına bakınız. Ayrıca bkz: "*Fethu'l-Bârî*" c. I, s. 227. "*er-Reddu Ala'l-Mantıkıyyîn*" s. 445-446.

188 İbn Sa'd "et-Tabakât" c. IV, b.2, s. 57; c. II, b.2, s. 199.

189 Bkz: Abdu'l-Huseyn Şerefuddin "*Ebû Hureyre*" s. 50-52.

Bu sözüyle Ebû Hureyre aykırı bir konuma ve garipsenecek bir duruma düşmüş değildir. Hz. Peygamberin, birtakım şeyleri bazı Sahabîlerinin haricinde diğer bazılarına mahsus kıldığı bilinen bir şeydir. Örneğin Resûlullah (s.a.s.) Mu'âz b. Cebel'e şöyle demiştir: "*Kalben tasdik ederek Allah'tan başka ilah(ın) olmadığına ve Muhammed (s.a.s.)'in O'nun Resûlü olduğuna şehadet eden hiç kimse yoktur ki Allah onu ateşe haram kılmış olmasın.*" Bunun üzerine Mu'âz: "Ey Allah'ın Resûlü, bunu insanlara haber vereyim de sevinsinler mi?" deyince Hz. Peygamber: "*Haber verdiğin takdirde (buna bel bağlayıp amellerinde) gevşeklik gösterirler*" buyurmuştur.[190] Mu'âz bu hadisi, ölümü öncesi, ilmi gizlemiş olabileceği korkusuyla ve adeta bir itiraf mahiyetinde haber vermiştir. Mu'âz ne Hz. Peygamberin veliahdı ve ne de kendisinden sonraki halifesidir. Mesele ne veliahtlığı ve ne de vesayeti gerektirecek bir durum da değildir. Öyleyse müellif, neden bu tür bir şeyi Ebû Hureyre'ye karşı inkâr ediyor da, başkalarına karşı inkâr etmiyor? Ayrıca Ebû Hureyre'yi bu kadar çok kötüleyen ve ona sövgüler dizip duran sözümona güvenilir müellif bilsin ki Ebû Hureyre'nin, söz konusu kaptaki ilmi yaymamasının sebebi sadece insanların ona, zayıflığı veya güçsüzlüğünden dolayı kulak asmayacakları ve onu bir mezbeleliğe atacakları korkusu değildir. Aksine Ebû Hureyre, insanlara akılları mucibince; ayrıca anlayabilecekleri ve bildikleri şeylerle konuşmayı dilemiştir. Müminlerin emiri Hz. Ali de bunu tavsiye etmiştir.[191]

Ebû Hureyre'nin: "Ebû Hureyre ne yazar ve ne de gizler" sözüne gelince; bu, iki kap (vi'âeyn) hadisi ile çelişmemektedir. Çünkü Ebû Hureyre zarurî olan ilmi gizlememiştir, gizlediği de bu ilmin kapsamında değildir. Bilakis gizledikleri, dinin ne asıl ve ne de furuatına taalluk etmeyen birtakım fitneler, savaşlar ve ümmetin başına gelecek bazı olaylarla ilgili haberlerdir. Bu çeşit ilmin gizlenmesi ise daha evladır. Doğru olan da yayılmamasıdır.

Ebû Hureyre'ye yönelik, fazla hadis rivayeti konusundaki suçlamalarını temellendirmek amacıyla öne sürdükleri deliller ve bu konuda temel aldıkları Ebû Hureyre'nin: "Resûlullah (s.a.s.)'in Ashabı arasında benden daha çok hadis sahibi hiç kimse yok idi. Abdullah b. Amr hariç zira o hadis-

---

190 "*Fethu'l-Bârî*" c. I, s. 236.

191 Bkz: "*Fethu'l-Bârî*" c. I, s. 235.

leri yazıyor, ben ise yazmıyordum"[192] sözü ve Abdullah b. Amr'ın hadislerinin yedi yüz hadisi geçmediği, dolayısıyla bunun, Ebû Hureyre'nin kendi diliyle Hz. Peygamber adına hadisler uydurduğuna dair bir nevi itiraf ve onay olduğu yönlü çıkarsamaları bâtıl bir tasavvur üzerine bina edilmiş yersiz bir delillendirmedir. Ayrıca sözü, aslına aykırı bir şekilde algılamaktır.

Ebû Hureyre'nin bu sözü, Abdullah b. Amr'ın Ebû Hureyre'den daha fazla hadis kaydettiğine işaret etmektedir. Çünkü o hadisleri yazmış Ebû Hureyre ise yazmamıştır. Bir başka ihtimal ise Ebû Hureyre'nin bu sözü, daha Hz. Peygamber hayattayken ve ona hıfz konusunda dua etmeden önce veya daha sonraları sahip olduğu bu denli bir hadis külliyatına sahip olmadan önce söylemiş olabileceğidir. Bu ihtimali bir kenara bırakacak olsak dahi bütün mesele, Abdullah b. Amr'ın Resûlullah (s.a.s.)'den Ebû Hureyre'ye nisbeten daha fazla hadis aldığıdır. Ancak bazı sebeplerden dolayı bu hadisleri yayma imkânı bulamamıştır ki en önemlileri şunlardır diyebiliriz:

1. Abdullah b. Amr eğitimden çok ibadetle meşgul olmuş ve bundan dolayı -her ne kadar hadis zabtı/bilgisi az olmasa da- hadis rivayeti az olmuştur.

2. Abdullah'ın fetihlerden sonra kendisine durak edindiği şehirler Mısır ve Tâif olmuştur. Ebû Hureyre ise Medine'de kalmış ve vefatı anına kadar burada fetvâlar verip, hadis rivayet etmiştir. İlim talebeleri ise, diğer İslâm beldelerinden çok Hz. Peygamberin hicret yurdu ve İslâm'ın başkenti olan Medine'ye teveccüh etmişlerdir.

Bunlara ek olarak belirtmek istediğim diğer bir husus ise Hz. Peygamberin Ebû Hureyre'ye has kıldığı duasıdır. Nitekim kendisinden duyduğu herhangi bir şeyi unutmaması için ona duada bulunmuştur.

Muhtemelen Abdullah b. Amr'dan rivayetlerin azalmasının bir sebebi de onun Şâm'da ele geçirdiği Ehl-i Kitaba ait iki deve yükü kadar kitaptır ki, bunları mütalaa etmiş ve aynı zamanda bunlardan rivayetler aktarmıştır. Bundan dolayı da Tâbi'în imamlarından birçok kimse ondan hadis rivayet etmekten sakınmışlardır.[193]

---

192 "*Fethu'l-Bârî*" c. I, s. 217.

193 Bkz: "*Fethu'l-Bârî*" c. I, s. 217.

Bütün bunların yanısıra Abdullah b. Amr, Muâviye ve oğlu Yezîd ile iyi ilişkiler içinde olmamıştır. Bu da onu (kısmen de olsa) hadis ve hadis eğitimi için uygun bir ortamdan mahrum etmiştir.[194]

Bütün bu etkenler birbirine eklenip Abdullah b. Amr'ın rivayetlerinin Ebû Hureyre'nin rivayetlerinden daha az olmasına sebebiyet vermiştir. Bunun herhangi bir kuşku uyandırması veya –Abdullah b. Amr'ın hadislerinin onunkinden çok olduğunu açık bir şekilde ifadesine rağmen– Ebû Hureyre'nin çok rivayetine herhangi bir şüphe karıştırmasına gerekçe kılınması söz konusu edilemez.

e. Sahabe Ebû Hureyre'yi Yalanlamış ve Hadislerini Reddetmiş midir?

İbrahim b. Seyyâr en-Nazzâm, Ebû Hureyre için: "Hz. Ömer, Hz. Osmân, Hz. Ali ve Hz. Âişe onu yalanlamışlardır" demiştir.[195]

Bişr el-Merîsî ise Ömer b. Hattâb'a atfen onun: "Hadis rivayet eden(muhaddis)lerin en yalancısı Ebû Hureyre'dir" dediğini nakleder.[196]

Ahmed Emin de: "Birçok Sahabe, Ebû Hureyre'yi Hz. Peygamberden çok hadis rivayet ettiği için birçok defalar eleştirmiş ve onun hakkında serzenişte/şikâyette bulunmuşlardır. Müslim'in *Sahîh*inde rivayet ettiği Ebû Hureyre'nin: 'Sizler, Ebû Hureyre'nin Resûlullah (s.a.s.)'den hadis rivayetini fazlalaştırdığını iddia ediyorsunuz...' diğer bir rivayette ise: 'Ebû Hureyre rivayeti fazlaştırdı... diyorlar' gibi sözleri de bunu göstermektedir" demiştir.[197]

Abdu'l-Huseyn Şerefuddin ise şöyle demiştir: "İnsanlar, Ebû Hureyre'yi yadsımışlar ve döneminde onun hadislerinden kaçınmışlardır. Onu yalanlayanlar arasında Sahabîlerin büyüklerinin olması senin için yeterlidir..."[198] Ayrıca şöyle demiştir: "Özetle, 'Sahabe ve Tâbi'în'den' seçkin kimselerin, ona karşı inkârları ve onu ithamları –ki bunda şüphe yoktur– her birinin ondan sakınmasını ve kendi yoluna gitmesini sağlamıştır. Belki de Mutezile'nin tamamı bu görüştedir. Nitekim İmam Ebû Ca'fer el-İskâfî

---

194 Bkz: "*Müsnedu İmam Ahmed*" c. X, s. 64; c. XI, s. 155,156, 172 Hadis: 6952, 6865.

195 "*Te'vîlu Muhtelifi'l-Hadîs*" s. 27.

196 "*Reddu'd-Dârimî Ala-Bişri'l-Merîsî*" s. 132.

197 Ahmed Emin "*Fecru'l-İslâm*" s. 218.

198 Abdu'l-Huseyn Şerefuddin "*Ebû Hureyre*" s. 262-264.

şunları ifade etmiştir: Ebû Hureyre bizim önde gelen(şeyh)lerimizin nezdinde kusurlu ve rivayeti kabul edilemez birisidir. Hz. Ömer ona kamçısıyla vurmuş ve: 'Rivayeti arttırdın, kendine dikkat et, Hz. Peygamber adına yalan söylüyor olmayasın!' demiştir."[199]

Mahmud Ebû Reyye de öncekilerin bazı sözlerini, Sahabîlerin Ebû Hureyre'ye yönelik bazı düzeltmelerini (istidrâk) zikretmiş; ayrıca Goldziher ve Sprenger'den bazı paragraflar aktarmıştır. Sahabîlerle Ebû Hureyre arasında geçen bazı konuşmalardan kesitler aktararak kendi görüşünü oluşturmaya ve böylelikle, İslâm'da itham edilen ilk râvînin Ebû Hureyre olduğunu ispat etmeye çalışmıştır.[200]

Yukarıda geçen pasajlar, onlardan bazılarının 'Sahabîlerin Ebû Hureyre karşısındaki konumları' bağlamında oluşturdukları şüpheleri göstermektedir. Onların, söz konusu bu şüpheleri bunların sebeplerine değinmeksizin öne sürdükleri ortadadır. Her ne kadar bazıları bunlara değinmiş olsa bile, olayı asli anlamından uzak bir şekilde yorumlamaya çalışmıştır.

Bu sebeple, Sahabenin Ebû Hureyre ve hadisleri karşısındaki konum/tutumlarını açıklamaya çalışacağım. Ayrıca yeri geldiğinde onların arasında geçen bazı hadiseleri veya hakkında ihtilaf ettikleri bazı konuları aydınlatmak zorunda kalacağım. Ta ki İslâm'ın râvîsi hakkında çarpıttıkları gerçekler ortaya çıksın. Şunu da belirtmeliyim ki Sahabe, hiçbir zaman için Ebû Hureyre'ye muayyen bir zaviyeden veya kuşku gözlüğüyle bakmadıkları gibi ona karşı özel bir tavır da takınmamışlardır. Konuyu, araştırmanın gerektirmediği şeylerle uzatmayacağım.

1. Hz. Ömer Rivayetinin Çokluğundan Dolayı Ebû Hureyre'ye Vurmuş mudur?

Hz. Ömer'in, Resûlullah (s.a.s.)'den fazla hadis rivayet etti diye Ebû Hureyre'ye kamçısıyla vurduğu hiçbir şekilde sabit değildir. Ebû Reyye'nin *Edvâ ale's-Sünne* s. 163 ve Abdu'l-Huseyn'in *Ebû Hureyre* s. 268'de Hz. Ömer'in Ebû Hureyre'ye vurduğuna dair zikretmiş oldukları rivayet zayıf bir rivayettir. Zira Ebû Ca'fer el-İskâfî yoluyladır ki kendisi sika biri değildir.

Hz. Ömer'in Ebû Hureyre'yi sürgün tehdidine gelince -ki bunu Sâib b. Yezîd rivayet etmiş ve şöyle demiştir: "Ömer b. Hattâb'ın Ebû Hurey-

199 Abdu'l-Huseyn Şerefuddin "*Ebû Hureyre*" s. 268-272.
200 Ebû Reyye "*Edvâ Ala's-Sünne*" s. 166-172.

re'ye şöyle dediğini duydum: 'Ya Hz. Peygamberden hadis rivayetini terk edersin ya da seni Devs diyarına sürerim.' Ka'bu'l-Ahbâr da rivayetinde: "Ya birinciden (yani Hz. Peygamberden) hadis rivayetini terk edersin ya da seni maymunların diyarına sürerim" demiştir.[201] Fakat Abdu'l-Huseyn ve Ebû Reyye, İbn Asâkir'den naklen Hz. Ömer'in ona: "Seni Devs diyarına veya maymunların diyarına sürerim" şeklinde nakilde bulunmuşlardır. Ebû Reyye, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*'yi kaynak göstermiştir ki burada böyle bir ibare yoktur.

Hiçbir rivayette Hz. Ömer'in Ebû Hureyre'yi yalanladığı veya ona vurduğu geçmemektedir. Bütün mesele Hz. Ömer'in onu, fazla hadis rivayetinden menettiğidir. İbn Kesîr bu haberin akabinde: "Hz. Ömer'in bu tutumu, insanların yerli yerine koymadıkları hadislere ve bunların içindeki ruhsat hadislerine bel bağlamalarına; ayrıca herhangi bir kimsenin fazla hadis rivayet ettiği zaman, bu hadislerde yanılgıya ve hataya düşeceği ve insanların bunları o şekilde aktaracakları vb. hususlardaki korkusuna hamledilir" demiştir.[202]

Hz. Ömer'in, Ebû Hureyre'ye, onun takvâsı ve hata yapmamak için gösterdiği itinayı gördükten sonra rivayet için izin verdiği naklolunmaktadır. Ebû Hureyre şöyle demiştir: Ömer'e (çokça) hadis(rivayet)im ulaşmıştı, beni çağırtıp: 'Falanın evinde, Resûlullah (s.a.s.) ile birlikteydik ve sen yanımızdaydın değil mi?' diye sordu. Ben de: 'Evet ve bunu bana niçin sorduğunu da biliyorum.' dedim. Ömer: 'Peki niçin sordum?' diye sordu. Cevaben: 'Resûlullah (s.a.s.) o gün: '*Kim bile bile bana yalan isnad ederse ateşteki yerini hazırlasın*' buyurmuştu, dedim. Ömer: (Mademki bunu hatırlıyorsun) git ve hadis rivayet et!' dedi."[203]

Hz. Ömer kesinlikle Ebû Hureyre'ye ta'n etmemiştir. Onun bu tutumu, Sünnet karşısındaki dikkatini ve rivayetlerin azaltılmasına dair her zamanki metodunu uygulamaktan başka bir şey değildir. Bizzat Ebû Hureyre'nin kendisi de arkadaşlarına, Hz. Ömer'in, bu metodunu uygulamadaki sertliğinden bahsetmiştir.[204]

---

201 "*el-Bidâye ve'n-Nihâye*" c. VIII, s. 106.

202 "*el-Bidâye ve'n-Nihâye*" c. VIII, s. 106. Ayrıca bkz: "*Siyeru A'lâmi'n-Nübela*" c. II, s. 434.

203 "*el-Bidâye ve'n-Nihâye*" c. VIII, s. 107. Ayrıca bkz: "*Siyeru A'lâmi'n-Nübela*" c. II, s. 434.

204 "*el-Bidâye ve'n-Nihâye*" c. VIII, s. 107. Ayrıca Ebu'l-Kâsım el-Belhî'nin "*Kabûlu'l-Ahbâr*" adlı kitabının s. 57-58 bakınız ki Ebû Hureyre'ye ta'n etmek istemiş, başarılı olamamıştır. Ebû Reyye ise İbn Kesîr'den eksik alıntılar yapmış ve böylelikle Ebû Hureyre'yi kötülemeye çalışmıştır.

Hz. Ömer'in onu yalanlamadığı, ona ta'n etmediği ve Devs dağlarına sürmekle tehdit etmediğini gösteren bir rivayet ise İmam Ahmed b. Hanbel'in Ebû Hureyre'den nakletmiş olduğu şu hadistir: "(Hacca giderken) Mekke yolunda insanlar bir rüzgâra yakalandılar. Ömer b. Hattâb da hacılar arasındaydı. Rüzgâr (fırtına derecesinde) şiddetlendi. Bunun üzerine Hz. Ömer etrafındakilere: 'Bize rüzgârla ilgili hadis nakledecek kimse var mı?' diye sormuş, ancak kendisine cevap verecek kimse çıkmamıştı. Bilahare Hz. Ömer'in böyle bir soru sorduğu haberi bana ulaşınca bineğimi ona doğru sürdüm ve yanına varıp: 'Ey müminlerin emiri, bana senin rüzgârla ilgili hadis sorduğun haber verildi; ben Hz. Peygamberin şöyle buyurduğunu duydum: '*Rüzgâr Allah'ın rahmetindendir. Rahmetle de gelir azapla da. Onu gördüğünüz zaman sakın ola ki ona küfretmeyin. Allah'tan onun rahmetini dileyin ve şerrinden de Allah'a sığının!*' dedim."[205] Ebû Hureyre'den başka herhangi bir kimse Hz. Ömer'in sorusuna icabet edememiştir. Acaba Ebû Hureyre'nin hıfzını ve hassasiyetini bilen Hz. Ömer'in onu yalanlaması veya onu sürgünle tehdit etmesi mümkün olabilir mi?

Bişr el-Merîsî'nin 'Hz. Ömer'in Ebû Hureyre'yi tekzip ettiği' iddiası ise hepten bâtıl olup aslı astarı yoktur. Ayrıca Hz. Ömer'den diye naklettiği: "Hadis rivayet eden(muhaddis)lerin en yalancısı Ebû Hureyre'dir" sözüne ise bir sened zikretmemiştir. Osmân b. Sa'îd ed-Dârimî (H. 200-280) Merîsî'ye reddiye mahiyetinde bir kitap yazmış ve bütün iddialarını çürütmüştür.[206]

2. Ebû Hureyre ve Osmân b. Affân

İtimada şayan hiçbir kaynak -Nazzâm ve başkalarının iddia ettiği gibi- Hz. Osmân'ın Ebû Hureyre'yi yalanladığını zikretmemektedir. Aynı şekilde ona ta'n ettiği veya hadis rivayetinden menettiği de kesinlikle sabit değildir. Sadece Râmehürmüzî'nin zikrettiği bir rivayet vardır ki şöyle demiştir: 'Ubeydullah b. Hârûn b. Îsâ, İbrahim b. Bistâm bizlere Abdurrahmân b. Ebi'z-Zinâd→Muhammed'den rivayet etti ve şöyle dedi: Zannedersem İbn Yûsuf(du) dedi ki: Sâib b. Yezîd'i anlatıyorken duydum ki şöyle diyordu: 'Osmân b. Affân beni Ebû Hureyre'ye gönderdi ve dedi ki: Ona söyle: Müminlerin emiri sana diyor ki: Resûlullah (s.a.s.)den rivayet

205 "*Müsnedu İmam Ahmed*" c. XIV, s. 52, Hadis: 7619.

206 Bkz: "*Reddu'd-Dârimî Ala-Bişri'l-Merîsî*" s. 132 vd.

ettiğin bu (kadar çok) hadis nedir? Rivayeti çok fazlalaştırdın, ya buna bir son verirsin ya da seni Devs dağlarına sürerim.'[207] Ancak bu haber Ömer b. Hattâb'dan diye rivayet edilmiştir. Bu rivayetin haricinde, Hz. Osmân'a atfen naklolunan başka herhangi bir rivayete rastlamadık. Şayet bu haber sahih olsa bile bunda, Ebû Hureyre'ye ta'n edici herhangi bir husus yoktur. Çünkü Hz. Osmân, Ebû Hureyre'yi sadece, fazla hadis rivayetine ihtiyaç olmadığı zaman fazla hadis rivayet etmekten menetmektedir. Ebû Hureyre'nin kendisi dahi bu sözlerde ta'n içeren herhangi bir şey görmemiş ve bütün bunlar onun nefsinde herhangi bir etki bırakmamıştır. Nitekim Ebû Hureyre'yi, Hz. Osmân evinde muhasara edildiği vakit onu müdafaa için çırpınanların önde gelenlerinden biri olarak görmekteyiz.

3. Ebû Hureyre ve Ali b. Ebî Tâlib

Güvenilir hiçbir kaynakta, Hz. Ali'nin Ebû Hureyre'yi yalanladığı veya ona hadis rivayetini yasakladığı gibi bir şey geçmemektedir. Ancak Ebû Hureyre düşmanı bazı kimseler, Ebû Ca'fer el-İskâfî yoluyla gelen zayıf bir rivayeti delil olarak kullanmaktadırlar. Rivayet şöyledir: Sözde Hz. Ali, kendisine Ebû Hureyre'nin hadis rivayeti ulaşınca şöyle demiştir: "Hiç şüphesiz Hz. Peygamber adına en çok yalan söyleyen kişi –veya (şu devirde) yaşayanlar arasında– Ebû Hureyre ed-Devsî'dir."[208] Bu rivayet merduttur ve de el-İskâfî'nin bu rivayetini hiçbir şekilde kabul edemeyiz. Zira kendisi, hevâ ehli birisidir ve hevâsına davetiye çıkarmaktadır.

İbn Kuteybe, onların, Ebû Hureyre'yi ta'n meyanında İmam Ali'ye yamamış oldukları bütün iftiralara kapsamlı bir reddiye yazmıştır.[209]

4. Ebû Hureyre ve Hz. Âişe

Müminlerin validesi Hz. Âişe ve Ebû Hureyre uzun bir ömür yaşamışlar ve insanların onlara olan ihtiyaçları, bu uzun ömür miktarıncaolmuştur. Bunun içindir ki onlardan rivayet edilen hadisler, başkalarının ri-

---

207 "*el-Muhaddisu'l-Fâsıl Beyne'r-Râvî ve'l-Vâ'î*"

208 "*Şerhu Nehci'l-Belâğa*" b. Beyrut, c. I, s. 468. Abdu'l-Huseyn "*Ebû Hureyre*" s. 273.

209 Bkz: İbn Kuteybe "*Te'vîlu Muhtelifi'l-Hadîs*" s. 27-51 vd. Asıl esef edilmesi gereken ise, Ebû Hureyre'ye olan düşmanlıkları basiretlerini köreltmiş ve sapkınlıkları onları 'Hz. Ali'nin sırf Ebû Hureyre'ye muhalefet olsun diye bazı sünnetlere aykırı davrandığına' ilişkin haberler uydurmaya kadar götürmüştür. Hiç şüphesiz Müminlerin emiri Hz. Ali bütün bu iftiralardan beridir. "Ebû Hureyre Râviyetu'l-İslâm" adlı kitabımızın ikinci faslı olan 'Ebû Hureyre ve Hz. Ali' bölümüne bakınız.

vayetlerine nisbeten çok daha fazladır. Ebû Hureyre'nin rivayet ettiği hadislere bazen Hz. Âişe'nin düzeltmeleri/istidrâk söz konusu olmuştur ki genelde kendisine muvafakat etmiştir. Aynı şekilde Ebû Hureyre başka Sahabîlerin huzurunda da hadis rivayet etmiştir. Hz. Âşe, Ebû Hureyre'nin rivayetlerine yönelik düzeltmelerde bulunduğu gibi Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osmân, Hz. Ali, İbn Ömer gibi Sahabîlerin rivayetlerine yönelik düzeltmelerde de bulunmuştur.[210] Bütün bunlar, hadisi anlama ve soru mahiyetinde veya fetvâ verilecek meseleye dair bir delil arama şeklinde olmuştur. Aynı şekilde başka kimseler de Hz. Âişe'nin rivayetlerine yönelik düzeltmelerde bulunmuşlardır. Bazen de Hz. Âişe, kendisine soru soran herhangi bir kimseyi o sorunun cevabını daha iyi bilen birisine yönlendirmiştir. Mest üzerine meshi soran kişiyi Hz. Ali'ye yönlendirdiği gibi.[211] Sahabîler bütün bu olaylar karşısında herhangi bir sıkıntı veya eksiklik hissine kapılmamışlardır. Zira hepsinin hedefi birdir ve o da şerîatı tatbiktir. Ayrıca Sahabîler hiçbir şekilde birbirlerini yalanlamamışlardır. Fakat onlardan sonra gelen bazı hevâ ehli sapkın kimseler, Sahabîler arasında cereyan eden bu nevi ilmî tartışmaları veya herhangi bir hadisi araştırmaya ilişkin sorgulamalarını istismar etmiş ve bunları, kendi gayelerini gerçekleştirme uğruna çarpıtıp durmuşlardır. Ancak muratlarına erememişlerdir. Zira ümmetin ihlâslı ve dikkatli âlimleri hakkı bâtıldan ayırmış ve herşeyi yerli yerine koymuşlardır.

Âlimler Ebû Hureyre ile Hz. Âişe arasında geçen olaylarla alakalı hakikatleri bütün boyutlarıyla ortaya koymuşlardır. Ayrıca Hz. Âişe'yi, hiçbir şekilde Ebû Hureyre'yi yalanlayıcı veya hadislerine ta'n edici bir konumda görmemişlerdir.[212] Hiç kimse onlar arasında geçen bu olaylardan 'Ebû Hureyre yalancıdır, Sahabe, ilmi ve sıdkı noktasında onu itham etmiştir' gibi bir çıkarsamada da bulunmamıştır. Bu denli bir çıkarsamayı hevâ ehli ve sünnet düşmanı kimselerden başkası yapmamıştır.

Esef edilmesi gereken diğer bir husus ise onların, rivayetleri istedikleri gibi tevil etmeleri ve hadisleri kendi gayelerine uygun bir şekilde yo-

---

210 Bu konuda İmam Beduru'd-Dîn ez-Zerkeşî bir kitap derlemiş ve kitabına "*el-İcâbe li-İrâdî mâ-İstedrekethu Âişe ale's-Sahâbe*" ismini vermiştir.

211 Bkz: "*Müsnedu İmam Ahmed*" c. II, s. 175, Hadis: 906. İmam Müslim rivayet etmiştir.

212 Bu rivayetlerin tafsilatı ve reddiyeler için "Ebû Hureyre Râviyetu'l-İslâm" adlı kitabımızın ikinci faslının 'Ebû Hureyre ve Hz. Âişe' bölümüne bakınız.

rumlamalarıdır. Ayrıca Sahabîlerin Ebû Hureyre karşısındaki konumuna, sadece bir zaviyeden –ilmî münakaşalar zaviyesi– bakıp kendilerini yağlı bir ganimete konmuş veya mal bulmuş mağribi mesabesinde görürler. Bu da yetmiyormuş gibi Ebû Hureyre'nin sıdkı ve emanetini, Sahabîlerin ona olan övgülerini içeren sahih haberleri es geçer ve sadece zayıf bazı rivayetleri temel alırlar. Sahîh haberlerden ise yalnızca işlerine geleni seçerler. Buna şöyle bir örnek vermek istiyorum:

Derler ki: Hz. Âişe, Ebû Hureyre'ye karşı onun hadislerini inkâr etmiştir. Peki, ona karşı neyi ve nasıl inkâr etmiştir?

İbn Şihâb, Urve b. ez-Zübeyr'in kendisine Hz. Âişe'den rivayetle, onun şöyle dediğini nakletmiştir: "Ebû Hureyre'yi garipsemiyor musun! Geldi ve odamın kenarına oturup, Hz. Peygamberden bana dinletmek için hadis anlatmaya başladı. Ben ise o esnada nafile namaz kılıyordum. Ben namazımı kılıncaya kadar kalkıp gitti. Eğer ona yetişmiş olsam: Hz. Peygamber hadislerini, sizin serdettiğiniz gibi serdetmezdi, diye çıkışırdım."[213] Bu ifadelerde Hz. Âişe, Ebû Hureyre'nin hadisleri seri bir şekilde rivayet etmesini tenkit etmektedir.

Hz. Âişe'nin bu tenkidi, Ebû Hureyre'nin rivayet ettiği hadise değil de, hadisi rivayet şekline yöneliktir. Bu, Hz. Âişe'nin şu sözünden de açıkça anlaşılmaktadır: "Şüphesiz ki Resûlullah (s.a.s.) bir şey konuşurken (tane tane konuşurdu. Öyle ki) biri (çıkıp kelimelerini) saymak istese sayabilirdi."[214] Şayet Hz. Âişe, onun hadisine yönelik bir tenkitte bulunacak olsa bunu açıkça ifade ederdi. Ebû Hureyre'nin Hz. Peygamber adına yalan uydurduğu söz konusu bile edilemez. Sadece hadisleri hızlı bir şekilde serdetmiş ve meclislerinde hadis rivayetini fazlalaştırmıştır. Son derece dikkatli ve rivayet ettiği hadislerin bilincinde olan Ebû Hureyre'ye böyle bir şeyin herhangi bir halel getirmeyeceği aşikârdır.

İbn Hacer şöyle demektedir: "Ebû Hureyre'nin affına sığınarak belirtmek isterim ki o, rivayeti geniş ve hıfzı fazla birisi olduğu için hadis rivayet etmek istediğinde aceleciliğine engel olamamıştır. Bazı belağat ehlinin: 'İhtisar etmek isterim amma kâfiyeler üşüşür dilime' dedikleri gibi..."[215]

---

213 "*el-İcâbe li-İrâdî mâ-İstedrekethu Âişe Ala's-Sahâbe*" s. 135. Ayrıca bkz: "*Sahîhu Müslim*" c. IV, s. 1940, Hadis: 2493. "*Fethu'l-Bârî*" c. VII, s. 390.

214 "*Fethu'l-Bârî*" c. VII, s. 389.

215 "*Fethu'l-Bârî*" c. VII, s. 390.

Hz. Âişe, Ebû Hureyre'yi övmüş, ayrıca onu tasdik etmiştir. Örneğin İbn Ömer, Ebû Hureyre'nin: "*Kim bir cenazeye evinden çıktığı andan itibaren eşlik eder ve namazını kılar, ayrıca defnedilinceye kadar takip ederse ona iki 'kırât' ecir vardır. Her 'kırât' Uhud mesabesindedir. Kim de cenazenin namazını kılar ve dönerse ona da Uhud mesabesinde ecir vardır*"[216] hadisini duyduğu zaman Hz. Âişe'ye birini gönderip Ebû Hureyre'nin bu hadisini sordurmuştur. Hz. Âişe de, İbn Ömer'in elçisine: "Ebû Hureyre doğru söylemiştir" demiş ve bu haber İbn Ömer'e ulaştığında elindeki çakıl taşını yere savurup: "Şüphesiz birçok 'kırâtı' kaçırdık"[217] diye hayıflanmıştır. Bir rivayette ise İbn Ömer: "Ey Ebû Hureyre, sen Hz. Peygamberi en iyi tanıyanımız ve hadislerini en iyi koruyanımız/bilenimizsin" demiştir.[218]

Sünnet düşmanları, inşa ettiklerini yerle bir eden ve iddialarını kökünden kurutan bu kabil rivayetleri zikretmekten kaçınmaktadırlar. Sahabe, ne Ebû Hureyre'yi yalanlamış ve ne de onu yalanla itham etmiştir. İbn Abbâs, İbn Ömer, Zübeyr, Mervân b. el-Hakem ve başkalarının Ebû Hureyre karşısındaki konumları hakikati arayan bir araştırmacının konumundan ve nezih bir âlim edasından öte bir şey değildir. Sahabe ve âlimlerin -daha önce de geçtiği gibi- Ebû Hureyre hakkındaki övgüleri sabittir. Acaba onu bir övüp bir yermeleri akıl alır bir şey midir!?[219]

Buna rağmen Abdu'l-Huseyn ve Ebû Reyye gibi bazı yazar ve çizer takımı bütün bunlara kulak asmamış ve söz konusu ilmî münakaşalardan Ebû Hureyre'nin yalancı olduğu sonucunu çıkarmışlardır. Hatta Abdu'l-Huseyn, Sahabe ve Ebû Hureyre arasında geçen olayları Ebû Hureyre'nin cerh edildiğine dair kesin bir delil olarak kabul etmekte ve şöyle demektedir: "Hz. Ömer, Hz. Osmân, Hz. Ali ve Hz. Âişe'nin onu yalanlamasını bir kenara bıraksak dahi te'âruz/çelişki makamında cerhin ta'dîlden önce geldiği icmâ ile karara bağlanmıştır. Burada ise te'âruzun olmadığı kesindir..."[220] Bu ne biçim bir mantık ve ne tür bir yalanlamadır!? Sahabenin

216 "*el-İcâbe li-İrâdî mâ-İstedrekethu Âişe Ala's-Sahâbe*" s. 117. Hadisi Şeyhân rivayet etmiştir.

217 A.g.e.

218 Bkz: İbn Sa'd "*et-Tabakât*" c. II, b.2, s. 118. "*el-Bidâye ve'n-Nihâye*" c. VIII, s. 107. "*Fethu'l-Bârî*" c. I, s. 225.

219 Sahabîler ve Ebû Hureyre arasında geçen rivayetlerin tafsilatı için "*Ebû Hureyre Râviyetu'l-İslâm*" adlı kitabımızın ikinci faslının 'Sahabe Ebû Hureyre'yi Yalanlamış ve Hadislerini Reddetmiş midir?' bölümüne bakınız.

220 Abdu'l-Huseyn "*Ebû Hureyre*" s. 279.

Ebû Hureyre karşısındaki konumlarına dair gerçeği öğrendikten sonra bu ne biçim bir cerhtir? Şimdi Sahabenin Ebû Hureyre'yi yücelttikleri ve ona ihtiram gösterip kendisinden hadis rivayet ettiklerini ispatlayan bu sahih delilleri bir kenara bırakıp, hiçbir doğru delile istinat etmeyen ipe sapa gelmez iddiaları mı kabul edelim?

Ayrıca Ebû Hureyre düşmanlarının önyargılı oldukları son derece açıktır. Onu, sırf rivayet ettiği bazı hadislerde kendisine muvafakat etti diye Ka'bu'l-Ahbâr'ın öğrencisi olmakla da itham etmişlerdir. Ebû Hureyre'den başka kimselerin de bu hadisleri rivayet ettiklerini biliyor olmalarına rağmen onu sert bir şekilde kınamaktan geri durmamışlardır. Niçin Ebû Hureyre'ye karşı takındıkları bu tavrı, aynı hadisleri rivayet eden diğer Sahabîlere takınmıyorlar? Örneğin Ebû Reyye şöyle demektedir: "Sözü uzatmamak için Ebû Hureyre'nin Hz. Peygamberden diye rivayet ettiği, gerçekte ise İsrâiliyyâttan olan hadislerle ilgili konumuzu şu örnekle sonlandıralım: İmam Ahmed, Ebû Hureyre'den Hz. Peygamberin şöyle dediğini rivayet etmiştir: 'Cennette öyle bir ağaç vardır ki süvari bir kimse onun gölgesinde yüzyıl boyunca yol alır. Eğer dilerseniz 've-zilli'n-memdûd-uzamış gölge(ler)'[221] ayetini okuyun.' Ebû Hureyre bu hadisi rivayet eder etmez Ka'bu'l-Ahbâr ona yönelmiş ve: 'Mûsâ'ya Tevrât'ı, Muhammed'e de Furkân'ı indirene yemin olsun ki doğru söyledi.' demiştir..."[222]

Bu hadisi inkâr yönü ne ola ki? Ebû Hureyre'den başka Sehl b. Sa'd ve Ebû Sa'îd el-Hudrî gibi Sahabîler de bu hadisi rivayet etmişlerdir.[223] Acaba Ka'b, bu iki Sahabeyi de mi aldatmıştır? Ayrıca Ka'b bu sözüyle neyi amaçlamış olabilir ki? Yazarın bu hadisi niçin inkâr ettiğini gerçekten garipsiyorum. Acaba Ebû Hureyre'nin bu hadisini, ağacın büyüklüğünden dolayı mı inkâr etmiştir? Bu nevi bir ağacın, Allah'ın: "*Rabbinizden bir mağfirete; Allah'a ve peygamberlerine inananlar için hazırlanmış olup genişliği gökle yerin genişliği kadar olan cennete koşuşun. İşte bu, Allah'ın lütfudur ki onu dilediğine verir. Allah büyük lütuf sahibidir*"[224] şeklinde vasfettiği bir cennette mevcudiyeti garipsenebilir mi? Yoksa süvarinin bunun gölgesin-

---

221 Vâkı'a Suresi ayet: 30.

222 Ebû Reyye "*Edvâ Ala's-Sünne*" s. 177. Öne sürdüğü deliller için bkz: s. 198 vd.

223 Bkz: "*Sahîhu Müslim*" c. IV, s. 2175-2176.

224 Hadîd Suresi, ayet: 21.

de yüzyıl yol almasını mı inkâr etmektedir? Yoksa bütün bu şeyleri, hayatında bunun benzerine aşinalık edinmediği için mi inkâr etmektedir?

Acaba onlar, akılları ve fikirlerinin almadığı her şeyi inkâr mı etmek istiyorlar? Eğer durum bundan ibaretse, bu takdirde duyduğumuz fakat göremediğimiz birçok icadı veya Kur'ân-ı Kerim'de geçen birçok hususu da inkâr etmek zorundadırlar. Bundan öte böyle bir yazarın, Arap dilinin birçok yönünü de bir kenara bırakması icap eder. Şöyle ki, hadislerde geçen bazı lafız ve ibareler, Kur'ân-ı Kerimde de hikâye edildiği usul üzere hakikat değil de mecaz yollu bazı anlatımlardır ki, beşerin maddî ve manevî hislerine hitap etmekte ve Kur'ân-ı Kerim'in örneklediği ceza ve sevabın büyüklüğünü betimlemeye çalışmaktadır. Bunun içindir ki hakikate mutabık olmayan lafız ve ibareleri mecaza yorma zorunluluğumuz hâsıl olmuştur. Nitekim adedin, özel bir anlamı olup gayrısını ihtiva etmez. Müfessirler, Kur'ân-ı Kerimde geçen bazı adetlerin hasr/sınırlama yollu değil de çokluk belirtmeye yönelik olduğu konusunda icmâ etmişlerdir. Aynı şekilde hadislerde –bu manada– geçen bazı ibareler de adedin hakikatini içermeyen çokluk mahiyetindedir. Mezkûr hadiste geçen ise çokluk mahiyetindedir ve Allah'ın, müminler için hazırlamış olduğu gölgenin uzunluğunu açıklamaya yöneliktir. Müellifin, mecaz mahiyetinde varit olan söz konusu ibareleri hakikat mizanında değerlendirmesi büyük bir hata olur. Çünkü böyle bir durumda, dilde teslim olunmuş kuralları bir kenara atmakla kalmaz aynı zamanda fahiş hatalara da düşer. Bu konuda hiç kimse de onu onaylamaz. Ayrıca bu durum, edebî kültürümüzde büyük bir yeri olan istiâre, kinaye ve aklî mecâzların faydasızlığını da lazım kılar.

Sahabîlerin ve âlimlerin Ebû Hureyre hakkındaki övgülerini daha önce zikretmiştim. Hevâ ehline kesin bir reddiye olması için Hâfız ez-Zehebî'nin sözünü tekrarlamak istiyorum ki, şöyle demektedir: "Şüphesiz ki Ebû Hureyre hıfzı güvenilir birisidir. Onun herhangi bir hadiste hata yaptığını bilmiyoruz."[225]

Böylece Ebû Hureyre, etrafında koparılan fırtınalardan ve ayaklarına kadar varan iftira dalgalarından kurtulmuştur. Bu sönümlü dalgalar bir bir silinip giderken o, yüce bir dağ edasıyla dimdik kalmıştır. Düşmanlarının iddia okları ise onun, sıdkı, adaleti, emaneti ve istikametiyle ikame ettiği

225 "*Siyeru A'lâmi'n-Nübela*" c. II, s. 446.

sarsılmaz kale karşısında bir bir dökülmüştür. Ebû Hureyre (r.a.) her zaman için olduğu gibi, cumhurun ihtiram ettiği ve mertebesini takdirle karşıladığı Sünnet önderlerinden biri ve İslâm'ın râvîsi olarak kalmıştır ve kıyamete kadar da kalacaktır.

İbn Huzeyme'nin,[226] Ebû Hureyre hakkındaki şehadeti de misk-i hitam olsun ki, onun sözleri Ebû Hureyre'nin üstün konumuna daha bir açıklık getirmektedir. Şöyle demektedir: "Ebû Hureyre'yi eleştirenler olsa olsa Allah'ın kalplerini köreltttiği kimselerdir. Onun rivayetlerini reddetmek amacıyla böyle yaparlar. (Bu kimseler) rivayetlerin anlamlarını kavramaktan da yoksundurlar. (Ebû Hureyre'yi eleştiren bir kişi aşağıdaki kimselerden başkası değildir:)

Ya Muattıl bir Cehmî'dir ki, Ebû Hureyre'nin rivayetlerini işitir ve bunları kendi mezhebinin –ki küfürdür– hilafına görüp ona söver. Ona, Allah'ın kendisini münezzeh kıldığı iftiralar atar. Rivayetlerinin delil olarak kullanılmayacağnı ispat amacıyla aşağılık ve suni bir kisveye bürünür.

Ya da Hâricî'dir ki, Ümmet-i Muhammed'e karşı kılıç kullanmasını bilir ama ne bir imama ve ne de halifeye itaati bilmez. Ebû Hureyre'nin, kendilerinin mezhebine –ki dalâlettir– muhalif rivayetlerini duyarsa, onun rivayetlerine karşı kendini savunacak bir delil bulamaz. Dolayısıyla çatışacağı korkuluğu Ebû Hureyre olur.

Veya Kaderî'dir ki, İslâm'dan ve İslâm ehlinden itizal etmiştir. Allah'ın takdir edip, kulların kesbinden önce hükmettiği (kazâ) geçmiş kaderlere tabi olan/inanan İslâm ehlini ise tekfir etmiştir. Kaderi ispat noktasında Ebû Hureyre'nin Hz. Peygamberden rivayet ettiği haberlere bakıp da, kendi mezhebini –ki küfür ve şirktir– destekleyici bir delil bulamayınca kendine göre delili/savunması 'Ebû Hureyre'nin rivayetlerini delil olarak kullanmak caiz değildir' olur.

Veya da cahil birisidir ki, fıkıhla meşgul olur ve bunu (kapasitesi elvermediği gibi) münasebetsiz bir yerde arar. Eğer Ebû Hureyre'nin herhangi bir rivayetini -takliden ve bila delil müntesibi olduğu- kendi mezhe-

---

226 Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme es-Sülemî (h. 223-311) olup el-Hâkim'in şeyhlerinin şeyhlerinden biridir. Asrının Nîsâbûr imamıdır. Fıkıh ve içtihat sahibi, ayrıca büyük bir hadis âlimidir. Birçok beldeye yolculuk yapmıştır ki bunlar arasında Irâk, Şâm, Cezîre, Mısır gibi beldeler yer almaktadır. Subkî kendisini "İmâmu'l-Eimme-İmamların imamı" olarak isimlendirmiştir. Eserleri 140'ı aşkındır. Bkz: es-Subkî "*et-Tabakât*" c. II, s. 130.

bine aykırı bulursa, bu sefer Ebû Hureyre hakkında ileri geri konuşmaya başlar. Mezhebine muhalif rivayetlerini reddeder. Eğer söz konusu rivayetler kendi mezhebine muvafık ise bunları, muhaliflerine karşı delil olarak kullanmaktan da çekinmez!

Hiç şüphesiz bu fırkaların bazıları, Ebû Hureyre'nin -anlamını kavrayamadıkları- birtakım rivayetlerini inkâr etmişlerdir. Allah'ın izniyle bazı örnekleri arzetmeye çalışacağım... ilh."[227]

B. Abdullah b. Ömer b. Hattâb

Abdullah b. Ömer (r.a.) (H.Ö. 10 - H. 73)* küçük yaşta Müslüman olmuş ve babasıyla birlikte Medine'ye hicret etmiştir. Babasından önce hicret ettiği de belirtilmiştir ki, o vakit henüz on bir yaşındadır. Bedir ve Uhud Gazvelerine katılmak için Hz. Peygamberden izin istemiş ancak yaşı küçük olduğundan dolayı Hz. Peygamber bunu kabul etmemiştir. Bilahare Hendek savaşına katılması için kendisine izin vermiştir. O zaman on beş yaşındadır. Hendek ve sonrasındaki savaşlara Hz. Peygamberle birlikte iştirak etmiştir. Ayrıca Hz. Peygamberin vefatından sonra da Yermûk, Mısır ve Kuzey Afrika fetihlerine katılmıştır.

İbn Ömer, Resûlullah (s.a.s.)'e ve O'nun sünnetine olan aşırı bağlılığıyla meşhurdur.[228] Hz. Peygamberin meclislerine katılmış ve katılamadığı meclisleri ise başkalarına sorarak takip etmiştir. İbnu'l-Hanefiyye onun hakkında: "İbn Ömer, bu ümmetin bilgesiydi" demektedir.

Resûlullah (s.a.s.) başta olmak üzere Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osmân, Ebû Zerr, Mu'az, Hz. Âişe ve diğer kimselerden hadis rivayet etmiştir. Ayrıca birçok kimse de kendisinden hadis rivayet etmiştir ki, bun-

---

227 el-Hâkim "*el-Müstedrek Ala's-Sahîheyn*" c. III, s. 513.

* Biyografisi için bkz: "*Tehzîbu'l-Kemâl*" (10/356 Biyografi: 3423) Dâru'l-Fikr baskısı. "*Tehzîbu't-Tehzîb ve-Takrîbuhu*" Biyografi: 3580. "*Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*" (4/346 Biyografi: 267) Dâru'l-Fikr baskısı. İbn Sa'd "*et-Tabakât*" c. IV, b.1, s. 105-138. "*Hılyetu'l-Evliyâ*" c. I, s. 292-314. "*Tezkiretu'l-Huffâz*" c. I, s. 35. "*el-İsâbe*" c. IV, s. 107. "*el-Cem'u Beyne-Ricâli's-Sahîheyn*" c. I, s. 238. "*el-Bâri'u'l-Fasîh*" s. 9. "*er-Riyâdu'l-Mustetâbe*" s. 51. "*Esmâu's-Sahâbeti'r-Ruvvât Vema-Likulli-Vâhidin Mine'l-Aded*" s. 1.

228 İbn Ömer hakkındaki bazı rivayetler için bu kitabın İkinci Bölüm-Birinci Faslının "Sahabe ve Tâbiûn'un Resûlullah (s.a.s.)'e İktidası" başlığının son birkaç sayfasına bakınız. Hz. Peygamberi çokça seven birisidir ki O'nu her anışında gözleri yaşarmış ve Hz. Peygamberin ikametgâhından geçerken gözlerini kapatmıştır, bkz: "*Tezkiretu'l-Huffâz*" c. I, s. 36.

lardan bazıları Câbir b. Abdillah, Abdullah b. Abbâs, oğulları Sâlim, Abdullah, Hamza ve Bilâl, Nâfi' Mevlâ İbn Ömer, Eslem Mevlâ Ömer, kardeşi oğlu Hafs b. Âmir'dir.

Tâbi'în'un büyüklerinden Sa'îd b. el-Müseyyib, Alkame b. Vakkâs,[229] Ebû Abdurrahmân en-Nehdî, Mesrûk, Cübeyr b. Nüfeyr, Abdurrahmân b. Ebî Leylâ ve bunlardan sonra Abdullah b. Dînâr, Eslem'in iki oğlu Zeyd ve Hâlid, Urve b. ez-Zübeyr, Bişr b. Sa'îd, Atâ, Mücâhid, Muhammed b. Sîrîn ve daha başka birçok kimse kendisinden hadis rivayet etmişlerdir.

İbn Mes'ûd onun hakkında şöyle demiştir: "Kureyş gençlerinin dünyaya karşı nefsine en malik olanı hiç şüphesiz Abdullah b. Ömer'dir." Sâlim b. Ebi'l-Ca'd, Câbir'in şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Abdullah b. Ömer haricinde bizden dünya gören hiçbir kimse yoktu ki dünya ona, o da dünyaya meyletmiş olmasın." Hakikatin haykırılması noktasında son derece cesaretli olan İbn Ömer bu konuda hiçbir kimseden çekinmemiştir. Bu tür konumları ile ilgili rivayetler bir hayli çoktur.

Ebû Seleme b. Abdurrahmân ise: "Ömer, benzerlerinin bulunduğu bir zamanda yaşamıştı. İbn Ömer ise öyle bir zamanda yaşadı ki eşi benzeri yok idi" demiştir.

Takva, ibadet ve züht noktasında muazzam bir mevkiye sahip olan İbn Ömer "*İman edenlerin Allah'ın zikri ile kalplerinin ürpermesinin vakti gelmedi mi...*" (Hadîd/16) ayetini her okuyuşunda kendinden geçinceye kadar ağlardı. Yolculuk esnasında oruç tutmaz, ikameti esnasındaki günlerini ise neredeyse oruçsuz geçirmezdi.

Son derece mütevazı, müsamahakâr, şefkatli ve cömert birisiydi. Sevdiği yemekler ne ise onlardan infak etmiş ve hoşuna giden mallarından sadaka vererek Allah'ın rızasına mazhar olmaya çalışmıştır. Bir gece kendisine on bin dirhem ulaşmış bunların hepsini yatmadan önce dağıtmıştır. Bir mecliste kendisine getirilen yirmi bin küsur dirhemi kalkmadan önce bölüştürmüş ve kendisi de bu paraya eklemede bulunmuştur. Öyle ki elindekiler tükendiği zaman borç almış ve ihtiyaç sahiplerine vermiştir. Sofrasında bir yetim bulunmaksızın yemek yemeyen İbn Ömer bin veya daha fazla köleyi azat etmiş olarak vefat etmiştir.

---

229 Bu Alkame b. Vakkâs el-Leysî'dir, İbn Ebî Vakkâs ez-Zührî değildir, bkz: "*Tezkiretu'l-Huffâz*" c. I, s. 50.

Bazı Sahabîler babasından sonra İbn Ömer'in halife olmasını önermişler ancak Hz. Ömer bunu kabul etmeyip, seçimi altı kişilik şura kararına bırakmıştır. Abdullah b. Ömer bütün fitnelerden uzak durmuş ve kendisini ilme ve ibadete adamıştır. Çokça hadis rivayet edenlerden olması da bundan dolayıdır. Ayrıca erken bir dönemde İslâm'a girmesi, uzun ömrü ve Hz. Peygamberle yakın bir diyalog içinde olması onu buna ehil kılan diğer bazı etkenlerdir. Kız kardeşi Hafsa'nın Hz. Peygamberin eşi olması da onun kolay bir şekilde Hz. Peygamberin yanına gidip gelmesini sağlamıştır.

İbn Ömer'den 2630 (iki bin altı yüz otuz) kadar hadis rivayet edilmiştir. Buhârî ve Müslim ondan 280 adet hadis tahric etmiştir. Bu hadislerin 168 kadarını ittifaken rivayet etmişlerdir. Ayrıca 81 hadisi Buhârî ve 31 hadisi de Müslim infiraden rivayet etmiştir. İbn Ömer'in rivayet ettiği hadisler Kütüb-i Sitte, Müsnedler ve sair hadis kitaplarında mevcuttur.

İbn Ömer (r.a.) Abdullah b. ez-Zübeyr'in öldürülmesinden üç ay sonra H. 73 yılında Mekke'de hakkın rahmetine kavuşmuştur. H. 74 senesinde vefat ettiği de belirtilmiştir ki, vefat ettiği zaman 84 yaşındadır.

C. Enes b. Mâlik

Kendisi Enes b. Mâlik b. en-Nadr el-Ensârî el-Hazrecî en-Neccârî'dir **(H.Ö. 10 - H. 93)***. Annesi Ümmü Süleym bt. Milhân'dır. Hz. Peygamber Medine'ye vardığı zaman Enes'in annesi Hz. Peygambere gelmiş ve: "Ey Allah'ın Resûlü, bu genç sana hizmet etsin" demiş ve Aleyhi's-Salatu ve's-Selâm Efendimiz de bunu kabul etmiştir. Enes, Nübüvvet yuvasında yetişmiş olup Hz. Peygamberin kendisini çokça sevdiği birisidir. Enes bu konuda şöyle demektedir: "On yıl boyunca Resûlullah (s.a.s.)'e hizmet ettim. Aksattığım bir emrinden veya yaptığım bir işten dolayı hiçbir zaman beni kınamadı. Ailesinden bir kimse beni kınadığında ise O (s.a.s.): '*Bırakın onu takdir –veya hükmolunan– ne ise ol(muşt)ur*' derdi." Enes başkalarının müşahede edemeyeceği şeyleri müşahede etmiştir.

* Biyografisiyle ilgili en önemli kaynaklar: "*Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*" (4/382 Biyografi: 284) Dâru'l-Fikr baskısı. "*Tehzîbu'l-Kemâl*" (2/327 Biyografi: 559) Dâru'l-Fikr baskısı. "*Tehzîbu't-Tehzîb ve-Takrîbuhu*" Biyografi: 607, Dâru'l-Fikr baskısı. İbn Sa'd "*et-Tabakât*" c. VII, s. 10. "*Tezkiretu'l-Huffâz*" c. I, s. 42. "*el-Bâri'u'l-Fasîh*" s. 9. "*Esmâu's-Sahâbeti'r-Ruvât Vema-Likulli-Vâhidin Mine'l-Aded*" s. 1. "*er-Riyâdu'l-Mustetâbe*" s. 8.

Resûlullah (s.a.s.)'den, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osmân, Abdullah b. Mes'ûd, Abdullah b. Revâha, Fâtımatu'z-Zehrâ, Abdurahman b. Avf ve daha başka Hz. Peygamberin birçok Sahabesinden hadis rivayet etmiştir.

Hasan, Süleymân et-Teymî, Ebû Kılâbe, Ebû Miclez, Abdulazîz b. Suheyb, İshâk b. Ebî Talha, Ebû Bekr b. Abdullah el-Muzenî, Katâde, Sâbit el-Bünânî, Muhammed b. Sîrîn, Enes b. Sîrîn, İbn Şihâb ez-Zührî, Rebî'a b. Abdurrahmân, Yahyâ b. Sa'îd el-Ensârî, Sa'îd b. Cübeyr ve daha birçok kimse kendisinden hadis rivayet etmiştir.

İbadeti çok, sözü az biri olan Enes hakkında Ebû Hureyre: "Ümmü Süleym'in oğlu kadar namazında Hz. Peygambere benzeyen başka bir kimse görmedim" demiştir.

Hz. Ebû Bekir kendisini zekât memuru olarak Bahreyn'e göndermiştir. Enes b. Mâlik, Medine'den sonra Basra'yı yurt edinmiş ve o bölgede ilim ehlinin gözdesi haline gelmiştir. Kendisinden 2286 hadis rivayet edilmiştir. Şeyhân onun 318 hadisini tahric etmişlerdir. Bunlardan 168 hadisi ittifaken, 80 hadisi Buhârî, 70 hadisi ise Müslim infiraden rivayet etmiştir.

Enes (r.a.) H. 93 yılında Basra'da vefat etmiştir ve Basra'da vefat eden Sahabîlerin sonuncusudur.

Katâde şunu rivayet etmektedir: "Enes b. Mâlik vefat ettiği zaman Muvarrık el-Iclî: 'Bugün ilmin yarısı gitti.' dedi. Kendisine: 'Bu nasıl olur?' diye sorulduğunda ise cevaben şöyle dedi: Hevâ ehli birisi bize herhangi bir hadis hakkında yemin edince ona: Gel de onu Hz. Peygamberden dinleyene gidelim, derdik."

D. Mü'minlerin Validesi Hz. Âişe

Kendisi Ebû Bekir es-Sıddîk kızı Âişe (H.Ö. 9 - H. 58)* olup müminlerin validelerinden biridir. Hz. Peygamber Bedir Gazvesi sonrası Şevvâl ayında kendisiyle evlenmiştir. Sekiz yıl beş aylık bir süre boyunca Hz. Peygamberle sohbet şerefine nail olmuştur. Hz. Peygamberin en sevdiği ha-

* Biyografisiyle ilgili en önemli kaynaklar: "*Tehzîbu'l-Kemâl*" (22/372 Biyografi: 8474) Dâru'l-Fikr baskısı. "*Tehzîbu't-Tehzîb ve-Takrîbuhu*" Biyografi: 8930, Dâru'l-Fikr baskısı. "*Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*" (3/434 Biyografi: 155) Dâru'l-Fikr baskısı. İbn Sa'd "*et-Tabakât*" c. VIII, s. 39. "*Tezkiretu'l-Huffâz*" c. I, s. 26. "*el-İsâbe*" c. VIII, s. 139, Biyografi: 701. "*el-Bâri'u'l-Fasîh*" s. 9. "*el-Cem'u Beyne-Ricâli's-Sahîheyn*" c. II, s. 609. "*er-Riyâdu'l-Mustetâbe*" s. 8.

nımıdır. İfk hadisesinde kendisine iftira atanlara karşı Kur'ân-ı Kerimin beraatini ilan eylediği iffet abidesidir.

Son derece zeki, akıllı ve bir o kadar da ilim aşığı birisidir ki Hz. Peygamberle olan evliliği kendisine, İslâm'ın hükümlerini öğrenme noktasında sonsuz bir birikim kazandırmıştır. Kadınlarla alakalı birçok hükmün rivayet edilmesinde en büyük pay Hz. Âişe'ye aittir. Hz. Peygamberin diğer birçok hanımının ondan hadis rivayet etmesi de bu yüzdendir. Sahabîlerin en fakihlerinden addedilmektedir. Sahabe ve Tâbi'în'den birçok kimse ilmi ve fıkhının üstünlüğüne şahitlik etmiştir. Aynı zamanda tıp bilgisine de sahip birisidir ki Urve: "Tıp konusunda ondan daha bilgilisini görmedim" demektedir. Ali b. Mushir ise şöyle demiştir: "Hişâm bizlere babasın(Urve)dan, onun: İnsanlar içinde Kur'ân, Kur'ân'ın helâli ve haramı, şiir, Arap sözleri ve nesepleri konusunda Âişe'den daha bilgili bir kimse görmedim" dediğini nakleder.

Sahabe ve Tâbi'în'in onun etrafını sarmaları, ondan fıkıh öğrenmeleri ve meselelerinin çözümü için kendisine başvurmaları garipsenmemelidir. Kabîsa b. Züeyb bu konuda şöyle demektedir: "Âişe insanların en bilgilisiydi ki Sahabenin büyükleri kendisine sorular sorarlardı."

Kendisiyle karşılaşan her kişinin hürmet ettiği cömert ve vakur bir kimsedir. Sahabe ve Tâbi'în onun bu konumunu takdir etmiş ve ona karşı hürmeti elden bırakmamışlardır. Hz. Âişe, Efendimiz (s.a.s.)'den birçok hadis rivayet ettiği gibi babası Hz. Ebû Bekir'den, ayrıca Hz. Ömer, Hz. Fâtıma, Sa'd b. Ebî Vakkâs, Useyd b. Hudayr, Cezâme bt. Vehb ve Hamza b. Amr gibi kimselerden hadis rivayet etmiştir.

Sahabîlerden Hz. Ömer, oğlu Abdullah, Ebû Hureyre, Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Zeyd b. Hâlid, İbn Abbâs, Rebî'a b. Amr el-Cureşî, Sâib b. Yezîd ve başka kimseler ondan hadis rivayet etmişlerdir.

Tâbi'în'in büyüklerinden Muhammed b. Ebî Bekr'in oğulları Kâsım ve Abdullah, Urve b. ez-Zübeyr, Amre bt. Abdurrahmân ve Mevlâları Ebû Bekr, Zekvân ve Ebû Yûnus, ayrıca Sa'îd b. el-Müseyyib, Amr b. Meymûn, Alkame b. Kays, Mesrûk, Abdullah b. Hakîm, Esved b. Yezîd ve bunların haricinde daha birçok kimse Hz. Âişe'den hadis rivayet etmişlerdir.

Ondan 2210 hadis rivayet edilmiştir. Sahîheyn'deki hadislerinin sayısı 316 olup bunlardan 194 hadiste Şeyhân ittifak etmişlerdir. Buhârî 54

Müslim ise 68 hadisi münferit olarak rivayet etmişlerdir. Rivayet ettiği hadisler Kütüb-i Sitte ve sair Sünen kitaplarında kayıtlıdır.

Çoğunluğun görüşüne göre Hz. Âişe (r.anha), Hicrî elli sekiz (58) yılı, Ramazanın on yedinci günü Salı gecesi vefat etmiştir. Bazıları ise 57 senesinde vefat ettiğini belirtmişlerdir.

E. Abdullah b. Abbâs

Kendisi Ebu'l-Abbâs Abdullah b. Abbâs b. Abdulmuttalib b. Hâşim b. Abdi-Menâf el-Kureşî el-Hâşimî (H.Ö. 3 - H. 68)* olup Hz. Peygamberin amcazâdesi ve müminlerin annesi Hz. Peygamberin eşi Meymûne bt. el-Hâris el-Hilâliyye'nin kız kardeşinin oğludur. Kureyş'lilerin Hâşim oğullarını muhasara altına aldığı Şi'b'de doğmuştur. Hz. Peygamber vefat ettiği zaman henüz on üç yaşındadır. Resûlullah (s.a.s.) onu bağrına basmış ve kendisi için "*Allahım, ona hikmeti öğret*" diye dua etmiştir.

İlim aşığı olup Hz. Peygamberle olan yakınlığı kendisine Hz. Peygamberden birçok hadis nakledebilme şerefini bahşetmiştir. Öyle ki 'Tercümanu'l-Kur'ân - Kur'ân'ın Tercümanı/Müfessiri' diye anılır olmuştur. Ayrıca ilminin enginliğinden dolayı kendisine 'âlim ve ilim deryası' denilmiştir. Hz. Peygamberin vefatından sonra da hiçbir zaman için ilim öğrenmekten geri durmamış ve Sahabîlere yönelip onlara sorular sormuştur. Öyle ki kaylûle uykusundaki bir Sahabenin kapısında, çıkıp da istediği soruyu cevaplayacağı âna kadar sabırla beklemiş ve rüzgârın suratına estirdiği topraktan korunmak için örtüsüne bürünmüştür. Sahabe kendisine: "Bana haber gönderseydin de ben sana gelseydim?" dediğinde ise cevaben: "Hayır, ben sana gelmeye daha müstahakım" demiştir. Amr b. Dînâr: "İbn Abbâs'ın meclisinin benzeri –helal ve haram, Arapça, nesep ve şiir gibi– her hayrı bünyesinde barındıran başka bir meclis görmedim" demektedir.

Hz. Ömer karmaşık bir meseleyle karşılaşınca İbn Abbâs'ı çağırmış ve ona: "Sen bu ve benzerlerinin(çözüm ehli)sin" demiştir. Onun sözleri ve görüşlerine büyük bir önem atfetmiştir. Hâfızası son derece güçlü olmakla birlikte aynı zamanda kıvrak zekâlı birisidir.

---

* Biyografisiyle ilgili en önemli kaynaklar: "*Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*" (4/339 Biyografi: 273) Dâru'l-Fikr baskısı. "*Tezkiretu'l-Huffâz*" c. I, s. 37. "*el-İsâbe*" c. IV, s. 90. "*Tehzîbu'l-Kemâl*" (10/250 Biyografi: 3340) Dâru'l-Fikr baskısı. "*Tehzîbu't-Tehzîb ve-Takrîbuhu*" Biyografi: 3498. "*el-Cem'u Beyne-Ricâli's-Sahîheyn*" c. I, s. 239. "*el-Bâri'u'l-Fasîh*" s. 9. "*er-Riyâdu'l-Mustetâbe*" s. 52.

Nebî (s.a.s.)'den ayrıca babası, annesi Ümmü Fadl, kardeşi Fadl, halası Meymûne, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osmân, Hz. Ali, Abdurrahmân b. Avf, Mu'âz b. Cebel, Ebû Zerr el-Gıfârî, Ubeyy b. Ka'b, Temîm ed-Dârî, Hâlid b. el-Velîd ki –kendisi halasının oğludur–, Usâme b. Zeyd, Ebû Sa'îd el-Hudrî, Ebû Hureyre, Muâviye b. Ebî Süfyân ve bunların haricinde birçok kimseden hadis rivayet etmiştir.

Birçok kimse kendisinden hadis rivayet etmiştir. Bunlar arasında en meşhur bazı Sahabîler Abdullah b. Amr b. Sa'lebe b. el-Hakem el-Leysî, Misver b. Mahreme, Ebu't-Tufeyl ve başkalarıdır. Tâbi'în'in büyüklerinden Sa'îd b. el-Müseyyib, Abdullah b. el-Hâris b. Nevfel, Ebû Seleme b. Abdurrahmân, Kâsım b. Muhammed, İkrime, Atâ, Tâvus, Kureyb, Sa'îd b. Cübeyr, Mücâhid, Amr b. Dînâr ve sair kimseler de ondan hadis rivayet etmişlerdir.

İbn Ömer onun hakkında: "İbn Abbâs, Muhammed (s.a.s.)'e indirilen hususunda Muhammed (s.a.s.)'in ümmetinin en bilgilisidir" demiştir.

Kendisinden 1660 adet hadis rivayet edilmiştir. Buhârî ve Müslim ondan 234 hadis tahric etmişlerdir. Bu hadislerden 75 tanesinde ittifak halindedirler. 110 hadisi Buhârî ve 49 hadisi de Müslim infiraden rivayet etmiştir. İbn Abbâs'ın rivayet ettiği hadisler Kütüb-i Sitte ve sair Sünnet kitaplarında mevcuttur.

Hz. Ali kendisini Basra Emiri olarak atamıştır; Hz. Ali'nin şehadetinden sonra bu görevi bırakıp Mekke'ye dönmüş ve insanlara ilim öğretmiştir. Ömrünün sonlarına doğru gözlerini yitirmiştir. Hicrî 68 senesinde Tâif'de rahmet-i Rahmana kavuşmuştur. Cenaze namazını Muhammed b. el-Hanefiyye kıldırmış ve: "Bugün, bu ümmetin rabbânisi öldü" demiştir.

F. Câbir b. Abdillâh el-Ensârî

Kendisi Ebû Abdullah Câbir b. Abdillah b. Amr b. Harâm el-Ensârî es-Sülemî el-Fakîh (H.Ö. 16 - H. 78)* olup devrinin Medine müftüsüdür.

* Biyografisiyle ilgili en önemli kaynaklar: "*Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*" (4/336 Biyografi: 260) Dâru'l-Fikr baskısı. "*Esmâu's-Sahâbeti'r-Ruvvât*" s. 1. "*el-İsâbe*" c. I, s. 222. "*Tehzîbu'l-Kemâl*" (3/291 Biyografi: 856) Dâru'l-Fikr baskısı. "*Tehzîbu't-Tehzîb ve-Takrîbuhu*" Biyografi: 911. "*Tezkiretu'l-Huffâz*" c. I, s. 40. "*el-Bâri'u'l-Fasîh*" s. 9. "*el-Cem'u Beyne-Ricâli's-Sahîheyn*" c. I, s. 72. "*er-Riyâdu'l-Mustetâbe*" s. 10.

Ensâr'dan Akâbe biatına katılan yetmiş kişiden birisidir. Babası Uhud Gazvesinde şehit düşmüş ve geride bakılması gereken bir aile ve ödenmesi gereken bir borç bırakmıştır. Hz. Peygamber onu teselli etmiş, acılarını paylaşmış, cömertliği ve ihsanıyla kendisini korumuştur. Ayrıca borcunu ödeyinceye kadar onu gözetip kollamıştır. Hz. Peygamberin sevgisiyle dolu birisidir. Babasının, kendisini kardeşlerine bakması için geride bıraktığı Bedir ve Uhud Gazveleri hariç, diğer bütün savaşlara Hz. Peygamberle birlikte iştirak etmiştir.

Hayatın meşakkatleri Câbir'i ilim öğrenmekten alıkoyamamıştır. Hz. Peygamberden birçok hadis rivayet etmiştir. Ayrıca O'nun vefatından sonra ilim için yolculuklar yapmış ve Sahabîlerin büyüklerinden hadisler dinlemiştir. Resûlullah (s.a.s.)'den, ayrıca Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Ali, Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh, Talha, Mu'âz b. Cebel, Ammâr b. Yâsir, Hâlid b. el-Velîd, Ebû Hureyre, Ebû Sa'îd, Abdullah b. Uneys ve başkalarından hadis rivayet etmiştir.

Çocukları Abdurrahmân, Ukayl ve Muhammed; ayrıca Sa'îd b. el-Müseyyib, Mahmûd b. Lebîd, Amr b. Dînâr, Ebû Ca'fer el-Bâkır, amcazâdesi Muhammed b. Amr b. el-Hasen, Muhammed b. el-Münkedir, Âmir eş-Şa'bî ve başka kimseler kendisinden hadis rivayet etmişlerdir. Mescid-i Nebevî'de bir ilim halkası olmuştur.

Kendisinden 1540 adet hadis rivayet olunmuştur. Bunlardan 212 hadisi Şeyhân rivayet etmişlerdir. 60 hadiste ittifak halindedirler. Yine bu hadislerden 26'sını Buhârî ve 126'sını da Müslim rivayet etmiştir. Ayrıca İmam Müslim'in Sahîhinde tahric etmiş olduğu hac menâsiki/uygulamalarına dair bir 'Mensek-i Sağîr'i bulunmaktadır.

Câbir (r.a.) 94 yıl kadar yaşamış ve hayatının sonlarına doğru gözlerini yitirmiştir. Tercih olunan görüşe göre H. 78 yılında vefat etmiştir. Medine'de vefat eden Sahabîlerin sonuncusudur. Medine'de vefat eden en son Sahabenin Sehl b. Sa'd es-Sâ'idî olduğu da belirtilmiştir ki kendisi, H. 88 yılında ve yüz yaşını aşmışken vefat etmiştir.[230]

---

[230] Bkz: "*Takrîbu't-Tehzîb*" c. II, s. 336, Biyografi: 555.

G. Ebû Sa'îd el-Hudrî

Sa'd b. Mâlik b. Sinân b. Ubeyd b. Sa'lebe el-Hudrî el-Ensârî el-Hazrecî el-Medenî'dir (H.Ö. 12 - H. 74)*. Babası Uhud Gazvesinde şehadet şerbetini içmiştir. Suffe Ehlinden olduğu rivayet edilen Ebû Sa'îd el-Hudrî hayatın binbir türlü çilesine katlanmıştır. Uhud günü yaşı küçük görülmüş ve bilahare gazvelerin birçoğuna Hz. Peygamberle birlikte iştirak etmiştir. Ayrıca Rıdvân Biatına da katılmıştır. Hz. Peygamberin meclislerine katılan Ebû Sa'îd O'ndan birçok hadis rivayet etmiş ve böylelikle çokça hadis nakledenlerden addedilmiştir.

Resûlullah (s.a.s.)'den, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osmân, Hz. Ali, Zeyd b. Sâbit ve diğer bazı Sahabîlerden hadis rivayet etmiştir. İbn Abbâs, Abdullah b. Amr, Câbir, Mahmûd b. Lebîd, Ebû Umâme b. Sehl, Ebu't-Tufeyl gibi Sahabîler de ondan hadis rivayet etmişlerdir. Yine Tâbi'în'in büyüklerinden Sa'îd b. el-Müseyyib, Ebû Osmân en-Nehdî, Târık b. Şihâb ve sair kimseler, ayrıca bunlardan sonra gelen Atâ, Iyâd b. Ebî Serh, Mücâhid ve başkaları da kendisinden hadis rivayet etmişlerdir.

Kendisinden 1170 kadar hadis rivayet edilmiştir. Bunlardan 111 tanesini Şeyhân tahric etmiş olup 43 hadiste ittifak halindedirler. Ayrıca bunların 16'sını Buhârî, 52'sini de Müslim infiraden rivayet etmiştir. Rivayetleri Kütüb-i Sitte'de mevcut olup, Müsned ve Sünen sahibi herkes ondan hadis rivayet etmiştir.

Ebû Sa'îd (r.a.) kuvvetli istikameti ve hak husussundaki tavizsizliğiyle meşhur olmuştur. Her zaman için hakkı ilan etmiş ve bu konuda Allah için hiç kimsenin kınamasından korkmamıştır. Hicrî 74 yılında ve 86 yaşında Medine'de vefat etmiştir.

---

* Biyografisiyle ilgili en önemli kaynaklar: "*Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*" (4/320 Biyografi: 250) Dâru'l-Fikr baskısı. "*Hılyetu'l-Evliyâ*" c. I, s. 369. "*Tehzîbu'l-Kemâl*" (7/103 Biyografi: 2206) Dâru'l-Fikr baskısı. "*Tehzîbu't-Tehzîb ve-Takrîbuhu*" Biyografi: 2327 Dâru'l-Fikr baskısı. "*Tezkiretu'l-Huffâz*" c. I, s. 41. "*el-İsâbe fi--Temyîzi's-Sahâbe*" c. III, s. 85. "*el-Cem'u Beyne-Ricâli's-Sahîheyn*" c. II, s. 621. "*er-Riyâdu'l-Mustetâbe*" s. 24. "*el-Bâri'u'l-Fasîh*" s. 9.

İkinci Fasıl

MEŞHUR BAZI TÂBİ'Î VE TÂBİ'Î SAYILAN RÂVİLER VE TÂBİÎN'İN MEŞHURLARI

1. TÂBİ'Î KİMDİR?

Hatîb el-Bağdâdî: "Tâbi'î herhangi bir Sahabeyle dostluğu olan kimsedir" demektedir.[231] Tâbi'î olmak için sadece karşılaşma/iltika yeterli değildir. Bu durum sadece karşılaşmanın yeterli sayıldığı sahabe olmanın aksinedir. Bu farklılık ise Hz. Peygamberle karşılaşma, bir araya gelme ve O'nu görme şerefine nail olunduğundan dolayıdır. Hz. Peygamberle sadece karşılaşmanın bile kalplerin ıslahı ve nefislerin tezkiyesi üzerinde büyük bir etkisi olduğu malumdur. Ancak aynı şey, bir sahabîye tabi olup uzun bir süre ondan ilim almaksızın sadece karşılaşmakla gerçekleşemeyecek bir şeydir.

Muhaddislerin birçoğu: "Tâbi'î, (onunla dostluk etmemiş olsa bile) Sahabîlerden biri veya birden fazlasıyla karşılaşan kimsedir" demişlerdir. Bu sebeple İmam Müslim ve İbn Hibbân, Süleymân b. Mihrân el-A'meş'i Tâbi'în tabakasından saymışlardır. İbn Hibbân: "Onu bu tabakadan saydık. Zira onun karşılaşması ve hıfzı vardır. Her ne kadar ondan müsned hadisleri dinlediği sıhhat bulmasa da Enes b. Mâlik'i görmüştür" demiştir. Aynı şekilde Hâfız Abdulganî b. Sa'îd, Enes b. Mâlik'le karşılaştığı için Yahyâ b. Ebî Kesîr'i bu tabakadan saymıştır. Yine Amr b. Hureys ile karşılaştığı için Mûsâ

---

231 Bkz: "*Tedrîbu'r-Râvî*" s. 416.

b. Ebî Âişe'yi; ayrıca Enes'i gördüğü için de Cerîr b. Ebî Hâzim'i bu tabakadan saymıştır. Bu ise bir bakıma onların, Tâbi'î, Sahabeyi gören kimsedir şeklindeki onay/ikrarlarıdır. İbn Hibbân, Sahabeyi gören birisinde ondan ezber yapabilecek yaşta -yani mümeyyiz- olması şartını koşmuştur. Eğer küçükse ve ondan ezber yapamamışsa onu görmesinin bir anlamı yoktur. Örneğin Halef b. Halîfe'yi, Sahabeden Amr b. Hureys'i görmesine rağmen küçük olup mümeyyiz olmadığı için Etbâ'u't-Tâbi'în'den saymıştır.

el-Irâkî: "İbn Hibbân'ın tercih ettiği görüşte doğruluk payı vardır. Aynı şekilde o, Sahabe olabilmek için görme/ru'yet ile birlikte mümeyyizlik vasfını da şart koşmuştur" dedikten sonra şunu kaydeder: "Hz. Peygamber '*Beni görene ve bana iman edene müjdeler olsun. Beni göreni görene de müjdeler olsun*' sözüyle Sahabe ve Tâbi'îne işarette bulunmuş ve her ikisinde de sadece görme/ru'yet ile yetinmiştir."[232]

Tâbi'în'in adedi sayılamayacak kadar çoktur. Zira Sahabeyi gören kimseler Tâbi'în'den kabul edilmişlerdir. Hz. Peygamber ise vefat ettiği zaman geride farklı bölgelere yayılmış olan yüz binden fazla Sahabe bırakmıştır ki bunları da binlerce Tâbi'î görmüştür. Hadis âlimleri, Sahabe ve Tâbi'în'in biyografilerine büyük bir önem atfetmişlerdir. Çünkü Mürsel ve Muttasıl haberler bu iki nesille bilinir.

Bunun yanısıra Tâbi'în'in ayrı ayrı tabakaları vardır ve el-Hâkim bunları on beş tabakaya ayırmıştır. En sonuncuları Basra ehlinden olup Enes b. Mâlik, Kûfe ehlinden olup Abdullah b. Ebî Evfâ, Medine ehlinden olup Sâib b. Yezîd, Mısır ehlinden olup Abdullah b. el-Hâris b. Cez', Şâm ehlinden olup Ebû Umâme el-Bahilî ile karşılaşanlardır.[233] el-Hâkim bunlardan başka diğer bazı beldelerdeki kimseleri de zikretmiştir.[234] Tâbi'în'in en faziletlileri konusunda ise âlimlerin uzun uzadıya tartışmaları vardır.[235]

Aşağıda Tâbi'în'in en meşhur bazı râvîlerinin biyografilerini sunmaya çalışacağız ki, ele alacağımız isimler şunlardır:

1. Sa'îd b. el-Müseyyib
2. Urve b. ez-Zübeyr

---

232 Bkz: "*Fethu'l-Muğîs*" c. IV, s. 52-53. "*Tedrîbu'r-Râvî*" s. 416.

233 Bkz: "*Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadîs*" s. 42. "*Fethu'l-Muğîs*" c. IV, s. 53. "*Tedrîbu'r-Râvî*" s. 417.

234 Bkz: "*Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadîs*" s. 43.

235 Bu konu için adı geçen kaynaklara bkz: "*Tedrîbu'r-Râvî*" s. 421. "*el-Bâ'isu'l-Hasîs*" s. 219. "*Fethu'l-Muğîs*" c. IV, s. 55.

3. İbn Şihâb ez-Zührî
4. Nâfi' Mevlâ İbn Ömer
5. Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe
6. Sâlim b. Abdullah b. Ömer
7. İbrahim en-Neha'î
8. Âmir eş-Şa'bî
9. Alkame en-Neha'î
10. Muhammed b. Sîrîn

2. TÂBİ'ÎN'İN MEŞHURLARI

A. Sa'îd b. el-Müseyyib

Tâbi'în'in efendisi Ebû Muhammed Sa'îd b. el-Müseyyib[236] b. Hazn b. Vehb el-Kureşî el-Mahzûmî el-Medenî (H. 15 - 94)* olup yeryüzünün şahitlik ettiği en meşhur âlimlerden biridir. Hz. Ömer'in hilafetinin ikinci yılı sonrası H. 15 senesinde doğmuştur. Hz. Ömer, Hz. Osmân, Hz. Ali, Zeyd b. Sâbit, Hz. Âişe, Sa'd b. Ebî Vakkâs, Ebû Hureyre, İbn Abbâs, İbn Ömer gibi kimselerden hadis dinlemiştir. Rivayetlerinin çoğunu, damadı olduğu Ebû Hureyre'den nakletmiştir.

Bir ilim deryasıdır ki İbn Ömer kendisi hakkında: "Eğer Resûlullah (s.a.s.) onu görseydi çok mutlu olurdu" demiştir. Mekhûl, Katâde, Zührî ve daha başka kimseler: "İbn el-Müseyyib'den daha bilgilisini görmedik" demişlerdir. İbnu'l-Medînî de: "Tâbi'în arasında onunki kadar ilmi geniş başka bir kimse bilmiyorum. Benim gözümde Tâbi'în'in en büyüğü odur" demiştir.

Tâbi'în arasında Resûlullah (s.a.s.)'in ve Raşit Halifelerin hükümlerini en iyi bilenlerden biridir. Hz. Peygamberin Sahabîleri hâlâ hayattayken fetvâlar vermiş ve kendi asrının fakihlerinin de öncülüğünü yapmıştır. Halife Ömer b. Abdulazîz ona hürmet etmiş ve kendisine büyük bir saygı göstermiştir. İbadetinin çokluğu, takvâsı ve hakikati ilan etme noktasındaki cesaretiyle şöhret bulmuştur. Ayrıca zamanının bazı liderlerine biat et-

---

236 İsmi bazı kaynaklarda Sa'îd b. *el-Müseyyeb* olarak da geçen bu değerli Tabiî'nin ismini müellifin zabtına binaen el-Müseyyib olarak kaydettik. (Çev.)

* İbn Sa'd "*et-Tabakât*" c. V, s. 88-106. "*el-Cem'u Beyne-Ricâli's-Sahîheyn*" c. I, s. 168. "*Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*" Yazma c. IV, b.2, s. 192-199. "*Tezkiretu'l-Huffâz*" c. I, s. 51-53. "*Tehzîbu't-Tehzîb*" c. IV, s. 84. "*Şezarâtu'z-Zeheb*" c. I, s. 102.

meyi kabul etmemiş ve bundan dolayı da birçok eziyete maruz kalmıştır. Buna rağmen yüce bir dağ edasıyla sabit kalmış, haktan ve hakikatten ödün vermemiştir.[237]

Ondan hadis rivayet eden en meşhur kimseler: Tâbi'în'in büyüklerinden birçok kimse Sa'îd b. el-Müseyyib'den hadis rivayet etmiştir ki bunların başında; Muhammed b. Müslim ez-Zührî, Amr b. Dînâr, Atâ b. Ebî Rebâh, Muhammed el-Bâkır, Katâde b. Di'âme es-Sedûsî, Bukeyr b. Abdullah b. el-Eşecc, Yahyâ b. Sa'îd el-Ensârî ve başka kimseler gelir.

Âlimler, onun konumunun yüceliği ve imameti üzerinde icmâ etmişlerdir. Fıkıh ve fetvâ konusunda Medine'nin önderidir. Öyle ki kendisini "Fakîhu'l-Fukaha - Fakihlerin Fakihi" olarak isimlendirmişlerdir.

Hadis âlimleri de onun sikalığı, zabtı, takvâsı ve Sünnete karşı aşırı dikkati/hırsı, ilim ve ibadet üzerindeki sebatı konusunda icmâ etmişlerdir. Nitekim vaktinin çoğunu mescitte geçirmiştir. Müslümanların malını almayı kabul etmediği gibi kendisine gelen hediyeleri de kabul etmemiştir. Elindeki dört yüz dinarla yağ ticareti yapmış ve eline geçen kârla geçimini sağlamıştır. Sa'îd b. el-Müseyyib (r.a.) H. 93 yılında –94 olduğu da belirtilir– ahirete intikal etmiştir.

B. Urve b. ez-Zübeyr

Seçkin Tâbi'îlerden hâfız ve fakih Ebû Abdullah Urve b. ez-Zübeyr b. el-Avvâm el-Esedî el-Medenî'dir (H. 22 - 94)*. Hz. Ömer'in hilafetinin sonlarında H. 22 veya 23 yılında dünyaya gelmiştir. Hz. Osmân'ın hilafeti döneminde H. 29 senesinde doğduğu da belirtilmiştir.[238]

Babası, annesi ve halası Hz. Âişe'den hadis ezberlemiş ve rivayet etmiştir. Ayrıca Hz. Ali, Muhammed b. Mesleme, Ebû Hureyre, Zeyd b. Sâbit, Usâme b. Zeyd, Abdullah b. el-Erkam, Ebû Eyyûb, Nu'mân b. Beşîr, Muâviye, Abdullah b. Amr, Abdullah b. Abbâs, Misver b. Mahreme, Zeyneb bt. Ebî Seleme ve Beşîr b. Ebî Mes'ûd el-Ensârî gibi kimselerden hadis rivayet etmiştir.

---

237 Çektiği çileler için bkz: "*Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*" c. IV, b.2, s. 195.

* İbn Sa'd "*et-Tabakât*" c. V, s. 135. "*el-Cem'u Beyne-Ricâli's-Sahîheyn*" c. II, s. 394. "*Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*" Yazma c. IV, b.2, s. 245-250. "*Tezkiretu'l-Huffâz*" c. I, s. 58-59. "*Tehzîbu't-Tehzîb*" c. VII, s. 180. "*Şezarâtu'z-Zeheb*" c. I, s. 103.

238 Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ'da doğum tarihi 23 yılı olarak geçmektedir.

İlim aşığı olan Urve sık sık halası Hz. Âişe'nin yanına gidip gelmiş ve rivayet ettiği hadislerde de son derece dikkatli davranmıştır. Sika ve rivayet ettiği hadislere hâkim/zabıt birisidir. Asrının önde gelenleri bu konuda kendisine şahitlik etmişlerdir. Tâbi'în'in meşhur yedi fakihlerinden birisi olmuştur. Ayrıca o dönem Medine emiri olan Ömer b. Abdulazîz'in Medine'deki şura meclisine seçtiği kimselerden biridir.

Onun hakkında İmam ez-Zührî: "Kovaların bulandıramayacağı bir deniz misaliydi" demiştir. İbn Uyeyne ise: "Hz. Âişe'nin hadisleri konusunda en otorite kimseler: Kâsım, Urve (b. ez-Zübeyr) ve Amre üçlüsüdür" demiştir. Oğlu Hişâm da: "Vallâhi onun hadislerinin iki binde birini dahi öğrenemedik" demiştir.

Muhammed b. Sa'd ise hakkında: "O sika bir hadis hazinesi, emin bir fakih ve otorite bir âlimdi" demiştir.

Hadis-i Şerif hafızı olmasının yanısıra bir sîret âlimi, Kur'ân hafızı, âbid ve günlerini oruçlu geçiren zâhid birisi olup, oruçlu bir halde vefat etmiştir. İlim yayma sevgisiyle tanınmış; ayrıca insanları hadisleriyle bir araya getirmiş ve çocuklarına hadis müzâkere ettirmiştir.

Kendisinden hadis rivayet eden en meşhur kimseler şunlardır: Öncelikle çocukları Osmân, Abdullah, Hişâm, Yahyâ, Muhammed ve torunu Ömer b. Abdullah'tır. Ayrıca Zührî, Süleymân b. Yesâr, Ebu'z-Zinâd, İbn Ebî Muleyke, İbnu'l-Münkedir ve daha başka birçok kimsedir.

Urve'nin şahsında ilim, ibadet ve siyâdet bir araya gelmiştir. Bir görüşe göre altmış küsur yaşında ve H. 94 yılında vefat etmiştir.

C-1. Muhammed b. Müslim b. Şihâb ez-Zührî

a. Kim Olduğu –Vilâdeti– Yetişmesi

Ebû Bekr Muhammed b. Müslim b. Ubeydullah b. Şihâb b. Abdullah b. el-Hâris b. Zühre b. Kilâb b. Murre el-Kureşî ez-Zührî el-Medenî'dir (H. 50-124)*.

* İbn Şihâb'ın biyografisinde esas aldığım en önemli kaynaklar: İbn Sa'd "*et-Tabakât*" c. II, b.2, s. 135 vd. "*Câmi'u Beyâni'l-İlm ve-Fadluhu*" c. I, s. 73-76. İbn Hibbân "*Tertîbu's-Sikât*" Yazma eser üçünü cüz. "*el-Câmi'u Li-Ahlâki'r-Râvî ve-Âdâbi's-Sâmi'-*" s. 154, 155, 177, 181. "*Hılyetu'l-Evliyâ*" c. III, s. 369 vd. "*el-Cerhu ve't-Ta'dîl*" c. IV, b.1, s. 71-74. "*Târîhu Dımeşk*" Dâru'l-Kutub el-Mısriyye yazma nüshası c. 31, s. 487-619. "*Târîhu'l-İslâm*" c. V, s. 136. "*Tehzîbu't-Tehzîb*" c. IX, s. 448. İhtiyaç halinde bazı rivayet ve metinlerin yerlerine işarette bulunacağım.

Tercih edilen görüşe göre H. 50 senesinde ve Muâviye b. Ebî Süfyân'ın hilafeti döneminde dünyaya gelmiştir. H. 64 yılında henüz ergenliğe ermiş bir gençken Mervân b. Hakem'in huzuruna çıktığı rivayet edilmektedir. O dönemde babası hâlâ hayattadır ve Abdulmelik b. Mervân'a karşı kıyam eden Abdullah b. ez-Zübeyr'in yanında yer almıştır. Bilahare babasının vefatından sonra Abdu'l-Melik'in huzuruna çıkmıştır. Tercih edilen rivayetlere göre bu hadise H. 82 yılında olmuştur.

b. İlim Talebi

Kur'ân-ı Kerim'i seksen günde ezberlemiş ve Sahabe asrının son dönemlerinde hadis öğrenimine geçmiştir. Bu dönemde henüz yirmi küsur yaşlarındadır. Sahabîlerin bazılarından hadis dinlemiş ve rivayet etmiştir. Bunlar arasında Enes b. Mâlik, Abdullah b. Amr, Câbir b. Abdillah, Sehl b. Sa'd, Ebu't-Tufeyl, Misver b. Mahreme ve sair kimseler vardır.

Aynı şekilde Tâbi'în'in büyüklerinden: Ebû İdrîs el-Havlânî, Abdullah b. el-Hâris b. Nevfel, Muhammed b. el-Hanefiyye'nin oğulları Hasan ve Abdullah, Harmele Mevlâ Usâme b. Zeyd, İbn Ömer'in oğulları Abdullah, Ubeydullah ve Sâlim, Abdulazîz b. Mervân, Hârice b. Zeyd b. Sâbit, Sa'îd b. el-Müseyyib, Süleymân b. Yesâr, Abdullah b. Ebî Bekr b. Hazm, Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe, Urve b. ez-Zübeyr, A'rec Abdurrahmân b. Hürmüz, Atâ b. Ebî Rebâh, Kâsım b. Muhammed b. Ebî Bekr, Muharrer b. Ebî Hureyre, Cübeyr b. Mut'im'in oğulları Nâfi' ve Muhammed, Amre bt. Abdurrahmân ve daha başka birçok kimseden hadis rivayet etmiştir.

Zührî, Tâbi'în'in önde gelen imamı Sa'îd b. el-Müseyyib'den çokça hadis dinlemiş olup nuda şöyle demektedir: "Dizlerim sekiz yıl boyunca Sa'îd b. el-Müseyyib'in dizleri dibindeydi." Ayrıca: "Bir hadis dinlemek için üç gün boyunca Sa'îd b. el-Müseyyib'in peşinde dolaştım" demiştir. Aynı şekilde Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe'nin yanında kalmış ve ona hizmet etmiştir. Ondan hadis dinlemek için kendisine su bile taşımıştır. Utbe'nin yanından ayrılmayan Zührî şöyle demektedir: "Öyle ki hizmetçisi çıkar ve 'Kapıda kim var?' diye sorardı. Cariyesi de: 'Kölen U'aymeş!' derdi ki beni onun kölesi sanırdı. Ben ise ona hizmet eder hatta abdest alması için kendisine su dahi tutardım."

İbn el-Müseyyib ve Ubeydullah'a bağlı olduğu gibi Urve b. ez-Zü-

beyr'e de bağlılık/mülâzemet göstermiştir. Onun hakkında: "Urve, akmayan bir denizdir" ve "Urve kovaların bulandıramayacağı bir deniz misalidir" demiştir.

İlim konusunda son derece pervasız ve istediği her şeyi sormaktan çekinmeyen biridir. İlk defa Mervân b. Hakem'in yanına gittiğinde Mervân kendisine ilim öğrenmesini salık vermiş ve ona: "İlim talep et ve başka bir şeyle meşgul olma. Şüphesiz ki sende hafız bir göz ve zeki bir kalp görüyorum. Ensârın evlerine git (ve onlardan ilim öğren)" demiştir.

Sâlih b. Keysân: "Ben ve Zührî ilim talebi için bir araya geldik. Sünnetler' dedik ve Hz. Peygamberden rivayet olunan hadisleri yazdık. Sonra o: 'Sahabeden gelen şeyleri de yazalım, şüphesiz ki bunlar da sünnettir.' dedi. Ben ise 'Bunlar Sünnet değildir, yazmayalım, dedim. O yazdı ben yazmadım. O kazandı ben kaybettim" demiştir.

Zührî'nin hadisleri yazdığı, bunları müzâkere ettiği ve ezberledikten sonra da imha ettiği rivayet olunmaktadır.

Hadis öğrenimi konusunda en dinamik öğrencilerden biri olan Zührî devamlı bir şekilde âlimlerin halkalarına iştirak etmiş; ayrıca herhangi bir kimsenin hadis/ilim namına bir şey bildiğini duymuşsa mutlaka onun yanına gitmiştir. Bu konuda İbrahim b. Sa'd b. İbrahim: "Ubeyy'e: 'İbn Şihâb sizi neyle geçti?' diye sordum. O da cevaben şöyle dedi: 'Meclislere başlamadan önce gelir ve mecliste karşılaştığı genç ihtiyar kimi bulursa soru yağmuruna tutardı. Daha sonra Ensârın evinden bir eve gider ve orada bulduğu genç ve yaşlı, erkek veya kadın, soru sormadık kimse bırakmaz, öyle ki hanımlara dahi (soru sormaya) yeltenirdi.'"[239]

Ebu'z-Zinâd ise: "Bizler sadece helâl ve haramları yazardık. Zührî ise duyduğu her şeyi yazardı. Kendisine ihtiyaç duyulduğunda onun insanların en âlimi olduğunu anladım" demiştir.[240]

c. Hıfzı

Zührî, güçlü hâfızası ve kıvrak zekâsıyla meşhur olmuştur. Nitekim: "Kalbime emanet ettiğim hiçbir şeyi unutmuşluğum yoktur" ve: "Bir ke-

239 Bkz: "*Tehzîbu't-Tehzîb*" c. IX, s. 449.

240 "*el-Câmi'u Li-Ahlâki'r-Râvî ve-Âdâbi's-Sâmi'*-" s. 155.

reliğine duyup da daha sonra arkadaşıma sorduğum hadis aynen ezberlediğim gibi çıkardı" demiştir.

Hişâm b. Abdulmelik, Zührî'den çocukları için bazı hadisler yazmasını istemiş ve bunun için bir kâtip çağırtmıştır. Zührî de ona dört yüz adet hadis yazdırmış ve Hişâm'ın yanından çıktıktan sonra: "Nerdesiniz ey hadis ashabı" demiş ve onlara bu dörtyüz hadisi anlatmıştır. Bilahare bir ay kadar sonra Hişâm'la karşılaşmış ve Hişâm ona: "O kitap kayboldu" deyince Zührî: "Önemli değil" demiş ve kâtibe söz konusu hadisleri tekrardan yazdırmıştır. Daha sonra Hişâm'la karşılaştığında ilk yazdırdığı kitabın Hişâm'ın elinde olduğu ve ikinci kitapta önceki yazdırdığından bir harfi dahi eksik bırakmadığı rivayet olunmuştur.[241]

İmam Mâlik b. Enes ise şöyle demektedir: "Zührî yüz adet hadis rivayet ve sonra bana dönüp, 'Kaç tanesini ezberledin ey Mâlik?' dedi. 'Kırk tanesini dediğimde, eliyle alnına vurdu ve: 'Hay Allâh! Ezber nasıl eksilir (ezberleyememek nasıl bir şeydir)?' dedi."

Devamlı bir şekilde kendi kendine hadis müzâkere etmiştir ki Leys b. Sa'd: "Zührî, kendi kendine hadis müzâkere etmek için bir gece oturdu ve bu oturuşu sabahlayıncaya kadar devam etti" demektedir.

Bazı vakitler Urve ve başka kimselerden ilim öğrenen Zührî, eve gelince uyumakta olan cariyesini kaldırır ve ona: “Falan bana bunu, filan da bunu rivayet etti” deyince cariyesi: “Bana ne bunlardan?” der; o da: “Ben de senin bunlardan faydalanmayacağını biliyorum ama daha yeni duydum ve tekrar etmek istedim” derdi.

d. İlmi ve Hizmetleri

İmam ez-Zührî ilmiyle meşhur olmuş ve şöhreti dört bir yana ulaşmıştır. Öyle ki Şâm ve Hicâz ehlinin ilgi odağı haline gelmiştir. İmam Mâlik: "Zührî, Medîne'ye girdiği zaman, çıkıncaya kadar oradaki hiçbir âlime hadis rivayet etmezdi. Medine'de yetmişlik ve seksenlik nice şeyhlere ulaştım ki, kendilerinden (hadis) alınmazdı. İbn Şihâb ez-Zührî yaşça onlardan küçük olmasına rağmen şehre girdiğinde etrafında izdiham oluşurdu" demektedir. Ayrıca: "İbn Şihâb, dünyada emsâli olmaksızın yaşadı" demiştir.[242]

---

241 "*el-Muhaddisu'l-Fâsıl*" IV/9.

242 "*Takdimetu'l-Ma'rife li-Kitabi'l-Cerhi ve't-Ta'dîl*" s. 20.

Ömer b. Abdulazîz meclisindekilere: "İbn Şihâb'ı getirecek misiniz?" demiş, onlar: "Getiririz" deyince o: "Onu getirin, hiç şüphesiz kendisinden öncekilerin sünnetlerini ondan daha iyi bilen kimse kalmadı" demiştir: Râvî der ki: "O vakit Hasan ve benzerleri henüz hayattaydı."

Mekhûl ise: "Kendisinden öncekilerin sünnetleri konusunda Zührî'den daha bilgilisini görmedim" demiştir.

Amr b. Dînâr da şöyle demiştir: "Câbir, İbn Ömer, İbn Abbâs ve İbnu'z-Zübeyr'le celselerim oldu. Hadis konusunda Zührî'den daha düzenli (ensak) bir kimse görmedim." Bir rivayette ise: "Hadis konusunda Zührî'den daha otorite (enass) ve daha dikkatli (ebsar) bir kimse görmedim" demiştir.

Eyyûb es-Sahtiyânî ise: "Zührî'den daha bilgili bir kimse görmedim" demiştir.

Muhtelif İslâm ilimlerinde adeta bir derya olan İmam ez-Zührî'nin bu konumunu Leys b. Sa'd şöylece tasvir etmektedir: "İbn Şihâb kadar ilmi bütün başka bir âlim kesinlikle görmedim. Öyle ki terğîb/teşvik içerikli konuştuğu zaman bundan daha iyisi olamaz derdin. Araplar ve nesepler hakkında konuştuğunda da, bundan daha iyisi olamaz derdin. Kur'ân ve hadis çerçevesinde konuştuğu zaman ise konuşması mükemmelin ötesinde bir şey olurdu."

Nebevî Sünnete ve İslâm ilimlerine vukûfiyeti bir yana, aynı zamanda şiir, nesep ve siyer noktasında da önde gelen âlimlerden biridir. Siyer konusunda ilk eser yazan kişinin o olduğu söylenmektedir. Ayrıca bazıları: "İslâm'da ilk telif olunan sîret, Zührî'nin sîretidir" demişlerdir.[243]

Konumunun yüceliğinden dolayı Yezîd b. Abdulmelik onu kadılık makamına atamıştır. Daha sonraları ise Hişâm b. Abdulmelik onu, çocuklarına fıkıh öğretmesi, onları yetiştirmesi ve kendileriyle haccetmesi üzere bir müeddib ve muallim olarak seçmiştir ki o da ölünceye kadar onlardan ayrılmamıştır. Bundan dolayı İbn Habîb onu, muallim ve fakihlerin önde gelen/müşrifleri arasında zikretmiştir.[244]

Sünnete son derece bağlı birisidir.[245] İmam el-Evzâ'î, onun şu sözünü

243 Bkz: "*er-Risâletu'l-Mustatrafe*" s. 79-80.

244 Bkz: "*el-Muhabber*" s. 476.

245 Bkz: "*Târîhu Dımeşk*" c. XXXI, s. 578.

rivayet etmektedir: "Söz Allah'tan, tebliğ Resûl'den, teslim(iyet) ise bizdendir. Resûlullah (s.a.s.)'in hadislerini geldiği gibi, yorumsuz (bila-keyf) bir şekilde emir/tatbik ediniz."[246]

Sünnet Konusundaki Hizmetleri:

1. İmam ez-Zührî, halife Ömer b. Abdulazîz'in talebine icabet eden ilk kişidir. Onun için sünnetleri 'defterler' halinde tedvîn etmiştir. Daha sonra halife hükmü altındaki heryere bu defterlerden bir nüsha göndermiştir. Âlimler sünneti tedvîn eden ilk kişinin İmam ez-Zührî olduğu konusunda icmâ etmişlerdir. Halifenin emriyle ilk defa resmî tedvîni onun yaptığını daha önce açıklamış ve bu konuyu "Ömer b. Abdulazîz'in Sünnete hizmeti" başlığı altında detaylı bir şekilde ele almıştım.

2. İbn Şihâb, belki de o olmasa yok olup gidecek bazı sünnetlerin korunmasında infirat etmiştir. Leys b. Sa'd, Sa'îd b. Abdurrahmân'ın kendisine: "Ey Ebâ'l-Hâris, eğer İbn Şihâb olmasa bir takım sünnetler yok olup giderdi" dediğini nakleder. İmam Müslim ise: "Zührî'nin, Hz. Peygamberden rivayet ettiği yaklaşık doksan kadar hadis vardır ki, hiç kimse bunlarda ona iştirak etmez ve hepsinin isnadları da 'ceyyid'dir" demiştir. Hâfız ez-Zehebî de şöyle demektedir: "İbn Şihâb, birçok sünnette ve ondan başka kimsenin kendilerinden hadis rivayet etmediği belli başlı râvîlerde infirat etmiştir. Müslim, sayıları kırk küsur kadar olan bu râvîlerin isimlerini belirtmiştir."[247]

3. İmam ez-Zührî hadis rivayetinde isnadların belirtilmesine özen göstermiş; ayrıca âlimleri ve ilim talebelerini de isnada iltizam göstermeye teşvik etmiştir. Medine'de, İshâk b. Abdullah'ın hadis anlatırken: "Resûlullah (s.a.s.) dedi" sözünü duyunca ona: "Allah canını alsın ey İbn Ebî Ferve, sana ne oluyor, Allah'a karşı bu ne cüret? Hadisinin isnadını belirtsene, bizlere ne gemi ve ne de yuları (belli) olmayan (isnadsız) hadisler anlatıyorsun!" demiştir.[248] Velîd b. Müslim ise şu olayı anlatmaktadır: "Zührî, Hadrâ'dan, Abdulmelik b. Mervân'ın yanından çıktı ve bir sütunun yanında oturup: 'Ey insanlar onlar için bolca dağıttığımız bir şeyi sizlerden alıkoymuştuk. Gelin de sizlere hadis anlatayım!' dedi. Onları: 'Resûlullah (s.a.s.) buyurdu' derken duydum. Bunun üzerine dedi ki: 'Ey ehl-i Şâm, ni-

---

246 "*Târîhu'l-İslâm*" c. V, s. 144. "*Hılyetu'l-Evliyâ*" c. III, s. 369.
247 "*Sahîhu'l-Müslim*" c. III, s. 1268.
248 "*Hılyetu'l-Evliyâ*" c. III, s. 365.

çin hadislerinizi gemsiz ve yularsız (yani isnadsız) bir şekilde görüyorum?' O günden sonra arkadaşlarımız isnadlara bağlılık göstermeye başladılar."[249] İmam Mâlik: "Hadislerin isnadını belirten ilk kişi İbn Şihâb'dır" demiştir.[250] İmam Mâlik'in bu sözü, Zührî'nin isnadlara iltizam gösteren ilk kişilerden olduğu anlamına hamledilir. Bu noktaya Sahabe ve Tâbi'în'in hadis uydurmalarına karşı mukavemetleri başlığı altında değinmiştim.

4. İmam ez-Zührî, ilim talebelerini hadis öğrenimi için teşvik etmiş ve bazılarının nafakasını bizzat kendisi karşılamıştır. Bu talebelerden biri kendisine: "İlim talep edecek maddi imkânım yok" deyince ona: "Bana tâbi ol, nafakanı ben karşılarım" demiştir.

Hadis ashabına ihtiramda bulunmuş ve onlara tirit yemeği ve bal ikram etmiştir. Hadis ashabından herhangi bir kimse yemeğini yemeyi reddedecek olsa ona on gün boyunca hadis anlatmayacağına dair yemin etmiştir. Mâlik b. Enes şöyle demektedir: "İbn Şihâb bedevileri toplar ve onlara hadis anlatırdı. Kış olduğu zaman (sırtlarında yiyeceklerini taşıdıkları sepetler veya) heybeleri ağırlık yapınca onlara tereyağı getirir, yazın ağırlık yapınca bu kez de kendilerine sıvı ya getirirdi."[251]

Son derece cömert ve müsamahakâr biri olup, eşine ender rastlanacak olan cömertliğine dair rivayetler bir hayli çoktur. Öyle ki elinde olan ne varsa ikram edebilmiştir. Leys b. Sa'd: "İbn Şihâb, gördüğüm en cömert insanlardan biriydi. Kendisine gelen herhangi bir kimseyi geri çevirmez, elinde bir şey yoksa dahi borç ederdi" demektedir. Fakirlikten korkmamış ve elindeki az da olsa bunu vermekten sakınmamıştır. Şayet elinde bir şey kalmamışsa kendisine gelen dilenciye: "Üzülme, Allah mutlaka bir hayır kapısı açacaktır" demiştir.

e. Hadislerinin Adedi ve Rivayetlerinin Derecesi

Ali b. el-Medînî, hadislerinin iki bin kadar olduğunu belirtmiştir. Ebû Dâvûd ise, hadisleri iki bin yüz hadistir ve bunların yarısı (senedleri muttasıl bir şekilde Resûlullah'a ulaşan) 'müsned'dir, demiştir. Zührî'nin isnadları en iyi isnadlardan kabul edilmektedir. İmam Ahmed: "Zührî, ha-

249 "*Târîhu'l-İslâm*" c. V, s. 148.
250 "*Takdimetu'l-Ma'rife Li-Kitabi'l-Cerhi ve't-Ta'dîl*" s. 20.
251 "*Târîhu Dımeşk*" c. XXXI, s. 609.

dis konusunda insanların en iyisi olduğu gibi isnad konusunda da en iyileridir" demiştir.

Nesâî şöyle demektedir: "Hz. Peygamberden hadis rivayet eden en iyi isnadlar dörttür:

Zührî→ Ali b. el-Hüseyn→ babası→ dedesi

Zührî→ Ubeydullah→ İbn Abbâs

Zührî→ Eyyûb→ Muhammed→ Abîde es-Selmânî→Ali

Zührî→ Mansûr→ İbrahim→ Alkame→ Abdullah."[252]

Ebû Hâtim er-Râzî: "Enes'in ashabı arasında en güçlü olanı Zührî'dir" demektedir.

el-Hâkim ise şöyle demiştir: "Sahabeden çokça hadis rivayet eden kimselerin en sahih isnadları şöyledir: (Ebû Hureyre'den: Zührî→ Sa'îd b. el-Müseyyib→ Ebû Hureyre.) Yine en sahih isnadlardan: (Zührî→ Urve b. ez-Zübeyr b. el-Avvâm b. Huveylid el-Kureşî→ Hz. Âişe) Enes'den gelen en sahih isnad ise: (Mâlik b. Enes→ Zührî→ Enes) şeklindedir."[253]

Yine el-Hâkim: "Hz. Ömer'in en sahih isnadları: Zührî→Sâlim→babası→dedesi yoluyladır" demiştir. [254]

Suyûtî ise şöyle demiştir: "Bunların –yani isnadların– mutlak bir şekilde en sahih olanı Zührî'nin, Sâlim b. Abdullah b. Ömer'den, onun da babasından rivayet ettiğidir. Bu Ahmed b. Hanbel, İshâk b. Râhûye'nin mezhebi/görüşüdür. İbnu's-Salâh da bunu açıkça belirtmiştir."[255]

İbn Hazm ise: "Dünyada Hz. Ömer'den rivayet olunan en sahih yol, Zührî→Sâib b. Yezîd→ Hz. Ömer yoludur" demiştir.[256]

f. İmam ez-Zührî'den Hadis Rivayet Eden En Meşhur Kimseler

İslâm ikliminin farklı bölgelerinden birçok kimse İmam ez-Zührî'den hadis rivayet etmekle birlikte en fazla rivayet edenler Hicâzlılar ve Şâmlılardır. Ondan hadis rivayet edenlerin en meşhurları: Atâ b. Ebî Rebâh, Ebu'z-Zübeyr el-Mekkî, Ömer b. Abdulazîz, Amr b. Dînâr, Sâlih b.

---

252 "*Tehzîbu't-Tehzîb*" c. I, s. 448.

253 "*Ma'rifetu Ulûmi'l-Hadîs*" s. 55.

254 "*Tedrîbu'r-Râvî*" s. 36.

255 A.g.e: s. 31-32.

256 A.g.e: s. 36.

Keysân, Ebân b. Sâlih, Yahyâ b. Sa'îd el-Ensârî, Yezîd b. Ebî Habîb, Eyyûb es-Sahtiyânî, Ma'mer b. Râşid, Ebû Amr el-Evzâ'î, Abdulmelik b. Cureyc, Mâlik b. Enes, Leys b. Sa'd, Süfyân b. Uyeyne, kardeşi Abdullah b. Müslim ez-Zührî ve başkalarıdır.

g. Âlimlerin İbn Şihâb ez-Zührî Hakkındaki Sözleri

İmam ez-Zührî'nin konumu ve ilmine ilişkin açıklamalarımızın yanısıra meşhur bazı âlimler ve tenkitçilerin onun hakkındaki görüşlerini zikretmek istiyoruz.

Eyyûb es-Sahtiyânî: "Zührî'den daha bilgili bir kimse görmedim" demiş ve bunun üzerine Sahr b. Cuveyriye ona: "Hasan'dan da mı?" diye sorunca o: "Zührî'den daha bilgili bir kimse görmedim" cevabını vermiştir.[257]

İbn Sa'd, ilim ehlinin onun hakkında: "Zührî; sika, hadisi, ilmi ve rivayetleri bol, ayrıca otorite bir fakihti" dediklerini kaydeder.[258]

İmam el-Evzâ'î ise: "Hişâm'ın -b. Abdulmelik- hilafeti, Tâbi'în içinde Zührî'den daha fakih birisini görmemiştir" demektedir.[259]

İbn Hibbân da onun hakkında: "Zamanının en (güçlü) hâfızlarından ve rivayet metinlerini en güzel bir şekilde aktaranlardan biriydi. Ayrıca faziletli bir fakihti" demektedir.[260]

İmam İbn Teymiyye ise: "Zührî, İslâmı yetmiş yıl kadar muhafaza etmiştir" demektedir.[261]

Hâfız ez-Zehebî: "Zührî, hafızların bayraktarıdır" ayrıca "İmam Ebû Bekr el-Kureşî ez-Zührî, eşsiz otoritelerden biri ve zamanının hâfızıdır" demiştir.[262]

İbn Hacer ise: "Muhammed b. Müslim... el-Kureşî ez-Zührî el-Fakîh Ebû Bekr el-Hâfız el-Medenî, meşhur imamlardan biri, Şâm'ın ve Hicâz'ın âlimidir" demiştir.[263]

---

257 "*el-Cerhu ve't-Ta'dîl*" c. IV, b.1, s. 73.

258 "*Târîhu'l-İslâm*" c. V, s. 144. "*Tehzîbu't-Tehzîb*" c. IX, s. 448.

259 "*Târîhu Dımeşk*" c. XXXI, s. 593.

260 İbn Hibbân "*Tertîbu's-Sikât*" Dâru'l-Kutub el-Mısriyye yazma nüshası.

261 "*Şezarâtu'z-Zeheb*" c. I, s. 163.

262 "*Târîhu'l-İslâm*" c. V, s. 136.

263 "*Tehzîbu't-Tehzîb*" c. IX, s. 445.

İbnu'l-Cezerî de: "Ebû Bekr ez-Zührî el-Medenî, büyük imamlardan biri, Hicâz ve Mısır'ın âlimi, Tâbi'î'dir" demektedir.[264]

İbnu'l-İmâd el-Hanbelî ise: "İmam Ebû Bekr ez-Zührî el-Medenî, Fukaha-i Seb'a'dan ve meşhur âlimlerden birisidir" demiştir.[265]

Hadisleri Kütüb-i Sitte'de, Sünen-i Beyhakî'de, İmam Mâlik'in Muvattâ'ında, İmam Ahmed'in Müsned'inde ve sair sünnet ve Müsned kitaplarında yer almaktadır.

Meşhur hâfızlardan biri olan Ebû Abdullah Muhammedb. Yahyâ b. Abdullah b. Hâlid b. Fâris b. Züeyb ez-Zuhelî en-Nîsâbûrî (H. 202) İmam ez-Zührî'nin hadislerini iki ciltlik bir eserde derlemiş ve kitabını ez-Zühriyyât olarak isimlendirmiştir. Son derece itinalı davranmış" olup kendisi İmam ez-Zührî'nin hadislerini en iyi bilen kişidir.[266]

Aynı şekilde İmam Ebû Ali el-Hasen b. Muhammed el-Mâsercisî, İmam ez-Zührî'nin hadislerini derlemiş ve ez-Zuhelî'nin derlediklerine ilavelerde bulunmuştur. Söz konusu bu eseri kendi dalında eşsizdir.

Ebû Bekr b. Mihrân en-Nîsâbûrî de, İmam ez-Zührî'nin hadislerini derlemiştir.[267]

h. Vefatı

İmam ez-Zührî ilimle dolu bu yüce hayattan sonra yetmiş küsur yaşlarında, Ramazan'ın on dokuz –veya on yedinci– Salı gecesi ve tercih olunan görüşe göre, 124 senesinde 'Edâmî'[268] köyünde vefat etmiştir. 'Edâmî', 'Şağeb' ve 'Bedâ'nın[269] arkasıdır. Birincisi Filistin'in ikincisi ise Hicâz'ın na-

---

264 "*Ğâyetu'n-Nihâye fi-Tabakâti'l-Kurrâ*" c. II, s. 262.

265 "*Şezarâtu'z-Zeheb*" c. I, s. 162.

266 Bkz: "*Târîhu'l-İslâm*" c. V, s. 151.

267 Bkz: "*er-Risâletu'l-Mustatrafe*" s. 82-83.

268 Bkz: "*Târîhu Dımeşk*" c. XXXI, s. 611. Dâru'l-Kutub el-Mısriyye yazma nüshası. Hasen b. el-Mütevekkil el-Askalânî Zührî'nin bu köydeki kabrini görmüştür. Ayrıca bkz: "*Târîhu'l-İslâm*" c. V, s. 152. Bir diğer rivayette ise Şağeb'de vefat ettiği belirtilmiştir. Bkz: "*Târîhu Dımeşk*" c. XXXI, s. 509, 617. Yâkût: Şağeb, Vâdi'l-Kurâ mevkiinin arkasında Zührî'ye ait bir arazidir ki, kabri de buradadır, demektedir, bkz: "*Mu'cemu'l-Buldân*" c. III, s. 302. Her iki ifade arasında herhangi bir çelişki yoktur. Şağeb diyenler, mıntıkanın ismini belirtmiş olurken Edâmî diyenler o mıntıkadaki köyü veya araziyi tayin etmişlerdir.

269 'Eyle' yakınında ve sahil kenarında bir vadidir. Vâdi'l-Kurâ veya Şâm yakınındaki Vâdî Azre'dedir de denilmiştir, bkz: "*Mu'cemu'l-Buldân*" c. III, s. 302. 'Eyle' ise küçük bir şehirdir. Hicâz'ın bitimi ve Şâm'ın başlangıcı olduğu da söylenmiştir. Bkz: "*Mu'cemu'l-Buldân*" c. I, s. 391.

hiyesidir. Zührî'nin kabri de söz konusu yerdedir. Gelip geçenlerin kendisine dua etmesi için yol kenarına defnedilmeyi vasiyet etmiştir.

C-2. İmam ez-Zührî'ye Yönelik Eleştirilere Reddiyeler

İmam ez-Zührî'nin yetişme sürecini, ilim talebini, ahlâkî ve sair üstün meziyetlerini, ilmî konumunu ve Tâbi'în âlimleri arasındaki yerini, hadis-i şeriflerin meşhur râvîleri arasındaki mertebesini, sünnete ve sünnet öğrencilerine geçen değerli emeğini hep birlikte gördük. Gerçekten de o, devasa şöhretlerinin kendilerini imâmlık derecesine yükselttiği imamlardan ve adları tarihin sayfalarına yaldızlı harflerle kazınan meşhur hâfızlardan birisidir. Zamanının hâfızı ve asrının imâmıdır.

Ancak İmam ez-Zührî de bazı fırkalara mensup kimseler ve İslâm düşmanlarının ithamlarına hedef olmuştur. Bazı Şiiler onu, kör bir Emevî takipçisi olmakla; ayrıca onların rızalarını kazanma uğrunda saltanatlarını ispat edici ve düşmanlarını kötüleyici mahiyette hadisler uydurmakla itham etmişlerdir. Onların bu iddiasına göre Emevîler, hükümetlerine dinî bir meşruiyet kisvesi büründürmek için bazı Sahabe ve Tâbi'în âlimlerinden destek almış ve kendi sultalarını yaymak için de onlara yardımda bulunmuşlardır. Bazı oryantalistler de bu tür fikirleri almış ve Müslüman âlimlerin ulaşmış olduğu sonuçlara taban tabana zıt neticeler doğuran araştırmalarını da, bu fikirler üzerine bina etmişlerdir. Ayrıca birçok rivayete şek ve şüphe karıştığını ve birçok sahih hadisin uydurma olduğunu iddia etmişlerdir.[270] Yine bazı râvîleri, tarihî gerçeklerle örtüşmeyecek şekilde itham etmişlerdir. Bu konudaki en büyük pay ise hiç şüphesiz oryantalist Goldziher'e aittir. Araştırması, İslâm'ın teşrî'î yönünü yıkmayı hedef alan araştırmalar zincirinin halkalarından bir halka olmaktan öte bir şey de değildir. İslâm düşmanları, değerli Sahabî Ebû Hureyre'ye iftira ettikleri gibi meşhur Tâbi'î İmam ez-Zührî'ye de iftira etmişlerdir. Gayeleri ise hiç kuşkusuz, Müslümanları kendi rivayetlerinde şüpheye düşürme gayretidir. Zira mezkûr iki şahıs, Nebevî hadislerin büyük bir bölümünü rivayet eden ve Sünneti kendilerinden sonraki Tâbi'în ve Etbâ'u't-Tâbi'în nesline aktaran en önemli şahsiyetlerdir. Eğer Müslümanlar, en güvenilir ve hıfzı en

---

270 Bu konuyu, yine bu kitabımızın üçüncü bölümü, üçüncü faslında ele almış ve gerekli cevapları arzetmiştim.

geniş râvîleri hakkında şüpheye düşecek olsalar, bütün diğer râvîleri ve rivayetleri hakkında da şüpheye düşerler. İşte o zaman İslâm düşmanlarının bazı hedefleri gerçekleşmiş olur ki bu da, Müslümanların, Kur'ân-ı Kerim'in açık bir beyanı niteliğinde olan hadis-i şeriflerden yüz çevirmeleri ve İslâm şeriâtının amelî pratiği olan sünneti terketmeleri anlamına gelir. Ve eğer –Allah korusun– Müslümanlar sünnetten yüz çevirecek olurlarsa, Kur'ân-ı Kerim'le aralarındaki uçurum genişlemiş ve misyonerler için yeni nesillerin inançlarını sarsmak, fasit inançların ardısıra koştukları ilhâdı ve düşmanlarımıza hizmet eden nazariyeleri yaymak daha bir kolaylaşır. İşte Müslümanların yaşayabileceği dinî ve dünyevî en büyük felaket ve en büyük kayıp da budur. Gerçekleştirilmek istenen hedef de bundan başka bir şey değildir. Eğer bu şüphelerin can alıcılığı ve hakikatlerden uzaklığı söz konusu olmasa bunlara hiç değinmezdik. Ebû Hureyre etrafında oluşturulan yapmacık şüpheleri reddedip gerçekleri ortaya koyduğumuz gibi İmam ez-Zührî hakkındaki şüpheleri de reddediyoruz. Bu sadette bizler, hiç kimsenin taassupkârane taraftarlığını yapmıyoruz. Tek ve nihai amacımız Sünnet-i seniyyeye hizmet gayesiyle gerçekleri ortaya koymak ve doğru yola ulaşmaktır.

Şî'î tarihçi el-Ya'kûbî (H. 292) şöyle demiştir: "Abdulmelik, Şâm ehline haccetmeyi yasaklamıştır. Sebebi ise İbnu'z-Zübeyr'in hacceden kimselerden biat almasıdır. Abdulmelik bunu gördüğünde, onların Mekke'ye gitmelerini yasaklamıştır. İnsanlar isyan edip: "Allah'ın bizim üzerimizdeki bir farzı olduğu halde bizleri, Allah'ın Beytine haccetmekten alıkoymak mı istiyorsun?" deyince, cevaben: İşte İbn Şihâb ez-Zührî sizlere, Resûlullah (s.a.s.)'in şöyle dediğini naklediyor: "*Şu üç mescitten başkası için yola çıkılmaz: Mescid-i Haram, Mescidim (Mescid-i Resûlullah) ve Beyti'l-Makdis'in mescidi (Mescid-i Aksâ).*' Mescid-i Aksâ sizin için Mescid-i Haram'ın makamını alabilir. Hz. Peygamberin göğe yükseldiği gece ayağıyla üzerine bastığı rivayet olunan şu kaya ise sizin için Ka'be makamına geçebilir.' demiştir. Kayanın üzerine bir kubbe inşa edip, üzerine dîbâce örtüler astırmış ve bunun için muhafızlar atamıştır. Bilahare insanlar bunu, Ka'be'yi tavaf eder gibi tavaf etmeye başlamışlardır. Bunu, Emevî oğulları döneminde bina ettirmiştir."[271]

271 "*Târîhu'l-Ya'kûbî*" c. III, s. 7-8.

Goldziher de bu görüşü baz almıştır. Hocamız Dr. Mustafa es-Sibâ'î ise söz konusu bu görüşü es-Sünnetu ve Mekânetuha Fi't-Teşrî'i'l-İslâmî adlı kitabında, kendi hocası Dr. Ali Hasan Abdulkadir'in derste öğrencilerine aktardığı bir müsveddesinden nakletmiştir. Müsvedde hâlâ daha Dr. Abdulkadir'in kendi hattıyla yazmış olduğu şekliyle hocamız Dr. Mustafa es-Sibâ'î'nin yanında saklıdır.

Dr. Mustafa es-Sibâ'î (Ali Hasan Abdulkadir'in, Goldziher'den alıntıladığı bu görüşe) fevkalâde ilmî bir reddiye sunmakla birlikte, yine onun birçok iftiralarını detaylı bir şekilde ele almış ve bunları, güçlü ilmî deliller ışığında çürütmüştür. Ben burada, Dr. Abdulkadir'in müsveddesinde geçen Goldziher'e ait bazı noktaları zikretmekle yetineceğim: "Abdulmelik b. Mervân, İbn Zübeyr fitnesi baş gösterdiği günlerde insanları haccetmekten alıkoymuş ve Ka'be yerine oraya haccedip, onun etrafında tavaf etmeleri için Mescid-i Aksâ'daki Kubbetu's-Sahrâ'yı inşa ettirmiştir. Daha sonraları insanların, buraya dinî bir inançla haccetmelerini sağlamak istemiş ve Zührî'yi –ki o dönem İslâm ümmeti içindeki şöhreti âlâdır– bu konuda kendisi için hadis uydurmaya âmade bulmuştur. O da bu konuda hadisler uydurmuştur ki, bunlardan birisi: *(İbadet niyetiyle) şu üç mescitten başkası için yola çıkılmaz: Şu mescidim (Mescid-i Resûlullah), Mescid-i Haram ve Mescid-i Aks*" hadisidir. Yine bu hadislerden başka birisi ise şudur: *Mescid-i Aksâ'da kılınan namaz, başka mescitlerde kılınan bin namaza bedeldir.* Ve bu iki hadisin benzeri hadisler. Bu hadisleri Zührî'nin uydurduğunun delili ise onun, Abdulmelik'in dostu olması, ona çok gidip gelmesidir. Ayrıca Mescid-i Aksâ'nın faziletleri hakkında varit olan tüm hadisler, sadece Zührî yoluyla rivayet edilmiştir..."[272]

Ya'kûbî'nin Târîh'inde öne sürmüş olduğu bu görüşe mevsuk hiçbir İslâmî kaynakta rastlayamadım. Ne Taberî, ne İbn Sa'd, ne İbnu'l-Esîr, ne İbn Kesîr ve ne de Zehebî, Ya'kûbî'nin iddia ettiği böyle bir şeyi belirtmemişlerdir. Ayrıca Ya'kûbî söz konusu bu haberin kaynağını dahi zikretmemiştir. Tercihim odur ki Goldziher, Ya'kûbî'nin bu görüşüne rastlamış ve bunun, hadis uydurmaları konusundaki kendi nazariyesini –Hadis uydurmaları, başlığı altında ele alıp bâtıllığını açıklamış olduğum nazariye– temelllendirdiğini görmüş ve buna tutunup kalmıştır. Bu haberi, hakikat or-

272 "*es-Sünnetu ve Mekânetuha fi't-Teşrî'i'l-İslâmî*" s. 369.

taya çıksın diye tarihî gerçeklerin aydınlığına tutup tartışacağız. Bu haberden aşağıdaki şu noktalar anlaşılmaktadır:

1. Abdulmelik Şâm ehlini haccetmekten alıkoymuştur.

2. Abdulmelik, insanlar Ka'be yerine oraya hacca gitsinler diye Mescid-i Aksâ'da Kubbetu's-Sahrâ'yı bina ettirmiştir.

3. İslâmî çevrelerde bilinen muhaddis ez-Zührî'nin uydurduğu hadisler yoluyla insanları oraya yönlendirmeye çalışmıştır.

4. Bu hadisleri uyduran kişinin Zührî olduğunun delili, onun Abdulmelik'in dostu olması, yanına sık sık gidip gelmesi ve Mescid-i Aksâ'nın faziletleri hakkında varid olan tüm hadislerin, sadece Zührî yoluyla rivayet edildiği iddiasıdır.

1. Abdulmelik'in, Şâm ehlini haccetmekten alıkoyması olasılığı makul bir şey değildir. Zira hac, gücü yeten her Müslüman üzerine farzdır. Kendisi, abidlik ve salihliğiyle tanınıp, Medine'nin meşhur yedi fakihinden biri sayıldığı halde nasıl olur da Abdulmelik, Allah'ın farzlarını iptal eder ve insanları bunları eda etmekten alıkoyar?! Ebu'z-Zinâd: "Medine'nin fakihleri dört kişi idi ki bunlar: Sa'îd b. el-Müseyyib, Urve b. ez-Zübeyr, Kabîsa b. Züeyb ve Abdulmelik b. Mervân'dır" demiştir.[273] Nâfi' ise: "Abdulmelik b. Mervân'ı gördüm, Medine'de ondan daha çok ilme hazır ve ilim aşığı bir genç yoktu" demiştir.[274] Abdulmelik b. Mervân'ın, Şâm ehlini haccetmekten alıkoyması mümkün değildir. Zira içlerinde Tâbi'în imamları bulunmaktadır ki bunların, onun karşısında sessiz kalıp bu duruma karşı çıkmamaları ve halifeyle olan itaat bağlarını koparmamaları akledilecek bir şey değildir. Abdulmelik'in Şâm ehlini hacdan alıkoymadığını ispatlayan deliller vardır, nitekim Taberî'nin Tarih'inde şöyle geçmektedir: "Bu senede (68 senesi) Arafât, dört sancağı ağırlamıştır. Muhammed b. Ömer, Şurahbîl b. Ebî Avn'ın-babasından rivayeten kendisine şöyle dediğini nakleder: 68 senesinde Arafât'da dört sancak vakfeye durdu. İbn el-Hanefiyye ve arkadaşları bir sancakta, İbn ez-Zübeyr bir sancakta, Necde el-Harûrî arkalarnda, Ben-i Ümeyye/Emevî oğullarının sancağı da sol taraflarındaydı."[275]

---

273 "*el-Kâmil*" c. IV, s. 103-104.

274 İbn Sa'd "*et-Tabakât*" c. V, s. 174.

275 "*Târîhu't-Taberî*" c. IV, s. 595.

2. İslâmî kaynaklar, Kubbetu's-Sahrâ'yı bina ettiren kişinin Abdulmelik b. Mervân olduğuna dair bir bilgi zikretmemektedir. Aksine bina edenin oğlu Velîd olduğunu zikretmişlerdir.[276] Dr. Mustafa es-Sebâ'î şöyle demektedir: "Tek bir rivayetle de olsa Kubbetu's-Sahrâ'nın binasını Abdulmelik'e nisbet ettiklerine rastlamadık. Hiç şüphesiz Kubbetu's-Sahrâ'nın –Goldziher'in iddia ettiği şekilde Ka'be mesabesinde ve insanların Ka'be yerine oraya haccetmeleri gayesiyle– bina edilmiş olması, İslâm'ın ve Müslümanların tarihinde yer alabilecek en büyük ve en önemli olaylardan biri olurdu. Dolayısıyla tarihçilerin bu kadar önemli bir olayı es geçmiş olabilecekleri düşünülemez. Tarihçilerin adetleri ise bundan daha az önemli ve daha basit olayları dahi kayıt altına almak şeklinde cereyan etmiştir. Alimlerin vefatlarını, kâdı atamalarını kayıt altına almaları vb. gibi... Şayet Kubbetu's-Sahrâ'yı Abdulmelik bina etmiş olsa hiç şüphesiz bunu zikrederlerdi. Ancak onların Kubbetu's-Sahrâ'nın inşasını Velîd'in tarihinde zikrettiklerini görmekteyiz. Söz konusu tarihçiler, tarih yazımında otorite ve aynı zamanda güvenilirdirler. Ed-Demîrî'nin Kitâbu'l-Hayvân adlı eserinde İbn Hallikân'dan naklen, Kubbetu's-Sahrâ'yı bina eden kişinin Abdulmelik olduğunu belirttiği doğrudur ki ifadesi şöyledir: "Kubbetu's-Sahrâ'yı, Abdulmelik bina ettirmişti ve insanlar Arefe günü onun yanında vakfeye duruyorlardı." Kubbetu's-Sahrâ'nın binasının Abdulmelik'e nisbetinin zayıf ve tarihçilerin zikrettiğine muhalif olmasına rağmen bu ibare de nettir. Bu ibarede Abdulmelik'in, Kubbetu's-Sahrâ'yı yukarıda zikredilen gayeler için bina ettirdiğini gösteren bir şey yoktur. Aksine insanlar, bunu –Arefe günü vakfeye durmayı– kendi kendilerine yapmışlardır. Ka'be yerine Kubbe'de haccetmelerinden bahsedilmemektedir. Sadece Arefe günü, orada vakfeye durma olayı zikredilmiştir. Bu adet ise İslâm şehirlerinin birçoğunda yaygınlaşmış olan, ayrıca fakihlerin mekruh olduğunu belirttikleri bir adettir. Ka'be yerine oraya haccetmekle orada, haccedemedikleri için hacıların sevabına iştirak etmek niyetiyle hac Arefesindeki vakfeyi takliden durmak arasında büyük bir fark vardır. Bu ise sadece Kubbetu's-Sahrâ ile sınırlı bir şey değildir. Aksine bütün İslâm şehirlerinin sakinleri Arafe günü şehrin dışına çıkıp, hacıların vakfeye durdukları gibi vakfeye durmuşlardır."[277]

---

276 İbnu'l-Esîr "*el-Kâmil*" c. IV, s. 137. "*el-Bidâye ve'n-Nihâye*" c. IX, s. 165.

277 "*es-Sünnetu ve Mekânetuha fi't-Teşrî'i'l-İslâmî*" s. 399-400.

Her şeyden önemlisi Abdulmelik'in, insanlar Beytullâh yerine oraya haccetsinler diye Kubbetu's-Sahrâ'yı bina ettirmiş olması açık bir küfürdür ki onun gibi birinden böyle bir şeyin sadır olması mümkün değildir. Onun ilmî konumu ve takvâsını daha önce zikremiştik.

Goldziher'in iddiasının bâtıl olduğunu gösteren bir başka delil ise Emevî düşmanlarının Abdulmelik karşısındaki konumlarıdır. Zira o-nlar Abdulmelik'e yönelik eleştirilerinde böyle bir şeye değinmemişlerdir. Şayet Ya'kûbî ve Goldziher'in iddiaları bir parça doğru olsa, kuşkusuz ki Allah'ın farzları karşısındaki küstahlığı ve İslâm'ın şiarlarını hafife almasından dolayı –Goldziher'in iddia ettiği gibi– Abdulmelik karşısında yapılacak ilk şey, onun tekfirinin ilanı ve bunun dört bir yanda teşhiri olurdu.

Oryantalist Goldziher'in Emevîler, Abdulmelik b. Mervân ve İmam-ı Zührî hakkında önyargılı olduğunu gösteren bir başka husus ise, Abdulmelik b. Mervân'ın Kubbetu's-Sahrâ'yı bina ettirdiği görüşünü tercih eden diğer oryantalistlerin konumudur. Ancak onların görüşü, Golziher'in iddiası doğrultusunda değildir.[278] Her ne kadar onların geneli Ümeyye oğulları hakkında kötü düşünseler bile Goldziher'in Abdulmelik b. Mervân'a yamadığı iftiranın dışında görüş belirtmişlerdir. Bu hususta oryantalist Julius Wellhausen şöyle demektedir: "Ben-i Ümeyye halifelerinin, siyasî açıdan Şâm bölgesinin üstünlüğünü arttırmak için yaptıkları şeylerden biri, dinî merasimlerin merkezini Şâm'a taşımak olmuştur. Bunu gerektiren sebep ise İbn ez-Zübeyr'in, Mekkede'ki Beytu'l-Harâm'ı yaklaşık on yıl kadar kendi denetimi altında tutmasıdır. Şâm ehli, Emevî ailesinin velayetinde oldukları müddetçe hacca ancak zorlukla gidebilmişlerdir. Abdulmelik de tebaasını Mekke'ye hacca gitmekten alıkoymak için bunu fırsat bilmiş ve onları, Ka'be yerine Beyt-i Makdise haccetmeye teşvik etmiştir. Bu bilgi Otikhius'un "Târîh" kitabında hikaye etmiş olduğu bilgidir. Abdulmelik'in Beyt-i Makdis'e –İslâm'ın nazarında mukaddes bir mekan olması hasebiyle– mevcut durumundan daha g:el bir görünüm vermeye çalıştığı muhakkaktır. Kubbetu's-Sahrâ'yı onun bina ettirdiğini dillendiren görüşün doğruluğunun delili ise, hâlâ daha bu binanın eski parçasında bulunan kitabede mevcuttur. Ancak şu anki kitabeye gelince,

[278] Bkz: "*el-Meğâzi'l-Ûlâ ve-Müellifûhâ*" s. 52. Oryantalist Joseph Horovitz bu konudaki görüşünü belirtmiştir.

burada bina ettiren kişi olarak Abbâsî halifesi Me'mûn'un ismi geçmektedir. Fakat Defoge, Me'mûn'un isminin aslî kitabeye önceki kitabenin tashihi esnasında sokulduğunu keşfetmiştir. Binanın yapıldığı yılın tarihini açıklayan eski tarihi düzeltmek musahhihlerin gözünden kaçmıştır. Buna binaen, (kitabenin üzerindeki) aslî metnin katiyetle şöyle olması mümkündür: Bu Kubbeyi, H. 72 yılında Müminlerin Emiri Abdullah Abdulmelik bina ettirmiştir."[279]

Abdulmelik'in Beytu'l-Makdis'e önem atfetmesi ve mevcut durumundan daha güzel bir şekil vermeye çalışması ile burayı Müslümanların Ka'be'si yapmaya çalışması arasında büyük bir fark vardır. Bu Wellhausen'in de itirafıdır ki bunu, Goldziher'in görüşüne mutabık olanOtikhius'un görüşünün akabinde belirtmiştir.

Kubbetu's-Sahrâ'nın bina edilmesinin Abdulmelik'e nisbeti doğru olsa bile –ki bu mevsuk İslâm kaynaklarına muhalif bir görüş olup mücerret tahmine ve çıkarsamaya dayanmaktadır– yapmış olduğu şey, nihayetinde, Müslümanların nazarındaki yüksek mevkiî sebebiyle Kubbe'yi inşa etmek ve Mescid-i Aksa'ya riayet etmekten ibarettir. Ayrıca o dönem içinde Abdulmelik'in denetimi altındaki en mukaddes yer de burasıdır.

Hiç kimseyi oraya haccetmeye zorlamadığı, aksine burayı –şayet o yaptırmışsa– sadece Mescid-i Aksâ'ya olan ihtiramından dolayı yaptırdığı gerçeğini pekiştiren bir diğer nokta ise, onun H. 73 yılında İbn Zübeyr'e galip geldikten sonra, Ka'be'nin Hz. Peygamber dönemindeki eski haline getirilmesini ve İbn Zübeyr'in H. 64 yılında Ka'be'nin binasına eklediği şeylerin izale edilmesini emretmesidir. Dolayısıyla Mescid-i Aksâ'ya özen gösterme ile burayı Müslümanların hac merkezine çevirmeye çalışmanın ayırt edilmesi bir zorunluluktur.

3. İnsanları Mescid-i Aksâ'ya haccetmeye yönlendirdiği ve bunu da kendisi için bu konuda hadisler uyduran Zührî'nin yardımıyla yaptığı iddiası ise tamamen asılsızdır. Bunu iki şekilde ispat edeceğiz. Birincisi Zührî'nin Emevîlerle olan bağının beyanı, ikincisi ise bunun tarihen imkânsızlığıdır.

---

[279] "*Târîhu'd-Devleti'l-Arabiyye min-Zuhûri'l-İslâm ila-Nihâyeti'd-Devleti'l-Emeviyye*" s. 206-207.

a. Zührî'nin Emevîlerle Olan Bağı

Zührî'nin Hicâz ve Şâm arasında gidip geldiği, Ben-i Ümeyye halifelerinin yanına vardığı doğrudur. Ancak bu adam, onların ellerine bakan veya dünyası için dinini satan bir adam değildir. İmam-ı Zührî, İslâm düşmanlarının tasavvur ettiklerinden çok çok yücedir. Ya'kûbî, Goldziher ve benzerlerinin betimlemelerinden de beridir. Salih ve istikamet sahibi biri olan İmam-ı Zührî, halifelere, ne kadar acı olursa olsun hakikati açıklamış ve onları doğru yola iletmeye çalışmıştır. Ne onlara yağcılık yapmış ve ne de onlara yaranma derdine düşmüştür. Bu konuda İbn Asâkir İmam-ı Şâfi'î senediyle amcasından, onun şöyle dediğini rivayet etmektedir: Süleyman b. Yesâr, Hişâm'ın yanına vardı ve halife ona: "Ey Süleyman, onlardan '*(Bu günahın) büyüğünü yüklenen-Tevella Kibrehu*'[280] kişi kimdir?" sorusunu yöneltti, Süleyman da kendisine: "Abdullah b. Übeyy b. Selûl'dür" dedi. Bunun üzerine Hişâm: "Yalan söyledin, o kişi Ali b. Ebî Tâlib'dir" dedi. O da: "Müminlerin emiri ne dediğini daha iyi bilir" demekle yetinmiş ve bu arada İbn Şihâb içeri girmiştir. Hişâm ona da: "*Onlardan, (bu günahın) büyüğünü yüklenen kişi kimdir?*" diye sorunca, İmam ez-Zührî: "Abdullah b. Übeyy b. Selûl'dür" dedi ve Hişâm aynı şekilde ona da: "Yalan söyledin, o kişi Ali b. Ebî Tâlib'dir" deyince İmam Zührî: "Kahrolası(babasız kalası)ca ben mi yalan söylerim? Yemin olsun ki birisi gökten bana 'Allah yalanı helal kılmıştır' diye nida etse yine de yalan söylemem. Bilesin ki Urve b. Velîd, Sa'îd b. el-Müseyyib, Ubeydullah b. Abdullah ve Alkame b. Vakkâs, bana, Hz. Âişe'den, onlardan o günahın büyüğünü yüklenen kişinin Abdullah b. Übeyy b. Selûl olduğunu rivayet etmişlerdir. (Hem de) kavim henüz ona aldanmaya devam ediyorken" deyince Hişâm: "Çık git, vallahi senin gibisinden (hadis) olmamamız gerekir" dedi. Bunun üzerine İbn Şihâb kendisine: "Nedenmiş o? Ben mi seni zorla kendime bağladım, yoksa sen mi Çekil yolumdan!" dedi. Hişâm da: "Hayır, tamı tamına iki milyon (dirhem) borcun var" deyince Zührî cevaben: "Sen de ve senden önce baban da biliyordu ki bu malı ben, ne sana ve ne

280 Hz. Aişe'ye iftira atan ve bu günahın büyüğünü yüklenen kişinin kim olduğunu sormakta ve sorarken ayette geçen iki kelimeyi kullanmaktadır. Ayetin tamamı ise şöyledir: "*Haberiniz olsun ki (Muhammed'in eşine) bu ağır ifki (iftirayı) uyduranlar sizin içinizden bir gruptur. Bunu kendiniz için bir kötülük saymayın; aksine o, sizin için bir iyiliktir. Onlardan her bir kişiye, günah olarak ne işlemişse (onun karılığı ceza) vardır. (Elebaılık yapan, bu yüzden de) bu günahın büyüğünü yüklenen kimse için de çok büyük bir azap vardır.*" Nûr/11. (Çev.)

de babana karşı borçlanmadım" dediğinde ise Hişâm: "Bizler şeyhi (kendi lehimize) galeyana getiririz şeyh de (bizim dediğimize) önem verir" dedi ve bilahare onun borcundan tam bir milyon ödedi. Bu kendisine haber verildiğinde o: "Allah'a hamdolsun ki, bu onun katındandır" demiştir.[281]

İşte İbn Şihâb ve Emevîlerle olan ilişkisi. İmdi böyle birinin Allah Resûlüne yalan etmesi düşünülebilir mi? Halife Hişâm b. Abdulmelik'e dalkavukluk etmemiş, aksine sulta sahibi o olduğu halde kendisine "Kahrolası(babasız kalası)ca! Yemin olsun ki birisi gökten bana 'Allah yalanı helal kılmıştır' diye nida etse yine de yalan söylemem!" diye çıkışmıştır. İbn Şihâb halifeye bu minvalde hitap etmekte, bundan öte, o hakikate muhalif davrandığında kendisine karşı ağzını bozmaktadır. Acaba "Kahrolası(babasız kalası)ca!" ibaresinden daha öte bir şey olabilir mi? Acaba İbn Şihâb bundan daha cüretkâr bir tavır sergileyebilir mi? Acaba bütün bunlardan sonra İslâm düşmanlarının, asrının imamı ve h¦ızı olan İbn Şihâb hakkındaki iddia ve iftiralarına prim verebilir miyiz?

İmam-ı Evzâ'î: "İbn Şihâb, yanına vardığı hiçbir hükümdâra kesinlikle dalkavukluk etmemiştir" demektedir.[282] Eyyûb ise: "Eğer herhangi bir kimseden hadis yazacak olsaydım, hiç şüphesiz bu kişi, İbn Şihâb olurdu. Bulunduğu beldenin ilmini ihya eden, sultanlarla arkadaşlık eden bir adamdan…" demektedir.[283]

Yezîd b. Yahyâ'dan rivayet olunan: "Misli azaldı, ne büyük adamdı o, eğer nefsini meliklerin sohbetiyle ifsat etmemiş olsaydı"[284] sözüne gelince, bu haber zayıftır ve buna itimat edilmez. İsnadında 'meçhûl/bilinmeyen' kimseler vardır. Ayrıca isnadında Abbâs b. Velîd b. Sabîh el-Hallâl ed-Dımeşkî vardır ki el-Âcurrî onun hakkında şu tespiti aktarmaktadır: "Kendisini, Ebû Dâvûd'a sordum: 'Ricâl ve rivayetler konusunda alim biriydi (ancak) ondan hadis rivayet etmem' dedi."[285]

Yezîd b. Yahyâ b. es-Sabbâh'ın kendisi bile bilinmemektedir. Ebû Hâtim: "Kavî/sika değildir" demiştir.[286]

---

281 "*Târîhu Dımeşk*" c. XXXI, s. 594-595.

282 "*Târîhu Dımeşk*" c. XXXI, s. 593.

283 "*Târîhu Dımeşk*" c. XXXI, s. 593.

284 "*Târîhu Dımeşk*" c. XXXI, s. 593.

285 "*Mîzânu'l-İ'tidâl*" c. II, s. 20, biyografi: 145.

286 "*Mîzânu'l-İ'tidâl*" c. III, s. 318, biyografi: 2739.

Zührî'nin Emevilerle olan bağı onurlu ve yüce bir bağdır. Allah için hiçbir kınayıcının kınamasından korkmayan dürüst bir alimin bağı.

Onun, Hişâm b. Abdulmelik'in çocuklarını okuttuğu, ayrıca Yezîd b. Abdulmelik'in de kadılığını yaptığı meselesi aleyhimize delil olarak kullanılamaz. Halifenin oğullarını okutması ve onları terbiye etmesi, ayrıca onları doğru bir slâm kültürüyle yetiştirmesi ona ne tür bir zarar veya eksiklik getirebilir ki? Kuşkusuz ki Zührî'nin, halife çocuklarını ilmî bir şekilde yetiştirmesinde –ki ümmetin meselelerini omuzlanıp siyasetini güdecek olanlar onlardır– ve onları eğlence ve şehvetlere dalmaktan uzak tutmasında, hem İslâm ve hem de Müslümanlar için büyük bir hizmet vardır. Ancak İbn Şihâb'ı, yüce/seçkin bir öğretmen ve bilge/hakîm bir müeddip konumunda görmek İslâm düşmanlarını sevindirmemektedir. Velhasıl İbn Habîb onunla övünmüş ve kendisini muallim ve fakihlerin önde gelenleri arasında zikretmiştir.

Kadılık meselesine gelince; istikameti, adaleti ve nezâhetine tanıklık ettiğimiz Zührî gibi bir adamın kadılığı kabul etmiş olması ona hangi ayıbı getirir!?

İşte bu, İmam Zührî'nin, hakim zümreyle olan ilişkilerindeki yüzüdür. Işıldayan aydınlık bir yüz. Yücelere uzanan başı dik bir yüz. Bu yüzün aydınlığı, hiçbir hükümdârın minneti altında kalarak eksilmemiştir. Aksine onlar bu yüzün aydınlığıyla aydınlanmışlardır. Kısaca onun, müminlerin emiriyle, herhangi bir şüphe ve belirsizliğe mahal bırakmayacak irtibatı işte bundan ibarettir.

Bütün bunlar, imamımızdan, onları razı etmek ve saltanatlarını ispat etmek için hadis uydurduğu yönlü töhmeti bertaraf etmektedir. Emevilerin hadis uydurmayla teşvikte bulunmadıklarını daha önce ispat etmiştim.

b. Ya'kûbî ve Goldziher'in İddialarının Tarihen İmkânsızlığı

Goldziher: "–Abdulmelik– Zührî'yi –ki İslâm ümmeti içinde şöhreti âlâdır– bu konuda kendisi için hadis uydurmaya âmade bulmuştur. O da hadisler uydurmuştur. Bunlardan..." demektedir.

Bu makul değildir. Çünkü İbn Şihâb, tercih edilen görüşe göre H. 50 yılında doğmuştur. Abdulmelik b. Mervân ile İbn Zübeyr arasındaki husumet ise H. 65 ve 73 yılları arasında hüküm sürmüştür. Şayet Abdulme-

lik, Kubbetu's-Sahrâ'yı –bazı oryantalistlerin belirttiği gibi– H. 72 yılında bina ettirmişse, o tarihlerde Zührî henüz 22 yaşında demektir. Daha ömrünün baharında olup öğrenim görmektedir ve İslâm ümmeti içinde şöhret derecesine ulaşmamıştır. Bu arada Tâbiun'un büyüklerinden, Sa'îd b. el-Müseyyib, Kabîsa b. Züeyb, Kâsım b. Muhammed ve başkaları gibi, ondan daha meşhur kimseler vardır. Abdulmelik bunlardan veya etrafındaki büyük alimlerden birini kullanmaya çalışmamıştır. Kabîsa b. Züeyb'in kendi hükmü aldında olduğunu bildiği halde. Üstelik İbn Şihâb 80 yılından önce Abdulmelik'in yanına varmamıştır. Leys b. Sa'd: "İbn Şihâb 82 senesinde Abdulmelik'in yanına vardı" demektedir.[287] Bu, İbn Şihâb'ın da bizzat zikrettiği senedir ki şöyle demektedir: "İbn el-Eş'as'ın (sefer için) harekete geçtiği zaman Şâm'a vardım."[288] Acaba Zührî, İbn Zübeyr'in vefatından dokuz yıl sonra mı hadis uydurmuştur? Zührî'nin -farzımuhal- İbn Zübeyr'in şehadetinden önce Abdulmelik'in yanına gittiğini ve insanları Mescid-i Aksâ'ya haccetmeye yönlendirmek için bu hadisi Hz. Peygambere atfen uydurduğunu kabul etsek dahi, böyle bir durumda acaba insanların onu tasdik etmiş olabilecekleri düşünülebilir mi? Dımeşk'de bulunan genç nesil Sahabîler ve Tâbiun'un büyükleri onun karşısında sessiz kalırlar mı? Ayrıca Hicâz ve sair şehirlerin alimleri onun karşısında susarlar mı? Böyle bir hadisin sıhhatinin, ümmetin içinde hâfız alimler, tecrübeli dâhiler ve keskin münekkitler bulunduğu halde ümmetin gözünden kaçmış olması mümkün müdür? İbn Şihâb'ın hac menasikini değiştirecek bir hadis uydurması –Goldziher'in iddia ettiği gibi– ve sonra alimlerin ve ilim talebelerinin ona güvenip, Medine'ye her gelişinde ondan ilim almak için etrafında kalabalıklar oluşturmaları, bu arada Sahabîlerle Tâbiun'un büyüklerini bir kenara bırakmaları akıl alır bir şey midir? Acaba İbn Şihâb böyle bir cürmü işledi de bu, bütün bir ümmet içinde nesilden nesile, Ya'kûbî keşfetsin ve Goldziher de onu teyid etsin diye gizli mi kaldı? Yoksa ondan hadis alan ve onun ilim halkalarından nasiplenen herkes akılsız mıydı? Yoksa bu haberi başlatan kimse bir müfteri, onu destekleyen kimseler de önyargılı ve ilmî hakikatleri örtbas eden kimseler midir?

Eğer onların İbn Şihâb'a yönelik söz konusu iftiralarında bir parça

---

[287] Bkz: "*Târîhu Dımeşk*" c. XXXI, s. 491.

[288] "*et-Târîhu's-Sağîr*" s. 93.

doğruluk olsa kuşkusuz ki münekkit alimler bunu açıkça dile getirir, onun hadislerini terk eder ve ilim talebelerini ondan sakındırırlardı. Veya en az takdirle kendisinden bu hadisi rivayet eden şeyhi Sa'îd b. el-Müseyyib ona karşı harekete geçerdi. Ancak bütün bunların hiçbiri olmamıştır. Bu da onların iddia ve peydahladıkları iftiralarının asılsızlığını ortaya koymaktadır.

4. Goldziher, Beyt-i Makdis'le ilgili hadisleri Zührî'nin uydurduğuna ilişkin iddiasını ispat için; Zührî'nin Abdulmelik'le dost olduğu ve sık sık onun yanına gidip geldiği, Beyt-i Makdis'in faziletleri hakkındaki hadislerin sadece Zührî yoluyla rivayet edildiği türünden argümanları delil göstermiştir. Bu iddia merduttur ve rivayetler bunu yanlışlamaktadır. Ayrıca tarihî gerçekler bunu çürütmektedir. Zührî, Dımeşk'e vardığı zaman onu, Kabîsa b. Züeyb, 'Hz. Ömer'in Ümmehâtu'l-Evlâd hususundaki hükmünü' rivayet etmesi için Abdulmelik'in yanına götürmüştür. Abdulmelik ona nesebini sormuş, babasının İbn ez-Zübeyr ayaklanmasına katıldığını hatırlatmış ve ona ilim öğrenmesini salık vermiştir. Şayet Abdulmelik'in dostu olsaydı kuşkusuz ki kendisini, Abdulmelik'in yanına vardıracak birine ihtiyaç duymazdı. Aynı şekilde ondan nesebini sorması ve ona ilim öğrenmesini salık vermesi gereksinimi de hasıl olmazdı. Dahası Abdulmelik ile Zührî arasında bir dostluğun oluştuğunu nasıl tasdik edebiliriz ki? Zira Abdulmelik'in doğum tarihi H. 26 senesi olup, babasıyla birlikte Şâm'a intikal yılı ise H. 64 yılıdır. Bu sırada Zührî henüz on dört yaşını aşmamıştır. Otuz sekiz yaşında bir adamla, daha ön dört yaşında bir çoçuk arasında böyle bir dostluğun oluşması akledilir bir şey midir? Akıl ve nakil ittifaken, Dımeşk'e gelmesinden önce İbn Şihâb ile Abdulmelik arasında bir dostluğun oluşmadığını göstermektedir. Ayrıca "*(İbadet niyetiyle) şu üç mescitten başkası için yola çıkılmaz...*" hadisi, Zührî'den başka farklı birçok yolla rivayet olunmuştur. İbn Şihâb bu hadisin rivayetinde infirat etmemiş ve bütün Sünnet kitapları bu hadisi rivayet etmiştir.

İmam-ı Buhârî bu hadisi, Zührî'nin rivayet yolunun haricinde Ebu'l-Velîd→Şu'be b. el-Haccâc→ Abdulmelik→ Kaza'a Mevlâ Ziyâd→ Ebû Sa'îd el-Hudrî yoluyla tahric etmiştir.[289]

İmam-ı Müslim ise üç farklı yoldan tahric etmiştir. Birisi Zührî yoluyladır. İkincisi, Kuteybe b. Sa'îd ve Osman b. Ebî Şeybe'nin birlikte→

289 "*Sahîhu'l-Buhârî bi-Şerhi's-Sindî*" c. I, s. 207 ve 341.

Abdulmelik b. Umeyr→ Kaza'a→ Ebû Sa'îd el-Hudrî yoluyladır.[290] Üçüncüsü ise, Harûn b. Sa'îd el-Eylî→ İbn Vehb→ Abdulhamîd b. Ca'fer→ İmrân b. Ebî Enes→ Selmân el-Eğarr→ Ebû Hureyre yoluyladır.[291]

İmam-ı Ahmed, Mâlik, Tirmizî, Ebû Dâvûd, Dârimî, Nesâî ve İbn Mâce de bu hadisi tahric etmişlerdir.[292]

Bu hadisi, Goldziher'in iddia ettiği gibi sadece Zührî rivayet etmemiş ve Abdulmelik'i razı etmek için de uydurmamıştır. Aksine Sahabe, Tâbi'în ve Etbâ'u't-Tâbi'în büyüklerinden diğer kimseler de onun bu rivayetinde kendisine iştirak etmişlerdir. Hadis sahihtir ve şüphe götürmez. Ya'kûbî ve Golziher'in iddiaları ise bâtıl olup asılsızdır.

Böylece İmam ez-Zührî kendisine yöneltilen itham ve şüphe çemberinden başı dik bir şekilde çıkmıştır. Zafer tacı başındadır. Bütün Müslümanların, ayrıca nezih ve ilmî araştırma öncülerinin nezdinde tam bir güvenilirlikle bahtiyardır. Ona, yetmiş yıl kadar Sünneti muhafaza etmiş olması, tedvinine, neşrine ve öğretimine iştiraki övgü olarak yeter. Hiç şüphesiz tarih onun da adını, ilmiyle amil alimler ve otorite hâfızlar arasında ebedîleştirmiştir.

D. Nâfi' Mevlâ İbn Ömer

Ebû Abdullah el-Adevî el-Medenî Mevlâ Abdullah b. Ömer b. Hattâb (H. 00 - 117)* olup Tâbiun'un önde gelen alimlerinden biridir. Aslen Mağripli olduğu belirtilmekle birlikte Irak'ın kuzey bölgesi Deylem'den olduğu da ifade edilmiştir. Müslümanlar ile Farslar arasındaki bir savaşta esir alınmış ve Abdullah b. Ömer'in nasibi olmuştur. Otuz yıla yakın bir süre onunla birlikte kalmış ve bu süre içinde Kurân'ı ve Sünneti öğrenmiştir.

İbn Ömer, Ebû Hureyre, Ebû Sa'îd el-Hudrî, Râfi' b. Hadîc, Hz. Âişe ve Ümmü Seleme, Abdullah b. Ömer'in oğulları Abdullah, Ubeydullah, Sâlim ve Zeyd, ayrıca Kâsım b. Muhammed, Eslem Mevlâ Ömer, Abdullah b. Muhammed b. Ebî Bekir es-Sıddık ve başkalarından hadis rivayet etmiştir.

---

290 "*Sahîhu Muslim*" c. II, s. 975-976, Hadis: 415.

291 "*Sahîhu Muslim*" c. II, s. 1015, Hadis: 513.

292 Bkz: "*Miftâhu Kunûzi's-Sünne*" s. 461, "el-Medîne" maddesi.

* "*Târîhu'l-İslâm*" c. V, s. 10. "*Tehzîbu't-Tehzîb*" c. X, s. 412. "*el-Cem'u Beyne-Ricâli's-Sahîheyn*" c. II, s. 528. "*Tezkiretu'l-Huffâz*" c. I, s. 94. "*Hulâsatu'l-Hazrecî*" s. 400.

Tâbiun'dan Ebû İshâk es-Sebî'î, Hakem b. Uyeyne, Yahyâ el-Ensârî, Muhammed b. Aclân, Zührî, Sâlih b. Keysân, Eyyûb, Humeyd et-Tavîl, Meymûn b. Mihrân, Mûsâ b. Ukbe, İbn Avn, A'meş ve başka kimseler de ondan hadis rivayet etmişlerdir.

Tâbiun'un haricinde ondan hadis rivayet edenler ise İbn Cureyc, Evzâ'î, Mâlik, Leys, Yûnus b. Ubeyd ve oğulları Abdullah, Ömer ve Ebû Bekir, İbn Ebî Leylâ ve bunlardan başka daha birçok kimsedir.

Çok hadis bilen, sika, zabıt ve rivayeti son derece sahih birisidir. Rivayet ettiği hadislerin hiçbirinde hata yaptığına rastlanmamıştır. Abdullah b. Ömer: "Nâfi', Allah'ın bizlere bir lütfudur" demiştir. Mâlik b. Enes ise: "Nâfi'in İbn Ömer'den hadis rivayet ettiğini duyduğum zaman onu başka birinden dinleme ihtiyacı hissetmezdim" demektedir. Nâfi' ilimde yüksek bir seviyeye ulaşmış ve Ömer b. Abdulazîz tarafından Sünnet öğretimi için Mısır'a gönderilmiştir. Tercih edilen görüşe göre Nâfi' (r.a.) H. 117 yılında Medine'de vefat etmiştir.

İmam-ı Buhârî: "İsnatların en sahihi: Mâlik→ Nâfi'→ İbn Ömer yoludur" demiştir ki, muhaddisler bu isnadı 'altın silsile/silsiletü'z-zeheb' olarak isimlendirmişlerdir.

E. Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe

Değerli Tâbi'î Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe b. Mes'ûd el-Huzelî el-Medenî (H. 00 - 98)* olup Tâbi'în'in meşhur Fukaha-i Seb'a'sındandır. Asrının Medine imamıdır. Alimler imamlığı, yüceliği, hadislere hakimiyeti, hıfzının çokluğu ve bunlar üzerindeki zabtı konusunda ittifak etmişlerdir. İmam-ı Zührî: "Kendisiyle oturduğum hiçbir alim yoktu ki onun anlattıkları kadarını kendimde bulmuş olmayayım. Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe hariç ki ona her gelişimde yepyeni bir ilimle karşılaşırdım" demektedir. Konumunun yüceliği ve ilminin enginliğinden dolayı Abdulazîz b. Mervân onu oğlu Ömer b. Abdulazîz'e hoca olarak seçmiştir. İbn Sa'd: "Sika, alim, fakih ve hadisi çok biriydi" demiştir. Bütün bunların yanısıra şiir üstadı birisidir. Ebu'l-Ferec el-Eğânî adlı kitabında onun şiirlerine de yer vermiştir.

Ubeydullah ilmini birçok Sahabeden almıştır ki bunlardan bazıları

---

* "*Tezkiretu'l-Huffâz*" c. I, s. 74. "*Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*" Yazma c. IV, b.2, s. 258-259. "*el-Cem'u Beyne-Ricâli's-Sahîheyn*" c. I, s. 301. "*Tehzîbu't-Tehzîb*" c. VII, s. 33. "*Hulâsatu'l-Hazrecî*" s. 251. "*el-Eğânî*" c. IX, s. 139.

Abdullah b. Abbâs, Ebû Hureyre, Abdullah b. Ömer, Ebû Sa'îd el-Hudrî, Ebû Vâkıd el-Leysî, Zeyd b. Hâlid, Hz. Âişe, Fâtıma bt. Kays, Ümmü Kays b. Mihsan ve sair Sahabîlerdir.

Tâbiun'dan birçok kimse ondan hadis rivayet etmiştir. En meşhurları İmam Zührî, Sâlih b. Keysân, Ebu'z-Zinâd ve başkalarıdır.

Ömrünün sonlarına doğru gözlerini yitirmiş ve tercih olunan görüşe göre H. 98 yılında Medine'de Hakk'ın rahmetine kavuşmuştur.

F. Sâlim b. Abdullah b. Ömer

Değerli Tâbi'î Ebû Abdullah Sâlim b. Abdullah b. Ömer b. Hattâb el-Kureşî el-Adevî'dir (H. 00 - 106)*. İlmiyle amil, zâhit ve imam birisidir. İki dirhemlik elbise giyerdi. Babası Abdullah kendisini öpüp: "Şeyh bir şeyhi öpüyor" dedi. İlmini Medine'de almış ve Sahabîlerden hadis dinlemiştir. Babası Abdullah, ayrıca Ebû Eyyûb el-Ensârî, Ebû Hureyre ve Müminlerin annesi Hz. Âişe'den hadis rivayet etmiştir.

Tâbiun'dan Amr b. Dînâr, Nâfi' Mevlâ İbn Ömer, Zührî, Mûsâ b. Ukbe, Humeyd et-Tavîl, Sâlih b. Keysân ve başkaları, ayrıca Etbâ'u't-Tâbi'în'den birçok kimse kendisinden hadis rivayet etmiştir.

İlmi ve dirayetinden dolayı kendisini Fukaha-i Seb'a'dan biri addetmişlerdir. Sahip olduğu yüce konumdan dolayı Süleyman b. Abdulmelik kendisine hürmet etmiş ve tahtına oturtmuştur. Muhammed b. Sa'd: "Sâlim; hadisi çok, âli-rical[293] ve takvâlı birisiydi" demiştir. İshâk b. Râhûye ise: "İsnatların en sahihi: Zührî→ Sâlim→ babası yoluyladır" demiştir. H. 106 yılında Medine'de vefat etmiştir.

G. İbrahim b. Yezîd en-Neha'î

Tâbiun'un meşhurlarından Ebû İmrân İbrahim b. Yezîd b. Kays b. el-Esved en-Neha'î el-Kûfî (H. 46 - 96)* olup hâfızdır. Bir hadis otoritesi oldu-

---

* İbn Sa'd "*et-Tabakât-*" c. V, s. 144-149. "*Tezkiretu'l-Huffâz*" c. I, s. 83. "*Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*" c. IV, b.2, s. 254-257. İbn Asâkir "*et-Tehzîb*" c. VI, s. 50. "*Hılyetu'l-Evliyâ*" c. II, s. 193. "*Tehzîbu't-Tehzîb*" c. III, s. 236. "*el-Cem'u Beyne-Ricâli's-Sahîheyn*" c. I, s. 188.

293 *Ali Rical veya İsnad-ı Âli*: Aynı metnin müteaddit isnatlarından veya metinleri farklı da olsa birkaç isnattan, ilk kaynağa , diğer(ler)ine oranla daha az râvî ile ulaşan isnad veya sened. / (Çev.)

* İbn Sa'd "*et-Tabakât-*" c. VI, s. 188-199. "*Târîhu'l-İslâm*" c. III, s. 335. "*Tezkiretu'l-Huffâz*" c. I, s. 69. "*Tehzîbu't-Tehzîb*" c. I, s. 177. "*el-Cem'u Beyne-Ricâli's-Sahîheyn*" c. I, s. 19.

ğu kadar gösterişten ve şöhretten sakınan salih bir fakihtir. Amcası Alkame ve dayısı el-Esved ile birlikte hacettiği çocukluk yıllarında Müminlerin annesi Hz. Âişe'nin yanına varmıştır. Alkame ve dayıları el-Esved ve Abdurrahman b. Yezîd'den hadis dinlemiştir. Ayrıca Mesrûk, Ebû Ma'mer, Hemmâm b. el-Hâris, Şureyh el-Kâdî ve başka kimselerden hadis rivayet etmiştir. Hz. Âişe'den hadis dinlediği sabit değildir. Tâbiun'dan bir grup ondan hadis rivayet etmiştir ki bunlar arasında A'meş, Mansûr b. el-Mu'temir, Abdullah b. Avn, Hammâd b. Ebî Süleyman, Muğîre b. Kasem ed-Dabbî Habîb b. Ebî Sâbit, Semmâk b. Harb ve başkaları vardır.

İbrahim en-Neha'î –her ne kadar herhangi bir Sahabeden hadis rivayet etmemiş olsa bile –ki onlardan bir gruba ulaşmıştır- büyük bir ilim sahibidir. Asrının büyük alimleri onun hakkında şehadette bulunmuşlardır. İbrahim vefat ettiği zaman Şa'bî: "Kendisinden daha bilgili ve fakih birini geride bırakmadı" demiştir. Kendisine: "Hasan ve İbn Sîrîn de mi?" diye sorulunca o: "Ne Hasan ve ne de İbn Sîrîn, ne Basra, ne Kûfe, ne Hicâz ve ne de Şâm ehlinden" demiştir.

Hadiste otorite kimselerdendir, nitekim, Şa'bî: "Neha'î bir hadis sarrafı idi" demiştir." Ebû Zür'a ise: "Neha'î İslâm'ın bayraklarından bir bayraktır" demiştir. Hayatının her anında kendisine Sahabîleri örnek almış olup şu söz ona aittir: "Eğer Muhammed (s.a.s.)'in Ashabı, (abdest alırken) bir tırnağı dahi yıkamamış olsalardı, fazilet niyetiyle o tırnağı yıkamazdım. Bize göre bir kavmi hor görmek, onların fıkhını sorup da kendilerine muhalefet etmektir."

Hicrî 96 senesinde Haccâc'den gizlendiği şehir olan Kûfe'de henüz ellisine varmadan kırkdokuz yaşında vefat etmiştir.

H. Âmir b. Şerâhîl eş-Şa'bî

Âmir b. Şerâhîl el-Hımyeri eş-Şa'bî el-Kûfî Ebû Amr (H. 19 - 103)*, Tâbiun'un allamesi ve güzide imamıdır. Ömer b. Hattâb'ın hilafetinin altıncı[294] senesinden sonra dünyaya gelmiştir. Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaatten

---

* İbn Sa'd "*et-Tabakât-*" c. VI, s. 172. "*Tezkiretu'l-Huffâz*" c. I, s. 75. "*Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*" Yazma, c. IV, b.2, s. 213-219. "*el-Cem'u Beyne-Ricâli's-Sahîheyn*" c. I, s. 377, burada vefat tarihi H. 106 olarak geçmektedir ki uzak bir ihtimaldir. "*Tehzîbu't-Tehzîb*" c. V, s. 65. "*Hulâsatu'l-Hazrecî*" s. 184.

294 Şiyâb H. 21 yılında doğduğunu belirtmiştir. Bkz: "*Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*" c. IV, b.2, s. 213.

olup fırkalaşmayı kerih görmüştür. Birçok beldeye yolculuk yapmıştır. Hz. Ali, Sa'd b. Ebî Vakkâs, Sa'îd b. Zeyd, Zeyd b. Sâbit, Kays b. Sa'îd b. Ubâde, Karaza b. Ka'b, Ubâde b. es-Sâmit, Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Ebû Mes'ûd el-Ensârî, Ebû Hureyre, Muğîre b. Şu'be, Ebû Sa'îd el-Hudrî, Müminlerin validesi Hz. Âişe, Ümmü Seleme ve başka kimselerden hadis rivayet etmiştir.

"Sahabîlerden beşyüz kişiye ulaştım" demiştir.

Ebû İshâk es-Sebî'î, Sa'îd b. Amr, İsmail b. Ebî Hâlid, Sa'îd b. Mesrûk es-Sevrî, A'meş, Mansûr, Semmâk b. Harb, Abdullah b. Avn, Şu'be b. el-Haccâc gibi kimseler kendisinden hadis rivayet etmişlerdir. Şa'bî, Ebû Hanîfe'nin en büyük şeyhidir.

Hâfızası güçlü birisi olup, hıfzıyla övünmüş ve: "Asla siyahı, beyaza yazmadım" diyegelmiştir. Son derece zeki ve aynı zamanda fakihtir. İlimde yüksek bir mertebeye ulaşmış, öyle ki Sahabîlerin zamanında bile fetvâlar vermiştir. Alimler, imameti ve sikalığı üzerinde ittifak etmişlerdir. Ebû Miclez: "Aralarında Şa'bî'den daha fakih olanı görmedim" demiştir. İbn Uyeyne ise şunu belirtmiştir: İnsanlar: "İbn Abbâs kendi zamanının, Şa'bî kendi zamanının ve Sevrî de kendi zamanının önde gelen imamıydı" diyorlardı. İbn Sîrîn ise Ebû Bekr el-Huzelî'ye: "Şa'bî'nin yanından ayrılma, onun Sahabîler henüz hayattayken fetvâlar verdiğini gördüm" demiştir. Muasırları, onun ilmi, tevazuu, erdemi ve ahlâkından övgüyle söz etmişlerdir. Ömer b. Abdulazîz'in Kûfe kadılığını yapmış olup H. 103 senesinde burada vefat etmiştir.

I. Alkame b. Kays en-Neha'î

Değerli Tâbi'î Ebû Şibl Alkame b. Kays b. Abdullah en-Neha'î el-Kûfî (H.Ö. 28 - H. 62)* olup, Esved b. Yezîd b. Kays'ın amcasıdır. Muhadramların[295] meşhurlarındandır biridir. Ömer b. Hattâb, Osman b. Affân, Ali b. Ebî Tâlib, Abdullah b. Mes'ûd, Huzeyfe, Selmân el-Fârisî, Hz.

---

* İbn Sa'd "*et-Tabakât-*" c. VI, s. 57-62. "*Tezkiretu'l-Huffâz*" c. I, s. 45-46. "*el-Cem'u Beyne-Ricâli's-Sahîheyn*" c. I, s. 390, burada vefat tarihi 162 olarak geçmektedir. Muhtemelen yazımdan kaynaklanan bir hatadır. Doğru olan ise bizim belirttiğimizdir. "*Tehzîbu't-Tehzîb*" c. VII, s. 276. "*Hulâsatu'l-Hazrecî*" s. 271.

295 *Muhadram:* Resûlullah (s.a.s.) döneminde Müslüman olduğu halde onu göremeyen kimse, Üveysü'l-Karnî gibi. / (Çev.)

Âişe, Ebû Mes'ûd, Ebû'd-Derdâ ve başka kimselerden hadis rivayet etmiştir. İbrahim en-Neha'î, Şa'bî, Muhammed b. Sîrîn ve kardeşinin oğlu Abdurrahman b. Yezîd kendisinden hadis rivayet eden bazı kimselerdir.

Alkame, İbn Mes'ûd'un ashabından olup, onu en iyi tanıyan kimsedir. Muasırları celaleti, vakarı ve ilminin enginliği üzerinde ittifak etmişlerdir. İbrahim b. Alkame: "Abdullah –yani İbn Mes'ûd– üslubu, hâl ve hareketlerinde Hz. Peygambere, Alkame de Abdullah'a benziyor idi" demiştir.

Şöhretten sakınan gayet mütevazı bir insandır. Kendisine: "Mescitte namaz kılsan ve otursan, bizler de seninle otursak ve sana sorular sorsak?" denildiğinde cevaben: "Bu Alkame'dir denilmesini hoş görmem" demiştir. Yine ona: "Emirin yanına varsan ve orada kalıp kendisine hayrı emretsen?" denildiğinde ise: "Onlar benim dinimden fazlasıyla istifade etmedikleri müddetçe ben onların dünyalıklarından istifade etmem" demiştir. Hadis ilmi geniş ve sika birisidir. Öğrencilerine hadis müzakere etmelerini salık vermiş ve kendilerine: "İlmi/hadisi müzakere ediniz, kuşkusuz ki ilim, müzakere ile hayat bulur" demiştir. Murre: "Alkame rabbânîlerden idi" demiştir.

H. 62 yılında ve doksan yaşında Kûfe'de Hakk'ın rahmetine kavuşmuştur.

İ. Muhammed b. Sîrîn

Tâbiun'un ileri gelenlerinden Ebû Bekr b. Ebî Umre Muhammed b. Sîrîn el-Basrî (H. 33 - 110)* olup velayeten Ensârî'dir. Babası, Enes'in mevlasıdır. Muhammed b. Sîrîn, Hz. Osman'ın hilafetinin bitimine iki yıl kala H. 33 senesinde doğmuş ve Enes'in eli altında yetişmiştir. Kumaş tüccarlığı yapmıştır. Kurân'ı ve fıkhı öğrenmiş, ayrıca birçok hadis ezberlemiştir. Zabtı ve itkanı son derece güçlü olup, hadisleri harfi harfine rivayet etmiştir. Muttaki ve fakih birisidir ve Sahabeden otuz kişiyi görmüştür. Enes b. Mâlik, Zeyd b. Sâbit, Hasan b. Ali b. Ebî Tâlib, Ebû Hureyre, İbn Abbâs, İbn Ömer ve başka Sahabîlerden hadis rivayet etmiştir.

Âmir eş-Şa'bî, Sâbit el-Bünânî, Hâlid el-Hazzâ, Dâvud b. Ebî Hind,

---

* "*Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*" (V/487, Biyografi: 613) b, Dâru'l-Fikr. İbn Sa'd "*et-Tabakât-*" c. VII, b.1, s. 141-150. "*Tezkiretu'l-Huffâz*" c. I, s. 73. "*el-Muhabber*" s. 379 ve 480. "*el-Cem'u Beyne-Ricâli's-Sahîheyn*" c. II, s. 439. İbn Hibbân "*Tertîbu's-Sikât*" Üçüncü cüz, Dâru'l-Kutub el-Mısriyye Yazması. "*Tehzîbu't-Tehzîb*" c. IX, s. 214-217. "*Şezarâtu'z-Zeheb*" c. I, s. 138. "*el-E'lâku'n-Nefîse*" s. 216.

Abdullah b. Avn, Yûnus b. Ubeyd, el-Evzâ'î, Mâlik b. Dînâr, Hişâm b. Hassân ve daha birçok kimse kendisinden hadis rivayet etmişlerdir.

Asrının önde gelen imamları, ilmi, verai, fıkhı, zabtı ve adaletine dair tanıklıkta bulunmuşlardır. İbn Avn: "Dünyada şu üç kimse gibisini görmedim: Irak'ta Muhammed b. Sîrîn, Hicâz'da Kâsım b. Muhammed, Şâm'da ise Recâ b. Hayve. Bunlar arasında da Muhammed b. Sîrîn gibisi yoktu" demiştir. Muvarrık el-Iclî ise: " Muhammed b. Sîrîn kadar veraında fakih, fıkhında da vera sahibi başka bir adam görmedim" demiştir.

Abid ve zahid birisidir. Bir gün oruç tutup bir gün de iftar ettiği belirtilmiştir. Dininde son derece ihtiyatlı davranmıştır ki Enes b. Sîrîn şöyle demektedir: "Muhammed'e, biri diğerinden daha azimetli iki hadis ulaştığında mutlaka azimet içereni tercih ederdi. Diğerinde ise bir beis görmezdi." Ebû Kılâbe ise: "Muhammed'in takat gösterdiğine hangimiz takat gösterebilir ki! Muhammed adeta dağları omuzlanırdı" demiştir.

Şa'bî: "Şu sağıra –yani Muhammed b. Sîrîn'e– tutununuz" demiştir. Gayet halim ve vakur olan Muhammed b. Sîrîn, kendisine Hz. Peygamber, Raşid halifeler ve Sahabîleri örnek almıştır. Öğrencilerine, hadis rivayeti konusunda dikkatli olmalarını öğütlemiş ve onlara: "Şüphesiz ki bu ilim dindir. Dininizi kimlerden aldığınıza dikkat ediniz" demiştir.

Bütün bunların yanısıra neşeli ve cana yakın birisidir ki, onun bu konumu alimlerin ve ilim talebelerinin kalplerini fethetmiş ve böylelikle asrının imamlık zirvesine ulaşmıştır. Muhammed b. Sa'd: "O, sika, emin, yüce, nezih, fakih ve ilmi bütün bir kimseydi" demiştir.

H. 110 yılında Basra'da rahmet-i Rahmâna kavuşmuştur.

Yukarıda biyografilerini arzettiğimiz kimseler Tâbiun'un meşhurları ve en çok hadis rivayet edenleridir. Tâbi'în büyüklerinin tümünü zikretmemize makam elvermemektedir. Daha başka birçok meşhur alim vardır ki bunlardan bazıları şunlardır: Hasan el-Basrî, Süleyman el-A'meş, Katâde b. Di'ame es-Sedûsî, Abdurrahman b. Hürmüz el-E'rac ve bunlardan başka Sünnetin hıfzı ve nakline iştirak eden nice kimseler. Duamız Allah'ın onlara en güzel mükafatı bahşetmesi ve kendilerini cennet bahçelerinde konuk etmesidir.

SONUÇ YERİNE

Sünnetin tedvin öncesi hayatına dair bu sunuştan sonra: Birinci bölümde Sünnetin Hz. Peygamber dönemindeki hakikatini; bir mürebbi ve muallim olarak Hz. Peygamberin şahsiyetini, ilim karşısındaki konumunu, İslâm'ın tebliği ve hükümlerinin tatbiki noktasındaki eşsiz metodunu, ilim öğrenimini teşvikini ve Sahabîlerine karşı muamelesini, aynı şekilde Sahabîlerin, Hz. Peygamberden Sünneti nasıl aldıklarını, hanif şeriatı muhafazadaki ihlaslarını ve bu uğurdaki eşsiz fedakârlıklarını, ayrıca Sünnetin Kurân-ı Kerim'le yanyana intişarının âmillerini gördük.

İkinci bölümde ise, Sahabe ve Tâbiun'un Hz. Peygambere olan bağlılıklarını ve O'nun sünnetine sımsıkı sarılmalarını, hadis rivayetindeki ihtiyat ve hassasiyetlerini, haberlerin kabulündeki titiz ve araştırmacı tavırlarını gördük. Bazı rivayetlerin kabulündeki sert tutumlarının, Sünnetten kaçınma veya onu terketmeye değil de, bilakis Sünneti muhafazaya, rivayetlerin doğruluğundan emin olma ve hadislerin sıhhatini pekiştirmeye matuf olduğunu; onlardan bazılarının, kimi durumlarda hadisin kabulü için iki râvî veya benzeri taleplerinin genel geçer olmadığını, aksine bu durumların haricinde adil olup tahammül ve eda şartlarına sahip kimselerden hadisleri kabul ettiklerini açıkladık.

Onların hadis kabulündeki sert tutumlarının, başkalarının da Sünnet kabulünde ihtiyatlı davranılması gerektiğini dillendirdiğini, ayrıca onların bu sert tutumunun, Sünneti terketmek için bir bahane edinilmeyeceğini, aksine kabul ettiklerini sağlama almak mahiyetinde olduğuna yorulacağını belirttik.

Yine bu bölümde, Sahabe, Tâbi'în ve onlardan sonra gelen kimselerin, hadisleri işittikleri gibi ayniyle rivayet etmedeki dikkatlerini; onlardan bazılarının, hadislerin fıkhına vakıf kimselere, o ân için hadisin lafızlarını hatırlayamamışsa anlam itibariyle rivayet için cevaz verdiklerini ve bunu hadislerin künhüne vâkıf olmayan kimselere, tahrif ve hükümlerin değiştirilebileceği endişesiyle yasakladıklarını, ayrıca kimi durumlarda anlam itibariyle hadis rivayetinin hadislere herhangi bir halel getirmediğini ve bazı araştırmacıların iddia ettiği gibi hadislerin hükümlerini değiştirmediğini ifade ettik.

Daha sonra Sahabe ve Tâbi'în dönemindeki geniş ilmî hareketliliğe değindik ve ümmetin Hz. Peygamberin hadislerine atfetmiş oldukları önemi; o asırda hadislerin yayılma sürecini ve hadis uğruna yapılan yolculukları ele alırken açıkladık. Gerçekten de bu, o dönem içindeki ilmî hareketliliğin canlı bir portresi mahiyetindeydi.

Üçüncü bölümde ise uydurma rivayetlerin ortaya çıkışını ve sebeplerini, siyasî hiziplerin uydurmalar üzerindeki etkisini açıklamaya çalıştık. Ehl-i Beytin ismini sûistimâl eden Şianın ise, kendi davalarını ve mezheplerini temellendirmek amacıyla uydurdukları hadislerle sünnete en çok zarar veren güruh olduğunu, ayrıca Ehl-i Beytin de bütün bunlardan beri olduğu gerçeğine işarette bulunduk. Hâricîlerin ise hadis uydurmadığını, çünkü akidelerinde yalan söylemenin büyük günahlardan sayıldığını vurguladık.

İslâm düşmanlarının, ırkçı ayrımcılığın, ayrıca kabilevî, mezhebî ve iklimsel taassubun, kassâsların, cahillikle birlikte hayır hevesinin, yöneticilere yaranma ve yakınlaşma çabalarının, bütün bunların uydurma hadisler üzerindeki etkisini hep birlikte gördük. Bunun yanısıra ümmet alimlerinin bu akım karşısındaki duruşlarını, en ilmî ve en doğru kurallar çerçevesinde, yine isnada bağlılık göstererekten uydurmalara karşı mukavemetlerini; ilmî hareketliliğin arttırılmasını, yalancıların takibi ve râvilerin hal durumlarının araştırılmasını, sahih, zayıf ve uydurma hadislerin temyizi için konulan kuralları ve böylece sünnetin, sünnet düşmanlarının elinden nasıl korunduğunu nokta nokta irdeledik.

Bütün bunların ışığında Goldziher, Gaston Witt ve Ahmet Emin'in görüşlerini tenkide tabi tutup, alimlerin hem senetlere ve hem de metinlere ihtimam gösterdiklerini tekid ettik. Hadislerin, Goldziher'in iddia et-

tiği şekilde İslâm'ın geçirdiği belli başlı evreler sonucunda ve sonraki nesillerin uydurmalarıyla ortaya çıkmadığını, İslâm'ın Hz. Peygamber eliyle vücuda gelen amelî tatbiki olduğunu ispat ettik. Bilahare Goldziher'in mezhep imamlarına yöneltmiş olduğu ithamı ve onların kendi mezheplerini desteklemek amacıyla hadis uydurdukları, yönündeki iddiasını reddettik ve bunu güçlü delillerle çürüttük.

Sahabe ve Tâbiun'un, ayrıca onlardan sonra gelen ilim ehlinin Sünneti muhafaza yolunda sarfetmiş oldukları engin çabaları; Ricâl, Mevzuât vb. konularda telif olunan en meşhur eserleri arzederken ele aldık. Yine Hz. Peygamber döneminden başlayarak Müslümanların, tarih boyunca kendi teşri'î kültürüne/mirasına sahip çıkan en büyük ümmet olduğunu mütalaa ettik.

Sünnetin tedvinine gelince; dördüncü bölümde Hz. Peygamberden, hadis kitâbetinin cevazı ve yasaklığına dair rivayetleri sunduk ve yasak sonrasında Hz. Peygamberin hadis yazımına cevaz verdiği neticesine vardık. Aynı şekilde hadis kitâbeti konusunda Sahabe ve Tâbiun'dan naklolunan rivayetleri arzettik ve onlardan, hadis yazımının yasaklığı ve cevazına dair naklolunan rivayetlerin birbiriyle çelişmediğini, aksine Kurân ve Sünneti muhafaza yolunda birbirini destekleyici mahiyette olduğu neticesine ulaştık. Bilahare onların, Kurân ile Sünnetin karışabileceği ve insanların Kurân yerine hadislerle meşgul olabilecekleri korkusunu taşıdıklarında kitâbeti yasakladıklarını ve bunu gerektirecek sebepler ortadan kalktığında da hadis kitâbetine cevaz verdiklerini gördük. Akabinde Ömer b. Abdulazîz'in, İbn Şihâb ez-Zührî ve başkalarını görevlendirerek hadislerin derlenmesi ve tedvin edilmesi; daha sonra da yazılan bu hadislerin İslâm beldelerine gönderilmesi, ayrıca İslâm devletinin farklı bölgelerindeki sorumlulara hadislere itina göstermelerini emretmesi ve alimleri, mescitlerde halkalar oluşturup hadis dersleri yapmaları için teşvik etmesi vb. şekillerde Sünnete geçen emeğinin boyutlarını bir bir ele almaya çalıştık. Yine, Hicrî ikinci yüzyılın başlarının, hadislerin tasnifi ve bâblara tabi tutulması dolayımında ilmî bir gelişmenin başlangıcı olduğunu; ayrıca bu tasniflerin, İslâm devletinin farklı ilim merkezlerinde birbirine yakın zamanlarda vücuda geldiğini gördük ve hadis konusunda eser veren ilk musanniflerin kimler olduğunu öğrendik.

Dördüncü bölümün ikinci faslında ise; tedvin hareketini, Hz. Peygamber, Sahabîler ve Tâbi'în döneminde tedvin olunan en meşhur sahifeleri, tarihî ve dakik bir şekilde arzederek ele almaya çalıştık. Arzettiğimiz bu sahifeler arasında öne çıkanlar şunlardı: Abdullah b. Amr b. el-Âs'ın, konumu gereği son derece önemli ve bir o kadar da kıymetli olan Sahife-i Sâdıka'sı –ki bu, Hz. Peygamberin huzurunda kaleme alınan en eski sahifelerdendir–, Hemmâm b. Münebbih'in Sahife-i Sahihe'si –ki bu da, Hicrî birinci yüzyılın ilk yarısında, Sahabîler döneminde tedvin olunan en eski sahifelerdendir– bilahare bu sahifenin konumunu ve ne kadar kıymetli olduğunu açıklamaya çalıştık. Ayrıca bu sahifenin bizlere, münferit bir şekilde ve sahih bir isnatla ulaştığını tekid ettik. Bunun yanısıra mezkûr sahifenin, bütünü veya büyük bir kısmının İmam Ahmed'in Müsned'inde ve sair Sünen ve Müsned kitaplarında mevcut olduğunu belirttik.

Tedvinin merhalelerini, bizlere meşhur hadis kitaplarında ulaşıncaya kadarki dönem içinde hadislerin derlenmesi ve Sahih hadislerin temyiz edilmesi sürecini mütalaa ettik.

Araştırmamız esnasında, Hicrî ikinci yüzyılın ilk yarısında birçok eserin kaleme alındığını gördük.

Yine dördüncü bölümün üçüncü faslında, tedvine dair bazı görüşleri irdeledik ve Muhammed Reşid Rıza'nın "Hicrî birinci yüzyılda Tâbiun'dan hadis yazan ve yazdıklarını toplu bir musannef haline getiren ilk kişi Hâlid b. Ma'dân el-Hımsî'dir" görüşüne katılmadığımızı, Abdullah b. Amr b. el-Âs, Hemmâm b. Münebbih gibi kimselerin yazdıklarını muhafaza etme konusunda onu geçtiklerini ispat ettikten sonra, Hâlid b. Ma'dân'ın sahifelerinin o yüzyılda yazılmış olan ilk sahifelerden olduğu neticesine vardık.

Seyyid Hasan Sadr'ın, Ömer b. Abdulazîz dönemi hadis tedvinine ilişkin görüşünü arzettik ve bunun; muhaddislerin cumhurunun görüşüne muhalif olduğunu, ayrıca Hasan Sadr'ın bunu ispat edici argümanları, Şia'nın, rivayetlerin derlenmesi konusunda önde geldiklerini ispat için inkâr ettiğini belirttik. Bu husustaki görüşünü detaylı bir şekilde ele aldıktan sonra deliller ışığında reddettik. Akabinde muhaddislerin, cumhurunun görüşünün sıhhatini tekid ettik ve bunun İmam Ali ve ashabının tedviniyle çakışmadığını açıkladık. Eğer hadis konusunda bir kitap telif etti-

ği haberi doğruysa, Ebû Râfi' Mevlâ Resûlullah (s.a.s.)'in, telif ve tasnif noktasında önde geldiği neticesine vardık. Yine bu haberin sıhhatinin bizleri, tarihen sabit olan Ömer b. Abdulazîz dönemindeki tedvin ile alakalı rivayetleri nefyetmeye götürmeyeceği gerçeğini pekiştirdik.

Daha sonra İmam Zeyd b. Ali'nin konumuna ve Mecmû'unun kıymetine değindik. Bilahare onun bu Mecmû'unun Hicrî ikinci yüzyılın başlangıcındaki tasniflere somut/objektif bir delil olduğu sonucuna vardık. Mecmû'un hakikatine vakıf olmak için burada geçen bazı örnekler sunduk.

Daha sonra resmî tedvinle ilgili görüşümü arzettim. Bu, araştırmam esnasında denk geldiğim ve Mısır emiri Abdulazîz b. Mervân'ın hadislerin tedvinine dair çabasıyla ve değerli Tâbi'î Kesîr b. Murre el-Hadremî'yi, Hz. Peygamberin Ashabndan duymuş olduğu hadisleri tedvin etmekle görevlendirmesiyle alakalı bir husustu. Vardığım sonuç, Kesîr b. Murre'nin, Abdulazîz b. Mervân'ın emrine icabetinin ispatı durumunda bazı hadislerin meşhur resmî tedvinden çeyrek asır önce resmen tedvin edildiği gerçeğiydi. Ayrıca Mısır emirinin, Hz. Peygamberin hadislerine ihtimam göstermesi ve bunları tedvin etmeye çalışması, tedvin olayının hıfzla yanyana yürüdüğü hususundaki inancımızı daha bir arttırmaktadır.

Daha sonra oryantalistlerin hadis tedvini konusundaki görüşlerini ele aldım ve bunları münakaşa ettim. Bilahare araştırmalarının hatadan beri olmadığını belirttim. Goldziher'in, hadis kitâbetinin cevazı ve yasaklığıyla alakalı haberlerden çıkarsadığı görüşünün; ayrıca biri, tedvini nefyeden ve kendi meyilleri doğrultusunda bazı hadislere tan etmek amacıyla hadis uyduran *re'y ehli*, diğeri de, tedvinin vuku bulduğunu ispat etmek ve böylelikle kendi gayelerine hizmet eden bazı hadisleri delil edinmek için hadisler uyduran *hadis ehli* olmak üzere iki hasım grubun oluştuğuna dair tasavvurunun doğru olmadığını açıkladım. Müslüman alimlerin ve fakihlerin Goldziher'in tasavvurundan beri ve çok yüce oldukları gerçeğini pekiştirdim. Konuyu, bütün bu alimlerin, İslâm şeriatını muhafaza yolunda en dakik ve en ilmî metoda başvurdukları gerçeğiyle noktaladım.

Beşinci bölümde ise, Sünnetin muhafaza ve naklini omuzlanan nurlu kalplerle tanıştık. Ebû Hureyre ve İbn Şihâb ez-Zührî hakkında oluşturulan şüpheleri ilmî delillerle çürüttük. Ayrıca Sünnet düşmanlarının –ister

oryantalistler ister Müslüman araştırmacılardan olsun– bu iki kimse hakkında ortaya attıkları bütün şüpheleri reddedip, bunların asılsız olduğunu vurguladık. Bu iki insanın ne kadar yüce olduklarını gördük ve söz konusu şüphelerin perde arkasındaki art niyetlerin neler olduğunu keşfettik.

Geçen bütün bu bilgiler ışığında Sünnetin en selim ilmî kaideler çerçevesinde muhafaza edildiğine ve Müslümanların, Kurân-ı Kerim'e ihtimam gösterdikleri derecede Sünnete de ihtimam gösterdiklerine ilişkin kesin kanaatimiz pekişmiş oldu. Ayrıca –bir takım kimselerin iddia ettiği gibi– Sünnetin iki asırdan fazla bir süre, hadis külliyatlarında tasnif edilinceye kadar ihmale maruz kalmadığını, aksine her zaman için Kurân-ı Kerim'in yanıbaşında İslâm şeriatının ikinci bir kaynağı olarak kaldığını, Müslümanların Sünnete gereken değeri verip, buna bağlı kaldıklarını gördük ki, Allah diledikçe de böyle kalacaktır.

Konuyu bitirmeden önce âcizâne bazı teklif ve temennilerim olacak:

1. Müslüman nesillerin Hz. Peygamberin rehberliğinde yetişmeleri için her eğitim düzeyine uygun ve farklı eğitim merhalelerinde Hadis ve Hadis Ricâli, özellikle de Sahabîlere yönelik derslere atfedilen önemin daha bir arttırılması ki bu, onlara şeriatlarının usullerini nakleden kimseleri daha iyi tanıma fırsatını bahşedecektir. Ayrıca hadis eğitiminin ilk merhalelerdeki "İslâmî Terbiye" dersleriyle sınırlı kalmaması ve bunu aşarak Ahlâk, İçtimaî Terbiye, Tarih, Mütalaa, Tıp vb. gibi her konuya uygun dersler şeklinde öğretilmesi. Kuşkusuz ki böyle bir şeyin tatbik edilmesi, müelliflerin ve öğretmenlerin yardım(laşma)larıyla daha bir kolaylaşacaktır.

2. Sünnet tarihinin, Şeriat, Dâru'l-Ulûm, Usûlu'd-Din (İlahiyat), Hukuk fakültelerinde öğretilen Fıkıh tarihi vb. dersler gibi daha kapsamlı bir şekilde öğretilmesi. Ayrıca İslâmî fakültelerde okutulan Ahkam Hadisleriyle sınırlı kalınmaması, aksine terbiye, güzel ahlâk, edep vb. hadis derslerinin müfredata konulması. Hadislerin muhafazası, rivayeti ve nakline dair tarihî hakikatleri detaylı bir şekilde ele alan Sünnet ve Sünnet tarihiyle alakalı bir kitabın telif olunması ki, alimlerimizin bu konuya önem vermeleri dileğimdir. Keşke sorumlu bir İslâmî kurum –İslâmî Çalışmalar Yüksek Meclisi gibi– mütehassıs bir alim grubunu bu kitabın telifi için yönlendirse, basımı ve neşrini üstlense ve böylelikle bazı Müslüman araştırmacılarla oryantalistlerin düşmüş oldukları hatalar düzeltilmiş olsa.

3. Bu araştırmamız boyunca ulaştığımız sonuçlara ilmî bir katkı olması hasebiyle aşağıdaki hususları da zikretmek istiyorum:

a. Abdullah b. Ömer, İbn Şihâb ez-Zührî, Süfyân es-Sevrî, Abdullah b. el-Mubârek, Süfyân b. Uyeyne gibi Sahabe, Tâbi'în ve Etbâ'u't-Tâbiun'dan bazı meşhur hadis râvilerinin hayatlarını ve onların Sünnetin muhafazası, tevsiki ve neşri yolunda sarfettikleri çabaları gözler önüne seren özel çalışmaların yapılması.

b. Birçok alim ve araştırmacının malûmu olmayan ve hâlâ daha yazma halinde bulunan, ayrıca hadislerin nakli, muhafazası, hıfzı, eğitimine yönelik okumaları ve rivayeti bağlamında son derece değerli birtakım temel kaynakların tahkiki ve neşredilmesi. Abdurrezzak b. Hemmâm b. Nâfi' el-Hımyeri'nin *Câmi*'i, İmam Ahmed b. Hanbel, Yahyâ b. Ma'în ve başkalarının *İlel* kitapları, Râmehürmüzî'nin *el-Muhaddisu'l-Fâsıl Beyne'r-Râvî ve'l-Vâ'î* adlı eseri, Hatîb el-Bağdâdî'nin *el-Câmi'u Li-Ahlâki'r-Râvî ve-Âdâbi's-Sâmi'* adlı eseri gibi. Allah'tan dileğim son olarak zikrettiğim iki eser üzerindeki çalışmam ve bunları ilme ve hakikate hizmet edecek bir şekilde istifadeye sunabilmede bana tevfikini yar etmesidir.

c. Hadislerin muhafazası ve sahih ile zayıf olanlarının ayırt edilmesi bağlamında fevkalâde önemli olan Mustalahu'l-Hadis ilminin gelişim sürecini, ayrıca Mustalahu'l-Hadis kuralları ve usullerinin belirlenmesi tarihini gözler önüne seren, bu asrın ruhuna uygun ve kolayca başvurulabilecek kapsamlı bir araştırmanın yapılması. Allah nasip ederse bu araştırmayı (mastır sonrası) yüksek eğitimimde yapmaya çalışacağım.

d. Müslümanların Resûlullah (s.a.s.) döneminden bu yana hadislere gereken önemi verdikleri ve bunları yazdıklarını gösteren tarihî bir vesikası olması için Hz. Peygamber ve Sahabîler döneminde yazılan hadislerin derlenmesi ve özel bir eser kapsamında basılması.

En nihayet, umuyorum ki üzerime vacib olanı edada başarıya ulaşmışımdır. Bu araştırmamda, yüce mürebbi, emin ve ebedi muallim Hz. Peygamberle ve O'nun mübârek hadisleriyle, ayrıca da O'nun değerli Sahabîleri ve Tâbiunuyla geçirmiş olduğum birkaç yıl bana yeter. Gönül dünyam, yol haritasını kardeşliğin, fedakârlığın ve her şeyden önce Allah yolunda fenanın çizdiği; yüce ruhların, ulvî şahsiyetlerin, alicenaplığın ve tükenmez gayretlerin doldurduğu bu büyük dünyaya açıldı. Bu dünyadan

ziyadesiyle istifade ettim. Bundan dolayıdır ki hayatımı Sünnet hizmetine adayacağım. Allah'tan dileğim İslâm ümmetini Kurân-ı Kerim ve Hz. Peygamberin sahih Sünneti üzerinde bir araya getirmesi ve bizleri, insanlığın Peygamberini örnek alıp onun rehberliğinde yaşamada başarıya ulaştırmasıdır. Hiç şüphesiz muvaffakiyet ve kurtuluş yolu budur. Hamd alemlerin Rabbi Allah'adır.

Allah'ın inayetiyle kitap tamamlanmıştır.

KAYNAKÇA[1]

el-Kur'ânu'l-Kerîm

Abdu'l-Ali Muhammed el-Leknevî, *Fevâtihu'r-Rahamût Fi-Şerhî Musellemi's-Subût,* Hindistan.

Abdu'l-Azîz el-Bağdâdi: *Musnedu'l-İmâmi'ş-Şehîd Zeyd,* Kahire, 1340-1920.

Abdu'l-Ğanî b. Abdu'l-Vâhid el-Makdisî: *Kitâbu'l-İlm,* el-Mektebetu'z-Zâhiriyye, Mahtût, Dımeşk.

Abdu'l-Huseyn Şerefu'd-Din el-Âmilî: *Ebû Hureyre,* Sayda, 1. baskı.[2]

Abdu'l-Kâdir b. Ömer el-Bağdâdî: *Hizânetu'l-Edeb,* Matba'atu'l-Munîriyye, Kahire, 1. b.

Abdu'l-Kâdir Bedrân: *et-Târîhu'l-Kebîr- (Tehzîbu Târîhi İbn Asâkir) ,* Matba'atu Ravza eş-Şâm, Dımeşk, 1329.

Abdu'l-Kâhir b. Muhammed el-Bağdâdî: *el-Fark Beyne'l-Firak,* Dâru'l-Me'ârif, Kahire.

Abdullâh b. Huseyn: *Hâşiyetu Laktu'd-Durer Bi-Şerhi Metni Nuhbeti'l-Fiker;* Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Kahire, 1356-1938.

Abdullâh b. Muslim b. Kuteybe ed-Deynûrî: *Te'vîlu Muhtelefi'l-Hadîs,* Matba'atu Kurdistan el-İlmiyye, Mısır, H. 1326.

Abdullâh Muhammed el-Beşîr Zâfir: *Tahzîru'l-Muslimîn Mine'l-Ehâdîsi'l-Mevdû'a Ala-Seyyidi'l-Murselîn,* Mısır, 1321-1903.

Abdu'l-Latîf Muhammed es-Subkî ve Muhammed Ali es-Sâyis ve Muhammed

1 Üçüncü Bölümün Dördüncü Faslında geçen kaynaklara söz konusu yerden müracaat edilebilir. Bu eserleri tekrardan buraya alıntılamak istemedik.

2 Bu kitaba, sadece içinde geçen hadis ve hadis ravilerine yönelik eleştirilere reddiyeler vermek için başvurduk.

Yûsuf el-Berberî: *Târîhu't-Teşrî'i'l-İslâmî,* Matba'atu'l-İstikâme, Kahire, 1365-1946, 3. b.

Abdu'l-Melik b. Hişâm: *Siyretu'n-Nebî*, (thk. Muhammed Muhyi'd-Din Abdu'l-Hamîd) el-Mektebetu't-Ticâriyye, Kahire, 1356-1937.

Abdu'l-Vahhâb Hallâf: *İlmu Usûli'l-Fıkh*, Matba'atu'n-Nasr, Kahire, 1376-1956, 2. b.

Abdu'r-Rahîm el-Irâkî: *Fethu'l-Muğîs Bi-Şerhi Elfiyeti'l-Hadîs,* Kahire, 1355-1937, 1. b.

Abdu'r-Rahmân b. Abdillâh b. Abdillâh b. Abdu'l-Hakem: *Futûhu Mısr ve-Ahbâruha,* Leiden, 1920.

Abdu'r-Rahmân b. Ebî Hâtim er-Râzî: *el-Cerhu ve't-Ta'dîl,* Hindistan, 1371-1952, I-VIII.

Abdu'r-Rahmân b. Ebî Hâtim er-Râzî: *Takdimetu'l-Ma'rife Li-Kitâbi'l-Cerhi ve't-Ta'dîl,* Hindistan, 1952.

Abdu'r-Rahmân b. Yahyâ el-Muallimî el-Yemânî: *el-Envâru'l-Kaşife Lima Fi-Kitâbi Edvâ Ala's-Sunne Mine'z-Zelel ve't-Tadlîl ve'l-Mucâzefe,* el-Matba'atu's-Selefiyye, Kahire, H. 1378.

Ahmed b. Ali Takiyyu'd-Din el-Makrîzî: *Hutatu'l-Makrîzî el-Mevâ'iz ve'l-İ'tibâr,* Mısır, 1270-1853.

Ahmed b. el-Huseyn el-Beyhakî: *es-Sunenu'l-Kubrâ,* Haydarâbâd, Hindistan.

Ahmed b. Mahmud İbn Hallikân: *Vefiyyâtu'l-E'yân ve-Enbâi Ebnâi'z-Zemân,* Matba'atu'l-Meymeniyye, Mısır, H. 1310.

Ahmed b. Muhammed b. Abdi-Rabbih: *el-Ikdu'l-Ferîd,* (thk. Muhammed Sa'îd el-Aryân) Mektebetu'l-İstikâme, Kahire, 2. b.

Ahmed b. Ömer b. Ruste: *el-E'lâku'n-Nefîse,* Leiden, 1981.

Ahmed b. Ya'kûb: *Târîhu'l-Ya'kûbî,* Necef, H. 1358.[3]

Ahmed Emîn: *Duha'l-İslâm,* Mektebetu'n-Nahdeti'l-Mısriyye, Kahire, 1956, 5. b.

Ahmed Emîn: *Fecru'l-İslâm,* Nahdetu Mısr, Kahire, 1959, 7. b.

Ahmed eş-Şentinâvî ve İhvanının Tercemesi: *Dâiretu'l-Me'ârifi'l-İslâmiyye,*[4]

Ahmed Muhammed Şâkir (Hâfız İbn Kesîr): *el-Bâ'isu'l-Hasîs Şerhi İhtisâri Ulûmi'l-Hadîs,* Muhammed Ali Sabîh ve-Evlâduh, Kahire, 1370-1951, 2. b.

Ali b. Ahmed (b. Hazm) el-Endelusî: *el-İhkâm Fi-Usûli'l-Ahkâm,* (thk. Ahmed Muhammed Şâkir) el-Hâncî, Kahire, H. 1345, 1. b.

3 Bazı eleştirilere reddiyeler vermek için başvurduk.

4 Bu kitaba, sadece içinde geçen hadis ve hadis ravilerine yönelik bazı eleştirilere reddiyeler vermek için başvurduk.

Ali b. Ebî Bekr el-Heysemî: *Tertîbu's-Sikât Li-İbn Hibbân,* Darû'l-Kutub el-Mısriyye, Mahtût.

Ali b. Hasen Hibetullâh İbn Asâkir: *Târîhu Dımeşk,* Dâru'l-Kutub el-Mısriyye, Mahtût.

Ali b. Irâk el-Kinânî: *Tenzîhu'ş-Şerî'ati'l-Merfû'a Ani'l-Ahbâri'ş-Şenî'ati'l-Mevdû'a,* (thk. Abdu'l-Vahhâb Abdu'l-Latîf) Mektebetu'l-Kahire, H. 1378.

Ali b. Muhammed İzzu'd-Din İbni'l-Esîr el-Cezerî: *el-Kâmil Fi't-Târîh,* Matba'atu'l-Munîriyye, Kahire, H. 1348.

Bedru'd-Din ez-Zerkeşî: *el-İcâbe Li-Îrâdî Ma-İstedrekethu Âişe Ala's-Sahâbe,* (thk. Muhammed Sa'îd el-Afgânî) el-Mecma'u'l-İlmî, Dımeşk.

Buhârî: *et-Târîhu'l-Kebîr,* Darû'l-Kutub el-Mısriyye, Mahtût, No: 1890, 1. Cüzü Hindistan baskısı, H. 1360-1361.

Celâlu'd-Din es-Suyûtî: *Elfiyetu's-Suyûtî,* (thk. Ahmed Muhammed Şâkir) İsâ el-Bâbî el-Halebî, Kahire, H. 1353.

Celâlu'd-Din es-Suyûtî: *el-Leâliu'l-Masnû'a Fi'l-Ehâdîsi'l-Mavdû'a,* Mısır, H. 1317.

Celâlu'd-Din es-Suyûtî: *Husnu'l-Muhadare Fi-Ahbâri Mısr ve'l-Kâhire,* Matba'atu'ş-Şerefiyye, H. 1327.

Celâlu'd-Din es-Suyûtî: *Tabakâtu'l-Huffâz,* Ğavta, 1833.

Celâlu'd-Din es-Suyûtî: *Tahzîru'l-Havâs Min-Ekâzîbi'l-Kussas,* Mısır, H. 1351.

Celâlu'd-Din es-Suyûtî: *Târîhu'l-Hulefâ,* Matba'atu'l-Munîriyye, Mısır, H. 1351.

Celâlu'd-Din es-Suyûtî: *Tedrîbu'r-Râvî,* (thk. Abdu'l-Vahhâb Abdu'l-Latîf) Mektebetu'l-Kahire, Mısır, 1379-1959, 1. b.

Cemâlu'd-Din el-Kâsimî: *Kavâidu't-Tahdîs,* Dımeşk, 1352-1935.

Cemâlu'd-Din İbni'l-Cevzî: *Talkîhu Fuhûmi Ehli'l-Âsâr,* Darû'l-Kutub el-Mısriyye, Mahtût.

Dr. Ahmed Şelebî: *Târîhu't-Terbiyeti'l-İslâmiyye,* Matâbi'u Dâru'l-Keşşâf, Beyrût, 1954.

Dr. Ali Hasan Abdu'l-Kâdir: *Nazretun Âmme Fi-Târîhi'l-Fıkhı'l-İslâmî,* Matba'atu'l-Ulûm, Mısır, 1375-1956, 2. b.

Dr. Hasen İbrahim Hasen: *Târîhu'l-İslâm,* Matba'atu Lecneti'l-Beyân el-Arabî, Kahire, 1957, 4. b.

Dr. Muhammed Hamîdullâh el-Haydarâbâdî: *Mecmû'atu'l-Vesâiki's-Siyâsîyye,* Lecnetu't-Te'lîf ve't-Terceme ve'n-Neşr, Kahire, 1958, 2. b.

Dr. Muhammed Hamîdullâh: *Akdemu Tedvînin Fi'l-Hadîsi'n-Nebevî-Sahîfetu Hemmâm b. Munebbih,* el-Mecma'u'l-İlmî el-Arabî, Dımeşk, 1372-1953.

Dr. Muhammed Ma'rûf ed-Devâlîbî: *el-Medhal İla-İlmi Usûli'l-Fıkh,* Matba'atu'l-Câmi'ati's-Sûriyye, Dımeşk, 1374-1955.

Dr. Muhammed Ma'rûf ed-Devâlîbî: *el-Medhalu İla's-Sunneti ve-Ulûmiha,* Matba'atu'l-Câmi'ati's-Sûriyye, Dımeşk, 1375-1956.

Dr. Muhammed Muhammed Ebû Zehv: *el-Hadîs ve'l-Muhaddisûn,* Matba'atu Mısr, Kahire, 1378-1958, 1. b.

Dr. Muhammed Muhammed es-Semâhî: *el-Menhecu'l-Hadîs Fi-Ulûmi'l-Hadîs,* Matba'atu'l-Ezher, Kahire, 1377-1958.

Dr. Muhammed Yûsuf Mûsâ: *Târîhu'l-Fıkhı'l-İslâmî,* Dâru'l-Kutub el-Arabî, Mısır, 1378-1958.

Dr. Mustafa es-Sıbâ'î: *es-Sunnetu ve-Mekânetuhâ Fi't-Teşrî'i'l-İslâmî,* Dâru'l-Urûbe, Kahire, 1380-1961.

Dr. Nâsıru'd-Din el-Esed: *Mesâdiru'ş-Şi'ri'l-Câhilî,* Dâru'l-Me'ârif, Kahire, 1956.

Dr. Subhî es-Sâlih: *Ulûmu'l-Hadîs ve-Mustalahuhu,* Matba'atu Câmi'atu Dımeşk, 1379-1959.

Dr. Yûsuf el-Uşş: *es-Sekâfetu'l-Mısriyye (Mecelle) Neş'etu Tedvîni'l-İlm Fi'l-İslâm,* Adet, 352-353, Yıl, 7.

Ebû Abdullâh en-Nîsâbûrî el-Hâkim: *el-Medhal Fi-Usûli'l-Hadîs,* Şeyh Ragıb et-Tabbâh'ın işrafında basılmıştır, Haleb.

Ebû Abdullâh en-Nîsâbûrî el-Hâkim: *el-Mustedrek Ala's-Sahîheyn,* Haydarâbâd, H. 1341.

Ebû Abdullâh Muhammed b. Ebî Bekr İbn Kayyim el-Cevziyye: *el-Menâr,* Matba'atu's-Sunneti'l-Muhammediyye, Kahire.

Ebû Abdu'r-Rahmân Ahmed b. Şu'ayb en-Nesâî: *Sunenu'n-Nesâî,* el-Matba'atu'l-Meymeniyye, H. 1312.

Ebû Ahmed Abdillâh b. Adî el-Curcânî: *el-Kâmil Fi-Ma'rifeti Du'afai'l-Muhaddisîn ve-İleli'l-Hadîs,* Darû'l-Kutub el-Mısriyye, Mahtût, No: Mustalah, 95.

Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Hatîbu'l-Bağdâdî: *Takyîdu'l-İlm,* (thk. Dr. Yûsuf el-Uşş) Dımeşk, 1949.

Ebû Bekr Ahmed b. Ali el-Hatîbi'l-Bağdâdî: *Târîhu Bağdâd,* Mısır, 1349-1931.

Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn el-Beyhakî: *Ma'rifetu's-Sunen ve'l-Âsâr,* Câmi'atu'l-Arabiyye el-Yazmaları Enstitüsü, Beyrût Amerikan Üniversitesi Yazma nüshasından kopya edilmiş bir film.

Ebû Bekr b. Ebî Şeybe: *Musannefu İbn Ebî Şeybe,* Zâhiriyye, Mahtût.

Ebû Bekr b. el-Arabî: *el-Avâsım Mine'l-Kavâsım,* (thk. Muhubbu'd-Din el-Hatîb) Matba'atu's-Selefiyye, Kahire, H. 1371.

Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî: *Târîhu'l-Umem ve'l-Mulûk,* Mısır, 1357-1939.

Ebû Dâvûd Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî: *Sunenu Ebî Dâvûd,* Mısır, 1369.

Ebû Hâtim b. Hibbân el-Bustî: *es-Sikât,* Darû'l-Kutub el-Mısriyye, Mahtût (208-Tal'at-Mustalah)

Ebû Muhammed Abdillâh b. Abdu'r-Rahmân ed-Dârimî: *Sunenu'd-Dârimî,* Matba'atu'l-İ'tidâl, Dımeşk, H. 1349.

Ebû Muhammed Abdillâh b. Muslim b. Kuteybe ed-Deynûrî: *Uyûnu'l-Ahbâr,* Matba'atu Dâru'l-Kutub el-Mısriyye, 1343-1925.

Ebû Nu'aym el-Esbehânî: *Hılyetu'l-Evliya ve-Tabakâtu'l-Esfiyâ,* Mısır, 1351-1932.

Ebû Ömer Muhammed b. Yûsuf el-Kindî el-Mısrî: *el-Vulâtu ve'l-Kudât,* (thk. Refn Kost) Beyrût, 1908.

Ebû Ömer Yûsuf b. Abdilberr: *Câmi'u Beyâni'l-İlm ve-Fadlihi,* İdâretu'l-Matba'atu'l-Munîriyye, Mısır.

Ebû Ömer Yûsuf b. Abdilberr: *el-İstî'âb Li-Ma'rifeti'l-Ashâb,* (Ala Hamişi'l-İsâbe Li-İbn Hacer) Mustafa Muhammed, Kahire, 1358-1939.

Ebû Ömer Yûsuf b. Abdilberr: *Mukaddimetu't-Temhîd,* Câmi'atu'l-Arabiyye el-Yazmaları Enstitüsü, Kopya-Mahtût.

Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Hâlid en-Nâsırî: *el-İstiksâ Li-Ahbâri Duveli'l-Mağribi'l-Aksâ,* Dâru'l-Beydâ, 1954.

Ebu'l-Arab Muhammed b. Ahmed b. Temîm et-Temîmî: *Tabakâtu Ulemâi Afrîkiyya,* (thk ve nşr. Şeyh Muhammed b. Ebî Şenb) Cezâir, H. 1332.

Ebu'l-Bekâ Muhammed b. Halef el-Ahmedî: *el-Bâri'u'l-Fasîh Fi-Şerhi'l-Câmi'i's-Sahîh,* Dâru'l-Kutub el-Mısriyye, Mahtût.

Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mukrim el-Ma'rûf Bi-İbn Manzûr el-Afrîkî: *Lisânu'l-Arab,* H. 1302, 1. b.

Ebu'l-Ferec Abdi'r-Rahmân b. Ali b. el-Cevzî: *Ahbâru Ehli'r-Rusûh Fi'l-Fıkhi ve't-Tahdîs Bi-Mikdâri'l-Mensûh Mine'l-Hadis,* Mısır, H. 1322.

Ebu'l-Ferec el-Esbehânî: *el-Eğânî,* Dâru'l-Kutub el-Mısriyye, Kahire, 1936.

Ebu'l-Fidâ İmâdu'd-Din İsmail b. Kesîr: *el-Bidâye ve'n-Nihâye,* Matba'atu's-Sa'ade, Kahire, 1351-1932.

Ebu'l-Hasen Ali b. el-Huseyn el-Mes'ûdî: *et-Tenbiyetu ve'l-İşrâf,* Dâru's-Sâvî, Kahire, 1357-1938.

Ebu'l-Hasen el-Belâzurî: *Futûhu'l-Buldân,* Matba'atu's-Sa'ade, Kahire, 1959.

Ebu'l-Kâsım Abdillâh b. Ahmed el-Belhî: *Kubûlu'l-Ahbâr ve-Ma'rifeti'r-Ricâl,* Dâru'l-Kutub el-Mısriyye, Mahtût.

Ebu'l-Kâsım Abdu'r-Rahmân b. İsmail - Ebû Şâmme: *Muhtasaru Kitâbi'l-Muemmel Li'r-Reddi İle'l-Emri'l-Evvel,* Mısır, H. 1328.

Ebu'l-Muzaffer el-İsferâyînî: *et-Tabsîr Fi'd-Din,* (thk. Muhammed Zâhid el-Kevserî) Hâncî, Kahire, 1374-1955. reddiye

Ebu's-Su'ûd Muhammed b. Muhammed el-İmâdî: *Tefsîru Ebi's-Su'ûd-İrşâdu'l-Akli's-Selîm İla-Mezâya'l-Kur'âni'l-Kerîm,* Matba'atu Muhammed Ali es-Sabîh, Kahire.

Fethî Osman: *Edvâ Ala't-Târîhi'l-İslâmî,* Dâru'l-Cihâd, 1376-1956.

Hâfız Muhammed b. Ebî Bekr el-Esbehânî el-Medenî: *el-Letâif Fi-Dekâiki'l-Me'ârif Min-Ulûmi'l-Huffâz el-E'ârif,* Mahtût, Zâhiriyye, Dımeşk.

Hâfız Şemsu'd-Din ez-Zehebî: *Mîzânu'l-İ'tidâl,* Matba'atu's-Sa'ade, Kahire, H. 1325, 1. b.

Hasen b. Abdu'r-Rahmân b. Hallâd er-Râmehürmüzî: *el-Muhaddisu'l-Fâsıl Beyne'r-Râvî ve'l-Vâ'î,* Darû'l-Kutub el-Mısriyye, Mahtût.

Hatîb el-Bağdâdî: *el-Câmi'u Li-Ahlâki'r-Râvî ve-Âdâbi's-Sâmi'-,* Musavver/Kopya, Dâru'l-Kutub el-Mısriyye.

Hatîb el-Bağdâdî: *el-Kifâye Fi-İlmi'r-Rivâye,* Hindistan, H. 1357.

Hatîb el-Bağdâdî: *Şerefu Ashâbi'l-Hadîs,* Dâru'l-Kutub el-Mısriyye, Mahtût.

Hayru'd-Din ez-Zerkelî: *el-A'lâm,* 1373-1954, 2. b.

İbn Fadlillâh el-Umerî: *Mesâliku'l-Ebsâr Fi-Memâliki'l-Emsâr,* Dâru'l-Kutub el-Mısriyye.

İbn Hacer: *Lisânu'l-Mîzân,* Hindistan, H. 1329.

İbn Hazm el-Endelusî: *Esmâu's-Sahâbeti'r-Ruvvât vema-Likulli Vahidi'm-Mine'l-Aded,* Dâru'l-Kutub el-Mısriyye, Mahtût.

İbni'l-İmâd el-Hanbelî: *Şezarâtu'z-Zeheb,* el-Kudsî, Kahire, H. 1350.

İbrahim b. Kemâlu'd-Din İbn Hamza: *el-Beyân ve't-Ta'rîf Fi-Esbâbi Vurûdi'l-Hadîs,* Kahire, H. 1329.

İgnaz Goldziher: *el-Akîdetu ve'ş-Şerî'a Fi'l-İslâm,* (çev. Muhammed Yûsuf Mûsâ ve Ali Hasan Abdu'l-Kadir ve Üstat Abdu'l-Azîz Abdu'l-Hak) Metâbi'u Dâru'l-Kuttâb el-Arabî, Mısır, 1378-1959, 2. b.

İmam Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî: *Musnedu'l-İmâm Ahmed,* (thk. Ahmed Muhammed Şâkir) Dâru'l-Me'ârif, Kahire.

İmam Mâlik b. Enes: *el-Muvattâ,* (thk. Muhammed Fuâd Abdu'l-Bâkî) İsâ el-Halebî, Mısır, H. 1370.

İzzu'd-Din Ebî Hâmid-İbni Ebi'l-Hadîd: *Şerhu Nehci'l-Belâğa,* (thk. Nûru'd-Din Şerefu'd-Din ve Şeyh Muhammed Halîl ez-Zeyn) Dâru'l-Fikr, Beyrût.

İzzu'd-Din Ebi'l-Hasen b. el-Esîr el-Cezerî: *Usdu'l-Ğâbe Fi-Ma'rifeti's-Sahâbe,* Kahire, H. 1286.

Kâdı Abdu'l-Cebbâr b. Abdillâh el-Havlânî: *Târîhu Dâryâ,* (thk. Sa'îd el-Afgânî) el-Mecma'u'l-İlmî, Dımeşk, 1950.

Kâsım b. Selâm: *el-Emvâl,* Mısır, H. 1353.

Mahmud Ebû Reyye: *Edvâ Ala's-Sunneti'l-Muhammediyye,* Dâru't-Te'lîf, Mısır, H. 1377-1958.[5]

Mollâ Aliyyu'l-Kârî: *Temyîzi'l-Merfû' Ani'l-Mevdû'-,* Darû'l-Kutub el-Mısriyye, Mahtût.

Muhammed Abdu'l-Azîz el-Hûli: *Târîhu Funûni'l-Hadîs,* Matba'atu'l-İstikâme, Kahire, 3. b.

Muhammed Abdu'r-Rezzâk Hamza: *Zulumâtu Ebî Reyye,* Matba'atu's-Selefiyye, Kahire, H. 1379.

Muhammed b. Abdu'l-Hâdî es-Sindî: *Sahîhu'l-Buhârî Bi-Hâşiyeti's-Sindî,* Dâru İhyai'l-Kutubi'l-Arabiyye, Kahire.

Muhammed b. Abdu'l-Kerîm eş-Şehristânî: *el-Milel ve'n-Nihal,* (thk. Muhammed b. Fethullah Bedrân) Mısır, 1. b.

Muhammed b. Abdu'r-Rahmân es-Sehâvî: *el-İ'lânu Bi't-Tevbîh Limen-Zemme't-Târîh,* Dımeşk, H. 1349.

Muhammed b. Ali el-Ensârî: *el-Misbâhu'l-Mudî'-,* Mektebetu'l-Evkâf, Mahtût, Haleb.

Muhammed b. Ali eş-Şevkânî: *el-Fevâidu'l-Mecmû'a Fi'l-Ehâdîsi'l-Mevdû'a,* (thk. Abdu'r-Rahmân b. Yahyâ el-Yemânî) 1380-1960, 1. b.

Muhammed b. Ca'fer el-Kinânî: *er-Risâletu'l-Mustatrafe,* Beyrût, H. 1332.

Muhammed b. Cerîr et-Taberî: *Tefsîru't-Taberî-Câmi'u'l-Beyân Min-Te'vîli Âyi'l-Kur'ân,* (thk. Mahmud ve Ahmed Muhammed Şâkir) Dâru'l-Me'ârif, Kahire.

Muhammed b. Habîb: *el-Muhabber,* Hindistan, 1361-1942.

Muhammed b. İdrîs eş-Şâfi'î: *er-Risâle,* (thk. Ahmed Muhammed Şâkir) Matba'atu'l-Bâbî el-Halebî, 1358-1940, 1. b.

Muhammed b. İsmail el-Buhârî: *el-Edebu'l-Mufred,* (Hadis thrç. Muhubu'd-Din el-Hatîb) el-Matba'atu's-Selefiyye, Kahire, 1379.

Muhammed b. İsmail el-Buhârî: *et-Târîhu's-Sağîr,* Hindistan, H. 1325.

Muhammed b. İsmail el-Emîri'l-Hasenî es-San'ânî: *Tavdîhu'l-Efkâr Li-Me'ânî Tankîhi'l-Enzâr,* (thk. Muhammed Muhyi'd-Din Abdu'l-Hamîd) Mektebetu'l-Hâncî, Kahire, H. 1366, 1. b.

[5] Bu kitaba, sadece içinde geçen hadis ve hadis ravilerine yönelik eleştirilere reddiyeler vermek için başvurduk.

Muhammed b. İsmail el-Emîri's-San'ânî: *Subulu's-Selâm,* Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Mısır.

Muhammed b. Muflih el-Makdisî: *el-Âdâbu'ş-Şer'iyye,* Mısır, 1348.

Muhammed b. Muhammed es-Senderûsî: *el-Keşfu'l-İlâhî An-Şedîdi'd-Da'fi ve'l-Mevdû' ve'l-Vâhî,* Dâru'l-Kutub el-Mısriyye, Mahtût.

Muhammed b. Sa'd (Vâkıdî'nin Katibi): *et-Tabakâtu'l-Kubrâ,* Matba'atu Beryel, Leiden, H. 1322.

Muhammed b. Tâhir el-Hindî el-Fettenî: *Tezkiretu'l-Mevdû'ât,* Mısır, H. 1343.

Muhammed b. Tâhir el-Makdisî: *el-Cem'u Beyne-Ricâli's-Sahîheyn,* Hindistan, H. 1323.

Muhammed b. Tâhir el-Makdisî: *Tezkiretu'l-Mevdû'ât,* Mısır, H. 1323.

Muhammed b. Yezîd b. Mâce el-Kazvînî: *Sunenu İbn Mace Bi-Hâşiyeti's-Sindî,* el-Matba'atu'l-İlmiyye, H. 1313, 1. b.

Muhammed Ebû Zehra: *el-İmâm Zeyd,* Dâru'l-Fikr el-Arabî, Kahire, 1378-1959, 1. b.

Muhammed el-Huderî Beg: *Nûru'l-Yakîn,* Dâru'l-Edebi'l-Arabî, Kahire, 1374-1955, 12. b.

Muhammed el-Huderî: *Târîhu't-Teşrî'i'l-İslâmî,* Matba'atu'l-İstikâme, Kahire, 1960, 7. b.

Muhammed Kurd Ali: *Ğavtatu Dımeşk,* el-Mecma'u'l-İlmî, Dımeşk, 1952.

Muhammed Mahfûz b. Abdillâh et-Tirmisî: *Menhecu Zevi'n-Nazar,* Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Kahire, 1374-1955, 3. b.

Muhammed Muhammed Ebû Şehbe: *el-Medhal Li-Dirâseti'l-Kur'âni'l-Kerîm,* Matba'atu'l-Ezher, Kahire, 1377-1958.

Muslim b. el-Haccâc: *Sahîhu Muslim,* (Muhammed Fuâd Abdu'l-Bâkî'nin tahkik, tashih ve tebvîbiyle) Dâru İhyai'l-Kutubi'l-Arabiyye, Kahire, 1375-1956.

Nûh b. Mustafa el-Kûnevî: *el-Farku Beyne'l-Hadîsi'l-Kudsî ve'l-Kur'ân ve'l-Hadîsi'n-Nebevî,* Dâru'l-Kutub el-Mısriyye, Mahtût.

Nûru'd-Din el-Heysemî: *Mecma'u'z-Zevâid ve-Menba'i'l-Fevâid,* el-Kudsî, Kahire, H. 1353.

Oryantalist Joseph Horovitz: *el-Meğâzi'l-Ûlâ ve-Muellifûhâ,* (trc. Huseyn Nassâr) Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Kahire.

Oryantalist Julius Wellhausen: *Târîhu'd-Devleti'l-Arabiyye,* (thk. Dr. Muhammed Abdu'l-Hâdî Ebû Reyde ve Dr. Huseyn Mu'nis) Mısır, 1958.[6]

Osmân b. Sa'îd ed-Dârimî: *er-Reddu Ala'l-Cehmiyye-Reddu'd-Dârimî Ala-Bişri'l-Merîsî,* Matba'atu Ensâri's-Sunne el-Muhammediyye, Kahire, H. 1358.

[6] Bazı eleştirilere reddiyeler vermek için başvurduk.

Ömer Rıza Kehâle: *Mu'cemu'l-Muellifîn,* Matba'atu't-Terakkî, Dımeşk, 1376-1957.

Safiyyu'd-Din el-Hazrecî: *Hulâsetu Tezhîbi Tehzîbi'l-Kemâl,* Mısır, H. 1301.

Seyfu'd-Din Ali b. Ebî Ali el-Âmidî: *el-İhkâm Fi-Usûli'l-Ahkâm,* Dâru'l-Me'ârif, Kahire, 1332-1914.

Seyyid Hasan es-Sadr: *Te'sîsu'ş-Şî'a Li-Ulûmi'l-İslâm,* Şeriketu't-Tibâ'e ve'n-Neşr el-Irâkiyye, Bağdâd, 1951.

Seyyid Muhammed Seyfu'd-Din Allîş: *Musnedu Abdullâh b. Amr ve-Sahîfetuhu's-Sâdıka,* Y. Lisans Tezi, Mektebetu Kulliyeti Dâru'l-Ulûm.

Seyyid Reşîd Rıza: *el-Menâr,* dergi, Hadis kitâbeti çerçevesinde bir araştırma.

Şemsu'd-Din Ebî Abdillâh Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî: *Tezkiretu'l-Huffâz,* Hindistan, H. 1333.

Şemsu'd-Din ez-Zehebî: *Risâle Fi'r-Ruvvât es-Sikât,* Mısır, H. 1324.

Şemsu'd-Din ez-Zehebî: *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ,* 1, 2, 3 Cüzler Dâru'l-Me'ârif baskısı Kahire, 1955-1962, geriye kalan cüzler ise Mahtût, Dâru'l-Kutub el-Mısriyye.

Şemsu'd-Din ez-Zehebî: *Târîhu'l-İslâm,* Mektebetu'l-Kudsî, Kahire, 1367-1947, I-V.

Şemsu'd-Din İbni'l-Cezerî: *Ğâyetu'n-Nihâye Fi-Tabakâti'l-Kurrâ,* Mısır, 1935.

Şemsu'd-Din Muhammed b. Abdu'r-Rahmân es-Sehâvî: *el-Makâsidu'l-Hasene,* (thk. Abdullâh Muhammed es-Sıddık) Mısır, 1375-1956.

Şemsu'd-Din Muhammed b. Ebî Bekr (İbn Kayyim el-Cevziyye): *İ'lâmu'l-Muvakkı'în An-Rabbi'l-Âlemîn,* (thk. Muhammed Muhyi'd-Din Abdu'l-Hamîd) Matba'atu's-Sa'ade, 1374-1955, 1. b.

Şerefu'd-Din es-San'ânî: *er-Ravdu'n-Nadîr Şerhu Mecmû'i'l-Fıkhı'l-Kebîr,* Mısır, H. 1347.

Şeyh Tâhir el-Cezâirî: *Tevcîhu'n-Nazar İla-Usûli'l-Eser,* Mısır, 1328-1910.

Şeyhu'l-İslâm Takiyyu'd-Din İbn Teymiyye: *Ref'u'l-Melâm Ani'l-Eimmeti'l-A'lâm,* Hindistan, H. 1311.

Şihâbu'd-Din Ahmed b. Ali (b. Hacer) el-Askalânî: *Tehzîbu't-Tehzîb,* Haydarâbâd, Hindistan, H. 1325.

Şihâbu'd-Din b. el-Hacer el-Askalânî: *Fethu'l-Bârî,* Matba'atu Mustafa el-Bâbî el-Halebî,Kahire, 1378-1959.

Şihâbu'd-Din Ebi'l-Fadl Ahmed b. Ali (b. Hacer) el-Askalânî: *el-İsâbe Fi-Temyîzi's-Sahâbe,* Mısır, 1323, I-VIII.

Şihâbu'd-Din Ebi'l-Fadl b. Hacer es-Askalânî: *Tabakâtu'l-Mudellisîn,* Mısır, H. 1322.

Şihâbu'd-Din el-Kastalânî: *İrşâdu's-Sârî,* Mısır, H. 1326.

Takiyyu'd-Din Ahmed b. İbn Teymiyye: *el-Munteka Min-Minhâci'l-İ'tidâl,* Zehebî Minhâcu's-Sunne'den ihtisar etmiştir. (thk. Muhubbu'd-Din el-Hatîb) Matba'atu's-Selefiyye, Kahire, H. 1374.

Takiyyu'd-Din Ahmed b. Teymiyye: *el-Kıyâsu Fi'ş-Şer'i'l-İslâmî,* Matba'atu's-Selefiyye, Kahire, 1375.

Takiyyu'd-Din eş-Şehrezûrî İbni's-Salâh: *Ulûmu'l-Hadîs-Mukaddimetu İbni's-Salâh,* Mısır, H. 1326.

Üstat Ali Hasbullâh: *Usûlu't-Teşrî'i'l-İslâmî,* Dâru'l-Me'ârif, Kahire, 1379-1959, 2. b.

Yahyâ b. Şerefu'd-Din en-Nevevî: *Sahîhu Muslim Bi-Şerhi'n-Nevevî,* Matba'atu'l-Mısriyye, Kahire, H. 1349.

Yahyâ b. Şerefu'd-Din en-Nevevî: *Şerhu'l-Erba'în en-Nevevîyye,* Şeriketu'ş-Şemerlî, Mısır.

Yahyâ el-Âmirî el-Yemenî: *er-Riyâdu'l-Mustetâbe Fi-Cümleti Men-Revâ Fi's-Sahîhayn Mine's-Sahâbe,* Hindistan, H. 1303.

Yâkût el-Hamevî: *Mu'cemu'l-Buldân,* Matba'atu's-Sa'ade, 1323-1906, 1. b.

Yûsuf b. Tağrî Berdî: *en-Nucûmu'z-Zâhire,* Mektebetu Dâru'l-Kutub el-Mısriyye, Kahire, 1348-1929.

Zeynu'd-Din b. İbrahim İbn Nuceym el-Hanefî: *Fethu'l-Ğaffâr Bi-Şerhi'l-Menâr-Mişkâtu'l-Envâr Fi-Usûli'l-Menâr,* Matba'atu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Kahire, 1355-1936.

Zuheyr b. Harb: *Kitâbu'l-İlm,* el-Mektebetu'z-Zâhiriyye, Mahtût, Dımeşk.

Yabancı kaynaklar[7]

– Histoire Générale des Religions, Paris (VIIe) 1948, Quillet.

– Shorter Encyclopedia of Islam by H. A. R., Gibb I. H. Kramer, 1953, London.

[7] Bazı oryantalistlerin görüşlerini ve bu görüşlerin kritiğini yapmak için başvurduk.

ESER ADINA GÖRE KAYNAKÇA

1. *Ahbâru Ehli'r-Rusûh Fi'l-Fıkhi ve't-Tahdîs Bi-Mikdâri'l-Mensûh Mine'l-Hadis*: Ebu'l-Ferec Abdi'r-Rahmân b. Ali b. el-Cevzî, Mısır, H. 1322.
2. *Akdemu Tedvînin Fi'l-Hadîsi'n-Nebevî-Sahîfetu Hemmâm b. Munebbih*: Dr. Muhammed Hamîdullâh, el-Mecma'u'l-İlmî el-Arabî, Dımeşk, 1372-1953.
3. *Câmi'u Beyâni'l-İlm ve-Fadlihi*: Ebû Ömer Yûsuf b. Abdilberr, İdâretu'l-Matba'atu'l-Munîriyye, Mısır.
4. *Dâiretu'l-Me'ârifi'l-İslâmiyye*:[8] Ahmed eş-Şentinâvî ve İhvanının Tercemesi.
5. *Duha'l-İslâm*: Ahmed Emîn, Mektebetu'n-Nahdeti'l-Mısriyye, Kahire, 1956, 5. b.
6. *Ebû Hureyre*: Abdu'l-Huseyn Şerefu'd-Din el-Âmilî, Sayda, 1. baskı.[9]
7. Edvâ Ala's-Sunneti'l-Muhammediyye: Mahmud Ebû Reyye, Dâru't-Te'lîf, Mısır, H. 1377-1958.[10]
8. *Edvâ Ala't-Târîhi'l-İslâmî*: Fethî Osman, Dâru'l-Cihâd, 1376-1956.
9. *el-Âdâbu'ş-Şer'iyye*: Muhammed b. Muflih el-Makdisî, Mısır, 1348.
10. *el-Akîdetu ve'ş-Şerî'a Fi'l-İslâm*: İgnaz Goldziher, (trc. Muhammed Yûsuf Mûsâ ve Ali Hasan Abdu'l-Kadir ve Üstat Abdu'l-Azîz Abdu'l-Hak) Metâbi'u Dâru'l-Kuttâb el-Arabî, Mısır, 1378-1959, 2. b.
11. *el-A'lâm*: Hayru'd-Din ez-Zerkelî, 1373-1954, 2. b.

---

[8] Bu kitaba, sadece içinde geçen hadis ve hadis râvîlerine yönelik bazı eleştirilere reddiyeler vermek için başvurduk.

[9] Bu kitaba, sadece içinde geçen hadis ve hadis râvîlerine yönelik eleştirilere reddiyeler vermek için başvurduk.

[10] Bu kitaba, sadece içinde geçen hadis ve hadis râvîlerine yönelik eleştirilere reddiyeler vermek için başvurduk.

12. *el-Avâsım Mine'l-Kavâsım*: Ebû Bekr b. el-Arabî, (thk. Muhubbu'd-Din el-Hatîb) Matba'atu's-Selefiyye, Kahire, H. 1371.
13. *el-Bâ'isu'l-Hasîs Şerhi İhtisâri Ulûmi'l-Hadîs*: Ahmed Muhammed Şâkir (Hâfız İbn Kesîr), Muhammed Ali Sabîh ve-Evlâduh, Kahire, 1370-1951, 2. b.
14. *el-Bâri'u'l-Fasîh Fi-Şerhi'l-Câmi'i's-Sahîh*: Ebu'l-Bekâ Muhammed b. Halef el-Ahmedî, Dâru'l-Kutub el-Mısriyye, Mahtût.
15. *el-Beyân ve't-Ta'rîf Fi-Esbâbi Vurûdi'l-Hadîs*: İbrahim b. Kemâlu'd-Din İbn Hamza, Kahire, H. 1329.
16. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*: Ebu'l-Fidâ İmâdu'd-Din İsmail b. Kesîr, Matba'atu's-Sa'ade, Kahire, 1351-1932.
17. *el-Câmi'u Li-Ahlâki'r-Râvî ve-Âdâbi's-Sâmi'*: Hatîb el-Bağdâdî, Musavver/Kopya, Dâru'l-Kutub el-Mısriyye.
18. *el-Cem'u Beyne-Ricâli's-Sahîheyn*: Muhammed b. Tâhir el-Makdisî, Hindistan, H. 1323.
19. *el-Cerhu ve't-Ta'dîl*: Abdu'r-Rahmân b. Ebî Hâtim er-Râzî, Hindistan, 1371-1952, I-VIII.
20. *el-Edebu'l-Mufred*: Muhammed b. İsmail el-Buhârî, (Hadis thrç. Muhubu'd-Din el-Hatîb) el-Matba'atu's-Selefiyye, Kahire, 1379.
21. *el-Eğânî*: Ebu'l-Ferec el-Esbehânî, Dâru'l-Kutub el-Mısriyye, Kahire, 1936.
22. *el-E'lâku'n-Nefîse*: Ahmed b. Ömer b. Ruste, Leiden, 1981.
23. *el-Envâru'l-Kaşife Lima Fi-Kitâbi Edvâ Ala's-Sunne Mine'z-Zelel ve't-Tadlîl ve'l-Mucâzefe*: Abdu'r-Rahmân b. Yahyâ el-Muallimî el-Yemânî, el-Matba'atu's-Selefiyye, Kahire, H. 1378.
24. *el-Fark Beyne'l-Firak*: Abdu'l-Kâhir b. Muhammed el-Bağdâdî, Dâru'l-Me'ârif, Kahire.
25. *el-Farku Beyne'l-Hadîsi'l-Kudsî ve'l-Kur'ân ve'l-Hadîsi'n-Nebevî*: Nûh b. Mustafa el-Kûnevî, Dâru'l-Kutub el-Mısriyye, Mahtût.
26. *el-Fevâidu'l-Mecmû'a Fi'l-Ehâdîsi'l-Mevdû'a*: Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, (thk. Abdu'r-Rahmân b. Yahyâ el-Yemânî) 1380-1960, 1. b.
27. *Elfiyetu's-Suyûtî*: Celâlu'd-Din es-Suyûtî, (thk. Ahmed Muhammed Şâkir) İsâ el-Bâbî el-Halebî, Kahire, H. 1353.
28. *el-Hadîs ve'l-Muhaddisûn*: Dr. Muhammed Muhammed Ebû Zehv, Matba'atu Mısr, Kahire, 1378-1958, 1. b.
29. *el-Ikdu'l-Ferîd*: Ahmed b. Muhammed b. Abdi-Rabbih, (thk. Muhammed Sa'îd el-Aryân) Mektebetu'l-İstikâme, Kahire, 2. b.
30. *el-İcâbe Li-Îrâdî Ma-İstedrekethu Âişe Ala's-Sahâbe*: Bedru'd-Din ez-Zerkeşî, (thk. Muhammed Sa'îd el-Afgânî) el-Mecma'u'l-İlmî, Dımeşk.

31. *el-İhkâm Fi-Usûli'l-Ahkâm*: Ali b. Ahmed (b. Hazm) el-Endelusî, (thk. Ahmed Muhammed Şâkir) el-Hâncî, Kahire, H. 1345, 1. b.
32. *el-İhkâm Fi-Usûli'l-Ahkâm*: Seyfu'd-Din Ali b. Ebî Ali el-Âmidî, Dâru'l-Me'ârif, Kahire, 1332-1914.
33. *el-İ'lânu Bi't-Tevbîh Limen-Zemme't-Târîh*: Muhammed b. Abdu'r-Rahmân es-Sehâvî, Dımeşk, H. 1349.
34. *el-İmâm Zeyd*: Muhammed Ebû Zehra, Dâru'l-Fikr el-Arabî, Kahire, 1378-1959, 1. b.
35. *el-İsâbe Fi-Temyîzi's-Sahâbe*: Şihâbu'd-Din Ebi'l-Fadl Ahmed b. Ali (b. Hacer) el-Askalânî, Mısır, 1323, I-VIII.
36. *el-İstî'âb Li-Ma'rifeti'l-Ashâb- (Ala Hamişi'l-İsâbe Li-İbn Hacer)*: Ebû Ömer Yûsuf b. Abdilberr, Mustafa Muhammed, Kahire, 1358-1939.
37. *el-İstiksâ Li-Ahbâri Duveli'l-Mağribi'l-Aksâ*: Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Hâlid en-Nâsırî, Dâru'l-Beydâ, 1954.
38. *el-Kâmil Fi-Ma'rifeti Du'afai'l-Muhaddisîn ve-İleli'l-Hadîs*: Ebû Ahmed Abdillâh b. Adî el-Curcânî, Darû'l-Kutub el-Mısriyye, Mahtût, No: Mustalah, 95.
39. *el-Kâmil Fi't-Târîh*: Ali b. Muhammed İzzu'd-Din İbni'l-Esîr el-Cezerî, Matba'atu'l-Munîriyye, Kahire, H. 1348.
40. *el-Keşfu'l-İlâhî An-Şedîdi'd-Da'fi ve'l-Mevdû' ve'l-Vâhî*: Muhammed b. Muhammed es-Senderûsî, Dâru'l-Kutub el-Mısriyye, Mahtût.
41. *el-Kıyâsu Fi'ş-Şer'i'l-İslâmî*: Takiyyu'd-Din Ahmed b. Teymiyye, Matba'atu's-Selefiyye, Kahire, 1375.
42. *el-Kifâye Fi-İlmi'r-Rivâye*: Hatîb el-Bağdâdî, Hindistan, H. 1357.
43. *el-Leâliu'l-Masnû'a Fi'l-Ehâdîsi'l-Mavdû'a*: Celâlu'd-Din es-Suyûtî, Mısır, H. 1317.
44. *el-Letâif Fi-Dekâiki'l-Me'ârif Min-Ulûmi'l-Huffâz el-E'ârif*: Hâfız Muhammed b. Ebî Bekr el-Esbehânî el-Medenî, Mahtût, Zâhiriyye, Dımeşk.
45. *el-Makâsidu'l-Hasene*: Şemsu'd-Din Muhammed b. Abdu'r-Rahmân es-Sehâvî, (thk. Abdullâh Muhammed es-Sıddık) Mısır, 1375-1956.
46. *el-Medhal Fi-Usûli'l-Hadîs*: Ebû Abdullâh en-Nîsâbûrî el-Hâkim, Şeyh Ragıb et-Tabbâh'ın işrafında basılmıştır, Haleb.
47. *el-Medhal İla-İlmi Usûli'l-Fıkh*: Dr. Muhammed Ma'rûf ed-Devâlîbî, Matba'atu'l-Câmi'ati's-Sûriyye, Dımeşk, 1374-1955.
48. *el-Medhal Li-Dirâseti'l-Kur'âni'l-Kerîm*: Muhammed Muhammed Ebû Şehbe: Matba'atu'l-Ezher, Kahire, 1377-1958.

49. *el-Medhalu İla's-Sunneti ve-Ulûmiha*: Dr. Muhammed Ma'rûf ed-Devâlîbî, Matba'atu'l-Câmi'ati's-Sûriyye, Dımeşk, 1375-1956.
50. *el-Meğâzi'l-Ûlâ ve-Muellifûhâ*: Oryantalist Joseph Horovitz, (trc. Huseyn Nassâr) Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Kahire.
51. *el-Menâr*: Ebû Abdullâh Muhammed b. Ebî Bekr İbn Kayyim el-Cevziyye, Matba'atu's-Sunneti'l-Muhammediyye, Kahire.
52. *el-Menâr*: Seyyid Reşîd Rıza, dergi, Hadis kitâbeti çerçevesinde bir araştırma.
53. *el-Menhecu'l-Hadîs Fi-Ulûmi'l-Hadîs*: Dr. Muhammed Muhammed es-Semâhî, Matba'atu'l-Ezher, Kahire, 1377-1958.
54. *el-Milel ve'n-Nihal*: Muhammed b. Abdu'l-Kerîm eş-Şehristânî, (thk. Muhammed b. Fethullah Bedrân) Mısır, 1. b.
55. *el-Misbâhu'l-Mudî'*: Muhammed b. Ali el-Ensârî, Mektebetu'l-Evkâf, Mahtût, Haleb.
56. *el-Muhabber*: Muhammed b. Habîb, Hindistan, 1361-1942.
57. *el-Muhaddisu'l-Fâsıl Beyne'r-Râvî ve'l-Vâ'î*: Hasen b. Abdu'r-Rahmân b. Hallâd er-Râmehürmüzî, Darû'l-Kutub el-Mısriyye, Mahtût.
58. *el-Munteka Min-Minhâci'l-İ'tidâl*: Takiyyu'd-Din Ahmed b. İbn Teymiyye, Zehebî Minhâcu's-Sunne'den ihtisar etmiştir. (thk. Muhubbu'd-Din el-Hatîb) Matba'atu's-Selefiyye, Kahire, H. 1374.
59. *el-Mustedrek Ala's-Sahîheyn*: Ebû Abdullâh en-Nîsâbûrî el-Hâkim, Haydarâbâd, H. 1341.
60. *el-Muvattâ*: İmam Mâlik b. Enes, (thk. Muhammed Fuâd Abdu'l-Bâkî) İsâ el-Halebî, Mısır, H. 1370.
61. *el-Vulâtu ve'l-Kudât*: Ebû Ömer Muhammed b. Yûsuf el-Kindî el-Mısrî, (thk. Refn Kost) Beyrût, 1908.
62. *en-Nucûmu'z-Zâhire*: Yûsuf b. Tağrî Berdî, Mektebetu Dâru'l-Kutub el-Mısriyye, Kahire, 1348-1929.
63. *er-Ravdu'n-Nadîr Şerhu Mecmû'i'l-Fıkhı'l-Kebîr*: Şerefu'd-Din es-San'ânî, Mısır, H. 1347.
64. *er-Reddu Ala'l-Cehmiyye-Reddu'd-Dârimî Ala-Bişri'l-Merîsî*: Osmân b. Sa'îd ed-Dârimî, Matba'atu Ensâri's-Sunne el-Muhammediyye, Kahire, H. 1358.
65. *er-Risâle*: Muhammed b. İdrîs eş-Şâfi'î, (thk. Ahmed Muhammed Şâkir) Matba'atu'l-Bâbî el-Halebî, 1358-1940, 1. b.
66. *er-Risâletu'l-Mustatrafe*: Muhammed b. Ca'fer el-Kinânî, Beyrût, H. 1332.
67. *er-Riyâdu'l-Mustetâbe Fi-Cumleti Men-Reva Fi's-Sahîheyn Mine's-Sahâbe*: Yahyâ el-Âmirî el-Yemenî, Hindistan, H. 1303.

68. *Esmâu's-Sahâbeti'r-Ruvvât vema-Likulli Vahidi'm-Mine'l-Aded*: İbn Hazm el-Endelusî, Dâru'l-Kutub el-Mısriyye, Mahtût.
69. *es-Sekâfetu'l-Mısriyye (Mecelle) Neş'etu Tedvîni'l-İlm Fi'l-İslâm*: Dr. Yûsuf el-Uşş, Adet, 352-353, Yıl, 7.
70. *es-Sikât*: Ebû Hâtim b. Hibbân el-Bustî, Darû'l-Kutub el-Mısriyye, Mahtût (208-Tal'at-Mustalah)
71. *es-Sunenu'l-Kubrâ*: Ahmed b. el-Huseyn el-Beyhakî, Haydarâbâd, Hindistan.
72. *es-Sunnetu ve-Mekânetuhâ Fi't-Teşrî'i'l-İslâmî*: Dr. Mustafa es-Sıbâ'î, Dâru'l-Urûbe, Kahire, 1380-1961.
73. *et-Tabakâtu'l-Kubrâ*: Muhammed b. Sa'd (Vâkıdî'nin Katibi), Matba'atu Beryel, Leiden, H. 1322.
74. *et-Tabsîr Fi'd-Din*: Ebu'l-Muzaffer el-İsferâyînî, (thk. Muhammed Zâhid el-Kevserî) Hâncî, Kahire, 1374-1955. reddiye
75. *et-Târîhu'l-Kebîr- (Tehzîbu Târîhi İbn Asâkir)*: Abdu'l-Kâdir Bedrân, Matba'atu Ravza eş-Şâm, Dımeşk, 1329.
76. *et-Târîhu'l-Kebîr*: el-Buhârî, Darû'l-Kutub el-Mısriyye, Mahtût, No: 1890, 1. Cüzü Hindistan baskısı, H. 1360-1361.
77. *et-Târîhu's-Sağîr*: Muhammed b. İsmail el-Buhârî, Hindistan, H. 1325.
78. *et-Tenbiyetu ve'l-İşrâf*: Ebu'l-Hasen Ali b. el-Huseyn el-Mes'ûdî, Dâru's-Sâvî, Kahire, 1357-1938.
79. *Fecru'l-İslâm*: Ahmed Emîn, Nahdetu Mısr, Kahire, 1959, 7. b.
80. *Fethu'l-Bârî*: Şihâbu'd-Din b. el-Hacer el-Askalânî, Matba'atu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Kahire, 1378-1959.
81. *Fethu'l-Ğaffâr Bi-Şerhi'l-Menâr-Mişkâtu'l-Envâr Fi-Usûli'l-Menâr*: Zeynu'd-Din b. İbrahim İbn Nuceym el-Hanefî, Matba'atu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Kahire, 1355-1936.
82. *Fethu'l-Muğîs Bi-Şerhi Elfiyeti'l-Hadîs*: Abdu'r-Rahîm el-Irâkî, Kahire, 1355-1937, 1. b.
83. *Fevâtihu'r-Rahamût Fi-Şerhî Musellemi's-Subût*: Abdu'l-Ali Muhammed el-Leknevî, Hindistan.
84. *Futûhu Mısr ve-Ahbâruha*: Abdu'r-Rahmân b. Abdillâh b. Abdillâh b. Abdu'l-Hakem, Leiden, 1920.
85. *Futûhu'l-Buldân*: Ebu'l-Hasen el-Belâzurî, Matba'atu's-Sa'ade, Kahire, 1959.
86. *Ğavtatu Dımeşk*: Muhammed Kurd Ali, el-Mecma'u'l-İlmî, Dımeşk, 1952.
87. *Ğâyetu'n-Nihâye Fi-Tabakâti'l-Kurrâ*: Şemsu'd-Din İbni'l-Cezerî, Mısır, 1935.

88. *Hâşiyetu Laktu'd-Durer Bi-Şerhi Metni Nuhbeti'l-Fiker*: Abdullâh b. Huseyn, Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Kahire, 1356-1938.
89. *Hılyetu'l-Evliya ve-Tabakâtu'l-Esfiyâ*: Ebû Nu'aym el-Esbehânî, Mısır, 1351-1932.
90. *Hizânetu'l-Edeb*: Abdu'l-Kâdir b. Ömer el-Bağdâdî, Matba'atu'l-Munîriyye, Kahire, 1. b.
91. *Hulâsetu Tezhîbi Tehzîbi'l-Kemâl*: Safiyyu'd-Din el-Hazrecî, Mısır, H. 1301.
92. *Husnu'l-Muhadare Fi-Ahbâri Mısr ve'l-Kâhire*: Celâlu'd-Din es-Suyûtî, Matba'atu'ş-Şerefiyye, H. 1327.
93. *Hutatu'l-Makrîzî el-Mevâ'iz ve'l-İ'tibâr*: Ahmed b. Ali Takiyyu'd-Din el-Makrîzî, Mısır, 1270-1853.
94. *İ'lâmu'l-Muvakkı'în An-Rabbi'l-Âlemîn*: Şemsu'd-Din Muhammed b. Ebî Bekr (İbn Kayyim el-Cevziyye), (thk. Muhammed Muhyi'd-Din Abdu'l-Hamîd) Matba'atu's-Sa'ade, 1374-1955, 1. b.
95. *İlmu Usûli'l-Fıkh*: Abdu'l-Vahhâb Hallâf, Matba'atu'n-Nasr, Kahire, 1376-1956, 2. b.
96. *İrşâdu's-Sârî*: Şihâbu'd-Din el-Kastalânî, Mısır, H. 1326.
97. Kâsım b. Selâm: "el-Emvâl" Mısır, H. 1353.
98. *Kavâidu't-Tahdîs*: Cemâlu'd-Din el-Kâsimî, Dımeşk, 1352-1935.
99. *Kitâbu'l-İlm*: Abdu'l-Ğanî b. Abdu'l-Vâhid el-Makdisî: el-Mektebetu'z-Zâhiriyye, Mahtût, Dımeşk.
100. *Kitâbu'l-İlm*: Zuheyr b. Harb, el-Mektebetu'z-Zâhiriyye, Mahtût, Dımeşk.
101. *Kabûlu'l-Ahbâr ve-Ma'rifetu'r-Ricâl*: Ebu'l-Kâsım Abdillâh b. Ahmed el-Belhî, Dâru'l-Kutub el-Mısriyye, Mahtût.
102. *Lisânu'l-Arab*: Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mukrim el-Ma'rûf Bi-İbn Manzûr el-Afrîkî, H. 1302, 1. b.
103. *Lisânu'l-Mîzân*: İbn Hacer, Hindistan, H. 1329.
104. *Ma'rifetu's-Sunen ve'l-Âsâr*: Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn el-Beyhakî, Câmi'atu'l-Arabiyye el-Yazmaları Enstitüsü, Beyrût Amerikan Üniversitesi Yazma nüshasından kopya edilmiş bir film.
105. *Mecma'u'z-Zevâid ve-Menba'i'l-Fevâid*: Nûru'd-Din el-Heysemî, el-Kudsî, Kahire, H. 1353.
106. *Mecmû'atu'l-Vesâiki's-Siyâsiyye*: Dr. Muhammed Hamîdullâh el-Haydarâbâdî, Lecnetu't-Te'lîf ve't-Terceme ve'n-Neşr, Kahire, 1958, 2. b.
107. *Menhecu Zevi'n-Nazar*: Muhammed Mahfûz b. Abdillâh et-Tirmisî, Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Kahire, 1374-1955, 3. b.

108. *Mesâdiru'ş-Şi'ri'l-Câhilî*: Dr. Nâsuru'd-Din el-Esed, Dâru'l-Me'ârif, Kahire, 1956.
109. *Mesâliku'l-Ebsâr Fi-Memâliki'l-Emsâr*: İbn Fadlillâh el-Umerî, Dâru'l-Kutub el-Mısriyye.
110. *Mîzânu'l-İ'tidâl*: Hâfız Şemsu'd-Din ez-Zehebî, Matba'atu's-Sa'ade, Kahire, H. 1325, 1. b.
111. *Mu'cemu'l-Buldân*: Yâkût el-Hamevî, Matba'atu's-Sa'ade, 1323-1906, 1. b.
112. *Mu'cemu'l-Muellifîn*: Ömer Rıza Kehâle, Matba'atu't-Terakkî, Dımeşk, 1376-1957.
113. *Muhtasaru Kitâbi'l-Muemmel Li'r-Reddi İle'l-Emri'l-Evvel*: Ebu'l-Kâsım Abdu'r-Rahmân b. İsmail - Ebû Şâmme, Mısır, H. 1328.
114. *Mukaddimetu't-Temhîd*: Ebû Ömer Yûsuf b. Abdilberr, Câmi'atu'l-Arabiyye el-Yazmaları Enstitüsü, Kopya-Mahtût.
115. *Musannefu İbn Ebî Şeybe*: Ebû Bekr b. Ebî Şeybe, Zâhiriyye, Mahtût.
116. *Musnedu Abdullâh b. Amr ve-Sahîfetuhu's-Sâdıka*: Seyyid Muhammed Seyfu'd-Din Allîş, Y. Lisans Tezi, Mektebetu Kulliyeti Dâru'l-Ulûm.
117. *Musnedu'l-İmâm Ahmed*: İmam Ahmed b. Hanbel eş-Şeybânî, (thk. Ahmed Muhammed Şâkir) Dâru'l-Me'ârif, Kahire.
118. *Musnedu'l-İmâmi'ş-Şehîd Zeyd*: Abdu'l-Azîz el-Bağdâdi, Kahire, 1340-1920.
119. *Nazretun Âmme Fi-Târîhi'l-Fıkhı'l-İslâmî*: Dr. Ali Hasan Abdu'l-Kâdir, Matba'atu'l-Ulûm, Mısır, 1375-1956, 2. b.
120. *Nûru'l-Yakîn*: Muhammed el-Huderî Beg, Dâru'l-Edebi'l-Arabî, Kahire, 1374-1955, 12. b.
121. *Ref'u'l-Melâm Ani'l-Eimmeti'l-A'lâm*: Şeyhu'l-İslâm Takiyyu'd-Din İbn Teymiyye, Hindistan, H. 1311.
122. *Risâletun Fi'r-Ruvvât es-Sikât*: Şemsu'd-Din ez-Zehebî, Mısır, H. 1324.
123. *Sahîhu Muslim Bi-Şerhi'n-Nevevî*: Yahyâ b. Şerefu'd-Din en-Nevevî: Matba'atu'l-Mısriyye, Kahire, H. 1349.
124. *Sahîhu Muslim*: Muslim b. el-Haccâc, (Muhammed Fuâd Abdu'l-Bâkî'nin tahkik, tashih ve tebvîbiyle) Dâru İhyai'l-Kutubi'l-Arabiyye, Kahire, 1375-1956.
125. *Sahîhu'l-Buhârî Bi-Hâşiyeti's-Sindî*: Muhammed b. Abdu'l-Hâdî es-Sindî, Dâru İhyai'l-Kutubi'l-Arabiyye, Kahire.
126. *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*: Şemsu'd-Din ez-Zehebî, 1, 2, 3 Cüzler Dâru'l-Me'ârif baskısı Kahire, 1955-1962, geriye kalan cüzler ise Mahtût, Dâru'l-Kutub el-Mısriyye.

127. *Siyretu'n-Nebî*: Abdu'l-Melik b. Hişâm, (thk. Muhammed Muhyi'd-Din Abdu'l-Hamîd) el-Mektebetu't-Ticâriyye, Kahire, 1356-1937.
128. *Subulu's-Selâm*: Muhammed b. İsmail el-Emîri's-San'ânî, Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Mısır.
129. *Sunenu Ebî Dâvûd*: Ebû Dâvûd Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî, Mısır, 1369.
130. *Sunenu İbn Mace Bi-Hâşiyeti's-Sindî*: Muhammed b. Yezîd b. Mâce el-Kazvînî, el-Matba'atu'l-İlmiyye, H. 1313, 1. b.
131. *Sunenu'd-Dârimî*: Ebû Muhammed Abdillâh b. Abdu'r-Rahmân ed-Dârimî, Matba'atu'l-İ'tidâl, Dımeşk, H. 1349.
132. *Sunenu'n-Nesâî*: Ebû Abdu'r-Rahmân Ahmed b. Şu'ayb en-Nesâî, el-Matba'atu'l-Meymeniyye, H. 1312.
133. *Şerefu Ashâbi'l-Hadîs*: Hatîb el-Bağdâdî, Dâru'l-Kutub el-Mısriyye, Mahtût.
134. *Şerhu Nehci'l-Belâğa*: İzzu'd-Din Ebî Hâmid-İbni Ebi'l-Hadîd, (thk. Nûru'd-Din Şerefu'd-Din ve Şeyh Muhammed Halîl ez-Zeyn) Dâru'l-Fikr, Beyrût.
135. *Şerhu'l-Erba'în en-Nevevîyye*: Yahyâ b. Şerefu'd-Din en-Nevevî, Şeriketu'ş-Şemerlî, Mısır.
136. *Şezarâtu'z-Zeheb*: İbni'l-İmâd el-Hanbelî, el-Kudsî, Kahire, H. 1350.
137. *Tabakâtu Ulemâi Afrîkiyya*: Ebu'l-Arab Muhammed b. Ahmed b. Temîm et-Temîmî, (thk ve nşr. Şeyh Muhammed b. Ebî Şenb) Cezâir, H. 1332.
138. *Tabakâtu'l-Huffâz*: Celâlu'd-Din es-Suyûtî, Ğavta, 1833.
139. *Tabakâtu'l-Mudellisîn*: Şihâbu'd-Din Ebi'l-Fadl b. Hacer es-Askalânî, Mısır, H. 1322.
140. *Tahzîru'l-Havâs Min-Ekâzîbi'l-Kussas*: Celâlu'd-Din es-Suyûtî, Mısır, H. 1351.
141. *Tahzîru'l-Muslimîn Mine'l-Ehâdîsi'l-Mevdû'a Ala-Seyyidi'l-Murselîn*: Abdullâh Muhammed el-Beşîr Zâfir, Mısır, 1321-1903.
142. *Takdimetu'l-Ma'rife Li-Kitâbi'l-Cerhi ve't-Ta'dîl*: Abdu'r-Rahmân b. Ebî Hâtim er-Râzî, Hindistan, 1952.
143. *Takyîdu'l-İlm*: Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit el-Hatîbu'l-Bağdâdî, (thk. Dr. Yûsuf el-Uşş) Dımeşk, 1949.
144. *Talkîhu Fuhûmi Ehli'l-Âsâr*: Cemâlu'd-Din İbni'l-Cevzî, Darû'l-Kutub el-Mısriyye, Mahtût.
145. *Târîhu Bağdâd*: Ebû Bekr Ahmed b. Ali el-Hatîbi'l-Bağdâdî, Mısır, 1349-1931.

146. *Târîhu Dâryâ*: Kâdı Abdu'l-Cebbâr b. Abdillâh el-Havlânî, (thk. Sa'îd el-Afgânî) el-Mecma'u'l-İlmî, Dımeşk, 1950.
147. *Târîhu Dımeşk*: Ali b. Hasen Hibetullâh İbn Asâkir, Dâru'l-Kutub el-Mısriyye, Mahtût.
148. *Târîhu Funûni'l-Hadîs*: Muhammed Abdu'l-Azîz el-Hûli, Matba'atu'l-İstikâme, Kahire, 3. b.
149. *Târîhu'd-Devleti'l-Arabiyye*: Oryantalist Julius Wellhausen, (thk. Dr. Muhammed Abdu'l-Hâdî Ebû Reyde ve Dr. Huseyn Mu'nis) Mısır, 1958.[11]
150. *Târîhu'l-Fıkhı'l-İslâmî*: Dr. Muhammed Yûsuf Mûsâ, Dâru'l-Kutub el-Arabî, Mısır, 1378-1958.
151. *Târîhu'l-Hulefâ" Matba'atu'l-Munîriyye*: Celâlu'd-Din es-Suyûtî, Mısır, H. 1351.
152. *Târîhu'l-İslâm*: Dr. Hasen İbrahim Hasen, Matba'atu Lecneti'l-Beyân el-Arabî, Kahire, 1957, 4. b.
153. *Târîhu'l-İslâm*: Şemsu'd-Din ez-Zehebî, Mektebetu'l-Kudsî, Kahire, 1367-1947, I-V.
154. *Târîhu'l-Umem ve'l-Mulûk*: Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, Mısır, 1357-1939.
155. *Târîhu'l-Ya'kûbî*: Ahmed b. Ya'kûb, Necef, H. 1358.[12]
156. *Târîhu't-Terbiyeti'l-İslâmiyye*: Dr. Ahmed Şelebî, Matâbi'u Dâru'l-Keşşâf, Beyrût, 1954.
157. *Târîhu't-Teşrî'i'l-İslâmî*: Abdu'l-Latîf Muhammed es-Subkî ve Muhammed Ali es-Sâyis ve Muhammed Yûsuf el-Berberî, Matba'atu'l-İstikâme, Kahire, 1365-1946, 3. b.
158. *Târîhu't-Teşrî'i'l-İslâmî:* Muhammed el-Huderî, Matba'atu'l-İstikâme, Kahire, 1960, 7. b.
159. *Tavdîhu'l-Efkâr Li-Me'ânî Tankîhi'l-Enzâr*: Muhammed b. İsmail el-Emîri'l-Hasenî es-San'ânî, (thk. Muhammed Muhyi'd-Din Abdu'l-Hamîd) Mektebetu'l-Hâncî, Kahire, H. 1366, 1. b.
160. *Tedrîbu'r-Râvî*: Celâlu'd-Din es-Suyûtî, (thk. Abdu'l-Vahhâb Abdu'l-Latîf) Mektebetu'l-Kahire, Mısır, 1379-1959, 1. b.
161. *Tefsîru Ebi's-Su'ûd-İrşâdu'l-Akli's-Selîm İla-Mezâya'l-Kur'âni'l-Kerîm*: Ebu's-Su'ûd Muhammed b. Muhammed el-İmâdî, Matba'atu Muhammed Ali es-Sabîh, Kahire.

[11] Bazı eleştirilere reddiyeler vermek için başvurduk.
[12] Bazı eleştirilere reddiyeler vermek için başvurduk.

162. *Tefsîru't-Taberî-Câmi'u'l-Beyân Min-Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*: Muhammed b. Cerîr et-Taberî, (thk. Mahmud ve Ahmed Muhammed Şâkir) Dâru'l-Me'ârif, Kahire.
163. *Tehzîbu't-Tehzîb*: Şihâbu'd-Din Ahmed b. Ali (b. Hacer) el-Askalânî, Haydarâbâd, Hindistan, H. 1325.
164. *Temyîzi'l-Merfû' Ani'l-Mevdû'*: Mollâ Aliyyu'l-Kârî, Darû'l-Kutub el-Mısriyye, Mahtût.
165. *Tenzîhu'ş-Şerî'ati'l-Merfû'a Ani'l-Ahbâri'ş-Şenî'ati'l-Mevdû'a*: Ali b. Irâk el-Kinânî, (thk. Abdu'l-Vahhâb Abdu'l-Latîf) Mektebetu'l-Kahire, H. 1378.
166. *Tertîbu's-Sikât Li-İbn Hibbân*: Ali b. Ebî Bekr el-Heysemî, Darû'l-Kutub el-Mısriyye, Mahtût.
167. *Te'sîsu'ş-Şî'a Li-Ulûmi'l-İslâm*: Seyyid Hasan es-Sadr, Şeriketu't-Tibâ'e ve'n-Neşr el-Irâkiyye, Bağdâd, 1951.
168. *Tevcîhu'n-Nazar İla-Usûli'l-Eser*: Şeyh Tâhir el-Cezâirî, Mısır, 1328-1910.
169. *Te'vîlu Muhtelefi'l-Hadîs*: Abdullâh b. Muslim b. Kuteybe ed-Deynûrî, Matba'atu Kurdistan el-İlmiyye, Mısır, H. 1326.
170. *Tezkiretu'l-Huffâz*: Şemsu'd-Din Ebî Abdillâh Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, Hindistan, H. 1333.
171. *Tezkiretu'l-Mevdû'ât*: Muhammed b. Tâhir el-Hindî el-Fettenî, Mısır, H. 1343.
172. *Tezkiretu'l-Mevdû'ât*: Muhammed b. Tâhir el-Makdisî, Mısır, H. 1323.
173. *Ulûmu'l-Hadîs ve-Mustalahuhu*: Dr. Subhî es-Sâlih, Matba'atu Câmi'atu Dımeşk, 1379-1959.
174. *Ulûmu'l-Hadîs-Mukaddimetu İbni's-Salâh*: Takiyyu'd-Din eş-Şehrezûrî İbni's-Salâh, Mısır, H. 1326.
175. *Usdu'l-Ğâbe Fi-Ma'rifeti's-Sahâbe*: İzzu'd-Din Ebi'l-Hasen b. el-Esîr el-Cezerî, Kahire, H. 1286.
176. *Usûlu't-Teşrî'i'l-İslâmî*: Üstat Ali Hasbullâh, Dâru'l-Me'ârif, Kahire, 1379-1959, 2. b.
177. *Uyûnu'l-Ahbâr*: Ebû Muhammed Abdillâh b. Muslim b. Kuteybe ed-Deynûrî, Matba'atu Dâru'l-Kutub el-Mısriyye, 1343-1925.
178. *Vefiyyâtu'l-E'yân ve-Enbâi Ebnâi'z-Zemân:* Ahmed b. Mahmud İbn Hallikân, Matba'atu'l-Meymeniyye, Mısır, H. 1310.
179. *Zulumâtu Ebî Reyye*: Muhammed Abdu'r-Rezzâk Hamza, Matba'atu's-Selefiyye, Kahire, H. 1379.

İNDEKS I

(Dipnot metinleri indekse dahil edilmemiştir)

KİTAPTA TANITIMI YAPILAN ESER İNDEKSİ

- *el-Kâmil:* Abdullah b. Muhammed b. Adiyy.
- *el-Kemâl Fî-Esmâi'r-Ricâl:* Abdulgani el-Makdisî.
- *el-Keşfu'l-İlâhî An-Şedîdi'd-Da'f ve'l-Mevdû'i'l-Vâhî:* Muhammed es-Senderûsî.
- *el-Künâ ve'l-Esmâ:* Ebû Bişr ed-Dûlâbî.
- *el-Kunâ:* Buharî'nin ve başka kimselerin.
- *el-Leâliul'l-Masnû'a Fi'l-Ehâdîsi'l-Mevdû'a:* es-Suyûtî.
- *el-Leâliu'l-Mensûre Fi'l-Ehâdîsi'l-Meşhûre:* İbn Hacer el-Askalânî.
- *el-Lubâb:* Ali b. Muhammed eş-Şeybânî.
- *el-Makâsidu'l-Hasene Fî-Beyâni Kesîri'm-Mine'l-Ehâdîsi'l-Muştehire Ale'l-Elsine:* es-Sehâvî.
- *el-Medhal:* el-Hâkim Muhammed b. Abdullah en-Nîsâbûrî.
- *el-Mevdû'ât Fi'l-Ehâdîsi'l-Merfû'ât:* Huseyn b. İbrahim el-Cûzekî.
- *el-Mevdû'âtu'l-Kubrâ:* Abdurrahman b. el-Cevzî.
- *el-Mu'cem:* Abdulkerim es-Sem'ânî.
- *el-Muğnî Ani'l-Hıfz ve'l-Kitâb Bi-Kavlihim Lem-Yesih Şeyun Fi-Haze'l-Bâb:* Ömer el-Mevsilî.
- *el-Mustedrek Ale'l-İkmâl Li-İbn Mâkûlâ:* İbn Nukta.
- *el-Muştebeh Fî-Esmâi'r-Ricâl:* ez-Zehebî.
- *el-Muştebeh Fi'n-Nesebe:* Abdulgani el-Esedî.
- *el-Mu'telif ve'l-Muhtelif Fî-Esmâi Nakaleti'l-Hadîs:* Abdulgani el-Esedî.
- *er-Riyâdu'l-Müstetâbe Fî-Cümleti Men-Revâ Fi's-Sahiheyn Mine's-Sahabe:* Yahyâ el-Âmirî.
- *es-Sâbiku ve'l-Lâhik Fî-Tebâ'udi Mâ-Beyne Vefâti'r-Râviyeyn An-Şeyhin Vâhid:* Hatîb el-Bağdâdî.
- *es-Sikât Mimmen Lem-Yeka' Fi'l-Kutubi's-Sitte:* Kâsım b. Kutluboğâ.
- *es-Sikât:* Ebû Hâtim b. Hibbân el-Bustî.
- *et-Tabakâtu'l-Kubrâ:* Muhammed b. Sa'd.
- *et-Takyîd Li-Ma'rifeti Ruvvati's-Sünen ve'l-Mesânîd:* İbn Nukta.
- *et-Tarîh:* Ahmed b. Hanbel.
- *et-Tarîh:* Halife b. Hayyât eş-Şeybânî el-Usfurî.
- *et-Tarîhu'l-Kebîr:* Ebû Ömer Ahmed b. Sa'îd İbn Hazm.
- *et-Tarîhu'l-Kebîr:* Muhammed b. İsmail el-Buhârî.
- *et-Tebyîn Li-Esmâi'l-Müdellisîn:* Sibt-u İbni'l-Acemî.
- *et-Tedvîn Fî-Zikri Ahbâri Kazvîn:*Abdulkerim el-Kazvînî.
- *et-Tezkire Bi-Ricâli'l-Aşere:* Muhammed b. Ali el-Huseynî ed-Dımeşkî.

- *et-Tezkire Fi'l-Ehâdîsi'l-Muştehire:* Bedruddin ez-Zerkeşî.
- *Fethu'l-Bâb Fi'l-Künâ ve'l-Elkâb:* Muhammed b. İshâk b. Mende el-İsbehânî.
- *İktibâsu'l-Envâr ve-İltimâsu'l-Ezhâr Fî-Ensâbi's-Sahabe ve-Ruvvâti'l-Âsâr:* er-Reşâtî.
- *İs'âfu'l-Mubettâ Bi-Ricâli'l-Muvattâ:* Celâluddin es-Suyûtî.
- *Kanûnu'l-Ahbâr el-Mevdû'a ve'r-Ricâlu'd-Du'afâ:* Muhammed b. Tahir el-Fettenî.
- *Keşfu'n-Nikâb Ani'l-Esmâi ve'l-Elkâb:* İbnu'l-Cevzî.
- *Kitabu'l-Künâ ve'l-Esmâ:* Müslim b. el-Haccâc en-Nîsâbûrî.
- *Kitâbu'l-Ma'rife:* Abdullah b. İsâ el-Mervezî.
- *Kitabu't-Tâbi'în:* Muhammed b. Hibbân el-Bustî.
- *Lisânu'l-Mîzân:* İbn Hacer el-Askalânî.
- *Mâ-İttefake Min-Esmâi'l-Muhaddisin Ve-Ensâbihim Gayre-Enne Fî-Ba'dihi Ziyâdetu Harfin Vahid:* Hatîb el-Bağdâdî.
- *Ma'rifetu Men-Nezele Mine's-Sahabe Sâire'l-Buldân:* Ali b. Abdullah el-Medînî.
- *Mîzânu'l-İ'tidâl:* ez-Zehebî.
- *Nisbetu'l-Muhaddisin İle'l-Âbâ ve'l-Buldân:* Muhammed b. Mahmud (İbnu'n-Neccâr).
- *Nuzhetu'l-Elbâb Fi'l-Elkâb:* İbn Hacer el-Askalânî.
- *Tabakâtu'l-Huffâz:* ez-Suyûtî.
- *Tabakâtu'l-Huffâz:* ez-Zehebî.
- *Tabakâtu'l-Muhaddisîn ve'r-Ruvvât:* Ebû Nuaym el-İsbehânî.
- *Tabakâtu'r-Ruvvât:* Halîfe b. Hayyât.
- *Tabakâtu't-Tâbi'în:* Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî.
- *Tahzîru'l-Müslimîn Mine'l-Ehâdîsi'l-Mevdû'a Ala-Seyyidi'l-Mürselîn:* Muhammed el-Beşîr Zâfir.
- *Tarîh Fi's-Sikat ve'd-Du'afâ:* Ahmed b. Ebî Hayseme en-Nesaî.
- *Tarîhu Bağdâd:* Hatîb el-Bağdâdî.
- *Tarîhu Dımeşk:* Ali b. el-Huseyn (İbn Asâkir).
- *Tarîhu Esmâi's-Sikât Mimmen Nukile Anhumu'l-İlm:* Ebû Hafs (İbn Şahîn).
- *Tarîhu Nisâbûr:* Muhammed b. Abdullah el-Hâkim en-Nîsâbûrî.
- *Tarihu'd-Du'afâ ve'l-Metrûkîn:* Ahmed b. Ali en-Nesâî.
- *Tarîhu'l-İslâm ve Tabakâtu'l-Meşâhîr ve'l-A'lâm:* ez-Zehebî.
- *Tarîhu'r-Ruvvât:* Yahyâ b. Ma'în.
- *Tecrîdu Esmâi's-Sahabe:* Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî.

- *Tehzîbu'l-Kemâl Fî-Esmâi'r-Ricâl:* Cemaluddin el-Mizzî.
- *Tehzîbu't-Tehzîb:* İbn Hacer el-Askalânî.
- *Tekmiletu'l-Mu'telif ve'l-Muhtelif:* Hatîb el-Bağdâdî.
- *Telhisu'l-Müteşâbih Fi'r-Resm Fî-Esmâi'r-Ruvvât:* Hatîb el-Bağdâdî.
- *Tenzîhu'ş-Şerî'ati'l-Merfû'a Ani'l-Ahbâri'ş-Şenî'ati'l-Mevdû'a:* İbn Irâk el-Kinânî.
- *Tezhîbu Tehzîbu'l-Kemâl:* Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî.
- *Tezkiretu'l-Mevdû'ât:* Muhammed b. Tâhir el-Fettenî.
- *Tezkiretu'l-Mevdû'ât:* Muhammed b. Tâhir el-Makdisî.
- *Tuhfetu Zevî'l-Ereb Fî-Müşkili'l-Esmâi ve'n-Neseb:* İbn Hatîb ed-Dehşe.
- *Usdu'l-Ğâbe Fî-Ma'rifeti's-Sahabe:* Ali b. Muhammed (İbnu'l-Esîr).

İNDEKS II

KARMA İNDEKS

(Dipnot metinleri indekse dahil edilmemiştir)

A

C/Ç

D

E

F

G/Ğ

H

I/İ

N

O/Ö

P

R

S/Ş

T

U/Ü

V/W

Y

Z

EK

TERCÜMEDE GEÇEN BAZI LAFIZ VE KAVRAMLAR

Adâlet: Kişiyi, Allah ve Resûlü'nün emirlerini yapıp, yasaklarından kaçınmaya, halk nazarında kişiliğini zedeleyici söz ve işlerden uzak durmaya sevkeden meleke, hâl.

***Âhâd** (haber-hadis)*: - Mütevatir derecesine ulaşmamış hadis-haber. Bir kişinin rivayet etmiş olduğu hadis.

Arz: Râvînin, şeyhine onun hadislerini okuyup sunması, onun veya başka sika bir râvînin hadisleriyle karşılaştırması.

Cerh: Râvînin, adalet ve zabt sıfatlarını tam olarak taşımadığının tespit edilip, ortaya konulması.

Garîb: Senedinin bir veya birkaç tabakasında râvî sayısı bire düşen hadis.

Hâfız: Metin ve senedleriyle birlikte yüz bin hadis ezberlemiş olan, bunların râvîlerini cerh ve ta'dîl yönleriyle bilen hadis âlimi.

Hasen: Şazz ve illetten ârî olup, zabtı tam olmayan adil râvîler yoluyla ve muttasıl bir senedle rivayet edilen hadis.

Hıfz: Hadislerin ezberlenmesi, hâfıza yoluyla muhafaza edilip, rivayet edilmesi.

İcmâ: İslam âlimlerinin bir meselede ittifak etmeleri.

İdrâc: Hz. Peygamberin hadislerinin herhangi bir bölümüne, aslında olmayan söz ve unsurların karıştırılması.

İhtilât: Yaşlanma, kitaplarının kaybolması vs. sebeplerle sonradan hâfıza bozukluğuna uğramak. Bu sebeplerden dolayı hadisleri karıştıran kimseye *muhtelit* denir.

İsnâd: Özel lafızlarla râvîleri zikrederek hadis metnini ilk sahibine ulaştırma. – Hadis metnini bize ulaştıran râvîlerin, zaman sırasıyla isimlerinin zikredildiği kısım. – Hadisi, senedinde kopukluk olmaksızın Hz. Peygambere nisbet ederek rivayet etmek.

Kitâbet: Hadislerin yazılması; yazı yoluyla kaydedilip, korunması ve rivayet edilmesi.

MakbûlHadis: Sened ve metin itibariyle kabule şayan olan ve

kendisiyle amel edilmesi gereken hadis.

MakbûlRâvî: Adalet ve zabt sıfatlarını tam olarak taşıyan râvî.

Maktû': Senedi bir Tâbi'în'e varıp öteye geçmeyen hadis.

Mensuh: Hükmü başka bir şer'î delille kaldırılmış, değiştirilmiş olan hadis.

Merdûd: Sabit olmama ihtimalinin daha kuvvetli olduğuna dair bir delil bulunan haber, zayıf hadis. – Sahîh ve Hasen hadisin vasıfları taşımayan hadis.

Merfû': Senedi, hükmen veya sarahaten Hz. Peygambere nisbet edilen hadis.

Mevkûf: Senedi Sahabî'de kalan, öteye geçmeyen hadis. - Sahabenin söz, fiil ve takrirleri.

Mevlâ: Hürriyetine kavuşturulmuş köle. Kölesini hürriyetine kavuşturan köle sahibi, efendi.

Mevzû': Hz. Peygambere, yalan ve iftira yoluyla nisbet edilen uydurma hadis.

Müdrec: Sened veya metnine, aslında olmayan bir şeyin ilave edildiği hadis.

Münker: Zayıf bir râvînin rivayetine, daha zayıf bir râvî tarafından muhalif şekilde rivayet edilen hadis. – Zayıf râvînin, sika râvîlere muhalif rivayeti. – Sika da olsa bir râvînin tek başına veya zayıf bir râvîden rivayet ettiği hadis. – Buhârî'ye göre kendisinden hadis almanın helal olmadığı râvî.

Mürsel: Tâbi'în'den birinin, râvî Sahabîyi atlayarak doğrudan Hz. Peygamberden rivayet ettiği hadis ya da kendisinde hadisi duymamış olduğu râvî Sahabîyi zikrederek Hz. Peygamberden rivayet ettiği hadis. – Senedinde râvî atlanmış olan hadis.

Müsned: Her bir Sahabînin veya sonraki bir şahsın rivayet ettikleri hadisleri, sıhhat derecelerine bakmaksızın, değişik düzenlemelerle kendi ismi altında bir araya getiren hadis kitapları. – Hadis metinlerini senedli olarak ihtiva eden hadis kitapları. – Senedleri muttasıl olarak Hz. Peygambere ulaşan hadis.

Müstefîz: Senedin başından sonuna kadar her tabakada râvî adedi üçten aşağı düşmeyen, ancak mütevâtir derecesine ulaşmamış hadis.

Mütevâtir: Yalan üzerine birleşmeleri aklen mümkün olmayacak kadar çok sayıda kimsenin, senedin başından sonuna kadar birbirlerinden rivayet ettikleri hadis.

Nesh: Şer'î bir hüküm ifade eden bir hadisin hükmünün, bir başka şer'î hüküm ifade eden hadisle söz konusu hükmünün yürürlükten kaldırılması.

Râvî: Hadisi senediyle ve usûlüne uygun olarak veya mutlak olarak hadis rivayet eden kişi.

Reddiye: Bir fikri, bir iddiayı, bir

görüşü çürütmek maksadıyla yazılan yazı, kitap vs.

Ricâl: Hadis râvîleri, hadisle meşgul olan kimseler.

Sahîfe: Bir şahsın derlemiş olduğu ve az sayıda hadis ihtiva eden hadis mecmuası.

Sahîh: - Sika râvîlerin, senedin başından sonuna kadar birbirlerinden rivayet ettikleri, şazz ve muallel olmayan, muttasıl-merfû' hadis. – Kendisiyle amel edilmiş olan hadis. – Özellikle sahîh hadisleri bir araya toplamak gayesiyle yazılan eser.

Sema': Râvînin, bizzat hocasından hadis işitmesi ve bu şekilde hadis alması. Tahammül yollarının en üstünüdür.

Sened: Hadisi birbirlerinden rivayet ederek sonrakilere ulaştırmış olan râvîlerin tarihi sırayla zikredildikleri kısım, isim zinciri.

Sika: Adalet ve zabt sıfatlarını tam olarak taşıyan râvî.

Şazz: - Sika bir râvînin, kendisinden daha sika olan râvîlere muhalif olarak rivayet ettiği hadis. - Tek senedi olan hadis. Zayıf hadislerdendir.

Tabakât: Muhtelif şahıs, âlim, râvî ve şairlerin tabakalarına göre düzene konularak biyografilerinin ve haklarında gerekli bilgilerin verildiği kitap.

Ta'dîl: Herhangi bir râvînin adalet ve zabt sıfatlarını taşıdığını belirtme ve buna hükmetme.

Tahric: Bir hadisi, ya da bir kitapta geçen bir hadisi kaynak eserlerden bulmak, çeşitli yönlerden değerlendirmesini yapıp ilk eserlere nisbet ederek kendisinin veya başkasının senediyle rivayet etmek. – Bir hadisin zikredildiği ilk kaynaklardaki yerini tespit etmek, bu şekilde meydana getirilen eser.

Ta'lil: Bir hadisin illetli olduğunu belirtme, buna hükmetme.

Tasnîf: Hadisleri belli bir tertibe veya konularına göre sınıflandırarak eser meydana getirme.

Tebvîb: Hadisleri bâb-konulara göre sınıflandırarak eser yazma.

Tedlîs: Bir gizli yönü, herhangi bir kusuru olan hadisin, râvî tarafından söz konusu kusurun gizlenerek rivayet edilmesi.

Tedvîn: Muhtelif yazı malzemesinde veya hâfızalarda muhafaza edilen hadisleri bir kitap içinde toplama faaliyeti.

Tesebbüt: Hadis rivayetinde ihtiyatlı davranıp, hadisin sabit ve sahih olduğuna dair kesin bir kanaat hasıl olmadıkça rivayetine girişmemek.

Zabt: Râvînin, hadisi rivayet edinceye kadar olduğu gibi koruması.

Zayıf: Sahîh ve Hasen hadis şartlarından bazılarını taşımamakla birlikte uydurma olduğu da söylenemeyen hadis.